

*PAGINAE
HISTORIAE*

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
23/2
PODKARPATSKÁ RUS

Redaktor svazku:

Mgr. David Hubený

Recenzovali:

prom. hist. Ivan Šťovíček, CSc.

PhDr. Bohdan Zilynskyj, Ph.D.

OBSAH

STUDIE

Školství na Podkarpatské Rusi ve 20. letech 20. století	7
<i>(Julia Delibaltová)</i>	
KSČ na Podkarpatské Rusi v roce 1938	21
<i>(David Hubený)</i>	
Čeští úředníci na Podkarpatské Rusi za druhé republiky z pohledu centrální vlády v Praze	39
<i>(David Hubený)</i>	
Vlajka Podkarpatské Rusi – národní vlajka karpatských Rusínů.....	63
<i>(Roman Klimeš)</i>	
Velkostatky uherských magnátů na Podkarpatské Rusi	78
<i>(Pavel Koblasa)</i>	
Politika a fungovanie Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny.....	91
<i>(Stanislav Konečný)</i>	
Definitivní stanovení hranice Československa a Rumunska na Podkarpatské Rusi po roce 1918	110
<i>(Jan Krlín)</i>	
Rusíni v československých vojenských jednotkách ve Francii 1939–1940	141
<i>(Zdenko Maršálek)</i>	
Malý pohraniční styk na Podkarpatské Rusi v letech 1919–1945.....	165
<i>(Jan Rychlík)</i>	
Přehled dopisovatelů Lidových novin z Podkarpatské Rusi	179
<i>(Daniel Řehák)</i>	
Sociální demokrat Jaromír Nečas a Podkarpatská Rus	185
<i>(Michael Švec)</i>	
Podkarpatská Rus a Slovensko v mezivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie (1918–1930)	202
<i>(Peter Švorc)</i>	
Ukrajínští emigranti na Podkarpatské Rusi a státní služba (1919–1929). Těžké hledání uplatnění na východě republiky.....	233
<i>(Miroslav Tomek)</i>	
Vojenské obsazení Podkarpatské Rusi Maďarským královstvím v březnu 1939 a jeho mezinárodněpolitické souvislosti	256
<i>(Andrej Tóth)</i>	

ZPRÁVY

- Jak definovat svůj původ 315
(*Mychajlo Markanyč*)
Arcivévoda Ludvík Salvátor v roce 100. výročí úmrtí 318
(*Eva Gregorovičová*)

LITERATURA

- Studia Hageciana I 329
(*Ivan Hlaváček*)
Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách 331
(*Václav Bartůšek*)
K institucionálnímu a personálnímu vývoji československé diplomacie 334
(*Miroslav Šepták*)
Kniha o popularizaci vědy a o společnosti s dlouhým názvem 340
(*Jiří Křestan*)
Prokop Tomek o Pavlu Pecháčkovi, vynikajícím rozhlasovém novináři 345
(*Jiří Křestan*)
Historický šerm jako umění a věda 350
(*Jiří Křestan – Jan Kahuda*)
Z nové slovinské archivní literatury 354
(*Jan Krlin*)
Dva díly k významné edici diplomatických dokumentů
rakouské provenience 358
(*Miroslav Šepták*)
Tematicky rozmanitá kolektivní monografie
k meziválečným dějinám Rakouska 362
(*Miroslav Šepták*)
Reprezentativní publikace k minulosti rakouské spolkové země Burgenland 365
(*Miroslav Šepták*)

Seznam autorů 367
Tiráž 368

STUDIE

ŠKOLSTVÍ NA PODKARPATSKÉ RUSI VE 20. LETECH 20. STOLETÍ

JULIA DELIBALTOVÁ

Úvod

Dne 10. září 1919 byla smlouvou ze Saint-Germain Rusínům přiznána autonomie v rámci Československa a mírovou smlouvou s Maďarskem podepsanou v Trianonu 4. července 1920 bylo potvrzeno odevzdání podkarpatoruského území Československé republice. Podle československé ústavy z 29. února 1920 měla Podkarpatská Rus získat autonomní statut, což se však v praxi plně realizovalo až v roce 1938.

Začleněním Podkarpatské Rusi do Československa získala nová republika oblast, která již před válkou patřila mezi nejzaostalejší oblasti tehdejší Evropy. Negramotnost v některých lokalitách dosahovala nepředstavitelných 78 %.¹ Jedním z prvních úkolů nově vznikajících státních institucí bylo tedy zabezpečení dostupného vzdělání pro zdejší obyvatele jako důležitého předpokladu pro postupné odstranění letité zaostalosti nejvýchodnější části meziválečného Československa.

Školský referát zemské správy na Podkarpatské Rusi řízený přímo Ministerstvem školství a národní osvěty byl ustaven v září 1919 a prvním vedoucím referentem se stal Josef Pešek, jeden z tehdejších nejzkušenějších českých pedagogů a známý průkopník pokrokových vzdělávacích metod. Pešek musel od počátku působení ve funkci, spolu se svými spolupracovníky, překonávat mnoho překážek.

Bylo samozřejmé, že jedním z hlavních úkolů bylo vybudovat školství a školní budovy, ale kardinální otázkou bylo, jakým jazykem v nich učit? Podkarpatským dialektem, ukrajinsky, rusky, slovensky, česky, maďarsky, hebrejsky, jidiš, německy, rumunsky? V Užhorodě byla dokonce jedna škola cikánská. Posledně jmenované škole však nemusí být věnována pozornost, protože to vlastně byla slovenská škola, kde se cikánštiny užívalo jen k dorozumění s nejmenšími.

---

¹ Pešek, Josef: Školství na Podkarpatské Rusi. Praha 1923, s. 161.

Počátky

Úkol vybudovat školství nebyl vůbec jednoduchý bez ohledu na výše naznačené jazykové obtíže. Stávající školy rozhodně nesnesly srovnání s nějakou civilizovanou zemí. V 1920 roce bylo na Podkarpatské Rusi pět tisíc dětí, které nikdy nebyly ve škole a byly naprostými analfabety. Ivan Olbracht ve svých reportážích vylíčil neradostnou realitu školní docházky: Ty děti, které byly zapsány do školní výuky, ji navštěvovaly pouze občás. V zimě do ní nechodily vůbec, protože neměly šaty a boty, resp. mezi chudými chýšemi si obyvatelstvo teplé oblečení pro děti navzájem půjčovalo, aby děti alespoň občás mohly přijít do školy. Problémem bylo také materiální vybavení žáků – neměli učebnice, sešity, psací potřeby; mezi sebou si půjčovaly krejcarovou tužku a psaly na kusy balicího papíru. Škola jim nemohla z učebních pomůcek dát nic, neboť stát převálil školská břemena na obce, které neměly peníze. Školní výkazy v otázce návštěvnosti není možno označit za důvěryhodné. Učitelé měli totiž nařizeno, chybí-li dvacet procent žáků, aby to okamžitě hlásili inspektorátu, ale protože v třídě osmdesát procent dětí bylo málokdy a protože by z toho bylo vyšetřování a snad i tresty, nehlásili nic a inspektoři byli také spokojeni, že jim ubylo zbytečného psaní. V době polních prací, očekával-li vesnický učitel inspekci, obíhal všechna stavení, aby ve třídě měl alespoň někoho...²

Byly to především následky války, kvůli níž byly zdejší většinou beztak zastaralé a požadavkům moderní pedagogiky nevyhovující školní budovy poničeny jednak během probíhajících bojů, jednak byly zdevastovány, když sloužily jako ubikace pro vojsko, takže pro výuku byly využitelné jen s obtížemi. Pravidelné výuky se proto v roce 1919 mohlo účastnit necelých 50 % a v horských oblastech Podkarpatska dokonce méně než 20 % školou povinných dětí. Na nutné opravy a uvedení školních budov do stavu umožňujícího výuku, byly během roku 1920 vydány tři milióny korun a podle tehdejších propočtů se předpokládalo, že pro potřeby školství bude nutné vystavět minimálně 1000 nových školních budov.³

Ze státního rozpočtu Ministerstva školství a národní osvěty byla udělena v letech 1918–1930 podpora na novostavby 15 škol (10 podkarpatoruských a 3 československé, tj. v podstatě české a 2 přestavby maďarských škol) v celkové částce 568 779 korun. V letech 1930–1932 uděleny byly státní a zemské subvence na stavbu 32 škol s 56 třídami v částce 5 480 950 korun. Státní výdaje na udržování školních budov v letech 1919–1932 činily 21 160 000 korun.

Rozvoj mateřských, obecných, měšťanských, speciálních a středních škol na Podkarpatské Rusi v letech 1920–1932 je zřejmý z připojené statistické tabulky:⁴

---

² Olbracht, Ivan: Hory a staletí. Praha 1935, s. 69.

³ Pěšina, Josef: Národní školství na Podkarpatské Rusi. Bratislava 1936, s. 259.

⁴ Pěšina, Josef: Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti, Praha 1933, s. 12.

Počet	Školy mateřské		Školy obecné			Školy měšťanské			Školy speciální			Školy střední		
	škol	dětí	škol	dětí	učitelů	škol	dětí	učitelů	škol	dětí	učitelů	škol	dětí	profesorů
1920	46	1 654	475	53 241	874	10	1 651	56	2	78	8	9	1 579	40
1932	107	5 527	758	129 370	2 408	18	8 899	268	5	474	38	13	3 660	140

Školy navíc silně pociťovaly nedostatek odpovídajících učebnic a potřebných školních pomůcek. Ale v 30. letech již nastalo v této věci dostatečné zlepšení, jak dokládá Příloha 1.

Rozhárání pedagogové v historických zemích

V dubnu 1918 vydali významní představitelé českého učitelského hnutí provolání nazvané „Českému učitelstvu“. Výzva se týkala činné účasti na zajištění budoucnosti národa a byla spojována s aktivní prací v některé z pokrokových českých stran. Apel byl veden snahou, aby ještě za války byl připraven návrh školské reformy společně se zajištěním občanských a stavovských práv učitelstva. Zřízení školských a učitelských odborů uvnitř těchto stran mělo vést k vytvoření jednotné školské politiky. Provolání podepsali kromě jiných Ladislav Hanus, Karel Mrázek, Adolf Obst a Antonie Hromádková. Tento trend započal již dříve na IV. řádném sjezdu Československé sociálně demokratické strany v Českých Budějovicích 8.–10. září 1900. Sjezd v přijaté rezoluci k otázkám školství vycházel z konkrétní situace, že *„dnešní školská výchova nějak nevyhovuje potřebám doby a životním zájmům dělnického lidu, a že je totiž pronikavá oprava celého školství v zájmu všeho lidstva nevyhnutelná.“*⁵

Sjezd požadoval vzdělání pro každého podle jeho přiměřených schopností a zřizování a udržování státem všech typů škol, včetně mateřských, a taky zákaz dětské práce. Situace v dělnických rodinách a naplňování požadavku rovného vzdělání nesly s sebou postulát nejen bezplatného vyučování a učebních pomůcek, ale také úplné a bezplatné zaopatření chudých žáků. Zazněl požadavek převzetí škol do správy státu a úplného odloučení školy od církve. Důležitým momentem celého programu reformem byl prvek národní autonomie v oblasti vzdělání a požadavek kvalifikovaného vzdělání učitelů. Sjezd dále proklamoval povinnou devítiletou docházku a doplnění vyučování prací. *„Při školách obecných budiž zřízeny třídy učební, v nichž by se vyučovalo počátkům řemesel.“*⁶

Vytvořením Ministerstva školství a národní osvěty v listopadu 1918 byl pouze petrifikován stav starého školství. Přijetím zákona o menšinových školách v dubnu 1919 byl řešen neodkladný problém sítě českých národních škol v národnostně smíšených pohraničních okresech. Ani únorová ústava z roku 1920, která ve svých třech člancích (119, 120, 121) kodifikovala v podstatě staré

⁵ Somr, Miroslav: Dějiny školství a pedagogiky. Praha 1987, s. 209.

⁶ Učitelé v práci a v boji. Praha 1971, Textové přílohy, s. 12.

rakouské ústavní normy, nepřinesla žádoucí změny. Navíc existoval právní dualismus mezi historickými zeměmi a východními částmi republiky zděděný po habsburské monarchii, který se v praxi např. projevil v působnosti zákona o smíšených školách, neboť platil na území Čech, Moravy a Slezska, ale na Slovensku a Podkarpatské Rusi se neimplementoval.

Na Prvním sjezdu československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti, konaném 1. – 3. července 1920, prezentovali jen jednotlivci názor, že osud školy i československého učitelstva závisí a bude záviset na dalším vývoji politickém a kulturním. Boj o orientaci školy, učitelské vzdělání a učitelskou organizaci probíhal v mnoha peripetiích a konsekvencích. Obecně je možno poznamenat, že za celou dobu trvání republiky se nepodařilo vytvořit jednotnou učitelskou organizaci. Důvodů bylo mnoho. Hlavním důvodem daného stavu byl fakt, že většina učitelstva podléhala abstraktně humánním a demokratickým ideám a učitelé se nedokázali sjednotit na stavovské (třídní) bázi. Nebylo proto možno najít platformu, na které by se 27 organizací učitelů mohlo sjednotit.⁷

K pozitivním tendencím poválečného vývoje po roce 1918 patří vznik Československé obce učitelské na I. učitelském sjezdu v roce 1920 a z ní krystalizující levicové, marxistické názory, které podnítily v roce 1922 založení *Socialistického sdružení učitelského*, jež převzalo nezávislé *Učitelské noviny*. Pocity mladého, pokrokově orientovaného učitelstva vyjádřil Ladislav Koubek hned v prvních řádcích své knihy „*Naše cesta*“: „*Dne 3. července 1920 rozsvítily se po skončení velkého učitelského sjezdu ulice Prahy průvodem učitelů. Šest tisíc jich šlo z měst i venkova, z Čech, z Moravy i ze Slovenska na Pražský hrad... Byl to závěrečný akt Prvního sjezdu učitelstva československého a přátel školy v osvobozené vlasti, byla to cesta vítězná, nebo to byla jen povinná úcta sjezdových delegátů?*“⁸ Rok 1924 byl poznamenán mimo jiné rozpadem jednotné učitelské organizace. V roce 1925 vznikl *Svaz československého učitelstva*, který se orientoval na hradní politiku, odmítal spolupráci s krajní levicí a vnášel do celého učitelského hnutí nejen více pravicovou orientaci politickou, ale i hlubší diferenciaci stavovskou.

Analfabetismus a jeho postupná eliminace

Nejúčinnějším nástrojem v boji s analfabetismem a při šíření vzdělání se staly kurzy pro negramotné, jejichž statut byl vypracován na počátku roku 1920. Pořádat je mohly státní nebo církevní školy nacházející se v příslušné nebo nejbližší obci. Pro umožnění co největší návštěvy probíhaly na venkově hlavně v zimních měsících, ve městech podle místních podmínek. Kurs obvykle trval tři měsíce

⁷ Somr, Miroslav: *Dějiny školství a pedagogiky*. Praha 1987, s. 210.

⁸ Tamtéž.

a celková týdenní výuka byla stanovena na 10 hodin; doporučená doba vyučování byla dvě hodiny denně, zpravidla večer a učit se mohlo také v neděli. Vedle čtení, psaní a počítání se vyučovalo také základům vlastivědy Podkarpatské Rusi. Účastníci byli rovněž seznamováni s hlavními pravidly zdravotní a škodlivostí nadměrného pití alkoholu. Maximální počet účastníků jednoho kursu byl stanoven na 40 osob, přičemž v případě velkého zájmu byla dávána přednost mladším zájemcům. Pro nemajetné posluchače byly zajištěny knihy a další učební pomůcky zdarma. Přestože statut byl oficiálně schválen až v říjnu 1922, první kursy byly zahájeny již na konci roku 1920. Konání bylo oznámeno prostřednictvím dětí a vyhlášením v kostele. Celkem se těchto kursů během zimy 1920/21 uskutečnilo 80 s 2762 posluchači. Většina účastníků byla ve věku 17–20 let, protože starší lidé se ostýchali přihlásit. Zahájení se účastnili starostové a závěrečné zkoušky se konaly veřejně. Po rozpačitém začátku si posluchači kursy oblíbili. Často dobrovolně přinášeli topivo a mnohdy projevovali zájem o půjčování knih. Po vyhodnocení výsledků proběhla mezi pracovníky odboru diskuse. Uvažovalo se o tom, že kurzy by na Podkarpatsku měly být pro obyvatele určitého věku povinné. Doporučovalo se také oddělit starší a mladé posluchače a podle potřeby vytvořit zvláštní oddělení pro dívky. Na přelomu roku 1922/1923 těchto kursů proběhlo již 273 s 8788 účastníky, mezi nimiž bylo 872 žen. Stinnou stránkou rostoucí účasti byly kolísavé výsledky. Posluchači vesměs oceňovali možnost učit se mateřskému jazyku, což bylo před válkou nemyslitelné. Na druhé straně se mnozí z nich chtěli naučit pouze číst a psát a ostatní předměty je nezajímaly.⁹ V boji proti negramotnosti bylo uspořádáno po roce 1918 na Podkarpatské Rusi do roku 1930 1473 kursů pro dospělé s 64.700 účastníky.

Další osvětové aktivity

V průběhu meziválečného období bylo zřízeno 340 lidových čítáren, 495 obecních knihoven podle zákona č. 430/1919 Sb. z. a n., jimž bylo darováno státem 12 664 vázaných svazků knih v hodnotě 159 173 Kč, dále vzniklo 14 osvětových okresních sborů podle zákona č. 67/1929 Sb. z. a n. s Podkarpatoruským osvětovým svazem v Užhorodě v čele. Vedle toho bylo proneseno 4196 všeobecně vzdělávacích přednášek s 81 369 účastníky a 768 odborně vzdělávacích přednášek s 24 659 účastníky. Dále působilo 164 divadelních kroužků, které uspořádaly 1075 divadelních ochotnických představení, které doplňovalo 31 lidových orchestrů, 97 zpěváckých kroužků, 35 loutkových divadel (ta uspořádala 143 loutkových představení). Kromě toho bylo uspořádáno 367 lidových akademií, 503 koncerty a hudební večery, 87 výstav, 2504 besed pro dospělé a 2372 besídek pro mládež.

⁹ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo školství I (MŠ I), kart. 815, Zprávy o kursech pro málovzdělané.

Diapositivní a filmová centrála v Užhorodě měla 32 promítacích přístrojů, 52 sérií poučných přednášek, 63 zábavných a 48 naučných filmů.

Na Podkarpatské Rusi působily mnohé, národnostně rozdělené kulturní spolky: ruský spolek Duchnovič, ukrajinský spolek Prosvita, český Sokol, divadelní spolek České divadlo, Bojan, Smetana, Deutscher Kultverband. Dále zde vyvíjely činnost: Zemské ústředí poraden pro volbu povolání, které zřídilo poradny v Mukačevě a Užhorodě, Zemská péče o mládež, Československý červený kříž, Masarykova liga proti tuberkulóze, Ochrana matek a dětí a jiné.

Jazykový Babylón

Z výše uvedeného je patrné, že rozvoj školství byl po celé meziválečné období v centru pozornosti. Bylo ovšem nejprve nutno vyřešit otázku, jakým jazykem se má vlastně vyučovat. Po první světové válce se na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry, jejichž kořeny je ovšem možné vystopovat už koncem 19. století: velkoruský, ukrajinský a rusínský.

Velkoruský směr dokazoval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a východního Slovenska je ruské a zasazoval se za zavedení spisovné ruštiny do škol. K velkoruskému směru se politicky hlásil Anton Beskid, předseda Centrální ruské národní rady, v letech 1923–1933 guvernér Podkarpatské Rusi, Josif Kaminskij, Edmund Bačinskij, původně také Andrej Brodij (Bródy) a další. Ruskou orientaci šířil v kulturní oblasti spolek Alexandra Duchnoviče, pojmenovaný tak podle zřejmě nejvýznamnějšího rusínského buditele ruského směru 19. století. Ne všichni členové Duchovičova spolku byli od počátku jednoznačnými rusofily: Josif Kaminskij byl původně pokladníkem konkurenční ukrajinské „Prosvity“. Kaminskij byl původně považován za ukrajinofila, ale potom v roce 1925 napsal: „*Náš národ je součástí velkého ruského národa. V průběhu historie o tom nikdy nikdo nepochyboval.*“¹⁰ Rusofilové se odvolávali na osobnosti rusínského veřejného života 19. století, jakými byli rusínský buditel a spisovatel Alexander Duchnovič, politik a publicista Adolf Dobrianskij (Dobrianský), básník Alexander Pavlovič, básník a spisovatel Ivan Silvaj nebo spisovatel a novinář Eugen (Jevhen) Fencik, kteří všichni psali spisovnou ruštinou. Rusofilové po vzoru rusofilů v Haliči považovali ukrajinskou národnost za výmysl Němců a Rakušanů, ukrajinský národ vůbec neuznávali a ukrajiništinu považovali za dialekt ruštiny. Stoupenci ruského směru usilovali také o rozšíření pravoslavi. Směr byl podepřen ruskými emigranty ale i některými rusofily v českých politických stranách, především Václavem Klofáčem a Karlem Kramářem.¹¹

¹⁰ Kaminskij, J.: Nacionalnoje samosoznanie našego naroda. V pamjať A. Duchnoviča. Užhorod 1925, s. 14.

¹¹ Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939. Praha 2013, s. 110.

Na druhé straně zde byl ukrajinský směr. Čelnými představiteli ukrajinské orientace byli Augustin Vološin, bratři Julius a Michail Braščajkové, Stefan Kločurak a Julian Révay. Ukrajinofilové tvrdili, že Rusín a Ukrajinec znamená totéž, obyvatelstvo je ukrajinské a národ je ukrajinský. Ukrajinofilové měli podporu ukrajinské emigrace z Polska a také profesorů ukrajinské svobodné univerzity v Poděbradech. V kulturní oblasti v ukrajinském duchu působil spolek Prosvita (Osvěta), založený podle vzoru podobného spolku působícího už před válkou v Haliči. Politicky měli ukrajinofilové podporu sociálních demokratů, komunistů, lidovců a také menší části agrárníků. Hlinkova slovenská ľudová strana se stavěla rezervovaně jak k rusofilům, tak i ukrajinofilům.¹²

Třetím proudem byl rusínismus. Podle této teorie nebylo obyvatelstvo Podkarpatské Rusi ani ruské, ani ukrajinské. Jejím stoupencem byl řeckokatolický klérus v čele s přešovským biskupem Pavlem Gojdičem. Rusínský směr usiloval o zavedení zvláštního jazyka založeného na místních dialektech, ale byli v něm i lidé, kteří nepovažovali jazykovou otázku za prvořadou a vyslovovali se buď pro ruštinu, nebo pro ukrajinštinu. Samotné hnutí tak nebylo jednotné a existovaly v něm různé směry, z nichž některé byly částečně proruské, jiné promaďarské. Z rusínského směru později vycházel i autonomistický Autonomnyj zemedelskij sojuz, jehož někteří činitelé byli orientováni promaďarsky (Kurtjak, později Bródy).¹³

Rusínské školy otevřené na Podkarpatské Rusi po roce 1919 používaly i nadále jako vyučovací jazyk zpravidla rusínštinu opírající se o Vološinovu mluvnici z roku 1901. Střední školy, rovněž označované jako rusínské, používaly buď ruský jazyk anebo ukrajinský jazyk s etymologickým pravopisem, který se používal ve 2. polovině 19. století na ukrajinských školách v rakouské Haliči. Pro tyto střední školy vydal ukrajinský jazykovědec Ivan Paňkevič zvláštní gramatiku, která byla v roce 1922 aprobována Ministerstvem školství a do roku 1936 se dočkala dalších dvou vydání.¹⁴ Rusofilové nebyli spokojeni a tak se Paňkevičova gramatika nedočkala všeobecného uznání. Místo toho propagovali vlastní mluvnici vydanou Jevhenem (Evegeniem) Sabovem v roce 1924. Ta sice vycházela ze spisovné ruštiny, ovšem s přihlédnutím k místním nářečovým prvkům.¹⁵ Vyvinul se takový stav, že jazyk byl nadále označován zpravidla jako rusínský a školy jako rusínské, ale ve školách byly paralelně používány dvě mluvnice: v podstatě ukrajinská gramatika Ivana Paňkeviče, která vycházela z haličské verze ukrajinštiny, a v podstatě ruská gramatika Evmenije Sabova.

¹² Tamtéž, s. 112.

¹³ Tamtéž, s. 113.

¹⁴ Панкевич, И. Граматика руського языка. Мукачево 1922/Pankevič, I.: Hramatika rušogogo jazyka. Mukačevo 1922.

¹⁵ Сабов, Е. Граматика рускаго языка. Ужгород 1924/ Sabov, E.: Gramatika russkago jazyka. Užhorod 1924.

Ústřední orgány v Praze nemínily diktovat Rusínům jazyk, kterým mají mluvit, a snažily se zachovat korektní postoj ke všem směrům.

Dochované materiály školského referátu civilní správy Podkarpatské Rusi uložené v pobočce Státního oblastního archivu v Berehově ukazují, že jazyková situace ve školství byla skutečně značně nepřehledná. Třídní výkazy rusínských škol jsou psány někdy rusky, jindy ukrajinsky, občas místním nářečím. Ve třicátých letech ale začíná postupně převládat ukrajinština, pravda, obohacená o místní výrazy.¹⁶ Podle nařízení školského referátu v Užhorodě z roku 1922 měla být ukrajinština povinně vyučována na učitelských ústavech a učitelé z ní měli skládat zkoušky. V zakladatelské práci Josefa Peška, jenž skonal v roce 1924, pokračoval další renomovaný pedagog Josef Šimek. Za jeho působení se rozběhly práce na přípravě projektů nových škol, které měly nahradit často nevhodné školní prostory nacházející se nezdělané v nájemních budovách. Roku 1926 byla ustavena meziministerská komise pro výstavbu škol. Během dalších let bylo jenom do roku 1929 vystavěno 29 škol, z toho 3 bez státní podpory, a souběžně probíhala se Zemským úřadem v Užhorodě jednání o zabezpečení podpory projektů, které předpokládaly vybudovat do roku 1945 v každé obci školu.¹⁷ Samostatnou kapitolou byla v roce 1926 založená cikánská školy v Užhorodě. Toto zařízení jako první svého druhu pro Romy v Evropě dosáhlo zajímavých výsledků a jeho existence vyvolala silný zájem a odezvu v zahraničí.¹⁸

Budování sítě škol a internátů

Zřizování národních škol, které svým zaměřením odpovídaly českým školám obecným, a vyučování v nich, se v meziválečném období řídilo částečně starými uherskými zákony, částečně novými československými zákony a předpisy. Na Podkarpatské Rusi platil i nadále uherský zákonný článek č. XXXVIII/1868 o vyučování na národních školách doplněný československým malým školským zákonem z roku 1922, kterým byla povinná školní docházka na celém území státu prodloužena na osm let.¹⁹ Zákon č. XXXVIII/1868 určoval také postavení tzv. občanských škol (§§ 67–79), které odpovídaly měšťanským školám v českých zemích a rovněž statuty učitelských ústavů (§ 80). Zajímavé je, že zatímco ohledně učitelských ústavů byly na Podkarpatské Rusi zavedeny předpisy platné pro české země, u občanských (měšťanských) škol tomu tak nebylo, ačkoliv na Slovensku se tak částečně stalo.²⁰ Také o vydržování škol

¹⁶ DAZO, f. 28, op. 9, delo 566.

¹⁷ Šimek, Josef – Jakeš, Antonín: Školství na Podkarpatské Rusi. In: Učitel, roč. X, č. 9–10, 1929, s. 289–305.

¹⁸ Pěšina, Josef: Školství na Podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha 1933, s. 9.

¹⁹ Paragrafy 11 a 12 zák. č. 226/1922 Sb. z. a n.

²⁰ Zák. č. 293/1919 Sb. z. a n., vl. nař. č. 137/1925 Sb. z. a n.

a úpravě postavení učitelů platily v podstatě uherské právní předpisy, především zákonný článek č. XXVI/1907, kterým byli všichni učitelé státních škol prohlášeni za státní zaměstnance. Dále platil československý učitelský zákon z roku 1922 doplněný vládním nařízením o služební pragmatice učitelů obecných a měšťanských škol z roku 1928.²¹

Vzestup v meziválečném období zažilo odborné školství. Vedle rozšíření a reorganizace Státní odborné školy pro zpracování dřeva v Jasině byla do roku 1929 založena Státní odborná škola pro zpracování dřeva v Užhorodě. Dalšími byly Státní odborná škola kovoobráběcí v Sevljuši, dvě Státní obchodní akademie v Mukačevě, Státní dvouleté obchodní školy v Sevljuši a Užhorodě a dále 25 pokračovacích škol živnostenských.²²

Podstatně vzrostl počet lidových zemědělských škol: Na přelomu let 1927/28 jich bylo 159 s 295 třídami a navštěvovalo je 8724 žáků. Odborná hospodářská škola byla přemístěna do Mukačeva, kde byla do roku 1929 vystavěna nová moderní budova doplněná školním statkem s hospodářskými budovami a pozemky o výměře 35 ha. Dalšími zařízeními byly jednoroční škola v Mukačevě, škola poloninského hospodaření ve Vereckách a škola pro hajné ve Svaljavě.²³

Podle statistiky předložené školními inspektoráty a ústavem školství ze dne 31. října 1931 byl počet všech obecných škol, učitelstva a školou povinných dětí následující:²⁴

školní okres	školy	učitelé	děti
Berehovo	71	184	9 845
Chust	47	166	9 930
Iršava	42	128	8 338
Mukačevo	57	205	11 654
Rachov	51	171	8 419
Rozvigovo	58	121	6 555
Sevluš	76	213	11 616
Svalava	76	206	9 644
Ťačovo	58	217	10 434
Užhorod	80	204	10 752
Velký Berezny	80	198	10 622
Volové	65	92	5 075
Celkem	763	2 105	112 284

²¹ Zák. č. 104/1922 Sb. z. a n., vl. nař. č. 162/1928 Sb. z. a n. Přehled předpisů viz Buzek, K.: *Najdôležitejšie zákony a nariadenia o národnom školstve v zemiach Slovenskej a Podkarpatoruskej*. Praha 1936.

²² Šimek, Josef – Jakeš, Antonín: *Školství na Podkarpatské Rusi*, in: *Učitel*, roč. X, č. 9–10, 1929, s. 289–305.

²³ Reich, Eduard: *Zemědělské školství a vyučování na Podkarpatské Rusi*. In: *Podkarpatská Rus*. Bratislava 1936, s. 266–269.

²⁴ NA, MŠ I, kart. 369, složka 4363. Situační zprávy na IV. čtvrtletí 1931.

Školský referát v Užhorodě zamýšlel vydat učební plán podle nových vzdělávacích osnov pro rusínské obecné školy. Zatím účelem byla svolána na 19. září 1931 do Sevluše redakční porada. Na redakční poradě byla rozdělena práce po sestavení učebního plánu. Na jeho přípravě se podíleli Josef Pešina (1. třída), Alexander Markuš (2. a 3. třída), Androj Vladimír (4. a 5. třída), František Ahij (6. až 8. třída).²⁵

K zajištění školní docházky a vzdělání pro žáky z obtížně dostupných obcí sloužily také internáty. Již před rokem 1918 byla na území Podkarpatské Rusi vybudována síť státních internátů, jež však sloužily maďarským školám a tedy i maďarizaci. Po roce 1918 měly internáty především sociální cíle. Státních středoškolských internátů bylo 8 se 400 chovanci. Státní podpora dosahovala ročně částky 1 milionu Kč. Kromě internátů při gymnáziu a učitelském ústavu v Mukačevě existovalo ještě pět takovýchto zařízení. Během dvacátých let byly internáty zřízeny při pokračovacích, odborných i měšťanských školách. Financovány byly většinou z rozpočtu Ministerstva školství a národní osvěty a pouze několik internátů bylo zřízeno spolkem „Školnaja pomošč“. Náklady na ubytování činily měsíčně 260–350 Kč, když ubytovaným žákům byla poskytována částečná nebo úplná sleva.²⁶

Nedostatky

Přes patrný pokrok, dosažený během prvních deseti let trvání státu, úroveň karpatoruského školství stále zaostávala ve srovnání se zbytkem republiky. Zatímco celorepublikový průměr činil roku 1929 42 dětí na učitele (v českých zemích 35), na Podkarpatské Rusi to bylo 75 dětí.²⁷ Pracovníci školského referátu a pedagogové se při své práci nemohli nedopustit četných chyb. Vedle často banálních pochybení, která vznikla z neznalosti poměrů a nezkušenosti konkrétních osob, to bylo již zmíněné neuvážené pokutování za neplnění školní docházky. Od postihů bylo sice brzy upuštěno, ale tento nedomyšlený postup značným způsobem znehodnotil jinak zásluhou práci pedagogů.

Cílem četných protestů se staly československé školy. Ty byly zakládány na základě zákona o menšinových školách v oblastech, kde působili zaměstnanci nového státu. Dalšími jejich žáky se stávaly hlavně děti židovských rodičů, neboť právě Židé se staletou zkušeností se životem v diaspoře oceňovali výhody, které přinášela znalost hlavního státního jazyka. Palčivým problémem na Podkarpatské Rusi byla etnická nevyhraněnost většinového obyvatelstva a s ní spojená existence tří jazykových směrů; rusínského nebo ruského a ukrajinského.

²⁵ NA, f. MŠ I, kart. 369, složka 3170. Situační zprávy na IV. čtvrtletí 1931.

²⁶ Pešina, Josef: Školství na podkarpatské Rusi v přítomnosti. Praha 1933, s. 40.

²⁷ Šimek, Josef – Jakeš, Antonín: Školství na Podkarpatské Rusi. In: Učitel, roč. X, č. 9–10, 1929, s. 289–305.

Pracovníci školského referátu se snažili jazykovou výuku přizpůsobit podmínkám v konkrétních oblastech, proto podporovali oba směry. Zaměstnávání emigrantů z Haliče v době nedostatku kvalifikovaných učitelských sil, krátce po začlenění do republiky, vedlo k posílení ukrajinského směru a tento postup byl místními politickými činovníky považován za příčinu jazykového chaosu vytvářejícího prostor pro čechizaci, za jejíž nástroj byly považovány právě československé školy.²⁸

Projevy nevole k českým školám na Podkarpatské obce byly během třicátých let posíleny hlavně rostoucím vnitropolitickým napětím a silícími snahami o naplnění ústavou zaručené autonomie. Tyto aktivity společně s jazykovými spory mezi představiteli rusínského a ukrajinského směru v kombinaci s negativními hospodářskými dopady byly obratně využívány místní maďarofilskou inteligencí.

Závěr

V době příslušnosti Podkarpatské Rusi k ČSR (do roku 1939) zaznamenala Podkarpatská Rus i přes různé nedostatky kulturně-národní rozvoj ukrajinského-rusínského obyvatelstva. Úroveň byla naprosto nesrovnatelná se stavem za Rakousko-Uherska. Za éry ČSR zažila Podkarpatská Rus v relativně krátkém období rozvoje ve všech oblastech života. V podstatě to byla doba nového národního obrození v demokratickém duchu. I když síť škol nebyla zcela dostatečná, došlo k výraznému rozvoji školství, byly zakládány obecné školy, měšťanky, odborné školy a gymnázia. Tehdejší pedagogové, často čerství absolventi učitelských ústavů, pracovali v mnohem horších podmínkách ve srovnání s českými zeměmi. Nepřetržitá cílevědomá práce učitelů škol na Podkarpatské Rusi ve 20. a 30. letech, nehledě na národnost a vyučovací jazyk, byla nutným vkladem k postupnému odstraňování zdejší letité zaostalosti a související bídy. Nicméně význam národního školství vybudovaného za Československa přetrval i samotnou existenci republiky, protože ani za následné maďarské vlády (1938/1939–1944) už nebylo možno toto školství zcela zrušit. Na Podkarpatské Rusi se v letech 1939–1944 počet čistě ruských gymnázií zmenšil ze 7 (1939) na 3 a měšťanských škol z 30 na 10.

²⁸ Magocsi, Robert – Pop, Ivan: *Encyklopedia of Rusyn History and Culture*. Toronto 2002, s. 363; Švorc, Peter: *Zakletá zem*. Praha 2007, s. 226.

Přílohy

Školy spravované podle § 2. zákona č.292/20 Sb. z. a n. *Normální inventář škol. Pomůcky pro mateřské, obecné, měšťanské a pomocné školy*²⁹ na příkladě výuky dějepisu:

Normální inventář pro obecné školy 14. 11. 1930

Dějepis:

Čutta: Svatý Václav.

Walter: Masarykovy cesty světem.

Kočí: Žižkův vítězný návrat od Sodoměře.

Oliva: Libušino proroctví.

Liebscher: Horymírův skok.

Černý: Návrat emigrantů, Upálení M. J. Husi.

Mathauser: Havlíček se loučí s rodinou, Lešetínský kovář, Libušin soud,
Oldřich a Božena, Vlasta.

Kočí: Položení základního kamene Národního divadla.

Maixner: Sedláci na útěku v 30leté válce.

Stříbrný: Vjezd Jana Lucemburského do Prahy.

Brožík: Karel IV. zakládá pražskou universitu, Komenský vykládá své
pedagogické myšlenky.

Cihelka: Husité na Baltu.

Normální inventář učebních pomůcek pro školy měšťanské

Dějepis:

I. třída

Gall-Rebhan: Tvary římských chrámů, obleky starých Řeků a Římanů.

Obrazy: Korunovační klenoty české, Pomník sv. Václava.

II. třída

Kašpar: Mapa k dějinám Střední Evropy.

Sbírka obrazů: Žižka a polní Bratrstva.

Kočí: Jiří Poděbradský po volbě ubírá se do Týnského chrámu.

Brožík: Komenský vykládá své pedagogické myšlenky.

Seifert: Filipina Welsarová u biskupa Augusty.

Materna: Husova světnička.

Stříbrný: Rudolf II. a Tycho de Brahe.

Aleš: Jiří Poděbradský a Matyáš a Vilémova.

Brožík: Karel IV. zakládá pražskou universitu.

Aleš: Zajetí Václava IV.

---

²⁹ NA, MŠ I, kart. 369, sign. 17 g.

III. třída

Washingtonská deklarace.

Normální inventář pro jednotřídní obecné školy

(Schválen výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 21. července 1924, č. 91.070)

Poznámka: Učebné pomůcky označené hvězdičkou patří do inventáře maximálního a mají se pořizovat až po dosažení inventáře minimálního (bez označení).

Dějepis:

Cihelka: Táborská pokladnice.

Brožík: Defenestrace.

Kašpar: Poprava českých pánů 1621.

Liebscher: Žižka na válečném voze. *Obrazy čes. buditelů.

*Hocke: Mapa vývoje čsl. Státu. *Sbírka archeologických a historických obrázků z okolí.

Normální inventář pro obecné školy dvou- a trojtřídní

(Doplněk k normálnímu inventáři pro obecné školy jednotřídní. Schválen výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 21. července 1924, č. 91.070/24)

Dějepis:

Lehman: Obrazy kulturněhistorické: Vnitřek města v XV. století.

*Panuška: Kaple betlémská.

Normální inventář pro čtyřtřídní a více třídní školy obecné

(Doplněk k normálním inventářům I a II. Schválen výnosem ministerstva školství a národní osvěty ze dne 21. července 1924, č. 91.070/24)

Dějepis:

*Frumar-Jenewein: Kaple sv. Jiří na Řípu.

Langel: Obrazy k dějinám: 76. Staroměstská mostecká věž, 77. chrám sv. Víta v Praze, *79 letohrádek Belvédér, 80. chrám sv. Barbory v Kutné Hoře.

Lehmann: Obrazy kulturně-historické. *2. Rytířský hrad ve XIII. století.

*4. turnaj, *6. Obléhání ve XIV. století, *14. stavby kolové. Cihelka: České dějepisné obrazy: 2. Chelčický píše postilu. *Mathauser: Psohlavci.

The school system in Carpathian Ruthenia in 1920s

Carpathian Ruthenia was united with Czechoslovak Republic as its autonomous part. Although the autonomy was guaranteed in the constitution, it came into existence first in autumn 1938. One of important causes of this delay was the illiteracy of local inhabitants, which was a consequence of a long-term and systematic Magyarisation. The Czechoslovak government was working to redress the situation and already in 1921, the number of schools corresponded to the national composition of the population. For the children of new state employees Czechoslovak schools were established from the beginning of 1920s and their number rose to several tens of school at the end of 1930s. Carpathian Ruthenia as a part of Czechoslovak Republic (till 1939) experienced, despite a range of imperfections, a cultural and national development of the Ukrainian-Ruthenian population unknown and incomparable to the conditions under Austria-Hungary.

Das Schulwesen in der Karpato-Ukraine in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts

Die Karpato-Ukraine wurde zur Tschechoslowakischen Republik als autonomes Teil eingegliedert. Trotzdem ihre Autonomie verfassungsmässig garantiert wurde, zu ihrer Erfüllung kam erst im Herbst 1938. Eine der wichtigsten Ursachen dieser Vespätung war Analphabetentum hiesiger Einwohner. Dieser Zustand wurde durch langjährige systematische Ungarisierung verursacht. Tschechoslowakische Regierung arbeitete seit Anfang ihrer Tätigkeit auf Berichtigung dieses Zustandes, und schon im Jahre 1921 entsprach die Zahl der Schulen ethnischer Zusammensetzung der Bevölkerung. Seit Anfang 20. Jahrhunderts wurden zum Zwecke der Kinder von Mitarbeitern des neuen Staates auch die tschechoslowakischen Schulen gegründet. Ende der 30. Jahren existierten schon mehrere Dutzende von diesen Schulen. Zur Zeit der Zuständigkeit der Karpato-Ukraine zur Tschechoslowakischen Republik (bis 1939) kam trotz verschiedene Mangel zur national-kulturellen Entwicklung der ukrainisch-ruthenischen Bevölkerung. Das Niveau war ganz vergleichbar mit dem Stand zur Zeit des Österreichs-Ungarn.

KSČ NA PODKARPATSKÉ RUSI V ROCE 1938

DAVID HUBENÝ

Úvod

Platí-li, že Komunistická strana Československa patřila k meziválečným nejsilnějším stranám, pak toto tvrzení je dvojnásob správné pro Podkarpatskou Rus. Strana v tomto regionu přitom trpěla značnou personální fluktuací, jakož i vnitřní nestabilitou vyplývající mimo jiné z dokonalé mezinárodnosti zdejší organizace, která odrážela etnickou a jazykovou pestrost celé Podkarpatské Rusi. Vnitřní problémy KSČ, k nimž lze řadit i boje s různými stranickými „úchylkami“, násobily československé bezpečnostní složky mající téměř dokonalý přehled o straně a jejích záměrech, takže se často mezi straníky objevovala chorobná nedůvěra a neakceschopnost zapříčiněná panickým strachem z policejních agentů.

Ve volbách v roce 1935 připadalo na Podkarpatskou Rus, resp. XXII. volební kraj Užhorod, 9 poslanců. Komunisté, agráři i sociální demokraté dosáhli po dvou mandátech a zbývající tři místa si rozdělily tři další strany.¹ V senátních volbách v roce 1935 KSČ získala KSČ ve XII. volebním obvodu celkem 70 745 platných hlasů, což představovalo 25,8 procent platných hlasů, které do senátu dostaly Vasil Popovič. Druzí agráři získali pouze 52 063 hlasů, tedy celých 19 procent.² Volby z roku 1935 však přinesly zvrát. Předtím se o hlasy dělili zejména agráři, komunisté a sociální demokraté. Strany vládní koalice však v těchto volbách dosáhly jen 37% podpory, kdežto opozice získala téměř dvoutřetinovou podporu 63 procent hlasů.³

Základním pramenem k poznání činnosti KSČ na Podkarpatské Rusi v roce 1938 je fond Ministerstvo vnitra I. – prezidium (dále jen PMV) spravovaný Národním archivem (dále jen NA). Prezidium Ministerstva vnitra bylo za první republiky centrální nervovou soustavou nejvýznamnějších vnitřních bezpečnostních složek (četnictva a státní policie), které mu zasílaly zprávy o všech státněbezpečnostních a politicky významných událostech. Tento informační

¹ Poslanecká sněmovna ve IV. volebním období. Praha 1935, s. 10, 56, 60.

² Senát ve IV. volebním období. Praha 1935, s. 34–35.

³ Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007, s. 119.

přiliv ještě zesilovaly údaje poskytované jednotlivými okresními úřady a Zemským úřadem v Užhorodě – všechny tyto instituce se totiž aktivně podílely na získávání poznatků politického, ale i bezpečnostního charakteru. Okrajově byl ještě využit archivní fond Dokumenty zahraničních archivů – Kominterny (dále jen DZA-KI). Tyto dokumenty byly získány v šedesátých letech dvacátého století. Písemnosti samotné Kominterny uchovává Российский государственный архив социально-политической истории (dále jen RGASPI) ve fondu číslo 495. Část těchto dokumentů mohla být využita díky laskavé pomoci váženého přítele PhDr. Emila Voráčka, CSc. z Historického ústavu Akademie věd České republiky.

Rok 1938

Rok 1938 nezastihl KSČ v roce nula, nýbrž v plném zapřažení a udržování směru vytyčeného při VII. kongresu Kominterny konaném v létě 1935 a následném VII. sjezdu KSČ. Komunisté se nikdy netajili tím, že se zachovají podle instrukcí z Moskvy, ba otevřeně to přiznávali,⁴ ale i tak bylo možno rozeznat, který aktuální směr politiky je jim milejší a směr VII. kongresu Kominterny, s jehož ideovými přípravami se začalo již na jaře 1934,⁵ se českoslovenští komunisté ve své většině smířovali obzvláště dobře. V roce 1938 strana tedy pokračovala v již dříve započatém kurzu svých akcí a veřejných prohlášení: útocích na své tradiční nepřátele, totiž agrárníky, fencikovce, bródovovce.⁶ Předáky posledních dvou hnutí, kteří jim dali svá jména napadali mimo jiné za to, že pořádně neumí jazyk místního slovanského obyvatelstva buď vůbec, nebo velmi slabě... Agrárikům se vyčítala touha po změně zahraniční orientace a snaha vypudit sociální demokraty z vlády a novoroční úvodník z Venkova.⁷ Komunisté hlásali prosazování (skutečné) autonomie v rámci státu (při té příležitosti se poukazovalo na boj ostatních stran o místa v orgánech zamýšlené samosprávy), odhodlání bránit republiku proti všem lačným sousedům i vnitřním nepřítelům, jakož i vůle chránit její spojení se Sovětským svazem. Veřejně se deklarovala podpora Číně napadené Japonskem a republikánskému Španělsku, kde v řadách jeho armády působilo množství českoslo-

⁴ Štoviček, Ivan – Nováčková, Helena – Hubený, David (eds.): Hubert Ripka: Hovory s Edvardem Benešem 1938–1944. Sborník archivních prací 62, 2012, s. 437, dok. č. 15.

⁵ K VII. kongresu Kominterny, jeho přípravám, průběhu a důsledkům viz např. Komunistická internacionála. Praha 1972, s. 352–409.

⁶ K politickým stranám na Podkarpatské Rusi viz Hubený, David: Politika meziválečných československých vlád k Podkarpatské Rusi. In: Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal: Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? Praha 2012. s. 160–167.

⁷ Venkov, č. 1, I. 1938; Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938–1945. Díl I., svazek 1., sešit1. Praha 1979, dok. č. 1, s. 11.

venských občanů: „*Psal nám nedávno [...] jeden podkarpatoruský dobrovolc ve Španělsku, že u nich existuje batalion zemřelého pana prezidenta Masaryka, bojovníka Žižky, borce Gottwalda a jsme hrdí na to, že naši hoši z Podkarpatské Rusi jsou mezi nimi a to mnozí již jako důstojníci.*“⁸ Podkarpatoruských dobrovolníků mělo být tolik, že vznikla „*rota z Podkarpatské Rusi tovaryšča Lokoty*“.⁹ Rota, o její existenci a osudech však naneštěstí česká historiografie vůbec nic neví,¹⁰ nesla jméno podle komunistického senátora Lokoty.¹¹ Podle vzpomínek jednoho z židovských interbrigadistů pocházejícího z Podkarpatské Rusi, sloužilo mnoho příslušníků z Podkarpatské Rusi také v praporu Dimitrov, resp. v jeho kulometné rotě Jana Žižky z Trocnova. Dobrovolníci z Podkarpatské Rusi (a Československa vůbec) však samozřejmě sloužili i u dalších útvarů, u nichž měla převažovat jiná národnost.¹² Komunisté samozřejmě zdůrazňovali i hospodářské záležitosti, např. budování cest, elektrifikaci a jiné veřejné práce, jakož i prosazování náhrad za škody způsobené divokou zvěří. Oblíbeným námětem byla kritika obilního monopolu a kartelů (hlavně cukrového), jakož i výsledky pozemkové reformy. Strana dále prosazovala reorganizaci daňového systému a popularizovala vlastní návrh na oddlužení zemědělců. Velkou roli hráli sociální požadavky, včetně propagace odborového hnutí a kolektivního vyjednávání. Stranou zájmu nebylo ani rozšiřování a zkvalitňování školství a vzdělání vůbec. Snadno explodující otázkou bylo zavedení místního jazyka do státní správy a přetrvávající národnostní rozdíly (Rusíni versus Ukrajinci, neboť Ukrajinci Rusíny viděli jako neuvědomělé Ukrajince), na kterých se sama strana uvnitř nebyla s to pevně dohodnout. Při té příležitosti samozřejmě kritizovala nedostatečnou autonomii a rozhodnutí Prahy přenechat místním elitám vyřešení jazykové otázky, čímž došlo k patové situaci. Strana v této době samozřejmě hájila čistku probíhající v SSSR, také svůj internacionalismus (mimo jiné i tím, že Ivan Turjanica svůj proslov v Mukačevu pronesl maďarsky a Jurko Hadžega jej následně ve zkrácené formě přeložil do ukrajinštiny) a vyvracela výtky, že je stranou židovskou. Přetrvával i kladný vztah k prezidentu Benešovi – např. se citoval výrok pronesený při Masarykově pohřbu, že je nutno stále bojovat za lidská práva – a zůstával dobrý poměr ke státu, včetně velmi častých výzev k obraně státu bez ohledu na politickou a národnostní a nábo-

⁸ Národní archiv (NA), fond Ministerstvo vnitra I – prezidium (PMV), sign. 225-1066-2, fol. 91.

⁹ NA, PMV, sign. 225-1065-4, fol. 2.

¹⁰ Za tuto informaci děkuji kol. Mgr. et mgr. Zdenko Maršálkovi, Ph.D., z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

¹¹ Ivan Lokota (někdy též Lakata, nar. 3. 6. 1884), rusínské národnosti, tovární dělník, senátor. Do vězení se opakovaně dostával podle zákona na ochranu republiky. Mezi přechyby nechybělo pobuřování, násilí na orgánech vrchnosti a vyzývání k trestným skutkům. NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezidium, kart. 928, sign. 42/L-29/35, manipulační období 1931–1940.

¹² Autor vzpomínky, prostý komunista, rozlišuje mezi Ukrajinci a podkarpatskými Rusíny. NA, fond Svaz protifašistických bojovníků – vzpomínky, inv. č. 1672, kart. 78, Šimovič, Robert [Ickovič, Šalomon]: Schůzky se smrtí (rukopis). Praha 1971, s. 12–13.

ženskou příslušnost, resp. jeho přivlastnění si a ztotožnění svých výdobytků se stávajícím československým režimem: „*I u nás v Československé republice jest nebezpečí fašistické. Agrární partie a její vůdce Beran chtějí rozvázati náš svazek se sovětským Ruskem, aby mohli naši republiku vydati do ruk Hitlerových. [...] Chtěli by Slovensko a Podkarpatskou Rus rozdělit mezi Maďary a Poláky a tím zničit naši československou demokratickou republiku. Jsou to vrazi naší Československé republiky a naší demokracie. [...] My máme v naší Československé republice plná práva a proto musíme hájiti i celistvost Československé republiky proti fašismu, jak domácímu, tak zahraničnímu. [...] Nechci chváliti české pány, ale musím říci, že tu máme demokracii a svobodu, jakou nemají nikde, ani v Maďarsku, nebo v Rakousku, či Polsku a Německu. Jsme obklíčeni ze všech stran fašistickými státy, a musíme býti vyzbrojeni, abychom dovedli ubrániti naši demokratickou Československou republiku.*“¹³ Lásky ke státu samozřejmě byla podmíněná; Jan Fabián na schůzi v Berehovu to řekl jasně: „*Nepracujeme proti republice, ale rozhodně bojujeme proti dnešnímu vládnímu systému, dnešní vláda nemůže zajistiti svobodu, chleba práci.*“¹⁴ Za Československo se stavěli též komunisté maďarského původu, např. Alexandr Varga Weisz, redaktor Munkás Ujlagu na schůzi v Berehovu v únoru 1938 řekl na adresu různých autonomistů a separatistů mezi Maďary: „*Jest [...] povinností každého Maďara spojit se s československým národem proti tomuto nepříteli.*“ Autor těchto slov přitom samozřejmě jedním dechem žádal plná práva pro menšiny,¹⁵ včetně požadavků na realizaci slibů z 18. února 1937¹⁶ a většinou všech menšin ve státní správě.¹⁷ Realizace únorových slibů (zesílení maďarského školství a více Maďarů ve státní správě) pak samozřejmě maďarští komunisté – a nejen maďarští – probírali na svých akcích často.¹⁸ Obhajoba československého režimu měla někdy zajímavý ráz, např. Samuel Weisz řekl: „*My Maďari, i proto, že jsme Maďary, musíme se brániti změně kursu, aby naše menšina nebyla rdoušena.*“¹⁹ Obdobně zajímavé jistě bylo vyprávění rusínského horníka navrátilivšího se z Belgie,²⁰ který hořekoval nad tím, jak „*je tam těžká situace pro dělnictvo. Zaopatření dělnictva je slabé, sociální zaopatření skoro žádné, proto všichni*

¹³ NA, PMV, sign. 225-1064-5, fol. 3.

¹⁴ NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 69.

¹⁵ NA, PMV, sign. 225-1064-5, fol. 157.

¹⁶ K vývoji jednání viz Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha 2012, s. 331–589.

¹⁷ NA, PMV, sign. 225-1065-1, fol. 193.

¹⁸ Např. NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 71, 80, 180; sign. 225-1065-4, fol. 98–99; sign. 225-1066-3, fol. 2.

¹⁹ NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 71.

²⁰ K Čechoslovákům, včetně Rusinů, v Belgii, jejich počtům a pracovnímu využití zejména v hornictví, a jejich sdružování viz Sklenářová, Sylva: *Čechoslováci v zemích dnešního Beneluxu v meziválečném období (1918–1938)*. Praha 2013, s. 42–46, 67–75, 87–97, 104–114.

museli se vrátit domů. V Belgii dělníci byli stále kontrolováni, a jakmile někdo domáhal se demokratických práv svých, ihned byl vyhoštěn.²¹

Nechyběly ani u podkarpatoruských komunistů tradiční odkazy na křesťanskou symboliku, byť jich ubylo a někdy – úmyslně i zcela nechtěně – dostávaly sarkastický tón: „Nyní svatá trojice Německo, Itálie a Japonsko učinili tak zvaný protikomunistický svaz,²² ale ve skutečnosti by chtěli rozdělit mezi sebou bohaté Rusko, kde komunistický režim vytvořil ráj na zemi, vybudoval spoustu továren, zmodernizoval hospodářství.“²³ Jenže místní komunisté brali náboženství vážně a doklad dodal i nejvyšší podkarpatoruský představitel KSČ, Olexa Borkaňuk, který v létě 1938 na schůzi v Mukačevu neopomněl zmínit trudný osud katolíků v Německu, připomenuv, že „Hitler v Německu vyházel z kostelů kříže, Bible, a že je nahradil mečem a jeho knihou „Mein Kampf“, kterou nyní místo Bible a evangelia musí Němci číst a kdo se tomu protíví, jde do koncentračního tábora, neb na nucenou práci, za kterou dostane pouze falešnou supu“^{24, 25} Toto téma bylo pro Borkaňuka a tím pádem i pro místní komunisty (či naopak) důležité, protože na tento námět mluvil opakovaně. Při jiné přežitosti vzpomněl, že Hitler „jak v Německu, tak i v Rakousku zakázal náboženskou svobodu, Bohem je knížka Hitlera „Moje borba“.²⁶ Tato knížka je evangeliem a předmětem náboženského vyučování ve školách.“²⁷

Objevovaly samozřejmě i nové akcenty, např. kritika protizidovských opatření v sousedním Rumunsku a požadavek, aby československé úřady pro tyto postižené něco udělaly.²⁸ Výjimečně se přitom objevovala vlastní antisemitsky zabarvená prohlášení, např. „Preiss, český žid“²⁹ nutno však dodat, že nechyběla ani kritika antisemitismu přímo na Podkarpatské Rusi.³⁰ K tomu se pojila i kritika tamějších protimaďarských opatření, které logicky akcentovali komunisté maďarského původu.³¹ Nechyběly ani obavy o setrvání Rumunska ve spojeneckém svazku s republikou.³² V tomto smyslu se také občas zmínila Jugoslávie,³³ ale Rumunsko bylo podkarpatoruským komunistům pochopitelně výrazně bližší. Komunisté dále požadovali pro sebe stejné postavení, jaké měli příslušníci ostatních politických stran.³⁴ Naopak zcela uopozaděna byla obrana antifa-

²¹ NA, PMV, sign. 225-1064-5, fol. 24.

²² Rozumí se Pakt proti Kominterně.

²³ NA, PMV, sign. 225-1066-2, fol. 91.

²⁴ Rozumí se polévku.

²⁵ NA, PMV, sign. 225-1066-3, fol. 7.

²⁶ Rozumí se Hitlerova kniha Mein Kampf.

²⁷ NA, PMV, sign. 225-1066-3, fol. 15.

²⁸ Např. NA, PMV, sign. 225-1064-5, fol. 6 a sign. 225-1065-3, fol. 71, 75.

²⁹ NA, PMV, sign. 225-1063-3, fol. 59.

³⁰ NA, PMV, sign. 225-1066-3, fol. 69.

³¹ NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 80.

³² NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 2v.

³³ NA, PMV, sign. 225-1065-4, fol. 98.

³⁴ NA, PMV, sign. 225-1064-5, fol. 11; sign. 225-1066-2, fol. 91v.

šistických německých emigrantů v republice, o kterých se na schůzích téměř nehovořilo,³⁵ což zřejmě souviselo s tím, že uprchlíci před Hitlerem se soustředili v historických zemích.

Strana vedle těchto veřejných aktivit žila i vlastními oslavami, zejména v lednu si připomínala úmrtí Vladimíra Iljiče Lenina, Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové. V Užhorodě si na vzpomínkovém večírku vyslechli hudební a pěvecké produkce dělnické hudby proložené několika básněmi a v Mukačevu, po proslovu Alexandra Weisze, shlédli divadelní jednoaktovky „*Rađanočka, Nem igaz, A mundéros a A benemavatkozási bizottság. Tyto kusy byly předem cenzurovány a shledány nezávadnými.*“³⁶ Tak koneckonců úřady hodnotily obě setkání, na nichž bylo celkem cca 360 osob.³⁷

Ukrajinský směr KSČ, jakož i celkové zesilování ukrajinského směru na Podkarpatské Rusi, tížil Polsko, které ve východních oblastech mělo problémy právě s ukrajinským a běloruským obyvatelstvem, které bylo s polskou správou velmi nespokojené, neboť na příkladu příbuzných z Podkarpatské Rusi vidělo, že i pod cizí mocí lze relativně dobře přežívat. To samozřejmě vyvolávalo nevoli polských úřadů, které v březnu 1938 požádaly československou stranu o zákrok,³⁸ který se měl sice přednostně týkat údajných polských aktivit KSČ, ale v několika momentech byla zmíněna i ukrajinská otázka a Podkarpatská Rus. Černínský palác ve snaze zlepšit vztahy se severním sousedem ihned požádal Ministerstvo vnitra o rychlé a důkladné prověření celé věci. Ministerstvo zahraničních věcí však interesovala ještě jiná věc: „*Více ještě než o správnost konkrétních (individuálních) údajů memoranda zajímá se Ministerstvo zahraničních věcí o stěžejní otázku, má-li opravdu československá komunistická strana tak vynikající mezinárodní podíl na organizaci komunistického hnutí střeoevropského a zvláště polského, jak tvrdí polský mémoire – a neméně o vlastní názor Ministerstva vnitra na to, bylo-li by možno učiniti opatření ve směru polských interesů.*“³⁹

Ministerstvo vnitra a jeho podřízené složky polské poznatky urychleně prověřily – a v těch několika málo případech, kdy se polské stížnosti alespoň trochu setkávaly s realitou – zakročily či vyhostily osoby, na něž Polsko nařikalo.⁴⁰

Polsko ve své žádosti uvádělo, že při ústředním výboru KSČ existují speciální referáty pro polskou, západoukrajinskou a běloruskou komunistickou stranu

³⁵ Výjimka viz např. NA, PMV, sign. 225-1065-4, fol. 5.

³⁶ „Nem igaz“ znamená v překladu „Není pravda“; „A mundéros“ lze přeložit různě: „Ten v mundúru“, „Ten v tom mundúru“, „Ten, co nosí mundúr“, „Ten, na koho navlekli mundúr“, „V mundúru oblečený“ a poslední hra měla vyloženě politický název odkazující na občanskou válku ve Španělsku, totiž „A benemavatkozási bizottság“, tedy „Neintervennční výbor“. Za překlad děkuji kol. Andreji Tóthovi.

³⁷ NA, PMV, sign. 225-1068-6, fol. 9–10.

³⁸ NA, PMV, sign. 225-1069-6, fol. 36–56.

³⁹ NA, PMV, sign. 225-1069-6, fol. 57.

⁴⁰ NA, PMV, sign. 225-1069-7, fol. 23–50.

(ale i pro další komunistické strany),⁴¹ a zmiňovalo množství kontaktních pohraničních bodů pro pašování literatury, jež se údajně nacházely mimo jiné na Podkarpatsku, kde se konaly různé instruktorské kurzy pro polské komunisty. Těmito aktivitami se měl zabývat Olexa Borkaňuk.⁴² Zjištění Ministerstva vnitra byla pro výkonnost polských úřadů dosti nepřijemná. Předně u vedení KSC neexistovaly žádné referáty pro cizí státy, ba ani strana neudržovala žádné styky s jednotlivými sekcemi Kominterny. Měla pouze referáty pro příslušníky menšin žijících na území Československa.⁴³ V případě pašování literatury a spojení podkarpatoruských komunistů s Polskem, Maďarskem a Rumunskem bylo konstatováno, že „*tato činnost ustala a po řadu let nebyla pozorována.*“ Ne-prokázalo se ani konání kurzů agentů určených pro Polsko.⁴⁴ Z dalších udání se nedoložilo ani to, že by pražský spolek „*Osvita*“ vykonával jinou, než kulturní a výchovnou činnost.⁴⁵ Nicméně Polsko dodalo další údaje, které bylo nutno opět důkladně prověřit, byť Ministerstvo vnitra již rozmrzele reagovalo, že se opět jedná jen o povšechné stížnosti a s jen málem konkrétních údajů a vynuťilo si od polské strany více podkladů.⁴⁶ Podkarpatska se týkalo jen údajné spojení podkarpatoruských komunistů s polskými soudruhy. Policejní ředitelství v Užhorodě přezkoumalo celou věc a koncem srpna 1938 hlásilo, že organizace se „*nikterak neexponuje pro bližší styk s příslušníky komunistické strany v Polsku*“, ani nevysílá k severním sousedům své kurýry, aby náhodou nebyli chyceni.⁴⁷ Více se ani přes zjevné úsilí nepodařilo zjistit. Polská strana s tímto výsledkem jistě nebyla smířena, byť se československé úřady zjevně opravdu snažily, ale nemohly dodat podklady k činnosti, o které nic nevěděly, protože – s největší pravděpodobností – se nic takového nedělo.

Výsledkům šetření československých úřadů lze věřit i proto, že podkarpatoruská stranická organizace trpěla vlastními problémy, zejména v kádrové oblasti. Proto se pravidelně konaly akce na zvýšení stavu členstva. Koncem třicátých let se začalo dařit, neboť podle stavu z 1. ledna 1938 měla strana 261 organizací a 3155 členů. Do 1. května 1938 se mělo získat dalších 1000 členů. Mládež na tom byla také velmi dobře. Ukrajinská sekce měla 154 organizací s 4560 členy a maďarská a židovská mládež 17 organizací s 620 členy.⁴⁸ Šlo nepochybně o organizační a náborový úspěch ukrajinských (a ruských?) mládežníků, protože ještě v únoru 1937 měla ukrajinská mládež jen 1800 členů,

⁴¹ NA, PMV, sign. 225-1069-6, fol. 44–45.

⁴² NA, PMV, sign. 225-1069-6, fol. 46.

⁴³ NA, PMV, sign. 225-1069-7, fol. 28.

⁴⁴ NA, PMV, sign. 225-1069-7, fol. 31.

⁴⁵ NA, PMV, sign. 225-1069-7, fol. 30.

⁴⁶ NA, PMV, sign. 225-1070-1, fol. 29–38, 43–44.

⁴⁷ NA, PMV, sign. 225-1070-1, fol. 26–27.

⁴⁸ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 169.

maďarská 480 a židovská 120.⁴⁹ Pro mládežnickou organizaci na počátku roku 1938 vyplynul ještě úkol přestěhovat sekretariát z Mukačeva do Užhorodu a zabránit jazykovým sporům mezi členy. Tomu mělo napomoci nové obsazení vedoucích pracovníků. Ukrajinskou sekci měli řídit Michal Hadžega a Vasil Gud, kdežto ruskou sekci Andrej Patrus a maďarskou sekci Jiří Danči. Časopis Hlas mládeže měl být redigován rusky a ukrajinsky. Strana měla sice „*nadále zachovávat směr ukrajinský, nesmí ale proti sobě popuzovat směr ruský.*“⁵⁰ Odsunutí a opominutí jazykových nesvárů bylo považováno za klíč ke šťastné budoucnosti a prosperitě: „*Nesmíme se vybijeti na jazykové otázky (ukrajinsky nebo rusky)*“, aby v důsledku tohoto dělení „*náš národ jednou neproklínal naše bohatství přírodní, ale aby náš kraj se stal krajem nejšťastnějším.*“⁵¹ V té souvislosti byl i důležitý akcent na vzdělání a kulturu bez ohledu na jazyka, jak to vyjádřil Borkaňuk: „*Nám není chyba z jazykových otázek. Nějak hovořili i naši dědové. [...] My proti rosijskému⁵² národu nemáme námitek, protože rosijským jazykem psali svá díla slavní spisovatelé, ale nemáme námítky též proti českému, ani proti německému jazyku. My ctíme jejich jazyky. Nás neznali za Ukrajince, ale až přišli emigranti a stali se z nich úředníci, náčelníci, soudci, až tehdy to začalo. My chceme, aby naše děti se učily v rodné mluvě, aby byly chytřejší a rozumnější než jsme my.*“⁵³ Tento přístup se straně vyplatil zejména za druhé republiky, kdy mohla volně spolupracovat i s proruskými směry,⁵⁴ byť se samozřejmě na některých schůzích preferovalo zavedení ukrajinštiny.⁵⁵

Vedle dlouhodobé strategie vystupňovat tlak proti fencikovcům a kurťakovcům se novým cílem stali agrárníci, resp. jejich odborové organizace. Všechny akce měly být koordinovány s ostatními levicovými stranami. Jmenovitě se to týkalo vyjednávání kolektivních smluv lesních dělníků, o nichž se levicové strany měly předem poradit a ve všech obcích měly strany aktivně spolupracovat a třeba vytvořit i akční komitety. Levicové strany měly být pokud možno zapojeny i do útoků proti agrárikům, jejichž hospodářství měla být údajně protěžována při přidělech krmiva pro dobytek. Je zajímavé, že tyto protiagrárnícké akce neměly být doprovázeny demonstracemi, nýbrž jen deputacemi a peticemi. Vystupovat se rovněž mělo proti exekucím.⁵⁶ Výše zmiňovaný nápor na agrárnícké odbory zřejmě dosáhly určitých výsledků, neboť v chemické továrně ve Velkém Bočkově proti komunistickým kandidátům stáli jen

⁴⁹ NA, PMV, sign. 225-1056-4, fol. 4.

⁵⁰ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 169.

⁵¹ NA, PMV, sign. 1065-3, fol. 2v.

⁵² Myslí se ruský jazyk.

⁵³ NA, PMV, sign. 1065-3, fol. 202.

⁵⁴ NA, Dokumenty zahraničních archivů – Kominternu (DZA-KI), kart. 9, a. j. 85/3 a 5.

⁵⁵ NA, PMV, sign. 225-1065-4, fol. 2v; sign. 225-1066-1, fol. 43.

⁵⁶ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 169.

agrárníci soupeři, leč Rudé odbory získaly všech pět mandátů a agrárníci nezískali ani jeden.⁵⁷ Bočkovská továrna sloužila i jako působivý názorný příklad při vysvětlování užitečnosti a důležitosti odborů. Na schůzi v Perečíně Borkaňuk posluchačům řekl: „Všimněme si továrny ve Velkém Bočkově a všimněme si továrny v Perečíně. Ve Velkém Bočkově jest kolektivní smlouva, dělníci mají drahotní výpomoc, funguje řádný závodní komitét. Na děti dostávají příspěvky, mají dělnické domy, rádio a co máte tu? Proč to nemáte? Proto, poněvadž nedržíte spolu. V továrně se třeba organizovat.“⁵⁸ Setrval i úkol hromadně vstupovat do „Prosvity“ a vytlačovat odsud fašisty. Akceschopnost stranického kádru měly zajistit schůze ve velkých městech svolané na 20. únoru 1938 s námětem „Práva menšin“.⁵⁹

Situaci v Československu se pochopitelně zabývala rovněž Kominternu. Na konci dubna 1938 vznikl dokument o situaci Československa. Podle něho měla mít myšlenka obrany republiky převahu nejen mezi Čechy, nýbrž i mezi Slováky a Ukrajinci. Situace u Maďarů a Poláků sice nebyla tak výhodná pro ČSR, ale bylo to lepší než mezi Němci, a to i díky většímu vlivu komunistů v těchto národnostech. Politika strany samozřejmě musela spočívat v obhajobě státu a jeho nezávislosti. V národnostní stránce byla strana pro dalekosáhlé ústupky v sociální, hospodářské, jazykové a kulturní sféře při zachování státní ochrany antifašistů, ale odmítala autonomii a jednání s Henleinem na základě jeho požadavků. Strana neměla požadovat pád vlády, ale podporovat její jednotlivá opatření k zajištění státu. Ten se sice mohl dostat do jednání přímo s Německem, ale případné dohody nesměly ohrozit spojenecké smlouvy s Francií, Sovětským svazem a celkovou vnitřní politikou státu.⁶⁰

Události z května 1938 samozřejmě našly svůj pozitivní ohlas na schůzích KSC na Podkarpatské Rusi. Na akcích KSC od řečníků všech národností samozřejmě zněla varování před hitlerovskou hrozbou, vzpomínalo se na maďarskou zvůli a kritizovala se činnost maďarských představitelů v republice.⁶¹

Příklon ke státu a jeho obraně ovšem neznamenal, že by bezpečnostní složky a správní úřady nepokračovaly v potlačování komunistického hnutí, což s ohledem na další události nutně vedlo ke zvyšování prestiže komunistů. Když 27. května 1938 byla na dva měsíce zakázána „Karpatská Pravda“,⁶² neváhal Borkaňuk vydat příkaz,⁶³ aby se redakce s prosbou o pomoc obrátila na své ukrajinské souputníky v Kanadě, USA, Brazílii a Argentině. Redakce do zámo-

⁵⁷ Российский государственный архив социально-политической истории (RGASPI), f. 495, op. 71, d. 694, fol. 2.

⁵⁸ NA, PMV, sign. 225-1065-3, fol. 202.

⁵⁹ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 169.

⁶⁰ RGASPI, f. 495, op. 20, d. 588, fol. 115–117.

⁶¹ Např. NA, PMV, sign. 225-1056-6, fol. 223–224; sign. 225-1066-3, fol. 2.

⁶² NA, PMV, sign. 225-1053-24, fol. 3.

⁶³ NA, PMV, sign. 225-1053-24, fol. 1.

ří o zákazu napsala, že „vyšel právě v době, kdy Československé republiky a naši malé zemi hrozí největší nebezpečí od fašistických států, jmenovitě od Německa. Tímto zákazem podkarpatoruské úřady subjektivně podpořily nepřátelské strany, proti nimž „Karpatská Pravda“ vedla stálý boj, odhalovala [jejich] zrádné činy a aktivně mobilizovala národní masy do boje proti nim. Zákazem způsobily úřady „Karpatské Pravdě“ veliké materiální a finanční škody. Lidové masy jsou tímto zákazem zbaveny své tribuny, svého nejbližšího zastávce. V národě nastala bouřlivá chvíle protestu. Pracující lid domáhá se zrušení zákazu a žádá svou bodu pro všechny protifašistický tisk.

Redakce „Karpatské Pravdy“ zahájila velikou protestní kampaň schůzemi a k získání prostředků pro další vydávání časopisu. Proto se obracíme i k Vám, milí soudruzi, kteří žijete za oceánem, abyste i Vy protestovali proti tomuto zákazu a přistoupili na obranu „Karpatské Pravdy“ morálně i materiálně.

Podkarpatoruské úřady stálými konfiskacemi a soudními procesy způsobily a působí časopisu veliké škody, a proto se obracíme k Vám, abyste zahájili akci pro podporu podkarpatoruského revolučního tisku. Vždyť mezi čtenáře svého časopisu počítáme i mnoho amerických bratří, kteří se zajímají o události ve svém starém kraji. Oni svou ochotou pomohou nám v boji za vybudování silného protifašistického ruchu a za zesílení protifašistického tisku, který pomůže nám proti útokům vnitřního a vnějšího fašismu. Doufáme, že věnujete své síly na rozšíření této akce pro podporu revolučního tisku. Doufáme, že podle svých možností vynaložíte jednotnou spolupráci pro všeobecné dobro. Očekáváme Vaši podporu a konkrétní návrhy.⁶⁴

Státní úřady z této akce samozřejmě neměly radost, zvláště když zjistily, že bylo odesláno asi 310 těchto oběžníků.⁶⁵ Není však ani známo, že by akce měla ještě během první republiky nějaký dopad, ale nepochybně napomohla k tomu, aby byl československý režim podkarpatoruskými krajany hůře vnímán v souvislosti se stálým přílivem útoků separatistického krajanského tisku.

S pražským ústředím se konzultovaly nejzávažnější otázky s celostátním dopadem. Dne 2. července 1938 v Užhorodě zasedal užší výbor krajského vedení za přítomnosti důvěrníků strany. Herman Fejér, Olexa Borkaňuk, Ivan Balega, Alexandr Varga, Ivan Hafinec, Vasil Fušičič, senátor Vasil Popovič a za pražské ústřední sektorář mládeže Augustin Schramm probírali tři základní otázky, totiž autonomii Podkarpatské Rusi, organizaci mládeže a akce hnutí v této části republiky. Nejvíce prostoru bylo věnováno otázce autonomie, o níž se v té době v souvislosti s národnostním statutem nejvíce hovořilo, a o níž bylo rozhodnuto takto:

„V otázce autonomie zachovati se neutrálně, to znamená, nevystupovati rázně za uskutečnění autonomie, jelikož strana se obává, že byla-li by autonomie

---

⁶⁴ NA, PMV, sign. 225-1053-24, fol. 3-4.

⁶⁵ NA, PMV, sign. 225-1053-24, fol. 2.

uskutečněna, dostalo by se do úřadů mnoho zdejších reakcionářů, čímž by se situace na Podkarpatské Rusi od situace nynější mnohem více zhoršila. Současně bylo usneseno, že strana nebude oficiálně proti uskutečnění autonomie vystupovati, aby se neřeklo, že komunisté jsou proti autonomii, čehož by reakcionáři využili proti komunistům.“

Jak bude ukázáno níže, na schůzích komunisté i nadále autonomii verbálně podporovali, ale kvůli ní na vládu neútočili, naopak našli si jiné momenty, za něž stát mohli oprávněně kritizovat. Dále bylo rozhodnuto, že Borkaňuk povede do Prahy stočlennou delegaci, která měla s premiérem Hodžou projednat národnostní statut.⁶⁶

Na dalším červencovém zasedání konaného 16. dne v měsíci se probíraly žhavé novinky onoho horkého léta. Olexa Borkaňuk, Herman Fejér, Alexandr Varga, Ivan Balega, Štěpán Morgenthal a Anna Turjanicová na prvním místě řešili postoj k vládě jako takové. Strana se měla rozhodnout podle toho, jaký postoj vláda zaujme vůči SdP a HSLS. Přesto ještě na té samé schůzi se podkarpatoruští komunisté plně rozhodli nedělat státní správě jakékoliv potíže – hlavně co se týkalo stávek. Bylo totiž usneseno, že „v nynější situaci má se postupovati velmi opatrně a jen tehdy zahajovati stávky, jestliže není jiného způsobu k dohodě. V místech, kde již byla stávka zahájena, tj. v Mukačevě, Dubově, Klimovících, jest třeba, pokud jest to možné, třeba i jen s malým úspěchem, stávku ukončiti.“ Vzhledem k tomu, že v minulosti strana byla v oblasti stávek a mzdových hnutí mimořádně aktivní a vlivná, byl to z její strany více než přátelský krok.⁶⁷ Borkaňuk na tomtéž setkání preferoval o jednání s Hodžou a ve věci autonomie bylo rozhodnuto požadovat autonomii jen kulturní a hospodářskou, nikoliv autonomii teritoriální. Na dalším setkání se plánovalo projednání aktivity strany, ale už bylo zřejmé, že se strana musí chystat na obecní a zemské volby, jakož i připravit družstevní dny, dny mládeže a akce satelitních organizací. Do toho všeho se nesmělo zapomínat na schůze na obranu republiky a prosazování zemědělských a hospodářských reforem.⁶⁸

Dne 14. srpna 1938 strana uspořádala jednu z obvyklých vln svých schůzí a táborů lidu tematicky laděných na podporu republiky a demokracie. V Chustu například řečník vyzýval k obraně státu, vybízel k boji proti buržoazii a připomněl, že „jsme ve svobodném státě“ a není nutno se bát maďarských četníků. „Rakousko o tom nevědělo, že za pár měsíců místo Kristova obrazu bude nadiktován obraz Hitlera. Pamatuujeme se na maďarsko-německý režim, kdy za ruské

⁶⁶ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 190.

⁶⁷ Ke stávkovému hnutí na Podkarpatské Rusi ve 30. letech viz Kroupa, Vlastislav: Úsilí KSČ o vybudování jednotné a lidové fronty na Zakarpatské Ukrajině v letech 1935–1938. [Díloprávní práce]. Praha 1964, s. 120–133, 203–209. Uloženo v Historickém kabinetu Filozofické fakulty v Praze, sign. H-870/72.

⁶⁸ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 167.

slovo byl Rusín arestován.“ Jestliže tedy československý stát byl vnímán jako výrazný posun k lepšímu, tak kritika nebyla opomíjena, např. co se týkalo vzdělávání, chování některých úředníků, kteří si při jednání s obyvatelstvem nebrali servítky a údajně řvali „Ty svině a ty vole“, nebo nedostatečného přijímání místního obyvatelstva do státní služby.⁶⁹

V Berezném poslanec Fušič připodobňoval události k roku 1914 a rovněž on ve svém projevu měl odkazy na církev: „V Německu již v kostelích na místě kříže je postaven meč a ze zvonů vyrábějí děla a ostatní střelné zbraně.“ Zmínil též problematiku národnostního statusu a autonomie Podkarpatské Rusi, ale dozorující úředník o tom bohužel neudělal podrobnější zápis. I na této schůzi byla požadována autonomie, práce, pozemková reforma, lepší dostupnost vzdělání a oddlužení. Na závěr „starosta obce Füzér přečetl rezoluci, přítomnými schválenou, adresovanou panu prezidentu republiky a panu předsedovi vlády, v níž přítomní dělníci na táboru lidu dne 14. srpna žádají, aby pan prezident a pan předseda vlády energicky bránili jednotnost naší republiky, kdy toho vyžaduje situace, a že by i příště s důvěrou obrátili se k lidu, tak jak 21. května 1938, a aby zamezili nepřítelům ze zahraničí a jejich agentům míchat se do vnitřního poměru republiky. Prohlašují, že oni, ukrajinští dělníci, chtějí žít s občany československé republiky v přátelství a spolu chrániti republiku i rozhodovati v otázkách hospodářských, sociálních a kulturních. Též žádají nemilosrdně vystoupiti proti nepřítelům republiky a nepřístupiti na žádný kompromis. Prohlašujeme, že jsme vždy hotovi na Vaš vyzvu brániti se zbraní v rukou hranice naší republiky a i obětovati své životy.

Pane prezidente, nedovolte ani krok nepřítelům naší republiky, ale energicky braňte se, my Vám pomůžeme. Vytrvalost a demokratická rozhodnost bude naším vítězstvím.“⁷⁰

Schůze strany se konala rovněž ve Volovém, kde bylo posluchačům řečeno, že situace světové politiky se podobá roku 1914, ale státy již nejsou natolik slušné, aby si vypověděly válku, nýbrž fašisté přepadávají sousedy bez diplomatického aktu vyhlášení války. Připomněl zločiny Italů, Němců a Japonců v Habeši, Španělsku a Číně a květnové události ve vztahu k Československu. Tehdejší rozhodný postup vedení státu však Německo odradilo a to se nyní soustředilo na rozbití státu za pomoci henleinovců, ludáků a fencikovců. Řečník připomněl, že sudetští Němci žijí v lepších podmínkách, než jaké jsou na Podkarpatské Rusi, ale nejen to, že se mají lépe než Němci říšští. Dalšímu pokračování schůze zabránila rvačka, která se strhla nedaleko shromáždění a která přilákala pozornost senzacechtivého obecnstva.⁷¹

Strana k propagaci myšlenky obrany republiky využívala nejen stranická setkání, ale i akce satelitních organizací a spřátelených uskupení, jako byla např.

⁶⁹ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 253.

⁷⁰ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 250–251.

⁷¹ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 263.

Jednota dělníků a sedláků. Na schůzi konané v Chustu 28. srpna 1938 Ivan Baleta „zdůrazňoval neustále povinnost hájiti všemi prostředky a všemi obětmi celistvosti republiky, žádal neústupnost vůči požadavkům henleinovy strany a upozorňoval posluchače, že pouze v Československu mají zabezpečenou svobodu, kdežto v totalitních státech byli bezprávnými občany, jako byli za Maďarska.“ Ač brojil proti henleinovcům, neopomněl podpořit „oprávněné požadavky menšin za zachování celistvosti státu“,⁷² což představuje naprostý odklon od dříve zastávané zásady na autonomii až do odtržení.

Na obranu republiky laděné schůze se konaly i v dalších místech a pozdějších dnech, např. v Nižných Vereckách, ale i dalších místech – zejména pak v září 1938, kdy se znovu připomínal správný postup z května, a požadoval energický zákrok proti henleinovským teroristům a jejich zdejšími pomahačům ze všech národností, přičemž se připomínala všechna spojenectví státu, zejména se Sovětským svazem, jehož letadla mohla být podle opakovaných prohlášení na československém území během 40 minut.⁷³ Bojovnost a rozhodnost byla cítit i v září. Dne 4. září se opět konalo několik schůzí. V Berehovu jednotliví řečníci se vyslovovali pro Československo a Bertalan Biro nepomněl zaútočit na představitele maďarské menšiny, kteří podle jeho názoru hájili zájmy jen vlastních osob a nikoliv Maďarů.⁷⁴ Dne 4. září 1938 v Suskově komunistický řečník straníkům přišel objasnit „dnešní politickou situaci naší demokratické republiky a světové dění kolem ní. Nabádám vás, abyste byli připraveni, že [v] příštím dni, jest možné, že i [v příští] hodině může vypuknout nová světová vojna. V příští válce bychom hájili demokracii proti útočnému fašismu, který chce pohltnouti přední baštu práv a spravedlnosti dělného lidu – Československo. Musíme se důkladně připravit na veliký boj za naší demokracii. [...] Demokracie je nejmocnější a to tím, že na ní má účast každý občan, který pak v kolektivu je nepřemožitelný, poněvadž ví, za co bojuje, kdežto ve fašistických státech není individuality a tím vznikne lhostejnost jednotlivce a konec je i po chvilkovém vítězství jeho porážka. [...] Važme si demokracie, jí braňme a nedejme ji, ta nám umožní, abychom sytě a spokojeně žili.“⁷⁵

Nutno říci, že státní správa místy tyto komunistické schůze a prohlášení vítala a oceňovala. Zjevně si například považovala vstoupení maďarského komunisty Alexandra Vargy, kterého například ve své zprávě nazvala „dosti dobrým davovým řečníkem“, a vyložené jej pochválila za vysvětlení jednání vlády s německou menšinou „vhodnými slovy“. To nebylo vše – zbytek proslovu, přes občasnou kritiku některých nedostatků – byl rezolutně loajální, v němž Varga nepadl účelovost jednání nacistů a dovozoval:

⁷² NA, PMV, sign. 225-1046-17, fol. 1.

⁷³ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 231; sign. 225-1066-3, fol. 19–45; sign. 225-1067-1, fol. 64–66, 69–70, 104–105.

⁷⁴ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 189.

⁷⁵ NA, PMV, kart. 1056, sign. X/K/26, manipulační období 1936–1940, fol. 195.

„Proto dnešního dne jest zapotřebí otevřeně projeviti a prohlásiti i zde v obci Serně, a to jak komunistům, tak i maďarskému lidu, ať jest to dělník, nádeník, zemědělec i občan středního stavu, že jsme odhodláni pevně brániti naši svobodu, Československou republiku společně s lidem českým, slovenským i jinými národnostmi zde žijícími, abychom mohli v rámci ČSR čestně, společně a v demokratickém duchu žíti a tím také zajistiti i zde na Podkarpatské Rusi žijícím nám Maďarům klidné žití, vývoj a práci, aby naši dělníci nemuseli choditi za prací jinam.

[...]

Jest pravdou, že i zdejší Maďaři mají své bolesti, které nutno léčiti a dají se vyléčiti za pomoci demokracie a v dohodě s lidem československým. Jsou to však věci v nynější době tak malicherné, že jest je třeba odhoditi a postaviti se do jedné fronty proti společnému nepříteli, tak jak tomu bylo roku 1848 v době revoluce a [v] tomto duchu, postaviti se i třeba se zbraní v ruce i s československým lidem na ochranu naší drahé svobody a své domoviny, kterou uhájíme, neboť stojí za námi Francie, Anglie, Malá dohoda a co hlavní, celý ruský národ se svou komunistickou silnou armádou. (Výkřiky „Éljen“)⁷⁶

[...]

My, podkarpatoruští Maďaři, nechceme býti raby, otroky a vazaly fašistického Německa a nedáme se zašlápnouti pěšáckou botou, neboť vidíme, co učinili s demokracií v Rakousku, ale i v samotném Německu, neboť tím by ztročili i maďarskou samostatnost na Dunaji, proto když se postavíme proti společnému fašistickému nebezpečí spolu s československým lidem, pak hájíme a uhájíme nejen naši samostatnost, svobodu a demokracii, nýbrž hájíme i nezávislost Maďarů na Dunaji, kteří jsou rovněž našimi bratry a s kterými bychom žili v jedné shodě, nebýt takových Esterházyů a jim podobných také Maďarů.

Nechceme se státi oběti pěšáckého fašismu, tak jak se stalo Rakousku a jak tomu chtějí fašisté i ve Španělsku.⁷⁷

Přístup KSČ bezpochyby napomohl tomu, že i v některých maďarských oblastech záříjová mobilizace proběhla bez obtíží. Prezídium Zemského úřadu v Užhorodě 23. září 1938 sice hlásilo, že v Berehově v noci bylo několik domů pomalováno iredentistickými nápisy typu „Maďarská pravda vítězí“ a že z obce Německé Mokré uprchlo do Polska deset místních Němců, kteří byli povoláni do armády,⁷⁸ ale jinak byl podle souhrnného hlášení užhorodského Zemského úřadu z rána 24. září všude klid. Jen v Berehově zpívalo cca 10 mladých mužů maďarskou hymnu.⁷⁹ V obci Padolově (okr. Berehovo) se pokusi-

⁷⁶ Maďarsky „Nechť žije!“

⁷⁷ NA, PMV, sign. 225-1066-3, fol. 33-34.

⁷⁸ NA, Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 3182, čj. 1716/1938.

⁷⁹ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938-1945. Díl I., svazek 2., sešit 2., Praha 1982, dok. č. 554, s. 34-35; NA, PMR, kart. 3182, čj. 1749/1938.

lo pět záložníků přeplavat Tisu do Maďarska. Uspěl jen jeden. Tři se utopili a další byl zadržen. I z dalších obcí Maďaři a Němci utíkali za hranice. V Drahově se několik odvedenců chovalo protistátně, ale příchod jednotky Stráže obrany státu je uklidnil.⁸⁰ Naopak v Mukačevě se konaly „po vyhlášení mobilizace rozhlasem velké manifestace, při nichž provolávali obyvatelé slávu armády a generálu Syrovému. Těchto projevů se zúčastnilo i maďarské obyvatelstvo.“ Opakoval se zde i zjev známý z historických zemí, že místy branci nastupovali prakticky v okamžiku, kdy byla mobilizace ještě vyhlášována.⁸¹ I v další zprávě bylo konstatováno, že „v celé zemi byl průběh mobilizace velmi klidný, záložníci nastupovali vesele k pluku a transporty záložníků stále odjíždějí a nastupují do kasáren.“⁸²

Prapor SOS v Chustu dne 26. září hlásil, že mobilizace probíhá hladce, „v pohraničí i ve vnitrozemí jest klid a vzorný pořádek.“⁸³

Zcela oprávněný byl tedy dopis viceguvernéra Podkarpatské Rusi, Jaroslava Mezníka, zasláný 24. září 1938 Edvardu Benešovi:

*„Pane prezidente,
mobilizace na Podkarpatské Rusi má dobrý průběh. Všude klid a pořádek.
Milujeme Vás a obdivujeme se Vám.“*⁸⁴

Výzva ústřední výboru KSČ z 25. září 1938, že „komunisté musí všude stát příkladem statečnosti a odhodlanosti“ a „všude dávat příklad v udržování železné kázně“⁸⁵ byla jen logickým vyvrcholením obratu strany po VII. kongresu Kominterny a navazujícím VII. sjezdu strany. Mnichovská dohoda a následná Vídeňská arbitráž postupně tvrdě zasáhly všechny země republiky a vedly k proměně demokratického režimu v autoritářský.⁸⁶

Ještě na konci roku 1938 provedla KSČ před Kominternou jakousi retrospektivní a zároveň introspektivní analýzu svého vývoje v různých částech republiky. O vývoji na Podkarpatské Rusi poněkud překvapivě nehovořil nikdo z významných podkarpatoruských straníků, nýbrž Rudolf Slánský. Zdůraznil, že strana byla na Podkarpatské Rusi nejsilnější politickou partají s velikou autoritou získanou v bojích za zájmy pracujících, zejména na venkově.

⁸⁰ NA, PMR, kart. 3182, čj. 1770/1938.

⁸¹ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938–1945. Díl I., svazek 2., sešit 2., Praha 1982, dok. č. 554, s. 34–35; NA, f. PMR, kart. 3182, čj. 1749/1938.

⁸² NA, PMR, kart. 3182, čj. 1770/1938.

⁸³ NA, PMR, kart. 3182, čj. 1808/1938.

⁸⁴ Moravský zemský archiv, f. G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 49.

⁸⁵ Protifašistický a národně osvobozenecský boj českého a slovenského lidu 1938–1945. Díl I., svazek 2., sešit 2., Praha 1982, dok. č. 575, s. 49.

⁸⁶ K vývoji Podkarpatské Rusi za druhé republiky viz Hubený, David: Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Syrového (23. září – 1. prosince 1938). *Paginae historiae* 21, 2013, č. 1, s. 191–232.

Její vliv vysvětloval také sympatiemi místního obyvatelstva k Sovětskému svazu a sovětské Ukrajině. Dále zdůraznil, že na rozdíl od ostatních menšinových území nezískali iredentisté větší vliv a velká většina obyvatelstva podporovala demokratické strany. Slánský pochválil tamější straníky za to, že vedli správnou politiku obranu republiky, neboť obyvatelstvo pochopilo, že svobody může dosáhnout jen ve spojení s českým národem. Proto také v rozhodujících měsících roku 1938 stála většina obyvatelstva na straně Čechů. Strana měla také získávat body tím, že poukazovala na osud Ukrajinců ve východním Polsku. Tím zdařile konkurovala Fencikovi a naopak Bródyho vliv potírala poukazováním na útlak zemědělců maďarskými grófy. Ukrajinští fašisté pak prý nikdy nehráli větší roli. Mnichov zcela změnil situaci⁸⁷ a KSČ, která ještě stále držela pročeskoslovenský kurz i v této provincii se velmi rychle dostala do obtíží.

Závěr

Zvláštnost Podkarpatské Rusi přetrvávala po celou československou éru a ne všechny akce, které KSČ organizovala, se nutně prováděly i ve zdejší organizaci. To potkalo například i akci navrácení srážek přejímacích cen ječmene, která probíhala na počátku roku 1937, ale Podkarpatska se vůbec nedotkla, nejspíše z toho důvodu, jak poznamenalo prezídium užhorodského Zemského úřadu, „že ječmen se tu pěstuje velmi poskrovnu.“⁸⁸

Strana se pod vlivem okolností stala zuřivou obránkyní republiky a spolupráce Podkarpatské Rusi s ostatními národy státu, zejména s Čechy. Na schůzi ve Volovém z 25. ledna 1937 to Dmitro Popovič, jinak útočící na nedostatečnost pozemkové reformy, obilní monopol a zaměstnávání bílé emigrace ve státní správě, velmi trefně vyjádřil postoj podkarpatoruských komunistů ke státu: „*Nešťastná politika agrárníků porodila agenty revizionismu Fencika, Bródyho, Földessiho. Fencik vyje vlčím řevem, že padl Madrid, že nutno bít poklony před Hitlerem, prodat se s rukama a nohama s kůží a duší, rozvázat smlouvy se Svazem rad [tj. Sovětským svazem – pozn. D. H.]. Bródy s Földessim zvěstují příchod maďarského blaha, šťastného a veselého života, který nám donese Horthy, ježto v Maďarsku je ho nadbytek. Přejde-li [k] vám do obce štvát proti Čechům, žeňte ho sviňským krokem, neboť ne republika, nýbrž banka a lichváři jsou příčinou bídy proletariátu a my s českým dělníkem ruku v ruce budeme hájit pokrok a demokracii.*“⁸⁹

Místním komunistům, ale ani ostatnímu obyvatelstvu, pomineme-li boje bezpečnostních složek s maďarskými a polskými teroristy v letech 1938–1939,

⁸⁷ NA, DZA-KI, kart. 9, a. j. 85/3 a 5.

⁸⁸ NA, PMV, sign. 225-1067-7, fol. 70.

⁸⁹ NA, PMV, sign. 225-1061-5, fol. 21v.

nebyla dána možnost své odhodlání bránit stát projevit činy. Na schůzi ze 4. září 1938 v Iršavě Borkaňuk své vystoupení zakončil slovy: „*bráníme-li republiku, nebrání tím Čechy a české pány, nýbrž sami sebe, svoje děti, ženy, demokracii a svobodu pracujícího lidu. Raději okamžitě zemřít na bojišti, než plazit se pod fašistickým jhem*“.⁹⁰ Borkaňuk tím velmi přesně vyjádřil mnohé: Ano, neexistuje jednotný československý národ, ale československý režim je k žití a má smysl za něj bojovat, ačkoliv je nedokonalý, neodpovídá zcela našim představám a občas se k nám chová s nedostatečnou pozorností, jenže je pořád to nejlepší, co nás mohlo potkat. V ohni války by snad vznikl i jednotný československý národ o několika jazykových větvích (české, slovenské, německé, maďarské, „rusko-ukrajinsko-rusínké“ s velmi pravděpodobným vítězstvím ukrajinské orientace a přežíváním rusínského směru), ale ta možnost vyzkoušena nebyla. Samotný Borkaňuk během druhé světové války zahynul v boji proti maďarským okupantům. Připojení Podkarpatské Rusi k Sovětskému svazu, resp. k sovětské Ukrajině, na konci války pak nic nemění na tom, že se podkarpatoruští komunisté i v průběhu války opakovaně vyslovovali pro-československy.⁹¹

Upřímná víra v pokrok a zlepšení postavení nižších vrstev se však v případě komunistů – jako již mnohokrát v historii – stala nástrojem, ideologickou zástěrkou a ve svém důsledku obětí bezohledných jedinců, kteří hnutí jako takové a posléze i celé státy používaly k prosazování svých vlastních zájmů. To však bohužel nebyla, není a nebude výjimka.

Czechoslovak Communist Party in Carpathian Ruthenia in 1938

The Communist Party of Czechoslovakia was a knowing representative of Soviet Union interests and of its party ideology. However, it was obvious that the Party prefers the direction which is in interest both of the Soviet Union and of the Czechoslovak Republic. The turning point in the Party policy after the 7th World Congress of the Comintern was considered advantageous for Czechoslovakia threatened by its neighbouring states, since the Party discipline joined with Messianic enthusiasm brought many supporters from the national minorities that distinctly deflected from the state in the latter half of 1930s. Therefore the determination of Communist Party members to Jacobin firm and resolute defence became even more apparent, which was important especially in nationally and linguistically heterogeneous Carpathian Ruthenia.

⁹⁰ NA, PMV, sign. 225-1066-3, fol. 29.

⁹¹ Např. proslov Ivana Petruščka do okupované vlasti viz *Nové Československo* 4 (68), 1943, 23. 1. 1943, s. 3.

Kommunistische Partei der Tschechoslowakei in der Karpato-Ukraine im Jahre 1938

Kommunistische Partei der Tschechoslowakei stellte wissentlich einen Repräsentanten der Interessen von Sowjetunion und hier regierender Parteideologie. Es war aber immer klar, dass der Partei eher ein politischer Kurs konveniert, der wie Interessen der Sowjetunion, so der Tschechoslowakischen Republik entspricht. Zu Wendepunkt in bisheriger Politik kam nach VII. Kongress von Komintern. Für Tschechoslowakei, die von Nachbarstaaten bedroht wurde, war das günstig, denn Parteidisziplin mit einer messianistischen Begeisterung brachte Menge von Verbündeten aus Nationalminderheiten, die in der zweiten Hälfte der 30. Jahren immer stärker vom Staat weggezogen wurden. Desto mehr hervorragte Entschluss der kommunistischen Parteimitglieder zur jakobinisch resoluten Verteidigung des Staates. Das war ohne Zweifel wichtig gerade in der national und sprachlich zerplitterten Karpato-Ukraine.

ČEŠTÍ ÚŘEDNÍCI NA PODKARPATSKÉ RUSI ZA DRUHÉ REPUBLIKY Z POHLEDU CENTRÁLNÍ VLÁDY V PRAZE

DAVID HUBENÝ

Úvod a prameny

Úřednická místa na Podkarpatské Rusi po připojení tohoto území k Československu¹ se zejména z bezpečnostních důvodů a nutnosti okamžitě zavést efektivní úřadování obsadila úředníky české národnosti, neboť v dané chvíli nebylo jiné reálné řešení. Československá státní správa po celou éru první republiky počítala s tím, že Podkarpatská Rus dosáhne autonomie. V rámci těchto svých interních příprav také pamatovala na mírové smlouvy, konkrétně *Smlouvu mezi čelnými mocnostmi spojenými a přidruženými a Československem podepsanou v Saint-Germain-en-Laye dne 10. září 1919*² známou jako menšinová smlouva. Smlouva ve své druhé hlavě, jejíž text výrazně napomáhal koncipovat Edvard Beneš,³ se několika články přímo dotýkala Podkarpatské Rusi. Dvanáctý článek zajišťoval, že státní úředníci sloužící na Podkarpatské Rusi budou, „*pokud možno, z obyvatelů onoho území.*“ Tento článek dopracoval jako dodatek k Benešovým návrhům americký státní sekretář Robert Lansing.⁴ Problém však spočíval v tom, že trvalo několik let, než vyrostla, dospěla a náležitě se vzdělala vrstva místního obyvatelstva, která pak ve chvíli, kdy se mohla ucházet o místa ve státní správě, narazila – stejně jako mládež všech ostatních národů republiky – na restriktce v rámci státní správy vyvolané velkou hospodářskou krizí a dále musela čekat, až se uvolní místa po úřednicích, kteří přišli na Podkarpatskou Rus po první světové válce v poměrně mladém věku. To ovšem vůbec neznamenalo, že by se místní obyvatelstvo ve státní správě nedo-

¹ K vývoji Československa mezi válkami viz Kárník, Zdeněk: *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Díly 1. – 3. Praha 2000 2002, 2003 a Klimek, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII. a XIV. Praha – Litomyšl 2000 a 2002. K vývoji Podkarpatské Rusi v této éře komplexně a přehledně Rychlík, Jan – Rychlíková, Magdaléna: *Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939*. Praha 2013.

² Zákon č. 508/1921 Sb. z. a n.

³ Mosný, Peter: *Podkarpatská Rus. Nerealizovaná autonómia*. Bratislava 2001, s. 73.

⁴ Tamtéž, s. 125, pozn. č. 12.

kázalo prosadit, ba opak je pravdou,⁵ leč Čechů na úřednických postech bylo nepoměrně více, což u některých politických stran, ale i u veřejnosti, s postupem doby vyvolávalo nechuf.

Nicméně i tak existovala skupina úředníků rusínské, ruské i ukrajinské orientace, která si mohla dělat naděje, že v první polovině čtyřicátých let dosáhne nejvyšších pozic podkarpatoruské správy, odkud by bylo možno ledascos ovlivnit, přičemž ani stávající pozice nebyly zanedbatelné:

Jméno a příjmení	Datum narození	Národnost	Stávající funkce
JUDr. Pavel Kossey	11. července 1896	rusínská	poslanec v Národním shromáždění, jinak rada politické správy
JUDr. Ivan Vislocký	21. května 1889	haličský Ukrajinec	okresní hejtman ve Svaljavě
Ivan Andrejko	6. října 1888	haličský Rus	zástupce okresního úřadu v Mukačevu
Otto Pavluch	23. října 1891	vídeňský Ukrajinec	přednosta finančního oddělení užhorodského zemského úřadu

Všichni výše jmenovaní úředníci dosáhli v roce 1937 zařazení do vyšší platové skupiny mimo jiné i díky penzionování bývalého zemského prezidenta Antonína Rozsypala, úmrtí vrchního rady politické správy Jaroslava Košvance, převzetí vrchního rady politické správy Bohumíra Toupalíka k Nejvyššímu správnímu soudu a povýšení jiných místních úředníků (např. Ivana Kosseye).⁶ Zároveň je na této skupině zřejmé, jak roztržštěné bylo místní slovanské obyvatelstvo. Lze také předpokládat, že by se do budoucnosti vytvořily různé úřednické klany založené na národnostním přesvědčení, jakož i rodinné příslušnosti. Každopádně z 12 okresních hejtmanů na Podkarpatské Rusi jich bylo 7 (tedy nadpoloviční většina) rusínské nebo ukrajinské národnosti.⁷ Bylo by rovněž zajímavé zjistit, kolik českých okresních hejtmanů mělo zástupce (bez ohledu na národnost) pocházejícího přímo z Podkarpatské Rusi, nicméně ve chvíli, kdy by rusínský či ukrajinský Podkarpatorus dosáhl postu zemského prezidenta, tedy viceguvernéra, mohl vytvořit ještě lepší podmínky pro nábor místních státně spolehlivých obyvatel. Ve své funkci by však nemohl postupovat jako

⁵ Viz např. tabulka národnostního rozdělení úřednictva županských a hlavnoslužbovských úřadů na přelomu let 1920 a 1921. Národní archiv (NA), fond Ministerstvo vnitra I. – prezídium, sign. 225-176-8, fol. 75–77.

⁶ NA, fond Předsednictvo ministerské rady (PMR), kart. 694.

⁷ Petruščák, Ivan: Karpatští Ukrajinci a Slované. Londýn [1944], s. 24.

slovenský krajiniský prezident Jozef Országh, který nařídil českým zaměstnancům pracujícím na Slovensku, aby jako jeho podřízení používali slovenštinu přinejmenším v písemném styku,⁸ neboť o jazyku Podkarpatské Rusi měl rozhodnout sněm, který se však za první republiky nikdy nesešel a jeho volba za republiky druhé již neprobíhala v demokratických podmínkách.⁹

Ve druhé polovině třicátých let se začalo o realizaci podkarpatoruské autonomie více jednat, ale do září 1938 se v praxi podařilo uskutečnit jen několik málo věcí a teprve po Mnichovu se podařilo uvést v život autonomii v plném rozsahu. Pomnichovská druhá republika se však po kvalitativní stránce nemohla s první republikou vůbec srovnávat, což negativně ovlivnilo i realie podkarpatoruské autonomie, kde se velmi rychle prosadily autoritářské a ostře nacionalistické tendence.¹⁰

Archivní prameny k osudu českého úřednictva a využité v tomto příspěvku jsou uloženy v Národním archivu v Praze a Moravském zemském archivu v Brně. V případě prvně jmenovaného archivu se jedná o fond Předsednictvo ministerské rady (obdoba současného Úřadu vlády), kde jsou uloženy jednak záznamy z jednání celostátní vlády, na jejíchž zasedáních se zaměstnanecká otázka několikrát probírala, jednak i v řádných aktech samotného Předsednictva ministerské rady, kde se zbíhaly podklady z jednotlivých ministerstev pro jednání vlády. Předsednictvo ministerské rady přitom některé záležitosti rozhodovalo samo jako koordinační úřad. Dále jsou v tomto fondu uloženy jmenovací spisy nejvyšších správních úředníků, které napomáhají osvětlit pozadí některých jmenování. Dalším využitým fondem Národního archivu je osobní pozůstalost Josefa Cerhy, jenž za druhé republiky na Podkarpatské Rusi nově organizoval finanční službu. Za upozornění na tento fond s mnoha doplňujícími údaji děkuji kol. Janu Kahudovi. V případě druhého ze jmenovaných archivů se jedná o osobní pozůstalost Jaroslava Mezníka, bývalého viceguvernéra, tj. zemského prezidenta Podkarpatské Rusi, jenž část třicátých let strávil čekáním, až se bude moci ujmout své funkce, a který se osobními dopisy u představitelů vládních koalic, zejména agrárníků, snažil prosadit urychlení realizace podkarpatoruské autonomie. Po svém odstavení z funkce v důsledku Mnichova se alespoň pokoušel pomáhat svým bývalým podřízeným všeho etnického původu, kteří jej informovali o dění na Podkarpatské Rusi (nepochybně někdy líčili situaci tak,

⁸ Matula, Pavol: Čechoslovakizmus na slovenských stredných školách 1918–1938. Bratislava 2013, s. 48–49.

⁹ Hubený, David: K průběhu voleb do sněmu Podkarpatské Rusi a jejich přezkumu u Volebního soudu v roce 1939. In: Historie – otázky – problémy, č. 1, 2014 s. 181–190.

¹⁰ K druhé republice viz Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě. Praha – Litomyšl 2004; Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek XVa. 1938–1945. Praha – Litomyšl 2006 a Hubený, David: Podkarpatská Rus na jednáních vlád Jana Syrového (23. září – 1. prosince 1938). In: *Pinagiae historiae*, č. 1, 2013, roč. 21, s. 191–232.

aby pohnuli svého vlivného přímluvce k akci) a jimž se pokoušel přes své známosti v centrálních úřadech najít nové uplatnění v historických zemích. Okrajově byly využity i další archivní dokumenty pocházející z rezortu vnitra a bezpečnostních složek.

Z uvedeného je zřejmé, že se dochovaly zejména dokumenty svědčící o problémech v soužití českého úřednictva a nových pánů Podkarpatské Rusi z řad ukrajinských nacionalistů. Prvně jmenovaní měli pocit, že na Podkarpatské Rusi již nejsou doma ve svém státě, ba že není oceňována jejich předchozí práce ve prospěch tohoto území. Navíc začali vidět, že tuto část republiky pomáhají ukrajinští nacionalisté ovládnout pro Hitlera, s nímž byli ukrajinští radikálové ve spojení, a kteří nedočkavě chtěli prosadit maximální autonomii, resp. nezávislost a vytvořit z Podkarpatské Rusi ukrajinský Piemont, který by se stal základem ukrajinské státnosti. Spojenectvím s nacisty a používáním totalitních prostředků však ukrajinští nacionalisté zcela morálně selhali a těžce poškodili zájmy své věci. Není divu, že Ivan Petruščák, komunista rezolutně ukrajinské národní orientace, v exilu napsal na adresu pomnichovské Podkarpatské Rusi ovládané ukrajinskými nacionalisty velmi tvrdá slova: „*Druhé období temna pro náš národ začíná Mnichovem.*“ První podle něj na Podkarpatské Rusi začalo v polovině 19. století přeměnou tehdejšího Uherského království v maďarský národní stát.¹¹

Podzim 1938

Mezi latentní problémy ve vztazích Prahy a obou autonomních vlád v Bratislavě a Užhorodu, které propukly již krátce po Mnichovu, patřily zcela logicky úřednické personálie, neboť noví vládcí obou východních částí republiky chtěli a potřebovali dosadit do úřadů své vlastní příznivce, jednak kvůli zajištění loajality úřadů, jednak jako odměnu za jejich pomoc a podporu. První odvolávání českých úředníků z Podkarpatské Rusi přišlo již krátce po vzniku první autonomní vlády z 11. října 1938. Prvním aktem personálního charakteru, který se probíral na jednání ústřední vlády za účasti reprezentantů podkarpatoruské autonomní vlády, byl krok vládního tajemníka pověřeného vedením justiční agendy Ivana Pješčaka, jenž odvolal JUDr. Jaroslava Postřihače z vedení Zemského finančního ředitelství v Užhorodě s příkazem, aby se hlásil na pražském Ministerstvu financí. Vláda tento akt probírala na svém zasedání z 25. října 1938. Samotné sesazení sice napadeno nebylo, ale podkarpatoruští ministři byli upozorněni, že překládání úředníků do ostatních zemí nebo dokonce k centrálním úřadům přesahuje jejich kompetence.¹² Samotný Jaroslav Postřihač (nar.

¹¹ Petruščák, Ivan: *Karpatští Ukrajinci a Slované*. Londýn [1944], s. 19.

¹² NA, PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 17. zasedání, 25. října 1938, fol. 336.

9. září 1882) byl do funkce prezidenta zemské finanční správy v Užhorodě jmenován v létě 1937 mimo jiné proto, že byl „*velmi dobře vzdělaný v celém oboru nepřímých daní, velmi konciliantního jednání a uhlazeného vystupování, avšak i s potřebnou energií tam, kde je [třeba] jejího uplatnění.*“ Očekávalo se, že Postřiháč „*jako svědomitý a službě plně oddaný funkcionář jistě povede finanční správu na Podkarpatské Rusi dále k zdárným výsledkům*“, ba dosavadní výsledky toho měly být dostatečnou zárukou.¹³ Snad právě tato jeho schopnost mohla vést k tomu, že byl odvolán tak rychle. Byl to však pouze první záchvěv personálního zemětřesení.

Den předtím, tj. 24. října, ministr dopravy autonomní vlády Julian Révay přednosty technických oddělení „*žádal, aby setrvali na svých místech do té doby, dokud nezpracují své nástupce, vybrané z řad místních inženýrů. Jménem přednostů oddělení odpověděl ing. Antonín Merz, vrchní technický rada, v tom smyslu, že je přirozené, že přednostové oddělení neopustí svá místa, jež téměř po 20 let zastávali, dokud zájem služby bude vyžadovat jejich přítomnosti, žádal však, aby jim byl umožněn čestný odchod z Podkarpatské Rusi a aby o další jejich existenci dohodla se vláda Podkarpatské Rusi s ústřední vládou*“, což Révay také slíbil. Pozoruhodné bylo, že o chystané změně ve vedoucích postech nebyl předem informován viceguvernér PhDr. Alexandr Beskid,¹⁴ sám Podkarpatorus, jenž svého úřadu dosáhl právě po Mnichovu jako výraz upřímné snahy udělit Podkarpatské Rusi autonomii – snad právě proto, že jej pročeskoslovenské síly vnímaly jako „*moc dobrého vlastence*“,¹⁵ ač zůstal po vídeňské arbitráži v Užhorodu, kde byl počátkem roku 1939 bez místa.¹⁶ Čeští úředníci však brzy po setkání s Révayem zašli za Beskidem znovu, protože bylo s okamžitou platností zavedeno úřadování v ukrajinštině spolu s povinností složit jazykovou zkoušku. Beskid se postavil za české úředníky, vybědl je, aby sepsali memorandum, které by zatelefonoval do Prahy, a přislíbil, že umožní jednání deputace úředníků s podkarpatoruskou vládou, která se však nesešla pro změny v její sestavě.¹⁷

Na konci října se chystala rekonstrukce autonomní vlády. V nacistickém tisku byly v této souvislosti traktovány cíle nové vlády, včetně propuštění neukrajinských úředníků a obrany Podkarpatské Rusi před Poláky a Maďary.¹⁸ V souvislosti obrany státu došlo i k opačnému transferu úředníků, tj. směrem na východ státu, kdy na návrh Ministerstva národní obrany a se souhlasem premiéra Augustina Vološina byli 2. listopadu 1938 podkarpatoruské vládě

¹³ NA, PMR, kart. 990.

¹⁴ Podrobněji k této osobnosti viz Pop, Ivan: Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury, Praha 2008, s. 31.

¹⁵ Moravský zemský archiv (MZA), fond G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 21v.

¹⁶ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 33.

¹⁷ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

¹⁸ Der Freiheitskampf, Nr. 294, 24. X. 1938.

přidělení jako vojenští poradci podplukovník generálního štábu Karel Lukas,¹⁹ nadporučík letectva Mikuláš Gulanič a nadporučík pěchoty Josef Parčami.²⁰ První dva nastoupili službu 6. listopadu, ale Parčami se neobjevil ani koncem listopadu. Naopak přibyl plukovník letectva Jaroslav Borecký. Všichni „byli přidělení k výkonu soustředěné bezpečnostní služby, zřízené u předsedy vlády“, jak Chust Prahu informoval dopisem z 22. listopadu s tím, že funkce všech tří důstojníků „v tomto sboru je poradní.“²¹ Parčami nakonec dorazil a naopak působení Boreckého bylo epizodní, ba se nedostalo ani do jeho vojenských záznamů.²² Tito představitelé centrální vlády a její moci nebyli příliš populární a zejména Lukas prý byl přímo „nenáviděn“.²³ Dalším akceptovaným úředníkem byl vládní rada JUDr. Josef Cerha (nar. 22. září 1884),²⁴ jenž na Podkarpatské Rusi působil od léta 1937, tedy stejně jako odvolaný Jaroslav Postříhač, jehož měl zastupovat.²⁵ Cerha byl přitom na začátku listopadu 1938 odvolán, tedy potkal jej stelný osud, jako Postříhače, s nímž jej pojily přátelské vztahy.²⁶ Cerha byl odvolán, resp. odeslán na mimořádnou placenou dovolenou s tím, že se má do osmi dnů hlásit v Praze s odůvodněním, že po odstoupení jihu Podkarpatské Rusi již nebude potřeba tak kvalifikované síly! Dopis končil pozoruhodným odstavcem:

„Podotýkám, že vláda Podkarpatské Rusi doposud ještě definitivně nerozhodla, zdali úředníci české národnosti z evakuovaných území budou zproštěni od zdejší služby. O jejím rozhodnutí budete vyrozuměni.“²⁷

Je zřejmé, že Cerha byl s podkarpatoruskými reáliemi velmi dobře obeznámen i díky „neúměrné pílí a energii“, kterou jako úředník vždy projevoval.²⁸ Cerha byl po dohodě vrchního ministerského komisaře dr. Viktora Gézy Baranyho,²⁹ vysokého úředníka Předsednictva ministerské rady podkarpatoruského původu, a ministra Julia Révaye pověřen funkcí „poradce vlády podkarpatoruské pro otázky likvidace finančních úřadů na odstoupeném území, organizace finanční správy na novém území Podkarpatské Rusi, evidence

¹⁹ Podrobněji k životu tohoto pozoruhodného muže viz Friedl, Jiří: Příběh generála Lukase. Přerov 2002, k jeho činnosti na Podkarpatské Rusi za druhé republiky viz s. 40–48.

²⁰ Podrobněji k tomuto důstojníkovi viz Cséfalvai, František a kol.: Vojenské osobnosti dejín Slovenska 1939–1945. Bratislava 2013, s. 188–189.

²¹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

²² Friedl, Jiří: Příběh generála Lukase. Přerov 2002, s. 42.

²³ Tamtéž, s. 43.

²⁴ Podrobněji k nezvyklé kariéře tohoto úředníka viz Kmochová, Romana – Malá, Lenka: Cerha Josef, JUDr. (Cerha) 1885–1950 (1983). Inventář. Praha 2006, s. 2–4.

²⁵ NA, PMR, kart. 990.

²⁶ NA, fond Josef Cerha, kart. 2, inv. č. 76.

²⁷ NA, Cerha, kart. 2, inv. č. 87.

²⁸ NA, PMR, kart. 990.

²⁹ Barany vystupuje v některých dokumentech též jako Baranyi, ale výrazně převažuje forma Barany. Na své vlastní vizitce uváděl „Barany“, což je nutno považovat za rozhodující. MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 44, fol. 1.

a kontroly poukazovacího práva jednotlivých resortů vlády na Podkarpatské Rusi.“ Kromě toho měl Cerha podle jmenovacího dekretu za úkol, „aby aspoň v nejnnutnějším rozsahu byl uveden v činnost zemský finanční úřad v nově stanoveném sídle, jednak aby finanční úřady na zbylém území Podkarpatské Rusi byly udrženy – pokud možno – v řádném chodu a staly se tak základem příští nové organizace finanční správy na Podkarpatské Rusi.“ Dokonce si mohl podle své vlastní volby vybrat vhodné zaměstnance finanční správy na Podkarpatské Rusi. Všechna opatření však měl činit „se souhlasem, resp. s vědomím příslušných činitelů“ podkarpatoruské vlády.³⁰ Cerha se podle všeho projevil jako vynikající volba, neboť již na začátku ledna 1939 se odvážil zažádat o dovolenou za účelem vyřízení rodinných záležitostí, konkrétně vyložení a uskladnění evakuovaného nábytku z Užhorodu. Bylo mu vyhověno,³¹ což by se nejspíše nestalo, kdyby nebyly finanční úřady již rozeběhnuty. Nicméně mu dovolená mohla být povolena i z toho důvodu, aby se jej Chust na nějakou dobu zbavil. Jako poradce vyslaný Prahou totiž způsoboval některým osobám v Chustu silný bolest, neboť díky kontrole financí viděl autonomní vládě doslova pod prsty a navíc samozřejmě informoval ústředí, což přivádělo podkarpatoruskou vládu, resp. přinejmenším některé její činitele, k nepřičetnosti, jak svědčí záznam o telefonickém rozhovoru Cerhy s tajemníkem Andrejem Voronem z kanceláře ministra Révaye konaném 5. prosince 1938:

„Pan předseda vlády dr. Vološin po dohodě s panem ministrem Révayem upozorňuje Vás, že si vláda nepřeje, abyste bez vědomí členů vlády a bez jejich předchozího schválení podával informace neb zprávy úředním činitelům neb místům v Praze.

Kdyby v tom směru nenastala ihned náprava, vláda bude považovat podobný postup za projev neochoty spolupráce na Podkarpatské Rusi a musila by z toho vyvodit důsledky.“³²

Příznačné je, že se Cerhovi tohoto upozornění dostalo jen od jakéhosi tajemníka jednoho z ministrů, nikoliv od samotného premiéra, který o dané věci s Révayem vůbec jednat nemusel a už vůbec nemusel mít ponětí o Révayových krocích v této věci, protože kdyby to premiéra opravdu zajímalo a nadzdvihlo, jistě by osobně Cerhu vyrozuměl, aby svému přání dodal dostatečnou vážnost. O přízni Josefa Cerhy druhorepublikovému režimu na Podkarpatské Rusi můžeme s ohledem na jeho členství v národní demokracii³³ s úspěchem pochybovat, to však nic nemění na tom, že jako pouze vyslaný poradce si mohl Prahu informovat podle své vůle. Ostatně Cerha sloužil Podkarpatské Rusi tak dobře, že 15. března 1939, když byla vyhlášena její efemér-

³⁰ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2; f. Josef Cerha, kart. 1, inv. č. 26.

³¹ NA, Cerha, kart. 2, inv. č. 84.

³² NA, Cerha, kart. 3, inv. č. 127.

³³ NA, Cerha, kart. 1, inv. č. 23.

ní samostatnost, obdržel při propuštění ze služeb od ministra financí Julia Braščajka „*upřímný dík za [...] zde vykonanou práci v dobách nejtěžších a nejsvízelnějších.*“³⁴

Shoda v personálních záležitostech byla vskutku výjimečná, ba zcela ojedinělá, neboť personální spory se plně projevíly po vídeňské arbitráži, která pro představitele autonomních vlád představovala stejný šok, jako Mnichovská dohoda pro české země. K některým nelegálním odvolávkám českých úředníků došlo již během října za vlády Jana Syrového. Premiér Syrový proto napsal osobní dopis Vološinovi, kde jej upozornil na zákonné předpisy k ustanovování a odvolávání úředníků, např. že je „*vyloučeno, aby na služební místo ve státní správě byl ustanoven emigrant s cizí státní příslušností nebo bez ní, či žadatel, který nemá předepsané kvalifikace*“ a upozornil Vološina, že „*vláda Podkarpatské Rusi jest zodpovědná za zachovávání platných předpisů*“ a žádal jej, aby „*mocí svého úřadu těmto a podobným přehmatům zabránil.*“ Dopisem z 30. listopadu 1938, který však reagoval na jinou obdobnou výtku Prahy, Vološin sliboval, že vláda v Chustu otázku projedná, jakmile se mu jeho spoluministři vrátí z Prahy. Patrně nejen s ohledem na změnu centrální vlády se toto jednání zdrželo, ba několik týdnů podkarpatoruská vláda nedělala v tomto směru vůbec nic, tedy kromě toho, že propouštěla české úředníky i v průběhu prosince 1938.³⁵

Přitom již 3. listopadu personální subkomise vlády doporučovala centrální ministerské radě, aby podkarpatoruské vládě připomněla, že „*je v zájmu jak státu celého, tak i Podkarpatské Rusi, aby státní zaměstnanci z odstoupeného území byli dirigováni k úřadům na neobsazeném území, aby tedy tito zaměstnanci neopouštěli ať již o své vůli nebo jakkoli jinak, území Podkarpatské Rusi.*“ Kromě toho subkomise chtěla, aby podkarpatoruská vláda „*zvláštním usnesením dala ujištění, že i nadále budou zachovávány osobní stavy systemisované pro jednotlivé resorty na Podkarpatské Rusi, že v těchto osobních stavech nebude neodůvodněných přeskokování státních zaměstnanců apod.*“ Nakonec měla být podkarpatoruská vláda ujištěna, že otázka přebytečných zaměstnanců bude řešena celostátně podle stejných pravidel, resp. že „*v nutných případech lze dotýčné zaměstnance na přechodnou dobu dáti na dovolenou s čekatelným.*“

Když o tom druhý den, 4. listopadu jednal personální komitét ministrů a Vološin vyslechl tento návrh, bránil se, že po zmenšení podkarpatoruského území „*stane se mnoho úředníků přebytečnými a že nutno hledati nějaké východisko.*“ Podpořil jej ministr Bačinský poukázav na neutěšenou bytovou otázku a naléhal na převzetí úředníků historickými zeměmi, ale ministr vnitra Jan Černý a ministr financí Josef Kalfus trvali na tom, že úředníci musí

³⁴ NA, Cerha, kart. 1, inv. č. 26.

³⁵ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

zůstat na Podkarpatsku a že maximálně mohou dostat na přechodnou dobu dovolenou s čekatelným, na čemž se měla usnést i ministerská rada. Ta se přitom již 5. října usnesla, aby stran přesunů, „jmenování a ustanovování zaměstnanců státních úřadů a podniků dotýkajících se oblasti Podkarpatské Rusi byly stanoveny stejné směrnice, jako schválila vláda před dvěma dny pro oblast Slovenska“³⁶ s tím dodatkem, že „až na další budou všechny personální přesuny, jmenování a ustanovení“ v oboru státní správy a státních podniků prováděny jen za souhlasu ministra pro Podkarpatskou Rus dr. Ivana Parkányiho. Dále bylo rozhodnuto, že dodržování této směrnice bude přísně vyžadováno „pod osobní zodpovědností příslušných činitelů.“ Toto opatření se mělo týkat především železnic.³⁷

Chust se zřejmě obával reakce Prahy na vyhánění českých úředníků z počátku listopadu a v dopise Předsednictvu ministerské rady v Praze tvrdil, že v hlavním městě republiky se hlásí jen ti čeští úředníci, kteří „houfně opustili svůj služební úřad, nepostaravše se vůbec ani o spisy a inventární majetek úřadu, čímž způsobili značné nesnáze těm, kteří dále plnili svoje služební povinnosti, a zavinili tak rozkradení a poškození státního majetku.“ Podkarpatoruské ministerstvo vnitra drze navrhovalo, že poté, co budou do historických zemí přeloženi zůstavší čeští úředníci, bude se zabývat osudem těch úředníků, kteří se již v Praze hlásili u svých ministerstev o místa.³⁸ Naopak podle svědectví mnoha úředníků, Zemský úřad zcela zanedbal přípravu evakuace ve chvíli, kdy již evakuační práce plně prováděla armáda a pokud chtěli čeští zaměstnanci úřad evakuovat, tak byli místními přívrženci ukrajinského směru vládní moci z budovy Zemského úřadu vyvedeni a balení spisů jim tak nebylo umožněno.³⁹ S ohledem na celkovou snahu ukrajinských nacionalistů poukrajiništit správu a celou zemi se zdá, že vyklizení jihu země použili k tomu, aby provedli čistku mezi úřednictvem a zbavili se co nejvíce českých úředníků, kteří by pak vypadali jako zbabělci.

V té souvislosti snad ani nepřekvapí, že Jaroslav Mezník, bývalý podkarpatoruský viceguvernér, který měl snahu svým bývalým podřízeným pomáhat různými osobními intervencemi – bez ohledu na národnost dotyčného,⁴⁰ se nechával informovat od nich o tamější nelehké situaci⁴¹ a ve prospěch svých bývalých podřízených intervenoval i po okupaci ve snaze docílit jejich přijatelného umístění u protektorátní správy.⁴² Situace mezi českými úředníky na Podkarpatské Rusi za druhé republiky totiž byla taková, že se dokonce objevily obavy u stát-

³⁶ NA, PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 1. zasedání, 5. října 1938, fol. 3.

³⁷ NA, PMR, kart. 4143, XIX. vláda, 1. zasedání, 5. října 1938, fol. 4.

³⁸ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

³⁹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁴⁰ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. č. 2, inv. č. 43, fol. 11–12.

⁴¹ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 17–18.

⁴² MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 67, fol. 14.

ních úředníků vyrazit do hlavního města republiky zaříditi si své soukromé záležitosti, např. hypotéky, neboť byli ihned považováni za nespolehlivé a cesta do Prahy by je v očích ukrajinských nacionalistů „usvědčovala“ z práce pro centrální vládu. Vládla dokonce nedůvěra k poště⁴³ – nebylo divu, v soukromých dopisech se psalo, že denně dochází k zatýkání a pronásledování osob nevyznávajících ukrajinský směr, ba ukrajinští nacionalisté na úřadech napomínali osoby za to, že mezi sebou mluví jinak, než ukrajinsky – dokonce i poslance Národního shromáždění: „*Rada [Ivan] Kossey přijel do Chustu, ale nezůstal tady dlouho. Stalo se to tím, že v ministerstvu setkal se se svým bratrem poslancem [Pavlem Kosseyem], a když se loučili „dosvidanija“ – přistoupil nějaký ukrajinský mladík a řekl, že se tady nesmí jinak mluvit než ukrajinsky. Kossey se rozčílil, dal mu facku a řekl, že za takových poměrů nemůže tady zůstat ani 24 hodin. Takových ukrajinských mladíků je plno po chodbách úřadů.*“⁴⁴

Ti úředníci, kteří se evakovali do Chustu, bydleli ve stísněných podmínkách, došlo k roztržení širších rodin, což zejména pro prarodiče bylo velmi náročné a pokud byla naděje, že se jim podaří z evakuovaného jihu zachránit majetek, netušili, kam jej složí, ale v okupovaném Užhorodě ho nechtěli nechat. Samozřejmě jim byla i nepřijemná cesta do bývalého domova a nechtělo se jim ani vidět bývalé známé.⁴⁵ Otázka českých úředníků a jejich případného návratu se dostala nejen do místního ukrajinského tisku, který jim vyčítal, že „*jsou všichni načichlí rozsypalovsko-židovskou érou*“, jak jeden z nich psal Jaroslavu Mezníkovi,⁴⁶ nýbrž i do českého tisku, kde se např. berní úředníci vyzývali, aby prozatím zůstali v historických zemích, dokud nebude rozhodnuto o organizaci finanční správy na Podkarpatské Rusi.⁴⁷

Ministr financí Josef Kalfus se 4. listopadu na jednání personálního komitétu ministrů pustil do svých podkarpatoruských kolegů kvůli zaměstnancům z odstoupeného území, které tamější vláda posílala zpět do historických zemí. Požadoval od lokální vlády zvláštní ujištění, že bude respektovat systematizované stavy úřednictva a že nebude provádět žádné jednostranné kroky a povyšování. Augustin Vološin a Edmund Bačinský se sice chabě bránili, ale nakonec bylo opětovně prosazeno, že přebyteční úředníci mohou být dáni maximálně na dovolenou s čekatelným, byť bylo usneseno, že lokální vlády mohou upravit poslední prvorepubliková jmenování.⁴⁸ Na další schůzi personálního komitétu však byla tato otázka znovu předložena a opět bylo doporučeno, aby podkarpatoruští vládní činitelé byli upozorněni na nutnost dodržovat „*osobní stavy sys-*

⁴³ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 15–16.

⁴⁴ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 19–19v.

⁴⁵ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 6, 8–9.

⁴⁶ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 81, fol. 7v.

⁴⁷ Národní politika, 22. XI. 1938.

⁴⁸ NA, PMR, kart. 4144, XIX. vláda, 21. zasedání, 4. listopadu 1938, fol. 81, 123–124.

temizované pro jednotlivé resorty na Podkarpatské Rusi“, přičemž se zase připomínalo, že otázka přebytečných zaměstnanců bude řešena jednotně ve všech zemích státu.⁴⁹

Na nelegální odklizení českých státních zaměstnanců dále upozornilo Ministerstvo vnitra 8. listopadu, které současně žádalo Předsednictvo ministerské rady, „*aby u vlády Podkarpatské Rusi bylo zakročeno, aby výše uvedené nelegální personální dispoice byly odvolány a všichni dotčení zaměstnanci zpět povoláni k výkonu služby na Podkarpatskou Rus.*“ Svůj přípis Předsednictvu ministerské rady zaslalo na vědomí i podkarpatoruské vládě. Naopak v dopise Předsednictvu ministerské rady ještě interně sdělilo, že „*jde o povážlivé hromadné odstraňování státních zaměstnanců-Čechů z Podkarpatské Rusi. Proto v zájmu celostátním jest nezbytný okamžitý účinný zákrok v této věci u místní vlády Podkarpatské Rusi, a to tím spíše, že těchto nejzapracovanějších státních zaměstnanců veřejná správa na Podkarpatské Rusi nezbytně potřebuje právě v nynější době, jednak aby byl zabezpečen klidný a bezvadný průběh evakuace části území Podkarpatské Rusi, jednak pak za účelem náležitého vybudování a organizování nově vznikajících úřadů v této zemi*“. Mezi prvními propuštěnými totiž byli zaměstnanci politické a státně-policejní správy, např. policejní obvodní inspektor II. třídy František Fajt, policejní obvodní inspektori I. třídy Robert Dobrovolný a Cyril Michálek.⁵⁰ Dobrovolný a Michálek přitom tvořili 1/3 obvodních inspektorů I. třídy u užhorodského policejního ředitelství.⁵¹ Stejný osud potkal i policejního majora (vrchního okresního inspektora) Antonína Zikmunda,⁵² který byl velitelem sboru uniformované stráže bezpečnosti na celé Podkarpatské Rusi.⁵³

Předsednictvo ministerské rady dne 10. listopadu napsalo Vološinovi, že překládání úředníků z Podkarpatí do historických zemí je mimo rámec pravomocí jeho vlády a vyzvalo jej, aby těchto zkušených zaměstnanců využil při budování nové správy.⁵⁴ Avšak Vološin spolu s Révayem a Bačinským 12. listopadu telegraficky oslovili nejen Předsednictvo ministerské rady, ale i jednotlivá pražská ministerstva s drzým tvrzením o nutnosti propuštění nespolehlivých zaměstnanců a spolu s výzvou, aby neposílali zpět na Podkarpatí již odsunutě úředníky, nebo aby neposílali úředníky zcela nové.⁵⁵ Ministerstva o této skutečnosti informovala Předsednictvo ministerské radě a ve svých zprávách po-

⁴⁹ NA, PMR, kart. 4144, XIX. vláda, 22. zasedání, 11. listopadu 1938, fol. 217.

⁵⁰ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵¹ Ročenka svazu civilní stráže bezpečnosti v ČSR. Sídlem v Praze na rok 1938. Roč. VIII. Praha s. d., s. 538.

⁵² NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵³ Ročenka svazu civilní stráže bezpečnosti v ČSR. Sídlem v Praze na rok 1938. Roč. VIII. Praha s. d., s. 536.

⁵⁴ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵⁵ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

dotýkala, že nové zaměstnance nevyslala (Ministerstvo pošt a telegrafů), nebo dala Chustu rovnou najevo, že překročil své pravomoci, jako například ministerstva financí a zejména pak vnitra, které interně Předsednictvu ministerské rady rovnou naznačilo, že za potížení s evakuací stojí neprozíravé rozhodnutí podkarpatoruské vlády udělit českých zaměstnancům dovolenou a poslat je do historických zemí v době, kdy bylo nutno je využít při evakuaci spisů.⁵⁶ V energickém a suverénním jednání Ministerstva vnitra s Předsednictvem ministerské rady i podkarpatoruskou vládou se zračil fakt, že ministerstvo patřilo k silovým resortům. Předsednictvo ministerské rady Vološinovi poslalo telegram, kde jej znovu informovalo, že „nemůže vzít na vědomí Vaši depeši ze dne 12. listopadu stran zproštění státních zaměstnanců podkarpatoruských a jejich přidělování ústředním úřadům pokládá za neoprávněné.“⁵⁷ Postoj centrálních úřadů tedy byl jasný, ale co s úředníky již dlícími v Praze? Některé postižené zaměstnance chtělo například Ministerstvo veřejných prací využít pro pomoc „u Velitelství stavby automobilových silnic“, kde by patrně pomáhali s přípravou plánů na výstavbu silniční sítě, „aniž by tím vznikala jakákoliv prejudice pro jejich volnou dispozici vládou Podkarpatské Rusi“. Čistka zasáhla dokonce i soudní správu: Mezi odejitými zaměstnanci soudní správy byl i viceprezident krajského soudu Jan Foltánek a prokurátor Karel Turek.⁵⁸ Ukrajinští představitelé se přitom v této době báli, že by Praha mohla stávající vývoj snadno zvrátit. Sice se totiž dařilo zbavovat se neoblíbených českých úředníků, dokonce policistů, ale v případě četnictva si autonomní vláda takový postup nemohla dovolit, neboť za ně neměla odpovídající náhradu, ba ani prostředky, jak si vybudovat vlastní mocenskou složku a nebylo tajemstvím, že režim může přežít jen díky českým četníkům.⁵⁹ Karpatská sič se teprve budovala a její spolehlivost a efektivita byly v nedohlednu.

Personální změny provedené autonomní vládou vypadají z odstupů doby někdy dosti tragikomicky, byť v dané chvíli ohrožovaly životy, a pražští úředníci jistě s chutí tyto přehmaty chustské vládě připomněli, jak dokládá dopis Ministerstva zdravotnictví z 19. listopadu 1938:

„Se zřetelem k tomu, že ve státní nemocnici v Mukačevě, která evakuovala a zahajuje činnost v Beregváru,⁶⁰ není pro obor gynekologie a chirurgie žádného odborníka, poněvadž dr. A[lexandr] Nagy a dr. A. [Petr] Petrecký, které jmenovala vláda Podkarpatské Rusi, zůstali v Mukačevě při jeho zabrání Maďarskem a neevakovali, žádá Ministerstvo zdravotnictví, aby byl povolán do služby dr. A[lois] Růžička, přednosta oddělení gynekologického, a dr. J[an] Valach,

---

⁵⁶ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵⁷ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵⁸ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁵⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, f. Gesandtschaft Prag, kart. 6, R 11389.

⁶⁰ Tj. Berehova.

přednosta oddělení chirurgického, kteří byli dáni při jmenování tamní vládou dr. Nagyho a dr. Petreckého Ministerstvu veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy v Praze k dispozici za současného přeložení na dovolenou s čekatelným.“ Inu, ne vždy se podkarpatoruská vláda dočkala vděku za povýšení... Odvolávky vedoucích představitelů postihly rovněž příslušníky ruské emigrace či příznivce ruské orientace na Podkarpatské Rusi.⁶¹ Podle ukrajinských nacionalistů bylo jen a jen vinou ruské emigrace, zejména profesionálních politiků, že zavlekli na Podkarpatskou Rus údajnou fanatickou nenávisť k Ukrajincům, katolictví a sympatie k židům.⁶² Žadatelé o službu ruského a rusínského směru byli a priori odmítáni a jen osobní přání premiéra Vološina, že chce konkrétní osobu do služby, dokázalo zlomit tento otevřeně příznávaný trend, ale dělo se tak jen v jednotlivých případech.⁶³

Naopak se v polovině prosince Kabinet podkarpatoruských ministrů v Praze staral o údajný návrh Ústřední jednoty československých lékařů v Praze, která měla prosazovat, aby z veřejných ústavů a úřadů byli vyloučeni „všichni lékaři, jež nejsou národnosti české, slovenské nebo podkarpatoruské“, přičemž v historických zemích měli být zahrnováni „pod národnost podkarpatoruskou (rusínskou) pouze lékaři, kteří se narodili na území dnešní Podkarpatské Rusi“, čímž „by byli vyloučeni lékaři slovanského původu, Rusíni-Ukrajinci, kteří jsou československými státními občany, avšak jejich rodištěm je buď území dnešního Polska, anebo území dnešního Sovětského svazu.“ Kabinet podkarpatoruských ministrů pokračoval účelově a pokrytecky: „Zdejší vláda v této věci je toho názoru, že by takovéto jednání rozhodně nebylo spravedlivé a nebylo by v duchu slovenské solidarity“ a nabádalo příslušné ministerstvo a organizace, že takto „nelze diskriminovat [...] lékaře ukrajinské národnosti“.⁶⁴

Tyto tahanice mezi úřady však řadové české úředníky na Podkarpatské Rusi nezajímaly. Ti byli zděšeni úkoly, které si autonomní vláda dala: Zcela poukrajinštit úřady a zlikvidovat všechny české školy.⁶⁵ Úředníci požadovali navrácení existenčních jistot. Na prvním místě se jednalo o umožnění vzdělání jejich dětem v českém jazyce, což bylo vážně ohroženo mohutným rušením českých/československých škol na Podkarpatské Rusi. Čeští zaměstnanci se na konci listopadu 1938 již otevřeně obávali, že na Podkarpatské Rusi nezůstane žádná česká střední škola a základních škol s českým vyučovacím jazykem přetrvá jen několik ve větších správních centrech. Další obavu v nich vyvolávalo nařízení podkarpatoruské vlády, že se mají do šesti měsíců naučit ukrajinsky a složit zkoušku z ukrajinštiny, jinak jim totiž hrozilo propuštění. Zaměstnanci

⁶¹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁶² Karpathen-Ukraine. New York 1938, S. 22.

⁶³ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 13–14.

⁶⁴ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁶⁵ Borscak, Il'ko: Karpat'ska Ukraina i miznarodnij gri. L'viv 1938, s. 45.

poukazovali na fakt, že nebyla určena náročnost zkoušek. Rovněž tvrdili, že šest měsíců je příliš krátká doba na zvládnutí jazyka, ač by se dalo usuzovat, že již z dřívější služby jakési základy ruštiny/ukrajinštiny/rusinštiny ovládali, a nemělo tedy jít o nepřekonatelný problém; počátkem roku 1939 se již objevily zprávy, že ukrajinsky již přes jisté těžkosti úřadují, ale moc nevěřili slibům chustské vlády o dodržování nějakého jednotného kariérního řádu,⁶⁶ ba dodávali, že úřadování v ukrajinštině dělá problém samotným Ukrajincům-úředním nováčkům, neboť neměli zvládnutou potřebnou odbornou terminologii.⁶⁷ Panovaly rovněž obavy, že po nesložení jazykové zkoušky jim bude zhoršena kvalifikace, čímž utrpí jejich příjem, jakmile budou převedeni do historických zemí.⁶⁸ Fakt, že Chust chtěl zcela poukrajinštit úřednický sbor už tedy mezi úředníky nevyvolával takové překvapení, neboť pochopili, že budou na svých postech jen tak dlouho, dokud se to bude Chustu hodit. Např. v Jasíně byl rozšiřován leták, v němž byli Ukrajinci vyzýváni: „*Vyhrňte rukávy a vyžeňte naše vrahy Čechy a Maďary i židy za nimi.*“ Čeští úředníci proto navrhovali, aby byli na Podkarpátí pouze jako exponovaní úředníci, kteří by jinak spadali do personálního stavu úřadů v historických zemích. Nakonec žádali, aby na Čechy na Podkarpatské Rusi bylo hleděno jako na hraničáře. Své ujednocené návrhy zasílali ze všech koutů Podkarpatské Rusi na všechny vrcholné úřady v Praze, včetně Kanceláře prezidenta republiky.⁶⁹

Se svým návrhem na vyjasnění zaměstnaneckých záležitostí vystoupila podkarpatoruská odbočka Národní rady československé, která v druhé polovině listopadu dodala Révayovi podklad svého řešení zaměstnanecké otázky. Podle tohoto memoranda mělo být především zjištěno, kdo z českých úředníků chce na Podkarpatské Rusi nadále sloužit a z nich, nechť si podkarpatoruská vláda vybere. Ti zaměstnanci, kteří neměli o další službu zájem, nebo je neakceptovala podkarpatoruská vláda, měli být převzati pražskými resortními ministerstvy, která dostanou od podkarpatoruské vlády finanční vyrovnání podle zákona o pensijním pojištění zaměstnanců ve vyšších službách. „*Bude-li vláda Podkarpatské Rusi žádati přidělení speciálních úředníků, které mezi svými zaměstnanci nemá, požádá vládu v Praze o [jejich] přidělení a vyhradí si svůj souhlas k přijetí těchto úředníků vládou v Praze navržených.*“ Tito úředníci měli na Podkarpatské Rusi setrvat jen po dobu potřeby a podkarpatoruská vláda by je financovala. Odbočka svůj návrh končila: „*Tímto postupem bude sjednána naprostá spravedlnost pro zaměstnance i pro vládu Podkarpatské Rusi, která musí dnes obsadit některá místa svými lidmi.*“ Révay prosil Předsednictvo ministerské rady v Praze, aby se k tomuto návrhu vyjádřilo s výjimkou první části, tj. dotazníkové

⁶⁶ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 25v–26.

⁶⁷ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 81, fol. 6.

⁶⁸ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 67, fol. 12v.

⁶⁹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

akci, zda chtějí čeští úředníci zůstat.⁷⁰ Snad se obával, že by žádný zůstat nechtěl, nebo – a to je pravděpodobnější – neměl zájem o setrvání kteréhokoliv z českých úředníků. Národní rada s tímto návrhem uspěla a mezi českými úředníky byl veliký zájem o převedení do historických zemí. Leckterý z nich se o transfer hlásil s lítostí, ale pod novými pány nechtěli sloužit, ani pokud o jejich služby měla autonomní vláda eminentní zájem.⁷¹

Ovšem i mezi českými úředníky se našly osoby, které se měly údajně aktivně podílet na znevýhodňování osob neukrajinské národnosti. Mezi ně se měl řadit vládní rada Emil Vopršálek, který aktivně spolupracovat s radou (presidiálním šéfem) JUDr. Ottou Pavluchem, vysokým úředníkem autonomní vlády.⁷² Tento úředník ukrajinské národnosti působící u civilní správy Podkarpatské Rusi od roku 1921 měl výtečné hodnocení a při normálním vývoji by během několika málo let s dalšími ukrajinskými úředníky dosáhl na nejvyšší posty podkarpatoruské správy.⁷³ Podle dalšího zdroje to však byl právě Pavluch, který se nechtěl českých úředníků zbavit a prý si jejich práce velmi vážil,⁷⁴ ale o jakémsi „*panu vládním radovi V.*“ – se nehovořilo dobře.⁷⁵ Dotyčným byl zřejmě výše jmenovaný Emil Vopršálek, jenž paradoxně žádal rovněž o přeložení do historických zemí. Jeho žádost podpořil i chustský premiér Augustin Vološin dopisem z 21. prosince 1938, neboť „*žadatel jednak neovládá místní jazyk a tím není s to, aby mohl vykonávat povinnosti aprobanta při schvalování vyřízení podřízených referentů vyhotovovaných v místní jednacích řeči, jednak je přebytný se zřetelem na územní změnu Podkarpatské Rusi.*“⁷⁶

Dalším českým úředníkem, který se dal do služeb chustské vlády, byl státní zástupce v Chustu Rudolf Pospíšil (nar. 22. září 1906), jenž celou služební kariéru strávil na Podkarpatské Rusi.⁷⁷ Pospíšil vydal v chustské státní tiskárně 4. února 1939 brožurku „*Češi a Ukrajinci!*“, v níž se zastával autonomní vlády a vytýkal podporu ruskému směru a pomoc při sestavování opozičních kandidátek neukrajinského proudu některými Čechy.⁷⁸ Někteří Češi zjevně měli republikánsko-demokratické zásady zřejmě příliš hluboko zažitě a nedokázali se přizpůsobit novým větrům jako příslovečná korouhvička. Taková kritika od státního úředníka placeného za dodržování zákonnosti je vskutku smutná, nicméně Pospíšil po odchodu z Podkarpatské Rusi setrval ve státních službách

⁷⁰ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁷¹ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 67, fol. 3–5, 12; inv. č. 81, fol. 1.

⁷² MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 43, fol. 44.

⁷³ NA, PMR, kart. 694.

⁷⁴ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 81, fol. 6.

⁷⁵ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 81, fol. 6v.

⁷⁶ Emil Vopršálek (nar. 28. listopadu 1884) byl v protektorátu s ohledem na svůj věk penzionován v roce 1941. NA, PMR, kart. 714.

⁷⁷ NA, PMR, kart. 1069.

⁷⁸ [Pospíšil, Rudolf]: *Češi a Ukrajinci!* Chust 1939.

a sloužil Ministerstvu spravedlnosti ještě počátkem padesátých let dvacátého století.⁷⁹ Rovněž tak Vopršálek dožil v Praze bez jakýchkoliv problémů.⁸⁰ Buď bylo tedy jejich chování po návratu vyhodnoceno jako nezávadné, popř. přímo postupovali v intencích jim sdělených, aby nevytvářeli vůči chustské vládě jakékoliv třecí plochy, nebo s ohledem na nacistickou okupaci byly druhorepublikové podkarpatoruské události zapomenuty.

Nevlídny rok 1939

Dne 4. ledna centrální vláda napsala do Chustu, že „došla v poslední době řada memorand od českého zaměstnanectva na Karpatské Ukrajině, obsahující některé požadavky a stížnosti tohoto zaměstnanctva vzhledem k novým, změněným poměrům v autonomní zemi Karpatské Ukrajiny“ a Předsednictvo ministerské rady do Chustu zaslalo jedno z těchto memorand „se žádostí, aby o těchto požadavcích českého zaměstnanectva bylo uvažováno a stanovisko laskavě sděleno ve formě nějakého přijatelného návrhu“. Praha dále uváděla, že v „zájmu klidného soužití a dobré budoucí spolupráce přimlouvá se zdejší úřad, aby na tyto požadavky byl vzat benevolentní zřetel, a doporučuje proto také, aby bylo jednáno se zástupci českého státního zaměstnanectva na Karpatské Ukrajině za účelem docílení obapolné shody.“⁸¹

Předtím, na schůzi z 23. prosince, se podařilo vyřešit otázku českých úředníků na Slovensku, o nichž se v průběhu prosince intenzivně jednalo, avšak problém českých úředníků na Podkarpatské Rusi vůbec na jednáních vlády nevystupoval. Je otázkou, zda nebyl zaobalen do záležitosti českých úředníků na Slovensku, protože nikde není v této souvislosti zmínka o Podkarpatské Rusi. Dokonce ani vyřešení této otázky na této schůzi nijak Podkarpátí nezmiňovalo, ač jednání ministerské rady byl přítomen Révay. Smysl dohody Prahy a Bratislavy byl ten, že odchod úředníků ze Slovenska se bude dít pouze směrem do historických zemí. Z českých zemí naopak měli na Slovensko proudit úředníci slovenské národnosti. Tato dohoda nijak nezmiňovala Podkarpatskou Rus.⁸² Chust – zřejmě jako obvykle – čekal, jak tuto otázku vyřeší Bratislava, aby mohl požadovat totéž, jenže ani po výzvě ze 4. ledna 1939 nepřikročil k akci. Den předtím, 3. ledna 1939, se již Ministerstvo spravedlnosti rozhořčeně obrátilo na Předsednictvo ministerské rady, aby již konečně byla vyřešena otázka odeslaných úředníků, kteří již tři měsíce nemají žádnou práci. Předsednictvo ministerské rady s podporou

---

⁷⁹ NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 8988, sign. P 3157/19, manipulační období 1941–1950.

⁸⁰ NA, Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 12739, sign. V 5333/3, manipulační období 1941–1950.

⁸¹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁸² NA, PMR, kart. 4146, XX. vláda, 7. zasedání, 23. prosince 1938, fol. 10–11, osnova vládního nařízení viz fol. 36–39.

ostatních ministerstev, s ohledem na laxní přístup Chustu, proto Ministerstvu financí navrhlo, aby postupovalo vůči českým zaměstnancům z Podkarpatské Rusi stejně jako ve slovenském případě. Finance však na tento podnět nereagovaly, takže nazlobené Předsednictvo ministerské rady připravilo pro jednání vlády na 20. ledna 1939 shrnující zprávu o dosavadním jednání v této věci s přibližnými počty odejitých úředníků, neboť ani Chust ani Praha si nedělaly přesné přehledy postižených osob. Jen u Ministerstva školství „z celkového počtu asi 900 učitelů a učitelek bylo dáno k dispozici přes 800, v oboru středního školství bylo dáno k dispozici 66 profesorů a 2 zřizenci.“ Ministerstvo financí dostalo 229 osob k dispozici, z nichž asi 50 se vrátilo na Podkarpatskou Rus. Ministerstvo vnitra evidovalo 59 úředníků politické správy a 12 úředníků policejní služby. Ministerstvo spravedlnosti mělo k dispozici 51 soudců, úředníků a zřizenců a další 4 osoby dostaly výpověď. Celkem sedm nižších sil bylo povoláno zpět. Ostatní ministerstva nevěděla přesně. Předsednictvo ministerské rady proto navrhovalo, aby vláda řešením pověřila ministerstva financí a vnitra, která by v dohodě s dalšími resorty připravilo návrh konečné úpravy celé věci.⁸³

Na schůzi z 20. ledna 1939 – za obvyklé nepřítomnosti podkarpatoruských ministrů – se skutečně řešila právě tato otázka a centrální vláda na podnět Předsednictva ministerské rady pověřila ministerstva financí a vnitra, případně i další zainteresované úřady, aby připravily pro Prahu návrh řešení problému,⁸⁴ které se však muselo několikrát odsouvat, neboť když ministr financí přišel se svým návrhem, opět chyběli všichni podkarpatoruští ministři.⁸⁵

Mezitím se 23. ledna konala meziministerská porada svolaná Ministerstvem financí, kde se hlavně podařilo zjistit téměř přesné stavy uvolněných českých zaměstnanců:

Resort	Počet zaměstnanců daných k dispozici
Ministerstvo vnitra	72
Ministerstvo financí	248
Ministerstvo školství	780–880
Ministerstvo spravedlnosti	51
Ministerstvo zdravotní a sociální správy	63
Ministerstvo dopravy (obor poštovní)	70
Ministerstvo zemědělství	24
Ministerstvo veřejných prací	36
Celkem	1344–1444

⁸³ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁸⁴ NA, PMR, kart. 4146, XX. vláda, 10. zasedání, 20. ledna 1939, fol. 254–255.

⁸⁵ NA, PMR, kart. 4146, XX. vláda, 14. zasedání, 3. února 1939, fol. 518, 529.

Přes všeobecnou touhu pražských ministerstev najít nějaké řešení a ukončit tak existenční obavy a nicnedělání tolika státních zaměstnanců a jejich rodin, bylo konstatováno, že je nutno nejprve znát názor podkarpatoruské vlády, aby mohlo být určeno, kolik lidí a jmenovitě kdo bude vzat zpět na Podkarpatskou Rus a naopak, kdo nastoupí službu v historických zemích. Porada proto dospěla k závěru, že centrální vláda by měla navrhnout řešení na základě nařízení č. 382/1938 Sb. z. a n. „o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské“ a Ministerstvo financí ve své zprávě z 30. ledna navrholo i příslušné znění.⁸⁶ Tímto návrhem se téhož dne zabýval Komitét ministrů pro personální otázky, který návrh z meziministerské porady konané na Ministerstvu financí, téměř doslova převzal a postoupil vládě. Bylo navrženo, aby Praha převzala „přebytečné české státní zaměstnance do obvodu země České a Moravskoslezské přiměřeně podle zásad vládního nařízení č. 382/1938 Sb. z. a n. s výhradou, že celkový jich počet, jenž bude určen dohodou ústřední vlády s vládou podkarpatoruskou, nepřesáhne míru odpovídající zmenšené potřebě v důsledku změny hranic, případně organizačních změn ve školství a že o všech z toho vyplývajících opatřeních se obě vlády dohodnou.“ Do uzavření dohody mezi Prahou a Chustem a převzetí všech nadbytečných úředníků orgány historických zemí, měla těmto úředníkům vyplácet mzdy vláda Podkarpatské Rusi,⁸⁷ což při její finanční slabosti byl těžký zásah do rozpočtu a tím pádem i jakékoliv akceschopnosti autonomní vlády. Centrální vláda se také se slovenskou reprezentací dohodla, že ti úředníci, kteří mají za manželské protějšky příslušníky té země, v níž jsou dosazeni, nemají býti překládáni, leda na vlastní přání, a evidentně bylo Prahou předpokládáno, že analogicky to bude platit i pro Podkarpatskou Rus.⁸⁸

Ministr Révay, zastupující Ministerstvo hospodářských věcí Karpatské Ukrajiny, se 4. února obrátil na svoji vládu, centrální vládu a její ministerstvo dopravy s návrhem na postupný odsun asi 188 poštovních zaměstnanců, kteří by z Podkarpatské Rusi odešli ve dvou hlavních vlnách k 31. březnu a 30. dubnu 1939, přičemž by pak následovala ještě menší vlna odchodu specialistů, kteří by do té doby zcvičili ukrajinské nováčky. Celkem mělo na Podkarpatské Rusi zůstat 46 českých poštovních zaměstnanců, kteří „nežádají o přeložení“ a proti kterým neměl Chust žádné námítky, zaručil „jim nabytá služební práva“ a žádal, „aby se tito zaměstnanci postavili plně do služeb vlády a konali nadále svědomitě a poctivě [jejich] služební a úřední povinnosti.“ Révay ve svém návrhu již neargumentoval tím, že by úředníci opustili své úřady svévolně či že by si vynutili zprošťovací dekrety, nýbrž se oháněl jejich špatnou sociální a rodinnou situací a značnou finanční zátěží pro podkarpatoruský rozpočet, který nevyužití, leč placení zaměstnanci

⁸⁶ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁸⁷ NA, PMR, kart. 4146, XX. vláda, 14. zasedání, 3. února 1939, fol. 655.

⁸⁸ NA, PMR, kart. 4147, XX. vláda, 15. zasedání, 10. února 1939, fol. 18.

představovali, i když jim Chust přestal vyplácet některé diety, např. za vedení dvojí domácnosti.⁸⁹

Vološinovo ministerstvo vnitřní 3. února také vydalo výnos o zákazu protičeské propagandy, která škodila „*mladé vládě*“ a kterou navíc leckdy údajně provozovali agenti cizích států, a vysvětloval, že čeští úředníci se o Podkarpatskou Rus za léta zasloužili, mnozí se s touto zemí szili a leckteří jsou nenahraditelní odborníci, které Podkarpátí nemá. Ba Vološin dále tvrdil, že protičeská propaganda nemohla vyjít z ukrajinských politických kruhů, protože bez Čechů by se veškeré služby a bezpečnost zhroutila a okamžitě by nastoupili chtiví sousedé, kteří by zemi pod záminkou dělání pořádku ihned okupovali. Proto nařídil všem podřízeným úřadům, aby energicky vystupovali proti všem protistátním a protinárodním agitacím. Přesto v únoru bylo českými zaměstnanci do Prahy odesláno několik memorand požadujících jejich brzké přeložení do historických zemí z důvodu nemožnosti poctivě a svědomitě pracovat v podmínkách, kdy jim podkarpatoruská vláda činí jen samé obtíže, ba čeští zaměstnanci nemocnice v Krivě oznámili, že pro rozmnožené udavačství a následné policejní prohlídky nemocnice nejsou s to vůbec pracovat a hromadně zažádali o přeložení do historických zemí, popř. na Slovensko.⁹⁰

Na jednání vlády z 16. února zazněly nespecifikované požadavky ministra Révaye na úpravu úřednické otázky, které se měly probrat na meziministerském řízení.⁹¹ Nicméně Praha skrze jednání o rozpočtu Podkarpatské Rusi přiměla Chust k povolnosti, což bylo písemně stvrzeno – zcela příznačně – v rámci dohody o podkarpatoruském rozpočtu na rok 1939.⁹² Přesto se o této otázce jednalo znovu a to v komitétu ministrů pro personální otázky a centrální vláda schválila osnovu vládního nařízení o úpravě personálních poměrů, ale tuto otázku měla ještě schválit podkarpatoruská vláda, jejíž zástupce na jednání tradičně chyběl, ale na „*meziministerské poradě bylo docíleno dohody*“, takže ministr financí jen chtěl navrhnout, aby byla přijata v této otázce stejná opatření, jaká již platila v dohodě s Bratislavou, jen s tím rozdílem, že nebude specifikován počet českých zaměstnanců, kteří mají být převzati úřady v historických zemích, „*nýbrž se to ponechává dohodě vlády.*“⁹³ Již 3. března podkarpatoruské Ministerstvo kultu, školství a národní osvěty zaslalo do Prahy několikastránkový seznam pedagogických i nepedagogických sil, které dávalo k dispozici z důvodu pouhé nadbytečnosti, ale u některých byly i poznámky „*Nežádoucí*“. Celkem se jednalo o 947 osob. Dalších 48 uvolněných

⁸⁹ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁹⁰ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁹¹ NA, PMR, kart. 4147, XX. vláda, 16. zasedání, 16. února 1939, fol. 114. Podklady k meziministerskému řízení se však nepodařilo dohledat.

⁹² NA, PMR, kart. 4147, XX. vláda, 17. zasedání, 17. února 1939, fol. 550.

⁹³ NA, PMR, kart. 4147, XX. vláda, 19. zasedání, 2. března 1939, fol. 682, 689, 708.

pracovníků pocházelo z rezortu podkarpatoruského ministerstva hospodářských věcí.⁹⁴

Březen 1939 a další vývoj

Definitivní rozřešení tohoto sporného bodu mezi Chustem a Prahou, na který tlačili mimo jiné i podkarpatoruští nezaměstnaní absolventi místních škol, kteří měli být podle představ autonomní vlády levnější než kvalifikovaní úředníci,⁹⁵ znemožnila maďarská okupace Podkarpatské Rusi a pražská – nyní již protektorátní – ministerstva očekávala, že všichni tamější čeští zaměstnanci se budou ucházet o převzetí do služeb protektorátu. Jen Ministerstvo spravedlnosti k 20. březnu evidovalo, že na Podkarpatské Rusi před okupací působilo 212 Čechů, z nichž část již krátce po okupaci zažádala o převzetí do služeb historických zemí, a tázalo se, co s nimi má dělat, resp. požadovalo nějaké centrální opatření od vlády a doporučovalo svolání meziministerské porady. Ministerstvo vnitra již 23. března oznámilo, že „*pokládá se [...] za kompetentní k úpravě této otázky*“.⁹⁶ Dalo se však očekávat, že o převzetí zažádají i někteří nečeští zaměstnanci Podkarpatské Rusi, což se také dopisem z 31. března ministra Kločuráka „*slavné vládě Protektorátu Čechy-Morava*“ stalo a „*jménem vlády Karpat-ské Ukrajiny (Podkarpatské Rusi), která byla násilně a protiprávně okupována maďarským vojskem*“ žádal pro uprchlé rusínské/ukrajinské zaměstnance, aby s nimi „*bylo naloženo tímtež způsobem, jako se zaměstnanci národnosti české, kteří po dvacetileté službě u nás vrátili se nyní do Čech a na Moravu, tj., aby všichni naši zaměstnanci byli převzati do státní služby s ponecháním jejich dosavadních služebních i platových poměrů*“ a aby na svých místech mohli setrvat ti Ukrajinci/Rusíni, kteří již na území protektorátu pracovali. Ti, z odhadovaných 200–260 zaměstnanců, které nebylo možno zaměstnat, měli být přeraženi „*do jiných správních oborů nebo dáni na trvalou dovolenou s čekatelným*.“ Předsednictvo ministerské rady tuto žádost odložilo ad acta.⁹⁷ Stalo se tak nepochybně s ohledem na předchozí chování ukrajinských nacionalistů k českým úředníkům, kteří se po návratu do historických zemí neopomněli podělit o své zážitky. Jeden z nich, Bedřich Guttwirth (nar. 23. února 1895), nižší úředník působící na Podkarpatské Rusi od října 1920,⁹⁸ napsal svému bývalému představenému Jaroslavu Mezníkovi, jenž měl mnohé přátele na nejvyšších místech Ministerstva vnitra, následující tvrdá slova:

---

⁹⁴ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁹⁵ Jedlička, Jan: Podkarpatská Rus/Karpatská Ukrajina v březnu 1939. In: Dejmejk, Jindřich – Hanzal, Josef (eds.): České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka. Praha 1997, s. 410.

⁹⁶ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁹⁷ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

⁹⁸ NA, PMR, kart. 687.

„Ukrajinci, kteří mají domovské právo v Protektorátu, odebrali se současně s námi do Čech a Moravy a naprosto jim nevadí, že nás z Podkarpatské Rusi vyhazovali a v Nové svobodě proti nám pustě štváli. V tomto směru by se mělo něco podniknouti, neboť ani jeden nezaslouží, aby mezi námi žil.“⁹⁹

Důvod, který Guttwirtha vedl k tomuto postoji, pramenil ze zážitků, které prožil na Podkarpatské Rusi během druhé republiky a zejména při březnových událostech, kdy jednak došlo k protičeskoslovenskému povstání (o předchozích konfliktech mezi státní mocí a těžko ovladatelnými členy Siče ani nemluvě),¹⁰⁰ jehož přípravy československé úřady přinejmenším tušily,¹⁰¹ jednak byl svědkem, jak ukrajinští nacionalisté okrádali prchající české zaměstnance, ba, jak Bedřich Guttwirth zvěděl od Maďarů, měli nacionalisté připravovat fyzickou likvidaci vybraných Čechů, Maďarů a židů. Ale i bez znalosti tohoto plánu zůstavší Češi uvítali maďarská vojska jako osvoboditele... Není divu, že Guttwirth Mezníkovi psal, že maďarské jednotky se chovají korektně a pouze na venkově došlo k menším incidentům.¹⁰² Rovněž četníci evakuovaní z Podkarpatské Rusi ve svých hlášeních 13. (četnickému) oddělení Ministerstva vnitra poměrně často uváděli korektní přístup maďarských ozbrojených složek, jakož i maďarského civilního obyvatelstva. Existovaly samozřejmě i negativní zkušenosti, kdy Maďaři s Čechy zacházeli velmi špatně.¹⁰³

Někteří nečeští zaměstnanci se v protektorátu o místa přihlásili až v prosinci 1939, ale to již některé protektorátní úřady hleděly na takové osoby se značnou nedůvěrou a nejevily ochotu jim pomoci. Další úřady navrhovaly postupovat individuálně, což také převážilo. Rozhodující měla být každopádně příslušnost k protektorátu. V posuzování se sice řídili přípisem Předsednictva ministerské rady z 27. června 1939, ale: „Při nedostatku příslušnosti Protektorátu Čechy a Morava podle vládního nařízení č. 19/1940 Sb.¹⁰⁴ nepřichází ovšem zásadně v úvahu převzetí zaměstnanců do protektorátních služeb.“¹⁰⁵ Otázka zaměstnanců z Podkarpatské Rusi se však řešila i na vyšší úrovni a např. v září 1939 Úřad říšského protektora informoval protektorátní úřady, že Berlín, který nyní musel hájit zájmy „své součásti“ a jejich občanů druhé kategorie, tj. protektorátu a protektorátních státních příslušníků, ve svých jednáních s Budapeští myslí i na bývalé české zaměstnance Podkarpatské Rusi, ale prá-

⁹⁹ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 67, fol. 8v.

¹⁰⁰ Podrobněji k povstání a předchozím incidentům viz Holub, Ota: Boje československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. In: Odboj a revoluce. Zprávy, č. 5 roč. VII., 1969, s. 6–21.

¹⁰¹ Friedl, Jiří: Příběh generála Lukase. Přerov 2002, s. 45.

¹⁰² MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 67, fol. 7–8.

¹⁰³ NA, fond Ministerstvo vnitra I. – stará registratura (MV-SR), kart. 6083 a 6084, sign. 13/25/9, manipulační období 1936–1940.

¹⁰⁴ Toto vládní nařízení „o protektorátní příslušnosti“ vyšlo 11. ledna 1940.

¹⁰⁵ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

vě v září došlo k přerušení jednání.¹⁰⁶ Mnoho úředníků z Podkarpatské Rusi, včetně Ukrajinců, se dostalo k Zemskému úřadu v Praze, další sloužili u nejrůznějších okresních úřadů.¹⁰⁷ Problematika přejímání zaměstnanců jakékoliv národnosti protektorátními úřady však již představuje samostatnou kapitolu, která byla nepochybně ovlivněna, jak už bylo zmíněno dříve, tím, jaké zážitky a zkušenosti si čeští úředníci přinesli a o které se nepochybně podělili i ve svých nových působištích.

Přesto v protektorátu mnozí obyvatelé Podkarpatské Rusi našli azyl (Augustinu Vološinovi byl přímo protektorátní vládou nabídnout,¹⁰⁸ neboť v něm viděla jednoho z mála slušných podkarpatoruských představitelů), ale ne každý uprchlík byl vítán, neboť se mezi nimi nacházeli rovněž ukrajinští nacionalisté, kteří mohli pobývat na území protektorátu pouze díky podpoře a ochraně nacistů, kteří jim rovněž povolili vykonávat politickou činnost. V Brně se na jaře 1940 uskutečnily dvě schůze „*Ukrajinského národního sjednocení*“. Na jedné z nich, konané 1. června, byli přítomni mimo jiné vyrozumění, aby přispívali na sbírky Německého Červeného kříže v protektorátu a vyslechli si doporučení, „*aby se zdokonalovali v němčině, jež je řečí světovou.*“ Poté proběhla volba nového výboru odbočky. Nově zvolený předseda pak „*zdůraznil, že členstvo musí býti vděčno jak Vůdci německého národa, tak i prezidentu Háchovi za to, že je mu umožněno žít na území Protektorátu, jenž je součástí Velkoněmecké říše.*“ Po zpěvu ukrajinské hymny se rozešli.¹⁰⁹ Tento dosti idylický pohled evokující prvorepublikové zprávy o veřejných schůzích je v diametrálním rozporu s tím, co příslušníci bezpečnostních složek a úředníci Protektorátu Čechy a Morava pocítovali vůči ukrajinským nacionalistům a zejména členům Siče. Mnohem reálnější obrázek o vztahu protektorátních úřadů k ukrajinským nacionalistům poskytuje případ Štěpána Rosochy, bývalého úředníka karpátoukrajinského ministerstva školství, člena sněmu Karpatské Ukrajiny a velitele Karpatské Siče, jenž nebyl v protektorátu – přinejmenším členy bezpečnostních složek – vůbec vítán. Ostatně o jeho pobytu v Praze v letech 1930–1938 se pražská, již protektorátní, policie vyjádřila slovy, že byl „*v této době nepřitelem všeho českého*“ a svoji averzi úředníci vetkali i k vyjádření ohledně vydání pasu k cestě do USA, vůči níž protektorátní úřady neměly námitek s douškou, že „*předchozí politickou činnost žadatelovu, i kdyby v ní snad pokračoval, nelze nyní vzhledem k nastalým změnám politických poměrů pokládati za protistátní.*“¹¹⁰ Vezmeme-li v úvahu, že československé bezpečnostní složky byly dlouhodobě terčem nená-

¹⁰⁶ NA, PMR, kart. 3179, sign. 683/2.

¹⁰⁷ MZA, G 400 Jaroslav Mezník, kart. 2, inv. č. 78, fol. 3v–4.

¹⁰⁸ Podrobněji viz Zilynskyj, Bohdan: Plzeňská epizoda v životě Avgustyna Vološyna. In: *Minulostí západočeského kraje*, roč. XLVII., 2012, s. 247–258.

¹⁰⁹ NA, Ministerstvo vnitra I. – nová registratura, kart. 12038, sign. E 3264.

¹¹⁰ NA, Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, kart. 9627, sign. R 2073/1, manipulační období 1941–1950.

vistné propagandy ze strany Siče a v březnu 1939 dokonce na ně bylo členy této organizace stříleno a staly se předmětem olupování,¹¹¹ lze si snadno představit, jak byly protektorátní bezpečnostní složky frustrovány tím, že si s takovou osobou nemohou vyřídít účty.

Závěr

Pozvolné naplňování podkarpatoruských úřadů zaměstnanci z řad místního obyvatelstva bylo po Mnichovu a zvláště pak po vídeňské arbitráži nahrazeno radikálními kroky autonomní vlády, která v rozporu se zákonnými předpisy propustila řadu zaměstnanců českého původu. Ústřední vláda v Praze sice podkarpatoruskou autonomní vládu opakovaně upozorňovala na zákonné mantinely, nehodlala se však v této věci energičtěji angažovat, neboť byla zaměstnána jinými úkoly, které byly z hlediska existence a fungování státního celku nezbytné. Jednotlivá rezortní ministerstva, zejména ministerstva vnitra a financí byla sice pro rázné odkázání autonomní vlády do patřičných mezí, ale politické vedení státu si uvědomovalo z toho vyplývající možné politické obtíže, které by využily okolní nepřátelské státy. Osud několika stovek českých úředníků z Podkarpatské Rusi a jejich rodin byl z tohoto hlediska vedlejší a jejich status měl být zřejmě vyřešen až v průběhu roku 1939, čemuž však zabránila březnová okupace. Příchozí čeští úředníci, ale i jejich kolegové v českých zemích, po těchto zkušenostech s ukrajinskými nacionalisty, neměli mnoho důvodů, aby v protektorátu poskytli ukrajinským složkám z Podkarpatské Rusi bezpečné útočiště, ale nacisté, samozřejmě s ohledem na své východní plány, chtěli pro budoucí využití mít k dispozici co nejvíce osob ochotných spojit svůj osud s Třetí říší ve východním tažení. S touto politickou zátěží se ukrajinští emigranti a zejména nacionalisté dočkali jara 1945. Moc v zemi sice získal zahraniční odboj, který vytvořil vládu, do níž nekooptoval nikoho z domácích odbojářů, ale stávající úřednický aparát zůstal a ten neměl důvod se příliš exponovat pro některé části emigrace z východu, byť by se v případě ukrajinských nacionalistů a zejména členů a činovníků Siče nepochybně sám nejraději postaral o jejich zatčení, souzení, odsouzení a následnou exekuci, nicméně SSSR zbavil československé úřady této povinnosti. Ostatně o síle zážitků z druhorepublikové Podkarpatské Rusi svědčí i fakt, že generál Alois Fišera, jenž počátek roku 1939 strávil ve funkci zatímního náčelníka 12. divize hájící Podkarpatskou Rus a který za druhé světové války vystřídal mnohé významné posty,¹¹² neopomněl po skončení světové konflakce navrhnout sepsání podrobných dějin nejvýchodnější autonomní země

¹¹¹ NA, MV-SR, kart. 6083, sign. 13/25/9, manipulační období 1936–1940.

¹¹² K jeho kariéře za války viz Láník, Jaroslav (red.) a kol.: Vojenské osobnosti československého odboje 1939–1945. Praha 2005, s. 73–74.

pomnichovského státu.¹¹³ Jeho návrh bohužel nedošel realizace, čímž je dosud česká historická paměť doposud ochuzena o podrobnější znalost tamějšího vývoje.

Czech officials in Carpathian Ruthenia during the Second Republic era from the point of view of the central government in Prague

The implementation of autonomy in Carpathian Ruthenia was accompanied with numerous problems; one of them was the issue of whether and how many Czech officials should remain in local administration. New rulers of the eastern corner of the Czechoslovak Republic speedily initiated a hard Ukrainisation of the whole territory and illegally expelled Czech officials. Although Prague ministries disapproved of these actions, the political representation obviously understood that the counter-measures could only provoke further destabilisation of the already disrupted state, which predatory neighbour states would have surely made use of. The final solution of the matter of Czech officials was expected to be settled in the course of 1939, yet, due to the occupation by German and Hungarian forces in March 1939, the negotiations between central and autonomous governments became irrelevant.

Die tschechischen Beamten in der Karpato-Ukraine zur Zeit der Zweiten Republik aus der Sicht der Zentralregierung in Prag

Realisierung einer Autonomie von Karpato-Ukraine zur Zeit der Zweiten Republik wurde von mehreren Problemen begleitet, zu denen auch die Frage der Verbleibung und der Zahl von tschechischen Beamtschaft in hiesigen Behörden gehörte. Die neuen Herrscher der östlichsten Landeszipfel haben relativ schnell harte Ukrainisierung des ganzen Gebiets und illegale Beseitigung der tschechischen Beamten durchgeführt. Prager Ministerien hatten zwar Lust, die ukrainischen Radikalen in angemessene Schranken zu weisen. Politische Vertretung merkte aber offensichtlich, dass solcher radikaler Schritt weitere Destabilisierung schon zerrüttetes Staates veranlassen könnte. Eine definitive Lösung der "Beamtenfrage" erwartete man im Laufe des Jahres 1939, aber wegen der März-Okkupation von deutschen und ungarischen Truppen war nicht mehr nötig, über die für die Zentral- und Autonomregierung annehmbare Lösung zu handeln.

---

¹¹³ Friedl, Jiří: Příběh generála Lukase. Přerov 2002, s. 48.

VLAJKA PODKARPATSKÉ RUSI – NÁRODNÍ VLAJKA KARPATSKÝCH RUSÍNŮ

ROMAN KLIMEŠ

Její původ a vznik jsou obestřeny tajemstvím a legendami. Tato velice jednoduchá vlajka, jedná se o vodorovnou bikoloru se světle modrým pruhem nahoře a žlutým dole. Někdy je též nesprávně nazývána vlajkou ukrajinskou, je s ní identická, ale je třeba podotknout, že vlajka ukrajinská je převzatou vlajkou karpatských Rusínů, která se po roce 1918 stává vlajkou Podkarpatské Rusi a zůstává jí až do okupace země Maďarskem v roce 1939.

1. Vlajka Rus'ké Krajiny

Důvodem k vytvoření Rus'ké Krajiny jako autonomního území byla snaha Maďarské vlády pod vedením ministerského předsedy M. Károlyiho zabránit dalšímu územnímu rozpadu Maďarska. Zákon číslo X¹ sice podrobně popisuje hranice území, ale jeho symboly se nezabývá. Právě tak i nařízení číslo 928² uveřejněné pod číslem 31 v maďarském zákoníku z roku 1919 se podrobně zabývá administrativní správou území, ale otázku symbolů (vlajky a znaku) zcela pomíjí.

Znak Rus'ké Krajiny nebyl nikdy vytvořen, nebyl na to prostě čas.³ Pokud jde o vlajku (prapor), je v archivních pramenech ukrajinské Zakarpatské oblasti uvedeno následující: „*V době převratové byl prapor modrozlutý přijat maďarskou vládou za úřední prapor tzv. Ruské krajiny.*“⁴

¹ 1918 evi X. nemzetnéptörvény a Magyarországon élő ruszin (ruthen) nemzet autonómiájáról. Budapest, 12. 12. 1918.

² 31. A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi. 928 M. E. számú rendelete. Ruszin Kormánytanács szervezéséről. Budapest, 5. 2. 1919.

³ Штефан, Августин: За правду і волю. Спомини і дещо з історії Карпатської України, книга перша. Торонто 1973, s. 98.

⁴ Presidium školského odboru civilní správy Podkarpatské Rusi, čís. 632/25 pres, v Užhorodě, dne 14 listopadu 1925. Věc: Otázka praporů Podk. Rusi. Odpověď k čís. 14640 ze dne 31. října 1925. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області), фонд 29, Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, опіс 1, справа 22 „Повідомлення Міністерства внутрішніх справ про встановлений порядок уживання державних прапорів, циркуляри і листування в них, з рефератами і жупанськими управліннями про вживання прапорів і знаків“, арк. 40).

Dr. Avhustyn Štefan⁵ uvádí, že obyvatelé užívali modro-žluté barvy jako barvy národní.⁶ Jednalo se o vlajky či prapory tvořené listem se dvěma stejně širokými vodorovnými pruhy v barvách světlemodré nahoře a žluté dole. Používání modro-žlutých vlajek není žádným překvapením, neboť tradice těchto barev sahá hluboko do historie.

2. Vlajka Huculské republiky

Je škoda, že problematika symbolů (vlajky, znaku, pečeti) Huculské republiky se nachází na vedlejší koleji zájmu historiků.

Zmínku o vlajce lze nalézt v australském vexilologickém časopise *Crux Australis*.⁷ Citujeme v českém překladu: *„Jinou jednotkou nazývanou Jasiňská republika podle jejího hlavního města, nebo Huculská republika podle místního názvu užívaného jejím obyvatelstvem (pastýři, sedláci, dřevorubci), vznikla v tomto čase v jižní části Karpatské Ukrajiny okolo Jasini. Vzniká na konci roku 1918, je potlačena a opět vzniká v lednu 1919 a existuje do 11. června, kdy je obsazena Rumuny. Její vlajka, jestliže existovala, mohla také být modro-žlutá, ale pokud je autorovi známo, tato pastýřská republika nikdy nebyla objektem vexilologického bádání.“*

Další zmínka o vlajce je v článku nazvaném *Lemkovina, Verchovina a Huculská republika*, uveřejněném v americkém časopise *The Flag Bulletin*.⁸ Tam v českém překladu čteme: *„Je domněnka – ale není důkaz – že vlajka užívaná Huculy byla modro-žlutá Karpato-Ukrajinská vlajka, jež také vlála v Západoukrajinské lidové republice.“* Autor článku dr. Whitney Smith se na jeho konci odvolává na výše jmenovaný článek v australském časopise *Crux Australis*.

Z. M. Kuděj ve vzpomínkové knize⁹ na události v Jasini píše: *„Ráno byl vztyčen před městským úřadem modrožlutý prapor na znamení toho, že se ja-*

⁵ Dr. Avhustyn Štefan se narodil 11. ledna 1893 v Poroskove, Karpatská Ukrajina a zemřel 4. září 1986 v Philadelphii, USA. Vystudoval teologii v Užhorodě a filozofii v Budapešti. Od roku 1917 byl učitelem v Užhorodě. V roce 1922 založil v Užhorodě Státní obchodní akademii (v roce 1926 se přestěhovala do Mukačeva), která se stala místem vzdělání mladých karpatských Rusínů. V roce 1938 se stal úředníkem autonomní karpatoukrajinské vlády. Po vyhlášení nezávislosti Karpatské Ukrajiny 15. března 1939 se stal ministrem vzdělání a náboženských záležitostí. Po okupaci Karpatské Ukrajiny byl ředitelem Ukrajinské obchodní akademie (1939-1940) a Ukrajinského gymnázia v Praze (1940-1945). Po 2. světové válce působil do roku 1949 v Německu (Augsburg), poté se přestěhoval do USA. Byl také předsedou Sojmu Karpatské Ukrajiny. Napsal mnoho knih a studii týkajících se Karpatské Ukrajiny.

⁶ Штефан, Августин: Кольори – герби й прапори Закарпаття; in: Альманах Провидіння на рік 1971. Філадельфія 1970, s.156.

⁷ Edwards, John: *Flags in the News. The Soviet Union – The Ukraine*. *Crux Australis* V, No. 4 (24), Melbourne 1989, s. 31, pozn. 20.

⁸ Smith, Whitney: *Lemkovina, Verkhovina and the Hutsul Republic*. *Flag Bulletin* 142, 1991, s. 154 a 155.

⁹ Kuděj, Z. M.: *Horalská republika*. Praha 1932, s. 22-23.

siňští připojili k Západní Ukrajině republice, a prohlášena samostatnost Jasině před shromážděnými Huculy, při čemž bojovníci složili v ruce dočasného předsedy vlády přísahu věrnosti.“

Domněnku o barvách vlajky je možné potvrdit. Žádná jiná než národní rusínská vlajka v Huculské republice užívána nebyla. Její list se skládal ze dvou stejně širokých vodorovných pruhů v barvách světle modré nahoře a žluté dole. Přes tisíc let jsou modrá a žlutá doložené historické barvy na území Karpatska. Pro místní obyvatelstvo byly známé a nebylo důvodu je měnit. Tím však vzniká problematická situace, kdy několik státních útvarů (Podkarpatská Rus, Západoukrajinská lidová republika, Ukrajina a Huculská republika) současně užívá stejné vlajky.

3. Zemská vlajka Podkarpatské Rusi

Zemská vlajka Podkarpatské Rusi přebírá staré tradiční rusínské barvy – světle modrou a žlutou¹⁰ Zemskou vlajku tvoří list se dvěma stejně širokými vodorovnými pruhy v barvách světle modré nahoře a žluté dole.

Známý historik profesor Vasyl Pačovskij¹¹ ve své knize Dějiny Podkarpatské Rusi¹² uvádí, že to byl Roman¹³, který založil nový haličsko-volyňský stát a od něho vzešla její dynastie Romanovičů. Stanovil jako státní znak lva na modrém poli a žluto-modrou¹⁴ korouhev. Tuto jeho korouhev přijal nyní ukrajinský stát a naše Podkarpatská Rus za svůj symbol.

Modro-žluté rusínské barvy je možno nalézt již na znaku města Lvova, který mu byl udělen v roce 1256 při jeho založení. Znak tvoří modrý štít se zlatým lvem.¹⁵

¹⁰ Trembicky, Walter: National Coat-of-Arms and Flag of Ukraine. The Ukrainian Quarterly, New York, 1996, No.6 Winter, volume 22, s. 343-350.

¹¹ Vasyl Mykolajovyč Pačovskij se narodil 12. ledna 1878 v obci Žulyči v Haliči a zemřel 5. dubna 1942 ve Lvově. Ukrajinský básník, historik, dramaturg a filozof. Navštěvoval polské gymnasium ve Lvově. Později ve Lvově a ve Stanislavově pracoval jako učitel ukrajinštiny, v letech 1920-1929 v Berehově na Podkarpatské Rusi taktéž jako učitel. Později v Přemyšlu a ve Lvově. Jako literát debutoval v roce 1901 se svojí sbírkou básní nazvanou Rozspané perly. V. Pačovskij je rovněž autorem historických prací z nichž je třeba vyjmenovat alespoň Нарис історії мініатюри по рукописям, Перемишль, 1913; Сфінкс Європи, Львів, 1914; Українці як народ (1917), Роман Великий, Львів, 1918; Історія Подкарпатської Русі, т. 1-2, Ужгород, 1920-22; Гетьман Мазепа Перемишль, 1933; Світова місія України, Перемишль, 1933; Іван Мазепа, життя й діяльність, Львів, 1937; Срібна земля: Тисячоліття Карпатської України: Нарис історії з мапою, Львів, 1938 či Історія Закарпаття. Мюнхен, 1945.

¹² Пачовський, Василь: Історія Подкарпатської Русі. Ужгород 1920, s. 63.

¹³ Roman Mstislavič, zvaný Roman Veliký se narodil v roce 1150. Byl to rusínský kníže z šlechtického rodu Rurikovců. V letech 1168-1170 byl knížetem Velkého Novgorodu, od roku 1170 též ve Volodymyru, a od roku 1199 v Haliči a od 1202 v Kijevě, který vojensky obsadil. Roman byl zakladatelem Haličsko-volyňského státu. Zahynul roku 1205 v bitvě u Zavichostu.

¹⁴ Dříve se při přepisování barev ze znaku do barev na vlajce, nejprve udávala barva štítu a teprve barva heraldické figury. Proto i např. Karel Havlíček Borovský ve své básni píše, naše barvy červená a bílá (i když by to mělo být naopak).

¹⁵ Сергійчук, Володимир: Національна символіка України. Київ 1992, s. 38.

Modrá a žlutá byly oficiálními barvami řeckokatolického biskupství v Mu-kačevu již od roku 1772 a biskupství v Prešově od roku 1818.¹⁶ Nejvyšší rusínská rada ve Lvově změnila v roce 1844 svůj znak a současně přijala barvy světle modrou a žlutou jako barvy národní.¹⁷ Velice zajímavá historie vzniku rusínské vlajky je podána v časopise *Свободное слово Карпатської Русі*¹⁸. Jako autor informací je uveden dr. A. Gerovskij¹⁹. Citujeme v českém překladu: „*Žluto-modrá (жовто-блакитна) – ruským literárním jazykem a v haličském a karpatoruských nářečích žluto-modrá (жовто-синица). Slovo „блакитна“ je polské. Žluto-modrá vlajka je v současné době pokládána za ukrajinskou vlajku, byla jestliže se tak můžete vyjádřit, vymyšlena ve Lvově v době revoluce 1848–49, když maďarští magnáti a polští velmožové povstali proti Habsburkům. Jednoho překrásného dne hrabě Stadion²⁰ pozval k sobě představitele Haličské Rusi a předal jim modro-žlutou vlajku jako dar od matky císaře Františka Josefa.²¹ Ona, dle slov hraběte Stadionu, ušila tuto vlajku. Její barvy byly vybrány na podkladě znaku ruských haličských knížat, na kterém byl vyobrazen zlatý lev na modrém poli. Tuto vlajku používali poté Rusové Haličské Rusi a Uherské (Zakarpatské) Rusi, mezi tím ji též používal Adolf Ivanovič Dobrjanský v Užhorodě. Teprve později se tato vlajka stala „ukrajinskou“.*“

Je třeba vysvětlit diskrepanci mezi žluto-modrý a modro-žlutý. Heraldicky správně dle znaku (zlatý lev na modrém štítě) by vlajka bylo žluto-modrá. Modro-žlutá vlajka zřejmě vznikla chybným přepisem tinktur znaku do vlajky. Ale i dnes, kdy současná ukrajinská vlajka je modro-žlutá, Ukrajinci hovoří o vlajce žluto-modré.

---

¹⁶ Wocial, Andrzej: *Symbols of Carpatho Ukraine*. Flag Bulletin XXX: 4/142, Winchester, USA, 1991, s. 146.

¹⁷ Hesmer, Karl-Heinz: *Flaggen und Wappen der Welt*. Gütersloh 1992, s. 166.

¹⁸ Флаг Українських Сепаратистов; in: *Свободное слово Карпатської Русі*, роčník 3, № 11–12 (November–December 1961), Newark, s. 13.

¹⁹ Alexej Julianovič Gerovskij se narodil 6. října 1883 ve Lvově, zemřel 17. dubna 1972 v New Yorku. Rusínský publicista, politik a právník rusofilského směru. Byl vnukem Adolfa Dobrjanského. Zastáncem autonomie Podkarpatské Rusi, proto se tehdejší ministr zahraničních věcí ČSR E. Beneš postaral o to, aby byl v roce 1927 zbaven čs. státního občanství a vyhoštěn z Československa. V krizové situaci v roce 1938 se stavěl i proti autonomní vládě A. Vološyna a měl kontakty s promaďarskými rusínskými politiky. Před sovětskou okupací Podkarpatské Rusi včas uprchl do západního Německa a později přesídlil do USA.

²⁰ Franz Seraphicus Stadion Graf Warthausen a Thannhausen se narodil 27. července 1806 ve Vídni, kde také 8. června 1853 zemřel. V letech 1841–1846 byl místodržícím rakouského Přímoří se sídlem v Terstu, 1847–1848 byl místodržícím v Haliči, 1848–1849 ministrem vnitra a ministrem vzdělání v Rakouském císařství. Jako politik byl konzervativní reformista.

²¹ Jeho matkou byla princezna Sophie Friederike Dorothea Wilhelmine Bavorská (narodila se 27. 1. 1805 v Mnichově a zemřela 28. 5. 1872 ve Vídni). Sňatkem se stala arcivévodkyní (jejím manželem byl rakouský arcivévoda František Karel, druhorozený syn císaře Františka I.) a matkou císaře Františka Josefa I. Byla dcerou krále Maximiliána I. Bavorského a jeho druhé manželky Karoline Frederike Wilhelmine Bádenské, jakož i sestrou královny Elisabeth Ludoviky Pruské a sestrou-dvojetem královny Marie Saské.

Modro-žluté karpatorusínské vlajky vlály spolu s československými bílo-červenými v květnu 1919 na národním kongresu v Užhorodě a na mítinku v Praze, dokumentující tak přání Rusínů po společném státě – Československu.²² Je taktéž doloženo použití zemské vlajky na Všesokolském sletě v roce 1920, při průvodu sokolského dorostu Prahou nesli rusínští dorostenci zemský prapor.²³

Karpatorusínská vlajka se důsledně používala na veřejných manifestacích na Podkarpatské Rusi během 20. a 30. let 20. století. Žádnému jinému symbolu nebylo věnováno tolik pozornosti jako vlajce Podkarpatské Rusi. Tato velmi jednoduchá vlajka se stala opravdovou zemskou vlajkou, jež byla obyvatelstvem této země ctěna. Nehodláme se zde zabývat celou historií této vlajky (to by přesáhlo rámec této studie), ale všimněme si některých aspektů v letech 1918–1939.

Československá vláda důsledně zastávala koncepci tzv. čechoslovakismu, která vycházela z představy o existenci jediného československého národa, do něhož počítala Čechy (včetně Moravanů a Slezanů), Slováky a podkarpatské Rusíny. Nebylo jí proto vhod, když jednotlivé části státu používaly vlastní zemské symboly.

Rusíni se v případě své vlajky (praporu) dovolávali historických tradic. Dle dochované tradice užíval modro-žluté barvy na svém praporu kníže Laborec²⁴ a taktéž kníže Fedor Korjatovič²⁵. Na základě tradic se staly tyto barvy barvami Marmarošské župy²⁶, města Užhorod²⁷, řeckokatolické diecéze mukačevské a po rozdělení této diecéze na mukačevskou a prešovskou v roce 1815 také barvami diecéze prešovské²⁸. Pod tímto praporem bylo také dne 8. května 1919 prohlášeno dobrovolné připojení Podkarpatské Rusi k Československu. Pod modro-žlutým praporem odevzdala slavnostně delegace centrální rusínské národní rady dne 22. května 1919 v Praze na Hradě prezidentu T. G. Masarykovi

²² Штефан, А.: За правду і волю. Торонто 1973, s. 105.

²³ Drahný, Václav – Drahný, František: Podkarpatská Rus, její přírodní a zemědělské poměry. Praha 1921, s. 110.

²⁴ Kníže Laborec byl legendární kníže (kmenový náčelník) Slovanů v oblasti horního toku řeky Tisy na konci 9. století. Opevnění (hrad) se nacházelo na vrcholku hory, kde je dnes užhorodský hrad. Bylo dobyto vojskem Arpáda, vůdce Maďarů, kteří vtrhli do oblasti Horní Tisy a dunajského bazénu v roce 896. Po prohrané bitvě v roce 903 se sice podařilo Laborcovi uprchnout, byl ale na útěku zajat a zavražděn nedaleko řeky Sviržavy na východním Slovensku, jež od té doby nese jeho jméno – Laborec.

²⁵ Kníže Fedor Korjatovič (*?–padl 1417) byl podkarpatský kníže z velkoknížeckého litevského rodu. V osmdesátých a na počátku devadesátých let 14. století byl vládcem Podolska. Byl županem berehovské, zemplínské a marmarošské župy. Založil klášter na Černické hoře v Mukačevu.

²⁶ Штефан, А.: За правду і волю, Спомини і дещо з історії Карпатської України, книга перша. Торонто 1973, s. 99.

²⁷ Město Užhorod odvodilo své městské barvy modrou a žlutou (zlatou) ze svého městského znaku – tři zlaté vinné hrozny na modrém štítě.

²⁸ Штефан, А.: За правду і волю, Спомини і дещо з історії Карпатської України, книга перша. Торонто 1973, s. 104.

rozhodnutí Centrální rusínské rady o připojení Podkarpatské Rusi k Československu. V té době vlály modro-žluté prapory na Hradě, na nádraží a na jiných veřejných budovách v Praze. Rusinští emigranti v Americe v roce 1920 zaslali na památku připojení k Československu nádherný drahocenný prapor, který byl dne 18. července 1920 v Užhorodě za velkých oslav předán delegací amerických Rusinů guvernérovi dr. Hryhoriji Žatkovyčovi a viceguvernérovi dr. Petru Ehrenfeldovi. Tento prapor byl ochraňován na magistrátu města Užhorod.

V prvních letech existence Československé republiky nejenom rusínské, ale i státní úřady používaly a vyvěšovaly tuto vlajku jako zemskou vlajku Podkarpatské Rusi. V archivních pramenech ukrajinské Zakarpatské oblasti se uvádí: „*Modrozlutý tzv. rusínský prapor také svého času zakoupen školským odborem civilní správy Podkarpatské Rusi se svolením ministerstva veřejných prací pro všechny státní školy zároveň s praporem státním. Pokud bylo lze získati informací, jest prapor modrozlutý na Podkarpatské Rusi praporem historickým, neboť byl věnován císařovnou Marií Terezií bývalé župě užhorodské a eparchii mukačevské. V době převratové byl prapor modrozlutý přijat maďarskou vládou za úřední prapor tak zvané Ruské Krajiny.*“²⁹

Nehledě na velmi dlouhou historickou tradici barev modré a žluté a vlajek i praporů v těchto barvách, všimněme si zákona č. 252/1920 sb. z. a n.³⁰ Všimněme si popisu znaku Podkarpatské Rusi, který zní: „*V levém horním poli je znak Podkarpatské Rusi: štít na zděl rozdělený: v pravém modrém poli tři zlatá břevna, v levém stříbrném poli stojící červený medvěd v pravo hledící.*“ Pokud nevezmeme pod úvahu staré historické tradice a historické vlajky v barvách modré a žluté, je možno dle heraldických pravidel odvoditi zemskou vlajku Podkarpatské Rusi od jejího znaku výše uvedeným zákonem. Jak vysvětluje ve své studii A. Štefan³¹ platí následující heraldická pravidla: V podkarpatoruském znaku se nalézají čtyři barvy: modrá, zlatá (žlutá), stříbrná (bílá) a červená). Které z nich mají být na vlajce? Jestliže štít je polcen (svisle) či dělen (vodorovně) na dvě pole, tak barvy vlajky se berou z té poloviny, na které nejsou zvířata. Příklady: 1. V polceném štítě znaku Horního Rakouska v pravém černém poli je zlatý orel, v levém stříbrném (bílém) jsou dva červené kůly. Barvy vlajky jsou červená a bílá. 2. V polceném štítu znaku Korutanska v pravém zlatém poli

²⁹ Presidium školského odboru civilní správy Podkarpatské Rusi, čís. 632/25 pres. V Užhorodě, dne 14 listopadu 1925. Věc: Otázka praporů Podk. Rusi. Odpověď k čís. 14640 ze dne 31. října 1925. ДАЗО (Державний архів Закарпатської області), фонд 29, Президія Цивільного Управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород, опіс 1, справа 22 „Повідомлення Міністерства внутрішніх справ про встановлений порядок уживання державних прапорів, циркуляри і листування в них, з рефератами і жупанськими управліннями про вживання прапорів і знаків“, арк. 40).

³⁰ Zákon č. 252/1920 Sb. z. a n., kterým se vydávají ustanovení o státní vlajce, státních znacích a státní pečeti, Sběrka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1920, částka XLVIII, vydaná dne 22. dubna 1920, s. 539.

³¹ Штефан, Августин: Наші краєві барви; in: Календар земля і воля. Ужгород 1936, s. 81.

tři černí lvi, v levém červeném poli je stříbrné břevno. Barvy vlajky: červená a bílá. Podobně je to i se znakem Salzburku, kde v pravém zlatém poli je jeden černý lev. 3. V děleném štítu znaku Terstu, v horním zlatém poli je černý orel, v dolním červeném poli je stříbrné břevno a zlaté kopí. Barvy vlajky jsou červená, bílá a červená. Takže dle pravidel heraldiky naše zemské barvy je třeba vzít z pravého heraldického modrého pole znaku, které nemá heraldické figury. Zemské barvy Podkarpatské Rusi jsou následující: modrá a žlutá, při čemž modrá má být v hořejším pruhu.

Presidium ministerské rady již krátce po zavedení zákona o státních symbolech vyžadovalo odpověď od ministerstva vnitra ohledně úředního razítka pro guvernéra Podkarpatské Rusi a úpravě zemské vlajky. Ministerstvo vnitra si s odpovědí dalo ale na čas. Odpověď je datována až 12. ledna 1921.³² Text dokumentu zní: „*Presidium ministerské rady sděluje, že guvernéř Dr. Žatkovič navrhuje, aby razítko jeho bylo upraveno následovně: uprostřed kulatého razítka znak Podkarpatské Rusi, kolem něho v knuhu vnitřním nápis: „Guvernéř Podkarpatské Rusi“, ve vnějším okruhu pak nápis „Československá republika“.* Oba tyto nápisy buďtež na levo české, na pravo rusínské. Ohledně vlajky domáhá se Dr. Žatkovič toho, aby vlajka tato sestávala z barvy modré a žluté. Pokud se týče navrženého razítka není se stanoviska ministerstva vnitra proti jeho úpravě ani se stránky jazykové, ani se stránky státoprávní námitek. Pokud se však týče ustanovení zvláštní vlajky pro guvernéra Podkarpatské Rusi podotýká se následující:

Vlajka je vnějším odznakem suverénního státu, a proto jest přirozeno, že jako jest ve státě jediná suverenita, že může býti též jen jediná státní vlajka. Zásady této všechny státy úzkostlivě šetří, to vidíme na historii příslušných bojů v Rakousko-Uhersku, Norsku a Švédsku, a v poslední době v ústavním konfliktě mezi Dánskem a Islandem. Nelze zajisté popírati, že používání dvou vlajek pro rozličná území téhož státu, jest nápadným důkazem toho, že státní území není jednotné, a že suverenita v něm jest rozštěpena. Z příčin těchto má ministerská rada za to, že přání Dr. Žatkoviče, aby byla stanovena zvláštní vlajka pro Podkarpatskou Rus, nelze vyhověti.

Jinak jest tomu však, bude-li se jednati jen o to, aby pro Podkarpatskou Rus byly stanoveny zemský prapor, tudíž odznak takový, který většina zemí má, bez ohledu na to, jsou-li státními celky čili nic, a který v některých zemích více, v jiných poak méně jest používán. Tak ku př. prapory v zemských barvách českých byly v Čechách vždy používány velice často, kdežto prapory v zemských barvách moravských byly užívány daleko řídčeji. Poněvadž k praporu nevízi se ty oprávněné účinky jako k vlajce, není podle náhledu ministerstva vnitra námitek proti tomu, aby pro Podkarpatskou Rus byl stanoven zvláštní prapor. Bude pak věci

³² Národní archiv, fond Presidium ministerské rady 1918–1939, č. 25366 ze dne 12. ledna 1921.

místních činitelů, jak často a při jakých příležitostech praporu tohoto skutečně budou užívatí.

Ohledně barev, z nichž by prapor tento měl být složen, podotýká se následující: podle pravidel heraldických mají být v praporu obsaženy pokud možno všechny ony barvy, které se nalézají v příslušném znaku, tudíž v praporu Podkarpatské Rusi barvy modrá, žlutá, bílá a červená. Použití těchto všech barev mělo by též tu výhodu, že by se zemský prapor lišil od praporu ukrajinského, jenž jest modrozlutý. Jakým způsobem by barvy tyto měly býti v praporu seskupeny, bylo by věcí dalšího jednání, propravou informaci připojují se náčrtky rozličných návrhů.

Konečně nutno přihlédnouti k tomu, jakou právní normou by prapor tento a případně i razítko mělo býti zavedeno. Podle smlouvy uzavřené dne 10. září 1919 v St. Germain-en-Laye jakož i podle § 3. naší ústavní listiny, nepatří záležitost tato mezi záležitosti ony, jež jsou zásadně vyhrazeny sněmu Podkarpatské Rusi, může však býti na něj zákonem Československé republiky přenesen. To však platí pouze pro ten případ, kdyby ke stanovení praporu Podkarpatské Rusi skutečně bylo třeba zákona. Otázku tuto lze se stanoviska všeobecného státního práva pak zodpověděti tím způsobem, že zákona je třeba ke stanovení státního znaku, vlajky atd. pouze tehdy, když by opatřením tomto sahalo se v právní poměry státních občanů (Bernatzik: *Unsere neuen Wappen und Tittel* (sic!), *Oesterr. Zeitschrift für öffentliches Recht* II, 635)³³, zvláště tedy tehdy, když by způsobem tímto již zevně naznačeno rozdělení suverenity ve státě. Tomu se však chce právě ministerstvo vnitra vyvarovati, pročež odporučuje, aby ke stanovení praporu pro Podkarpatskou Rus nebylo užito zákona či vládního nařízení, pro jeho vydání by scházel též právní podklad, nýbrž aby tento prapor byl zaveden pouze vyhláškou. Bude pak věcí úvah politických, zda vyhlášku tuto má vydati vláda nebo pouze guvernér Podkarpatské Rusi. Vydá-li tuto vyhlášku vláda, bude to míti hlavně výhodu tu, že stanovení praporu stane se po všestranné úvaze způsobem co nejrozsáhlejším, kdež-to vydá-li příslušnou vyhlášku guvernér Podkarpatské Rusi, bude to zajisté platiti za zevní důkaz jeho samostatnosti, a ovšem příslušná zodpovědnost bude též uvalena z beder vlády na guvernéra.

Poněkud jinak se to má s vydáním shora zmíněné guvernérské pečeti. Pečeť tuto lze vydati na základě § 9 vlajkového zákona ze dne 30. března 1920, č. 252 Sb. z. A n. A to nejlépe tím způsobem, že bude stanovena v prováděcím nařízení k tomuto zákonu. Tento postup odporučuje se hlavně proto, že používání pečete této může míti určité právní následky, pročež jest potřeba, aby bylo vydáno na dostatečném právním podkladě, a dále proto, že takto dojde se daleko rychleji k cíli, než kdyby z té příčiny měl býti vydán zvláštní zákon buďto Národním shromážděním nebo sněmem podkarpatským.

³³ Bernatzik, Edmund: *Unsere neuen Wappen und Titel*. *Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht* 2, 1915/16, s. 616–652.

Předchozích úvah bylo použito při poradě, která za předsednictví odborového přednosty Dr. Hoetzela byla konána dne 10. ledna 1921 v ministerstvu vnitra o ústavě Podkarpatské Rusi. Při poradě této došel zásadního souhlasu náhled, aby ustanovení zemských barvách resp. zemského praporu a o pečetí guvernéra bylo pojato do ústavy Podkarpatské Rusi.

Podle ústního dobrozdání koncipisty státního archivu Jaroslava Kursy, jež bylo dodatečně vyžádáno, doporučuje se, aby do ústavy zmíněné bylo pojato jen zásadní ustanovení o zemských barvách, jakož i o pečetí, kdežto podrobnosti byly by vyhrazeny zvláštnímu nařízení. Řešení toto mělo by nejen tu výhodu, že by ústavní zákon Podkarpatské Rusi nebyl zatěžován rozličnými podrobnostmi (popisem praporu), nýbrž získal by se tím, čas aby podoba praporu mohla býti stanovena v dohodě s místními činiteli (rukou dopsáno: event.a po vyslyšení kruhů uměleckých). J. Kursy upozorňuje, že ze stanoviska heraldického nejlépe doporučovala by se varianta uvedená na přiložené tabuli pod číslem 2, kdežto pro varianty číslo 3 mluví hlavně důvody právní (úzký vztah k státní vlajce vyjadřující rozdílnou suverenitu republiky Československé).

Spis bylo by postoupiti oddělení 3. ministerstva vnitra, kdež min. rada Dr. Laštovka pracuje na ústavě Podkarpatské Rusi.

Postupuje se cestou protokolu oddělení 3. ministerstva vnitra.

s návrhem, aby do ústavy Podkarpatské Rusi bylo pojato následující ustanovení: „Zemské barvy Podkarpatské Rusi jsou modrá, žlutá, bílá a červená. Úřední pečeť obsahuje celý znak Podkarpatské Rusi. Podrobnosti praporu a pečetě budou stanoveny nařízením.

Dodatečně budou zaslány případné další návrhy resp. upozornění toho se týkající.“

Jak pozdější vývoj ukázal, razítko si dr. Žatkovič vytvořil sám a navzdory všemu příkoří bylo užíváno až do podzimu roku 1938. Co se týče zemské vlajky, dělala československá vláda a veškerá ministerstva vše pro to, aby její vyvěšování nejenom znesnadnila, ale i zakázala. Marné byli snahy rusínských činitelů poukazující na nezákonné jednání československých orgánů. Sice bylo možno zakázat vyvěšování různých vlajek na základě zákona číslo 512/1920³⁴, ale na rusínskou vlajku (zemskou vlajku) se tento zákaz nemohl vztahovat, protože v § 9 se píše, že pokud jednotlivci, ústavy nebo korporace podle předpisů vydaných před vznikem republiky Československé smějí užívatí znaků zemských, které tvoří nyní součást znaku státního, zachovává se jim toto právo i nadále. Obdobně je možno tento paragraf použít i na vlajku či zemské barvy.

³⁴ Nařízení vlády RČS ze dne 20. srpna 1920 č. 512/1920 Sb. z. a n. k provedení zákona č. 252/1920 Sb. z. a n., kterým se vydávají ustanovení o státní vlajce, státních znacích a státní pečetí, Sbirka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1920, částka 104, vydána dne 14. září 1920, s. 1293.

Později však, bohužel, tato vlajka z úředních budov zmizela a na začátku třicátých let byla úřady zakázána a její vyvěšování pronásledováno a trestáno.³⁵ Ironií osudu je, že to byl právě karpatský Rusín dr. Anton Beskyd, rusofilsky orientovaný, jehož prvním činem jako guvernéra (úřad převzal 14. listopadu 1923) bylo stažení modro-žlutých vlajek ze státních budov. Dle názoru rusofilsky orientované Společnosti Duchnovyče tyto vlajky symbolizovaly nezávislost Podkarpatské Rusi na Československé republice.³⁶

Dne 28. listopadu 1923 si v telegramu adresovaném Presidiu ministerské rady v Praze stěžují dr. A. Vološyn a M. Braščajko, poslanci parlamentu, proti odstranění podkarpatských vlajek. Telegram zněl: „*Dne 26. listopadu, v den uvítání guvernéra, nařídil referent středních škol školského odboru doktor Šimeček osobně na svou pěst odstraniti z budovy státního gymnázia rusínské modro-žluté prapory. Považujeme tento účinek za provokaci a urážku národní cti Rusínů. Protestujeme proti takovému neslýchanému kroku státního úředníka, žádáme potrestání a odstranění z Podkarpatské Rusi.*“³⁷

Jednání dr. Šimečka vzbudilo u vlády v Praze pobouření. Již 30. listopadu se tímto jednáním zabývalo předsednictvo ministerské rady. V přípisu adresovaném ministerstvu školství a národní osvěty se upozorňuje na skutečnost faktického používání těchto modro-žlutých vlajek, i když zákonně přijaty nebyly. Citujeme: „*Ovšem v praxi vyvinulo se užívání vlajky modro-žluté jako zemské na celé Podkarpatské Rusi již od dob guvernéra Žatkoviče. Barvy tyto používal i viceguvernér Ehrenfeld*³⁸ *při úředních jízdách na osobním automobilu vedle barev státní vlajky.*“

Presidium ministerstva školství a národní osvěty odpovědělo dne 21. prosince 1923³⁹ a vyžádalo si zprávu od školského odboru civilní správy Podkarpatské Rusi. Zjistilo se, že lékař dr. V. Homičkov se dostavil v den příjezdu guvernéra Podkarpatské Rusi na školský odbor civilní správy Podkarpatské Rusi se žádostí, aby byl z budovy školského odboru odstraněn prapor v zemských barvách, protože prý se jedná o prapor ukrajinský. Správce budovy to odmítl učinit, protože písemný rozkaz, na který se dr. Homičkov odvolával, školskému odboru nedošel. Poté odešel dr. Homičkov k přidělenému profesovi školského odboru dr. Karlu Šimečkovi. Opět se odvolával na výnos civil-

---

³⁵ Меморандум першої Центральної Руської Народної Ради до правительства ЧСР; in: Українське слово, рік видання III, Ужгород, 6. грудня 1934 р., число 45, s. 1–2.

³⁶ Švorc, Peter: Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918–1946. Prešov 1996, s. 72.

³⁷ Telegram ze dne 28. listopadu 1923 podaný v Užhorodě pod číslem 2347 59 28 10/20. Kopie archiv autora.

³⁸ Přípis Předsednictva ministerské rady ze dne 30. listopadu 1923 pod číslem 8454,343S ohledně použití vlajky Podkarpatské Rusi adresovaný Presidiu ministerstva školství.

³⁹ Odpověď Presidia ministerstva školství a národní osvěty ze dne 21. prosince 1923 Prezidiu ministerské rady ohledně odstranění rusínského praporu gymnasiálním referentem při civilní správě Podkarpatské Rusi Dr. Karlem Šimečkem.

ní správy. Poté se odebral do budovy Státního reálného gymnázia v Užhorodě a poručil školnímu zřízenci bez vědomí školského referenta a bez souhlasu ředitele gymnasia, aby odstranil prapor. To se následně stalo s vědomím dr. Šimečka, jenž projevil s tím souhlas, aniž vyčkal rozhodnutí nepřítomného přednosty školského odboru. Pro dr. Karla Šimečka nezůstalo toto počínání bez následku. Byl ze své funkce odvolán a musel se vrátit na místo středoškolského profesora.

Dne 11. července 1934 presidium zemského úřadu pro zemi podkarpatsko-ruskou v Užhorodě vydalo toto nařízení: „*Případ vztyčení nestátní vlajky (praporu) resp. vlajky v barvě zemské, dosud neuznané jest třeba posuzovati trestně, věc oznámiti státnímu zastupitelství pro přečin § 14, bod. 1, zákona na ochranu republiky a též v opisu okresnímu úřadu, neboť jest v tom spatřovati též trestný čin, stíhaný politickými úřady tj. přestupek ministerského nařízení č. 26559/74 B.M. Ve věci platí zákon vlajkový (č. 252/20), prováděcí nařízení čís. 512/20, – výnos ministerstva vnitřní čís. 57.362/20, – a posléze čís. 30.962/32 (směrnice pro používání státní vlajky atd.). Veškeré tyto předpisy znají pouze vlajku státní, tj. ve státních barvách, výjimečně též vlajku cizí (při návštěvě hlavy cizího státu). Barvy zemské Podkarpatské Rusi nebyly dosud stanoveny, stanoven byl pouze znak Podkarpatské Rusi. Barvy o něž jde, totiž barvy modro-žluté, jsou – jak všeobecně znám barvy ukrajinského národa (státu). Postavení stožáru v barvě modro-žluté a vztyčení vlajky v těchto barvách hrubě odporuje cit. zák. předpisům.*“⁴⁰

Dodatkové nařízení zakazující používání modro-žlutých vlajek bylo vydáno zemským inspektorem pro vzdělání Janem Vondráčkem dne 5. října 1934 pod číslem 160.480/1934, které ohledně oslav státního svátku (28. října) přikazuje následující: „*V den státního svátku 28. října, jakož i v jiné státní památné dny musí býti vyzdobeny školní budovy státním praporem (státní vlajkou). Jiné prapory bez zvláštního svolení zdejšího úřadu nejsou přípustny.*“⁴¹

Již několik měsíců před vydáním tohoto nařízení však zemský inspektor pro vzdělání Jan Vondráček nařídil odstranění modro-žlutých praporů ze zasedací síně učitelské konference Iršavské župy v Iršavě,⁴² která se konala na jaře roku 1934.⁴³

První centrální rusínská národní rada zaslala ministerskému předsedovi Janu Malypetrovi dne 25. listopadu 1934 memorandum jež se týkalo Podkarpatské

⁴⁰ Боротьба за прапор. Меморандум Першої Руської Народньої Ради (Народовецька Волошинова Рада) до правительства; in: Українське слово, рік видання III, число 45, Ужгород, 6 грудня 1934, s. 1-2.

⁴¹ Боротьба за прапор. Меморандум Першої Руської Народньої Ради (Народовецька Волошинова Рада) до правительства; in: Українське слово, рік видання III, число 45, Ужгород, 6 грудня 1934, s. 1-2.

⁴² Пан інс. Вондрачек і наш прапор; in: Українське слово, рік видання III, число 48, Ужгород, 27 грудня 1934, s. 1.

⁴³ Stercho, Peter G.: Diplomacy of Double Morality. New York 1971, s. 89.

Rusi.⁴⁴ Dr. A. Vološyn a dr. M. Dolinay vysvětlili stanovisko Rady a historické okolnosti praporu. Československá vláda si byla vědoma vážnosti situace a referovala zemskému úřadu v Užhorodě o této problematice. Tento problém zásadním způsobem narušoval klid v zemi. Vlivné noviny Národní politika přinesly na toto téma velice zajímavý článek, který zde v plném rozsahu citujeme:

Podkarpatsko bojuje o zemský a národní prapor. Na Podkarpatské Rusi pokládají ukrajínští obyvatelé barvy modrou a žlutou za své barvy zemské a modrožlutý prapor za svůj národní. Vyvěšovaly také své prapory na školy i na budovy při zvláštních slavnostních příležitostech, kterýžto zvyk dostal však náhlou trhlinu výnosem školského referátu užhorodského, který se týkal státních škol a upozornil na předpis o vyvěšování státní vlajky. Výnosu bylo asi špatně rozuměno, neboť ukrajinský tisk se začal najednou bouřit, jako by výnos vůbec byl zakazoval užívání modro-žlutého praporu, čehož ovšem není. O tomto praporu nebylo ve výnosu vůbec řeči, až na to že, vedle nutného praporu státního (vlajky) musí být každý jiný prapor povolen školským úřadem. Výnosem se chtělo čelit jednak zanedbávání státní vlajky, jednak tendenčního snad užívání praporků a vlajek pobuřujících. Otázka zemského a národního praporu podkarpatoruského je vůbec nejasná. Podkarpatorusko nebylo v bývalých Uhrách samostatnou zemí a nemělo vlastního znaku, jako na příklad Morava, Čechy. Státní znak československý má pouze podkarpatoruský erb, mající v pravém poli tři zlatá břevna v modrém poli. Opora pro samostatný prapor modro-žlutý je tedy malá, ale právě proto bude třeba otázku brzy vyjasnit, neboť již dnes vyvolává nepřijemné případy a konflikty. Podle „Ukrajinského slova“ donutili prý četníci jednoho občana z Terehy sejmouti modrožlutý prapor, ač se bránil. Sedlám byl donucen násilím, odkazem na § 14 zákona na ochranu republiky. Podobných může býti teď víc. „Podkarpatskoruské hlasy“ píší právě o tom, že okresní úřad v Ťačově zakázal obězákem, opírajícím se o výnos zemského úřadu, vyvěšovat modrožluté barvy, čímž arcit popudil obyvatelstvo. Není to zrovna v intencích, popuzovat občany v těchto věcech, když se dají vyřešit přátelsky, dohodou a dorozuměním nebo klidným výkladem. Proč by se Podkarpatorusku nepřiznal právoplatně a zákonitě vlastní prapor, má-li svůj zemský erb!⁴⁵ Zde je vidět, sice snahu redakce Národní politiky o vysvětlení a zklidnění situace, ale na druhé straně ukazuje též neznalost dané problematiky. Jednou je použito slovo znak, podruhé ve stejném smyslu erb, prapor, vlajky a barvy jsou taktéž smíchány na jednu hromadu, nehledě na to, že v ukrajínštině slovo „прапор“ (prapor) znamená vlajka, takže nevíme, co redakce Národních listů měla na mysli, zda opravdu prapor nebo vlajku. Následkem vyhocené situace vydal zemský president Antonín Rozsypal již 15. prosince 1934 nařízení

---

⁴⁴ První rusínská národní rada v Užhorode: Memorandum ve věci praporu Podkarpatské Rusi, Užhorod 25. listopadu 1934, číslo 230, s. 1-5. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, Praha.

⁴⁵ Podkarpatsko bojuje o zemský a národní prapor.; in: Národní politika, ročník LII, číslo 336, v Praze ve čtvrtek 6. prosince 1934, odpolední vydání, s. 2.

číslo 17 688⁴⁶, ve kterém byly modrá a žlutá barva povoleny jako zákonná vlajka Podkarpatské Rusi, jež mohla být vztyčována společně s československou státní vlajkou při všech oficiálních příležitostech.⁴⁷ V nařízení zemského prezidenta A. Rozsypala se hovoří sice o praporu, ale ve skutečnosti se jedná o vlajku, protože v ukrajinštině slovo „прапор“ (prapor) znamená vlajka.

S pokračující ukrajinizací země v roce 1938 se přestaly objevovat československé symboly (vlajky, znaky), ale bylo vidět všude pouze karpátoukrajinské symboly, nejenom zemský znak Podkarpatské Rusi a modro-žluté vlajky a prapory, ale též ukrajinský symbol Tryzub. Při manifestačním pochodu u příležitosti voleb do zemského parlamentu v neděli 12. února 1939 účastníci nesli nejenom portrét premiéra zemské vlády dr. A. Vološyna, ale také modro-žluté prapory a Tryzub.⁴⁸

4. Státní vlajka Republiky Karpatská Ukrajina

Již při zahájení zasedání Sojmu Karpatské Ukrajiny byla tělocvična vyzdobena zemskými modro-žlutými vlajkami. Také na pamětním tablu „První Sojm Karpatské Ukrajiny“ zhotoveném při příležitosti zahájení zasedání byly kromě zemského znaku a symbolu Tryzubu vidět zmíněné vlajky.⁴⁹

Státní vlajka Republiky Karpatská Ukrajina byla zavedena ústavním zákonem č. 1/1939 přijatým na zasedání Sněmu Karpatské Ukrajiny dne 15. března 1939. V § 5 je popsána takto: „Barva státní vlajky Karpatské Ukrajiny je modrá a žlutá, přičemž barva modrá je hořejší a žlutá je dolejší.“⁵⁰ Symboliku barev karpátoukrajinské vlajky popisuje dr. A. Vološyn v článku „Náše vlajka“, publikovaném ve 30. letech 20. století, takto: „*Naše modro-žlutá vlajka je symbolem našich nejsvětějších myšlenek, našich nejhlubších zásad a pocitů, je naším programem.*

Barva modrá povznáší naši mysl k jasnému nebi, v němž je Boží svět, kde přebývá Otec všech národů a připomíná nám věčný ideál království Božího. A žlutá barva rozprostírá naše pohledy po našich zlatých polích, po naší rodné zemi, kde žili naši předkové a kde dnes žijeme my sami...

Modrá barva směřuje naše srdce a rozum k ideálu lidského života a žlutá barva nám připomíná, abychom následovali národní ideály.“⁵¹

⁴⁶ Presidium zemského úřadu v Užhorodě. Čís. 17.688 pres. Užhorod, dne 15. prosince 1934. Žlutomodrý prapor na Podkarpatské Rusi, jeho užívání jako zemský prapor.

⁴⁷ Розпорядок Крайового Уряду з дня 15. грудня 1934 р. ч.с. 17.688 през. (Українське слово, рик видання IV, Ужгород, 3. січня 1935 р., число 1, с. 4).

⁴⁸ Fotografie z průvodu je otištěna v publikaci Степан Росоха: Соїм Карпатської України, Вінніпег 1949, s. 41.

⁴⁹ Росоха, Степан: Соїм Карпатської України. Вінніпег 1949, s. 86.

⁵⁰ Штефан, Августин: Августин Волошин президент Карпатської України. Торонто 1977, s. 94.

⁵¹ Вегеш, Микола – Задорожний, Володимир: Велич і трагедія Карпатської України. Ужгород 1993, s. 32.

Odstín modré barvy nebyl specifikován. Je možno říci, že Sněm přejal již tradičně užívanou zemskou vlajku, je proto naprostou samozřejmostí, že horní pruh byl světlemodrý. Bohužel nebylo mnoho příležitostí tuto vlajku vyvěsit, protože nově vzniklý stát byl již při vyhlášení nezávislosti atakován maďarskými vojsky a během několika málo dnů zcela obsazen. Karpatská Sič, jež se stala armádou tohoto nově vzniklého státu, bojovala pod modro-žlutými vlajkami a také její příslušníci nosili modro-žluté kokardy a na rukávech měli našity malé vlaječky.⁵² Tím, že Sojm Karpatské Ukrajiny přijal tradiční ukrajinské a rusínské barvy jako státní vlajku, měla být vyjádřena myšlenka existence ukrajinského státu, jehož předvojem se Karpatská Ukrajina cítila.

The flag of Subcarpatian Rus / Carpatho-Ukraine – the national flag of Carpatho-Ruthenians

At the beginning of the study, the author deals with the origin and genesis of the flag. The study itself consists of four parts: Rus'ka Kraina, Hutsul Republic, Carpatho-Ukraine and Republic of Carpatho-Ukraine, while the "Czechoslovak" era in 1919–1939 is being approached in most detail. The part "Rus'ka Kraina" is focused not only on political relations but also on Hungarian efforts for territorial integrity of their land. The Hutsul Republic can be considered as an attempt to establish a "state form" which would unite all Ruthenians. The Ruthenian light blue and yellow flag was to become a unifying symbol of this movement. The most detailed analysis is dedicated to the flag from the time of the Czechoslovak administration (1919–1939). In the year 1919 became Subcarpathian Rus an autonomous part of the Czechoslovak state, this flag was hung out not only in Subcarpatian Rus but also in Prague.

The study shows the history of land colours and of the flag since the reign of prince, later king Danylo Romanovych. The connection to the Greek-catholic Church is pointed out, as its colours are also light blue and yellow. The disappearance of the Ruthenian flag in the 1920s and the ban of its public display in the 1930s by Czechoslovak authorities indicated that something was not right. The Ukrainian national revival in the 1930s in Carpatho-Ukraine led to enactment of the flag by Czecho-Slovak authorities as an official land flag.

The study is concluded by accepting of the flag as an official state symbol in the constitution of the shortly existing Republic of Carpatho-Ukraine.

Korektura anglického překladu Roman Klimeš.

---

⁵² Штефан, Августин: Августин Волошин президент Карпатської України. Торонто 1977, s. 168.

Flagge von Karpathorußland – die Nationalflagge der Karpatho-Ruthenen

Der Autor befaßt sich am Anfang seiner Studie mit der Ursprung dieser Flagge. Die eigentliche Studie bestehe aus vier Teilen: Rus'ka Kraina, Huzulen Republik, Karpathorußland und Republik Karpatho-Ukraine, wobei detaillierter Teil beschäftigt sich mit der „tschechoslowakischen“ Zeitraum von 1919-1939. Im Teil, der Rus'ka Kraina gewidmet ist, der Autor klärt nicht nur die politische Verhältnisse auf, sondern auch die Bemühungen des ungarischen Staates um die territoriale Einheit des Landes. Huzulen Republik soll man als ein Versuch der Bildung eines „Staatsgebilde“, im alle Ruthenen vereint werden, zu deuten. Die ruthenische hellblau-gelbe Flagge war das vereinigende Symbol.

Am detailliertesten beschäftigt sich der Autor mit der Flagge in der Zeit der tschechoslowakischen Verwaltungsgeschichte (1919–1939). In der Zeit, im Jahre 1919, als Karpathorußland ein autonomes Teil des tschechoslowakischen Staates werden sollte, wurde die Flagge überall gehißt, nicht nur in Karpathorußland, sondern auch in Prag.

Autor zeigt die Geschichte der Landesfarben und der Flagge seit der Regierungszeit von Danylo Romanowytch, erst als Fürst und später als König. Es wird auch auf Zusammenhang mit der griechisch-katholische Amtskirche hingewiesen, deren Farben auch hellblau-gelb sind. Verschwinden der ruthenischen Flagge in den 20. Jahren des 20. Jahrhunderts, und ihrer Verbot in den 30. Jahren durch die tschechoslowakischen Staatsorgane, zeigt, daß etwas nicht in Ordnung war. Nationale Wiedergeburt des Ukrainismus in Karpathorußland in 30. Jahren führte schließlich dazu, daß diese Flagge durch die tschechoslowakischen Behörden als offizielle Landesflagge kodifiziert wurde,

Und es ist nicht verwunderlich, daß diese Flagge als Staatsflagge der kurzlebigen Republik Karpatho-Ukraine in der Verfassung kodifiziert wurde.

Překlad německého resumé Roman Klimeš.

VELKOSTATKY UHERSKÝCH MAGNÁTŮ NA PODKARPATSKÉ RUSI

PAVEL KOBLASA

Po ukončení první světové války, zániku Rakousko-uherské říše a po podepsání trianonské smlouvy ze dne 4. června 1920, v přesném znění Mírové smlouvy mezi Mocnostmi spojenými a sdruženými a Maďarskem, dostaly se mimo jiné i dosavadní uherské župy Bereg, Ugocsa, Ung a část Máramarose k teritoriu Republiky Československé. Češi začali pro toto získané území používat úřední označení Podkarpatská Rus. Maďaři ho později označovali jako Kárpátalja, v překladu Podkarpatí, a Ukrajinci ještě později jako Zakarpatská Ukrajina. Na území Podkarpatské Rusi se po přivtělení k Československu nacházelo celkem 76 panství a statků, většinou v rukou uherských šlechtických rodů. Na území meziválečného Československa se před zahájením pozemkové reformy nacházelo celkem 58 panství v rukách šlechty, jejichž rozloha přesahovala 10 000 hektarů. Do této skupiny náležela hned tři panství, která se nacházela na Podkarpatské Rusi. Jednoznačně největším bylo Mukačevo (132 004 ha, rod Schönborn-Buchheim), pak následovaly Jelšava (76 172 ha, Sachsen-Coburg-Gotha), Český Krumlov (49 098 ha, Schwarzenberg), Křivoklát (40 155 ha, Fürstenberg), Orava (39 803 ha, komposesorát), Malacky (39 529 ha, Pálffy) a Třeboň (32 263 ha, Schwarzenberg).¹ Panství Dovhe v rámci nového československého státu obsadilo 10. místo a Čonak 58. příčku. I v rámci někdejšího Uherského království stála hrabata Schönborn-Buchheimové, co se rozlohy pozemkového vlastnictví týče, mezi uherskou aristokracií hodně vysoko. Nejvíce půdy zde drželi příslušníci rodů Esterházy de Galántha, Károlyi de Nagy-Károly, Habsburg-Lothringen, Zichy de Zich et Vásonkeő, Schönborn-Buchheim, Pálffy de Erdőd, Festetics de Tolna, Sachsen-Coburg-Gotha, Andrassy de Csik-Szent-Király et Kraszna-Horka, Széchényi de Sárvár et Felsővidék, Wenckheim, Teleki de Szék, Bánffy de Losoncz, Schaumburg-Lippe, Batthyány de Német-Ujvár či Erdődy de Monyorókerek et Monoszló.

Rozlohou tři největší panství (velkostatky) v rukách šlechty na Podkarpatské Rusi byla tedy Mukačevo (Munkács) v majetku hrabat Schönborn-Buchheimů,

---

¹ Zprávy Státního pozemkového úřadu, roč. 1–5, 1928–1932.

Dovhe (Dolha) ve vlastnictví hrabat Teleki a Čonak (Csónak), který drželi baroni Schönbergové. Mukačevo v celkových číslech zabíralo 10,06 % rozlohy celé oblasti, Dovhe 1,80 % a Čonak 0,78 %. V rámci župy Bereg představovaly schönbornské pozemky 33,14 % rozlohy, v případě Ungu jen 0,94 %. Hospodářství Telekiů a Schönbergů nepřesahovala hranice župy Máramaros, kde rodina Teleki měla 1,76 % z celkové rozlohy a Schönbergové 1,03 % rozlohy. Kupříkladu v župě Bereg žilo před válkou 45 velkostatkářů, 691 statkářů a 65 279 malostatkářů a pachtýřů. Pastviny v majetku tamějších obcí představovaly nemalou rozlohu 49 421 hektarů.²

Přehled největších velkostatků na Podkarpatské Rusi roku 1928:³

Ukrajinský název	Maďarský (slovenský) název	Výměra v jitrech	Výměra v hektarech	Vlastník roku 1928
Mukačevo	Munkács	231 587	132 004	Schönborn-Buchheim
Dovhe	Dolha	40 393	23 024	Teleki
Čonak	Csónak	17 640	10 054	Schönberg
Vučkove	Vucskómező	12 374	7 053	Mikes
Majdan	Majdánka	8 963	5 108	Tiszamenti fakereskedelmi cég, Krausz, Pickel
Mala Uholka-Drahovo	Kisugolyka- Kövesliget	8 120	4 628	Neuschlosz
Šalanki	Salánk	6 667	3 800	Zelenski
Vinohradiv	Nagyszőlős (Velká Sevluš)	5 097	2 095	Atzél, Gutmann, Perényi
Mižhirja	Ökörmező (Volová)	4 515	2 573	Krausz, Farkas, Rappaport
Užhorod	Ungvár	4 446	2 534	Republika Československá (dříve uherská královská komora)
Šom	Beregsom	4 122	2 349	Braun
Antaloc	Antalóc (Antalovce)	4 077	2 323	Odescalchi
Serednje Vodjane	Középpapsa (Středná Apša)	4 041	2 303	Řecko-katolická církev, Tabak
Vilšani	Égermező	3 933	2 241	Scherr-Thoss

² Rubinek, Gyula: Magyarországi Gazdaczímtár. Budapest 1911.

³ Zprávy Státního pozemkového úřadu 5, 1932, č. 1–2.

Ukrajinský název	Maďarský (slovenský) název	Výměra v jitrech	Výměra v hektarech	Vlastník roku 1928
Esenj	Eszeny	3 909	2 228	Eszenyi, Forgách, Horváth, Reismann, Szalánczy
Nižnij Bistrij	Alsóbisztra	3 246	1 850	Sztrulyovics, Mundus a. s.
Svoboda	Nagybakos	3 108	1 771	Lónyay

Na příkladu třech výše zmiňovaných velkostatků si ukážeme, jak vypadala situace uherských magnátů právě v oblasti Podkarpatské Rusi a v době, kdy se utvářelo Československo. Začneme u rodu Schönborn-Buchheim a jejich mukačevského panství, přesněji panství Mukačevo-Činadijovo (Munkács-Szentmiklós). Legendárním prapředkem rozvětveného rodu Schönbornů byl rytíř Eustach ze Schönbornu zmiňovaný již v roce 1180. Předkové Schönbornů zprvu žili v oblasti Porýní a spolehlivě jsou doloženi v listině kláštera Beselich ze dne 1. července 1284 (Dyderich de Sconenburne a jeho sestra Gysell). Jméno rodiny se odvozuje od vesnice Schönborn ležící v Hesensku. Roku 1663 se Schönbornové stali říšskými svobodnými pány, 1701 říšskými hrabaty, 1729 získali uherský indigenát a 1794 český inkolát. Po smrti hraběte Huga Damiána (†1817) se rod rozdělil do třech základních linií. První linii Schönborn-Buchheim založil hrabě František Filip na panství Schönborn a Mukačevo. Dosavadní Schönbornové si v roce 1711 přidali přízvisko Buchheim, neboť po tomto vymřelém rodu převzali i jejich državy. Druhá linie Schönborn-Wiesentheid vzešla od Františka Ervína, držitele panství Wiesentheid a Pommersfelden. Třetí, jednoduše psanou Schönborn, založil Bedřich Karel usazený na panství Lukavice na Plzeňsku. Ještě se mezi lety 1717–1801 odlišovala linie Schönborn-Heusenstamm, jejímž prvním členem byl hrabě Anselm František.⁴

Rozlehlé uherské panství Mukačevo, původně v majetku slavné rodiny Rákóczi, získal v roce 1728 mohučský arcibiskup Lothar Franz (1655–1729). Darování dodatečně potvrdil císař Karel VI. listinou vystavenou dne 4. června 1731 v Laxenburgu.⁵ Schönbornům nikdy nepatřil zdejší hrad. Ten si ponechal c. k. erár jako pevnost až do roku 1855. Tehdy byla mukačevská pevnost zrušena a v pozdějších letech spravovalo objekt uherské královské ministerstvo financí.⁶ Na Mukačevu se celkem vystříдалo devět generací Schönbornů. Od roku 1740 zastával každý majitel panství dědičný úřad vrchního župana berežské župy. V pozdějších obdobích zasedali Schönbornové také v horní sněmovně uherského parlamentu (maďarsky förendiház). Za Huga hraběte

⁴ Genealogischer Hofkalender 1923, roč. 160. Gotha 1922, s. 222–223.

⁵ Botlik, József: Gát. Budapest 2008, s. 6.

⁶ Janota, Ludovít: Slovenské hrady, II. díl. Bratislava 1938, s. 177–186.

Schönborn-Buchheima královská komora zrušila někdejší donaci, tudíž v letech 1764–1786 náleželo panství opět do královského majetku, než se Schönbornové opět domohli svých práv a Mukačevo získali zpět.⁷

Před první světovou válkou, konkrétně od roku 1903, držel mukačevské panství Bedřich Karel hrabě Schönborn-Buchheim (též Friedrich Karl či Frigyes Károly, 1869–1932). Tento majitel byl synem hraběte Ervína a jeho manželky Františky rozené hraběnky Trauttmansdorffové. Uzavřel dvě manželství, z nichž vzešli čtyři synové a dvě dcery. Nejmladší Maxmilián se narodil v roce 1917 přímo na zámku Beregvár (ukrajinsky Karpaty) v obci Činadijovo. Bedřich Karel strávil mládí na zámku Schönborn u Stockerau. Absolvoval vyšší gymnázium v Prešpurku (Bratislavě), potom nastoupil k armádě jako jednoroční dobrovolník u VI. dragounského pluku v Brně, následně dva roky studoval na rolnické vysoké škole v Mosonmagyaróváru. Když zdědil Mukačevo, panství provázely velké hospodářské potíže, které uherská šlechta obvykle řešila tzv. generálním pronájmem. Schönborn na panství podporoval výstavbu pravoslavných kostelů, škol, nalezinců, uskutečnil i parcelaci dvou dvorů. Politika ho nezajímala, soustředil se spíše na hony a automobilové závody v zahraničí.⁸ Sídliil převážně ve Vídni, kde se nacházel také hraběcí ústřední sekretariát (Renngasse 4), a v dolnorakouském Schönbornu. Pod Karpaty se zdržoval především na novogotickém zámku Beregvár, který byl postaven v letech 1890–1895 na místě dřevěného poplužního dvora podle Gressersonových plánů. Před rokem 1914 začal s důležitými melioracemi Černého Potíku, kde nechal zřídit síť kanálů. Po válce sice získal Schönborn československé občanství, ale vláda mu nepovolila v zemi pobyt.

Schönborský majetek podle jednotlivých obcí na Podkarpatské Rusi:⁹

Ukrajinský název obce	Maďarský název obce	Způsob hospodaření	Lesní hospodářství	Polní hospodářství
Abranka	Ábránka	režie	950	161
Babiči	Bábakút	režie	448	209
Balašivci	Ballósfalva	pronájem státu	0	258
Barbovo	Bárdháza	režie	0	784
Berehi	Nagybereg	pronájem	0	606
Berehovo	Beregszász	pronájem	3	393
Berehujfalu	Beregújfalú	pronájem	0	670

⁷ Botlik, József: Gát. Budapest 2008, s. 7.

⁸ Národní archiv (NA), Státní pozemkový úřad – zakarpatské velkostatky (SPŮ-ZV), Schönborn – Mukačevo, kart. 25.

⁹ Rubinek, Gyula: Magyarországi Gazdaczímjár. Budapest 1911.

Ukrajinský název obce	Maďarský název obce	Způsob hospodaření	Lesní hospodářství	Polní hospodářství
Bisticja	Repede	režie	197	57
Borsučina	Borzfalva	režie	441	178
Buča	Bulcsu	pronájem	0	157
Bukovec	Beregbárdos	režie	870	450
Čepivka	Beregardó	pronájem	2	65
Činadijovo	Szentmiklós	režie	2 091	405
Čornij Potik	Kenézpatak	režie	58	67
Dercen	Dercen	pronájem	419	1 087
Dilok	Beregpapfalva	režie	250	29
Diskovicja	Kisvadas	režie	491	48
Dorobratovo	Drágabártfalva	pronájem	0	148
Dračino	Újtövisfalva	režie	12 470	681
Dusino	Zajgó	režie	801	160
Hanjkovicja	Kisanna	režie	5 925	404
Hatj	Gát	pronájem	286	1 782
Holubine	Galambos	režie	553	389
Horonda	Gorond	pronájem	0	390
Hribivci	Gombás	režie	83	5
Ivanivci	Iványi	pronájem	0	291
Ivaškovicja	Iváskófalva	režie	95	71
Jalove	Jávor	režie	620	105
Janoši	Makkosjánosi	pronájem	376	474
Kajdanovo	Kajdanó	pronájem	0	206
Kanora	Kanora	pronájem státu	88	126
Klenovec	Nyárasdomb	režie	5 245	370
Klenovci	Frigyesfalva	režie	3 812	145
Kolodne	Tökésfalu	režie	60	38
Latirka	Latorcafő	pronájem státu	240	773
Lazi	Timsor	pronájem státu	0	226
Lecovicja	Kislécfalva	režie	268	122
Lohovo	Beregszóllós	pronájem	0	72
Lokity	Nagyábránka	režie	160	161

Ukrajinský název obce	Maďarský název obce	Způsob hospodaření	Lesní hospodářství	Polní hospodářství
Makarovo	Makarja	pronájem	0	397
Mala Martinka	Mártonka	režie	214	72
Mikulivci	Kismogyorós	pronájem	473	72
Mukačevo	Munkács	režie	0	525
Nelipino	Hársfalva	režie	1 202	224
Nižni Vorota	Alsóverecke	pronájem státu	63	519
Nižnija Roztoka	Alsóhatárszeg	režie	416	70
Nova Roztoka	Újrosztoka	pronájem státu	41	168
Nove Selo	Alsóschönborn	režie	237	203
Obava	Dunkófalva	režie	58	11
Olenjovo	Szarvaskút	režie	945	92
Pasika	Kishídveg	režie	86	13
Pašktivci	Hidegrét	režie	1 093	22
Pavlovo	Kispálos	režie	1 263	134
Perehresnij	Pereháza	režie	453	47
Pidhorjani	Órhegyalja	režie	1	88
Pidpolozzja	Vezérszállás	režie	1 712	152
Plavja	Zsilip	režie	148	67
Ploskanovicja	Ormód	režie	410	73
Ploske	Dombostelek	režie	1 523	203
Poljana	Polena	režie	3 221	443
Puznjakivci	Szarvasrét	režie	560	172
Rodnikivka	Beregforrás	režie	3 523	181
Rosoš	Kopár	režie	845	317
Rosvihove	Oroszveg	režie	1	64
Sasivka	Szászóka	režie	782	190
Sinjak	Kékesfüred	režie	5 579	205
Skotarske	Kisszolyva	pronájem státu	823	800
Soločin	Királyfiszállás	režie	553	311
Strabičovo	Mezőterebes	pronájem	2 180	2 845

Ukrajinský název obce	Maďarský název obce	Způsob hospodaření	Lesní hospodářství	Polní hospodářství
Strojne	Malmos	režie	173	98
Suskovo	Bányafalu	režie	238	51
Svaljava	Szolyva	pronájem státu	433	523
Ščaslive	Szerencsfalva	pronájem státu	785	298
Ščerbovec	Beregszıklás	režie	1 089	19
Tibava	Havasalja	režie	826	143
Tisiv	Csendes	režie	408	164
Trostjanicja	Nádaspatak	režie	431	149
Turja Bistra	Turjasebes	režie	1 677	365
Turja Poljana	Turjamezó	režie	714	300
Velika Harazdivka	Nagygút	pronájem	1 523	296
Verbjaž	Verebes	pronájem státu	15	109
Veretečiv	Zúgó	pronájem státu	1 172	449
Verhni Remety	Felsőremete	pronájem	2 887	809
Verhni Vorota	Felsőverecke	pronájem státu	1	300
Verhnja Hrabivnicja	Felsőgereben	režie	2 213	244
Volovec	Volóc	pronájem státu	10 158	3 531
Zadilské	Rekesz	pronájem státu	177	154
Zahatja	Hátmeg	pronájem	264	368
Zavadka	Rákócziszállás	pronájem státu	21	243
Zbini	Izbonya	režie	2 448	26
Zubivka	Beregfogaras	pronájem	0	475
Ždenijevo	Szarvasháza	režie	2 717	93
Žnjatino	Izsnyéte	pronájem	1 652	179
celkem (ha)			97 729	30 829

Mukačevo bylo tak obrovské, že se vnitřně dělilo na tzv. objekty, kterých celkem bylo dvacet pět: Berehovo-Buča (2 dvory, 649 ha), Činadijovo (2 dvory, lesní hospodářství, 10 629 ha), Dombok (1 dvůr, 388 ha), Dorobratovo (žádný dvůr, 149 ha), Zubivka (1 dvůr, 485 ha), Horonda (1 dvůr, 573 ha), Hatj (1 dvůr,

63 ha), Ivanivci (1 dvůr, 393 ha), Janoši (1 dvůr, 80 ha), Nižnij Koropec (1 dvůr, 1 291 ha), Čornij Potik (2 dvory, 5 509 ha), Mukačevo (2 dvory, lesní hospodářství, 9 772 ha), Polena (2 dvory, lesní hospodářství, 16 905 ha), Rafajnovo (1 dvůr, 283 ha), Verhni Remety (1 dvůr, 577 ha), Sčaslive (1 dvůr, 530 ha), Strabičovo (1 dvůr, 2 784 ha), Svaljava (1 dvůr, lesní hospodářství, 26 502 ha), Verhni Vorota (2 dvory, lesní hospodářství, 36 451 ha), Volovec (1 dvůr, 1 667 ha), Verhnja Viznicja (žádný dvůr, 12 950 ha), Zahatja (1 dvůr, lesní hospodářství, 1 776 ha), Ždenijevo (1 dvůr, 1 392 ha), Žukovo (žádný dvůr, 185 ha) a nepřirazená rozptýlená půda (14 ha). Z průmyslových závodů lze uvést železářnu, továrnu na suchou destilaci dřeva, zátkovnu, pivovar, 3 lihovary, cihelnu, 6 pil, 50 mlýnů, 5 kamenolomů a kaolinový lom.¹⁰

Fideikomisní panství zahrnovalo po vzniku Republiky Československé pozemky v úhrnné výměře 132 240 ha, z toho 3 021 ha patřilo k alodu. V panské režii se tou dobou nacházelo jen 293 ha zemědělské půdy a 69 ha vinic, zbytek orné půdy a pastvin měli pronajatý židovští podnikatelé, část pak uherské ministerstvo orby a malorolníci. Lesy představovaly 99 750 ha a členily se do sedmi lesních komplexů – Mukačevo, Zahatja, Nižnija Viznicja, Činadijovo, Svaljava, Polena, Nižni Vorota. Užitek z lesů se rovněž nacházel v dlouhodobém nájmu, jen lesní správa Nižnija Viznicja byla v režii. Odtud se dříví prodávalo jako palivo pro město Mukačevo. Dne 24. prosince 1919 došlo na návrh šéfa civilní správy Brusáka k uvalení vnucené správy na celé panství i na generální nájem Adolfa Kohnera (Munkácsi uradalmi főbérnökség).¹¹ Právní zástupci hraběte, pražští advokáti JUDr. Richard Schidlof a JUDr. Alois Brunclík, se proti opatření státu bránili, stejně tak generální nájemce polního hospodářství. Bídou situaci podle nich zapříčinila válka, nikoliv špatné hospodaření úřednictva. Zejména závěrečná rumunská okupace území vedla k velkým potížím. Rumuni tehdy totiž odvěkli velké množství dobytka, odvezli inventář a obilí. Dne 27. ledna 1920 byl jmenován vnuceným správcem hospodářský rada Václav Podlaha, původně vrchní správce schönbornských velkostatků v Čechách. Funkci vnuceného lesního správce zastával Julius Jarý. Státní pozemkový úřad v Praze současně tlačil na přijímání českých úředníků do služeb panství. Během února 1920 zavedla dokonce vnucená správa jako jediný úřední jazyk rusínský. Proti tomu se ohradil o týden později majitel přímo u československého ministerského předsedy, poněvadž naprostá většina jeho zaměstnanců hovořila pouze maďarsky. Sekvestrace nevydržela dlouho a v březnu 1920 byla zrušena s podmínkou řádného hospodaření ve všech odvětvích. Se souhlasem Státního pozemkového úřadu v Praze byl 1. června 1920 uveden do úřadu centrálního ředitele panství Dr. Eduard Šafařík, bývalý úředník československého vyslanectví ve Vídni. Les-

¹⁰ Zprávy Státního pozemkového úřadu 5, 1932, č. 1–2, s. 19–27.

¹¹ NA, SPÚ-ZV, Schönborn – Mukačevo, kart. 25.

ní správu řídil napřed vrchní lesní inspektor Kunsch, než ho vystřídal vrchní lesní rada Nabholz. Například v roce 1924 využívali fideikomisní objekt Ivanivci jiní členové rodu Schönborn-Buchheim.¹² Po provedení pozemkové reformy v letech 1923–1928 bylo postupně hraběti Schönbornovi ponecháno či propuštěno ze záboru celkem 1 337,99 ha půdy. V roce 1934 ještě dodatečně dalších 7,78 hektarů. K tomu si směl ponechat hotel Csillag v Mukačevu, dalších 11 domů tamtéž, hostinec v Berehově a 19 vodních mlýnů.¹³ Ještě roku 1930 vlastnil Schönborn jen ve městě Mukačevu 21 budov.¹⁴

Již počátkem roku 1926 se začal projednávat možný prodej valné většiny panství Mukačeva, která stále zůstávala v záboru. Čerstvě vytvořená organizace Bezkyd, slovenská lesno-priemyselná účastinná spoločnosť, se ucházela u Schönbornů o koupi velkostatku. S odprodejem souhlasilo předběžně i ministerstvo zemědělství. Bezkyd v čele s Paulem Bignonem, Robertem Juillardem a Albertem Jossouou vyvíjel nátlak na československé úřady, aby urychlily provedení reformy a dospěly rychle k nějakému definitivnímu závěru. Dne 5. prosince 1927 tedy proběhlo klíčové jednání o řešení reformy na zabraném velkostatku. Schönborn musel podle protokolu ještě předat části dvou polezí o rozloze 2 988 ha, zbytek majetku nacházejícího v záboru smí koupit nová akciová společnost, kterou zřídí francouzský senátor Paul Bignon a pražský advokát JUDr. Eduard Schwarz. Dohled si nadále podrží Státní pozemkový úřad v Praze, vznikne několik přírodních rezervací a státní pozemkový úřad se zavázal, že vyjma Čorného Potiku už nic hraběti neodebere.¹⁵ Ve stejný den, kdy se uskutečnil prodej schönbornského panství, se ustavila Latorica, hospodářská a průmyslová akciová společnost (A Latorca Gazdasági és Ipari Részvénytársaság Munkács). Stalo se tak 17. května 1928, pozemkový úřad kupní smlouvu schválil 23. května 1928. Bedřich Karel hrabě Schönborn-Buchheim prodal Mukačevo za 35 milionu korun.¹⁶ S prodejem musel vyjádřit souhlas rovněž fideikomisní čekatel, syn Jiří (též Georg či György). Latorica se po nabytí Mukačeva zavázala československým úřadům, že postupně předá v rámci provádění pozemkové reformy 14 324 ha pozemků, zbytku velkostatku se reforma zmrazí do roku 1967. Společnost dále vystaví lesní dráhy v délce dvaceti kilometrů, opraví stávající lesní tratě (25 km), postaví nové lesní cesty, sestaví nové mýtné plány, vylepší lesní kultury, zalesní další holiny, zrekonstruje železárny, opraví dvory a doplní v hospodářství živý a mrtvý inventář, prozkoumá minerální prameny a postaví lázně či zúrodní lokalitu Čornij Potik.¹⁷

¹² NA, Státní pozemkový úřad – dodatky, neuspořádané spisy, kart. 216.

¹³ NA, Státní pozemkový úřad – dodatky, neuspořádané spisy, kart. 253.

¹⁴ NA, Státní úřad statistický I, sčítání obyvatelstva 1930, Mukačevo – město.

¹⁵ NA, SPÚ-ZV, Schönborn – Mukačevo, kart. 23.

¹⁶ Ad pozn. 15.

¹⁷ NA, SPÚ-ZV, Schönborn – Mukačevo, kart. 24.

Panství Dovhe je další z velkých celků, kterému se budeme věnovat. Po ukončení Rákócziho povstání ho císař Karel VI. věnoval rodu Teleki podobně, jak se to stalo v případě Mukačeva a Schönborn-Buchheimů. Uherský erbovní list obdržel rod v roce 1409 od uherského krále Zikmunda, roku 1697 byl Mihály Teleki povýšen do stavu říšských hrabat.¹⁸ Dovhe patřilo do majetku tzv. druhé linie rodu, která příslušela k reformované církvi. Před zánikem monarchie drželi Telekiové majetky ve vsích Lopuhiv (Brusztura), Dovhe (Dolha), Kušnicja (Kovácsrét), Majdan (Majdánka), Sighetu Marmatiiei (Máramarossziget), Lisičovo (Rókamező), Bronjka (Szuhabaranka) a Priboržavske (Zárnya).¹⁹ Podle sčítání lidu provedeného roku 1890 mělo Dovhe, centrum panství, 419 domů a 2 342 obyvatel, kteří se hlásili k rusínské, německé a slovenské národnosti.²⁰

Od roku 1885 vlastnili polovinu panství Gyula, József, László a Tibor hrabata Teleki, děti Sándora hraběte Telekiho (1829–1875). V roce 1908 připadla druhá polovina Domokosovi a Gézovi hrabatům Teleki, potomkům Gézy hraběte Telekiho (1850–1882).²¹ Spoluvlastnické vztahy se zde vyvíjely složité a ne zcela jednoznačně. Před rokem 1918 se uváděli jako majitelé panství Gyula, Sándor, József, Tibor, László, Domokos a Géza hrabata Teleki. Po úmrtí některého z nich se seznam majitelů přirozeně rozšiřoval o další příbuzné. Zdržovali se převážně na svých zámcích Gyömrő, Pusztatététlen, Révbér, Gernyeszeg a Alsósuk.²² V roce 1907 si panství vypomohlo u Magyar jelzalog hitelbank v Budapešti půjčkou 110 000 korun, ještě ve dvacátých letech 20. století na něm vázł dluh ve výši 440 329, 07 korun.²³ Výměra panství činila 23 034 ha, z toho lesy rozdělené do osmi polesí zabíraly 21 093 ha. Úrodná půda se vyskytovala jen u Dovhe, zbytek polního hospodářství tvořily rozptýlené louky a pastviny. V režii obhospodařovala bývalá vrchnost 21 856 ha, v drobném pachtu se nacházelo 550 ha a ve velkopachtu 259 ha. Z průmyslových zařízení lze zmínit železárně a lopatárny, dřevařsko-chemickou továrnu, jednu vápenku, pět vodních mlýnů s dvěma lisy na olej a novou parní pilu postavenou po požáru v roce 1920. Telekiovský velkostatek provozoval 28 km dlouhou lesní úzkokolejku. Rodina zaměstnávala 4 úředníky, praktikanta, šafáře, 23 hajných, 2 řemeslníky, 16 deputátníků, u továren nalezlo obživu 20 úředníků a 50 zřízců. Železárně byly posléze pronajaty, majitelé tam posílali dříví ze svých třech revírů. Po několika letech došlo k uzavření zchátralých podniků.

¹⁸ Gudenus, János József: A magyarországi főnemesség. XX. századi genealógiája, IV. kötet. Budapest 1998, s. 83–107.

¹⁹ Rubinek, Gyula: Magyarországi Gazdaczímár. Budapest 1911.

²⁰ A Magyar Korona Országainak Helységnevtára. Budapest 1892, s. 1076.

²¹ NA, SPŮ-ZV, Teleki – Dovhe, kart. 220.

²² Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser 93, 1920. Gotha 1919, s. 976–977.

²³ NA, SPŮ-ZV, Teleki – Dovhe, kart. 220.

Dne 8. října 1925 byla na Dovhe zahájena pozemková reforma. Ihned po zahájení reformy podali spoluvlastníci žalobu proti postupu státu u smíšeného československo-maďarského soudu, což ale její provedení nijak neohrozilo. Dne 17. února 1927 propustil stát většinu nemovitostí ze zaboru, v lednu 1930 se podařilo sjednat generální dohodu, podle níž majiteli nakonec s konečnou platností zbylo 6 599,69 ha pozemků, pět vodních mlýnů, četnická kasárna, lopatárna, železárna, hostinec, obchodní dům, modlitebna, fara a hřbitov.²⁴ Přestože 29. prosince 1928 prodali Telekiové velkostatek maltézským rytířům, které zastupoval Generální receptorát suverénního řádu Maltézských rytířů velkopřevorátu pro Čechy a Rakousko, některé majetky dál zůstaly v jejich rukách. Například roku 1930 stále hrabata vlastnila v Dovhe osmnáct domů.²⁵ Řád se v Dovhe dlouho neudržel a 3. ledna 1938 prodal celý velkostatek československému státu za 12 milionů korun.²⁶

Na závěr se pozastavíme u panství Čonak, třetího největšího hospodářského celku na Podkarpatské Rusi, který vlastnila uherská aristokracie. V roce 1858 koupil Čonak saský baron Erich Schönberg (1812–1883), kterému patřily ještě drobné statky v Německu, konkrétně Oberrheinsberg (345 ha) a Herzogswalde (114 ha).²⁷ Pocházel ze starobylého rodu Schönbergů, který je doložen již v roce 1166. Schönbergové se v 15. století rozdělili do dvou základních linií, část se hlásila k luteránství, zbytek ke katolictví. Erich Schönberg, komoří v sasko-kobursko-gothajském vévodství, příslušel ke druhé rodové linii, k domu Oberrheinsberg und Kreipitzsch. Dne 11. června 1884 se úředně ujal otcovského dědictví třicetiletý baron Donald Schönberg, zdržující se po většinu času v Sasku. K Čonaku příslušelo 10 054 ha půdy, z toho 8 971 ha lesů rozdělených do čtyř polsí. V režii majitel obhospodařoval dva dvory, čtyři mlýny, pilu a pozemky o rozloze 9 284 hektarů. Pracoval tady lesní úředník, pět hajných a lesní adjunkt. Centrem byla panská rezidence Čonak ležící na katastru obce Kerecki (Kerecke). *„Nemovitosti tyto tvoří zajímavý terénní útvar: v rovině údolí říčky Borzi do výše asi 15 metrů vystupuje rovinné plató, se všech stran ohraničeno sráznými boky. Na hořejším nivo stojí přízemní obytné stavení majitele velkostatku a přízemní obydlí nadlesního. Obě tyto budovy jsou umělecky bezvýznamné. Sama vyvýšenina tvořící v okolní rovině vysoký ostře ohraničený ostrov, jehož boky a z části i hořejší plató porostlé jsou vysokými stromy jehličnatými i listnatými, představuje malebnou zdaleka viditelnou neobvykle ostře ohraničenou zelenou skupinu, která jest charakteristickou pro celou vrchní část údolí řeky Borzi.“*²⁸

²⁴ NA, Státní pozemkový úřad – dodatky, neuspořádané spisy, kart. 247.

²⁵ NA, Státní úřad statistický I, Sčítání obyvatelstva 1930, Dovhe.

²⁶ NA, SPŮ-ZV, Teleki – Dovhe, kart. 221.

²⁷ Gothaisches genealogisches Taschenbuch der Uradeligen Häuser 13, 1912. Gotha 1911, s. 750–760.

²⁸ NA, SPŮ-ZV, Schönberg – Čonak, kart. 217.

Pozemková reforma zde začala ve stejném období jako u sousedních Telekiů a Schönbergové se bránili obdobně u soudu. Velkostatek netížily zprvu žádné dluhy, problém nastal až s dávkou z majetku, která po snížení činila 648 069 korun. Poměry se ještě zhoršily v souvislosti s poklesem poptávky po převažujícím bukovém dříví. Náklady na dopravu vytěženého materiálu do vzdálené nakládací stanice byly rovněž vysoké. V roce 1929 zaměstnával majitel patnáct lidí a tři penzisté dostávali dary z milosti. Na Čonaku bydleli šafář Josef Tellinger (č. p. 579), lesní správce Alois Liewald (č. p. 580), lesní adjunkt Walter Dragič (č. p. 581) a poslední dům (č. p. 583) nebyl trvale obydlen. Majitel velkostatku tu trvale měl k dispozici dvě služebné.²⁹ K velkostatku patřilo celkem deset domů stojících v osadách Berezniki (Bereznek), Borsučina (Borzfalva) a Kerecki (Kerecke). V letech 1926–1931 propustil Státní pozemkový úřad v Praze postupně Schönbergům 4 936,88 ha pozemků a vodní mlýn.³⁰ Dohoda byla uzavřena 13. března 1931. Jako vlastníci jsou uvedeni baron Erich Schönberg, syn předchozího majitele Donalda Schönberga, a baron Moritz Dietfurth, od roku 1911 manžel Luiselly Schönbergové, sestry barona Ericha. Dietfurthové se připomínají již roku 1144, kdy působili na území říšského opatství Quedlinburg. Následně se rozšířili do Hesenska, Vestfálska a Bavorska, kde je král v roce 1837 uznal po získání statku Obertheres za barony.³¹ Schönberg i Dietfurth po celá třicátá léta zápasili s hospodářskými potížemi. Jen mezi lety 1935–1936 odprodali pozemky o výměře přes 200 hektarů, dluhy se vyšplhaly na 726 520 korun.³²

Estates of Hungarian magnates in Carpathian Ruthenia

The papers deals with the situation in the three largest estates in Carpathian Ruthenia till the end of World War II. The introduction aims to outline general charactersitic of nobility and its possessions in Carpathian region. A special attention is paid to economic circumstances of estates of Mukačevo (Munkács), Dovhe (Dolha) and Čonak (Csónak), as well as to history of the estates and fates of their respective owners, namely of families Schönborn-Buchheim, Teleki and Schönberg. The estate Mukačevo with the area of more than 132,000 ha. was the biggest economic unit all across Czechoslovakia during its inter-war existence. The emphasis is put, from the chronological point of view, on the time after the establishment of independent Czechoslovakia, a short notion is dedicated to the ongoing land reform.

²⁹ NA, Státní úřad statistický I, sčítání obyvatelstva 1930, Kerecki.

³⁰ NA, Státní pozemkový úřad – dodatky, neuspořádané spisy, kart. 253.

³¹ Kneschke, Ernst Heinrich: Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexicon, II. Band. Leipzig 1860, s. 505–506.

³² NA, SPŮ-ZV, Schönberg – Čonak, kart. 217.

Großgrundbesitze ungarischer Magnaten in der Karpatoukraine

Der Beitrag widmet sich der Lage auf drei größten Herrschaften, die es bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs auf dem Gebiet der Karpatoukraine gab. Einleitend wird der Leser mit der allgemeinen Lage des Adels und dessen Besitzungen in der Region bekannt gemacht. Getrennt werden die wirtschaftlichen Verhältnisse auf den Herrschaften Munkatsch (Munkács), Dowhe (Dolha) und Csónak dargestellt. Des Weiteren werden die Geschichte der jeweiligen Großgrundbesitze und die Schicksale ihrer Eigentümer, namentlich der Familien Schönborn-Buchheim, Teleki und Schönberg, beschrieben. Die Herrschaft Munkács mit einem Ausmaß von über 132.000 Hektar war in der Tschechoslowakischen Republik der Zwischenkriegszeit die größte wirtschaftliche Einheit im Rahmen des ganzen Staates überhaupt. Aus chronologischer Sicht liegt der Schwerpunkt des Aufsatzes in der Zeit nach der Entstehung der selbstständigen Tschechoslowakei, auch die nachfolgende Bodenreform wird kurz dargestellt.

POLITIKA A FUNGOVANIE NÁRODNEJ RADY ZAKARPATSKEJ UKRAJINY

STANISLAV KONEČNÝ

Inštitúty organizovania a riadenia ľudskej spoločnosti v priebehu jej vývoja evidentne prešli mnohými zmenami a modifikáciami, ale vznik parlamentu je považovaný za významný deň v dejinách každej demokratickej krajiny. To- tíž vytvorenie zastupiteľského orgánu vlastne skoro vždy znamenalo ukončenie klasickej monarchie či oligarchie v čase, keď formy priamej demokracie boli už nepoužiteľné a zaistenie účasti širších vrstiev obyvateľstva na správe vecí verejných sa ukázalo byť nevyhnutným. Hoci parlament v prvej fáze zastupoval len zlomok, viac-menej len privilegovanú časť spoločnosti, okruh ľudí, ktorých reprezentoval sa sústavne rozširoval, až napokon dosiahol všeobecné parametre.

Na druhej strane, história sústavne demonštruje, že, tak ako každý, i najušľachtilejší ľudský výtvor či spoločenský fenomén môže byť, a často aj býva, deformovaný, a to vrátane svojich základných atribútov. Žiaľ, ani parlament, väčšinou považovaný za spoľahlivý nástroj demokracie a pokroku, nie je v tomto smere žiadnou výnimkou. Ešte veľká časť dnes žijúcej populácie štátov strednej Európy bola priamym svedkom toho, ako parlament v špecifických historických podmienkach stratil imanentný obsah a stal sa len štafážou totalitných režimov. Historici poznajú viaceré príklady javu, že parlament môže za istých okolností nadobudnúť falošný obsah, ba dokonca sa stať aj nástrojom otvorenej diktatúry. Práve takýmto bol prípad etablovania a pôsobenia Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny (NRZU) v rokoch 1944–1945.

Hoci sa s tým spojené udalosti už takmer vytratil z pamäte Čechov a Slovákov, ba aj tam žijúcich Rusínov a Ukrajincov, tým väčšie opodstatnenie má ich ďalší vedecký výskum a objektívne a komplexné zhodnotenie. To predpokladá hľadať a dávať odpovede na logické a legitímne otázky, prečo vznikla Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny na jeseň 1944, čím NRZU bola, ako vznikla, aký mala charakter a čo pre ďalší vývoj obyvateľstva na vtedajšej Podkarpatskej Rusi priniesla. Je to oprávnenou úlohou tým viac, že celá problematika NRZU, jej vznik i pôsobenie boli takmer 50 rokov československou historiografiou v podstate úplne ignorované, sovietskymi historikmi často falzifikované a na Ukrajine, najmä v Zakarpatsku sú dodnes predmetom polemiky pohybujúcej sa neraz

až za hranicami mystifikácie na oboch stranách sporu.¹ V súčasnosti otázka nadobudla ešte väčšiu aktuálnosť i nový politický rozmer v súvislosti s obhajobou územnej integrity Ukrajiny a diskusiou ohľadom určitých regiónov.

Základnou príčinou sformovania tak špecifickej inštitúcie, akú predstavovala Národná rada Zakarpatskej Ukrajiny, bolo totiž rozhodnutie J. V. Stalina a jeho suity získať obzvlášť dôležité predmostie za Karpatmi, ktoré by Sovietskemu zväzu umožnilo ovládnuť Karpatskú kotlinu, a tým i celú strednú Európu. Kontrola toho priestoru mala a má mimoriadny význam, pretože sa v ňom nachádza križovatka hlavných vojenských strategických smerov: východno-západného a severno-južného, ktorej dôležitosť fakticky potvrdil priebeh všetkých vojnových konfliktov v Európe.² Z tohto hľadiska sa nemožno čudovať, že celú kampaň za pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR osobne koordinoval blízky Stalinov spolupracovník, niekdajší náčelník Hlavnej politickej správy Červenej armády (ďalej ČA) a vtedy člen vojenskej rady 4. ukrajinského frontu generálplukovník L. Z. Mechlis s plnou podporou zástupcu náčelníka Hlavnej správy kontrarozvedky SMERŠ generálporučíka N. N. Selivanovského.

V prospech tohoto cieľa boli dokonca mierne upravené strategické a tiež prispôbené taktické plány vojenského velenia ČA v tejto fáze vojny. Nebolo v jeho záujme, aby územie Podkarpatskej Rusi bolo oslobodené za účasti I. československého armádneho zboru v ZSSR, v ktorom 42 % vojakov pochádzalo z tohto regiónu, preto bol prevelený do rámca 38. armády poverenej prechodom Karpát v smere Krosno – Sanok – Dukla za účelom poskytnutia pomoci Slovenskému národnému povstaniu. Po obsadení východného Slovenska nemeckou armádou táto operácia stratila opodstatnenie a slovenským povstalcom pomáhala skôr psychologicky. Hoci 6. októbra 1944 útočiacie jednotky dosiahli československé územie, stalo sa tak za cenu veľkých strát. ČA stratila asi 60 000 a československý zbor 2 389 vojakov, čo ale znamenalo dočasné zastavenie ďalšieho postupu až do polovice januára 1945.³

Podstatne jednoduchšia situácia bola pri oslobodzovaní územia Podkarpatskej Rusi, hoci tzv. Arpádovu líniu, ktorú vybudovalo Maďarsko na vtedajších sovietsko-maďarských hraniciach, tvorilo 99 oporných bodov, 759 železobetónových a 394 drevených bunkrov, ako aj 400 km zákopov a 150 km ďalších technických prekážok v teréne. Po prevrate v Rumunsku v auguste 1944 a v podmienkach neustálej hrozby obklúčenia Budapešti bolo totiž o porážke Maďarska vlastne rozhodnuté. Karpaty na tomto úseku bránila 1. maďarská armáda,

---

¹ Позри нар. Мишак, Иван: Воз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: сучасна історіографія. In: Удод, Олександр Андрійович (ed.): Історіографічні дослідження в Україні 20. Київ 2010, s. 455–474.

² Duleba, Alexander et alii: Zakarpatsko. Bratislava 1995, s. 9–10.

³ Поп, Иван Иванович: Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.). Ужгород 2008, s. 78.

ktorej velil generálplukovník Béla Miklós Danai. Tá spolu s 1. nemeckou tankovou armádou patrila do skupiny armád *Heinrici*, ktorá bol pomenovaná podľa mena jej veliteľa generálplukovníka G. Heinriciho, špecialistu na defenzívne vedenie vojenských operácií. Pravda, zázemie vojsk narušovala činnosť partizánov, ktorá sa začala výsadbom ôsmich oddielov zložených spolu zo 158 diverzantov, z ktorých v priebehu júla až októbra 1944 vzniklo hneď až niekoľko partizánskych skupín o sile 2 700 mužov.⁴

Regent admirál M. Horthy sa preto snažil docieľiť prímerie, no príchod nemeckej armády do Maďarska a nástup vlády F. Szálasiho situáciu skomplikovali. Napriek tomu však genplk. B. M. Danai chápal beznádejné postavenie zverenej armády a usiloval sa zachrániť životy na oboch stranách, preto jeho jednotky fakticky ustupovali, resp. niekedy i dobrovoľne prechádzali do zajatia. V tomto zmysle mali 18. armáda a 17. gardový zbor ČA, ktoré boli súčasťou 4. ukrajinského frontu, do určitej miery uľahčenú úlohu. V priebehu 12 dní, a to od 16. do 27. októbra bolo územie Podkarpatskej Rusi oslobodené. V bojoch zahynulo asi 10 000 sovietskych vojakov, pričom straty na maďarskej strane boli dvojnásobné. Po prekonaní karpatských priesmykov však obsadzovanie miest a obcí prebiehalo bez väčších vojenských stretov, nepriateľské jednotky vopred ustúpili, takže ľudia neraz sovietske vojenské sily vítali so slávobránami a hudbou.

Pravda, vzniesť územné požiadavky voči spojeneckému štátu a zmluvnému partnerovi, akým bolo Československo, na základe politických či vojensko-strategických argumentov si na sklonku druhej svetovej vojny nemohol dovoliť ani ZSSR. Príliš presvedčivé nebolo ani národnostné zloženie obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, pretože v priebehu dejín každý štát ovládajúci tento priestor mal záujem ho osídliť lojálnou populáciou, preto tomu podriadil aj svoju národnostnú politiku. V tomto zmysle sa ani pokus sovietskej vojenskej administrácie uskutočniť súpis obyvateľstva oblasti, ktorý by demonštroval jeho ukrajinskú národnostnú príslušnosť, nemohol skončiť úspešne.

Jeho výsledky totiž ukázali, že v Užhorode z 25 000 obyvateľov sa k rusínskej alebo k ukrajinskej národnosti hlásilo okolo 6 000 ľudí, v Mukačeve, v ktorom žilo 25 603 osôb, bolo podľa súpisu len 508 obyvateľov týchto národností. V užhorodskom okrese, v ktorom trvale bývalo asi 60 000 ľudí, rusínsku alebo ukrajinskú národnosť deklarovalo 36 044 z nich, aj to boli z istej časti tí, ktorí sa do tohto regiónu prisťahovali z centrálnej a východnej Ukrajiny.⁵ Za týchto okolností zdôvodňovať pripojenie tejto oblasti k Ukrajine len na základe etnickej skladby jej obyvateľstva nebolo priechodné.

⁴ Вереш, Микола – Фединець, Чілла: Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання). Ужгород 2010, ss. 246, 251.

⁵ Болдижар, Михайло Миколайович: Будьмо правдивими до минулого: До 55-річчя возз'єднання Закарпаття з Україною. Ужгород 2000, s. 44.

Navyše, na Podkarpatskej Rusi na konci vojny chýbali väčšie skupiny obyvateľstva, ktoré by si priali jej pripojenie k ZSSR. Sovietofilsky orientovaní občania, hlavne komunisti, ušli do Sovietskeho zväzu už v roku 1939, kde boli internovaní, ďalší takto zmýšľajúci ľudia boli uväznení alebo popravení za maďarskej okupácie.⁶ Obyvatelia Zakarpatska, ktorí sa cítili byť Ukrajincami, si síce priali zjednotenie všetkých „ukrajinských území“, avšak nie v rámci Sovietskeho zväzu, ktorého sa obávali.⁷ Preto bolo potrebné vytvoriť určitú kvázi regionálnu reprezentáciu, ktorá by formálne zastupovala všetko obyvateľstvo oblasti a mohla rozhodovať v jeho mene. Túto úlohu tak mala zohrať *Народна рада Закарпатської України* (НРЗУ), čiže Ludová rada Zakarpatskej Ukrajiny (ďalej len NRZU).

NRZU bola preto v prvom najvyššom zastupiteľským a zákonodarným orgánom obyvateľstva Podkarpatskej Rusi, ktorý vznikol na I. zjazde národných výborov v Mukačeve 26. novembra 1944. Tvorilo ju 17 členov vrátane predsedu a dvoch podpredsedov. Predsedom NRZU sa stal Ivan Ivanovič Turjanica, za podpredsedov boli zvolení predstavitelia miestnej inteligencie, Peter Vasilievič Lintur a Peter Petrovič Sova, ktorí boli ruskej orientácie a bez straneckej príslušnosti. Až neskôr sa ukázalo, že ich voľba do uvedených vysokých funkcií bol len taktický manéver a po zániku Zakarpatskej Ukrajiny boli obaja intelektuáli fakticky úplne odstavení z politického života.⁸

Nasledujúci deň, teda 27. novembra 1944, NRZU ako zákonodarný zbor vymenovala spomedzi svojich členov zároveň aj exekutívny orgán, v určitom zmysle vládu Zakarpatskej Ukrajiny zloženú z predsedníctva a splnomocnených poverencov, ktorí súčasne stáli aj na čele jedenástich oddelení (rezortov). V tejto súvislosti I. Vaš bol poverený riadiť rezort vnútra a štátnej bezpečnosti, P. P. Sova zase komunálne hospodárstvo, T. Ivaško finančné záležitosti, M. Moldavčuk pôdohospodárstvo, M. Cuperjak oddelenie lesného hospodárstva, S. Vajs priemysel a obchod, S. V. Boreckyj súdnictvo, I. Kerča vzdelávanie, G. Rusyn komunikácie, J. Kerečanyň ochranu národného zdravia a F. Čekan sociálnu starostlivosť.⁹ Došlo tak nielen k inštitucionálnemu, ale aj priamo k personálnemu prepojeniu zákonodarnej a výkonnej moci. Veľmi jasne ho symbolizovala tiež funkcia I. I. Turjanicu, ktorý bol síce voleným predsedom legislatívneho orgánu, ale zároveň stál aj na čele exekutívy.

⁶ K tomu pozri napríklad Довганич, Омелян Дмитрович: Репресії угорського окупаційного режиму і закарпатський рух опору. In: Маркусь, Василь – Худанич, Василь Іванович (eds.): Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр. Нью Йорк; Чикаго; Ужгород 1999, s. 194–218.

⁷ Hanak, Walter Karl: Podkarpatsko-rusínska otázka: 1918–1945. Praha 1998, s. 41.

⁸ Ešte horší osud postihol ďalších bývalých členov NRZU. Dr. S. V. Boreckyj a Dr. Ch. I. Čekan boli v rokoch 1949, resp. 1951 odsúdení na 10 rokov väzenia. K tomu pozri Довганич, Омелян Дмитрович: У сутінках забуття: Репресовані делегати першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України. Ужгород 2000, ss. 10, 33.

⁹ Кульчицький, Володимир Семенович et al.: Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною: Соціально-політичні і правові основи. Львів 1985, s. 109.

Pod kontrolou NRZU sa dokonca nepriamo ocitol aj tretí pilier štátnej moci v regióne, teda justícia. Dekrétom NRZU č. 22 z 18. decembra 1944 bol totiž zriadený *Špeciálny súd*, ako aj vyšetrovacia komisia, ktoré boli určené k vyhľadávaniu a potrestaniu predstaviteľov bývalej okupačnej správy, polície a žandárstva, ale aj tých, ktorí len neplnili opatrenia nového režimu, resp. boli obvinení z rozecovania národnej a náboženskej neznášanlivosti. Súd mal pritom právomoc len vynášať rozsudky odsudzujúce na 10 rokov väzenia alebo zastrelenie so stratou majetku. Súd pozostával z predsedu, jeho zástupcu a členov, ktorých volila, a zároveň aj menovala, NRZU. Predsedom Špeciálneho súdu bol V. P. Rusyn.¹⁰

Osobitným dekrétom č. 33 z 12. januára 1945 bol vytvorený systém ľudových súdov, ktoré vznikli v jednotlivých okresoch a v mestách Užhorod, Mukačevo, Berehovo, Sevluš a Chust. Zároveň bol zriadený *Najvyšší ľudový súd*, ktorý tvorili predseda, dvaja zástupcovia, najmenej štyria členovia a 30 sudcov z ľudu, pričom všetci boli volení Národnou radou Zakarpatskej Ukrajiny. Najvyšším súdnym orgánom bolo *Plénum Najvyššieho ľudového súdu*, ktorého rozhodnutia boli definitívne. Súčasne bol zriadený inštitút prokuratúry s tým, že tiež generálneho prokurátora menovala NRZU. Všetkých okresných prokurátorov a mestských prokurátorov v Užhorode a v Mukačeve menovala rovnako NRZU, a to na návrh generálneho prokurátora.¹¹

Hoci NRZU mala skutočne rozsiahle právomoci a vo veľkej miere rozhodovala nielen o majetku, ale tiež o slobode i živote občanov regiónu, nemožno ju považovať za suverénny a nezávislý orgán. V istom zmysle skôr pripomínala parlament i vládu bábkového štátu, ktorý je ovládaný cudzou mocnosťou a koná z jej vôle a najmä v jej záujme. Skutočnú moc mala totiž v rukách sovietska vojenská správa a spravodajské služby, ktoré ovplyvňovali, ba viac-menej riadili činnosť všetkých domácich inštitúcií. Ak NRZU konala niečo samostatne a nebolo to v záujme ZSSR, sovietske miesta okamžite zasiahli. Tak to bolo napríklad pri pokuse NRZU ovládnuť časť územia v maramorošskej oblasti a na ľavom brehu Tisy. Sovietske okupačné sily dokonca zriadili šesť táborov, z ktorých najväčší bol vo Svalave, kde bolo internovaných asi 23 000 občanov maďarskej a nemeckej národnosti. Sovietske bezpečnostné orgány konali a pracovali úplne nezávisle od oficiálnych miestnych úradov, ktoré dokonca museli strpieť aj odsun mnohých občanov z regiónu, predovšetkým z radov rusínskej inteligencie, do iných lokalít, najmä do baní v Donbase.

Na druhej strane, je potrebné konštatovať, že veľká časť rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva sa s prosovietskym smerovaním vývoja spočiatku stotožnila,

¹⁰ Vasyľ Pavlovyč Rusyn bol 26-ročný bývalý partizán bez právnického vzdelania. Od januára 1945 bol zároveň predsedom Najvyššieho ľudového súdu Zakarpatskej Ukrajiny, ktorý bol v roku 1946 transformovaný na riadny Oblastný súd v Užhorode.

¹¹ Гранчак, Иван Михайлович et alii: Нариси історії Закарпаття. Том II (1918–1945). Ужгород 1995, s. 603–605.

či už z vlastného presvedčenia alebo z konjunkturálnych dôvodov, ktoré sa vôbec nedali prehliadnuť. Už od novembra 1944 bol v regióne zavedený moskovský čas, štátnou hymnou sa stala hymna ZSSR, začali sa používať sovietske a komunistické symboly, akými boli hviezda, kosák, kladivo, červená farba a podobne. Navyše, sovietske vojenské a bezpečnostné orgány, ale aj civilní zamestnanci vyslaní do regiónu zo sovietskej Ukrajiny sa na Podkarpatskej Rusi resp. Zakarpatskej Ukrajine správali ako na svojom vlastnom území už od konca októbra 1944.¹²

Veľmi dôležitou okolnosťou, ktorá v značnej miere ovplyvnila aj personálne zloženie NRZU, bola skutočnosť, že jej členovia boli zvolení len nepriamou voľbou, prostredníctvom viacerých kôl nominácií a volebných aktov rôzneho druhu, stupňa a charakteru. Táto zložitosť a zjavne malá transparentnosť v takých komplikovaných spoločenských podmienkach nielen umožňovala, ale vlastne priamo ponúkala aktuálnym mocenským štruktúram, ba dokonca tiež jednotlivým osobám, veľkú príležitosť fakticky určovať kandidátov, manipulovať príslušné volebné procedúry a viac-menej vopred určovať aj konečný výsledok volieb, a tým aj profil a fungovanie takto kreovaných orgánov.

Prvým krokom bolo vytvorenie revolučných miestnych orgánov verejnej správy na území Podkarpatskej Rusi v podobe národných výborov. Tieto síce pôvodne naozaj vznikali spontánne v rámci protifašistického a národnooslobodzovacieho boja obyvateľstva regiónu proti okupačnej moci, avšak celkom prirodzene reflektovali národnostné a politické zloženie účastníkov odboja tak, ako to bolo na všetkých Nemeckom a jeho spojencami okupovaných územiach alebo v dočasne porazených štátoch. Pravda, po obsadení teritória Podkarpatskej Rusi Červenou armádou sa situácia v tomto smere podstatne zmenila.

Národné výbory totiž začali vznikať z iniciatívy a pod kontrolou dôstojníkov ČA, resp. jej politických a spravodajských zložiek, ktorí k tomuto účelu zjavne využívali predstaviteľov dovtedy ilegálnych a počas okupácie značne zdecimovaných komunistických buniek a sietí. Je celkom pochopiteľné, že za týchto okolností sa žiadne voľby vlastne ani nekonali a všetka moc v obciach či v okresoch bola odovzdaná do rúk „spoľahlivých“ osôb z hľadiska záujmov ZSSR, teda komunisticky, resp. sovietsky orientovaných miestnych občanov. Personálne obsadenie týchto provizórnych orgánov sa dialo priamym dosadením jednotlivých osôb alebo po porade s občanmi príslušných obcí. Miestnych aktivistov a sovietskych dôstojníkov pritom doplnili utečenci, ktorí do ZSSR emigrovali za okupácie a dezertovali z I. československého armádneho zboru. Tieto domáce kádre však prišli posilniť aj mnohí pracovníci stranického aparátu z Kyjeva a iných ukrajinských miest, ktorých na územie Zakarpatska so

---

¹² Магочій, Павло Роберт: Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород 1994, s. 153.

súhlasom Stalina vyslal prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany (boľševikov) Ukrajiny, ďalej KS(b)U, N. S. Chruščov.¹³

Politický zámer zakladania národných výborov s rozhodujúcim vplyvom komunistov odhaľuje postoj sovietskeho velenia k tým funkcionárom alebo národným výborom, ktoré boli za obnovenie československej správy v zmysle československo-sovietskej dohody uzavretej dňa 8. mája 1944. Takéto osoby boli veľmi často kritizované, kriminalizované a, niekedy aj na základe vyprovokovaných incidentov, izolované. Napríklad, už v polovici novembra 1944 boli rozkazom sovietskych vojenských a spravodajských orgánov zatknutí a hneď deportovaní niektorí rusínski miestni predstavitelia, ktorí jasne vyjadrovali podporu a sympatie vtedajšej československej správe regiónu.¹⁴

V tomto duchu sa realizovali mocenské zásahy aj do personálneho zloženia národných výborov, ktoré nezodpovedali predstavám komunistov a ich ochrancov o ďalšom politickom vývoji v oblasti. Takéto orgány boli bezodkladne reštrukturalizované a rekonštruované úplne podľa predstáv realizátorov politických a štátoprávných zmien na Podkarpatskej Rusi. Práve v tomto smere bol symptomatický prípad odvolania Okresného národného výboru (ONV) vo Velikom Bereznom. Šesť z jeho 12 členov totiž odmietlo podpísať manifest o zjednotení Podkarpatska so sovietskou Ukrajinou, preto sa uskutočnili nové „voľby“ s vopred známym výsledkom. Podstatné zmeny po dodatočných voľbách sa uskutočnili i v Mestskom národnom výbore v Užhorode a v Okresnom národnom výbore v Ťačeve.¹⁵ Prirodzene, v týchto nových orgánoch mali zaistené majoritné postavenie komunisti, resp. tí miestni aktivisti, ktorí boli prosovietskeho zmysľania.

Pravda, predpokladom úspechu tejto stratégie bolo od samého začiatku ignorovanie a izolovanie dočasných československých orgánov na tomto teritóriu, a to vládneho delegáta Františka Němca a jeho referentov v Chuste, ako aj londýnskou vládou v exile menovaného veliteľa pre oslobodené územie gen. A. Hasala. Po príchode F. Němca do Chustu 27. októbra bola totiž československá správa obnovená fakticky len v piatich juhovýchodných okresoch: Rachovo, Ťačevo, Chust, Volovec a Sevľuš. Ostatné územia Podkarpatska, zvlášť tie, ktoré priamo susedili so Slovenskom, boli totiž v rozpore s realitou vyhlásené za frontové pásmo, v ktorom v zmysle dohody moc vykonávali vojenské orgány ČA s podporou spravodajských a bezpečnostných zložiek NKVD či SMERŠ, ako aj s pomocou miestnych komunistov.

Tí už začiatkom novembra rozprúdili veľmi aktívnu propagačnú kampaň za pripojenie Podkarpatskej Rusi k ZSSR, preto, pochopiteľne, odmietali

¹³ Макара, Микола Петрович: Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород 1995, s. 22–23.

¹⁴ Поп, Іван: Подкарпатська Рус. Прага 2005, s. 159–160.

¹⁵ Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 34.

odovzdať moc československým civilným úradom. Uvedené politické a ideologické aktivity boli sprevádzané ostrou, miestami až demagogickou agitáciou namierenou nielen proti kolaborantom, ktorá je celkom prirodzená a vyskytuje sa po páde režimu v každej okupovanej krajine, ale súčasne i proti „nepriateľom“ ľudu a tzv. nedemokratickým a antisovietskym živlom. Do tejto skupiny bol zahrnutý každý, kto mal nejaké výhrady voči zavádzaniu nových poriadkov.¹⁶ Je len prirodzené, že v hektickej atmosfére len málokto mal odvahu postaviť sa proti tomuto trendu, hoci by s ním nesúhlasil.

Prejavom ignorovania dohody z 8. mája 1944 bol postoj sovietskych orgánov k otázke mobilizácie. V zmysle tejto dohody na území Podkarpatskej Rusi malo právo mobilizovať len veliteľstvo československej armády. Vládny delegát F. Němec už 30. októbra 1944 vyhláškou nariadil súpis osôb odvodových ročníkov, v mene prezidenta vyhlásil čiastočnú mobilizáciu gážístov, záložníkov aj brancov, a existovali už aj pokyny pre spoluprácu národných výborov v jej priebehu.¹⁷ Napriek tomu, ČA cez miestne veliteľstvá začala bezodkladne organizovať rozsiahly nábor dobrovoľníkov do vlastných radov bez ohľadu na protesty československých orgánov.

Sovietske vojská sa v tomto smere angažovali v rámci celého regiónu. O pomere síl na tomto dôležitom úseku svedčí skutočnosť, že kým do I. československého armádneho zboru bolo získaných 6 735 vojakov, do radov ČA vstúpilo asi 23 000 mužov. Značnú úlohu zohralo to, že vstupom do ČA sa uľahčila sociálna situácia tamojších chudobných rodín, ktoré navyše dostali 100 kg obilia, čo niektorých ľudí v podstate zachránilo od hladu. Sovietske velenie tiež strádajúcemu obyvateľstvu oblasti rozdelilo, hlavne z ukoristených zásob maďarskej armády v Sevľuši, 250 000 pudov obilia, čo predstavovalo viac ako 4 090 ton.¹⁸

Ďalším krokom smerujúcim k vytvoreniu NRZU bolo založenie Komunistickej strany Zakarpatskej Ukrajiny (KSZU). Týmto spôsobom chceli komunisti na území Podkarpatskej Rusi získať inštitucionálnu platformu i oficiálne vedenie, a stáť sa tak fakticky nezávislými od Komunistickej strany Československa, ktorej členmi oficiálne boli. Tento zámer napokon podporilo i sovietske vedenie, hoci exiloví predstavitelia KSCĽ nachádzajúci sa tak v Moskve, ako i v Londýne boli voči všetkým plánom a zámerom ZSSR v podstate vždy veľmi ústretoví. Zakarpatským komunistom však pripadla veľmi dôležitá ideová

---

¹⁶ Brod, Toman: *Československo a Sovětský svaz 1939–1945: Moskva – objetí a pouto*. Praha 1992, s. 278.

¹⁷ Державний архів Закарпатської області в Ужгороді (ДАЗО), Фонд (Ф.) Р-14, опись (оп.) 1, справа (спр.) 5, аркуш (арк.) 2, 5, 8.

¹⁸ Из доповідної записки начальника 7-го відділу полігуправління 4-го Українського фронту про політичні настрої населення Закарпатської України. In: Довганич, Омелян Дмитрович – Корсун, Олексій Михайлович (eds.): *Тернистий шлях до України: Збірник архівних документів і матеріалів. Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр. XX століття, № 283*. Ужгород 2007, s. 476.

a politicko-organizačná úloha pri príprave a realizácii pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu, preto sa nechceli v tej veci úplne spoliehať len na československých komunistov. Dvaja z trojčlennej delegácie KSČ, ktorá bola vyslaná do regiónu obnoviť činnosť územnej organizácie, S. Borkaňuková a M. Klimpotjuk, prešli na stranu organizátorov a realizátorov jeho anexie.

Významnú rolu v procese formovania KSZU zohrali noviny *Закарпатська правда* (Zakarpatská pravda), ktorých vydávanie bolo obnovené už 5. novembra 1944. Iniciatívna skupina komunistov v Mukačeve 13. novembra 1944 vytvorila organizačný výbor, ktorému odporučila zvolať prvú stranícku konferenciu. Táto sa v rekordne krátkom čase uskutočnila už 19. novembra 1944 v mestskom divadle v Mukačeve. Zišlo sa 294 delegátov z jednotlivých okresov a 124 hostí, najmä z radov partizánov a predstaviteľov ČA. Hlavnú úlohu pri príprave a organizačnom a obsahovom zabezpečení konferencie mali bývalí funkcionári KSČ v tejto oblasti: I. Turjanica a S. Vajs.

Nie je bez zaujímavosti, že hlavným bodom rokovania neboli ani stanovy ani program novej samostatnej politickej strany, ale spojenie regiónu nazvaného Zakarpatskou Ukrajinou so sovietskou Ukrajinou a mobilizovanie komunistov za splnenie tohto cieľa. V tomto zmysle aj rezolúcia, ktorú prijali na zakladajúcej konferencii, ich zaväzovala, aby zo všetkých síl podporovali a viedli hnutie ľudových mas za zjednotenie, organizovali pracujúcich do boja za definitívnu porážku hitlerovského Nemecka i hortyovského Maďarska, a zároveň aj vytýčila cestu k zabezpečeniu sociálneho, národného a kultúrneho rozvoja regiónu, ktorú videla práve v jeho zjednotení so sovietskou Ukrajinou.¹⁹

Druhou hlavnou agendou konferencie komunistov bolo vyvlastnenie veľkostatkov a bezplatné pridelenie pôdy bezzemkom a drobným roľníkom, ako aj znárodnenie priemyslu a bankovníctva. Delegáti rozhodli o spojení komunistických organizácií a buniek do jednotnej Komunistickej strany Zakarpatskej Ukrajiny (KSZU) a zvolili *Ústredný výbor KSZU*, ktorý mal 23 členov. Neskôr bol do tohto orgánu kooptovaný A. Andrijko, ktorý bol s týmto cieľom vyslaný priamo z ÚV KS(b)U z Kyjeva. Prvým tajomníkom ÚV KSZU sa stal I. I. Turjanica, druhým tajomníkom D. Tarachonyč a za tajomníkov boli zvolení S. Vajs a I. Lednej.

Príznačným pre vtedajšiu politickú atmosféru v regióne bola skutočnosť, že oddanosť jeho zjednoteniu so sovietskou Ukrajinou sa stala základným kritériom politickej zrelosti a občianskej spoľahlivosti a rozhodovala aj pri prijímaní nových členov KSZU. Koncom roku 1945 existovalo na území oblasti 434 základných organizácií strany, ktoré mali 4 279 členov. Preto je do istej miery

¹⁹ Резолюція першої конференції комуністичної партії Закарпатської України про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною 19. листопада 1944 р. Ін: Балага, Віктор Іванович et al.: Воз'єднання: Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про воз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. Ужгород 1999, s. 52–55.

paradoxné, že v nasledujúcom období, pri oficiálnom inkorporovaní KSZU do KS(b)U sa uskutočnili preverky členskej základne, v ktorých vtedy uspelo len 2 634 z nich, teda 58,6 %. Pod priamou kuratelou KSZU bol *Союз молодежи Закарпатської України* (Zväz mládeže Zakarpatskej Ukrajiny), ktorý vznikol 17. decembra 1944 taktiež v Mukačeve.²⁰

Významnú úlohu v procese ideovej a organizačnej prípravy obyvateľstva na pripojenie regiónu k ZSSR, ale aj realizácie aktov demonštrovania dobrovoľnosti a spontánnosti aktivít za jeho uskutočnenie zohralo 36 osvetových dôstojníkov pochádzajúcich z tejto oblasti, ktorí sa ako dobrovoľníci po internovaní v Sovietskom zväze dostali na slobodu tým, že vstúpili do československej armády formujúcej ozbrojené jednotky na jeho území na základe vojenskej zmluvy ČSR a ZSSR z júla 1941. Boli väčšinou komunistického zmysľania, resp. boli získaní pre spoluprácu so sovietskou tajnou službou a plnili zadané úlohy. Ich presunutie na územie Podkarpatskej Rusi bolo zdôvodnené úlohami pri prebiehajúcej mobilizácii jej obyvateľstva do radov československej armády, tí však pri najbližšej príležitosti dezertovali a zapojili sa do hnutia za pripojenie teritória k ZSSR.²¹ Či súhlas s prevelením týchto príslušníkov zboru zo strany jeho veliteľa gen. L. Svobodu bol získaný na základe nesprávnych informácií alebo s vedomím ich skutočnej úlohy v regióne je dnes ťažké spoľahlivo zistiť.

V zmysle rezolúcie zakladajúcej konferencie KSZU z 19. novembra 1944 začali sa prípravy na uskutočnenie I. zjazdu národných výborov, ktorý sa mal zísť už o týždeň, a to dňa 26. novembra 1944 v Mukačeve. Voľby delegátov však neupravoval žiadny zákon a zjavne chýbal koordinujúci, ale aj kontrolný orgán, ktorý by na legitimitu prebiehajúcich udalostí dozeral. Určovanie zástupcov obcí a miest, ktorí sa mali zúčastniť zjazdu, sa tak dialo celkom chaoticky, v mnohých prípadoch sa žiadne voľby ani nekonali, ale delegáti boli jednoducho menovaní príslušnou inštitúciou, ba stávalo sa, že niektorý funkcionár určil za delegáta sám seba. Na pomoc organizovaniu podujatia N. S. Chruščov poslal početnú, viac než stočlennú skupinu politických aktivistov a straníckych funkcionárov zo sovietskej Ukrajiny, údajných partizánov, čo naznačuje tiež ich ideové presvedčenie a metódy práce.²² Prepravu delegátov na zjazd zabezpečovalo velenie sovietskych ozbrojených síl dislokovaných v regióne.

Zjazdu sa napokon údajne zúčastnilo 663 delegátov a 116 hostí, medzi nimi náčelník politickej správy IV. ukrajinského frontu gen. M. M. Proinin a náčelníci politického oddelenia 1. gardovej armády plk. S. I. Ťulpanov a 18. armády plk. L. I. Brežnev, ako aj partizánsky veliteľ plk. A. V. Tkanko.

---

²⁰ К тому розгі Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 19–27.

²¹ Штеменко, Сергей Матвеевич: Генеральный штаб в годы войны: Книга вторая. Москва 1970, s. 346.

²² Годьмаш, Пётр Васильевич – Годьмаш, Сергей Петрович: История республики Подкарпатская Русь. Ужгород 2008, s. 372.

Zo 663 delegátov bolo 258 roľníkov a 178 robotníkov, na druhej strane príslušníkov inteligencie organizátori vyberali veľmi starostlivo a dôsledne, pretože sa obávali možného narušenia plánovaného priebehu zjazdu. Celkové ovzdušie celého zasadania naznačilo už úvodné vystúpenie P. Sovu, v ktorom konštatoval, že Červená armáda priniesla regiónu nielen oslobodenie, ale aj právo na sebaurčenie, a preto rozhodnúť sa zle by vraj malo osudové dôsledky, čo však zrejme nie všetci účastníci zjazdu úplne pochopili.²³ Hlavným dokumentom bol *Manifest prvého zjazdu národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny o zjednotení Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou*. Ten okrem tendenčnej analýzy historického vývoja regiónu, glorifikovania Červenej armády a zdôrazňovania priania obecných, mestských a okresných národných výborov v celej oblasti obsahoval aj požiadavky zjazdu sformulované do štyroch bodov:

1. Zjednotenie Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou a vystúpenie zo zväzku s Československom;
2. Požiadanie Najvyššieho soviету Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky a Najvyššieho soviету ZSSR o prijatie Zakarpatskej Ukrajiny do zväzku ZSSR;
3. Zvolenie Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny ako jedinej ústrednej moci fungujúcej z vôle ľudu na území Zakarpatskej Ukrajiny;
4. Splnomocnenie a zaviazanie NRZU uskutočniť rozhodnutie zjazdu o zjednotení Zakarpatskej Ukrajiny so sovietskou Ukrajinou.²⁴

Pokiaľ ide o voľbu NRZU, zaujímavý je fakt, že hoci takmer 70 % delegátov zjazdu tvorili roľníci a robotníci, do uvedeného orgánu bolo zvolených šesť právnikov, traja úradníci, dvaja profesori, inžinier, kňaz, lekár a novinárka, teda príslušníci inteligencie vlastne tvorili 88 % z celkového počtu členov NRZU. Pôvodne robotníkmi boli fakticky iba I. I. Turjanica a I. M. Vaš, ale aj tí od polovice dvadsiatych rokov pracovali v aparáte komunistickej strany, a preto tiež absolvovali potrebné školenie v ZSSR. Uvedený paradox pravdepodobne súvisel najmä s tým, že členovia NRZU mali byť súčasne poverení aj vedením príslušných rezortov, čo zároveň predpokladalo adekvátne vzdelanie a určité skúsenosti v oblasti, ktorú mali riadiť. Na druhej strane, zloženie delegátov zjazdu síce demonštrovalo jeho všeludový charakter, ale zároveň do značnej miery zvyšovalo manipulovateľnosť delegátov, a tak vlastne uľahčovalo zabezpečenie plánovaného a bezkonfliktného priebehu celej akcie.

²³ Довідь делегата з'їзду, голови Народного комітету м. Ужгорода професора Сови, П.П.: Закарпатська Україна визволена від німецько-мадярських окупантів. In: Довганич, О. Д.– Корсун, О. М. (eds.): Тернистий шлях до України, s. 463.

²⁴ Маніфест першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною. In: Закарпатська правда, 1944, 27. листопад 1944, № 7. ДАЗО,Ф. Р-190, оп. 2, спр. 1, арк. 5.

Na otázku, ako možno hodnotiť NRZU, sa nedá odpovedať jednoznačným spôsobom, pretože predstavovalo politickú inštitúciu, ktorá vznikla v špecifických podmienkach regiónu a vo vojnovom období, pričom si z istej časti zachovala historickú formu politickej aktivizácie a organizovania rusínskeho a ukrajinského obyvateľstva v karpatskom priestore.²⁵ Na druhej strane, je evidentné že absorbovala viaceré prvky sovietskeho mocenského systému, ktorý sa vyznačoval spojením alebo bezprostredným prepojením zákonodarnej, výkonnej a súdnej moci ideologicky a politicky riadenej jedinou politickou stranou, čo je charakteristickým znakom pre všetky totalitné režimy.

Pravda, NRZU z hľadiska svojho vzniku, štruktúry a fungovania vôbec nezodpovedala dnešným kritériám modernej demokracie, to sa však ani nedalo očakávať. Avšak aj z hľadiska vtedajšieho československého právneho poriadku vykazovala niektoré vonkajšie znaky, ktoré nás asi oprávňujú dôvodne pochybovať o jej ústavnosti, legálnosti a legitímnosti. Neústavnosť vzniku a pôsobenia NRZU nie je potrebné osobitne zdôvodňovať. Je totiž na prvý pohľad úplne zrejmé, že v podobe, v akej vznikla a pracovala, nemala vôbec žiadnu oporu v Ústave Československej republiky č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920 a v zákonoch na jej základe prijatých, ani v Ústavnom zákone č. 328/1938 Zb. z. a n. o autonómii Podkarpatskej Rusi z 22. novembra 1938, ktorý de iure platil až do 16. januára 1946, kedy došlo k výmene ratifikačných listín dohody medzi Československom a ZSSR o odstúpení Podkarpatskej Rusi z 29. júna 1945.

NRZU bola vytvorená a prevzala zákonodarné a vládne kompetencie na istej časti územia štátu bez súhlasu československých orgánov, hoci v tom čase pôsobili v emigrácii či v provizórnom režime, preto jej očividne chýbal atribút legálnosti. Tento fakt, pochopiteľne, dáva do iného svetla aj jej rozhodnutia a ich právne účinky, ktoré podstatne ovplyvnili vývoj vo všetkých sférach života tamojšej spoločnosti, a to navyše nezvratným spôsobom. Národná rada pritom svoje rozsiahle kompetencie vykonávala formou dekrétov, uznesení a nariadení, ktoré sa navzájom líšili významom spoločenských zmien, veľkosťou upravovanej sféry, ale aj mierou zainteresovanosti a zodpovednosti NRZU a jej jednotlivých členov.²⁶

V tomto zmysle môžeme NRZU pokladať len za dočasný nástroj revolúcie, prevratu smerujúceho k štátoprávnym, politickým a ďalším systémovým zmenám, ktoré síce možno aj vyhovovali istej časti spoločnosti, avšak v týchto súvislostiach vôbec nepreukazovali žiadnu historickú kontinuitu a bez politickej a organizačnej podpory zo strany ZSSR by boli vlastne neuskutočniteľné. Na druhej strane, stali sa nepriamo súčasťou geopolitických, teritoriálnych a politických zmien, ktoré vyplynuli z výsledkov druhej svetovej vojny, preto

---

²⁵ Болдижар, Михайло Миколайович: Закарпаття між світовими війнами: факти, події, люди, оцінки. Ужгород 2001, s. 24.

²⁶ К тому розгі Кульчицький, Володимир Семенович: Законодавча діяльність Народної Ради Закарпатської України. In: Проблеми правознавства: Випуск 20. Київ 1971.

ich nemožno revidovať ani spochybňovať. To je konsenzus, ktorý z pragmatických dôvodov rešpektuje aj celé medzinárodné spoločenstvo ako dôležitý predpoklad mierového života v tejto časti sveta.

Táto skutočnosť však historikom nesmie automaticky zatvárať oči, aby nevideli to, čo sa v skutočnosti stalo, aby ignorovali historické fakty a objektívne nehodnotili udalosti a iné okolnosti, pretože je to povinnosťou historického poznávania. Je všeobecne známe, že veľmi často historickým aktom, udalostiam a procesom celkom zjavne úplne chýbala istá legálna platforma a presvedčivá legitimita, napriek tomu výrazne posunuli vývoj národov, štátov, kontinentov i celého ľudstva pozitívnym smerom. Bádateľov to však nezabavuje povinnosti tieto javy skúmať a objektívne hodnotiť.

Legitimita NRZU v období jej vzniku aj činnosti veľmi vážne utrpela tým, že vznikla z volieb konaných za prítomnosti vojenských jednotiek ČA, ktoré boli priamo zainteresované na ich výsledkoch. Žiadne voľby za okupácie, bez ohľadu na jej anekdný alebo oslobodzovací charakter, nemôžu byť objektívne. Nesporne totiž vyvoláva určitý psychický nátlak správať sa lojálne k záujmom tých, ktorí majú aktuálnu moc, preto tým faktom nie sú legitímne. Navyše, jednotliví príslušníci, jednotky a orgány ČA priamo organizovali a ovplyvňovali voľby, ba aj vyberali kandidátov či priamo menovali delegátov, dopravovali ich na miesto konania zjazdu a boli účastní na celom jeho rokovaní, čo však nebolo možné robiť netendenčným, nejakým nezaujatým spôsobom.

Voľby delegátov zjazdu neupravoval žiadny zákon ani predpis nižšej právnej sily, ba v tomto smere neboli využité ani vtedy platné československé ani sovietske normy. Kvórum bolo stanovené len formálne a neboli určené žiadne približne porovnateľné volebné okrsky. Delegátov volili nielen národné výbory, ale aj závody, školy a inštitúcie, preto neexistovala rovnomerná volebná geometria. Na zjazde sa zúčastnili delegáti z 268 obcí, teda len 55 % z ich celkového počtu, pretože podľa sčítania obyvateľstva z roku 1930 sa na Podkarpatskej Rusi nachádzalo 487 miest a obcí.²⁷ Výsledkom toho bolo, že takmer polovicu účastníkov zjazdu tvorili delegáti z troch okresov: Mukačevo, Iršava a Sevľuš. Zastúpenie okresov, ktoré boli čiastočne pod československou správou, resp. západných okresov regiónu bolo podstatne nižšie a pokiaľ išlo o okresy Perečín, Volovec a Velike Berezne, nebolo ani dostačujúce.²⁸ Navyše, vo väčšine prípadov boli voľby delegátov len formálne, a ako sme už uviedli, nebolo zriedkavosťou ani ich priame menovanie.

Okrem toho, prvý (a posledný) zjazd národných výborov Zakarpatskej Ukrajiny mal v niektorých ohľadoch nekorektný priebeh. Medzi delegátmi totiž sedeli príslušníci sovietskej tajnej služby a ČA. Viacerí delegáti, údajne po búrlivej noci, sa vraj nedostavili včas a sčasti ich nahradili miestni študenti. Pravdepodobne

²⁷ Dostál Jaroslav: Podkarpatská Rus. Praha 1936, s. 8.

²⁸ Довганич, О. Д.: У сутінках забуття, s. 4.

preto sa zjazd začal s dvojhodinovým časovým posunom. Organizátori zjazdu zmenili i spôsob hlasovania, keď namiesto zdvihnutia lístka a potvrdeným mandátom sa hlasovalo iba spoločnou slovnou akklamáciou.²⁹ Niektorí delegáti už pred zjazdom údajne vyslovili isté pochybnosti a chceli navrhnúť referendum, avšak tieto opozičné nálady boli v zárodku potlačené.³⁰ Organizačné nedostatky súvisiace s hlasovaním za manifest malo dodatočne napraviť jeho podpísanie po ukončení zasadania. Z tohto dôvodu usporiadatelia delegátov nechceli pustiť z miestnosti, kým ho nepodpísali. V zmätku, ktorý pri odchode nastal, pretože dverí z kinosály bolo viac, niektorí tak urobili aj viackrát.

V tejto súvislosti je zároveň symptomatické, že sa nezachovali prezenčná listina ani pôvodný zoznam delegátov zjazdu, ale ten bol rekonštruovaný, kompletizovaný a faktami doplnený až po mnohých rokoch z iniciatívy jeho priameho účastníka a neskôr zakarpatského historika M. V. Trojana. Viaceré kolujúce a spravidla citované exempláre vykazujú aj určité odlišnosti a nezrovnalosti. Potvrzuje sa aj domnienka, že niektorí účastníci zjazdu, ktorí boli pozvaní ako hostia, sa tiež nechali strhnúť tamjšou atmosférou, začali sa považovať tiež za delegátov s mandátom, a tak pravdepodobne aj hlasovali.³¹

Faktickým uznaním skutočnosti, že isté manipulácie a zmätky počas zjazdu, vrátane hlasovania za Manifest, by snáď mohli spochybniť jeho právoplatnosť, bolo rozhodnutie, aby sa uskutočnilo jeho dodatočné podpisovanie obyvateľstvom Podkarpatskej Rusi. Chápalo sa to ako potvrdenie súhlasu s jeho obsahom, pretože podľa pôvodného scenára malo totiž jeho prijatie vyznieť jednomyseľne a manifestačne. Podľa zverejnených údajov Manifest údajne takto podporilo až 250 000 ľudí, čo by vlastne znamenalo súhlasné vyjadrenie takmer celej dospeléj populácie regiónu. Na druhej strane, nikto ani nikdy neveril, že sa toto svojrázne referendum realizovalo vždy dobrovoľne a prebehlo štandardným a korektným spôsobom. Práve z tohto dôvodu sa celou podpisovou akciou ani hárkami so získanými podpismi v priebehu ďalšieho vývoja príliš často neargumentovalo.

Známe sú neskoršie vyjadrenia svedkov i priamych účastníkov celej kampane, že na váhajúcych jedincov bol vykonávaný administratívny a psychologický nátlak, podpisovanie sa realizovalo nielen v obciach a mestách, ale aj v závodoch a školách, deti často podpisovali aj za rodičov, manželky za manželov, istú časť autogramov tvorili typické znaky negramotných ľudí a podpisy sa neraz získavali aj pod falošnými zámienkami, akými boli údajné zoznamy pre potravinovú pomoc alebo ďakovné listy J. V. Stalinovi za oslobodenie oblasti.³² V tomto

---

²⁹ Годьмаш, Пётр Васильевич – Годьмаш, Сергей Петрович: Подкарпатская Русь и Украина. Ужгород 2003, s. 229.

³⁰ Маркусь, Василь: Приєднання Закарпатської України до Радянської України. Київ 1992, s. 46–47.

³¹ Довганич, О. Д.: У сутінках забуття, s. 4.

³² Pop, Ivan. Malé dejiny Rusínov. Bratislava sine dato, s. 127.

zmysle príliš neprekvapuje, že podpísané listy nie sú vôbec archivované a nie sú k dispozícii ani bádateľom, a to rovnako, ako protokol zjazdu, ktorý sa vôbec nezachoval a celý priebeh sa rekonštruuje len podľa dobovej tlače a svedectiev pamätníkov, ktoré ale nemožno pokladať za úplne objektívne, skôr naopak. Zjazd preto hlavný cieľ, pre ktorý bol organizovaný, nesplnil k úplnej spokojnosti.

Silným argumentom v prospech tohto tvrdenia je fakt, že zjazd národných výborov, prijatie Manifestu, ba ani jeho podpísanie, rovnako ako ani všetky ostatné aktivity NRZU sa nestali základom, ba ani hlavným argumentom pri rokovaniach predstaviteľov vlády ZSSR a Československa o pripojení Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Vníмали sa iba ako určité prejavy vôle obyvateľstva, tak ako i ďalšie schôdze a mítingy, ktoré sa v hektickej jeseni 1944 uskutočnili v tomto regióne. Pravda, určitú úlohu v tejto súvislosti zohrali aj výsledky jaltskej konferencie vo februári 1945.

Najvyšší predstavitelia protihitlerovskej koalície sa na nej totiž dohodli, že na nimi oslobodených územiach nebudú akceptovať žiadne samozvané orgány, iba legitímne alebo predtým uznané inštitúcie. Jedinou medzinárodne prijateľnou možnosťou pripojiť región k ZSSR bola preto medzištátna zmluva medzi vládami Sovietskeho zväzu a Československa. Tento fakt takmer symbolicky dokrešuje skutočnosť, že aktu podpísania uvedenej dohody 29. júna 1945 v Moskve sa nezúčastnil ani jeden predstaviteľ NRZU, ktorá kampaň z veľkej časti realizovala, a zástupca Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky bol prítomný len ako pozorovateľ.

Na druhej strane, vznik a fungovanie NRZU neboli zbytočné ani samoučelné, hoci vôbec nie z aspektu pripojenia Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Veľmi významnú úlohu totiž zohrali NRZU a jej aktivity práve pri príprave regiónu na proces jeho sovielizácie, dokonca mnohé opatrenia v tomto smere aj uskutočnila. Tým značne uľahčili a zjednodušili prácu sovietskym orgánom, ktoré oficiálne prevzali moc v regióne v januári 1946. Pritom nešlo vždy len o vcelku pozitívne prijímané a populárne nariadenia typu parcelácie pôdy či presadzovania nového sociálneho zákonodarstva. Niektoré dekréty a nariadenia mali zjavne nedemokratický, autoritatívny a do istej miery aj represívny charakter a nevyvolávali preto vždy všeobecné nadšenie.

Dekrétom NRZU z 18. decembra 1944 vznikli tzv. národné družiny (ľudové oddiely), ktoré nemali charakter pravidelnej armády, ale tvorili ich ozbrojení dobrovoľníci, pričom však plnili úlohy popri civilnom zamestnaní. Náčelníkom týchto útvarov sa stal príslušník ČA pplk. A. V. Tkanko. Okresnými veliteľmi boli vždy sovietski dôstojníci, jedinou výnimkou bol okres V. Berezne, kde túto funkciu vykonával miestny partizánsky veliteľ I. Fabrickyj.³³ Od apríla 1945 národné družiny plnili aj úlohy pohraničnej stráže. K ozbrojeným

³³ Годьмаш, П. В. – Годьмаш; С. П. Подкарпатская Русь и Украина, s. 246.

zložkám patrila tiež národná milícia, ktorá vykonávala úlohy policajných zložiek, ako aj orgány vnútra a bezpečnosti. Od oslobodenia regiónu však na tomto úseku voľne operovali aj príslušníci sovietskych bezpečnostných zložiek podliehajúcich Ľudovému komisariátu vnútorných vecí (NKVD), ako aj vojenskej kontrarozviedky (SMERŠ).³⁴

Na úseku priemyslu, dopravy, spojov, obchodu, služieb a bankovníctva sa tak obnova a rekonštrukcia objektov uskutočňovala súčasne so zmenou ich vlastníctva. Dekrétom NRZU z 5. decembra 1944 bol movitý i nemovitý majetok Československej republiky a Maďarského kráľovstva prevedený do vlastníctva Zakarpatskej Ukrajiny. Postupne boli tak znárodňované jednotlivé priemyselné odvetvia, v prvej fáze to však boli liehovary a pivovar v Mukačeve. Dňa 21. decembra 1944 sa uskutočnila nacionalizácia finančného, úverového a poisťného systému v regióne. Znárodnenie sa týkalo aj súkromných domov a bytov osôb, ktorých majetok podliehal vyvlastneniu a všetkých bytov s plochou nad 80 m². Drobní remeselníci a obchodníci síce mohli súkromne podnikáť, avšak boli viazaní nariadením o maximálnych cenách k 1. septembru 1944 a museli sa podriaďovať prísnyim daňovým predpisom. Ich istote a iniciatíve prirodzene nepridávalo, že aj za ten najmenší priestupok voči novým zákonom im hrozila konfiškácia majetku.³⁵

Riešenie agrárnej otázky sa začalo už na prvom zjazde národných výborov schválením uznesení o konfiškovaní pôdy a majetku maďarských a nemeckých statkárov a zradcov ľudu a o bezplatnom pridelení pôdy a lesov bezzemkom, maloroľníkom, robotníkom a úradníkom prostredníctvom miestnych národných výborov. Rátalo sa dokonca s dobrovoľným presunom roľníkov z horských a podhorských do nížinných oblastí. Záujem ale značne prevýšil ponuku, pretože konfiškovaných bolo len 40 700 ha pôdy. Preto dekrétmi z 28. februára 1945 bol jej prenájom zakázaný a 19. marca bola stanovená maximálna výmera pôdy na 2,2 ha v južných okresoch a 2,8 ha v menej úrodných okresoch Perečín, V. Berezné, Chust, Svalava, Volovec a Rachovo, čo prinieslo možnosť rozdeliť ďalších 17 000 ha. O pridelovaní pôdy rozhodovali stranické organizácie a vedenie národných výborov, uprednostňovali dobrovoľníkov ČA, ale celá agenda sa vzhľadom na ďalší vývoj, ktorý smeroval ku kolektivizácii pôdohospodárstva, neskôr ukázala byť nepodstatnou.³⁶

Sociálne práva, ktoré NRZU ponúkala širokým vrstvám obyvateľstva, vrátane práva na prácu, na odmenu, na odpočinok, zdravotnú starostlivosť, podporu v práceneschopnosti či dôchodok v starobe, ochranu práv prostredníctvom odborov a pod. síce výrazne prevyšovali dovtedy platný štandard, málokto si však

---

³⁴ Skratka je odvodená od ruského názvu inštitúcie – Народный комиссариат внутренних дел. Skratka SMERŠ má pôvod v hesle kontrarozviedky Smrť špiónom! (Смерть шпионам!).

³⁵ Podrobnejšie pozri Гранчак, І. М. et al. Нариси історії Закарпаття. Том II., s. 619–625.

³⁶ Podrobnejšie pozri Макара, М. П.: Закарпатська Україна, s. 68–74.

avedomoval, že ich realizácia je závislá od zdrojov, ktoré boli vo vtedajších podmienkach viac než obmedzené. Na druhej strane, istá veľkorysosť v tejto oblasti bola kompenzovaná viacerými obmedzeniami, hlavne zákazom vypovedania zmluvy a odchodu k inému zamestnávateľovi, ktoré pripomína obdobie raného kapitalizmu.

Oblasť vzdelávania a kultúry na Podkarpatskej Rusi síce zaostávala za priemerou úrovňou v Československu, resp. v Maďarsku, boli to však skôr rezídua minulosti a zložitej národno-kultúrnej situácie než zámery dovtedajších správco regionu. Invektívam sovietskej propagandy v tomto smere preto chýba reálny základ a opodstatnenie, pretože aj nedostatok kvalifikovaných učiteľov počas vojny je nadnárodný problém. Nový režim však riešil celkom iné problémy, ktoré v tejto sfére pokladal za dôležité. Dekrétom z 5. decembra 1944 preto došlo k oddeleniu štátu a cirkvi a 20. apríla 1945 boli všetky cirkevné, obecné, súkromné a ďalšie školy poštátnené so zavedením sovietskeho modelu vzdelávania a výchovy.

V priebehu roku 1945 bolo tiež zavedená sedemročná povinná školská dochádzka a k 1. septembru 1946 už fungovalo 451 ľudových škôl, šesť gymnázií a 25 meštianskych škôl, v ktorých sa učilo viac než 100 000 detí, tri učiteľské semináre a tri stredné obchodné školy, ktoré navštevovalo spolu 1 730 študentov. Prejavom manipulácie bol zjazd pedagógov Zakarpatskej Ukrajiny 23. decembra 1944, ktorý na základe zjednotenia regiónu so ZSSR, okrem iného, tiež schválil aj uplatňovanie zásad sovietskej pedagogiky. Významným počínom na úseku vzdelávania a kultúry bolo, že na základe spoločného uznesenia ÚV KSZU a NRZU z 20. júla 1945 vznikla v Užhorode *Zakarpatsko-ukrajinská univerzita* tvorená historickou, filologickou, biologickou a lekárskou fakultou, ktorá už na školský rok 1945/46 chcela prijať spolu 240 poslucháčov. Napokon však bolo oficiálne zriadenie univerzity v Užhorode príslušnými orgánmi schválené až 18. októbra 1945. Posunuli sa preto termíny otvorenia univerzity, prijímania poslucháčov i začiatku vyučovania na jednotlivých fakultách, na ktoré bolo nakoniec prijatých iba 168 študentov.³⁷

V januári 1945 NRZU vydala dekrét o slobodnom prechode veriacich z katolíckej do pravoslávnej cirkvi. Bol to fakticky začiatok likvidácie gréckokatolíckej cirkvi v Zakarpatsku, ktorý bol po zavraždení mukačevského biskupa T. Romžu tajnou službou dovŕšený už v roku 1949.³⁸ Pokiaľ ide o pravoslávnu cirkev, určité snahy o jej prechod zo srbskej do moskovskej patriarchie zo strany časti vedenia existovali už skôr, čo sa prejavilo cestou delegácie vedenej P. V. Linturom, administrátorom Mukačevsko-Prešovskej eparchie F. Sabovom, ako aj

³⁷ Болдижар, Михайло Миколайович – Болдижар, Сергей Михайлович: Державність на Закарпатті: події, факти, оцінки. Ужгород 2003, s. 48.

³⁸ Довганич, Омелян Дмитрович – Хланта, Олексій Васильович: У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її возз'єднання з РПЦ, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х рр. ХХ ст. Ужгород 1999, 126 s.

velmi populárnym archimandritom Alexejom Kabalukom do Moskvy v decembri 1944.³⁹ Veľkým zásahom do duchovného života Rusínov i Ukrajincov, a najmä inteligencie v regióne, bolo aj nariadenie splnomocnenca pre vzdelávania I. Kerču o likvidácii knižných fondov, ktoré celé roky budovali kultúrno-osvetové spolky *Spoločnosť A. Duchoviča* a *Prosvita* zo zbierok, ako aj z vlastných zdrojov.

Nové knižnice, ktoré zriadila NRZU, zaplavila sovietska politická literatúra a ruská klasika, takže obyvateľstvo oblasti, zvlášť mladá generácia, sa fakticky nemohlo dozvedieť nič o histórii a kultúre Rusínov v tomto regióne. Otvorenie okresného múzea v Sevľuši a archeologického múzea v Mukačeve, ktoré bolo vlastne ešte dielom T. Lehoczského z čias Uhorska, mohli v tomto smere len máločo zmeniť. Výmenu inteligencie regiónu ale zavŕšil príchod 3 125 špecialistov z Ukrajiny, ktorí, prirodzene, obsadili vedúce miesta v najvyšších orgánoch a v hlavných inštitúciách oblasti a odsunuli na „druhú koľaj“ aj takých domácich činiteľov, ktorí sa o jej pripojenie k ZSSR svojou angažovanosťou výrazne pričínili, a preto určité ocenenie a kariéru na svojich postoch očakávali.

Udalosti na Podkarpatskej Rusi v rokoch 1944–1945 sa nám dnes často javia len ako epizóda v dejinách Československa, ktorá nemala väčší význam. V súčasnosti možno máme právo na takéto stanovisko. Zdá sa však, že chybou bolo, keď problém Podkarpatska značne podcenila vtedajšia generácia, a to najmä politickí predstavitelia československého štátu a uznávané osobnosti. Mnohí si neuvedomovali a niektorí si ani nechceli uvedomiť, že celá kauza bola možno tiež poslednou výstrahou, že v zahraničnej i vnútornej politike je potrebné počínať si obozretnejšie i zodpovednejšie a mocenský vzostup ZSSR, ktorý sa vnímal ako posilnenie medzinárodného postavenia štátu, ohrozuje aj nezávislosť celého Československa.

Prezident E. Beneš bol pri politickom rozhodovaní silne poznačený mníchovskou traumou, s ktorou sa nedokázal úplne vyrovnáť a bezpečnosť štátu videl hlavne v spojení so ZSSR. Hoci po počiatkových názorových peripetiách nakoniec v polovici tridsiatych rokov uznal význam územia Podkarpatskej Rusi pre stabilitu a bezpečnosť Československa, predsa sa rozhodol ju obetovať.⁴⁰ Bol presvedčený, že koná rozumne, keď obetuje figúru v prospech záchranu celej šachovej partie, v ktorej šlo o demokratické Československo. E. Beneš si však neuvedomil, že Stalin iba predstiera, že šachy hrá, pretože o výsledku tohto stretnutia bolo už dávno predtým rozhodnuté. Stalin Beneša jednoducho oklamal.⁴¹ Navyše, v krajine už mal v podobe KSČ svojho trójkeho koňa, ktorého mohol kedykoľvek použiť. Stalo sa tak vo februári 1948.

³⁹ V delegácii boli tiež budúci administrátor D. Beljakov a člen NRZU o. J. Kopolovič. Pozri Центральний державний архів громадських об'єднань України, Київ. Ф. № 1, оп. 23, спр. 887, арк. 28. List predsedu Rady pre záležitosti Ruskej pravoslávnej cirkvi pri Rade ľudových komisárov ZSSR G. G. Karpova prvému tajomníkovi ÚV KS(b)U N. S. Chruščovovi pod č. 178 z 8. decembra 1944, s. 1.

⁴⁰ Beneš, Edvard: Podkarpatsko a jeho vzťah k Československu. Praha 1996, s. 38–39.

⁴¹ Шандор, Вікентій: Спомини. Том II: Карпатська Україна 1939–1945. Ужгород 2000, s. 195.

Policy and workings of the National Council of Carpathian Ukraine

The paper presents some characteristics, critical opinions and also problematic issues that are linked to the establishment and workings of the National Council of Carpathian Ukraine in Carpathian Ruthenia at the end of the World War II. The author emphasises that the south Carpathian territory liberated by the Red army from the Hungarian occupation became a part of USSR strategic plans and only the form and date of the annexation was being deliberated. The role of the National Council was to demonstrate the fact that the course of action in the region is undertaken in a democratic way and that the annexation to the USSR expresses wishes of the local population and is agreed upon by its political representation. The National Council, under the control of Moscow, took over the legislative and executive powers; it also decided about the judicial power and implemented the Soviet political system. Many laws and adopted measures of the National Council were, in fact, aimed at nationalisation of all economic spheres, at establishment of totalitarian regime and at progressive Communist indoctrination of culture and education. The power of the USSR after the WWII, euphoria in the political circles and in general public worldwide, as well as arguable and ambivalent conception of further development in Czechoslovakia together with massive and spontaneous sovietophilia made possible that the process of annexation of Carpathian Ruthenia to Soviet Union had a smooth course both in Czechoslovakia and the international forum despite a range of international, constitutional, political and ethnical doubts.

Politik und Funktionieren des Nationalrats der Karpatenukraine

Im Beitrag werden einige Charakteristiken, kritische Ansichten, aber auch Probleme rund um die Entstehung und das Funktionieren des Nationalrates der Karpato-Ukraine in der Karpato-Ukraine am Ende des Zweiten Weltkriegs dargestellt. Der Verfasser betont, dass das südkarpatische Gebiet, das durch die tschechoslowakische Armee von der ungarischen Besatzung befreit wurde, zum Bestandteil der strategischen Pläne der Sowjetunion wurde, und dass bloß über die Form und der Termin seiner Annexion entschieden wurde. Die Aufgabe des Nationalrats der Karpato-Ukraine war zu demonstrieren, dass die Entwicklung in der Region demokratisch sei, und der Anschluss an die Sowjetunion ein Wunsch ihrer Bewohner und ein Beschluss ihrer Repräsentation sei.

DEFINITIVNÍ STANOVENÍ HRANICE ČESKOSLOVENSKA A RUMUNSKA NA PODKARPATSKÉ RUSI PO ROCE 1918

JAN KRLÍN

V roce 2005 převzal Národní archiv z Ministerstva vnitra ČR zajímavý soubor dokumentující problematiku vývoje podoby československé státní hranice v období od vzniku samostatného státu v roce 1918 až do počátku 40. let 20. století. Tento poměrně rozsáhlý archivní soubor (celkem 6 bm) doplněný řadou prior až k období poloviny 18. století představuje jedinečný pramen ilustrující složitý proces definitivního stanovení státní hranice nového státu. Ilustruje zároveň činnost vynikajícího odborníka na tuto problematiku, vysokého úředníka ministerstva veřejných prací Ing. Václava Roubíka (1872–1948). Provenienční rozmanitost a tematická sevřenost předaných dokumentů rozhodla o jejich kompaktním ponechání v archivním souboru nazvaném Archiv Václava Roubíka – dokumentace státních hranic.¹

Ing. Václav Roubík se narodil dne 12. prosince 1872 v Praze. Absolvoval studium stavebnictví na Českém vysokém učení technickém a po složení druhé státní zkoušky vstoupil v roce 1896 do státní stavební služby, nejprve jako provizorní stavební adjunkt u Českého místodržitelství a několika okresních hejtmánství, od roku 1902 pak na vídeňském ministerstvu obchodu. Již v roce 1903 byl jmenován vrchním stavebním komisařem pro Ředitelství pro stavbu vodních cest, později stavebním radou a vrchním stavebním radou a nakonec v roce 1915 ministerským radou v ministerstvu veřejných prací. V roce 1918 vstoupil okamžitě do služeb nového československého státu a byl jednou z osobností, které se podílely na vybudování nově vzniklého československého ministerstva veřejných prací. Od počátku jeho existence byl odborovým

---

¹ Národní archiv (NA), Archiv Václava Roubíka – dokumentace státních hranic (AVR) (EL NAD 1580). Fond obsahuje spisy, mapy a technickou dokumentaci z let 1742–1941. K fondu byl při předání vyhotoven provizorní soupis, viz Krlín, Jan: Odbor všeobecné správy oddělení státních hranic-osobní fond Roubík 1742–1929, inventární soupis. Praha 2005. Nejstarší dokumenty se týkají vyměření hranic Českého království s Bavorskem, Saskem a Pruskem v 18. století, z období po roce 1918 je zde mj. bohatá kolekce pramenů týkající se stanovení státní hranice v oblastech Těšínska, Hlučínska, Valticka nebo Vitorazska.

přednostou III. odboru (záležitosti silniční, mostní, technické a stavební), od roku 1921 po reorganizaci ministerstva přednostou odboru IIIb (záležitosti stavební, technické, nivelační a agenda státních hranic). Od roku 1920 byl zároveň zplnomocněným zástupcem Československé republiky ve všech delimitačních komisích, podílel se také na uzavírání mezinárodních smluv o jednotném silničním značkování, fiskálním režimu cizozemských automobilů, smluv o letecké dopravě a dalších. Vysoká kvalifikace i osobní nasazení předurčovaly Václava Roubíka pro kontinuální kariéerní postup. Ten byl jmenován ministrem veřejných prací v úřednické vládě Jana Černého v období 18. března – 12. října 1926. Když odcházel Václav Roubík ke dni 30. dubna 1937 na trvalý odpočinek, bylo mu uděleno prezidentem republiky mimořádné uznání. V návrhu na jeho udělení ministerstvo veřejných prací zdůrazňovalo vysoké pracovní nasazení Václava Roubíka, jeho činnost při budování ministerstva i při řízení delimitačních prací.²

Dokumentace shromážděná Václavem Roubíkem umožňuje nahlédnout nejen do koncepčních otázek delimitačních a rozhraničovacích jednání, ale i do každodenní praxe, kdy definitivní stanovení státní hranice provázely různé lokální problémy. Tento dosud málo využívaný pohled na danou problematiku je možné uplatnit i při sledování procesu stanovení československo-rumunské státní hranice na Podkarpatské Rusi.

V letech 1923–1925 docházelo z rozhodnutí konference velvyslanců k postupnému ustanovení hranic Československa se sousedními státy (Německem, Polskem a Maďarskem). Byly jmenovány delimitační komise, jejichž členy se stali zástupci hlavních spojeneckých mocností: za Francii plukovník Uffler, za Velkou Británii plukovník Carey a za Itálii plukovník Pellicelli. V zájmu jednotného vedení delimitačních prací byl i z československé strany jmenován jeden a týž zástupce, kterým byl právě Václav Roubík.³

Československé vyslanectví v Paříži ve svém dopise z 24. července 1922 sdělilo konferenci velvyslanců, že československá vláda svoluje, aby delimitační práce byly zahájeny i na československo-rumunské hranici. Souhlasilo s tím i přesto, že ustanovení mírové smlouvy v Sèvres dosud nevstoupilo v platnost. Rumunská vláda se jmenováním československo-rumunské rozhraničovací komise rovněž souhlasila. Československým komisařem v této komisi byl jmenován rovněž V. Roubík. Jeho zástupci byli dále Ing. Vojtěch Kovařík a Ing. Eugen Durych.

² Informace o úřední kariéře Václava Roubíka viz NA, Předsednictvo ministerské rady (PMR), sign. 35, č. j. 19935/1937, kart. 1214. Zde mj. návrh ministra veřejných prací na udělení mimořádného uznání ze dne 5. 4. 1937: „Zvláště nutno zdůrazniti významný úkol, který mu připadl při řešení obtížných a sporných pohraničních otázek, jako otázky těšínské, spišské, oravské, salgotarjánské a javorinské.“ Václav Roubík zemřel v Praze dne 25. prosince 1948.

³ NA, AVR, kart. 25, č. j. 13/A-132/7/20162/1923.

V další zprávě z 21. března 1923 se uvádí, že 15. března 1923 se ozval československému ministerstvu zahraničních věcí plukovník Dimitrescu, rumunský zástupce v rumunsko-maďarské komisi. Ptal se, jakým způsobem mají být provedeny technické práce (piketáž, omezníkování, atd.) na oné části hranice rumunsko-maďarské, která podle ujednání mezi Rumunskem a ČSR ze dne 4. května 1921 má být hranicí mezi Československem a Maďarskem. Konkrétně se jednalo o místo, kde se potok Hodos vlévá do řeky Taru. V této mezistátní smlouvě bylo dohodnuto, že budoucí československo-rumunská hranice v této oblasti (Magosliget) bude posunuta na jih od původní hraniční čáry stanovené v Trianonu ve prospěch ČSR. Dumitrescu se zároveň dotazoval, kdy bude ustavena hraniční komise československo-rumunská.⁴

Konference velvyslanců ve svém sezení dne 25. 1. 1922 československo-rumunskou dohodu ze dne 4. 5. 1921 ovšem neuznala a trvala na původním vytyčeném trojmezí maďarsko-československo-rumunském. Pro určení hranice v úseku postoupeném ČSR měla být ustavena kompetentní rozhraničovací komise. Hájení československých zájmů (jakožto spojence Dohody) v komisi měl na starosti rumunský delegát plukovník Dumitrescu. Ten prohlásil, že zájmy československé bude hájiti jak zájmy své. Jednání komise se uskutečnilo i za přítomnosti čsl. zástupců ve dnech 20.–21. 3. 1922 v Satumare (Szátmár Néméti) v Rumunsku. Po návratu čsl. delegace ze Satumare byl zástupcem civilní správy na Podkarpatské Rusi ministerským radou dr. Hájkem pověřen župan marmarošský dr. Vraný. Ten byl předchozím poradám rovněž přítomen.

Zajímavá je v této souvislosti výsledná zpráva o jednání delimitační komise rumunsko-maďarské vyhotovená u Užhorodu dne 23. března 1922. Byla určena čsl. delegaci rozhraničovací komise čsl.-maďarské. Týkala se průběhu jednání rumunsko-maďarské delimitační komise v obcích Ferteš-Almáš a Velký Palad. Jak uvidíme později, situace v těchto obcích byla důležitá i pro československou stranu. Uvedené obce na jih Magesligetu, které měly původně připadnout Rumunsku, byly nakonec připojeny k Československu. Dle zprávy viceguvernéra Podkarpatské Rusi komise zahájila v obci Ferteš-Almáš zkoumání národnostních a náboženských poměrů. Rovněž tak zjišťovala to, jak fungují hospodářské a obchodní styky obce s okolím.

Šetření bylo zahájeno na základě zvláštních dotazníků, které byly ještě před komisí řádně vyplněné odevzdány místním obyvatelstvem. Formuláře byly předány předsedovi rumunské delegace plukovníku Dumitrescovi. Vyslychaní představitelů obce a jednotliví občané odpovídali v tom smyslu, že jsou Maďary a z tohoto důvodu žádají připojení k Maďarsku. Nejvíce se v tomto směru angažoval místní evangelický farář (rumunský státní příslušník). Před komisí

---

⁴ NA, AVR, kart. 25, ad č. j. 202 731/XIIIa/1923, přípis konference velvyslanců ad č. j. 42 320/1923.

se vyjádřil tak, že prý může jménem všech občanů obce prohlásit, že jsou Maďaři a žádají připojení k Maďarsku. Podobně se před budovou, kde jednala delimitační komise, vyjádřil k situaci podrychtář obce. Ten prohlásil, že jménem všech přítomných žádá připojení k Maďarsku.

Vyskytly se pochybnosti, zda byl podrychtář obce k tomuto prohlášení oprávněn. Komisi byl vyslýchán on i další obecní představitelé. Starosta obce se choval celkem loajálně. Naproti tomu další zástupci obce se vyjadřovali, že hospodářsky a obchodně jsou poutáni jednak k území rumunskému (Halmi, Satu Mare), jednak československému (Vilog-Tisza Uljak). Na maďarské straně není vůbec místo, se kterým by mohli počítat hospodářsky a obchodně a nevedou tam ani žádné komunikace.

Jak bylo dále ve zprávě řečeno, na večer po odchodu komise pozdravovala větší skupina lidí (kolem stovky) na odjezdu komisi voláním „Eljen“ a zpíváním blíže neurčené maďarské písně. Jak bylo dále zjištěno, místní obyvatelstvo bylo ke svému jednání přivedeno agitacemi výše zmíněného evangelického faráře a jednoho šoféra maďarské delegace.

V další obci Nagy-Paladu se chovalo obyvatelstvo klidně. Tamní farář ani rychtář se k agitaci nepropůjčili. Pouze již výše uvedený šofér se dále pokoušel mezi obyvateli agitovat. Později se do obce dostavil kvůli další promaďarské agitaci již zmíněný farář z Ferteš-Almáše. Bylo učiněno nenápadné opatření, aby tento farář vůbec nepřišel do styku s místním obyvatelstvem. Zároveň mu bylo také dáno jasně na srozuměnou, že je v jeho zájmu, aby se vrátil zpět do své obce. Uvedenému pokynu farář vyhověl. Obec Velký Palad je ryze maďarská. Byla zde podána petice (podepsaná asi dvěma sty padesáti osobami). V petici se píše, že obyvatelé obce jsou Maďaři a proto logicky žádají připojení k Maďarsku. Kdyby však z vysokých politických důvodů to nebylo možné, žádají místní, aby byli připojeni k ČSR. Československé úřady s nimi prý dobře zacházejí a nemají proti nim žádné stížnosti. Rovněž tak požadovali, aby byl jak na rumunské tak na maďarské straně stanoven pás území široký asi 10 km. V tomto pásu by se podle svých hospodářských a obchodních potřeb chtěli pohybovat.

Jak bylo v této petici dále řečeno, nepřejí zdejší občané si připojení k Rumunsku. Důvodem je asi to, že když Rumuni obec měli ještě obsazenou, s některými jednotlivci špatně nakládali. Prý tamní farář byl zbit tak, že mu zůstaly na těle jizvy po ranách knutou. Zároveň rumunská armáda nešetřila nedotknutelnost cizího majetku. Předseda rumunské komise ohledně Velkého Paladu vyslovil přání, zda by se nedalo revokovat usnesení tamního obecního výboru o připojení k Maďarsku. Měl za to, že by mohly posílit hlasy žádající připojení buď k ČSR, nebo k Rumunsku. Dr. Drbal, správce županské expozitury v Terešvě měl o tom do čtyřiařdvaceti hodin podat zprávu.

Podle viceguvernéra Podkarpatské Rusi není velká naděje na změnu usnesení obecního zastupitelstva, vzhledem k jeho známému promaďarskému smýšlení.

Celkově se pan viceguvernér domníval, že ČSR má v tomto hraničním sporu slabší pozici. Rozhodovat se mělo v sídle rumunsko-maďarské komise, kam měl být přizván i zástupce čs. civilní správy.⁵

Další spisový materiál se také dotýkal výše uvedených jednání týkajících se možnosti připojení Ferteš-Almáše (Fertös-Almás) a Velkého Paladu (Nagy Palád) k ČSR. V různých verzích se opakovaly již výše uvedené informace delimitační komise.⁶

Zajímavá je zpráva Václava Roubíka z 20. května 1922 o situaci ve Velkém Paladu. Roubík uvádí dle informací ze shromáždění obyvatel, že místní by si z hospodářských důvodů přáli připojení k Československu. Z hlediska národnostních a hospodářských práv si jsou místní obyvatelé naprosto jistí naprostou rovnoprávností v případě, že by byli připojeni k ČSR. Samozřejmě z národnostního hlediska by pochopitelně chtěli být součástí Maďarska.

Jako nemožné se ale jeví snaha docílit toho, aby obyvatelstvo obce přímo podporilo petici o připojení Velkého Paladu z hospodářských důvodů k republice. Vzhledem k tomu, že se již vyjádřilo pro spojení s Maďarskem. Zároveň místní již deklarovali, že kdyby měli rozhodovat pouze ekonomické důvody, jsou pro ČSR. Zároveň si obyvatelé obce nechtěli zavírat vrátka pro případ, že by nakonec delimitační komise rozhodla pro Maďarsko. Báli se případné perzekuce.

Ing. Roubík chtěl docílit prohlášení obyvatelstva pro ČSR nepřímým způsobem, když k žádosti města Halmi o připojení k ČSR vytkl nemožnost hospodářského spojení s Maďarskem. Nepodařilo se mu to však kvůli intrikám reformovaného faráře Mikuláše Voloncse. Farář objevil v prohlášení „čertovo kopytko“ a občany na ně upozornil. Zajímavé rovněž byly další informace, které se ing. Roubík dozvěděl při svém pobytu v Paladu. Dr. Cholnoky byl vyzván hlavním slúžným v Halmi, aby agitoval pro připojení Paladu a Ferteš-Almáše k Rumunsku. Chtěl rovněž tak agitovat u starostů obou jmenovaných obcí. Protože to dr. Cholnoky odmítl, zakázali mu vstup do Rumunska. Dle Ing. Roubíka se samozřejmě toto tvrzení nedá rumunskému hlavnému slúžnému dokázat.

Václav Roubík zdůrazňoval v případě Paládu hospodářskou nutnost připojení k ČSR. Nejbližší města v Maďarsku, ve kterých by mohl Velký Palád najít trh pro své potřeby a odbytiště hospodářských výrobků, jsou Csenger Fehérgyarmat a Matészalka. První z nich je vzdáleno 32 km a druhé 60 km. K těmto místům nevede žádná silnice, nýbrž polní a vicinální (místní) cesty, které jsou v době jarních dešťů a velké vody zcela neschůdné. Obec tak nemá k nim po několik měsíců v roce žádný přístup. Na vybudování cest za dané situace maďarské měny není ani pomýšlení. Obec je odkázána výhradně na komunikace do Halmi a Tiszauljak (Vylok).

⁵ NA, AVR, kart. 25, č. j. 21 605/XIIIa ai 1922 z 26. dubna 1922 a 262 40/XIV ai 1922 z 11. května 1922.

⁶ NA, AVR, kart. 25, č. j. 670/1922, II-2131 ai 1922.

V případě, že Fertös-Almás připadne k ČSR, muselo by obyvatelstvo jezdit do nejbližšího města (Halmi). Do Halmi má přirozený spád, ale leží v Rumunsku. Muselo by ale do něj jezdit přes Československo. Podle Ing. Roubíka by to byl přímo absurdní případ. Nehledě k tomu, že by se jim provoz z naší strany nemohl dovolit, poněvadž by ničili naše cesty, aniž by náš obchod z toho měl jakýkoliv zisk.

Docházka do Výloku, který je za dnešních poměrů nejbližším městem v Československu, byla po pro případ připojení Paladu k Maďarsku z naší strany nepřijatelná. Bylo by nutno jezdit přes tři československé pohraniční obce. Tyto obce by tímto způsobem byly neustále vystavovány iredentistické maďarské agitaci.

Dovoz hospodářských výrobků do nejbližších maďarských míst by vyžadoval nejméně tři dny času a nákladu několika set korun maďarských. Hodnota zboží by tím klesla na 60% faktické ceny. To by přineslo hospodářské zruinování místního obyvatelstva. Obec by neměla možnost přístupu k lékaři, lékárně a zvěrolékaři. V době epidemie, nebo v případě náhlého onemocnění, by zůstalo obyvatelstvo bez pomoci.

Sousední obce Malý Palad a B. Palad jsou asi 5 km vzdáleny. V důsledcích hospodářské odloučenosti od přirozených center velice poškozeny a jejich obyvatelstvo by chtělo vzdor svojí maďarské národnosti raději náležet k ČSR. Přirozeně, že veřejně se to bojí lidé prohlásit. Je to z důvodu maďarského vlastnictví. Rovněž tak se stydí se poukazovat to, že se jim vede hůře, než jejich národním spolubratrům pod českou vládou.

Pro nepředpojatého pozorovatele je po přezkoumání poměrů úplně jasné, že připojení Velkého Paladu k Maďarsku bude mít vzdor zdánlivé logice za následek úplné hospodářské zničení obce. Snad poukaz na tuto okolnost dovede přimět k prozkoumání věci z eminentně hospodářského stanoviska. V tomto případě by byly nároky Československa dle Ing. Roubíka nesporně uznány.⁷

V další zajímavé zprávě z 24. května 1922 můžeme číst vyjádření ing. Roubíka ve věci posunutí čsl. hranice u Ferteš-Almáše (Fertös-Almás) a Velkého Paladu (Nagy Palád). Píše, že prezident delimitační komise rumunsko-maďarské zamýšlí, pokud se mu dostane souhlasu delimitační komise čsl.-maďarské posunout trojmezny hraniční kámen (Triplex Confinium) u Magosligetu (hranice československo-maďarsko-rumunská dle smlouvy trianonské). Hraniční kámen by se posunul na východ a to do styčného místa východní katastrální hranice obce Nagy Palad s říčkou Batarem.

Československý komisař Roubík toto řešení nedoporučoval. Zároveň považoval za svou povinnost o stavu věci vyrozumět vládu a vyslanectví v Paříži. Bylo to vzhledem k okolnostem, že Československo by v tom případě vyměnilo obec

⁷ NA, AVR, kart. 25, č. j. 28 793/XIIIa ai 1922 z 20. května 1922.

Nagy Palad za jiné obce případně Rumunsku. Uvedeným obcím z čsl.-rumunské delimitace žádná nebezpečí nehrozí. Tyto obce by tudíž zůstaly dále inkorporovány k rumunskému území. Československo-rumunská smlouva ze 4. května 1921 doznala by tím porušení v neprospěch československého státu.

Ing. Roubík učinil návrh, aby o věci bylo vyrozuměno vyslanectví v Paříži s tím, aby intervencí u konference velvyslanců včas předešlo nějakému nemilému rozhodnutí v neprospěch Československa. Ing. Roubík znovu poukazoval na to, že vedle důvodů etnografických přicházejí v úvahu u Nagy Paladu i důvody národohospodářské a dopravní. Podle odstavce VII. Instructions Complémentaires (dílčích instrukcí) trianonské smlouvy jsou delimitační komise povinny při sestavování zprávy týkajícího se změn hraniční čáry trianonské:

- a) uvést motivy, které přiměly delimitační komisi, aby navrhovala modifikaci hranic,
- b) sdělit výsledky ankety provedené komisí,
- c) podat návrh hranice, jak si jí představují zainteresované státy,
- d) zmínit se o hraniční trase, na které by se mohli shodnouti buď oba zainteresovaní komisaři, nebo většina komise.

Ing. Roubík k výše uvedené záležitosti podotýkal, že pokud jeho vědomosti sahají a jak je obsaženo i ve zdejší zprávě č. 21 605/XIIIa obec Nagy Palad je sice maďarská, že však národohospodářsky i dopravně je odkázána na kraje ležící v Československu a Rumunsku.

Ing. Roubík rovněž sdělil, že by bylo třeba, aby byl sjednán s rumunskou vládou modus, jak postupovat při šetřeních delimitační komise rumunsko-maďarské pod písmeny a-d výše uvedenými. Bylo to proto, že rumunský komisař neměl přirozeně žádný zájem na hájení příslušnosti obce Nagy Palad k Rumunsku a tím ve smyslu smlouvy ze 4. května 1921 i k Československu. Kdežto československý komisař ten zájem přirozeně měl, i když nebyl členem delimitační komise rumunsko-maďarské.⁸

Zajímavý je i opis zprávy četnické stanice ve Velké Palatě (Nagy Palad) odd. Velká Sevljuš zaslané Zemskému četnickému velitelství pro Podkarpatskou Rus „*Situační hlášení hlavnoslužnovskému (okresnímu) úřadu v Sevljuši, Velká Palata dne 25. května 1923.*

Bylo hlášeno, že ve zdejších obvodech kolují již po čtrnáct dní zprávy o tom, že obce Velká Palata a Fertöšalmaš budou v krátkém čase opět přivtěleny k Rumunsku, případně k Maďarsku. Má se to stát tak, že Velká Palata má být připojena k Maďarsku a obec Fertöšalmaš ke spojeneckému Rumunsku.

Obyvatelstvo zdejšího obvodu je touto zprávou prý velice rozrušeno (až na několik jedinců kteří jsou velkouherského myšlení). Bojí se, že o to co za dvě léta nakoupili a nahospodařili opět přijdou a přijdou i o obilí. V Maďarsku se musí

⁸ NA, AVR, kart. 25, č. j. 27 661/XIIIa ai 1922.

odvádět kontingenty, jak se sami místní obyvatelé informovali v maďarském pohraničí. Druzí opět nařikají, že letos (r 1923) všechnu půdu zpracovali a oseli přes to, že pole a louky byly na podzim r. 1922 pod vodou. Z jara přece vše zdolali a zasel, a teď, když mají mít užitek se jim to sebere, anebo zbytek obilí nebudou moci prodat.

Občané obou obcí jsou úplně spokojeni s republikou československou a slibují jí být nadále věrni. Mezi důkazy můžeme zařadit i chování starosty Törö z Fertőšalmaše, který byl volán před osmi dny k hlavnoslúznovskému úřadu (okresnímu) do města Halmi (Rumunsko). Tam obdržel příkaz, aby jménem všeho obyvatelstva podepsal prohlášení, že obyvatelstvo prosí o připojení zpět k Rumunsku. Starosta Törö (Maďar) to neučinil. Zároveň oznámil případ níže podepsanému vrchnímu strážmistru Matýskovi. Rovněž řekl, že se v obci zmínil o tomto nátlaku z hornoslúznovského úřadu (okresního úřadu) z Halmi. Obyvatelstvo tím bylo velice rozrušeno a prosilo čsl. vládu o zastoupení v jednání s tímto nekorektním chováním rumunských úřadů.

Na dotaz podepsaného proč si nejdou stěžovat, nebo proč nevyšlou deputaci k našim úřadům, že nemohou. Prý v případě, že by obce přece jen byly připojeny spojeneckému Rumunsku, přišli by o veškerý majetek. Byli by prý i bití pro zradu rumunského státu. To by nastalo v případě, že by snad vyšlo od některého občana najevo, že něco podnikli proti připojení těchto obcí k Rumunsku.

Zdejší četnictvo si po dobu působení dvou let ve zdejší obvodě získalo velkou důvěru u místního obyvatelstva. V této kritické době je místním stále vymlouváno a domlouváno, že věc není tak jistá, jak se o ní hovoří. Obyvatelé celého obvodu respektují nadále veškerá nařízení a zákony československé republiky a veřejná bezpečnost dosud nebyla porušena.

Hlášení bylo Zemskému četnickému velitelství předloženo
vrchní strážmistr Matýsek, v. r.⁹⁹

Další spis z 15. 7. 1923 se týká rovněž sporných míst československo-rumunské hranice. Ve dnech 4.–13. 7. 1923 byla provedena společná pochůzka československé a rumunské delegace po československo-rumunské hranici kvůli zjištění dat ke zpracování detailních propozic hraniční čáry.

Při této příležitosti vyslovili rumunští zástupci názor, že při stanovení detailní čáry měl být vzat ohled na lokální hospodářské poměry (zachování celistvosti obecních katastrů atd.) i v takových případech, kde by se mělo stát s obejitím kót a míst výslovně jmenovaných. To bylo konečně uvedeno i v hraniční konvenci uzavřené mezi oběma vládami dne 4. května 1921.

Šetření na hranici dále ukázalo, že text konvence se nedá na některých místech prakticky aplikovat, poněvadž je v rozporu s faktickým stavem v přírodě. V těchto případech nezbyde, než text konvence přiměřeně pozměnit.

⁹⁹ NA, AVR, kart. 25, č. j. 39 182/XIII ai 1923.

Československý komisař žádal o informace, je-li zásadně oprávněn vzdát se kót a míst, v konvenci výslovně jmenovaných, v oněch případech, ve kterých by ohled na zachování hospodářských celků toho vyžadoval. Vzdání se kót a míst v konvenci výslovně jmenovaných, by bylo přirozeně podmíněno reciprocitou ze strany rumunské. Václav Roubík dále žádal o sdělení, je-li oprávněn změnit text konvence v oněch případech, kdy je třeba aby byl tento uveden do souladu s faktickým stavem v přírodě. Podmínkou by bylo, že téhož zmocnění se dostane i rumunskému komisaři. Prezident (předseda) delimitační komise československo-rumunské naléhal, aby hraniční propozice byly co nejdříve komisi předloženy i s výsledky šetření v terénu. Je prý třeba využít současné roční doby. Václav Roubík žádal, aby mu ministerstvo zahraničních věcí sdělilo své stanovisko co nejdříve.¹⁰

Dle svého sdělení ministerstvo zahraničních věcí nepokládalo za vhodné, aby se československý komisař v delimitační komisi československo-rumunské vzdával kót a míst výslovně uvedených v československo-rumunské úmluvě o hranicích ze dne 4. 5. 1921, třebaže by toho vyžadoval i ohled na zachování hospodářských celků.

Každé měnění těchto hranic mohlo prý uvést jak Československo, tak Rumunsko do choulostivé situace a zavdat podnět k diskuzím, jež by mohly být nebezpečné pro obě strany. Je tudíž třeba v tomto směru postupovat s největší opatrností.

Ministerstvo zahraničních věcí nemělo námitek, aby československý stát mlčky svolil k nedodržení textu jmenované úmluvy. Mělo to být ale jen nezbytných případech, kde je nezbytně třeba, aby byl tento stav uveden v souhlas s faktickým stavem v přírodě.

Při tom ministerstvo zahraničních věcí ovšem předpokládalo, že nemůže se jednat jen úpravy ve prospěch Rumunska. Také Rumunsko mělo vyjít stejnou měrou vstříc Československu a poskytnout na jiných místech úseku, o který se jedná, rovnocenné kompenzace. Kompenzace se měly zakládat na souhlasu mezi textem a faktickým stavem v přírodě.¹¹

Následuje zpráva ministerského rady Ing. E. Durycha ze dne 2. 7 1923 o rozmluvě s panem ministerským radou dr. Wellnerem v záležitosti hranic československo-rumunských.

Dr. Durych píše, že vyložil Dr. Wellnerovi podstatu obtíží aplikace textu hraniční konvence ze dne 4. května 1921 v přírodě a lokální hospodářské zájmy, které při stanovení hraniční čáry přicházejí v úvahu.

Dr. Wellner mu sdělil, že pan ministr zahraničí Dr. Edvard Beneš se obává, aby eventuelní ústupky Rumunům nezavdaly veřejnosti podnět ke kritice. Tak

¹⁰ NA, AVR, kart. 25, č. j. 42 400/XIIIa ai 1923.

¹¹ NA, AVR, kart. 25, č. j. 42 400/XIIIa ai 1923.

tomu bylo při jiných hraničních otázkách (Javorina). Nic by však neměl proti tomu, aby se československý komisař odchýlil v některých případech od konvence, předpokládaje reciprocitu z rumunské strany. Podmínkou bylo, jak již bylo výše řečeno, že ústupky z naší strany budou kompenzovány ústupky ze strany rumunské.

Ing. Durych řekl ministerskému radovi dr. Wellnerovi, že československý komisař Ing. Václav Roubík neměl přirozeně nijak v úmyslu vyžádat si zmocnění k ústupkům Rumunům. Žádal prý jen o sdělení, může-li se odchýlit od textu konvence. Bylo to pro případ, kdyby se Rumuni s odvoláním na lokální hospodářské zájmy toho dožadovali. Samozřejmě přitom předpokládal reciprocitu a ústupky z rumunské strany.

Ing. Durych dále řekl dr. Wellnerovi, že hlavním důvodem proč Roubík žádal instrukce od ministerstva zahraničních věcí byla okolnost, že se text konvence nedá vždy aplikovat v přírodě. Ministerský rada mu sdělil, že pro tento případ je odpověď ministerstva zahraničních věcí kladná.

Ing. Durych upozornil dr. Wellnera na článek III. konvence a žádal ho o sdělení, jaký význam předkládá pan ministr zahraničí Dr. Beneš tomuto článku. Bylo to zejména, v případě, je-li náhled, že v případě rozporu mezi textem a mapou je hraniční čára vyznačena na mapě pro oba komisaře bezpodmínečně závaznou. Dr. Wellner byl názoru, že pro Dr. Beneše by bylo těžké na tuto otázku odpovědět. Bude prý spíš věcí československého komisaře, aby posoudil, je-li účelnější držet se čáry na mapě vyznačené, nebo pozměnit text podle nynějších změněných katastrálních hranic.

Ministerský rada dr. Wellner se klonil spíš k náhledu, že by měl být vzat ohled na nynější poměry. Z textu konvence je zřejmé, že chtěla zachovat jednotu hospodářských celků (katastrů) a předpokládala, že katastrální obvody jsou dnes tytéž, jaké jsou vyznačeny na speciálkách (speciálních mapách). Text byl prý připraven podle popisu hraniční čáry vyznačené na mapě. Když přesto žádal Ing. Durych určité instrukce, řekl mu dr. Wellner, že by snad sám mohl věc přednést Dr. Benešovi.

Dr. Wellner mu tedy sdělil, aby o věci nejprve laskavě informoval pana ministra na základě jeho zprávy. Bude-li si Dr. Beneš přát s ním osobně hovořit, aby mu to sdělil.

Originální mapy uložené v archivu ministerstva zahraničních věcí ukazují tutéž hraniční čáru jako naše kopie (dle Ing. Durycha). Na mapách jsou toliko podpisy jednatelů z obou stran, podepsáni jsou totiž lidé, kteří jsou podepsáni na konvenci: z československé strany Girsu, Wellner, Roubík, Bašta z rumunské strany Brailcamu, Maxime, Daciu a Francu.

Dne 3. 7. 1923 byl ještě spis doplněn o telefonickou informaci dr. Wellnera o stanovisku ministra zahraničí dr. Edvarda Beneše. K výše uvedenému se vyjádřil následovně (vyjímáme nové informace): Konvence má dle Dr. Beneše

slabé nohy a není ničím jiným než provizorním stanovením hraniční čáry. Její ustanovení podléhá v tomto směru schválení delimitační komise. Komise může tedy, aniž by se přímo konvence dotýkala, přizpůsobit definici hraniční čáry, na níž se usnese, nynějším změněným poměrům. Může se podřídit i lokálním hospodářským zájmům.

Ministr Edvard Beneš si přál, aby československý komisař vyřídil s Rumuny všechny eventuelní sporné otázky přátelsky a smířlivě. Měl ale však na zřeteli, aby se Rumunům nedostalo ústupků, které by nebyly kompenzovány. Ústupky by z tohoto důvodu mohly vyvolat nepříznivou kritiku veřejnosti. Ministerský rada Durych přečetl ministerskému radovi Wellnerovi po telefonu toto resumé diskuse s ministrem Benešem a vyžádal si od něho potvrzení, že toto vystihuje úplně jeho telefonické sdělení.¹²

Dne 23. 6 1923 zaslal člen delimitační komise Ing. Krčmář mapu v měřítku 1 : 75 000 Václavu Roubíkovi. Je zde zakresleno, kde text konvence nesouhlasí s mapou této konvenci přiloženou, nebo kde se nedá text aplikovat na skutečný stav:

1. V textu konvence je definována hraniční linie takto: Od kóty 297 hranice půjde hranici katastrální mezi obcemi Hömlöcz a Batarcz až ke kótě 328 a dále až ke kótě 328 a dále až ku průseku této katastrální hranice Nagy Tarnou. V mapě jež tvoří přílohu smlouvy ze 4. května 1921 vede vyznačená hraniční linie ve shodě s textem konvence přes kótu 328 a sice tak jak je naznačeno v příslušné mapě od bodu „a“ po bod „b“. Bylo předpokládáno, že katastrální hranice probíhá i teď ještě touto kótou. Ve skutečnosti však hranice katastrů obcí Hömlöcz a Batarcz byla komasací (slučováním pozemků) pozměněna a vedla docela jinak. Viz přiložená mapka. Hranice probíhala od bodu „a“ po bod „b“ ale úplně mimo kótu 328.
2. Dle textu konvence od průsečíku katastrální hranice Hömlöcz a Batarcz s potokem Nagy Tarnou jde hranice dále po katastrální hranici obcí Szúrazpatak a Bocskö. Ve skutečnosti průsečík této katastrální hranice s potokem Nagy Tarnou ležel na západní katastrální hranici obce Komlós viz bod b eventuelně b' na mapce. Mezi tímto bodem a západní hranicí obce Szúrazpatak je část hranice a to podle přiložené mapy část b'-c nejménována.
3. V textu konvence se praví dále, že jde hranice po západní katastrální hranici obcí Szúrazpatak a Bocskö, a pak směrem východním po katastrální hranici mezi obcemi Nagy Tarna až ke kótě 827.

V mapě přiložené konvenci odbočuje hranice od západní katastrální hranice obce Bocskö v bodě „d“ na východ podél potoka Kis Tarna a teprve v bodě „f“ dosahuje katastrální hranice mezi obcemi Nagy Tarna a Kis Tarna.

¹² NA, AVR, kart. 25, č. j. 42 400/XIIIa ai 1923.

Západní katastrální hranice jde až k bodu „e“, takže i kdyby se vzalo doslovné znění konvence za základ a ne mapa, zůstává část mezi body „e“ a „f“ nejmenována (severní a východní hranice katastrální obce Bocskö.

Dále bylo při pochůzce ve dnech 4.–12. června 1923 v terénu konstatováno, že těsně při hranici dle konvence z roku 1921 leží buď jednotlivé pozemky, nebo celé komplexy pozemků, jež patří československým státním příslušníkům.

Tak to bylo v katastrálních obcích Cserdey, Nevetemfalva, Akli, Gyula a Komlós, jak až dosud bylo zjištěno. Zejména důležitá byla tato okolnost v obcích, v nichž bylo provedeno slučování pozemků: při tom byli tzv. přespolní účastníci přiděleni se svými pozemky v koncentrovaných komplexech obcím, v nichž žili. Dosud prý byl zjištěn jeden takový případ a to v obci Komlós. Zde při hranici obcí Hömlöcz a Szüzfalu ležely komplexy pozemků občanů těchto československých obcí. Prý se dá soudit, že podobných případů bude shledáno víc. Ovšem, že i z rumunské strany se pravděpodobně mohou objevit podobné případy.¹³

Zajímavá je i zpráva Ing. O. Krčmáře o jednání adjoint-techniků (geometrů) obou delegací v Halmi (Rumunsko) dne 12. 9. 1924 a v Satumare (Szátámár Németi) dne 13. 9. 1924. Blíže se můžeme podívat na bod č. IV. jednání, který se týká pátrání v pozemkové knize města Halmi.

V roce 1924 (9. září) čl. komise chtěla provést šetření např. kvůli definitivnímu stanovení hranice i v pozemkové knize Malé a Velké Tarni ve města Halmi. Na základě telegramu čj. 1236/1924 zasláního čl. komisařem rumunské delegace dne 9. 9. 1924 žádal československý adjoint technik (měřičský adjunkt), aby mu byla dána možnost nahlédnout do pozemkové knihy Malé a Velké Tarni. Uvedená kniha se nacházela u krajského soudu v Halmi. Čsl. expert obdržel odpověď rumunského adjoint technika, že bez rozkazu (svolení) rumunského komisaře nemůže být pátrání v pozemkové knize Halmi povoleno.

Rumunský expert byl upozorněn na to, že čl. delegace má právo na základě instrukcí pro delimitační komise má právo nahlédnout do operátů nacházejících se na rumunské půdě. Ten ale stejně trval na tom, že je k tomu nutné svolení rumunského komisaře.

Když se tady nechtěl dostat úplně určitěmu odmítnutí ze strany správce pozemkové knihy v Halmi, odložil čl. měřičský adjunkt šetření na pozdější dobu. Výslovně se ale proti tomuto postupu ohradil s prohlášením, že čl. delegace trvá na tom, aby jí byla dána možnost provést šetření v pozemkové knize obcí Malá Tarna a Velká Tarna.

K tomu se oznamuje, že rumunský operatér (styčný pracovník) v I. úseku kapitán Negoescu, oznámil čl. operatérovi, že dostal nový rozkaz. Rumunský

¹³ NA, AVR, kart. 25, č. j. 42 400/XIIIa ai 1923, čj. 146/1923 + katastrální mapa uvedeného území 13/XVIII-4770 Nagy Szöllos (Sevljuš) und Huszt (Chust), částečně upravená 10. 4. 1918 s červeně vyznačenou čarou čl.- maďarsko-rumunské hranice u Magosligetu a Nagy Paladu.

komisař mu nařídil zjistit v přírodě skutečnou hranici mezi parcelou č. 1499 v Malé Tarni patřící občanům z československé obce Veljatín a mezi parcelou č. 1390 z Velké Tarni. Tedy měl zjistit skutečnou katastrální hranici mezi obcemi Malá a Velká Tarna.

Zajímavý je i bod č. VI. jednání. Zabýval se různými technickými záležitostmi. Mj. bylo řešeno odstranění pařezů z hraniční linie. Z rozkazu rumunského komisaře sdělil rumunský adjoinť-technik jeho žádost. Čsl. delegace měla sdělit rumunské informaci, jakého nákladu vyžadovalo na jiných hranicích odstranění jednoho pařezu nebo stromu. Pak prý bude porovnáno, zda československá nebo rumunská cena je nižší. Podle toho bude použito československé nebo rumunské skupiny na práci. Dle dohody mezi oběma zainteresovanými komisaři ze dne 14. července 1924 v Tarnu Mare (Velká Tarna) zavázala se již rumunská delegace dodat zvláštní pracovní skupinu pro výše uvedené práce. Podmínkou toho bylo, že každá delegace zaplatí polovinu nákladů na uvedené práce. V tomto smyslu byla též zaslána odpověď rumunskému expertovi dne 12. 9. 1924.¹⁴

Karton 25 fondu Odbor všeobecné správy oddělení státních hranic-osobní fond Roubík dále obsahuje obsáhlou dokumentaci týkající se vyměřování hranic Podkarpatské Rusi s Maďarskem a Rumunskem v letech 1921–1925. Většina spisového materiálu je psána v tehdejší diplomatickém jazyku – francouzštině. Kromě popisu konkrétních jednání komise tady můžeme číst o postupu a vypočítávání vytyčování stavby hraničních kamenů.

Ve zprávě z 31. 6. 1923 psal ing. Krčmář o výsledcích šetření měřičského adjunkta Brabce v rumunské Kluži. Sděluje, že Rumuni už dostali od maďarské strany data (souřadnice), skici, topografie, výpočty, observace a další značného počtu trigonometrických bodů I. až III řádu. U mnohých z nich však chyběl převod souřadnic do stenografické projekce. V této projekci měla být počítána triangulace hranice československo-maďarské a maďarsko-rumunské.

Československá strana se tyto údaje snažila také od Maďarů získat, nebo musela spoléhat na rumunskou stranu. Bylo pak tedy nutné vyžádat si Maďarů např. data pro výpočty souřadnic, měřené směry a topografie, např. u hory Pop Ivan, či Keszelu. Budou-li tato data od Maďarů získána, ulehčí to prý značně triangulační práce. Jinak musejí být výpočty (převody souřadnic) teprve námi nebo Rumuny provedeny. V každém případě však bude triangulace rumunsko-čsl. hranice velmi obtížná, protože se bude muset ze dvou třetin hranice vyjít z triangulační sítě I. řádu. Ing. Krčmář si vyžádal data potřebná k navázání na síť československo-maďarskou přímo z Bratislavy od československo-maďarské hraniční komise.¹⁵

¹⁴ NA, AVR, kart. 25, č. j. 1275/1924, zpráva Ing. O. Krčmáře o jednání adjoinť-techniků (technických poradců) obou delegací v Halmi (Rumunsko) dne 12. 9. 1924 a v Satumare dne 13. 9. 1924. Jedná se o body IV. aVI. uvedené zprávy.

¹⁵ NA, AVR, kart. 25, č. j. 328/1923.

Velmi zajímavá jsou hlášení československých četníků o konfliktech s rumunskou pohraniční stráží z roku 1923. Jednalo se například o zprávu četnického oddělení Rahovo č. 16 stanice Trebuše z 5. června 1923.

„V Trebuši dne 5. června 1923.

Přišlo hlášení, že rumunská pohraniční vojenská stráž obsadila samovolně při prozatímní státní hranici území i s usedlostmi v délce 7–8 km a v šíři 2 km mezi obcemi Trebuša Biely potok a Valea Visaului, patřící k obci Trebuši zdejšího obvodu.

Jak strážmistr Josef Lebeda se strážmistrem Janem Petelíkem, čnz(k)(sic!) Václavem Klečkou a podstarostou Andrejem Brojsukem z Trebuše zjistili, přišel dne 1. června 1923 rumunský důstojník se dvěma vojíny ozbrojenými puškami k rolníku Havrelu Hoščukovi č. 490 a Alexu Popovičovi, č. 488, kteří bydlí u shora uvedené hranice v Trebuši Bielém Potoku a sdělovali jim, že uvedené území už nepatří k Československé republice, nýbrž k Rumunsku.

Dále jim Rumuni nařídili, že nesmějí už v Trebuši nakupovat a ani tam vůbec chodit. Prý posunují hranice a přebírají naznačené území, k němuž patří devět obytných stavení s hospodářstvím, polnostmi a pastvinami.

Prozatímní státní hranicí v těchto místech stanoven byl v roce 1920 ze strany Československa a Rumunska potok Norica, po kteréžto hranici jak československé, tak rumunské hlídky chodily. Ode dne 1. června 1923 postoupila rumunská hlídka o shora uvedenou vzdálenost a tímto místem každodenně jednou až dvakrát službu pochůzkou koná.

Při vyšetřování tohoto případu sdělil podepsanému rumunský voják, dlící při hranici v těchto místech na stráží, že dne 1. června 1923 přijel do Valea Visaulni rumunský vojenský kapitán neznámého jména. Ten dal veliteli hraničářského oddílu ve Valea Visaulni rotmistru rozkaz, aby od toho dne hlídky postoupily na novou hranici. To se také stalo a sám s první hlídkou obsazenou částí československého území prošel. Jelikož pohraniční finanční stráží v Trebuši, ani zdejší četnické stanici o změně této hranice o této věci nebylo známo, podala o tomto případě hlášení. Stejně hlášení bylo předloženo i zemskému vojenskému velitelství v Užhorodě a hlavnímu úřadu v Rachově předkládá.“

K těmto incidentům je zajímavá i další zpráva z četnického oddělení Velký Sevljuš č. 4, stanice Nenetlenfalva č. 11 týkající se agitace rumunských státních úřadů a duchovních mezi rumunskými občany o připojení československého území k Rumunsku.

„V Nevetlenfalu dne 6. 7. 1923.

Přišlo hlášení, že rumunské státní úřady v Halmi, Rumunsko, svolaly na den 5. června 1923 po předchozí dohodě s duchovními z okolních obcí města Halmi, obyvatelstvo z pohraničních rumunských. Jednalo se o obce: Velké Tarny, Bararče, Komloče, Turcu, Baboně, Dobolce, Varoja, Kekenyesdu a Csedreku. Obyvatelé

se měli dostavit na demonstrativní schůzi, resp. tábor lidu do Halmi. Tato schůze měla směřovat k tomu, aby shromáždění obyvatelé vyslovili své hlasy pro připojení československého území až po řeku Tisu k rumunskému království. Ze vzdálenějších obcí byli obyvatelé násilím vyháněni a donucováni k dostavení se na zmíněnou schůzi rumunským četnictvem a pohraničními rumunskými strážemi.

Před zahájením zmíněné schůze uspořádalo asi deset duchovních se sehnáním obyvatelstvem manifestační průvod. V průvodu byly neseny prapory rumunských barev z Halmi po silnici směrem k rumunsko-čsl. státním hranicím. Manifestanti měli bezpochyby uvítat rozhraničovací komisi, která měla dne 5. června 1923 zajet do Halmi.

Na následně zahájené schůzi promluvílo devět nebo deset duchovních z výše uvedených obcí, kteří vyzývali shromážděné občany, aby pracovali a agitovali mezi ostatním obyvatelstvem pro přivtělení československého území až po Tisu k Rumunsku.

Zmíněná schůze trvala dne 5. června od 13. 00 hodin až do večera. Před ukončením akce vyzvali duchovní dav, aby se v klidu rozešel. Zároveň mezi sebou vybrali deseti nebo dvanáctičlennou deputaci z každé obce. Uvedení zástupci občanů se měli následujícího dne dostavit do Satumare. Tam prý bude v podobných schůzích pokračováno. Členové deputace by v případě potřeby měli mluvit za své obce před rozhraničovací komisí. Měli by uplatňovat zájem o přivtělení československého území až po Tisu k Rumunsku.

Na výše uvedené schůzi pořádané dne 5. června 1923 v Halmi nejvíce mluvili a horklili o přiřknutí zdejšího území rozhraničovací komisí k Rumunsku nejvíce dva faráři. Jeden z nich byl z Velké Tarni a druhý z Batarče. Jejich jména nemohla být zjištěna.

V posledních dnech dle pozorování zahájily rumunské státní a duchovní úřady silnou agitaci mezi rumunskými občany. Uvedení by měli pracovat a agitovat o připojení československého území až po řeku Tisu k Rumunsku. Případné další pozorování z četnického velitelství pro Podkarpatskou Rus bude bezodkladně hlášeno.

V Užhorodě dne 11. června 1923¹⁶

Další spis datovaný v Košicích dne 4. 8. 1923 se týkal pověstí o odstoupení části území Podkarpatské Rusi Rumunsku. Bylo v něm sděleno, že pověstí vztahující se k čj. 53 081/XIIIa ex 1923 se naprosto nezakládají na pravdě. A o ničem takovém nebylo v československo-rumunské rozhraničovací komisí jednáno. O odstoupení části území Podkarpatské Rusi se mezi uvedenými činiteli nikdy nemluvilo. Území na východ a na jih od trati Dulinka-Jasina zůstává nesporně československým a to bez jakýchkoliv pokusů o odstoupení.

¹⁶ NA, AVR, kart. 25, č. j. 343/1923.

Delimitační komise odhlasovala dne 3. 7. 1923 první část hranice československo-rumunské a to od nového triplexu *confinum* (trojmezí) až po východní konec katastrální hranice obce Malá Tarna (zvaná též Hýže). Odhlásování se stalo na podkladě společného návrhu obou komisařů zúčastněných států respektujících hranice obcí a dále ony majetky za těmito hranicemi ležící, pokud byla jejich výměna možná vzhledem k průběhu hraniční čáry. Odhlásováním bylo mj. vyhověno i stížnostem občanů z Malé Tarny (Hýže), o nichž pojednávají přípis ministerstva zahraničních věcí čj. 163723 ex 1923 a ministerstva veřejných prací čj. 65 423 ex 1923. Sice tak, že vrácen jim byl celý jižní díl katastru obce Rumuny od obce odříznutý po obsazení demarkační čáry.¹⁷

Ke spisu je připojeno i vyjádření dr. M. Braščajka za prezídium ruské chliborodné strany určené ministru zahraničních věcí ČSR Dr. Edvardu Benešovi. V ní bylo konstatováno, že se v poslední době rozšířila mezi ruským (tj. rusínským) obyvatelstvem Podkarpatské Rusi poplašná zpráva. Bylo to na základě zpráv domácího i zahraničního tisku, na základě spolehlivých projevů úředníků i vyslanců. Týkalo se to toho, že prý rumunská vláda požádala čl. vládu o odstoupení celé marmarošské župy, nebo alespoň (klíčové) železniční trati z Királyházy do Jeseni (Jasině). Proto lze jistě pochopit, že tyto pověsti a poplašné zprávy silně znepokojily ruské (rusínské) obyvatelstvo. Provedení shora uvedených územních ústupků by bylo útokem na nejzákladnější práva Rusínů. Bylo by to porušením St. Germainské (myšleno asi Trianonské) smlouvy. Zastavilo by to rozvoj Rusínů v Československu a zničilo jednu větev slovanského světa. Do prezídia strany prý přicházejí dotazy na pravdivost těchto pověstí a žádosti o vznesení co nejdůraznějších protestů.

Prezídium ruské chliborodné strany tedy žádalo, aby bylo zabráněno ještě větší panice obyvatelstvem o vyjádření. Požadovalo též okamžitou odpověď na otázku, jestli jsou zprávy o žádosti Rumunska pravdivé a jaké stanovisko k nim zaujala československá vláda.¹⁸

Další zajímavou informací o drobných incidentech mezi československo-rumunskými orgány roku 1923 nám poskytuje telefonická zpráva pana poručíka Reneše ze dne 18. října 1923 v 16.30 hodin. Z prvního úseku došlo hlášení, že tam došlo k incidentu a technické čekají v Királyháze na další rozhodnutí. Při rekognoskování piketáže (průzkum terénu) od bodu Y do Z prohlásili majitelé pozemků a to z Velké Tarny a Velete, že nepřipustí, aby hranice byla stanovena tak, jak je nyní vytyčena. Prochází prý napříč jejich pozemky. Žádali tedy linii od Y na východ přes kóty 506, 656 až ke katastrální hranici Velká Tarna-Vyškov.

¹⁷ NA, AVR, kart. 25, č. j. 340/1923.

¹⁸ NA, AVR, kart. 25, č. j. 340/1923.

Dalšímu provádění prací chtěli zabránit třeba násilím a dostavilo se také padesát sedláků ozbrojených sekerami a znemožnili další práce československým a rumunským technikům.

Jelikož se jednalo o odpor ze strany budoucích československých státních příslušníků, předpokládali rumunští technici, že celá věc je inscenována z čsl. strany. Mělo to prý být za účelem, aby rolníci získali větší území. Rumunští technické podali tedy v této záležitosti stížnost na rozhraničovací komisi.

Jelikož další práce v terénu je skutečně nemožná a čsl. delegace nemůže v této záležitosti rozhodnout, prosí o udělení dalších rozkazů.

Kapitán Chmel z delimitační komise na žádost dostal odpověď od Ing. Václava Roubíka v tomto znění: „*Deputace malotraňanských rolníků byla poučena čsl. delegací o tom, že stanovená linie je nezměnitelná. Stop pokračujte v piktetáži (vyměřování hranic). Ochrana a klid musí zajistit Rumunsko. Je to vzhledem k tomu, že dosud Rumunsko vládne v území, kde se piktetuje. Roubík. Košice 20. října 1923*“¹⁹

Zpráva o incidentu byla také 26. října 1923 zaslána delimitační komisi v Košicích ministerstvu zahraničních věcí do Prahy.

Podle hraniční konvence mezi Československem a Rumunskem má být mezi obcemi Hýže (Malá Tarna) a Velká Tarna říšskou (sic!) katastrální hranice obou obcí. V katastru obce Velká Tarna (obec rumunská) leží les patřící občanům z Hýže (Malá Tarna) a Veljatina (obec československá). Občané z Hýže žádali, aby byl les připojen k Československu. Byli by tak ušetřeni různých obtíží pocházející z toho. Museli by se např. vykazovat pohraniční legitimací rumunské strážní. Musí prý dělat dlouhé zacházky, aby se mohli dostat ke svému majetku. Ing. Roubík píše, že při jednání o hraniční čáře se marně domáhal na rumunském komisaři, aby svolil k tomu, že by les byl ponechán v Československu. Hlasováním v delimitační komisi zůstal les na rumunské straně.

Dne 18. října 1923 dostal se zástup občanů z Malé Tarni na výše uvedené místo a ozbrojen sekerami násilím bránili československým a rumunským geometrům v práci. Ti již zde několik dní pracovali na vykolíkování hranic. Přes domluvy a vysvětlování geometrů obou států rozčilený dav neupustil od svého počínání. Naopak si počínali stále hrozivěji. Geometri tedy zastavili práci, aby si vyžádali telegraficky od svých delegací další rozkazy.

Rumunský komisař, kterému byl případ jeho geometry oznámen, neuznal za vhodné nejprve s ním seznámit Ing. Václava Roubíka. Incident hned se zřejmým úmyslem poškodit čsl. stranu hned oznámil prezidentovi komise. Při schůzce všech členů komise dne 23. 10 1923 byl uveden případ opět otevřen. Rumunský komisař zde obviňoval členy čsl. delegace a čsl. úřady, z toho

¹⁹ NA, AVR, kart. 25, č. j. 18/1923, čj. 793/1923.

že mlčky trpěli ne-li dokonce schvalovali v každém případě nepřipustné chování obyvatel Malé Tarni.

Ing. Roubík ještě připomínal, že incident se odehrál na místě od dnešní demarkační čáry vzdáleném téměř dva kilometry a ležícím na rumunském území (na mapě přiložené ke konvenci jsou totiž katastrální hranice nesprávně zakresleny. Proto tedy neměly československé orgány možnost proti výtržníkům zakročit. Ing. Roubík přesto vyzval okresní úřad v Sevljuši, aby dal v čsl. obci Hýži (Malé Tarně) vyšetřit, kdo byl původcem výtržností. Úřad se měl zároveň postarat o to, aby byli viníci přísně potrestáni.

Obvinění ze strany rumunského komisaře na základě předběžných šetření již nyní Ing. Roubík označil neopodstatněné. Tvrdil, že učiní potřebné kroky v samotné komisi až po důkladném vyšetření celé záležitosti. Z tohoto důvodu si vyžádal telegram rumunského komisaře a od rumunského komisaře výsledek jím nařízeného šetření.

Občané z Hýže a Velete k němu do Košic vyslali dne 20. 10. 1923 deputaci. Ing. Roubík představitelům obcí podal příslušné vysvětlení. Zároveň jim důrazně vytkl nepřipustnost a nezákonnost jejich počinání. Další informace měl Ing. Roubík sdělit po skončeném úředním vyšetření celého incidentu.²⁰

Dalšími své stanoviska k hraničnímu incidentu na hranici obcí Malá a Velká Tarna zaslal Ing. Václav Roubík okresnímu úřadu v Sevljuši dne 26. 10. 1923. Znovu zde popisoval vznik a průběh celého incidentu. S tím, že důvodem pro toto nezodpovědné chování občanů byla již výše uvedená okolnost, že při stanovení katastrální hranice mezi obcemi Velká Tarna a Hýže zůstala jedna část lesa náležející československým občanům mimo hranici státu. Československá delegace se snaží při provádění delimitačních prací, pokud je to možné, obhájit hospodářské zájmy občanů. Nicméně se nedá zabránit tomu, aby v některých případech nezůstaly československé pozemky na rumunské straně a naproti tomu, aby rumunské pozemky zůstaly na straně československé. V takových případech není jiná možnost než přiměřenou úpravou pohraničního styku obtíže, které s takové úpravy hranic vznikají minimalizovat. Po vytyčení celé hranice se možná vyskytne možnost dílčích hraničních úprav cestou kompenzace.²¹

V další zprávě také z dne 26. 10. 1923 zaslal Ing. Roubík instrukce Janu Kowalskemu, měřičskému adjunktovi v Kiralyháze. Sdělil mu, jak postupovat v takových případech, jaký se stal v úseku Y-Z u Malé Tarni. V zájmu státní autority i kvůli vyvarování se výtek ze strany představitelů druhého státu je povinností čsl. delimitačních orgánů pracujících na hranici požádat o zakročení příslušné čsl. úřady. Obecní úřad a nejbližší četnické velitelství musí zasáhnout proti násilnému zasahování do delimitačních prací ze strany československých občanů.

²⁰ NA, AVR, kart. 25, č. j. 827/1923.

²¹ NA, AVR, kart. 25, č. j. 822/1923.

Třeba, že se přerušení prací stalo na území toho času ještě rumunským, není pochyb, že tato vzpoura měla vznik v samotných obcích Malá Tarna a případně Velete. Kdyby konaly příslušné úřady v těchto obcích s pohrůzkou trestních následků, tak by uvedení občané, od svého v každém případě nepřipustného jednání upustili.

Pokud podle místní úpravy poměrů mají příslušníci československého četnictva možnost vstoupit v pohraničním pásmu na cizí území tak mohou v daném případě zakročít i na místě samém. Tato varianta se zdá lepší než dát přednost případnému zásahu ze strany rumunských bezpečnostních orgánů proti československým občanům za přítomnosti a v zájmu bezpečnosti orgánů československé delegace.

Podle zpráv z rumunské strany setrval shluklý dav, znemožňující pokračování v piketáži na místě celé tři dny. Ing. Roubík zároveň žádal Jana Kowalskeho, aby mu sdělil obratem, jestli zpráva odpovídá skutečnosti.²²

V další zprávě určené ministerstvu zahraničních věcí (Košice 23. 11. 1923) se ing. Roubík zasílal opis přípisu rumunského komisaře ze dne 23. 10. 1923 pod č. 300 týkajícího se výše uvedeného a popsaného incidentu mezi u Velkou Tarnou a Chýží (Hyží). Zároveň zaslal i svoji odpověď na tento přípis.

Poměr, který se utvářel mezi čsl. delegací a rumunským komisařem následkem vystupování rumunského komisaře, je ministerstvu zahraničních věcí dostatečně znám. Bylo to ze zpráv ing. Roubíka při stanovování hraniční čáry ve čtvrtém hraničním úseku blíže stanice Valea Visaului (Visovölgy). Dopis rumunského komisaře č. 300/1923 není prý než dalším výrazem jeho tendence využít každé příležitosti, aby dosavadní poměr mezi ním a čsl. delegací se ještě víc přiostrčil.

Podle Ing. Roubíka je faktem, že čsl. občané překročili protiprávně (bez pohraničních legitimací) nynější demarkační čáru a pokusili se násilím přerušit provádění delimitačních prací. Za tento fakt však v žádném případě nemůže být zodpovědná čsl. delegace při rozhraničovací komisi. Je tedy absurdní požadavek rumunského komisaře, aby mu čsl. delegací byla dána kompletní satisfakce. Podle názoru ing. Roubíka nebyl rumunský komisař kompetentní žádat, aby Ing. Roubík jako čsl. komisař mu poskytl žádané zadostiučnění. Záležitost se vymyká rámci vlastních delimitačních prací

Případ také hlásil rumunský komisař rumunské vládě. Lze tak soudit z telegramu čsl. vyslanectví v Bukurešti na ministerstvo zahraničí, který byl telefonicky sdělen ministerstvu veřejných prací: „*Dle Dumitresca nelze pracovat bez vojenské asistence*“. Ing. Roubíkovi nebylo známo, zda rumunský komisař si před zaslání svého přípisu č. 300/1923 vyžádal instrukce rumunské vlády. Spíše se však klonil k názoru, že Dumitrescu konal zcela samostatně.

²² NA, AVR, kart. 25, č. j. 822/1923.

Rumunská vláda je však o incidentu, byť jednostranně rumunským komisařem informována. Ing. Roubík se nepovažoval za kompetentního, aby řešil požadavek satisfakce za vpád čl. občanů na rumunské území. Žádal tedy, aby záležitost byla vyřízena bilaterálním jednáním mezi oběma vládami.

Při této příležitosti by prý bylo nutné oportunní rumunské vládě připomenout, že vystupování rumunského komisaře vůči čl. delegaci neodpovídá úzkému, přátelskému poměru obou vlád. Nehledě ani k tomu, že nevěcné a tvrdší stanovisko rumunského komisaře i v menších technických otázkách, na něž Ing. Roubíkovi z důvodů absolutně věcných není možno přistoupit, zavíní průtah delimitačních prací, z něhož oběma státům vzniknou zbytečné materiální škody.

Dle Ing. Roubíka je samozřejmé, že i čl. delegace má zájem na tom, aby se neopakovaly případy jako hraniční incident mezi Velkou Tarnou a Chýží. Požádal proto okresní úřad ve Velké Sevljuši, aby byl případ přesně vyšetřen a eventuelní viníci potrestáni. Zpráva tohoto úřadu dosud nedošla. K obviněným vzneseným proti čl. geometrům Ing. Roubík měl zaujmout stanovisko, jakmile dojde jejich vyjádření k celé záležitosti.²³

Měřičský adjunkt Jana Kowalski popsals, že dne 13. 10. 1923 při vytyčování odhlasované hraniční linie Y-Z v Tarně zjistil spolu s rumunským geometrem kapitánem Prodanem, že tato linie v druhé východní polovině neexistuje. Proto se domluvili, že se Kowalski odebere do Sevljuše pátrat po bližších údajích ohledně této hranice u lesního úřadu v Sevljuši.

Dne 15. října Kowalski pracoval na západ od bodu Y na prosekávání a dne 26. října 1923 odjel dle dohody do Sevljuše, kde se zdržel až do večera toho dne. Nebyl tedy vůbec dne 16. října 1923 v terénu a nemohl veškeré výroky uvedené v rumunského komisaře vůbec pronést ani žádnou debatu o hranici vést.

V Sevljuši se mu nepodařilo získat žádné potřebné informace. Odjeli tedy všichni (Chmel, Wegener a Prodan) na jeho návrh do Halmi pátrat dále v pozemkové knize.

Až do toho dne nic nevěděl o příhodě s rumunským vojínem Craciusem, ale teprve téhož dne večer z nahodilé zmínky.

Večer dne 17. října 1923 se všichni vrátili do Terny. Ráno dne 18. října 1923 se odebral s kapitánem Prodanem pokračovat ve vytyčení linie a sice druhé poloviny úseku Y-Z. Cestou potkali dělníky. Ti jim na dotaz řekli, že jsou z Velete a jdou prosekávat hranici. Na vyzvání Jana Kowalskiho, že jim ukáže, kde mají začít, odpověděli, že dole u potoka jsou očekávání dalšími dělníky, s nimiž budou pracovat společně, načež odešli.

Na to v 11 hodin dopoledne téhož dne přišel jeden z oněch dělníků, jež ráno potkali. Přinesl vzkaz, že na palouku „Teusor“ nás očekávají kapitáni Chmel

²³ NA, AVR, kart. 25, čj. 854/1923.

a Wegener, kteří pro shluk lidí nemohou dál pracovat a žádají, abychom k nim přišli. Když přišli Kowalski s Prodanem na místo viděli skupinu asi padesát lidí. Kapitáni Chmel a Wegener jim oznámili, že ti lidé jim zabraňují pracovat a hrozí jim násilím. Kowalski promluvil k lidem, vylouval jim jejich úmysly a radil jim, jakým způsobem mají podat stížnost a dal jim adresu čsl. delegace v Košicích.

Lidé prohlásili, že následujícího dne vyšlou deputaci do Košic. Říkali ale, že toho dne místo neopustí. Skutečně setrvali přes veškeré jeho naléhání, aby se klidně vrátili domů a očekávali výsledek deputace.

Dav byl rozčilen a ozbrojen sekýrami. Kowalski se obával, že se dají strhnout k nerozvážným činům. Prohlásil tedy, že přeruší práci a vyžádají si telefonicky instrukce čsl. delegace v Košicích. Při tom mu sdělil kapitán Chmel, že kapitán Wegener byl po většinu doby, kdy před jejich příchodem uklidňoval dav, nepřítomen. Asi v 1 hodinu odpoledne odešli do Velké Tarny i s oběma rumunskými geometry. Ti nevyžadovali, aby se v práci pokračovalo. Kowalski odjeli s kapitánem Chmelem ještě téhož odpoledne do Királyházy. Následně podali telefonické hlášení o celé příhodě čsl. delegaci v Košicích a žádali o další instrukce.

Dne 19.–20. října 1923 pracovali na zaměření dat v úseku S-T u Bočkova. Poté obdrželi telegrafickou instrukce od čsl. delegace z Košic. Instrukce přišla v neděli 21. října 1923. V pondělí dne 22. října 1923 pokračovali v práci na linii Y-Z až do 25. října 1923 nerušeně. Během jednání s lidmi dne 18. října ani vůbec toho dne Kowalski tvrdil, že nemluvil o hranici v úseku Y-Z ani o hranici vůbec.

Udání v rumunské nótě na s. 2. odstavec 5 by se prý snad mohlo vztahovat na jeho rozmluvu s kapitánem Prodanem. Diskuze se však konala dne 13. října 1923 při příležitosti zjištění, že část hranice Y-Z v přírodě neexistuje. Kowalski tehdy mluvil o neúplném a neodbornickém rozdělení katastrů obcí Malá Tarna a Velká Tarna. Bylo to proto, že hranice mezi Velkou a Malou Tarnou byla vedena pouze na papíře. Byla vedena bez ohledu na principy katastru. O tom svědčí to, že o této hranici nikdo nevěděl. Starostové obou obcí ukazovali při rekonognoskaci hranici jižněji přes „Gorzó“.

Dalším šetřením v Halmi Kowalski zjistil, že v mapách pozemkových knih Malá Tarna

a Velká Tarna je vyznačena katastrální hranice souhlasně a sice tak, jak ji svého času ukazovali starostové. To tudíž dokazovalo, že jeho poznámka pronesená dne 13. října 1923 vůči kapitánu Prodanovi byla správná. Hranice je jinak vyznačena v popisu hranic, jinak v pozemkové knize a katastru vůbec. Následkem čehož o ní nikdo nevěděl.

O stanovení hraniční čáry delimitační komisí Kowalski pouze řekl, že byla stanovena za říšskou hranicí hranice katastrální, aniž by činnost komise posuzoval nebo kritizoval.

V důsledku všeho předešle uvedeného prohlásil Kowalski jeho nařčení od kapitána Prodana za nesprávná. Žádal rovněž, aby v zájmu pravdy a věci samé bylo odvoláno.²⁴

V dalším přípisě čsl. delegace rozhraničovací komise v Košicích dne 15. 11. 1923 urgovala zaslání zprávy k incidentu v Tarně vyžádané přípisem čj. 882/1923 u okresního úřadu ve Velkém Sevljuši.²⁵

Další prohlášení k incidentu v Tarně bylo čsl. delegace rozhraničovací komise v Košicích dne 27. 12. 1923 zasláno civilní zprávě Podkarpatské Rusi v Užhorodě. Občané z Chýže Vasyl Batyn a společníci, podali čsl. delegace při rozhraničovací komisi československo-maďarské několik žádostí, aby jejich les ležící v katastru obce Velká Tarna, při samé obecní hranici, ponechán byl v Československu.

Při šetření kvůli definitivnímu stanovení hraniční čáry bylo čsl. delegací zjištěno, že několik obyvatel obce Chýže participuje podílem představujícím asi 180 katastrálních jiter²⁶ na výše zmíněném lese. V tomto úseku je hraniční čára výslovně definována jako katastrální hranice obcí Chýže a Velká Tarna. Nebylo ale možné dosáhnout změny modifikaci hraniční čáry bez souhlasu rumunského zástupce. Čsl. delegace usilovala od samého počátku dosáhnout toho, aby část zmíněného lesa odpovídající podílu čsl. občanů byla přičtena Československu. I později, když byla hranice definitivně stanovena, hleděla vymoci modifikaci hraniční čáry ve prospěch obyvatel československých.

Jednání bylo ztíženo hlavně tím, že chýžští spolumajitelé lesa zúčastnili se dne 16. a 17. října na sročení kvůli překážení vykolíkování hraniční čáry. Za těchto okolností nelze prozatím v záležitosti změny hraniční čáry v tomto úseku nic udělat. Užívání pozemků ležících za hranicemi je upraveno Obchodní konvencí mezi ČSR a Rumunskem ze dne 23. dubna 1921.

Prosíme, aby žadatelé o tom byli přiměřeným způsobem informováni.²⁷

Československá delegace rozhraničovací komise Košice zaslala ještě dne 9. 1. 1924 přípis čsl. vyslanectví v Bukurešti ve věci hraničního incidentu u Velké Tarny. Ing. Roubík v této zprávě psal, že v tomto dodatku ke své zprávě z 26. 10. 1923 čj. 827/1923 zasílá opis přípisu generála Dumitrescu ze dne 23. 10. 1923 pod čj. 300/1923, dále opis zprávy Ing. Roubíka z téhož data a čj. zasláního na ministerstvo zahraničních věcí a opis přípisu generála Dumitrescu ze dne 13. 11. 1923 čj. 352/1923. Ing. Roubík dále uvádí, že zatím nereagoval na ultimativní formu Dumitrescova dopisu. Forma dopisu je prý neodůvodněná, a to ani povahou věci, o níž se jedná, ani přátelským poměrem obou zemí. Ing. Roubík

²⁴ NA, AVR, kart. 25, sine ad 854/1923 a 300/1923.

²⁵ NA, AVR, kart. 25, sine, čsl. delegace rozhraničovací komise Košice 15. 11. 1923.

²⁶ Jitro = 0,33–1,07 ha, v českých zemích 0,6 ha, katastrální jitro – 5755 m².

²⁷ NA, AVR, kart. 25, č. j. 977/1923 ad čj. I-3569 adm. (civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě) ze dne 13. 11. 1923.

se dotázal rumunského komisaře dopisem ze dne 15. 11. 1923 pod čj. 973 (viz opis ve spise), jaké je ligne de conduitu (pokračování), kterým vyhróžuje. Odpovědi se mu zatím nedostalo.

Soudní vyšetřování proti obyvatelům Chýže (Malá Tarna-Kis Tarna), kteří se zúčastnili incidentu, je prý v plném proudu. Ing. Roubík o výsledku slíbil podat zprávu. Po skončení vyšetřování měl také definitivně zodpovědět přípis generála Dumitrescu ze dne 23. 10. 1923 pod čj. 300/1923. Opis odpovědi měl zaslat do Bukurešti.²⁸

Vyslanectví československé republiky v Bukurešti k výše uvedenému přípisu čsl. delegace rozhraničovací komise Košice zaslala ze dne 9. 1. 1924 odpovědělo dne 4. 2. 1924 následovně:

„K tamní zprávě sděluji, že královského rumunského ministerstva zahraničních věcí je snaha výše uvedenou hraniční výtržnost mlčky přejít. Jak oznámil generální tajemník ministerstva zahraničních věcí, podporu tohoto řešení causy stále roste a generál Dumitrescu obdržel v tom smyslu příslušné pokyny.

*Vyslanec Veverka m. p.*²⁹

Ze spisového materiálu ve fondu se nepodařilo zjistit, jak byla hranice u Malé Tarni nakonec definitivně stanovena.

Další záležitostí se týkala železniční trati Királyháza-Tiačevo. Ing. Roubík se dopise ze dne 26. 10. 1923 jménem delimitační komise tázal ministerstva zahraničních věcí v Praze na informace týkající se sdělení francouzského komisaře o úmyslech Rumunů na změnu hranice mezi ČSR a Rumunskem.

Ing. Roubík dále psal, že před nějakou dobou mu byl sdělen dotaz pana ministra dr. Girsy, co je na věci pravdy, že v československo-rumunské delimitační komisi delegát Rumunska kategoricky žádal, aby mu bylo odstoupeno území, na němž probíhá klíčová železniční trať Királyháza-Tiačevo. Ze strany Ing. Roubíka nebyl tento požadavek dost energicky odmítnut. Zpráva pocházela z francouzského pramene a jejím původcem tedy mohl být plukovník Uffler.

Sdělení dr. Girsy Ing. Václava Roubíka velmi překvapilo. Bylo to i tím, že v komisi ani mimo ni pan rumunský komisař výše zmíněnou otázku prý nepoložil. Jedenkrát se o ní v soukromém rozhovoru zmínil. Prý, že ví o tom, že na pravém břehu Tisy staví náhradní trať za železnici Tiačevo-Visovolgy ležící na rumunském území. Po jejím dostavění bude prý Československo ovládat rumunskou dopravu vázanou nadále na peážní trať Királyháza-Tiačevo. Ing. Roubík mu odpověděl, že je to otázka ležící mimo jeho kompetenci, a že nemá žádné informace v tomto směru.

²⁸ NA, AVR, kart. 25, č. j. 14/24 čsl. delegace rozhraničovací komise Košice dne 9. 1. 1924.

²⁹ NA, AVR, kart. 25, č. j. 87/pol/924 čs. vyslanectví v Bukurešti ad čj. 14/24/1924 čsl. delegace rozhraničovací komise Košice ze dne 9. 1. 1924.

Dne 25. 10. 1923 po návratu delimitační komise z prohlídky hraničního úseku IV. do Marmarošské Sihoti se mu naskytla příležitost zeptat se na to plukovníka Ufflera.

Uffler se mu v soukromém rozhovoru zmínil o velkých těžkostech, které dělá budoucí dohodě obou vlád pan rumunský komisař. Ing. Roubík se tedy dotkl i poplašných zpráv o odstoupení výše uvedené železniční trati. Plukovník Uffler se rozhovořil o věci. Ing. Roubíkovi sdělil, že slyšel z rumunských pramenů o dalekosáhlých požadavcích této strany. Např. o snaze o zpětné připojení obcí s rumunským obyvatelstvem na čsl. břehu Tisy, nebo navrácení železniční trati Királyháza-Tiačevo Rumunsku. Rovněž tak slyšel o agitaci vedené z Marmarošské Sihoti proti Československu.

Plukovník Uffler viděl, že tyto požadavky nebyly z československé strany veřejně odmítnuty. Vycítil, že při delimitaci dojde k těžkým bojům mezi Ing. Roubíkem a rumunským komisařem generálem Dumitrescu. Plukovník se domníval se také, že na čsl. straně je ochota k určitým ústupkům. Své dojmy sdělil i do Paříže. Odtamtud mu ale bylo oznámeno, že byl učiněn dotaz v Praze i v Bukurešti. Obě strany ale trvají na zachování dohodnuté hraniční čáry. Ing. Roubík žádal, aby výše uvedené bylo vzato na vědomí.³⁰

Další zajímavá zpráva zasláná komisi pro stanovení hranic československo-rumunských se týkala zprávy z 9. 4. 1924.³¹

Vztahovala se k hraničním incidentům na mostě na Marmarošské Sihoti. Tomáš Brabec žádal o zakročení, aby delimitační práce nebyla zdržována a ztěžována neinformovaností a neochotou rumunských pohraničních orgánů.

Hraniční mosty přes Tisu jsou na rumunské straně uzavírány dvěma zámky. Od jednoho ze zámků má klíč policejní úředník, od druhého celník, strážná služba koná vojenská správa. V době, kdy je most uzavřen a to je po celou dobu kromě doby od 8 do 12.00 a od 15 do 18.00 je přechod přes něj i členům delimitační zcela nemožným. Na čsl. straně se děje přechod velmi hladce, na rumunské straně však stojí za vraty nejen voják, který obecně neumí nejen číst, ale nemá potuchy o Rozhraničovací komise. Jen slepě se řídí rozkazem: každému bez výjimky v době uzavření mostu zabránit v přístupu na rumunskou půdu nabitou puškou a nasazeným bodákem.

Podaří-li se tuto překážku dlouhým úsilím přejít, narazí se na další dvě nepřekonatelné překážky. Neochotu policejního úředníka a nemožnost vypátrání úředníka celního, nosícího klíč od mostního zámku u sebe. To je příčinou, že nejen zbytečně stoupají výlohy delimitační komisi, ale ztrácí se řada drahých pracovních hodin.

³⁰ NA, AVR, kart. 25, čsl. delegace rozhraničovací komise Košice ze dne 26. 10. 1923 ministerstvu zahraničních věcí pod čj. 830/19.

³¹ NA, AVR, kart. 25, čsl. delegace rozhraničovací komise Košice ze dne č. j. 341/del/1924.

Tomáš Brabec uvedl příklad:

„Dne 16. dubna jsme jel vozem naloženým měřičskými stroji a stavebním nářadím z Dolní Apsi, Vůz jsem měl vyjednán až do Sihotě za 60 Kč. K mostu přes Tisu jsem se dostal o 12. 20 hod. Na čsl. straně mostu stalo se otevření mostu velice hladce, na straně rumunské však přes veškeré úsilí jsem se dále nedostal. Protože za eventuelní zdržení požadoval vozka 25 Kč, složil jsem nářadí a stroje na mostě a vozku poslal zpět. Po dlouhém vyjednávání s za vraty stojícím vojákem jsem byl přesvědčen, že klíče od ohrady už nedostanu.

Nechtěje ztrácet drahý čas, přendal jsem všechna úřední zavazadla za pomoci stálého dělníka po mostním zábradlí kolem ohrad na rumunskou půdu. Domníval jsem se, že tak se dostanu s rumunským povozem dále. Pomocí jistého rumunského policejního zřízence podařilo se mi získat spojení s policejním přednostou hraniční služby. Dal mi vzkázat, že druhý klíč od mostu má „Vámos“ (celní úředník). Zároveň dal vojákovi rozkaz, že má nejen mým zavazadlům, ale i mně zabránit vzdálit se od mostu. Celní úředník, který měl druhý klíč od zámku byl neznámo kde. Tím se stalo, že byl jsem násilím nucen čekat nečinně od 12.20 do 15.05 a že zbytečně jsem musel platit za přepravení úředních zavazadel na rumunské půdě 40 Lei.

Po otevření mostu, dal jsem přečíst obsah své legitimace úředníkovi s poznámkou, že si budu stěžovat. Úředník Poté mi poté hodně hlasitě sdělil před kolem stojícími lidmi ironickým tónem: „Wegen Ihnen werden wir da alle den ganzen Tag ohne Mittagessen sitzen, für Sie existieren keine Gesetze.“³²

Takovým příjmem jest je vystavován úředník delimitační komise ve službě, přes veškeré znění legitimace o vyzývání pohraničních orgánů o případné ochraně, pomoci, atd. V zájmu racionální práce žádám, aby bylo zakročeno, abych pro příště nebyl podobnými nesnáze rušen a zdržován na úředních cestách“.

Brabec. Tom, m.p.

O situaci na mostě přes Tisu v Marmarošské Sihoti též pojednává další zpráva zasláná z Marmarošské Sihoti komisi pro stanovení hranic čsl.-rumunských v Košicích dne 3. června 1924.³³

Ing. František Mužík vrchní měřičský komisař hlásil následující incident: *„Dnes jsme jeli s měřičským adjunktem Brabcem v 15.00 odpoledne povozem z Marmarošské Sihoti do Akna Slatiny. U mostu byla vrata ze strany rumunské*

³² NA, AVR, kart. 25, čl. delegace rozhraničovací komise Košice ze dne 3. 6 1924 č. j. 341/del/1924: „Kvůli Vám tady všichni nebudeme sedět celý den bez oběda, pro Vás neexistují žádné zákony“.

³³ NA, AVR, kart. 25, čl. delegace rozhraničovací komise Košice čj. 962/1924 ze dne 15. 9. 1924 definitivní delimitace čsl.-rumunské hranice na Marmarošské Sihoti např. č. j. 1221/dél/25 čl. delegace rozhraničovací komise Košice ze dne 30. 9. 1925 včetně mapek.

uzavřena. Nahlédnutím oknem do úřední místnosti jsme zjistili, že jeden civilní strážník leží na stole a spí. Most bývá obvykle otevřen od 15.00 do 18.00. Pan adjunkt Brabec tedy zaklepal a vstoupil do neuzamčené místnosti. Chtěl se zeptat na příčinu uzavření mostu a na to, kdy bude most otevřen. Dveře do kanceláře při tom zůstaly otevřené. Adjunkt Brabec dotyčného strážníka již zná. Dotázal se ho tedy maďarsky, kdy bude most otevřen. Zřízenec odpověděl, že až od 16.00, protože ten den je svátek. Ing. Mužík ve zprávě podotýkal, že ostatní rumunské státní úřady ten den normálně pracovaly.

Rozhovor probíhal klidně, bez rozčilování, což mohl Ing. Mužík dosvědčit, protože stál blízko otevřených dveří. Po tom krátkém dotazu odcházel adjunkt Brabec z místnosti, při čemž mimoděk dveře hlasitěji zavřel. Nebouchl ale s nimi. Na to policejní strážník zprudka otevřel dveře a způsobem pro nás nejvíc urážejícím počal maďarsky a rumunsky vykládat něco o tomto zavření dveří. Ohradili jsme se proti takovému zacházení s námi (německy). Přesto, že ztrátou času jsme byli rozmrzeni, nedopustili jsme se žádné urážky strážníka, ani nepřítomných úředníků, ani rumunského státu. Výjevu bylo přítomno několik žen a povozník (drožka č. 44). Povozník později na náš dotaz o případném svědectví potvrdil, že od pana měřičského adjunkta Brabce neslyšel nic urážlivého.

V 15.50 přijeli úředníci a zřízenci celního a policejního úřadu povozem. Ing. Mužík je tedy prosil, jestli by ponechali most o něco déle otevřen. Rumunští úředníci to odepřeli s tím, že se řídí svými instrukcemi, a že výjimkou pro nás dělat žádnou nebudou. Udělali by to jen v případě, že by dostali od nadřízeného úřadu příslušný rozkaz. Zatímco se toto dalo poklidným způsobem, přišel také přednosta policejní pohraniční stráže. Jemu běžel v ústrety výše vzpomenutý strážník. Falešně ho informoval o našem výše uvedeném rozhovoru s ním.

Přednosta úřadu potom k sobě povolal všechny ostatní přítomné úředníky. Sám umí prý pouze rumunsky. Ten poskytl v této věci vyjádření přede všemi přítomnými. Německy mluvící detektiv tvrdil, že měřičský adjunkt Brabec se již po druhé dopustil urážky rumunské národnosti. Prvně k této cause viz zdejší čj. 3/1924. Rumunský úředník oznámil, že hned o domnělé urážce výše uvedeného činitele hned zasílá telegraficky zprávu ministerstvu. Současně prý rovněž podává trestní oznámení na měřičského adjunkta Brabce. Žádal i o zapůjčení jeho legitimace kvůli ověření totožnosti.

Ing. Mužík požádal detektiva, aby si poznamenal také jeho jméno, protože byl celému výjevu nejen přítomen, ale i zúčastněn. Ing. Mužík projevil rovněž podiv nad tím, v čem byla vlastně podstata urážky. Spíše my bychom si měli stěžovat na neslušné chování strážníka. Bylo nám řečeno, že strážník vše dosvědčí, že je ve službě. Ing. Mužík tedy žádal, aby mu bylo sděleno jméno strážníka. Domníval se, že jeho svědectví je falešné. Bylo mu to však odepřeno. Současně bylo odepřeno i sebenepatrnější prodloužení otevírací doby mostu.

Ing. Mužík měl z celého výstupu dojem, že úředníci a zřízenci jsou zaujati proti měřičského adjunkta Brabcovi. Z toho důvodu, že svoje vyzývavě

chování považují za beztrestné. Ing. Mužík uváděl pro příklad jen přípisy č. j. 6/1919 z 11. 8. 1919 a č. j. 3/1924 ze 16. 4. 1924. V žádném z těchto případů se nedostalo měřičskému adjunktovi Brabcovi žádného zadostiučnění.

Dle Ing. Mužíka se nejedná jen o tyto případy. Jiných podobných se najde dost. Na téměř mostě ho vedl policejní náčelník přes most schválně zpátky. Prý to bylo proto, aby se přesvědčil u naší finanční stráže, jestli nejsou naše legitimace padělány. Dále vedl různé impertinentní otázky, např. jsou-li naše zavazadla skutečně úřední. Prý, že toho nějak příliš potřebujeme (při převozu stanů na nádraží). Ing. Mužík také psal, že je doprovázel úřední doprovod s nasazeným bodlem na pušce z vagónu. Rovněž tak hovořil o víc než důkladné celní a pasové prohlídce v Campolungu atd.

Rumunští vojáci a strážníci prý většinou číst neumějí. Řídí se avšak alespoň rozkazy svých nadřízených. O delimitační komisi nemají potuchy ani prostí vojáci ani, vyšší šarže. Vše vůbec svědčí prý o naprosté neinformovanosti.

V zájmu služby by prý bylo účelné řádně informovat o rozhraničovací komisi všechny pohraniční orgány. Tím způsobem, jak jsou již informovány čsl. pohraniční stráže. Měl by být důkladně vyšetřen a potrestán každý přehmat. Práce delimitační komise, zejména na řece Tise vyžaduje neustálé přecházení přes mosty. Při tom krátké a nepravdělné odvírání mostů a neochota rumunských pohraničních orgánů práci neustále sťažují. Dokonce často přímo i znemožňují. Velkou překážkou v plánovitém provádění práce jsou i četné rumunské národní a náboženské svátky. V té době je přechod přes hranici, který stejně již tak omezen na minimální dobu, ještě zkrácen.

Všechny případy by se nevyřešily podle Ing. Mužíka přestěhováním rozhraničovací komise na čsl. území. Častým přechodům přes Tisu se nelze vyhnout, Nehledě k četným nevýhodám spojeným s pobytem na čsl. území. Je to mj. nemožnost použít rumunských vlaků, nebo opatřování výzbroje na delší túry do hor. Zajištění si slušného ubytování apod.

V závěru Ing. Mužík prosil, aby byl případ řádně vyšetřen a učiněna další opatření Ing. František Mužík, v. r., vrchní měřičský komisař“

Důležité byla i důvěrná zpráva zasláná komisí pro stanovení hranic čsl.-rumunských v Košicích dne 18. 9. 1924 ministerstvu zahraničních věcí v záležitosti československých pozemků na rumunské straně. Jednalo se o porušování práv čsl. občanů rumunskými orgány.

Při stanovení hranice čsl.-rumunské nebylo přes nejusilovnější snahu možno zabránit tomu, aby pozemky čsl. občanů nezůstaly na druhé straně hranic. Právě tak jsou časté případy, že i pozemky rumunských občanů zůstávají na čsl. straně. Daleko častější jsou však případy, že čsl. občané mají své pozemky za nynější demarkační čarou. Tuto čáru nelze posunout na definitivní hranici, dokud nebudou posazeny mezníky, případně nebudou splněny různé podmínky se stanovením hraniční čáry úzce související.

Jak jednak při pochůzkách, jednak i šetřením čsl. četnických oddělení bylo vyšetřeno, opakují se často případy, ve kterých rumunské pohraniční orgány brání čsl. občanům odvážet plodiny z pozemků na druhé straně hraniční čáry. Rumunské úřady po nich dokonce požadují i úplatky. Bylo to nadevší pochybnost zjištěno v jednom případě u pohraniční obce v Sasfalu.

Čsl. delegace má z taktických důvodů zájem o to, aby byla informována ve všech případech, ve kterých bylo rumunskými orgány porušeno právo čsl. občanů. Nicméně na odstranění závad mohla by zapůsobit pouze přátelským zakročením u rumunského komisaře. Toto opatření však při osobních vlastnostech tohoto komisaře nemá naději na úspěch.

Dle zprávy trpění nepřistojností rumunských orgánů nejen, že způsobuje čsl. občanům těžké škody, ale poškozují i vážnost našeho státu. To nejen v očích rumunských pohraničních orgánů, ale i všech našich občanů. Je tedy vždy nutno přísně zakročit např., jak to provedla energicky četnická stráž v Sásfalu. Podle zkušeností nabytých na hranicích korektní, ale zároveň rozhodný a cílevědomý postup čsl. orgánů může ještě nejlépe zjednat nápravu. Bohužel i v případě Sasafalu (Sásfalu) se ukázalo, že nelze spoléhat na sliby jednotlivých četnických velitelů, když propuštěním provinilých rumunských vojáků byly odstraněny pro ně nepříjemné následky incidentu.

- a) Každé porušení práv čsl. občanů, majících pozemky na hranici rumunskými orgány by mělo být řádně vyšetřeno čsl. orgány. Konkrétně politickými úřady první instance, četnickými stanicemi, finanční stráží. Přesné a objektivní vyšetření má být nahlášeno nadřízenými úřady Podkarpatské Rusi ministerstvu zahraničních věcí.
- b) V každém případě má být u rumunské vlády zakročeno diplomatickou cestou. Rumunské úřady a orgány mají respektovat ustanovení obchodní úmluvy mezi ČSR a Rumunskem ze dne 23. 4. 1921. Zejména úplatnost těchto orgánů brání jejímu řádnému plnění.

Bylo by možné také zvážit jestli by se nemělo postupovat cestou retorse. Což v praxi znamená zabránit rumunským občanům v přístupu na jejich pozemky ležící v Československu. To by se mohlo udělat v případě, kdyby se diplomatický zákrok nesetkal s výsledkem. V každém případě by se touto retorsí mělo dle Ing. Roubíka pohrozit.

Zpráva četnického velitelství v Černém Ardově o incidentu se čtyřmi rumunskými vojáky.

„V Černém Ardově dne 20. července 1924

Dne 18. 7. 1924 oznámil dělník Michal Kostroba ze Sasafalu, na zdejší stanici, že několik občanů ze Sasafalu má na rumunském území pozemky ze kterých chtějí sklídit suché seno. Rumunští vojáci, je ale na jejich pozemky nechtějí pustit a nedovolují jim úrodu odvézt.

Na to odebrali se vrchní strážmistr Dominik Spivok a strážmistr Jan Jvičič dne 19. 7. 1924 na místo (k Hivaru). Chtěli se přesvědčit o pravdivosti věci. Na místě zjistili, že jedna rumunská hlídka se nachází na našem území. Hlídka byla dvoučlenná a to vojíni Jura Plugari a Dara Prospuť. Přišli z piktetu (hraniční bod) Šele a nacházeli se na československém území v hloubce asi sta kroků od státní hranice. Kolem nich byl shluk asi pětadvaceti občanů ze Sasafalu. Dohadovali se s nimi, aby jim umožnili převoz sena přes státní hranici.

Rumunská hlídka byla jmenovaným vrchním strážmistrem tázána, co dělá na čsl. území. Dále proč nechce dát převézt seno přes hranice. Rovněž tak byl na ně vznesen dotaz, proč žádají peníze jako odměnu od občanů ze Sasfalu za převoz sena. Rumuni tvrdili, že proti překročení státní hranice čsl. občany nic nenamítají. Peníze po obyvatelích prý také nežádali.

Přítomní obyvatelé ze Sasfalu nepoznali žádného rumunského vojína, který je obtěžoval.

Četnické hlídka se tedy rozešla s rumunskou hlídkou přátelsky.

Jinak to dopadlo s druhou rumunskou hlídkou, která stála poblíž Hiveru na hranici. Když tato rumunská hlídka viděla četnickou hlídku se k ní přibližovat vzala také přímý směr na čsl. území. Obě tyto hlídky se srazily sto padesát kroků od státní hranice na čsl. území. Za četnickou hlídkou se nacházeli občané ze Sasfalu a za nimi rumunská hlídka.

Výše uvedená rumunská hlídka byla zastavena. Poté bylo oznámeno Mikulem Horeneckým, Olenou Kevarovou, Ivanem Šubou, Fedorem Silvaši a Ivanem Žabanyjem oznámeno chování rumunské hlídky. Prý jak spatřili četnickou hlídku ihned nabili zbraň a řekli: Job duša mať českou, to jsou bolševici, ty nepustíme ani na pů kilometru k sobě, budou střílet.

Rumunští vojíni Turna a Rožka byli četnickou hlídkou tázáni co dělají na čsl. území. Byli rovněž tázáni, proč vybírají vyděračským způsobem peníze. Vojín Turna neodpověděl a vojín Rožka měl zakázáno mluvit. Pak udělal vojín Turna pohyb, jako by chtěl použít zbraně. Tomu chtěl vrchní strážmistr Spivok předejít a dal rozkaz k odzbrojení.

Mezitím k nim došla i zadržaná první rumunská hlídka. Proto byli všichni čtyři vojíni odzbrojeni za pomoci občanů ze Sasfalu. Četníkům pomohli následující občané: Fedora Čoban z č.p. 209, Pavla Klenutk z č.p. 10, Ivana Klentuk z č.p. 50, Josefa Danko z č.p. 192, Michala Kostroba z č.p. 296, Ivana Gozlík z č.p. 312, Olena Kores z č.p. 214, Ivana Silvaši z č.p. 65, Mikula Danko z č.p. 12, Ivana Šuba z č.p. 128, Mikula Čepeš z č.p. 69, Fedora Silvaši z č.p. 105, Ivana Žadanyi z č.p. 274, Ivana Kostroba z č.p. 219.

Vojín Turna kladl odpor a vytáhl bodák z pochvy a chtěl ho použít proti vrchnímu strážmistru Spivokovi. Strážmistr mu bodák chytil pravou rukou a vytrhl. Tím si způsobil lehkou odřeninu mezi palcem a ukazovákem.

Dva odzbrojení vojíni (první hlídka) uprchli přes hranice. Turna a Rožka byli zadrženi a přivedeni na zdejší četnickou stanicí. Při odebírání pušky Turnaovi občanem Fedorem Silvašinem strčil prvně jmenovaný z neopatrnosti Silvašinovi.“

Území Podkarpatské Rusi se od doby definitivního stanovení její hranice změnilo jen v roce 1945. Tehdy byl k ní a tím pádem také k Sovětskému svazu připojen železniční uzel Čop (maď. Csáp) na jihovýchodě Slovenska a ke Slovensku byla roku 1946 naopak připojena obec Lékárt (nyní Lékártovce). Hlavním městem země byl Užhorod (maď. Ungvár) a po vídeňské arbitráži v listopadu 1938 se stal krátce hlavním městem Chust. Po maďarské okupaci zbytku země po 15. březnu 1939 se stal opět hlavním městem Užhorod. Na konci října 1944 poslala čsl. vláda v Londýně po dohodě s vládou sovětskou na Podkarpatskou Rusi delegaci v čele s ministrem londýnské vlády Františkem Němcem a generálem Antonínem Hasalem-Nižborským. Usídlili se v Chustu. Sovětské delegace v Užhorodu.

Sověti jim začali záhy dělat různé naschvály, aby jim znemožnili správu země. Prováděli odvody československých obyvatel do Rudé armády, kam prý místní vstupovali s nadšením. Stejně tak byly zakládány orgány místní správy-národní výbory. Funkce obsazovali pouze Sověty prověřeni kandidáti. Následně pak sjezd národních výborů v Mukačevě ve dnech 25.–26. 11. 1944 odhlasoval připojení země k sovětské Ukrajině. Dne 8. 12. 1944 sovětská vláda vyhnala čsl. představitele ze země. Ministr František Němec se vrátil 17. 1. 1945 a zůstal zde až do 17. února 1945. Fakticky ale žádnou moc nevykonával. S tímto „fait accompli“ obsazení Podkarpatské Rusi Sověty nezmoohl nic ani prezident E. Beneš ani představitelé londýnské či košické vlády.

V květnu 1945 byly formálně obnoveny hranice ČSR z doby před mnichovským diktátem. Ale nový československý parlament dne 29. 6. 1945 Podkarpatskou Rus (nyní Zakarpatí) odstoupil SSSR včetně výše uvedených změn. Obyvatelstvo mělo právo opce pro ČSR, čehož využilo 120 000 občanů Zakarpatka a vystěhovalo se do Československa.

Final Setting out of borderline between Czechoslovakia and Romania in Carpathian Ruthenia after 1918

The paper is based on unpublished archival sources from the Václav Roubík personal papers – documentation of state borders (1742–1941). The goal of the study is the analysis of documents pertaining to the definitive setting out of the borderline between Czechoslovakia and Romania after 1918 in the Carpathian Ruthenia region. In 1921–1925, there were local conflicts between Czechoslovak Border Committee and Czechoslovak Gendarmerie on one side and Hungarian and Romanian authorities and the local population on the other.

On behalf of Czechoslovakia it was Václav Roubík who was authorized to stake out the Czechoslovak-Romanian border. Roubík held important positions in Prague and Vienna in fields of construction and commerce before 1918; in the new state, he was appointed a section chief in the Ministry of Public Works in Prague. Other members of the Committee were Colonel Uffer on behalf of France, Colonel Carrey on behalf of Great Britain, Colonel Pellicelli on behalf of Italy and Colonel Dimitrescu on behalf of Romania. The Committee was supposed to deal with territorial disputes between Czechoslovakia and Romania over, among others, Fetös – Almáš, Sighetu Marmației, or Sásfalú.

Definitive Grenzfestlegung zwischen Tschechoslowakei und Rumänien in der Karpatenukraine nach 1918

Der Artikel basiert auf bisher unveröffentlichter Quellengrundlage aus dem Archivbestand Václav Roubík – Dokumentation zu Staatsgrenzen (1742–1941). Die Studie setzt sich als Ziel, die Schriftlichkeiten zur endgültigen Festlegung der Grenze zwischen der Tschechoslowakei und Rumänien nach 1918 in der damaligen Karpato-Ukraine zu analysieren. Dort kam es in den Jahren 1921–1925 zu örtlichen Auseinandersetzungen zwischen der tschechoslowakischen Grenzfestlegungskommission und Gendarmerie einerseits und den ungarischen und rumänischen Behörden und Einwohnern andererseits.

Für die tschechoslowakische Seite wurde Ing. Václav Roubík mit der schwierigen Aufgabe beauftragt, die tschechoslowakisch-rumänische Grenze festzulegen. Václav Roubík war vor 1918 in vielen bedeutenden Posten im Bau- und Handelsbereich in Wien und in Prag tätig. Im neugegründeten Staat bekleidete er die Funktion des Sektionschefs im Ministerium für öffentliche Arbeiten in Prag. Zu weiteren Kommissionsmitgliedern wurden Oberst Uffer für Frankreich, Oberst Carrey für Großbritannien, Oberst Pellicelli für Italien und Oberst Dimitrescu für Rumänien ernannt. Die Kommission sollte sich mit einigen Territorialstreitigkeiten zwischen der Tschechoslowakei und Rumänien befassen, unter anderem in Bezug auf Gebiete nahe Fertösalmás (Fertescholmasch), Sighetu Marmației (Marmaroschsiget) und der Gemeinde Sásfalú.

RUSÍNI V ČESKOSLOVENSKÝCH VOJENSKÝCH JEDNOTKÁCH VE FRANCII 1939–1940

ZDENKO MARŠÁLEK

Metodologická poznámka

V říjnu 2014 se v Užhorodě konal mezinárodní seminář *Podkarpatská Rus v letech druhé světové války*,¹ kde autor této studie přednesl příspěvek *Rusíni a Ukrajinci v čs. vojenských jednotkách v zahraničí v letech druhé světové války*, který vycházel z cílů zmíněných seminářů, tedy především představit širšímu auditoriu vybraná témata v obecnějším záběru. Konkrétní problematice zastoupení Rusínů během formování čs. exilového vojska ve Francii v letech 1939/40 se proto věnuje jen zcela okrajově a jsou v něm v tomto ohledu uvedena pouze nejzákladnější souhrnná čísla. Zde předkládaná studie, namísto obecnějšího pohledu, je naopak zaměřena na jedno konkrétní časové období na jednom vybraném teritoriu.² Díky detailnímu vymezení tak lze prezentovat podrobné údaje a jejich rozbor a komentář, současně je ale také možné lépe demonstrovat možnosti metodologického přístupu, který spočívá v představení práce se statistickými údaji v historii, volně inspirovaného metodami *kliometrie*,³ respektive kvantitativní historie (*history by numbers*).⁴ V rámci zvolené metody je

¹ Seminář proběhl v dnech 16. a 17. října 2014, jako druhá část dvoudílného celku, jehož první část se konala v Praze v září téhož roku. Oba semináře organizátorsky zajišťovaly Filozofická fakulta UK v Praze a Katedra středoevropských studií Filozofické fakulty Užhorodské národní univerzity.

² Obě práce, příspěvek v Užhorodu a předkládaná studie, vycházejí z příslušné kapitoly dizertační práce autora: Maršálek, Zdenko: „Česká“, nebo „československá“ armáda? Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945. ÚČD FF UK, Praha 2014 (nepublikováno). Příspěvek z Užhorodu představoval jakési obecnější shrnutí této kapitoly, předkládaná studie naopak zásadní rozpracování jedné její části.

³ Krátce viz např. Iggers, Georg G.: Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivity k postmoderní výzvě. Praha 2002, s. 49.

⁴ Krátké shrnutí historie využití kvantitativních metod v historickém bádání představil ve vynikající příručce Hudson, Pat: *History by Numbers: An Introduction to Quantitative Approaches*. London 2000. Předkládaná studie metodologicky vychází z přístupu, který autor zvolil v rámci své výše citované dizertační práci.

ovšem nutné předem alespoň zhruba vymezit terminologické otázky a upozornit na obtíže, spojené s pohybem a operacemi ve zvoleném „prostředí“ (v matematickém smyslu slova), zvláště pak nastínit problematiku zjišťování a evidence národnostních charakteristik v meziválečném Československu a v zahraničním odboji za druhé světové války.⁵

Československo po roce 1918 pro účely sčítání obyvatelstva z politických důvodů opustilo původní praxi před- a zalitavské části habsburské monarchie, kdy se při cenzech zjišťovala „obcovací řeč“ (respektive, v uherské části, „mateřská řeč“),⁶ a zavedlo zcela nový pojem „národnost“. Ten byl ovšem nedostatečně až vágně definovaný,⁷ což výsledné údaje získané při jednotlivých sčítáních dosti ovlivnilo. Z metodologických, technických i politických důvodů navíc docházelo k některým krokům, které výpovědní hodnotu získaných výsledků dále snížily.⁸ To se projevilo i v otázce evidence početnosti podkarpatoruského obyvatelstva, když v konečných přehledech byly udávány hodnoty „rusínská“, „ukrajinská“, „podkarpatoruská“ a další zahrnuty do jedné kategorie národnosti „ruské“, čímž mj. došlo i ke smíšení s etnicky ruskými emigranty a exulanty.

Taková byla ovšem praxe civilních úřadů. Československá armáda naproti tomu termín „národnost“ vůbec neznala a po celé meziválečné dvacetiletí v osobních materiálech evidovala kategorii „mateřská řeč“.⁹

---

⁵ Z důvodů zdůraznění jednotnosti metodologického přístupu je následující odstavec prakticky totožný s textem, uvedeným ve výše zmíněném příspěvku Rusíni a Ukrajinci v čs. vojenských jednotkách v zahraničí v letech druhé světové války.

⁶ Termín „obcovací řeč“ (Umgangssprache) byl poprvé zaveden při sčítání obyvatelstva v roce 1880, a nadále používán při dalších sčítáních v letech 1890, 1900 a 1910. Politickými důsledky rakouských cenžů se mj. zabýval Zeman, Zbyněk: *The Four Austrian Censuses and their Political Consequences*. In: Cornwall, Mark (ed.): *The Last Years of Austria-Hungary: Essays in Political and Military History 1908–1918*. Exeter Studies in History 27. Exeter 1990, s. 31–40.

⁷ K problematice existuje bohatá literatura, shrnutí zásadních otázek lze nalézt mj. in: Boháč, Antonín: *Národnost a sčítání lidu* (K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky). Zvláštní otisk z Československého statistického věstníku, čís. 1–2, roč. XI (1930). Praha 1930; Krejčí, Dobroslav: *Má se při našem příštím sčítání lidu zjišťovati národnost nebo řeč mateřská?* Československý statistický věstník I, 1920, s. 275–285; Kučera, Jaroslav: *Politický či přirozený národ: K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období*. Český časopis historický, 2001, č. 3, s. 548–568. Prvořadou studií, v níž autoři bohatě dokumentovali vývoj nazírání na otázku evidence národnosti v meziválečném dvacetiletí, je Bubeník, Jaroslav – Křesťan, Jiří: *Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický: zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky*. *Paginae historiae* 3, 1995, s. 119–140.

⁸ Ve snaze navýšit počet občanů „československé“ národnosti byly do této skupiny zařazováni mnozí, kteří deklarovali národnost jinou, s vysvětlením, že tyto kategorie jsou jen podmožinami československé národnosti, respektive, že dotyčné osoby lze zahrnout do „československého“ národa. Týkalo se to např. tzv. moravců či tzv. šlonzáků. Osobitým způsobem byla také řešena možnost deklarovat národnost židovskou.

⁹ „Mateřská řeč“ byla zjišťována při odvodu a zapisování do základního materiálu osobní dokumentace každého vojáka, Kmenového listu. Dále byla zjišťována např. konfese dotyčného, nikoliv však „národnost“.

Tento dvojí způsob evidence, civilní a vojenské, se přenesl i do zahraničního odboje, což vedlo k řadě nedorozumění a zkreslení. V archivech, a to zvláště v archivech „civilních“, je přesto možné nalézt dobové přehledy a tabulky, zpracované důstojníky exilové armády, které zachycují „národnostní složení“ jednotek, kde kritérium „národnost“ vystupuje. Vznikly totiž na přání orgánů exilové politické reprezentace (např. Státní rady, vlády, jednotlivých ministerstev, prezidentské kanceláře apod.), které ovšem přirozeně žádaly statistiku „národností“. Tento údaj armádní záznamy neobsahovaly, nicméně příslušní důstojníci prostě převedli údaje z rubriky „mateřská řeč“ (což mimochodem dokazuje, jak dalece byly oba pojmy českou populací podvědomě považovány za totožné); jindy byly tabulky „národností“ tvořeny podle vlastního uvážení a odhadu důstojníků.¹⁰

Je proto nanejvýš důležité, tyto skutečnosti při zkoumání dobových materiálů plně respektovat a rozumět, co daný materiál obsahuje, a čím naopak není. Konkrétní čísla v předkládaném příspěvku vycházejí z údajů o mateřské řeči, kteréžto hodnoty deklarovali jednotliví vojáci při odvodu či prezentaci do čs. zahraničních jednotek.¹¹ Smluvním termínem „Rusíni“ v následující studii označuji osoby, které mají v dobových materiálech evidovanu mateřskou řeč rusínskou a ukrajinskou (bez ohledu na místo narození a domovské příslušnosti), a dále ty osoby, které mají evidovanu mateřskou řeč ruskou a narodily se na území Podkarpatské Rusi či východního Slovenska.¹²

„Rusíni“ v západním odboji

Již Jan Křen ve své práci o československém odboji na Západě zdůraznil téměř naprostou absenci *zakarpatského živlu v československé emigraci*.¹³ Z čelných podkarpatoruských politiků se k československému exilovému hnutí nepřipojil ani jeden, a z významnějších činitelů do emigrace odešli pouze jednotliv-

¹⁰ Pojem „národnost“ lze však objevit i v materiálech, zpracovávaných pro interní potřeby vojenských evidenčních orgánů. Většinou se také jednalo o prostou transkripci údajů z rubrik mateřské řeči, zdá se však, že někdy postupovali důstojníci více „invenčně“, zvláště při hodnocení „národnostní“ příslušnosti osob, které udávaly židovskou konfesi.

¹¹ Ve studii využívám údajů, získaných při zpracování Databáze příslušníků čs. vojenských jednotek za 2. světové války, která vznikala ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze (dále jen VÚA – VHA Praha) v letech 2005–2013. Dále jen Databáze. Vybrané základní údaje jsou v omezené míře přístupny na internetu: <http://www.vuapraha.cz/Pages/DatabazeVHA/DatabazeLegionaru.aspx>, dostupné k 15. 2. 2015.

¹² Předložené vymezení si pochopitelně nečiní nárok na definiční dokonalost. Naopak, limitů je celá řada. Z níže sledovaných osob se např. dva muži s evidovanou ukrajinskou mateřskou řečí narodili mimo území ČSR (v Polsku), a jejich zařazení mezi „Rusíny“ je jistě sporné. Jednalo se ale o území bývalé rakouské Haliče, a navíc oba měli domovskou příslušnost v ČSR. Tento konkrétní příklad ale dále demonstruje, jak složité je přesné definování vybraných skupin v rámci národnostních a příbuzných kategorií.

¹³ Křen, Jan: *V emigraci. Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha 1969, s. 342.

ci, především Pavel Cibere¹⁴ a Gejza Barany¹⁵. Dosti příznačná byla i absence komunistických zástupců,¹⁶ přestože v meziválečné době byla na Podkarpatské Rusi komunistická strana z celkového pohledu nejsilnější politickou stranou vůbec.¹⁷ Naopak účast prostých Rusínů (a dalších obyvatel Podkarpatské Rusi) byla dosti hojná, zvláště pak v jednotkách, organizovaných na východní frontě, což je všeobecně známá skutečnost. Takřka žádné informace ale zatím historiografie neposkytla o jejich podílu v jednotkách na Západě, tedy ve Francii, v Británii a na Blízkém východě. Jedním z hlavních silů této studie je, alespoň částečně přispět k nápravě tohoto stavu.

Československé vojsko ve Francii

Prvopočátky organizace československého vojska ve Francii lze jistě datovat již k 15. březnu 1939, kdy česko-slovenský vyslanec Štefan Osuský odmítl předat budovu a inventář svého úřadu německým zástupcům, a kdy současně na svém místě zůstal i dosavadní vojenský atašé plk.gšt. Václav Kalina. Zatímco politická jednání o uznání československé exilové reprezentace byla složitá, diskuse o vojenských otázkách se vyvíjely poměrně hladce. Francouzi sice zprvu odmítali

¹⁴ JUDr. Pavel Cibere (1910–1979), právník, novinář, politický a kulturní pracovník; od listopadu 1938 generální sekretář Ústřední karpatoruské národní rady. Po březnu 1939 odešel přes Jugoslávii do Francie. V dubnu 1940 se přihlásil do čs. armády, údajně ze zdravotních důvodů byl ale uznán „služby neschopen“. Navázal úzké kontakty s Čs. národním výborem; pro jeho publicistickou činnost dokonce Maďarsko požádalo francouzské úřady o jeho vydání. V Británii byl jako zástupce Podkarpatských Rusínů kooptován do Státní rady. Prosazoval v zásadě čechoslovakistický směr, ovšem s posílením autonomie. Pop, Ivan: Энциклопедия Подкарпатской Руси. Užhorod 2001, s. 397.

¹⁵ JUDr. Gejza Barany (1903–1943), právník, úředník podkarpatoruské samosprávy (vrchní ministeriální úředník). V červenci 1940 odešel do exilu, kde byl 15. května 1940 v Bělehradě prezentován v čs. zahraničním vojsku. Přes Jugoslávii posléze dorazil na Blízký východ a byl jako záložní poručík přijat do čs. jednotky. Pro potřeby exilových orgánů vypracoval několik zajímavých memorand a zpráv. Zemřel 12. března 1943 v Jeruzalémě. VÚA – VHA Praha, sb. 24, Gejza Barany a Databáze.

¹⁶ Jediným významnějším předválečným komunistickým činitelem v exilu na Západě byl Ivan Petrušćák (1902–1961), vyučený obuvník, komunistický činitel, sekretář a redaktor. Podle instrukcí stranického vedení odešel roku 1939 do Británie. Po napadení SSSR se přihlásil do čs. jednotek, v prosinci 1941 byl však při odvodu uznán jako „služby neschopen“, po čemž byl delegován do Státní rady. Ve svých tehdejších článcích a proslavě propagoval spíše setrvání Podkarpatské Rusi v rámci ČSR, byť s mnoha výhradami. Pop, I.: Энциклопедия Подкарпатской Руси, s. 301–302.

¹⁷ Při volbách v roce 1924 získala KSČ na Podkarpatské Rusi 100 109 hlasů, tedy 39,4 % všech hlasů, nejvíce ze všech zúčastněných stran. Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007, s. 177. Koncem dvacátých let její vliv poněkud poklesl a ve volbách roku 1929 dosáhli nejvyššího zisku agrárníci s 29,1 % hlasů. Tamtéž, s. 115. KSČ klesla na třetí místo s 15,2 % hlasů. Kárník, Zdeněk: České země v éře První republiky (1918–1938). Díl druhý: Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935). Praha 2002, s. 253. V roce 1935 se však KSČ znovu dostala na první místo s téměř 26 % všech hlasů. Tamtéž, s. 547; srvn. Pop, I.: Энциклопедия Подкарпатской Руси, s. 215.

vytváření československých oddílů a dobrovolníci, kteří přicházeli z vlasti, museli přechodně nastoupit do francouzské Cizinecké legie, nicméně náčelník francouzského generálního štábu slíbil, že se v případě války osobně zasadí o jejich převedení do budoucích čs. jednotek. Na základě této platformy probíhaly předběžné rozhovory, a v předvečer vypuknutí druhé světové války, 28. srpna 1939, Osuský odeslal francouzskému ministru zahraničí G. Bonnetovi nótu s návrhem zřídit ve Francii samostatnou československou armádu.¹⁸ Již v tomto dokumentu lze nalézt konkrétní zmínku o zapojení Rusínů do čs. odboje. Nóta hovořila o povinné mobilizaci československých státních občanů, kromě nich ovšem navrhovala přijímání dobrovolníků jiného státního občanství *národnosti česko-slovenské a rusínské (nationalité tchéco-slovaque ou ruthéne)*.¹⁹ Mobilizace se měla týkat především krajské obce, která představovala velký potenciál. Krajská obec a její organizace se totiž vedle vyslanectví staly druhým centrem vznikajícího odboje. Koncem třicátých let se ve Francii mělo nacházet 48 937 krajanů, z nichž 47 401 mělo československou státní příslušnost.²⁰ Dalo se předpokládat, že se z jejich řad podaří získat vícero tisíc budoucích vojáků.

Po vypuknutí války francouzská strana splnila své sliby a prakticky okamžitě tak mohly být podniknuty reálné kroky k ustavení vlastních vojenských formací. Na počátku září 1939 francouzská vojenská správa přidělila Čechoslovákům vojenský tábor v Agde v departamentu Hérault na středomořském pobřeží, postavený původně jako improvizovaný internační tábor pro španělské republikány. Do Agde nejprve dorazila malá skupina organizačních a velitelských kádrů z Paříže, a po několika dnech i první transporty budoucích vojáků, především z řad Čechoslováků, sloužících v Cizinecké legii.²¹ Dne 28. září 1939 pak byl ustaven 1. čs. náhradní prapor, první organizovaná jednotka „západního“ odboje.²²

Na konci září 1939 se tak v Agde sešlo celkem 615 mužů.²³ Většinu, celkem

¹⁸ Němeček, Jan – Kuklík, Jan – Nováčková, Helena – Štoviček, Ivan (eds.): Dokumenty československé zahraniční politiky. Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940 (16. březen 1939 – 15. červen 1940). Praha 2002, dokument č. 77, s. 191–195.

¹⁹ Tamtéž, s. 194. Formulace ilustruje vztah vznikajících exilových orgánů k národnostní otázce, když na jedné straně prejudikuje právní kontinuitu státu (povinné odvodky všech státních příslušníků), na druhé straně dobrovolný nábor cizích občanů měl probíhat jen s ohledem na selektivně vybrané příslušníky „státních“ národů.

²⁰ Vaculík, Jaroslav: Češi v cizině 1850–1938. Brno 2007, s. 47. Dosti podrobný rozbor vystěhovalectví do Francie v meziválečném období představil Brouček, Stanislav: Češi ve Francii. In: Češi v cizině 9, 1996, s. 137–154.

²¹ VÚA – VHA Praha, f. Náhradní těleso – Velká Británie (dále jen NT – VB), inv. č. 1, kart. 1, Kronika Náhradního tělesa, I. díl, s. 4–6.

²² Tamtéž, s. 7.

²³ VÚA – VHA Praha, f. NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národnostní. Tento a další přehledy, nacházející se ve stejné složce, představují prvořadý materiál pro studium vývoje personálního stavu čs. jednotek ve Francii i vývoje jejich vnitřního složení. Na tehdejší dobu dokonale vpracované statistické tabulky byly vytvořeny na počátku roku 1941 důstojníky Náhradního tělesa. Jejich výpovědní hodnota je i po více než osmdesáti letech jedinečná, a je proto s podi-

538 osob, tvořili dobrovolníci, kteří opustili území republiky po 15. březnu 1939, s motivací k aktivnímu boji proti okupantům. Šlo o kádr odhodlaný a dychtivý boje, který se stal základem pro další budování československých jednotek.

Brzy poté, 2. října 1939, vyslanec Osuský podepsal s francouzskými orgány dohodu o obnovení čs. armády ve Francii;²⁴ vznik československého vojska ovšem nešel ruku v ruce s vývojem politickým. Čs. exilová reprezentace žádala o uznání ve formě exilové (byť alespoň prozatímní) vlády, Francouzi ani Britové však za konkrétních okolností nebyli ochotni takový stav potvrdit. Politická dohoda byla proto uzavřena až mnohem později: namísto vlády se dne 17. října 1939 ustavil Československý národní výbor, jednání o jeho oficiálním uznání ze strany francouzské a britské vlády však přesto trvalo ještě celý měsíc, respektive dva: Francouzi výbor uznali 17. listopadu, Britové pak 20. prosince 1939.²⁵ Časové zdržení mělo přímý vliv i na vojenské otázky, neboť vojenská dohoda sice počítala s masovou mobilizací čs. občanů, právo k jejímu vyhlášení ale měl jen vrcholný politický orgán – kterým se stal právě až Čs. národní výbor.²⁶ Mobilizace se měla týkat československých občanů, za které byli považováni obyvatelé území ČSR v předmnichovských hranicích.²⁷ Příslušný rozkaz²⁸ specifikoval věkové rozmezí, a sice poměrně široce: povinně se měli hlásit všichni muži ve věku 18–50 let, dobrovolně pak až do 55 let věku. Následovaly

vem, že je historici dosud prakticky nevyužívali. Co se týče relevance údajů, tabulky byly oficiálně členěny podle „národnosti“, skutečným kritériem ale byla mateřská řeč („národnost“ tehdy čs. armáda neevidovala). Je ovšem otázkou, zda někdy nedošlo k odlišné národnostní identifikaci (viz pozn. 10).

²⁴ Znění této zásadní dohody v českém překladu publikovali již Brod, Toma – Čejka, Eduard: Na západní frontě. Historie československých vojenských jednotek na Západě v letech druhé světové války. Praha 1965, s. 544–546. Francouzské znění viz Němeček, J. a kol.: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, dokument č. 110, s. 241–245.

²⁵ Kuklík, Jan: Vznik Československého národního výboru a prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci v letech 1939–1940. Praha 1996, s. 39–41.

²⁶ Francie vyšla československé straně dalekosáhle vstříc, když umožnila a svými mocenskými prostředky i aktivně podpořila nucenou mobilizaci, a nikoliv pouze dobrovolné odvodry. Je třeba zdůraznit, že k podobnému kroku se v pozdějších letech války neodhodlaly ani britské, ani sovětské orgány – další nucená mobilizace mohla proběhnout až na osvobozených územích východního Slovenska od ledna 1945.

²⁷ Kompetence k povolávání v rámci nucené mobilizace byly dohodnuty během jednání s francouzskou stranou. Zatímco v případě obyvatel území, odtržených v důsledku Mnichovské dohody, tedy pohraničních oblastí českých zemí, dala francouzská vláda čs. orgánům naprosto volnou ruku, podstatnou výjimku představovali obyvatelé území, odtržených po Vídeňské arbitráži. V jejich případě Francouzi požadovali zásadu dobrovolnosti. Němeček, J. a kol.: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, dokument č. 197, s. 386–387. Jedním hlavních důvodů tohoto omezení byl ohled na tehdy ještě neutrální a v celkových strategických úvahách spojenců významné Maďarsko. Srvn. Kuklík, J.: Vznik Československého národního výboru, s. 28–29.

²⁸ VÚA – VHA Praha, f. Čs. Vojenské jednotky ve Francii, inv. č. 62, kart. 6, Mobilizační rozkaz – všeobecná mobilisace z 17. 11. 1939; tamtéž, f. Čs. vojenská správa ve Francii, inv. č. 58, sign. CII/1b, kart. 6.

konkrétní směrnice,²⁹ včetně určení dat a míst, kdy a kde měly působit jednotlivé odvodní komise. Mobilizace byla vyhlášena ještě v den uznání výboru, samotné odvodny ale proběhly mezi 7. a 21. prosincem. V průběhu prosince 1939 pak odvodními středisky prošlo 8174 mužů.³⁰ Jen málokteří vojáci ale odcházeli z odvodních místností přímo k jednotkám. Většinou byli propuštěni domů, kde si měli zařídit vše potřebné, rozloučit se s rodinami a především v klidu strávit vánoční svátky. Nastoupit službu pak měli až v den, který jim vojenská správa určila, ponejvíce v lednu 1940. Mobilizace přinesla zásadní početní nárůst vojska: na konci roku 1939 čs. jednotky podle oficiálních údajů čítaly 3945 vojáků,³¹ v samotném lednu 1940 však nastoupilo 4217 mužů,³² a do konce února, kdy skončila hlavní vlna nástupu mobilizovaných vojáků, už ve vojsku dohromady sloužilo na 8728 mužů.³³ Výsledky mobilizace byly úctyhodné, přesto neodpovídaly představám a přáním organizátorů, zvláště když zcela zklamaly naděje, vkládané do nábory Čechoslováků v Americe a na Balkáně.³⁴ I v následujících měsících sice neustále přicházeli další dobrovolníci a dodatečně povolání krajané, celková početnost vojska ve Francii ale podle oficiálních materiálů dosáhla pouhých 11 405 osob – což nestačilo na zformování původně uvažované pěší divize a posílení zamýšlených leteckých jednotek. V květnu a červnu 1940 proto muselo dojít k drastickým redukčním organizační struktury – v rámci pozemních sil měla být organizována pouze „lehká“ divize o 10 000 mužích.³⁵ Do frontových bojů se zapojila jen část, tzv. divizní pěchota, jelikož rychlý spád událostí nedovolil dokončení výcviku a plánované soustředění celého svazku. Po francouzské kapitulaci část vojáků zůstala ve Francii, a přibližně dvě pětiny evakuovaly do Británie, kde vojáci chtěli nadále pokračovat v boji.

„Rusíni“ v čs. jednotkách

V letech druhé světové války se do československého odboje v zahraničí zapojili i mnozí Rusíni a Ukrajinci (a také obyvatelé Podkarpatské Rusi, kteří se hlásili k jiným národnostem či jiné mateřské řeči). Bojovali prakticky všude,

²⁹ Tamtéž, inv. č. 55, Směrnice Čs. vojenské správy pro provedení mobilizace. Paříž, 17. 11. 1939.

³⁰ Spočteno na základě srovnání údajů z VÚA – VHA Praha, f. NT – VB, inv. č. 6, odvodní protokoly a Databáze.

³¹ Součet proveden podle VÚA – VHA Praha, f. NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národnosti.

³² Tamtéž, Číselný přehled měsíčního přírůstku branců do čs. zahraniční armády za roky 1939–1940.

³³ Tamtéž.

³⁴ Viz Kuklík, Jan – Němeček, Jan – Nováčková, Helena – Štoviček, Ivan: Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940. Příloha. Zápisy ze zasedání Československého národního výboru 1939–1940. Praha 1999, dokument č. 54, Záznam o schůzi Národního výboru československého dne 25. dubna 1940, s. 302.

³⁵ Svoboda, Gustav: 1. československá divize ve Francii (1939–1940). Praha 2010, s. 101–117.

kde se čs. jednotky formovaly – v Polsku, ve Francii, Británii, na Blízkém východě i v Sovětském svazu. Zatímco na východní frontě se „Rusíni“ stali jedním z nejpodstatnějších rekrutačních zdrojů čs. jednotek, na Západě tomu bylo přesně naopak – ve Francii, v Británii i na Středním východě představovali jen početně zanedbatelné procento. Tak ohromný nepoměr neměl u žádné jiné národnostní skupiny období, a „Rusíni“ proto v historii čs. jednotek za druhé světové války představují zajímavý fenomén. Cílem této studie je přinést podstatný příspěvek k otázce jejich zapojení do čs. vojenského odboje ve Francii v období od září 1939 do června 1940.

Dobové oficiální statistické zpracování čs. vojenských orgánů vykazovalo celkem 137 „Rusínů“, kteří ve Francii sloužili u čs. jednotek. Z toho 32 mělo dozor z území Slovenska a Podkarpatské Rusi (tedy přímo z vlasti), 100 z území francouzského impéria a z Belgie (jednalo se tudíž hlavně o krajany a o muže, kteří do zahraničí odjeli za dlouhodobou prací) a pět z území impéria britského.³⁶ Excerpce z výše zmíněné elektronické *Databáze*, v níž jsou zapracovány osobní údaje vojáků, ale vykazovala poněkud odlišné počty.³⁷ Rozdíl vznikl především z toho důvodu, že dobová statistika mezi vojáky „rusínské“ mateřské řeči započítávala i některé etnické Rusy.³⁸ S vědomím tohoto limitu lze následující přehledy, které vycházejí ze záznamů v *Databázi*, možné považovat za prakticky shodné s dobovými statistikami, oproti kterým jsou navíc plně zpětně ověřitelné.

Z hlediska sledování účasti „Rusínů“ v československém zahraničním odboji je významné, že první z nich se nacházeli již ve výše zmíněné základní, „kádrové“ skupině, prezentované v Agde do konce září 1939: podle oficiálních údajů mělo z celkem 615 mužů devět evidováno ruskou nebo rusínskou mateřskou řeč.³⁹

Další „Rusíni“ byli v odvodních kancelářích registrováni ještě před účinností vyhlášené mobilizace, tak i v jejím průběhu, ale také v následujících měsících. Šlo jednak o dobrovolníky, kteří prchali z vlasti (převážně z Podkarpatské Rusi a východního Slovenska, které okupovalo Maďarsko), jednak o krajany z Francie. Osobitou cestu do odboje mělo pět mužů židovského původu, kteří zprvu

---

³⁶ VÚA – VHA Praha, f. VB – NT, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národnostní.

³⁷ Podle *Databáze* mělo sloužit celkem 120 osob, které odpovídaly výše definovanému pojmu „Rusíni“.

³⁸ Dalším důvodem rozdílů mohla být odlišná interpretace „národnosti“ na základě údajů o židovské konfesi, jak bylo popsáno v pozn. 10).

³⁹ VÚA – VHA Praha, f. NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národnostní. Kromě jediného krajana všichni uprchli z území ČSR přes Polsko a prošli nucenou službou v Cizinecké legii. V *Databázi* se podařilo dohledat zmíněného krajana a šest uprchlíků z vlasti. Rozdíl dvou osob jde asi na vrub některým dobrovolníkům, kteří pocházeli z Podkarpatské Rusi a byli v dobových statistikách zaneseni jako „Rusíni“, v odvodních protokolech ale mají zapsáno jinou mateřskou řeč.

uprchli do Palestiny, kde se, podobně jako jiní židé, přihlásili do čs. vojska. V listopadu 1939 a lednu 1940 pak byli v rámci dvou tzv. „palestinských transportů“ přes Bejrút odesláni do Marseille. Pro ilustraci množství cest, jakými se „Rusíni“ dostávali do československého zahraničního odboje, je také třeba připomenout šest z nich, kteří se v prosinci 1939 přihlásili během odvodů v internačním táboře Gurs, zřízeném pro bývalé příslušníky mezinárodních brigád bojujících ve Španělsku.⁴⁰ Jeden z nich nebyl přijat pro následky zranění ze Španělska, zbylí pak byli v prosinci 1939 a lednu 1940 zařazeni do služby.⁴¹ Prvním interbrigadistou rusínské mateřské řeči, který se přihlásil a oblékl čs. uniformu, však byl Jankel Pikkell (B-464, Vonihovo, o. Ťáčovo), jenž se přihlásil již 24. září 1939 v Paříži a 14. prosince nastoupil službu v Agde.⁴² Výsledný stav, jak jej lze rekonstruovat podle údajů v *Databázi*, vyhlížel následovně:

Tabulka 1

„Rusíni“, kteří prošli odvodním (prezentačním) řízením u čs. vojska ve Francii v letech 1939–1940

evidovaná mateřská řeč	počet	z toho židovské konfese	z toho sloužilo	z toho židovské konfese
rusínská	247*	46	110	35
ukrajinská	9**	3	5	2
ruská	14***	1	5	1
celkem	270	50	120	38

* 3 muži současně udávali řeč slovenskou, 2 ukrajinskou, 1 židovskou

** 1 muž současně udával řeč maďarskou

*** 1 muž současně udával řeč maďarskou

Kromě uvedených osob sloužil u čs. jednotek ve Francii ještě M. Majerovič, jenž byl odveden v Británii a do Francie dorazil dne 12. května 1940.

⁴⁰ K odvodům v táboře Gurs viz Friedl, Jiří: „Španěláci“ z tábora Gurs (ke vstupu čs. interbrigadistů do naší armády ve Francii 1939–40). *Historie a vojenství*, 2000, č. 4, s. 806–827.

⁴¹ *Databáze*. Jednalo se o Šalamona Ickoviče (K-147, Krivé, o. Ťáčovo), Salomona Habermana (K-230, Velký Berezny), Petera Hajka (K-233, Drahobratovo, o. Mukačevo), Juraje Loviče (K-269, Uliče, o. Snina) a Petera Pliška (K-341, Velká Polana, o. Snina). Nepřijat zůstal Mikuláš Uram (K-348, Habura, o. Medzilaborce), který byl klasifikován jako „neschopen“ z důvodu válečného zranění ze Španělska (ztráta prstů levé ruky). Vzhledem k ochraně osobních údajů neuvádím u těchto a dalších osob jejich data narození a jen zcela výjimečně údaje o mateřské řeči a konfesi. Namísto nich jsou osoby určeny pomocí tzv. osobního čísla, které jim bylo přiděleno při odvodním řízení a které během jejich základní služby fungovalo jako jejich základní identifikátor. Pro představu teritoriálního rozvrstvení uvádím i místo narození (v pravopisné podobě uvedené in: *Statistický lexikon obcí v Republice československé. I. – III. Praha 1934–1936*).

⁴² *Databáze*. Zdaleka ne všichni interbrigadisté se do čs. armády dostali až díky náboru v internačním táboře Gurs. Mnohým interbrigadistům se během roku 1939 různými způsoby podařilo internační tábory opustit, a poté se čs. exilovým orgánům hlásili v místě svého pobytu.

Největší část „Rusínů“ prošla odvodními středisky do konce roku 1939 (přestože mnozí z nich službu fakticky nastoupili až později). Jejich přehled podává další tabulka:

Tabulka 2

„Rusíni“, kteří prošli odvodním (prezentačním) řízením u čs. vojska ve Francii do konce roku 1939 (podle Databáze)

rekrutační zdroj	dobrovolníci z území ČSR	interbrigadisté	„palestinský transport“	krajané ve Francii	celkem
počet	10	7	4	212	233
z nich sloužilo	10	6	4	66	86

Rusínští krajané ve vojsku jako sonda do složení rusínské krajauské obce ve Francii

Jak je z tabulky patrné, zdaleka nejpočetnějším zdrojem se stali krajané.⁴³ Prvního „Rusína“ z řad krajauské komunity lze nalézt již v základní skupině 615 vojáků, prezentovaných v Agde v září 1939,⁴⁴ další se dobrovolně hlásili v následujících měsících. Zdaleka největší počet (166 mužů) se jich ale před československé odvodní komise dostal až v souvislosti s mobilizací, tedy v prosinci 1939. Podle údajů, obsažených v *Databázi*, prošlo do konce roku 1939 odvodními komisemi 212 „Rusínů“ z řad krajauské komunity.

Tuto skupinu – „Rusíny“ z krajauské komunity, kteří byli registrováni do konce roku 1939 – jsem se rozhodl využít jako reprezentativní vzorek, jehož rozbor se může stát cenným příspěvkem ke zkoumání rusínské, a obecněji vzato, i československé krajauské komunity v meziválečné Francii. Díky množství osobních údajů, excerpovaných z osobních materiálů lze sledovat věkovou strukturu, sociální, profesní a teritoriální rozvrstvení, zdravotní stav a konfesní příslušnost, ale také specifické vojenské ukazatele: od fyzické způsobilosti až po odhady bojových zdatností a „odbojové motivace“.

Již samotné místo, kde se dotyční podrobili odvodu, může – byť samozřejmě pouze orientačně – naznačit **teritoriální rozvrstvení** rusínských krajanů ve Francii: Z 212 osob se 41 mužů registrovalo u odvodních komisí v Paříži, 27 ve Štrasburku a okolí a 37 v okolí Lille, nejvíce, až 72, ale v jižní Francii (viz graf č. 1 v obrazové příloze).

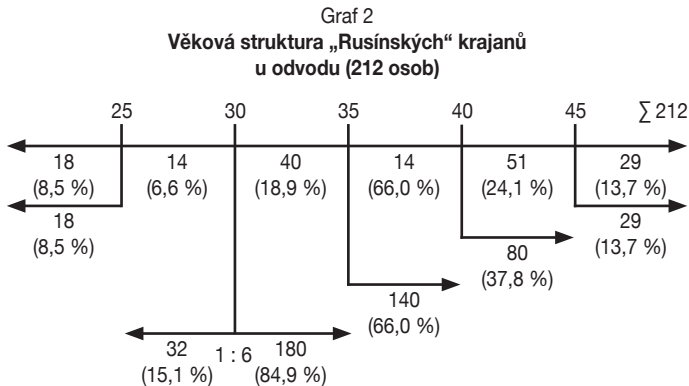
⁴³ Vzhledem k individualitě jednotlivých lidských osudů je těžké jednoznačně určit, kdo patřil ke „krajauské komunitě“, a koho bychom naopak měli považovat za exulanta-dobrovolníka. Československá vojenská správa ve Francii považovala za „dobrovolníka z vlasti“ osobu, která opustila území ČSR až po 15. březnu 1939, a tohoto hlediska se přidržím i v předkládané studii.

⁴⁴ Zemědělský dělník Michal Makar (J-792) z Volového.

Jednou z nejpodstatnějších otázek je **profesní struktura**, tedy, jakou práci rusínští krajané ve Francii našli. Dělnickou profesi jich při odvodu uvádělo 37, v zemědělství (jako zemědělství dělníci nebo rolníci) se jich živilo 22. Zdaleka nejpočetnějším, dokonce dominantním zaměstnáním se však stal horník: v dolech pracovalo 111, tedy více než polovina mužů! Jde o jistě podstatný údaj s vysokou výpovědní hodnotou, kterou ještě umocňuje získané teritoriální rozdělení: v Lille se z tamního černouhelného revíru hlásilo 30 „Rusínů“, ve Štrasburku dalších 10, ale nejvíce, 62 horníků, se hlásilo na jihu Francie, u odvodní komise, působící v Marseille, Nimes, Lyonu, Nice a Clermont-Ferrand. Kromě banálního zjištění, že šlo o tradiční hornické regiony,⁴⁵ je podstatnějším ukazatelem, že ve všech třech centrech představovali horníci naprostou většinu místní „rusínské“ části krajaňské obce.⁴⁶

Naopak Paříž se stala centrem živnostníků a svobodných povolání. Kromě zkoumání profese ovšem v případě Paříže vystupuje ještě jeden aspekt: ze všech 212 sledovaných „rusínských“ krajanů se jich 26 hlásilo k **židovské konfesi**, z nich ale polovina právě v Paříži. Židé všeobecně vykazovali pestrou škálu povolání: bylo mezi nimi pět obchodníků, čtyři obuvníci, dva řezníci a tři krejčí, dále kloboučník, kožešník, lékař, zubní technik, hodinář, ale také číšník a dva truhláři. „Průnik“ rusínské mateřské řeči a židovské konfese signalizuje i další problém: v daných reáliích (jak dobových za druhé světové války, tak situace na Podkarpatské Rusi) se židovská konfese (resp. židovský původ), stával podstatnějším ukazatelem než údaj o mateřské řeči.

Věkovou strukturu zachycené skupiny samozřejmě ovlivnily podmínky mobilizace, i tak lze ale sledovat vysoký věkový průměr krajanů: z 212 mužů bylo jen 32 mladších třiceti let, přičemž ideálního vojenského věku (do 25 let) dosahovalo jen 18 z nich. Situaci zachycuje následující osový graf:

⁴⁵ V jižní Francii se jednalo zvláště o černouhelný revír v okolí města Le Grand Combé v departamentu Gard.

⁴⁶ Například v Lille prošlo odvodem 37 „Rusínů“, z nichž 30 pracovalo jako horníci, šest jako dělníci a jeden jako řidič. Stejně tak v jižní Francii: ze 72 mužů bylo 62 horníků. Databáze.

Jak je vidět, nejpočetnější podskupinu představoval interval mezi 35 a 40 lety, následovaný ještě starší podskupinou. Teprve na třetím místě se objevila podskupina věkového rozmezí mezi 30 a 35 lety, která již byla z hlediska vojenského trochu přijatelnější. Výsledný stav se z pohledu vojenských orgánů musel zdát tristní: pouhá sedmina odváděných krajanů byla mladších 30 let, a plně dvě třetiny byly starší než 35 let.

Graf věkové struktury nepřímou, ale jasně odráží **historii** krajské komunity: nejvíce Rusínů odešlo do Francie ve dvacátých letech, tito muži ale v roce 1940 byli již poměrně staří, zatímco jejich děti, narozené již ve Francii, až na výjimky ještě nedorostly odvodnímu věku.⁴⁷

Rozbor údajů mimo jiné ilustruje jejich vzájemnou provázanost a podmíněnost. Lze například sledovat, jak se vysoká věková struktura v kombinaci s nejtvrdějšími, fyzicky velice náročnými zaměstnáními podepsala na zhoršeném **zdravotním stavu** rusínských krajanů. Celkem 12 jich bylo u odvodu klasifikováno „služby neschopen“ („C“), dalších 29 pak „zatím neschopen“ („ZC“). Odvodem tedy neprošel každý pátý z rusínských krajanů.⁴⁸ Podíl „neschopných“ poměrně výrazně převýšil průměr v rámci celého vojska.⁴⁹

Vysoký počet služby neschopných měl přirozeně negativní vliv na tzv. **výtěžnost odvodů**, která vojenskou správu pochopitelně zajímala nejvíce. Ani úspěšné absolvování odvodní procedury automaticky neznamenalo nástup dotyčného k jednotce. Podle znění francouzsko-československé dohody měly francouzské orgány právo reklamovat osoby nutné pro udržení válečné ekonomiky, především pak pracovníky zbrojních podniků.⁵⁰ Kromě dělníků ve zbrojovkách se jednalo například o gumaře, skláře a obuvníky; nejvíce reklamovaných ale patřilo k hornické profesi.

Ze všech 212 sledovaných „Rusínů“, kteří prošli odvodem, nakonec službu v čs. vojsku ve Francii nastoupilo jen 66, tedy pouhých 31 % (!). Zatímco u krajské obce jako celku se „výtěžnost“ odvodů pohybovala kolem (velmi nízkých)

---

⁴⁷ Zjištěné údaje potvrzují představují konkrétní podobu obecných trendů ve vystěhovalectví do Francie. V hutné formě jsou výtečně zachyceny in: Brouček, S.: Češi ve Francii. Srovnej také též: Ke způsobu najímání pracovní síly pro zemědělství a k sociálnímu postavení přistěhovalců z ČSR v době hospodářské krize ve Francii. In: Češi v cizině 1, 1986, s. .

⁴⁸ Je ovšem nutné zmínit, že jedním z důvodů pro „zatímní neschopnost“ byl i vysoký počet dětí. Podle francouzských zákonů nemusel službu nastoupit, kdo měl čtyři a více nezaopatřených dětí. Většina případů ale klasifikace „C“ a „ZC“ spočívala ve špatném zdravotním stavu odvedenců. Mezi nejčastějšími důvody lze nalézt jak „celkovou tělesnou slabost“ či plicní potíže, ale také (v porovnání s příslušníky jiných národností) překvapivě mnoho mužů s následky různých úrazů. Databáze.

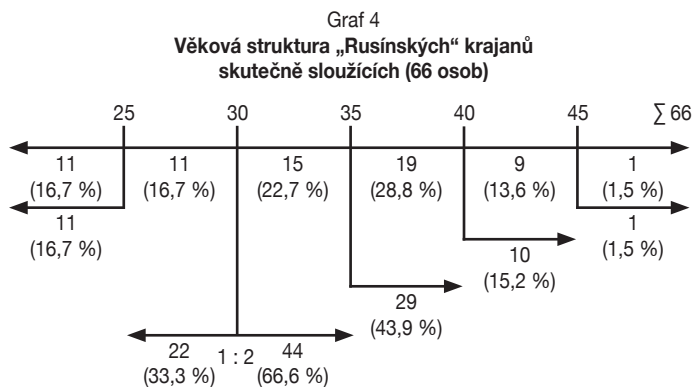
⁴⁹ Z 15 123 osob, které v roce 1939 prošly odvodními středisky ve Francii, bylo 2290 klasifikováno jako „C“ nebo „ZC“, tedy 15 %, což byla sama o sobě dosti vysoká hodnota. Databáze.

⁵⁰ Bod c) II. oddílu dohody z 2. října 1939 stanovil: Francouzská vláda je oprávněna zadržet povolane československé příslušníky v jejich dosavadních zaměstnáních. Brod, T. – Čejka, E.: Na západní frontě, s. 544.

50 %, ⁵¹ rusínská část dosahovala ještě horších výsledků. Důvodem byl jednak zdravotní stav, především ale profesní skladba: jak již bylo řečeno, více než polovinu rusínských krajanů představovali horníci – ze 111 rusínských horníků však uniformu čs. vojáka obléklo jen devět (viz graf č. 3 v obrazové příloze).⁵²

Množina „vojáků ve službě“ se ve výsledku podstatně lišila od složení původní skupiny všech, kteří prošli odvodem. Rozdíl ve zdravotním stavu je samozřejmý, zcela odlišná ale byla například i věková struktura:

Z grafu vyplývá značný rozdíl ve „výtežnosti“ u jednotlivých věkových podskupin, charakterizovaných již výše v Grafu 2. Zatímco u všech odváděných krajanů byl poměr „mladších 30 let“ vůči starším vyjádřen hodnotou 1 : 6, u krajanů, kteří skutečně nastoupili službu, tento poměr činil 1 : 2 – vojenské správě se tedy podařilo vybrat z přihlášených mužů věkově přijatelnější část. Zcela charakteristické jsou v tomto ohledu rozdíly v poměrech mezi „všemi“ a „skutečně sloužícími“ u dílčích věkových podskupin, nicméně výsledný stav, kdy pouze každý třetí sloužící krajan byl mladší 30 let, měl do optima velmi daleko.

Pro zkoumání složení krajanové komunity je ale možné použít i opačnou perspektivu a podrobit základnímu rozboru skupinu těch **krajanů, kteří ve vojsku nakonec nesloužili**. Z celkem 146 mužů obdrželo 41 osob zdravotní klasifikaci „C“ nebo „ZC“. Více než polovina mužů (75) byla starších 40 let a naopak pouze osm mělo méně než 30 let. Ze 146 mužů, kteří k vojsku nenastoupili, bylo

⁵¹ Maršálek, Z.: „Česká“, nebo „československá“ armáda?, s. 152 a Databáze.

⁵² Jeden z nich musel být z důvodu zhoršení zdravotního stavu superarbitrován a 16. května 1940 propuštěn jako „zatím neschopen“. Tři z oněch horníků, které reklamovaly francouzské orgány, nicméně neváhali splnit svoji občanskou povinnost ještě o několik let později, když se po osvobození Francie opět přihlásili do čs. armády a stihli ještě nejen nastoupit službu u náhradního tělesa v Británii, ale dokonce i odjet k čs. brigádě u Dunkerque. Databáze.

99 horníků. Z výčtu tedy vyplývají tři hlavní důvody, proč rusínští krajané nenastoupili vojenskou službu: na prvním a druhém místě stály především zdravotní stav a reklamace pro válečné hospodářství, zatímco vysoký věk se zdá být spíše doprovodným jevem. V každém případě lze sledovat značnou míru vzájemného průniku všech tří aspektů. Například, dvě třetiny „neschopných“ (28 z 41) bylo starších čtyřiceti let, 21 z nich bylo horníků. Co do četnosti, nejtypičtějším příkladem rusínského krajana, který prošel odvodem, ale faktickou službu nenastoupil, byl horník staršího věku, reklamovaný zaměstnavatelem pro další práci v dole.

Předložené závěry je možné srovnat s údaji o československé krajanské komunitě ve Francii jako celku, respektive představují dílčí sondu, na které je možné doložit některé zajímavé rozdíly v rámci vnitřního členění této komunity.⁵³

Rok 1940

Na počátku třetí dekády prosince 1939 skončila hlavní fáze mobilizačních odvodů. Vybrané odvodní komise působily i nadále, výraznějších výsledků ale dosahovala především komise v Marseille, která přejímala uprchlíky z okupované vlasti, dorazivší po dlouhé pouti do tamního přístavu.

V průběhu celého roku 1940 odvodem ve Francii nově prošlo pouze 37 „Rusínů“. Tři čtvrtiny z nich, konkrétně 27 osob, přijelo „z domova“, tedy evakuačními trasami z území republiky, v naprosté většině přes marseillský přístav.⁵⁴ Z řad krajanské komunity ve Francii se hlásilo pouze deset mužů, kteří z různých důvodů neprošli mobilizací v prosinci předchozího roku. „Výtěžnost“ odvodů byla nyní naopak velmi vysoká – z krajanské obce byli u odvodu všichni shledáni „schopnými“, a k službě z nich nebyl povolán pouze jediný (ročník narození 1897), z „exulantů“ pak dva neprošli zdravotní prohlídkou – mezi nimi zmíněný Pavel Cibere, klasifikovaný v dubnu 1940 jako „neschopen“. Oproti výše sledované skupině krajanů, odvedených v roce 1939, vyhlížela podstatně lépe než i věková struktura: až 15 mužů bylo v ideálním vojenském věku do 25 let a pouze šest bylo naopak starších než 35 let. K přírůstkům

---

⁵³ Jak uvádí Stanislav Brouček, největší koncentrace čs. kolonie jako celku byla v okolí Paříže a v departamentech u severních hranic s Belgií a Německem. V těchto oblastech se měly nacházet dvě třetiny osob z ČSR. Zcela jinak vyznívá i profesní struktura: v roce 1931 mělo 15 134 osob pracovat v průmyslových oborech, 6 910 v zemědělství a jen 4 103 v hornictví. Brouček, S.: *Češi ve Francii*, s. 143. Mezi lety 1931 a 1939 došlo v situaci krajanské komunity k mnoha změnám (mj. v době krize probíhala i početná reemigrace), zde představené základní poměry se ale pravděpodobně zásadním způsobem nezměnily.

⁵⁴ Jeden muž dorazil do Marseille 31. ledna 1940 v rámci druhého transportu dobrovolníků z Palestiny, další 13. května 1940 v rámci druhého transportu bývalých příslušníků Českého a slovenského legionu v Polsku, jenž byl od září 1939 internován v Sovětském svazu. Databáze.

v roce 1940 je nutné připočítat ještě jednoho Rusína, který byl odveden v Londýně a do Agde dorazil spolu s transportem dalších dobrovolníků z Británie v noci z 12. na 13. května 1940.

Srovnání: rodáci z Podkarpatské Rusi

Z celkem 270 „Rusínů“, kteří prošli odvodními středisky ve Francii, jich nakonec v čs. jednotkách od září 1939 do června 1940 sloužilo jen 120 (a jeden další, již zmíněný voják z Británie). V rámci 11 405 vojáků čs. vojska tak představovali prakticky zanedbatelné jedno procento celkového stavu. Vzhledem k zaměření celého tematického čísla *Paginae Historiae* je ovšem třeba předložit i jinou perspektivu. Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi mělo multietnický charakter, a kromě „Rusínů“ zde v meziválečné době žila celá řada dalších národností a skupin. Mnozí z nich se také zapojili do československého zahraničního odboje. Odvodními komisemi ve Francii prošlo celkem 614 mužů, kteří se narodili na území Podkarpatské Rusi. Představují poněkud jinou skupinu, než výše sledovaní „Rusíni“, právě vzhledem k teritoriálnímu aspektu jsou ovšem obě skupiny vhodným objektem k vzájemnému srovnání. Bezpochyby zajímavé a užitečné je určení vzájemného průniku obou skupin, ale také hledání jejich společných a naopak odlišných charakteristik. S cílem neutupit čtenářovu pozornost příliš detailním rozbohem, omezím se v této části na mnohem stručnější přehled, jenž může být lehce porovnán s výše uvedenými poznatky.⁵⁵

Tabulka 3

Rodáci z Podkarpatské Rusi, kteří prošli odvodním (prezentačním) řízením u čs. vojska ve Francii v letech 1939–1940

vidovaná mateřská řeč	počet	z toho židovské konfese	z toho sloužilo	z toho židovské konfese
česká	48	40	43	38
slovenská	82*	16	47	13
rusín., rus., ukr.	246	50	110	38
maďarská	129	92	68	57
německá	30	30	20	20
židovská	60	58	50	49
rumunská	10	1	6	0
francouzská	6	5	5	5

⁵⁵ Následující tabulka je vytvořena na základě údajů, excerpovaných z Databáze.

evidovaná mateřská řeč	počet	z toho židovské konfese	z toho sloužilo	z toho židovské konfese
holandská	1	1	1	1
jugoslávská	1	0	1	0
polská	1	1	0	0
celkem	614	294	351** (57,2 %)	221 (75,2 %)

* 18 „Slováků“ udávalo řecko-katolickou konfesi, přičemž u řady z nich se podle jména i dalších ukazatelů dá více či méně usuzovat, že se „ve skutečnosti“ jednalo o Rusíny.

** Celkem 14 mužů mělo uvedeno dvě mateřské řeči, jeden si v průběhu další vojenské služby nechal změnit údaj o konfesi (z „židovská“ na „bez vyznání“)

Kromě uvedených osob je opět nutné připočítat M. Majeroviče, jenž byl odveden v Británii a do Francie dorazil dne 12. května 1940.

Jak z tabulky vyplývá, zmíněný průnik obou sledovaných skupin činil 246 osob – jen 40 % mužů z Podkarpatské Rusi tedy deklarovalo rusínskou (nebo ukrajinskou či ruskou) mateřskou řeč. Kromě „Rusínů“ lze zdánlivě pozorovat velikou národnostní diverzitu, když podle kategorie mateřské řeči jsou na druhém místě co do početnosti „Maďaři“, a teprve po nich „Slováci“ a na pátém místě „Češi“. Údaje z kategorie mateřské řeči (v dobovém kontextu – a leckdy dodnes – často mylně považované za ukazatel národnosti) by mohly vést k závěru, že do zahraničního vojenského odboje se ve velkém počtu hlásili příslušníci všech národností meziválečné republiky, včetně neslovanských, a následně k formulování různých tezí, které se na základě této premisy nabízejí. Právě díky možnostem elektronického zpracování osobních údajů je ovšem možné podat jasné vysvětlení: prakticky všichni, kteří jako mateřštinu uvedli neslovanské jazyky, byli židovského původu. V některých případech („Němci“) se k židovské konfesi hlásilo plných 100 % osob, v jiných šlo o rozhodující většinu. Detailní zkoumání navíc prokázalo, že i ostatní muži z těchto skupin byli (snad až na příslovečné výjimky) židovského původu.⁵⁶ Charakteristický je i masivní výskyt deklarace židovské konfese u „Čechů“. Zcela zvláštní kapitolou jsou v této souvislosti muži, udávající francouzskou a „holandskou“ mateřštinu: šlo o mladíky (ročníky narození 1920, resp. 1921), kteří vyrostli v daných zemích. Celkově lze sumarizovat, že ze všech sledovaných rodáků z Podkarpatské Rusi přibližně polovina byla židovského původu – jen poměr těch, kteří měli přímo zaznamenanou židovskou konfesi vůči celku činil 294 : 614. Ze zbývajících poloviny ale 196 osob patřilo mezi „Rusíny“. Osob, které neměly ani židovský

⁵⁶ Ze 131 osob udávajících maďarskou mateřskou řeč, nastoupilo službu v jednotkách celkem 68 mužů. Z nich 57 deklarovalo židovskou konfesi. Ze zbylých 11 lze podle různých znaků (jméno, rodinné vazby apod.) bezpečně identifikovat pět osob židovského původu.

původ, ani nepatřily mezi „Rusíny“, byla přibližně jen stovka, tedy pouhá šestina celkového počtu.⁵⁷

S ohledem na velikou frekvenci hornického povolání u „Rusínů“ lze srovnat podobný údaj u všech obyvatel z Podkarpatské Rusi: z 614 bylo 142 horníků (23 %). Z nich ovšem 106 patřilo mezi „Rusíny“ – jestliže z 614 osob bylo „nerusínských“ obyvatel 368, pak mezi nimi bylo jen 36 horníků (pouhá desetina, tedy pětkrát méně, než mezi „Rusíny“).

Z celkem 614 mužů z Podkarpatské Rusi, kteří prošli odvodním řízením, fakticky nastoupilo službu 351 osob (57, 2 % – „výťažnost“ odvodů tedy byla větší, než v případě skupiny „Rusínů“, a současně i mírně vyšší než průměr celého vojska). Na první pohled nápadný je rozdíl poměru zastoupení židovských vojáků: zatímco mezi všemi, kteří se ocitli u odvodu, činil jejich podíl asi polovinu, u skutečně sloužících stouplu jejich zastoupení na plné dvě třetiny (221 : 351).

Obě vybrané skupiny („Rusíni“ a „rodáci z Podkarpatské Rusi“) lze porovnávat podle mnoha kritérií, stačí ale, soustředit se na ty nejpodstatnější. Mezi rodáky z Podkarpatské Rusi představovali „Rusíni“ jen necelou polovinu – jak u všech, kteří se dostavili k odvodu, tak i u těch, kteří skutečně oblékli stejnokroj. Jde o důležitý poznatek, neboť u čs. jednotek na východní frontě byla situace zcela jiná. Například 1. čs. samostatný polní prapor měl při nástupu na frontu u Sokolova ve svém stavu (celkem 969 vojáků) až čtvrtinu „Rusínů“ (252 osob).⁵⁸ Rodáků z Podkarpatské Rusi byl ale takřka shodný počet (269), přičemž pouze 37 z nich uvádělo jinou mateřskou řeč než rusínskou (resp. ukrajinskou, podkarpatoruskou, ruskou). Vojáků, narozených na Podkarpatské Rusi, kteří se hlásili k jiné než „rusínské“ (ukrajinské, podkarpatoruské, resp. ruské) mateřské řeči, bylo tedy v jednotkách ve Francii (a později v Británii a na Blízkém východě) nesrovnatelně více než v jednotkách na východní frontě. V obou případech se ovšem v drtivé většině jednalo o židy.

Boje, evakuace, návraty

„Rusíni“ byli po prezentaci zařazeni k různým částem čs. vojska ve Francii. Ponejvíce sloužili u pěchoty, a v rámci tzv. divizní pěchoty se mnozí z nich zúčastnili tragického bojového nasazení na hrotící se francouzsko-německé frontě. Po francouzské kapitulaci se cesty vojáků rozdělily: část se rozhodla pokračovat dále v boji a evakovala s ostatními dobrovolníky na britské ostrovy,

⁵⁷ Z této stovky největší část udávala slovenskou mateřskou řeč (44 osob) a maďarskou (36). Z analýzy různých údajů se dá odhadnout, že mezi „Slováky“ byl větší počet Rusínů, kteří z řady důvodů deklarovali slovenštinu, u „Maďarů“ lze zase nalézt větší počet osob židovského původu.

⁵⁸ Vypočítáno na základě Brož, Miroslav: Miroslav: Hrdinové od Sokolova. 1. čs. samostatný polní prapor. Praha 2006 a údajů, převedených z této práce do Databáze.

část zůstala ve Francii. Nepřekvapí, že pomyslná dělička čára takřka kopírovala „odbojovou historii“. Podle oficiálních materiálů z 32 „Rusínů“, kteří do odboje přišli „z domova“, tedy z okupované vlasti, jich evakovalo plných 27, zatímco ze stovky „krajanů“ pouhých osm.⁵⁹ Ti z krajanů, kteří měli ve Francii své rodiny, se nechali vést pochopitelnými obavami o osud bližních, velká část ostatních krajanů v předchozích letech svázala své životy s hostitelskou zemí natolik, že jim byla bližší, než nejistý osud exulantů bojujících za ideál obnovy samostatné republiky. Zde je ovšem třeba zdůraznit, že rusínští krajané se zapojili do francouzského hnutí odporu a někteří se stali příslušníky partyzánských oddílů. Po spojenecké invazi do Normandie a osvobození většiny Francie byly na osvobozených územích vyhlášeny dobrovolné odvody Čechoslováků, z celé řady důvodů ale výsledky byly nesrovnatelně slabší než v letech 1939 a 1940. Před odvodní komise se dostavilo jen několik desítek „Rusínů“. Lze mezi nimi nalézt některé, které v letech 1939 a 1940 reklamovaly francouzské orgány pro potřeby válečného hospodářství, dále bývalé příslušníky 1. čs. divize, kteří v červnu 1940 zůstali u svých rodin, a také jejich syny, kteří během války dorostli odvodnímu věku. Po odvodu byli všichni postupně přesunuti do výcvikových středisek v Británii, kde prošli prezentací.⁶⁰

Ztráty a úbytky

V důsledku rychlého zhroutilí Francie nebylo možné provést důkladnou evidenci osudů všech čs. vojáků, a je proto takřka nemožné, spolehlivě vyčíslit ztráty. Několik tisíc příslušníků 1. čs. divize zůstalo nezvěstných či pohřešovaných. Největší část se bezpochyby vrátila k rodinám, zjistit přesné počty padlých a zahynulých je však úkolem, který zůstává do budoucna. Z torzovitých

⁵⁹ VÚA – VHA Praha, f. VB – NT, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národnosti.

⁶⁰ Podařilo se doložit tři „Rusíny“, kteří prošli odvodem již v letech 1939–1945, ale jako horníci byli tehdy reklamováni francouzskými orgány, a 23 nově odvedených. Dvanáct přijelo do Británie již v lednu 1945, ostatní později. Databáze. Někteří z nich i přes svůj pozdní nástup stihli zažít v československé uniformě tvrdost bojů. Mechanik Vasil Lemak (T-3824, Dulovo, o. Táčovo) odjel v lednu 1937 za prací do Belgie. V letech 1939/40 se do čs. vojska nepřihlásil. V závěru války bojoval v řadách francouzských partyzánů a 26. října 1944 si podal přihlášku do čs. armády. K náhradnímu tělesu v Británii se sice dostal až 5. ledna 1945, přesto prošel urychleným výcvikem a s nově postavenou 3. motorizovanou rotou byl 29. ledna 1945 odeslán k Dunkerque, kde byl ještě 15. dubna během svého prvního boje raněn a na tři dny se dostal do německého zajetí. VÚA – VHA Praha, sb. 24, Lemak Vasil; Databáze; VÚA – VHA Praha, f. Motorizovaný prapor – Velká Británie, inv. č. 203, sign. 4, kart. 40, Válečný deník 3. motoroty, s. 12–19. Dalším byl např. Vasil Kuruc (J-17, Kolčino, o. Mukačevo), jenž byl z čs. vojska ve Francii vyloučen a odsouzen za podvratnou komunistickou činnost. Dne 13. prosince 1944 podal přihlášku, lodním transportem se dostal do Británie. V rámci zmíněné 3. motorizované roty se pak do Francie vrátil, konkrétně k Dunkerque, kde rota zapojila se do závěrečných bojů. VÚA – VHA Praha, sb. 24, Kuruc Vasil; Databáze; VÚA – VHA Praha, f. Motorizovaný prapor – Velká Británie, inv. č. 203, sign. 4, kart. 40, Válečný deník 3. motoroty, s. 12–19.

údajů lze doložit, že několik „Rusínů“ bylo během bojů pohřešováno. Nejméně osm jich padlo do zajetí, z nichž někteří se dočkali osvobození až na samém konci války. Skutečně kuriózní osud měl Vasil Kapuš (H-666) z Dulova u Ťačova, jenž byl v červnu 1940 raněn u Gien, ale unikl zajetí a dostal se do jižní Francie, kde ho francouzská vojenská správa demobilizovala. V srpnu 1943 ho Němci odeslali na práci do Bordeaux. V červnu 1944, po spojenecké invazi, byl jako (teoreticky) maďarský občan zařazen do improvizované jednotky určené ke střežení mostů a ozbrojen. V prvních dnech září 1944 padl do spojeneckého zajetí, přihlásil se jako Čechoslovák a byl odeslán do Británie, kde 14. října opět oblékl československou uniformu a po kratším výcviku dorazil v únoru následujícího roku k Čs. samostatné obrněné brigádě, obléhající Dunkerque.⁶¹ Z „opačného konce“ je možné zmínit jiného z krajanů (P. Cz.), jenž po mobilizaci nastoupil v lednu 1940 službu, ale nahlásil, že je držitelem maďarského pasu a nemá zájem setrvat v čs. armádě. Nezbyvalo, než dotyčného propustit a 20. března 1940 předat francouzským úřadům.⁶²

Několik „Rusínů“ a dalších podkarpatoruských rodáků prokazatelně přišlo během války o život. Samuel Eisenberg (C-118) z Berehova se již druhý den bojového nasazení divizní pečoty, 14. června 1940, stal nezvěstným během ústupu do Montereau-Fault-Yonne. Přesné okolnosti jeho smrti nejsou autorovi známy, dnes je však pohřben na československém hřbitově La Targette. Jako francouzský partyzán 21. června 1944 u Montpellier padl bývalý voják 7. baterie 1. čs. dělostřeleckého pluku Aron Friedmann (D-20) z Kušnice u Iršavy. Dva rodáci, Ladislav Terray (F-2898) z Užhorodu a Leopold Katz (F-3056) z Holubinného u Svalavy, padli v čs. uniformě v říjnu 1944 u Dunkerque.⁶³ Nejpočetnější skupinu zahynulých ale představují oběti nacistické rasové perzekuce. Nejméně šest bývalých vojáků 1. čs. divize židovského původu Němci buď zastřelili přímo ve Francii, nebo (častěji) odvěkli do Německa – u některých je jisté, že byli zavražděni v Osvětimi, u jiných bližší zprávy chybí.⁶⁴

Ostatní

V rámci celkového přehledu není možné opomenout „Rusíny“ (především krajanů), kteří se zúčastnili bojů v jiné, než československé uniformě. Ti z krajanů, kteří uspěli v procesu tzv. naturalizace a získali francouzské občanství, byli

⁶¹ VÚA – VHA Praha, sb. 24, Kapuš Vasil.

⁶² Tamtéž, Cz. P.

⁶³ Jejich osudy viz Maršálek, Zdenko – Hofman, Petr: Dunkerque 1944–1945. Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii. Praha 2011, s. 294–295 a 526–527.

⁶⁴ David Gross (J-156, Mukačevo), Bernard Grossman/Chaim Beer Bergman (C-1398, Bohdan, o. Rachov), Evžen Friedman (J-1829, Sevluš), Jakub Ickovič (A-4932, Selo Slatina, o. Rachov), Josef Schönbrun (A-4932, Berehovo), Herman Švéd (A-1423, Černý Ardov, o. Sevluš).

povinování službou ve francouzské armádě. Někteří krajané se také přihlásili do Cizinecké legie. Zajímavý osud měl Michal Karabiňák (T-266) z Rachova, který 4. května 1940 nastoupil do polské armády ve Francii a sloužil v Samostatné brigádě Podhalských střelců (*Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich*), s níž v květnu a červnu 1940 bojoval za polárním kruhem u Narviku. Po porážce Norska a evakuaci spojeneckého expedičního sboru se zbytky brigády přes Francii dostaly na britskou půdu, kde Michal Karabiňák v červnu 1941 přestoupil do čs. armády.⁶⁵

Osobnosti

Mezi nejvýznamnějšími osobnostmi z řad vojáků, kteří prošli odvodem ve Francii a udávali rusínskou národnost, je nutné zmínit především profesora obchodní akademie Alexandra Krause (D-30, Buštino, o. Ťačovo), jenž nastoupil do vojska ve Francii v listopadu 1939 jako nováček. Posléze byl vybrán za vojenského duchovního pro vojáky židovského vyznání a „na dobu války“ dostal propůjčenu hodnost podporučíka duchovní služby. Evakuoval do Británie, kde poté sloužil až do konce války.⁶⁶ Až do příchodu vojenského duchovního Hanuše Rebenwurzela z Blízkého východu byl Alexandr Kraus jediným židovským duchovním u československých jednotek v Británii.

Medik Mojžíš Majerovič (S-506) z Křivé u Ťačova, podporučík československé armády v záloze, opustil území ČSR již 11. ledna 1939 a zamířil do Británie. V červenci téhož roku, tedy ještě dlouho před vypuknutím války, se u orgánů vznikající exilové reprezentace dal k dispozici pro vojenskou službu. Počátkem března prošel v Londýně odvodem a vzápětí byl zařazen do tvořícího se transportu, s nímž odjel do Francie. Po krátké službě u 2. pěšího pluku byl přemístěn k Náhradnímu tělesu, s nímž evakuoval zpět do Británie. Jako velitel 1. čtyř protitankových kanonů ráže 57 mm Motorizovaného praporu Čs. samostatné obrněné brigády se zúčastnil bojů u Dunkerque.⁶⁷ Z vojáků jiné než rusínské mateřštiny si světovou proslulost vydobyl Abraham Leib Hoch (F-3468) ze Slatinských Dolů u Rachova, který se pod změněným jménem

---

⁶⁵ VÚA – VHA Praha, sb. 24, Karabiňák Michal.

⁶⁶ Kulka, Erich: Židé v československém vojsku na Západě. Praha 1992, s. 46–47; Pejs, Oldřich: Vojenští duchovní v čs. armádě ve Francii (1939–1940). *Vojenská história*, 2000, č. 1, s. 41–51; Týž: Vojenští duchovní v čs. samostatné obrněné brigádě ve Velké Británii (1943–1945). *Vojenská história* 4, 2005, s. 30–43; nejpodrobněji Stříbrný, Jan: Židovští vojenští duchovní a židovská otázka v československém vojsku na Západě v letech 1939–1945. Příběh Alexandra Krause a JUDr. Hanuše Rebenwurzela-Rezka. In: Krejčová, Helena – Svobodová, Jana (eds.): *Postavení a osudy židovského obyvatelstva v Čechách a na Moravě v letech 1939–1945*. Praha 1998, s. 162–220.

⁶⁷ Jeho kolegou, velitelem 2. čtyř, byl syn generála Lva Prchalý Ladislav. Procházka, Ivan: *Dunkerque. Válečný deník Československé samostatné obrněné brigády (říjen 1944 – květen 1945)*. Praha 2006, s. 116.

Robert Maxwell stal předním světovým tiskovým magnátem.⁶⁸ Z pohledu historie československého odboje je také třeba zmínit Ludvíka Haninu (K-239), narozeného v české rodině v Užhorodu, který byl příslušníkem výsadkové skupiny *Glucinium*.⁶⁹

Závěr

Představené údaje a jejich rozbor mají především dokumentovat jednu z mnoha kapitol, souvisejících s historií Rusínů a Ukrajinců v rámci meziválečné Československé republiky, jakož i dalších obyvatel Podkarpatské Rusi a tamních rodáků. Jejich zapojení do československých vojenských jednotek ve Francii v letech 1939–1945 je zajisté jen drobným střípkem této historie, přesto – snad – zajímavým, mj. vzhledem k provázanosti se zdánlivě tak odtažitou otázkou, jakou je problematika československé krajanské obce ve Francii. Druhým cílem příspěvku je právě přispět k výzkumu tohoto fenoménu, kde – jako případová studie – může poskytnout jistý náhled do vnitřního členění krajanské komunity a některých odlišností různých jejích částí ve srovnání s celkovými údaji.

Příspěvek má ještě třetí cíl: poukázat na problémy evidence a interpretace údajů o národnostní příslušnosti jednotlivých osob a celých skupin. Zvláště výše uvedený příklad Mojžíše Majeroviče je ukázkou typických problémů, spojených s vyhodnocováním těchto údajů. Mojžíš Majerovič zprvu nahlásil ukrajinskou mateřskou řeč, kterou následně nechal opravit na rusínskou. V osobních materiálech vojenské správy měl zaznamenáno židovské vyznání, ovšem také tento údaj v dubnu 1941 nechal změnit, když deklaroval konfesi evangelickou. V rámci souhrnných statistických sčítání tak v průběhu času figuroval v různých konfesijních a „národnostních“ kategoriích, přestože se stále jednalo o tutéž osobu. Subjektivní rozhodnutí jedince, provedené z důvodu změny sebeidentifikačních preferencí či z pragmatických pohnutek, tak mělo zásadní vliv na výsledky, vycházející z kategorizace, založené na (jak je vidět, pouze formálně) objektivních kritériích. Údaje, získané z osobní evidence vojáků, proto nelze přeceňovat a brát za zcela relevantní. S vědomím těchto (a dalších) limitů je ale možné poukázat na velké možnosti, které i představený nejjednodušší způsob zpracování a rozboru statistických údajů nabízí.

⁶⁸ K osobě Roberta Maxwella viz např. Jaffa, Sam: *Maxwell Stories*. London 1992. Česky např. Brož, Ivan: *Čechoslovák Maxwell: O pozoruhodném životě, nekonečných ambicích a záhadném konci tiskového magnáta a našeho krajana Ludvíka Hocha*. Praha 1995.

⁶⁹ Z bohaté literatury k historii operace *Glucinium* a k paravýsadkům do protektorátu např. Reichl, Martin: *Cesty osudu*. Cheb 2004.

Tabulka 4

Početní vývoj čs. vojska ve Francii v letech 1939–1940 podle oficiálních údajů (redukováno s ohledem na srovnání celkového počtu a počtu vojáků s evidovanou rusínskou mateřskou řečí)⁷⁰

rekrutační zdroj	z českých zemí		ze Slovenska a Podk. Rusi		z říše francouzské a z Belgie		z říše britské		celkem	
	celkem	z toho „Rusínů“	celkem	z toho „Rusínů“	celkem	z toho „Rusínů“	celkem	z toho „Rusínů“	celkem	z toho „Rusínů“
září 1939	443	?*	95	8	74	1	3	0	615	9
říjen 1939	279	?	59	3	1294	16	5	0	1637	19
listopad 1939	207	?	48	2	665	10	256	4	1176	16
prosinec 1939	93	?	16	0	401	4	7	0	517	4
leden 1940	222	?	45	2	3872	49	78	0	4217	51
únor 1940	186	?	17	0	359	5	4	0	566	5
březen 1940	422	?	65	2	311	2	2	0	800	4
duben 1940	351	?	103	3	165	4	14	0	633	7
květen 1940	298	?	83	7	401	8	124	1	906	16
červen 1940	143	?	61	5	131	1	3	0	338	6
celkem	2644	?	592	32	7673	100	496	5	11405	137

* V originální tabulce jsou rubriky jednotlivých zemí ČSR vnitřně členěny podle nejčastějšího výskytu „národností“ v té které zemi, a méně četné jsou započítány v jedné společné podrubrice. V rubrice „z českých zemí“ (v originální tabulce „z Čech, Moravy – Sl.“) jsou proto pouze podrubriky „Čechů“, „Němců“ a „jiné národnosti“. Nelze tak z tabulky zjistit počet vojáků „rusínských národností“ z českých zemí (jistě však šlo jen o jednotlivce).

Ruthenians in Czechoslovak military units in France 1939–1940

The Ruthenians and other inhabitants of Carpathian Ruthenia joined the Czechoslovak military resistance-in-exile in the course of WWII and many of them enlisted in Czechoslovak military units organised in various countries. While their number in units on Eastern front was high and important, on the Western front they represented only a minor part of the personnel. Their portion from total number of 11 000 soldiers of the 1st Czechoslovak Division in France, formed in 1939–1940, was slightly over one per cent. Indeed, this group

⁷⁰ Podle VÚA – VHA Praha, f. NT – VB, inv. č. 164, kart. 50, Číselný přehled čs. zahraniční armády za roky 1939–1940. Sestavení dle zemí. Statistika národností.

of Ruthenians, who enlisted to Czechoslovak forces in France, was chosen as a model group for this study.

The study is methodologically based on quantitative approaches in history and it presents their possibilities on an actual example. The introduction focuses on often omitted issues of national identification, definition of respective criteria and their identification in Czechoslovakia and in Czechoslovak army-in-exile and their re-interpretation. Due to electronic evidence of Czechoslovak military forces members it is possible to analyse social, professional, age, health and other aspects of the selected group, as well as its inter-connections and its confessional and national context. To the most important findings belong a distinctive professional composition of the Ruthenian community in France, its age structure reflecting history of inter-war emigration and consequences of French regulation in war industry. The study clearly illustrates the significance of following national and confessional traits (especially in question of proportion of soldiers with Jewish origin). A comparison with a group of other natives from Carpathian Ruthenia is included.

The results provide an interesting supplement to research on emigration of Czechoslovak Ruthenians to France and on Czechoslovak community in France in general.

Die Ruthener in tschechoslowakischen Militärtruppen in Frankreich 1939–1940

Die Ruthener und weitere Bewohner von Karpato-Ukraine wurden im Laufe des Zweiten Weltkriegs in tschechoslowakischen Widerstand eingegliedert, viele von denen sind auch in tschechoslowakische Militärtruppen eingetreten, die in verschiedenen Territorien organisiert wurden. Während in Truppen an der Ostfront handelte sich um zahlreiche und sehr bedeutende Vertretung von denen, im Westen stellten nur eine Minorität im Personalzustand der Truppen. In Frankreich, wo in den Jahren 1939–1940 tschechoslowakische Division mit etwa 11 000 Soldaten gebildet wurde, war ihr Anteil nur wenig über 1% von Gesamtzahl. Der Verfasser hat die Gruppe, die in Frankreich in tschechoslowakisches Heer eingetreten ist, als ein Modelbeispiel für diese Studie ausgewählt.

Diese Studie geht methodologisch von den quantitativen geschichtlichen Methoden aus und am konkreten Beispiel zeigt ihre Möglichkeiten. Einleitung der Studie macht auf oft vernachlässigte Fragen der Nationalidentifizierung, Definition bestimmter Kriterien und ihre Identifizierung in Tschechoslowakei und in tschechoslowakischer Armee in Ausland sowie die zurückwirkende Interpretationen aufmerksam. Dank der elektronischen Verarbeitung der Databasis der Mitglieder der tschechoslowakischen Truppen kann man Sozial-, Berufs-, Alters-, Gesundheits- und weitere Aspekte der ausgewählten Gruppe, sowie ihre

Interdependenz und die Zusammenhänge mit konfessionellen und Nationalaspekten nachforschen. Zu bedeutendsten Erkenntnissen gehört ausdrucksvolle berufliche Struktur der ruthenischen Kommunität, ihre Altersstruktur, die Geschichte der Emmigration in Zwischenkriegszeit und auch die Folgen von französischen Kriegswirtschaftsordnungen widerspiegelte. Studie dokumentiert auch klar Bedeutung von zeitgenössischen Beobachtung der National- und Konfessionalcharakteristiken (vor allem in Frage der Vertretung von jüdischer Bevölkerung). Auch die Vergleichung mit Gruppe anderer Landleute aus Karpato-Ukraine wurde eingegliedert.

Die Ergebnisse bieten eine interessante Ergänzung zur Forschung der Problematik der Emmigration der tschechoslowakischen Ruthener nach Frankreich und der tschechoslowakischen Landeskommunität in Frankreich allgemein.

MALÝ POHRANIČNÍ STYK NA PODKARPATSKÉ RUSI¹ V LETECH 1919–1945

JAN RYCHLÍK

V rámci Uher tvořila tehdejší Uherská Rus severní pohraniční území. Karpat-
ský oblouk tvořil už od středověku přirozenou hranice mezi Uhrami a Polskem
a tato hranice se po staletí neměnila. Ovšem, od roku 1772, kdy habsburská mo-
narchie v rámci prvního dělení Polska získala Halič, přestal být karpatský hře-
ben mezistátní hranicí v pravém slova smyslu. Až do roku 1850 zůstávaly Uhry
samostatným celním územím, a na uherských hranicích proto existovaly celnice.
Pohyb osob byl kontrolován až do roku 1857, kdy byly zrušeny vnitřní pasové
kontroly včetně kontrol na hranicích s Uhrami. Po celém území Rakouského
císařství se napříště mohl každý pohybovat volně, byl jen povinen mít u sebe
nějaký doklad, kterým by v případě potřeby prokázal svou totožnost.² V roce
1865 byly pravidelné pasové kontroly zrušeny dokonce i na říšských hranicích,
které se napříště prováděly jen za mimořádné situace, nebo v případě války.³

Po vypuknutí první světové války obsadila v roce 1914 ruská armáda pře-
chodně Halič a Bukovinu a potom začala pronikat přes Karpaty. Počátkem led-
na 1915 se ruská armáda dostala hluboko do údolí řek Už, Latorica, Rika a Tisa
a zastavila se teprve severně od linie Užhorod – Mukačevo – Chust. V květnu
1915 se sice podařilo vytlačit Rusy zpět za Karpaty,⁴ avšak Halič zůstala tzv.
válečným územím. Na základě vládního nařízení ze 17. srpna 1915 byl ke vstu-
pu do tohoto území zapotřebí cestovní pas vydaný okresním hejtmanstvím nebo
policejním ředitelstvím, v Uhrách župním úřadem nebo policejním kapita-

---

¹ Území bylo v rámci Uher česky zpravidla označováno jako Uherská Rus. Název „Podkarpatská Rus“ byl oficiálně zaveden jako úřední název teprve Generálním statutem pro Podkarpatskou Rus ze dne 18. listopadu 1919 – viz Úřední noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi/ Урядова газета громадянського правління Подкарпатської Русі ze dne 18. 2. 1920. Tento název proto používám v textu i já. Nařízením autonomní vlády Podkarpatské Rusi z 30. prosince 1938 byl s platností od 1. ledna 1939 název Podkarpatská Rus změněn na „Karpatská Ukrajina“.

² Císařské nařízení ze dne 9. února 1857, Říšský zákoník č. 31/1857 ř. z.

³ Císařské nařízení ze dne 10. května 1867, č. 116/1865 ř. z.

⁴ Pop, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha 2005, s. 269–270.

nátem, a zvláštní povolení k cestě, které po prokázání nutnosti cesty, vydávaly stejné úřady.⁵ Analogicky i osoby, bydlící v obvodu Vrchního zemského soudu ve Lvově, tj. ve východní Haliči, potřebovaly k cestě do ostatních částí Rakousko-Uherska cestovní pas vystavený místně příslušným okresním hejtmanstvím nebo policejním ředitelstvím ve Lvově.⁶

Po ustálení hranic po první světové válce a začlenění Podkarpatské Rusi do Československa sousedila tato nejvýchodnější země republiky se třemi státy: Polskem, Rumunskem a Maďarskem. Hranice s Polskem probíhala po hřebeni Karpat od Užockého průsmyku na severu až po horu Stoh nedaleko pramenu Bílé Tisy na východě, hranice s Rumunskem od Stohu k řece Túr na západ od rumunského městečka Halmeu, a hranice s Maďarskem od řeky Túr k Čopu na Tise. Vlastní město Čop se nacházelo na Slovensku.⁷ Z uvedených třech hranic pouze hranice s Polskem, probíhající po hřebeni Karpat, měla historické kořeny. Hranici Československa s Maďarskem určovala trianonská mírová smlouva ze dne 4. června 1920 a hranici mezi Československem a Rumunskem zvláštní smlouva mezi oběma státy podepsaná v Sèvres dne 10. srpna 1920. Tyto hranice byly zcela nové a neměly žádné historické kořeny. Dnes jsou na území Podkarpatské Rusi identické se současnou hranicí ukrajinsko-rumunskou a ukrajinsko-maďarskou.

Nové hranice s Maďarskem s Rumunskem způsobily velké potíže, protože rozdělily ekonomicky do té doby jednotné celky. Celkem hornaté území Podkarpatské Rusi nebylo v oblasti výroby potravin soběstačné a bylo závislé na dovozu obilovin z nížin, které se nyní nacházely v Maďarsku, resp. Rumunsku. Území na východ od železnice Baťevo – Mukačevo – Volovec – Skotarský průsmyk bylo kromě toho v důsledku bojů s Maďarskou republikou rad Bély Kuna od jara 1919 pod rumunskou vojenskou správou. Překračování československo-rumunské delimitační linie bylo možné jen na základě zvláštního povolení civilní správy pro Podkarpatskou Rus v Užhorodě v dohodě s vojenským velitelstvím. Rumuni vyklízeli východ Podkarpatské Rusi jen neochotně a pomalu a celá rumunská evakuace se protáhla až do léta 1920. Ani potom nebyla situace jednoduchá: hranici mezi Československem a Rumunskem tvořila v jejím východním úseku řeka Tisa, která rozdělila marmarošskou župu tak, že její správní středisko Marmarošská Sihot' (dnes Sighetu Marmației, maďarsky Máramaros-Sziget) zůstalo v Rumunsku a to včetně silnice a železnice vedoucí z Berehova přes Rachov do Jasini. Obec Luh (rumunsky Lunca la Tisa)

⁵ Nařízení ze dne 17. srpna 1915, č. 241/1915 ř. z.

⁶ Nařízení ze dne 24. července 1915, č. 209/1915 ř. z.

⁷ Administrativní hranice mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí nebyla nikdy v meziválečném dvacetiletí definitivně vymezena, zatímni hranici určoval Generální statut z 18. 11. 1919 takto: město Čop leželo na území Slovenska, hranice dále sledovala železnici Čop – Užhorod tak, že tato až na samotný Užhorod ležela na Slovensku, a dále hranice pokračovala na sever až ke karpatskému hřebeni vedla podél řeky Uh (Už).

zůstala hranicí rozdělena, protože její větší část zůstala na levém břehu, tj. v Rumunsku. Podobně bylo rozděleno městečko Velký Bočkov⁸ (dnes. ukr. Veliki Bočkiv, maďarsky Nagy Bocskó, rumunsky Bociociu Mare). Přístup po železnici do Velkého Bočkova a do Slatinských Dolů (dnešní Solotvino, maď. Aknazlatina), kde byly důležité solné doly, byl možný po železnici jen přes rumunské území. V roce 1921 provedena částečná rektifikace hranice s Rumunskem, ale ani ta problém zcela nevyřešila.

V Československé republice existoval právní dualismus: na územích, která před rokem 1918 v rámci Rakousko-Uherska patřila k Předlitavsku, tedy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, platily nadále rakouské zákony a nařízení, zatímco na území dříve uherském, tedy na Slovensku a Podkarpatské Rusi, platily zákony a nařízení uherské. Postupně mělo dojít ke sjednocení zákonů, avšak tento proces byl velmi pomalý a byl plně završen teprve v roce 1950. Právní dualismus se projevoval i v pasových předpisech: zatímco v Předlitavsku (a tedy také v Haliči) platila meziministerská vyhláška z 10. května 1867 o policejně-pasových předpisech⁹, na Slovensku a Podkarpatské Rusi platil zákonný článek č. VI/1903 o pasech. Podle tohoto zákona nepotřeboval cestující k překročení státní hranice cestovní pas (§ 1), pouze za mimořádných okolností, tedy především za války, mohla vláda (ministrská rada) znovu zavést povinnost opatřit si k cestě do zahraničí pas (§ 2). To se také samozřejmě hned po vypuknutí první světové války stalo. Navíc nařízením uherské ministrské rady č. 285/1915 bylo vydávání pasů a cestování do ciziny ještě více omezeno. Ke každému překročení hranice byl potřebný cestovní pas, opatřený fotografií.¹⁰ Všechna tato omezení zůstala bezprostředně po válce v platnosti i v Československu a naopak byla ještě zpřísněna. Nadto bylo právo vydávat cestovní pasy dočasně odebráno podžupanům (vicispán) a policejním kapitánům municipálních měst, kterým náleželo podle § 6 zák. čl. č. VI/1903, a převedeno přímo na úřad Civilní správy Podkarpatské Rusi v Užhorodě. Bezprostředně po válce tak záviselo stejně jako za války vydání cestovního pasu na volném rozhodnutí příslušných úřadů. Zastaven byl především běžný cestovní styk mezi Československem a Maďarskem, což bylo oficiálně odůvodněno zájmy bezpečnosti státu. Viceguvernér¹¹ Pod-

⁸ Část obce na levém břehu Tisy byla v uherském období nazývána Nagy Bocskó, tedy Velký Bočkov, část (předměstí) na pravém břehu Kis Bocskó (Malý Bočkov). V československém období byla tato část města přejmenována na Velký Bočkov a tak se nazývá i dnes. Srv.: Beneš, Karel: *Železnice na Podkarpatské Rusi*. Praha 1995, s. 13.

⁹ Vyhláška č. 80/1867 ř. z.

¹⁰ Kormányrendelet (ME. r.) (nařízení ministrské rady), č. 285/1915. Podrobné předpisy byly vydány nařízením uherského ministerstva vnitřní č. 6754/1915 BM. kr. (BM. r., belügyminiszteri rendelet – nařízení ministerstva vnitřní).

¹¹ V čele Podkarpatské Rusi stál formálně guvernér jmenovaný prezidentem republiky z řad místního obyvatelstva, což však byla spíše ceremoniální funkce. Rozhodující moc měl viceguvernér, kterému podléhaly všechny civilní úřady Podkarpatské Rusi. V roce 1928 byla provedena administrativní reforma, která měla unifikovat správu a přizpůsobit ji i na Slovensku

karpatské Rusi Pavel Ehrenfeld ve své zprávě pro kancelář prezidenta republiky v Praze z 26. 8. 1920 k tomu uvedl toto: „Zarazil jsem již před nějakou dobou veškeré vydávání pasů do Maďarska a nařídil jsem, že jedině policejní referát civilní správy může v ojedinělých případech, kde toho zvláštní nutnost vyžaduje, vydati pas. Mám ale přece přes to přesvědčení, že lid přechází hranice bez pasu.“¹² Zprávy úřadů, že obyvatelstvo přechází běžně hranice bez dokladů, byly v letech 1919–1920 velmi časté.¹³ Tyto zprávy se ovšem – byť v menší míře – vyskytují i v letech 1920–1927.¹⁴

K všeobecnému uvolnění cestování došlo teprve s platností od 1. 7. 1921, avšak každý cestující byl povinen i nadále opatřit si k cestě cestovní pas. Podle vládního nařízení č. 215/1921 z 9. 6. 1921 vydávaly cestovní pasy okresní úřady. Také každý cizinec musel mít cestovní pas svého domovského státu. Na Slovensku a Podkarpatské Rusi byl navíc každý cizinec povinen přihlásit se do 24 hodin po příchodu u obecního (obvodního) notáře, nebo (ve městech) u policejního kapitána, kde také musel ohlásit svůj odchod z obce (§ 4). Překročit státní hranici bylo možné jen na místě, kde byl zřízen hraniční přechod. O jejich zřizování a rušení rozhodoval na Podkarpatské Rusi viceguvernér s přihlédnutím k místním potřebám obyvatelstva a po dohodě s příslušnými úřady sousedního státu. Viceguvernér mohl také povolit podle místních potřeb úlevy pro malý pohraniční styk, tj. povolit překračování hranice bez řádného pasu na základě jednorázových nebo stálých propustek či legitimací (§ 5).

Vládní nařízení č. 215/1921 bylo původně vydáno jako provizorium na dva roky, avšak bylo opakovaně prodlužováno až do roku 1928, kdy byl konečně schválen definitivní zákon č. 55 o cestovních pasech.¹⁵ Zákon v podstatě opakoval ustanovení vládního nařízení z roku 1921, obsahoval však v § 7 taxativní výčet důvodů, pro které bylo možné žadateli vydání cestovního pasu odmítnout. Mezi nimi figurovala v odstavci 1 pod písmenem d) i možnost odmítnutí vydání cestovního pasu v případě, že by cesta do ciziny mohla ohrozit důležitý zájem státní bezpečnosti nebo důležité hospodářské zájmy republiky. Tato formulace byla velmi vágní, neboť fakticky umožňovala s odvoláním se na hospo-

---

a Podkarpatské Rusi českému vzoru. Proto byly zrušeny župy (megye) a území Československa bylo rozděleno na čtyři velké oblasti zvané česky „země“ a slovensky „krajiny“ (Čechy, Morava-Slezsko, Slovensko, Podkarpatská Rus), které se dále členily na okresy (járás). V čele každé „země“ stál státní úředník zvaný zemský (krajinský) prezident jmenovaný ministrem vnitra. Na Podkarpatské Rusi došlo ke sloučení funkce viceguvernéra s funkcí zemského prezidenta. Viz Sbírka zákonů a nařízení státu československého (Sb. z. a n.), vládní nařízení č. 356/1920 Sb. z. a n., zákon č. 125/1927 Sb. z. a n.

¹² Archív Ústavu T. G. Masaryka v Praze (AÚTGM), fond T. G. Masaryk – republika (TGM-R), Podkarpatská Rus, kart. 400, fasc. 3 (1920).

¹³ Státní archiv Zakarpatské oblasti (Daržavnyj archiv Zakarpatskoj oblasti – DAZO), f. (fond) 29, op. (opis) 3, delo (věc) 52.

¹⁴ Tamtéž, delo 137.

¹⁵ Zákon č. 55/1928 Sb. z. a n. ze dne 29. 3. 1928.

dářské či bezpečnostní zájmy republiky komukoliv pas odmítnout. To se sice za první republiky nedělo a pasy byly vydávány celkem bez problémů, ovšem s výjimkou osob, které chtěly cestovat do SSSR, pro který platila až do roku 1935 omezení. V letech 1945–1948 bylo naopak ustanovení umožňující odmítnutí vydání cestovního pasu z důvodu porušení státního nebo hospodářského zájmu republiky používáno komunisty ovládaným ministerstvem přímo masově.¹⁶ Porušení pasových předpisů bylo považováno za přešůpek, za který hrozila pokuta do 5 000 Kč nebo vězení do 14 dnů (§ 12). Podobně jako v nařízení z roku 1921 i zákon o cestovních pasech z roku 1928 umožňoval úlevy v pohraničním styku, ale s tím rozdílem, že je nyní povolovalo přímo ministerstvo vnitra po dohodě s případnými dalšími ministerstvy (§ 11, odst. 1). Ministerstvo vnitra po dohodě s ministerstvem zahraničí mohlo také buď samo anebo na základě dvoustranných dohod rušit či opětovně zavádět vízovou povinnost pro cizince (§ 10). V praxi věc vypadala tak, že ze sousedních států Československa byla vízová povinnost zrušena trvale a úplně jen s Německem a Rakouskem.¹⁷ S Maďarskem i Polskem trvala vízová povinnost po celé meziválečné období; s Rumunskem, které bylo spojencem Československa v rámci Malé dohody, byla sice od roku 1936 zrušena, ale na jaře 1938 s ohledem na zhoršující byl bezvízový styk omezen jen na držitele diplomatických, služebních a zvláštních pasů.¹⁸

Z výše uvedeného výkladu je zřejmé, že samotné předpisy uvolňující cestování do ciziny a z ciziny ve skutečnosti neznamenal samy o sobě pro obyvatelstvo pohraničních oblastí Podkarpatské Rusi pro obyvatelstvo mnoho, protože víza do sousedních zemí bylo zapotřebí opatřit si předem u konzulátů příslušných států. V Užhorodě přitom mělo svůj konzulát pouze Polsko. Také pro cestování do Československa bylo nutno žádat o vízum předem, protože přímo na hranicích bylo možné získat jen vízum průjezdní, a to ještě jen pokud měl cestující vízum cílového státu a přímou železniční jízdenku. Pro každodenní život obyvatelstva pohraničí měl proto mnohem větší význam malý pohraniční styk. Zatímco na počátku meziválečného období byla jeho regulace svěřena příhraniční dohodě místních úřadů, od dvacátých let byla jeho úprava stanována mezistátními dohodami na centrální úrovni a vždy pro celý úsek hranic s příslušným státem.

¹⁶ Zákon č. 55/1928 platil na území Československa až do 31. 3. 1949. S platností od 1. 4. 1949 byl nahrazen novým zákonem o cestovních pasech č. 53/1949, podle kterého občan vůbec neměl právní nárok na vydání cestovního pasu. Jeho vydání záviselo pouze na volné úvaze ministerstva vnitra.

¹⁷ Rychlík, Jan: Cestování do ciziny v habsburské monarchii a Československu 1848–1989. Praha 2007, s. 14. Vyhláškou ministra vnitra č. 300/1936 Sb. byla zrušena také vízová povinnost ve styku s Rumunskem, která ale byla pro držitele obyčejných pasů znovu zavedena na počátku roku 1938 – viz vyhl. ministra vnitra č. 8/1938 Sb. ze 7. 1. 1938.

¹⁸ Vyhláška ministra vnitra č. 300/1936 Sb. z. a n. a vyhláška ministra vnitra č. 8/1938 Sb. z. a n.

Dne 30. 5. 1925 byly v Praze podepsány dvě dohody týkající se pohraničního styku s Polskem: dohoda o usnadnění pohraničního styku, která nabyla účinnosti 1. 12. 1925¹⁹, a úmluva o turistice, jejíž ratifikace se protáhla a tak vstoupila v platnost až 27. 5. 1926.²⁰ Na základě první dohody mohly osoby bydlicí ve stanoveném pohraničním pásmu alespoň tři měsíce získat buď stálou propustku z důvodů pracovních i osobních (např. k návštěvě školy), hospodářskou stálou propustku za účelem obhospodařování pozemků ležících na druhé straně hrabice, anebo jednorázovou propustku z důvodů humanitních či hodných zvláštního zřetele. Stálé propustky vydávaly v Československu správní úřady první stolice, tedy okresní úřady a policejní ředitelství, v Polsku úřadovny státní policie. Jednorázové propustky opravňující k pobytu v druhém státě nanejvýše 24 hodin vydávali přímo starostové obcí a potvrzovaly je v Československu četnické stanice, v Polsku úřadovny státní policie. Dohoda o turistice umožňovala překračovat ve stanovených turistických oblastech státní hranici na úředně potvrzenou legitimaci registrovaného turistického spolku. Hranici bylo možné překračovat na turistických stezkách, tedy i mimo stanovené hraniční přechody. Na výslovnou polskou žádost byla jako jedna z turistických oblastí určena také hranice v Karpatech na Podkarpatské Rusi. Poláci argumentovali tím, že oblast Karpat je turistickým a rekreačním zázemím Lvova a Stanislavova (dnešní Ivanofrankovsk).

S Rumunskem byl pohraniční styk regulován nejprve na základě příloh C a D k československo-rumunské obchodní dohodě z 23. dubna 1921, která vstoupila v platnost 10. listopadu 1921.²¹ Hranici bylo možné překračovat na hospodářské knížky nebo propustky, které v Československu (tj. na Podkarpatské Rusi) vydávaly civilní správní úřady, v Rumunsku prefektury. 16. dubna 1924 byla v Bukurešti podepsána zvláštní nová československo-rumunská smlouva o malém pohraničním styku, která specifikovala rozsah pohraničního styku a způsob vydávání hospodářských knížek a propustek. V Československu byly knížky a propustky vydávány okresními úřady, nebo s jejich souhlasem přímo notariáty (notářskými úřady) obcí pohraničního pásma, v Rumunsku je mohly vydávat i expozitury prefektur (podprefektury). Hraniční pásmo bylo stanoveno na 15 km po obou stranách hranice, mohlo ale být po vzájemné dohodě i místně rozšířeno. Rozsah osob, které měly nárok na vydání propustky, nebyl ve smlouvě stanoven. Obě strany se dohodly, že smlouva vstoupí v prozatímní platnost ihned, tedy ještě před ratifikací.²²

---

¹⁹ Text byl zveřejněn vládní vyhláškou ze dne 14. listopadu 1925 č. 238/1925 Sb. z. a n.

²⁰ Text viz č. 80/1926 Sb. z. a n.

²¹ Nařízení vlády republiky Československé z 10. listopadu 1921 č. 402/1921 Sb. z. a n. publikované v části Sbírký zákonů a nařízení státu československého č. 99/1921 ze dne 10. listopadu 1921.

²² Text viz č. 44/1926 Sb. z. a n. Dohoda byla zveřejněna v části 44 Sbírký zákonů a nařízení státu československého ze dne 4. června 1926.

Zvláštní režim platil pro železniční osobní tranzitní dopravu z Československa do Československa přes rumunské území a pro tranzitní dopravu z Rumunska do Rumunska přes československé území. Bylo už řečeno, že jediná železnice spojující Čop a Berehovo s Rachovem a Jasiňou vedla částečně po rumunském území: za městečkem Teresva přecházela na levý břeh Tisy, tvořící hranici, a vedla pak levém (rumunském) břehu přes Marmarošskou Sighet (Sighetu Marmarției) až po stanici Valea Vișaului²³, za kterou se opět vracela na československé území. Ze stanice Camara la Sighet kromě toho odbočovala krátká trať přes Tisu na sever do Slatinských Dolů (maď. Akna Szlatina, dnešní Solotvino) a z Bacicouil Mare do Velkého Bočkova. Od roku 1921 byli cestující z Československa do Československa přepravováni v uzavřených vozech vlaků Československých státních drah (ČSD) bez celní a pasové prohlídky. Cestující do Slatinských Dolů a Velkého Bočkova mohli na rumunském území přestupovat do přípojných vlaků a rovněž nepodléhali žádné kontrole.²⁴ Za to ale Československo muselo povolit průjezdy vlaků rumunských železnic (CFR) z rumunské pohraniční stanice Halmeu do Marmarošské Sihoti (Sighetu Marmarției) přes československé území v úseku Ďakovo – Královo nad Tisou (ukr. Korolevo) – Teresva. Ani tyto vlaky nepodléhaly celní a pasové prohlídce. Kromě toho Československo a Polsko souhlasily na základě trojstranné polsko-československo-rumunské smlouvy podepsané 9. listopadu 1929 v Praze s průjezdem rumunských vlaků ze Sighetu Marmarției do tehdy rumunských Černovic (rumunsky Cernauiți, dnes ukrajinské Černivcy), a sice: přes československé území v úseku Trebušany-Bělýj potok (dnes Dilove) – Jasiňa – Zimír (dnes Lazeščina) a přes polské území v úseku Woronienka – Kołomyja – Śniatyn (dnes Voronenko, Kolomija, Šnjatyn).

S Maďarskem poměrně dlouho nebyl malý pohraniční styk centrálně regulován. Pro osoby mající pozemky na druhé straně hranice byly vydávány propustky na základě dohod místních úřadů. Jednotné zásady malého pohraničního styku byly zavedeny teprve přílohou E k obchodní dohodě podepsané v Praze 31. května 1927. Propustky se vydávaly jako stálé zemědělcům a členům jejich rodin, resp. nájemcům pozemků, dále lékařům, zvěrolékařům a porodním asistentkám a to vždy nejdéle na jeden rok. Jednorázové propustky byly vydávány z osobních důvodů. Všechny druhy propustek vydávaly správní nebo policejní úřady I. stolice a musely být vidovány úřadem druhé strany.²⁵ 17. listopadu 1937 byla v Praze podepsána československo-maďarská dohoda o úpravě pohraničního styku, která vstoupila v prozatímní platnost

²³ Říčka Vyšava (maď. Visó, rumunsky Vișeul) je přítokem Tisy z levé strany.

²⁴ Archív Národního technického muzea Praha (ANTM), Sbíрка jízdních řádů, Úřední jízdní řád ČSD, tab. 277.

²⁵ Text viz č. 120/1927 Sb. z. a n. Obchodní smlouva byla zveřejněna v částce 54 z 6. srpna 1927.

10. února 1938.²⁶ Dohoda vycházela z úpravy z roku 1927, kterou však upřesňovala v tom smyslu, že nárok na vydání propustky mají jen bezúhonní občané bydlící v pohraničním pásmu alespoň šest měsíců, lékařům, zvěrolékařům a porodním asistentkám pokud v pohraničním pásmu bydleli alespoň jeden měsíc. Dohoda vstoupila v platnost 1. dubna 1938.²⁷

Vídeňská arbitráž z 2. listopadu 1938 změnila průběh československo-maďarské hranice, která nyní na východním Slovensku a na Podkarpatské Rusi probíhala po linii Michalany (Legenye-Alsómhály) – Užhorod (Ungvár) – Mukačevo (Munkács) – Výlok (Tiszaújlak), přičemž všechna uvedená města připadla Maďarsku. Svoboda cestování byla omezena od vyhlášení všeobecné mobilizace před předpokládanou válkou s Německem konce září 1939: na základě vládního nařízení z 26. září 1938 bylo osobám v branném věku zakázáno cestovat do ciziny²⁸ a od 5. října 1938 bylo vycestování možné jen na základě zvláštního povolení, které vydávaly zemské úřady.²⁹ Tato omezení byla zrušena teprve koncem roku 1938, kdy byl zaveden opět volný cestovní styk na cestovní pasy.³⁰

Malý pohraniční styk s Polskem a Maďarskem byl koncem září 1938 rovněž zastaven. Na nové hranici s Maďarskem byl pohraniční styk regulován na základě dohod vojenských velitelů, které byly uzavírány od 17. listopadu 1938. Přejít nové demarkační čáry byl možný na základě propustek vydávaných četnickými stanicemi a to výhradně za účelem obhospodařování pozemků a za denního světla.³¹

Vláda druhé republiky začala vyjednávat s maďarskou vládou o umožnění průjezdu ze Slovenska na Podkarpatskou Rus v úseku, protože jediná existující trať spojující západ a východ republiky byla novou maďarskou hranicí přerušena hned dvakrát: nejprve na Slovensku v krátkém úseku Ťahanovce (Hernádtihány) – Košice (Kassa) – Ruskov (Regeteruszka) a pak v délce více než 120 km v úseku Michalany (Legenye-Alsómhály) – Čop (Csap) – Batevo (Bátyu) – Berehovo (Beregszász) – Výlok (Tiszaújlak) (všechny uvedené body ležely na maďarském území). Jediné spojení do Chustu (Huszt), nového hlavního města Podkarpatské Rusi, bylo totiž možné po silnici Prešov (Eperjés) – Perečin (Perecsény) – Svaljava (Szolyva) – Chust (Huszt). Dohoda o peáži (tranzitu) vlaků ČSD přes maďarské území byla podepsána teprve 9. února 1939 v Sevljuši (Nagy Szóllós, dnes Vinogradiv). Československé vlaky byly na maďarském území

²⁶ Dohoda byla publikována vládní vyhláškou č. 53/1938 Sb. z. a n. z 10. února 1938 v částce 16 Sbírky zákonů a nařízení státu československého ze dne 29. března 1938.

²⁷ Vyhláška ministra vnitra č. 57/1938 Sb. z. a n. ze dne 28. března 1938.

²⁸ Vládní nařízení č. 194/1938 Sb. z. a n.

²⁹ Vládní nařízení č. 209/1938 Sb. z. a n. publikované v částce 74 Sbírky zákonů a nařízení ze dne 5. 10. 1938.

³⁰ Vládní nařízení č. 361/1938 Sb. z. a n. ze dne 21. 12. 1938 publikované v částce 111 Sbírky zákonů a nařízení ze dne 29. 12. 1938.

³¹ Hetényi, Martin: Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945. Nitra 2008, s. 34–35.

prováženy lokomotivami maďarských železnic (MÁV) a cestující byli přepravováni bez celní a pasové prohlídky v uzavřených vozech.³²

S Maďarskem byl teoreticky platností od 5. prosince 1938 byl obnoven malý pohraniční styk podle dohody o malém pohraničním styku ze 17. listopadu 1937,³³ ovšem jen z důvodu obhospodařování pozemků anebo z vážných osobních důvodů. Na hranici s Polskem platila dohoda o malém pohraničním styku 30. května 1925, turistická konvence však zůstala trvale suspendována. Pohraničním styk s Rumunskem probíhal stejně jako za první republiky.

Z uvedeného přehledu je vidět, že styk obyvatelstva Podkarpatské Rusi s obyvatelstvem za novou hranicí – ať už v Rumunsku nebo v Maďarsku – byl sice v meziválečném období poněkud komplikovaný, avšak v pohraničních oblastech zůstal po počáteční potíže na začátku dvacátých let poměrně liberální.

Ve dnech 15.–18. března 1939 byl zbytek Podkarpatské Rusi okupován maďarskou armádou a připojen k Maďarsku. Maďarská armáda se nezastavila na předválečné administrativní hranici se Slovenskem, od 14. března 1939 formálně samostatným, ale zahájila postup dále na západ, kde zabrala část okresů Snina a Michalovce. Nová státní hranice přerušila železnici Humenné – Stakčín (Takcsány) východně od Sniny, železnici Bánovce nad Ondavou – Užhorod (Ungvár) východně od zastávky Budkovce a hlavní silnici Prešov – Užhorod 5 km západně od městečka Sobrance (Szobránc). Na nové maďarsko-slovenské hranici platila nejprve stará československo-maďarská dohoda o malém pohraničním styku. 13. března 1940 byla v Bratislavě podepsána nová slovensko-maďarská dohoda o malém pohraničním styku, přičemž obě strany se dohodly, že prozatímně vstoupí v platnost už od 1. dubna 1940, tedy ještě před ratifikací.³⁴ Podle této dohody bylo pohraniční pásmo stanoveno na 10–15 km po obou stranách hranic. Přejchod státní hranice byl povolen na pohraniční legitimace a propustky, které vydávaly na Slovensku okresní úřady, v Maďarsku slůžnovské úřady. Každá legitimace musela být potvrzena příslušným úřadem druhého státu. Pohraniční legitimace se vydávaly jako stálé propustky k služebním a pracovním účelům, především k obhospodařování pozemků ležícím na druhé straně hranice. Po dobu platnosti opravňovaly držitele k opakovanému překračování hranic a souvislému pobytu na území sousedního státu vždy po dobu maximálně šesti dní. Z osobních důvodů bylo možné vydat jednorázovou pohraniční propustku opravňující k překročení hranice a pobytu v cizině po dobu tří dnů, přičemž dny překročení hranice tam i zpět se do této lhůty nezapočítávaly.

³² Lidové noviny, 10. 2. 1939, s. 1. ANTM, Sbirka jízdních řádů, Prozatímní Úřední jízdní řád ČSD, leden 1939, tab. 301.

³³ Hetényi, M.: Slovensko-maďarské pomedzie, s. 37.

³⁴ Text dohody viz: Slovenský zákoník (Sl. z.), č. 41/1942 Sl. z.

Nevíme, zatím jak vypadal pohraniční režim se sousedními státy (vyjma Slovenska) po připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku. Nepodařilo se dohledat, jak vypadal pohraniční styk na nové společné polsko-maďarské (tj. předválečné československo-polské) hranici. Oficiální polsko-maďarská dohoda v krátké době mezi připojením Podkarpatské Rusi k Maďarsku a vypuknutím druhé světové války, resp. obsazením východní Haliče rudou armádou ve druhé polovině září 1939 zřejmě podepsána nebyla.³⁵ Je možné, že podpůrně byla i nadále používána stará československo-polská dohoda o malém pohraničním styku. Maďarské ani polské úřady ovšem před vypuknutím války zásadně nebránily svým občanům cestovat, takže i v případě, že dohoda o malém pohraničním styku neplatila, překračování hranice na řádné pasy bylo i nadále možné a získat cestovní pas nebyl v Maďarsku ani v Polsku zásadní problém.³⁶ Situace se radikálně změnila po 17. září 1939, kdy v důsledku sovětské anexe východní Haliče se karpatský oblouk stal hranicí mezi Maďarskem a SSSR. Na nové hranice mezi Maďarskem a SSSR neexistoval žádný pohraniční styk, a hranice byla poměrně přísně střežena z obou stran. Osoby, které překročily hranici směrem do SSSR, čekal minimálně dvouletý (zpravidla tříletý) pobyt v pracovním táboře. Nepodařilo se také najít dokument o tom, že by byla obnovena nějaká forma pohraničního styku po vypuknutí německo-sovětské války v červnu 1941 a následném připojení Haliče ke Generálnímu gouvernementu okupovaného Polska. Jisté je, že osobní železniční doprava přes karpatské průsmyky do Haliče neexistovala a později s opětovným přiblížením se fronty byla karpatská hranice opevněna.³⁷ Německé úřady trestaly od 1. června 1942 překročení hranice vysokým peněžním trestem nebo vězením, přičemž horní hranice trestu na svobodě nebyla přesně stanovena.³⁸

Podobně není jasné, jak vypadala situace na nové maďarsko-rumunské hranici na řece Tise. Víme jen, že průvoz maďarských vlaků (MÁV) přes rumunské území mezi Teresvou a Trebušany byl i nadále povolen, podobně jako i průvoz do Velkého Bočkova a Akny Slatiny. Zároveň ale maďarské železnice začaly už v červenci 1939 urychleně stavět železnici z Teresvy (Taracköz) do Solotvina (Aknaszlatina) po pravém břehu Tisy. Provoz na nové trati byl

³⁵ Minimálně takováto dohoda není uvedena v polském Dzienniku ustaw za rok 1939, ani v maďarském Zemském zákoníku (Országos Törvénykönyv)

³⁶ V Polsku platil zákon o cestovních pasech (ustawa o paszportach) z 14. července 1936 (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1936, Nr. 56, poz. 404). Podle tohoto zákona vydávaly obyčejné pasy okresní úřady (władze powiatowe), odmítnutí vydání pasu bylo možné podle § 3, odst. 2 v případě, že by tím byly ohroženy důležité zájmy státu nebo veřejná bezpečnost. V Maďarsku nadále formálně platil zákonný článek č. VI/1903 o pasech (az utlevélügyről), ovšem s omezeními zavedenými už během první světové války a po ní – viz nařízení ministerstva vnitřní č. 82.600/1920. BM kr., 198.171/1922 BM kr., 172.100/1935. BM. kr.

³⁷ Beneš, K.: *Železnice na Podkarpatské Rusi*, s. 36–39.

³⁸ Paßstrafverordnung vom 27 Mai 1942, Reichsgesetzblatt (RGBl), 1942, I., S. 348.

zahájen 15. února 1940 s perspektivou jejího prodloužení přes Velký Bočkov do Trebušan, čímž by bylo dosaženo spojení s nejuvýchodnější částí Podkarpatské Rusi po pravém břehu Tisy; tuto stavbu jinak plánovaly už ČSD po celé meziválečné období, avšak nerealizovala se.³⁹ 30. srpna 1940 ale došlo k druhé vídeňské arbitráži, podle které muselo Rumunsko odevzdat Maďarsku severní Sedmihradsko. Maďarsko tím získalo i levý břeh Tisy a maďarsko-rumunská hranice na řece Tise dočasně zmizela, čímž se výstavba tratě stala neaktuální.⁴⁰

Po připojení Podkarpatské Rusi k SSSR na podzim 1944 byly hranice oproti sousedním státům oficiálně okamžitě uzavřeny, byť reálné poměry zřejmě nebyly hned tak přísné. Podle svědeckví pamětníků zůstávala např. hranice se Slovenskem až do léta 1945 relativně průchodná a nebyla příliš přísně střežena. Poté se režim zpříšňoval a k definitivnímu uzavření došlo v listopadu.⁴¹ Výnosem prezidia Nejvyššího sovětu SSSR z 30. července 1947 byla celá Zakarpatská oblast prohlášena za území zvláštního režimu. Do této zóny nebyl volný přístup ani pro občany SSSR, a tím méně pro cizince. Pohraniční území při hranici s Československem, Maďarskem a Rumunskem bylo navíc prohlášeno za uzavřené pohraniční pásmo, odkud bylo částečně vůbec vystěhováno obyvatelstvo.⁴² Statut „zvláštní zóny“ byl částečně zrušen teprve v roce 1957,⁴³ což se ovšem netýkalo pohraničních oblastí. Je jasné, že žádný malý pohraniční styk za této situace nemohl existovat a ani neexistoval.

Z uvedeného přehledu vidíme, že v období Československé republiky byl pohraniční styk se třemi sousedními zeměmi – Polskem, Maďarskem a Rumunskem – poměrně liberální, a to bez ohledu na to, že vztahy Československa s Polskem a především s Maďarskem byly špatné. K omezení pohraničního styku došlo teprve po vídeňské arbitráži. Za druhé světové existoval prokazatelně malý pohraniční styk pouze se Slovenskem, kde vznikla nová hranice, hranice s Maďarskem a Rumunskem v důsledku anexe Podkarpatské Rusi a druhé vídeňské arbitráže ztratila mezinárodní charakter a karpatská hranice se SSSR a (po červnu 1941) s generálním gouvernementem okupovaného Polska byla uzavřena. Po připojení Podkarpatské Rusi k SSSR byla celá Zakarpatská oblast prohlášena za zónu se zvláštním režimem a civilní obyvatelstvo bylo z pohraničních oblastí vůbec vystěhováno. O malém pohraničním styku se sousedy – Rumunskem, Maďarskem a Československem – se v této době nedá vůbec mluvit.

³⁹ Beneš, K.: *Železnice na Podkarpatské Rusi*, s. 39.

⁴⁰ Na počátku 70. let 20. století prodloužily Sovětské státní železnice (SŽD) trať ze Solotvina do Velkého Bočkova. Dnes se tento úsek nepoužívá a trať je ve velmi špatném stavu.

⁴¹ Pop, I.: *Dějiny Podkarpatské Rusi*, s. 439.

⁴² Tamtéž, s. 447.

⁴³ Tamtéž, s. 452.

Border-control regime in Carpathian Ruthenia in 1919–1939

Carpathian Ruthenia neighboured, as a part of Czechoslovakia, with three states: Poland, Romania and Hungary. On May, 30, 1925, two treaties pertaining to border control with Poland were signed in Prague: an agreement to facilitate the border traffic which came into force on December, 1, 1925, and an agreement on tourism, which was ratified later and came into force on May, 27, 1926. Based on first agreement, the people who lived in stipulated border zone more than three months could ask for a permanent pass for work or personal reasons, an economic permanent pass in order to cultivate their property on the other side of the borderline, or a one-time pass from humanitarian or other reasons worth of consideration. Permanent passes were issued by district authorities or police headquarters in Czechoslovakia, by state police authorities in Poland. One-time passes enabling maximum 24 hours long stay in the foreign state were issued directly by local mayors and confirmed by gendarmerie stations in Czechoslovakia, state police authorities in Poland. The agreement on tourism enabled to cross the border in clearly stipulated touristic regions with officially approved tourist legitimation. The border could also be crossed on touristic paths, i. e. beyond official border crossings.

The border traffic with Romania was first regulated based on C and D attachments to Czechoslovak-Romanian treaty of commerce from April, 23, 1921, which came into force on November, 11, 1921. The borderline could be crossed with occupational legitimations or passes that were issued by civil administrative authorities in Czechoslovakia, by prefectures in Romania. A new Czechoslovak-Romanian agreement on minor border traffic was signed in Bucharest on April, 16, 1924, it specified the extent of border traffic and issuance mode of occupational legitimations and passes – by district authorities in Czechoslovakia, by sub-prefectures in Romania. The border zone was set to 15 km in width along both sides of the border, it could be, however, broadened, providing mutual consent.

The principles of minor border traffic with Hungary were implemented by stipulations of the E attachment to the treaty of commerce signed in Prague on May, 31, 1927. The passes were issued as permanent to peasants and their family members, or to the field tenants, furthermore to physicians, veterinary surgeons, midwives for maximum one year. One-time passes were issued from personal reasons. All types of passes were issued by district or police authorities and had to be approved by respective authority on the other side of the border. On November, 17, 1937, a new Czechoslovak-Hungarian treaty was signed in Prague pertaining to border traffic which was based on the treaty from 1927, this one, however, specified that only citizens with no criminal records living in border zone at least six months, physicians, veterinary surgeons and midwives living in border zone at least one month were entitled for a pass.

Grenzregime in der Karpato-Ukraine in den Jahren 1919–1939

Im Rahmen der Tschechoslowakei grenzte die Karpato-Ukraine an drei Staaten: an Polen, an Rumänien und an Ungarn. Am 30. Mai 1925 wurden in Prag zwei Abkommen unterschrieben, die Grenzverkehr mit Polen betroffen haben: Abkommen über Erleichterung des Grenzverkehrs, das in Kraft am 1. Dezember 1925 getreten ist, und Konvention über Touristik, deren Ratifizierung sich verlängerte und in Kraft erst am 27. Juni 1926 trat. Aufgrund des ersten Abkommens konnten Personen, die mindestens drei Monate in festgestellter Grenzzone gewohnt haben, entweder ständiges Durchlassschein aus persönlichen oder Arbeitsgründen, oder ständiges Wirtschaftsdurchlassschein zum Zwecke der Bewirtschaftung der an anderer Grenzseite liegenden Güter, oder einmaliges Durchlassschein aus humanitären oder besonders beachtungsmässigen Gründen erhalten. Ständige Durchlassschreine wurden in Tschechoslowakei von Bezirksämter oder Polizeidirektionen herausgegeben, in Polen von Staatspolizei-amtsstellen. Einmalige Durchlassscheine, die nur zum Aufenthalte im anderen Staate höchstens 24 Stunden berechtigten, wurden direct von Gemeindebürgermeister herausgegeben und in Tschechoslowakei von Gendarmeriestellen, in Polen von Staatspolizei-amtsstellen bestätigt. Konvention über Touristik ermöglichte die Staatsgrenze in festgestellten touristischen Gebieten aufgrund der Legitimation eines registrierten touristischen Vereins zu überschreiten. Es war möglich, die Staatsgrenze in touristischen Wanderwegen, d. h. ausser festgestellten Grenzübergänge zu überschreiten.

Mit Rumänien wurde Grenzverkehr zuerst aufgrund der Beilagen C und D zu tschechoslowakisch-rumänischem Handelsabkommen aus 23. April 1921, das in Kraft am 10. November 1921 getreten ist, reguliert. Die Grenze konnte man überschreiten aufgrund eines Wirtschaftsbuchs oder Durchlassscheins, die in Tschechoslowakei (d. h. in der Karpato-Ukraine) von Zivilverwaltungsbehörden, in Rumänien von Präfekturen herausgegeben wurden. Am 16. April 1924 wurde in Bukarest neuer tschechoslowakisch-rumänischer Vertrag über kleinen Grenzverkehr unterschrieben. Dieser Vertrag hat Umfang von Grenzverkehr und Herausgabe der Wirtschaftbücher und Durchlassscheine geregelt. In der Tschechoslowakei wurden diese Bücher und Durchlassscheine von Bezirksämtern, in Rumänien auch von Präfektorexposituren (Unterpräfekturen) herausgegeben. Die Grenzzone wurde in Breite von 15 Km in beiden Grenzseiten festgestellt, nach beidenseitiger Vereinbarung konnte aber erweitert werden.

Die Grundsätze von kleinem Grenzverkehr mit Ungarn wurden durch Beilage E zu Handelsabkommen unterschrieben in Prag am 31. Mai 1927 festgestellt. Die ständige Durchlassscheine wurden an Landwirte und ihrer Familienmitglieder und Pächter, weiter an Ärzte, Tierärzte, Hebammen, immer höchstens für 1 Jahr herausgegeben. Einmalige Durchlassscheine wurden aus persönlichen Gründen herausgegeben. Alle Sorten von Durchlassscheinen wurden

von Bezirksverwaltung-, bzw. Polizeibehörden herausgegeben, und mussten von entsprechendem Behörde an der zweiten Seite bestätigt werden. Am 17. November 1937 wurde in Prag neues Abkommen über Grenzverkehrsregelung unterschrieben, die aus Regelung von 1927 herausging. Diese Regelung wurde aber damit präzisiert im Sinne, dass Anspruch an Herausgabe eines Durchlassscheines nur mindestens sechs Monate in Grenzzone wohnende tadellose Bürger, und mindestens ein Monat hier wohnende Ärzte, Tierärzte und Hebammen haben.

PŘEHLED DOPISOVATELŮ LIDOVÝCH NOVIN Z PODKARPATSKÉ RUSI

DANIEL ŘEHÁK

S přivtělením Podkarpatské Rusi do Československé republiky vyvstal české žurnalistice nový úkol: informovat českou veřejnost o dění na novém území státu, se kterým – na rozdíl od Slovenska – neměla mnoho společného. Tato výzva zastihla české novinářstvo nepřipravené jazykově i mentálně. Stejně jako na Slovensku byla popřevratová situace na Podkarpatské Rusi, zvl. co se týče personálního obsazení úřadů, velmi špatná, někde až zoufalá. Po odchodu maďarských činitelů roku 1919 zůstalo v zemi jen velmi málo místních lidí, kteří by byli schopni zorganizovat státní správu. Pro nově příchozí Čechy, kteří měli odstoupivší Uhersku loajální úředníky nahradit, byl připraven expresivní obraz bída a tzv. kulturní zaostalosti, která nutně vyvstávala ze srovnání českého a karpatského prostředí.

Novinami a časopisy zprostředkované výjevy z místního života představovaly jednoznačně kulturní náraz, na jaký česká společnost moc připravena nebyla. A právě v tomto ohledu je zajímavé sledovat, jací lidé se zpravodajství z Podkarpatské Rusi ujali a jaké byly jejich motivace, ať už přímé nebo nepřímé. Je pochopitelné, že začátkem dvacátých let 20. století se informovalo o dění na Podkarpatské Rusi hlavně formou agenturních zpráv. Záhy to však přestávalo stačit a některé deníky se snažily – v souladu se zaváděním čs. státní správy – získat nějakého exponovanějšího nebo alespoň více zaujatého dopisovatele, který by žil v místě a byl by ochoten – vedle svého zaměstnání – pravidelně informovat o dění na Podkarpatské Rusi.

Relativně nejlepší povědomost, o tom, kdo pravidelně informoval o dění na Podkarpatsku, můžeme získat zejména v případě brněnského deníku *Lidové noviny*. Tato informovanost o jménech spolupracovníků má několik podstatných příčin, které jsou spojeny s utvářením tohoto deníku po válce. Šéfredaktor Arnošt Heinrich, autor koncepce poválečných ročníků, totiž důsledně prosazoval ideál dopisovatelství původního, nikoli zprostředkovaného, a zároveň důrazně uváděl v praxi svou představu autorské zodpovědnosti za všechny otiskované články, byť by šlo o menší zprávy. Tato východiska pak způsobila, že všechny texty v Lidovkách jsou od druhé poloviny dvacátých let podepisovány

šiframi. Díky tomu si můžeme udělat poměrně přesnou představu o autorství jednotlivých příspěvků i o míře zastoupení jednotlivých spolupracovníků.

Jedním z prvních dopisovatelů deníku se stal na počátku dvacátých let novinář **Ján G. Štancl** (* 4. 8. 1893 Blatná), který sem však psal pouze od června do října 1920 nebo podle jiných zdrojů od května do prosince 1921.¹ Většinou šlo o anonymní příspěvky a o jeho autorství tak víme vlastně jenom díky archívaliím. Později se stal redaktorem košické filiální redakce vládního listu *Slovenský denník* (1922) a potom deníku *Slovenský východ* (1928). Dále přispíval do listů *Venkov*, *Podkarpatská Rus* nebo *Gazdovské noviny*. V jiných novinách používal šifry **J. G. Š.** nebo **-ncl-**. Od roku 1935 působil jako dopisovatel ČTK v Bělehradě. Po záboru Československa se v Jugoslávii účastnil zahraniční odbojové činnosti. Roku 1941 odjel do Palestiny, kde se při čs. konsulátu v Jeruzalémě stal šéfredaktorem odbojového časopisu *Naše osvobození* a zpravodajského bulletinu *Czechopress*.²

V první polovině 20. let se v listu objevují také karpatoruské zprávy od košického dopisovatele **Rudolfa Kotola** (*16. 2. 1891 Dolní Kounice, Brno), který používal šifru **sa** nebo **-sa**. Jakkoli měl na starosti východoslovenský referát, nebylo asi obtížné zajet občas na Podkarpatskou Rus vlakem. Jeho jméno se na stránkách listu objevuje až do roku 1930, kdy zemřel.³ Kotolovým nástupcem v roli košického dopisovatele se stal v dalších letech novinář a redaktor **Dalibor Janek** (*10. 7. 1907 Třebíč), který užíval šifry **dj** nebo **dak**. Psal sem pravidelně až do roku 1938, kdy byl přeložen jako dopisovatel do Ostravy, kde setrval až do roku 1943.⁴

V letech 1923–1924 se v listu začaly objevovat příspěvky právníka **Adolfa Horáka** (*3. 4. 1893 Opatovice nad Labem), který používal pseudonym **Ladislav Jónapot** nebo také šifry **L. J.** a **Hk**. Horák nejprve působil u zemského výboru, roku 1920 přešel do Ministerstva pro zásobování lidu a později pracoval jako vrchní odborový rada na Ministerstvu obchodu. Zabýval se především celní problematikou, což jej patrně také na čas přivedlo na Podkarpatskou Rus. Určitý vliv mohla mít i jeho lovecká vášeň. Přesně to však nevíme. Později spolupracoval s deníky *České slovo* nebo *Národní politika* (od 1925), kam psal rovněž články o Podkarpatské Rusi. Zdá se, že šlo o movitějšího člověka, protože mu byla v roce 1948 znárodněna továrna.⁵

¹ Národní archiv (NA), fond Archiv Syndikátu novinářů (ASYN), členská evidence, meziválečné dotazníky, kart. 15. Viz též NA, fond Ministerstvo vnitra – Londýn, kart. 54.

² Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond Londýnský archiv – dodatky (LA-D), kart. 228, hnědé desky.

³ Moravský zemský archiv, fond Lidové noviny, kart. 42, sl. Kotol.

⁴ NA, ASYN, členská evidence dotazníky meziválečné, kart. 8.

⁵ Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Antonín Dolenský, kart. 17, sl. Horák. Srovnej též Dolenský, Antonín: Kulturní adresář ČSR. Praha 1936, s. 176. Viz též NA, Policejní ředitelství Praha (PŘ) 1941–1950, sign. H 3703, kart. 3616.

Jedním z nejdůležitějších a nejinformovanějších dopisovatelů pišících pro *Lidové noviny* byl novinář **Emil Waldstein** (10. 1. 1889 Košetice – 1. 3. 1942 Terezín), který uveřejňoval své příspěvky v letech 1927–1932 pod šifrou **Iv** nebo **Iv**.⁶ Waldstein byl sionistický aktivista (roku 1919 tajemník Národní rady židovské), který předtím v letech 1918–1925 působil jako redaktor sionistického časopisu *Židovské zprávy* a z této skutečnosti je jasné, co bylo jeho hlavním zájmem na Podkarpatské Rusi. Jeho články – z nichž jenom jeden je podepsaný vlastním jménem – se věnují převážně místní židovské komunitě žijící většinou v zúženém světě chasidských a sektářských představ.⁷

Waldstein evidentně zjišťoval možnosti propagovat sionistické myšlenky v místním prostředí. Navzdory skepsi, které postupně propadal, působil zde až do konce roku 1932, kdy byl redakcí *Lidových novin* přeložen jako dopisovatel do Ostravy. Roku 1934 si zde našel místo v Moravské Ostravské pojišťovně, ale dopisovatelem listu zůstal. Jak vysvítá z redakčních zápisníků pražského šéfredaktora Eduarda Basse, jeho přesun se udal hlavně kvůli tomu, že bezútěšná zaostalost a hrubost prostředí si začaly vybírat – stejně jako v případě tolika jiných dočasných usídlenců – svou daň. A tak bylo třeba zachránit psychiku tohoto idealisty včasným transferem do města těžkého průmyslu, kde se mu přece jen trochu volněji „dýchalo“. Na samém konci třicátých let se vrátil do redakce *Židovských zpráv* a jeho život se ve shodě s dobou zakončil tragicky na jaře 1942 v Terezíně.⁸

V letech 1933–1939 dopisoval z Užhorodu a Chustu novinář **Josef Šidák** (*2. 12. 1892 Vilímov v Čáslavi), který užíval šifru **Šk**. Zabýval se zvláště československými vztahy s Rumunskem a Ukrajinou. Šidák zůstal na Podkarpatsku patrně až do konce února 1939, když už zde pro českého reportéra nebylo kvůli polským a maďarským teroristům moc bezpečno, a pak odjel z nejuvýchodnější části rozpadající se Československé republiky na západ Čech, kde se stal od května 1939 pod stejnou šifrou dopisovatelem v Plzni, tj. z města, které se německým zábohem Sudet stalo podobně hraničním městem. O Podkarpatské Rusi psal od roku 1932 také do legionářského listu *Národní osvobození*.⁹

Důležitým a nikoli nahodilým spolupracovníkem se stal v letech 1937–1938 novinář a redaktor **Rudolf Kryl** (*24. 3. 1901 Hluboká nad Vltavou), který

⁶ Zde je třeba upozornit, že vlivem špatné sazby a chybné četby bibliografů podoba šifry v zápisích kolísá.

⁷ NA, ASYN, členská evidence, kart. 17. Viz též NA, PŘ 1931–1940, sign. V 353/14, kart. 11738 nebo MZA, Lidové noviny, kart. 43.

⁸ Anonym: Emil Waldstein odchází. In: *Židovské zprávy* VIII, 1925, č. 14, s. 4–5, 3. 4. nebo Gottlieb, František: Pozdrav příteli. In: *Židovské zprávy* XII, 1939, č. 2, s. 2, 13. 1. nebo Landes, Zdeněk: Dopis jubilantovi. Milý Emile Waldsteine! In: *Židovské zprávy* XII, 1939, č. 2, s. 6, 13. 1.

⁹ NA, ASYN, členská evidence, dotazníky meziválečné, kart. 15. Viz též Šidák, Josef: Na nové hranici nad Ungvárem. In: *Lidové noviny* XLVI, 1938, č. 306/644, s. 6, 22. 12. nebo Šidák, Josef: Rychlíkem z Chustu do Kysaku. In: *Lidové noviny* XLVII, 1939, č. 41/95, s. 9, 21. 2.

užíval šifry **yl** nebo **rk** a také pseudonym s variantou křestního jména **Bedřich Kryl**. Po první světové válce založil a vedl redakci ČTK v Užhorodu a její pobočku v Chustu. Přispíval do mnoha dalších novin a časopisů, jako například *Podkarpatské listy* (od 1922), *Podkarpatské hlasy* (1925–1928), *Rusín* (od 1933), *Slovan* (od 1934), *Moravské noviny*, *Robotnické noviny*, *Slovenský východ* nebo *Národní osvobození*. Zajímavý je zvláště jeho cyklus reportáží v *Pestrém týdnu* roku 1935 s názvem Nikola Šuhaj z druhé strany. Na přelomu let 1938 a 1939 pokračoval v postavení šéfredaktora ČTK u vlády Karpatské Ukrajiny v Chustu až do března 1939, kdy byl nucen ustoupit do Rumunska, kde setrval kvůli zranění a nemoci v sedmihradské Cluji až do května téhož roku.¹⁰

Koncem třicátých let se stal dopisovatelem z Chustu novinář a redaktor **Alexander Oesterreicher** (*21. 12. 1893 Mukačevo), který užíval šifru **os**. Působil především jako vydavatel týdeníku *Verchovina*. Po záboru zbytku Československa v březnu 1939 a přivtělení Podkarpatské Rusi k Maďarsku odešel do Rumunska, kde se jej ujal Maurice Lovell, vedoucí dopisovatel Reuteru v Rusku, který mu nabídl služební místo u této agentury. Tuto práci přijal a byl mu svěřen referát národnostních menšin v Rumunsku, přičemž se věnoval především maďarské otázce. Před rozšiřujícím se evropským konfliktem odešel přes Balkán do Palestiny, kde se přihlásil k čs. zahraniční akci a nakonec přispíval do exilového časopisu *Naše osvobození* (1943–1944), který vycházel za války v Jeruzalémě a sloužil čs. zahraničnímu odboji.¹¹

Konečně nelze opominout zvláštního dopisovatele, autora tzv. rozhlásků, tj. pravidelných veršovaných komentářů ze čtyř hlavních měst Československa. Rozhlásky z Užhorodu zasílal v letech 1931–1938 **František Frůhauf**, který je podepisoval šifrou **-or**. Jeho texty pochopitelně nemají význam politického nebo kulturního zpravodajství, ale jsou rozhodně svérázným humorným komentářem místních událostí a díky pravidelnosti svého otiskování pokrývají skoro celá 30. léta.

Kromě těchto profesionálních dopisovatelů psali pravidelně o Podkarpatské Rusi do *Lidových novin* příležitostně fejetony a reportáže ještě různí externí spolupracovníci, často momentální cestovatelé, jako národohospodářský redaktor Václav Šlesinger v roce 1921, spisovatel Jaroslav Durych v letech 1921–1922 a dále M. Fiala v letech 1920–1922, Jaroslav Rozrazil v letech 1925–1926, novinář Jiří Jaroš v letech 1928 a 1933, Oldřich Bartoník v letech 1931–1932, František Domluvil v letech 1934–1935, Josef Hruban v letech 1937–1938 nebo Jarolím Schäfer (pseud. **J. S. Hanák**) v tragickém roce 1939.¹²

¹⁰ NA, ASYN, členská evidence, dotazníky meziválečné, kart. 9. Srov. též NA, PŘ 1941–1950, sign. K 6081/5, kart. 6031. Viz též Vopravil, Jaroslav: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře*. Praha 1973, s. 843.

¹¹ AMZV, LA 1939–1945, kart. 58.

¹² NA, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (MZV-VA) I, kart. 1759–1774 nebo též Ústav pro českou literaturu AV ČR, Retrospektivní článková bibliografie 1770–1945 (lístkový abecední katalog). Viz www.ucl.cas.cz/cs

Ze srovnání s jinými soudobými čs. deníky celkem jasně vyplývá, že zapamatovanost *Lidových novin* zprávami z Podkarpatské Rusi byla zcela mimořádná. Týkalo se to výrazně především původnosti těchto zpráv, vyváženosti komentářů, názorové vyhraněnosti jejich původců, běžného referentství i kulturního zpravodajství a vlastně i četnosti zpráv samotných. V jiných českých denících je ve 20. letech karpatoruské zpravodajství namnoze anonymní, a i když se hlavně ve 30. letech začínají objevovat podepsané zprávy, jde až na pár výjimek o zpravodajství celkem bezvýznamné.

Je zřejmé, že většina z uvedených pravidelných dopisovatelů nebo příležitostných reportérů, kteří kratší čas přispívali do *Lidových novin* reportážemi z nejvýchodnější části tehdejší Československé republiky, jsou lidé v současné době skoro neznámí. Typově jde o dosti rozmanitou skupinu lidí. V první řadě jde o mladé novináře, kteří byli vysláni na Podkarpatskou Rus – stejně jako jiní čeští odborníci a úředníci na Slovensko – protože tam vlastně skoro nikdo nechtěl a byla s nimi uzavřena nepsaná dohoda, že potom, co si „odslouží nějaké roky“ budou v redakčním svazku příslušného deníku vysláni jako dopisovatelé do nějakého českého nebo moravského města nebo se stanou redaktory nějaké místní filiální redakce. Druhým typem jsou vládní úředníci, kteří ze zájmu, kvůli budování státu nebo za účelem přivýdělku pravidelně referují více méně v tematickém okruhu svých úředních povinností a v dosahu svých pravomocí, které často limitují jejich znalosti o Podkarpatské Rusi. Dalším typem jsou židovští intelektuálové, zvláště sionistického zaměření, kteří z pochopitelných důvodů inklinují k popisu problémů karpatských židů nebo místních problémů viděných více méně jejich očima, což nemuselo být zpravodajství nutně na škodu, protože židovská komunita byla vůdčí hospodářskou silou této země.

Skrytým negativem karpatoruského zpravodajství v *Lidových novinách* – a samozřejmě i v jiných českých novinách – je, že žádný z dopisovatelů z Podkarpatské Rusi nepatřil ke zdejší maďarské komunitě. To však souvisí s celkovým opomíjením nebo bagatelizací přítomnosti maďarského obyvatelstva na Podkarpatské Rusi, a to navzdory tomu, že v rámci značné ostráživosti se čs. novinové zpravodajství a čs. cenzura pečlivě věnovaly maďarské otázce na Slovensku. Vzhledem k rozsáhlé maďarské revizionistické kampani za první republiky byla otázka Maďarů na Podkarpatsku velmi ožehavá a bylo daleko snazší referovat spíše o zemi Rusínů a věc politicky, ani jazykově moc nekomplikovat.

Konečně je třeba zdůraznit, že tento přehled zpravodajství v jednom z českých deníků rozhodně není pokus o celistvý náhled na dopisovatelství z Podkarpatské Rusi. Mnohé dopisovatele a jejich data známe, ale i přes soustředěný archivní výzkum nám unikají souvislosti jejich zdejšího pobytu, jiní dopisovatelé nám stále zůstávají skryti pod pseudonymy a šiframi a jejich skutečná jména asi nikdy nezjistíme. Nejde tu tedy ani tak o souhrnnou zprávu, ale o první pokus zpřehlednit téma dosud málo probádané.

Overview of Lidové noviny correspondents from Carpathian Ruthenia

The paper discusses the topic of correspondents from Carpathian Ruthenia who worked for the journal Lidové noviny in the inter-war era. It focuses briefly on the political situation after incorporation of the new territory to the Czechoslovak Republic and then it pursues careers of prominent journalists and editors working in Uzhorod or Chust, stating their journalistic acronyms and pseudonyms. It attempts to record their activities in other journals and magazines and their destiny during WWII. It emphasises whether Carpathian Ruthenia was a central or peripheral topic for each and every editor and reporter. It states a conscious or subconscious effort to eliminate the presence of Hungarian population in Carpathian Ruthenia from the reports and to depict the land as a sole domain of Ruthenians and Jews.

Überblick der Korrespondenten der Zeitung „Lidové noviny“ aus der Karpato-Ukraine

Der Verfasser behandelt die Problematik der Korrespondenten, die für Tagesblatt Lidové noviny in Zwischenkriegszeit gearbeitet haben. Er widmet sich kurz politischer Situation betreffend diese neu eingegliederte Gebietseinheit in die Tschechoslowakische Republik und dann beschäftigt er sich mit einzelnen gefährdeten Journalisten und Redakteuren, die in Uschgorod oder in Chust tätig waren. Er erwähnt auch ihre journalistische Chiffer und Pseudonyme. Er bemüht sich um Förderung ihrer weiteren Wirkung in anderen Zeitungen und Zeitschriften und ihren Schicksale zur Zeit des Zweiten Weltkriegs. Er betont, ob Problematik der Karpato-Ukraine bei einzelnen Redakteuren oder Externisten ihr Haupt- oder Randthema war. Er konstatiert eine wissentliche oder unterbewusste Bemühung, Anwesenheit der Ungarn aus journalistischen Berichten ganz zu verschieben und die Karpato-Ukraine als exclusive Domäne von Ruthenen und Juden vorzustellen.

SOCIÁLNÍ DEMOKRAT JAROMÍR NEČAS A PODKARPATSKÁ RUS

MICHAEL ŠVEC

Úvod

Jaromíru Nečasovi, sotva 30letému inženýrovi zaměstnanému u ministerstva veřejných prací, nechyběla ctižádost a zároveň v prvních měsících po vzniku Československé republiky patřil mezi nemnoho českých úředníků, kteří dobře znali Podkarpatskou Rus, její obyvatele a zároveň ovládali jak ukrajinský, tak ruský jazyk.

Ač vzděláním stavební inženýr, svému oboru se nevěnoval dlouho. Dal přednost úřednické dráze, diplomacii a politice, která jej v druhé polovině 30. let vynesla až do křesla ministra sociální péče a místopředsedy sociální demokracie. Počátky jeho kariéry jsou však těsně svázány právě s Podkarpatskou Rusí, jíž se věnoval v některých z mnoha svých publikací, úředních zpráv i jako poslanec Poslanecké sněmovny Národního shromáždění.

Připomeňme si nejprve základní životní okolnosti této osobnosti, jíž dosud nebyla věnována dostatečná pozornost historické vědy, přestože několikrát významně zasáhla do chodu československých dějin.¹

Z Vysočiny na Rus

Jaromír Nečas se narodil 17. listopadu 1888 v Novém Městě na Moravě na severovýchodě dnešního Kraje Vysočina měšťanu Františku Nečasovi a Františce roz. Jelínkové.²

---

¹ Náčrt Nečasovy biografie dosud publikoval Jiří Mikulka a ve své absolventské práci se o ni pokusil také autor tohoto článku. Mikulka, Jiří: Příběh téměř zapomenutého politika Jaromíra Nečase. Opožděná zpráva k 100. výročí narození. Listy Horáckého muzea 2, 2000; Švec, Michael: Jaromír Nečas a jeho role v československo-ukrajinských vztazích, bakalářská práce Fakulty humanitních studií UK v Praze. Praha 2014.

² Moravský zemský archiv, fond E 67 – sbírka matrik (1579–1949 (1951)), kn. 15925. *Matrika narození farní úřad Nové Město na Moravě (1878–1899)*, fol. 125.

Studoval na C. k. vysoké škole technické Františka Josefa v Brně, kde roku 1912 absolvoval v oboru stavební inženýrství.³ Zvýšenou pozornost věnoval výuce cizích jazyků, na něž měl mimořádné nadání.⁴ Kromě němčiny, francouzštiny, angličtiny a srbochorvatštiny při studiích na brněnské technice, kde pak do jara 1913 působil jako asistent, složil i zkoušku z ruského jazyka.⁵

Ukrajiništině se naučil poté, co v květnu 1913 nastoupil jako inženýr k bukovinské zemské vládě. „*Ukrajinský jazyk osvojil jsem si dobře v slově i písmě. Poznal jsem dobře ukrajinské poměry, ukrajinský lid, s nímž jsem úzce žil několik let, ukrajinskou literaturu a vnikl jsem též do ukrajinských hospodářských a technických poměrů,*“⁶ zhodnotil zpětně toto období v lednu 1919. Válečná léta Nečas strávil mj. na Bukovině, kde v hodnosti nadporučíka velel technické setnině.⁷ V této době sepsal v mnoha směrech zajímavý deník nazvaný *Zápisky domobraneckého inženýra Jaromíra Nečase, který se také zamíchal do světové vojny*. Jeho druhý díl se uchoval ve Vojenském historickém archivu.⁸ Rukopis vztahující se k roku 1915 je cenným pramenem, který umožňuje poznat Nečasovy rané názory na rusko-ukrajinskou či židovskou otázku předtím, než se těmito tématy počátkem 20. let začal úředně a politicky zabývat.

Po vzniku republiky Nečase, který mezitím odešel do zálohy, přijalo ministerstvo veřejných prací na post stavebního komisaře na Slovensku s místem působení v Užhorodu. Svou tamní činnost z dubna až listopadu 1919 vylíčil v rozsáhlé Zprávě o mimořádní činnosti, adresované ministerstvu veřejných prací. „*V březnu a dubnu byl jsem jediným českým inženýrem u státního stavebního úřadu v Užhorodě, později přibyli ještě dva čeští inženýři,*“ popsal počátky čs. technické správy na Podkarpatské Rusi. Upozornil zároveň na velmi špatný stav tamních komunikací. „*Župa byla velmi zanedbána, mosty po léta již neopravovány, a proto byly za velké frekvence – hlavně těžkých nákladních vojenských aut – silnice i mosty silně ruinovány a bylo*

³ Národní archiv (NA), fond Nejvyšší úřad cenový (NÚC), kart. 83: Jaromír Nečas, Výkaz osobní.

⁴ O tom kromě záznamů o zkouškách a později prokázaných jazykových kompetencích svědčí i vzpomínky Nečasových blízkých – neteře Zdeny Prášilové či sestry Marie Chlebovské; Horácké muzeum Nové Město na Moravě, dopis Z. Prášilové Zdeně Markové, 12. 12. 1991; Chlebovská, Marie: Vzpomínky na naše dětství. Naše Horácko 1, 1947, č. 17–18 (25. 7.), cit. podle Míkulka, J.: Příběh téměř zapomenutého politika, s. 20.

⁵ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV), fond Osobní (1918–1945) – Jaromír Nečas, kart. 26: žádost J. Nečase o přijetí do vyslanecké služby MZV, Brno 11. ledna 1919.

⁶ Tamtéž.

⁷ Vojenský historický archiv (VHA), fond Osobní doklady – Jaromír Nečas. Dopis J. Nečase ministerstvu veřejných prací, v Žabovřeskách u Brna [1919].

⁸ VHA, fond Osobní doklady – Jaromír Nečas. Zápisky domobraneckého inženýra Jaromíra Nečase, který se také zamíchal do světové vojny.

třeba stále pilné práce, aby se frekvence udržela. Možno se přesvědčiti, že jsem seděl každý den při technické práci od 8 hod. ráno do sedmi večer s malou polední přestávkou. V neděli jsme úřadovali dopoledne, za velkého návalu práce i odpoledne.“⁹

Neustálá práce v náročných podmínkách mu prý trvale poškodila zdraví, když na jaře 1919 před maďarskou invazí údajně sám opravoval klíčovou komunikaci mezi Slovenskem a Podkarpatskou Rusí. *„Nedbal jsem ani těžkého nastužení a vycházel jsem stále ven, až jsem dostal těžký zánět středního ucha, po kterém jsem ohluchl částečně na pravé ucho.“¹⁰*

Pokud jde o mimoúřední aktivity, Nečas odmítá, že by ve službě politizoval či debatoval politice. *„Mimo úřad jsem však považoval za svoji svatou povinnost nebýti mechanickým, tupým byrokratem, ale přemýšlejícím úředníkem,“¹¹* napsal.

Už v prosinci 1919 udělilo ministerstvo veřejných prací Nečasovi celoroční dovolenou, aby mohl vstoupit do služeb předsedy direktoria na Podkarpatské Rusi Grigorije Žatkoviče.¹²

Nadcházející karpatoruský guvernér, kterého prezident Masaryk jmenoval na jaře 1920 místo dosavadního státního správce Jana Břejchy, si mladého inženýra na post svého sekretáře v Praze jmenovitě vyžádal. *„Potřebuji ho nezbytně, protože není druhého člověka, který by znal dobře český i místní rusínský a druhé potřebné cizí jazyky a který by znal místní poměry,“¹³* napsal Žatkovič v dopise adresovaném ministru veřejných prací Antonínu Hamplovi.

Nečas ve funkci zůstal pět měsíců, během nichž udržoval také čilé spojení s centrálními úřady v Praze, než byl v květnu 1920 vyslán ministrem zahraničí Edvardem Benešem jako doprovod bývalého předsedy Direktoria Ukrajinské lidové republiky Volodymyra Vynnyčenko do Moskvy a Charkova.¹⁴ Do služ-

⁹ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále KPR) 1919–1947. Ing. Jaromír Nečas, stavební komisař v Užhorodě, sign. 4630, inv. č. 1298, kart. 227: zpráva o mé mimoúřední činnosti v Užhorodě v době od dubna 1919 do listopadu 1919, v Praze dne 2. listopadu 1919. (dále Zpráva o mimoúřední činnosti, 1919)

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² VHA, fond Osobní doklady – Jaromír Nečas. Dopis ministerstva veřejných prací J. Nečasovi, v Praze dne 20. prosince 1919.

¹³ AKPR, KPR 1919–1947. Ing. Jaromír Nečas, stavební komisař v Užhorodě, sign. 4630, inv. č. 1298, kart. 227. Opis žádosti Dr. Žatkoviče o přidělení Ing. Nečase, v Užhorodu dne 13. prosince 1919. Grigorij Žatkovič (1886–1967), rusínsko-americký právník, představitel rusínské emigrace ve Spojených státech a jeden z výrazných podporovatelů připojení Podkarpatské Rusi k rodící se ČSR. V létě 1919 stanul v čele Dočasného direktoria autonomní Podkarpatské Rusi. Po vyostřeném kompetenčním sporu s čs. vládou však 19. února 1920 rezignoval. V dubnu 1920 jej pak Masaryk jmenoval prvním gubernátorem Podkarpatské Rusi, i z této funkce ale Žatkovič po roce s neskrývaným zklamáním odešel a vrátil se s rodinou do USA. Viz Švorc, Peter: Zakletá zem – Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007, s. 45–69.

¹⁴ AMZV, f. II. sekce 1918–1939 – jmenná spisovna, krabice 50. Ordre de mission, v Praze dne 8. května 1920.

by Žatkovičova úřadu, jež mezitím v dubnu 1920 Masaryk jmenoval prvním karpatoruským guvernérem, se už Nečas nevrátil, přestože i tuto možnost zvažoval.

„Musím se rozhodnout pro další životní dráhu. Mám nyní na vybranou: *budto mám převzít jeden referát v ministerstvu zahraničí /ruský a ukrajinský/, nebo se vrátit do Užhorodu k Žatkovičovi jako sekretář, a nebo konečně vrátit se k svému inženýrskému povolání. Jsem nyní na rozpacích a mám s tím starosti,*“¹⁵ psal v prosinci 1920 inženýrovi Milaucovi na Podkarpatskou Rus a žádal jej, aby mu pomohl zajistit místo v původním oboru.

Naznačoval, že mu rušné pražské prostředí plné pletich k srdci příliš nepřiřostlo: „*Já bych velmi rád se vrátil mezi Vás, kde mohu pracovat tiše a pokojně, mezi dobrými a upřímnými kamarády, navíc by mně nejvíc vyhovovala východní nebo severní část Podkarpatské Rusi, mezi mužíky.*“¹⁶ Zcela otevřeně pak psal bratrovi Františkovi na Slovensko: „*I můj život, milý Frantíku, plyne dosti bezútešně.*“¹⁷

Přes to všechno zůstal Nečas v Praze. Práce pro MZV, pro niž se nakonec rozhodl, nevyšla: Beneš v únoru 1921 navrhl Prezídium ministerské rady jeho jmenování ministerským tajemníkem na MZV,¹⁸ to však žádost kvůli neodpovídajícímu hodnostnímu zařazení vrátilo zpět.¹⁹ Ze jmenování tak nakonec sešlo a Nečas zůstal i v dalších letech formálně veden jako zaměstnanec Ministerstva veřejných prací, přestože už pro ně pak nikdy fakticky nepracoval.

Od poloviny roku 1920 spolu s Vasilem Škrachem působil v Masarykově osobním sekretariátu, odkud byl v listopadu 1921 povolán do prozatímní služby v referátu Podkarpatské Rusi KPR.²⁰

O politických stranách

Před nástupem Nečas pro prezidentskou kancelář vypracoval rozsáhlou analýzu politické situace na Podkarpatské Rusi včetně popisu jednotlivých politických stran a jejich vůdčích osobností. Zdůrazňuje zde – tak jako i na dalších místech, že většinové slovanské obyvatelstvo je zcela apolitické: „*Čs. republika musí tedy počítat s faktem, že prvek, o nějž se opírá a na němž chce vybudovat*

¹⁵ Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (AÚTGM), fond T. G. Masaryk-republika (dále TGM-R), karton 353 – korespondence osobního sekretariátu, dodatky 1920, složka 41. Dopis J. Nečase inž. Milaucovi, v Praze dne 7. prosince 1920.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ AÚTGM, f. TGM-R, karton 353 – korespondence osobního sekretariátu, dodatky 1920, složka 41: dopis J. Nečase F. Nečasovi, v Praze dne 20. listopadu 1920.

¹⁸ AMZV, fond Osobní – 1918-1945 – Jaromír Nečas, kart. 26: návrh E. Beneše na jmenování J. Nečase ministerským tajemníkem, v Praze dne 1. února 1921.

¹⁹ AMZV, fond Osobní – 1918-1945 – Jaromír Nečas, kart. 26: Prezídium ministerské rady vrací na MZV návrh na jmenování J. Nečase ministerským tajemníkem, č. j. 6230/21. V Praze dne 24. února 1921.

²⁰ NA, NÚC, kart. 83: Jaromír Nečas, Výkaz osobní.

novou Podkarpatskou Rus, je politicky naprosto neuvědomělý element.“²¹ Nelze tedy podle něj očekávat, že se politické preference tamního obyvatelstva řídí sympatiemi či tradicemi. „U mužických Rusínů rozhodují především jejich materiální požadavky, jež se nám zdají být drobnými hospodářskými desiderii, jež však u mužika jsou rozhodujícími,“²² dodal. V tomto prostředí pak velmi dobře daří různým agitátorům – za necelé tři roky na Podkarpatské Rusi vzniklo 17 stran, z nichž devět jich podle Nečasů mělo potenciál nabrat větší počet členů.²³ Nešťastně do politiky na Podkarpatské Rusi, mínil Nečas, zasáhly některé čs. strany – agrárníci, národní demokraté a socialisté, které „více uškodily své straně i celé republice“.²⁴

Za jedinou stranu, která měla dobrou organizaci ve městech, považoval komunisty, kteří podle něj mohou těžit právě z nevzdělanosti a apolitičnosti rusínského obyvatelstva. Vyzýval k reorganizaci „státotvorné“ sociální demokracie, jež podle něj mohla KS čelit, a k zásahu proti „agitátorům domácím i štvárcům, kteří nemají našeho státního občanství“.²⁵

Jak už bylo uvedeno, soc. dem. straně Nečasů naopak vytýkal špatnou organizaci. „Vůdcovství strany nenachází se v dobrých rukou a následkem toho je stálá vleklá krize strany,“ napsal s tím, že zatímco formálně stranu řídí někdejší haličský poslanec vídeňského parlamentu Jacko Ostapčuk, skutečné vedení strhl na sebe bývalý major Jevhen Puza, „svojí povahou a celou minulostí nesocialista“.²⁶ Nečas dodal, že Puzu celou dobu osobně držel Žatkovič, jemuž byl pak Puza úplně oddán.

Obecně politickou situaci na Podkarpatské Rusi považoval za neudržitelnou a k ozdravení poměrů navrhoval fúzi a rekonstrukci slovanských stran, které by pak vytvořily jakousi vládní většinu, a zároveň vypracování vládního programu. Představoval si, že dojde k likvidaci stran, které stojí „v popředí jazykových a náboženských sporů“ – Vološynovy a Gagatkovy²⁷, nad níž by převzal kontrolu umírněnější Anton Beskid²⁸. V koalici by tak kromě sociálních demokratů

²¹ AÚTGM, fond TGM-R, karton 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922. J. Nečas. Politická situace na Podkarpatské Rusi v srpnu 1921, s. 2.

²² Tamtéž.

²³ Mezi tyto významné strany zařadil Braščajkovu zemědělskou stranu, Sociální demokracii tehdy ještě vedenou Jevhenem Puzou, selsko-republikánská strana, odbočka čs. strany agrární, Vološynovy lidovce, Karpatoruský zemědělský svaz (pozdější radikální Autonomní zemědělský svaz), Karpatoruská strana práce Andreje Gagatka, komunistickou stranu vedenou Józsefem Gátim a dvě židovské strany.

²⁴ Tamtéž, s. 6.

²⁵ Tamtéž, s. 27.

²⁶ Tamtéž, s. 10.

²⁷ Andrej Gagatko (1884 Andruškovce v Haliči, zem. 1944) středoškolský učitel, zakladatel a vůdce téže strany, v květnu 1919 byl zvolen předsedou Ústřední rusínské lidové rady v Užhorodu. V letech 1920–28 byl poslancem za národní socialisty.

²⁸ Anton Beskid (nar. 1855 v Hanigovcích u Prešova, zem. 1933 v Užhorodu) byl rusínský rusofilský právník a politik, v letech 1923–33 guvernér Podkarpatské Rusi. Nečas jej kritizoval

zasedla spojená zemědělská strana a strana vedená Beskidem, za možné spoluúčasti čs. socialistů a národních demokratů.²⁹

Pokud jde o program, Nečas doporučoval maximální odpolitizování veřejného života, určení postupu v akutních politických otázkách (autonomii, hranice, agrární reforma, poměr k českému úřednictvu, vztah k Rusům a Ukrajincům, jazyková či náboženská otázka) a užití osobních vztahů.

Nečas varuje před okamžitým udělením autonomie, které by se podle něj kvůli praktické neexistenci rusínské inteligence rovnalo předání Podkarpatské Rusi „*maďarskému úřednictvu a židovstvu*“.³⁰ Otázka autonomie, již ČSR přislíbila ve smlouvě ze Saint Germain, je podle textu velmi choulostivá a zasazuje se o ni nejen část rusínské populace, ale i maďarská a židovská menšina. Spory kolem statutu Podkarpatské Rusi byly také důvodem, proč na jaře 1921 podal demisi guvernér Žatkovič a ještě v létě odešel zpět do USA.

Nečas a Žatkovič

Zatímco v textech z roku 1919 Nečas Žatkovičovu politiku oceňoval zvláště kvůli jeho prorusínské orientaci, po jeho odstoupení, které ostatně neschvaloval, nešetřil kritikou.

„*Samozřejmě hájil jsem tu zásadu mateřského rusínského jazyka a vedl boj proti těm Beskidům, Curkanovičům³¹, Gagatkům a spol., kteří mysleli, že uh. Rus bude společností k zajišťování sinekur a ukrajinojobského fanatického boje³²* napsal Nečas na podzim 1919 v dopisu Masarykovu kancléři Přemyslu Šámalovi. „*Hájím zde však pevně a všemožně podporuji a žiji v dobrých přátelských stycích s těmi, kteří chtějí vést na uh. Rusi místní, lokální, patriotickou politiku, která nejen odpovídá celostátním našim zájmům, ale odpovídá i smýšlení a náladě lidu a nekřivdí ani Ukrajincům, ani Rusům. Podle mého názoru je to směr Vološynův³³ a Žatkovičův,*“ shrnul svou pozici v téměř listu.

---

za oportunní přístup k politice, na post guvernéra v roce 1923 místo Beskida navrhoval užhorodského župana Jana Želtvaje, který podle něj zastával umírněný postoj k jazykové politice.

²⁹ AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922. J. Nečas. Politická situace na Podkarpatské Rusi v srpnu 1921 – Návrh k zjednodušení politické situace, s. 2.

³⁰ Tamtéž, s. 16.

³¹ Klíčoví představitelé proruského směru na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. Ilarion Curkanovič (nar. 1878 v Černovicích, zem. 1947 v Praze) byl politik a novinář, spoluzakladatel proruské Karpatoruské strany práce (Karpatorusskaja trudovaja partija), v letech 1929–35 byl senátorem; Kolář, J. et al.: Politická elita meziválečného Československa 1919–1938. Kdo byl kdo. Praha 1998, s. 19; Švorc, P.: Zakletá zem; Ševčenko, K. V.: Slavjanskaja Atlantida: Karpatskaja Rus i Rusiny v XIX–pervoj polovine XX vv. Moskva 2011, s. 166–167.

³² AKPR, f. KPR 1919–1947. Ing. Jaromír Nečas, stavební komisař v Užhorodě, sign. 4630, inv. č. 1298: dopis J. Nečase sekretáři KPR P. Šámalovi, v Užhorodu dne 10. října 1919.

³³ Augustin Vološyn (nar. 1874 ve vsi Kolečyn u Mižhirja, zem. 1945 v Moskvě) byl duchovní, politik a publicista, předseda Rusínské strany lidové, jenž v roce 1918 stál u zrodu Uhro-ruské ná-

Údajný Nečasův postoj ke guvernérovu odstoupení popisuje udání, jež v KPR učinila Božena Elšlégrová-Puklová a dr. Skácelík, jejichž svědectví ale žádný další dostupný dokument nepotvrzuje. Tehdejší pracovník Masarykova sekretariátu podle těchto výpovědí v rozhovorech s čelnými příslušníky ukrajinské emigrace prohlašoval, že ČSR by po konsolidaci poměrů na Podkarpatské Rusi měla tuto část svého území předat Ukrajině, která tou dobou ještě bojovala za svou nezávislost. „V rozhovorech mluvil inž. Nečas také s Ukrajinci, že Žatkovič jest hlupák, že podává demisi, že tím si podkopává půdu, a že by se celá věc měla tak vésti, aby se udržel, že by se mělo to tak zařídit v zájmu Ukrajiny, Rusové že jiného nemají, komu by úřad mohli svěřit.“³⁴ tvrdí se v zápisu KPR z 22. dubna 1921.

Ve svých veřejných výstupech Nečas příslušnost Podkarpatské Rusi k československému státu pochopitelně nezpochyboval. Jak vnímá vztah Podkarpatské Rusi a ostatních ukrajinských území, nastínil ve své publikaci Uherská Rus a česká žurnalistika. Neuzavírejte kruh našich nepřátel. Obrací se v ní k Ukrajincům a konstatuje, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi je náboženstvím, jazykem i zvyky spojené s ukrajinským lidem. „Vy žijete však v tak těžkých, příkrých poměrech, že není Vám možno věnovat uherské Rusi tu péči, které vyžaduje. Bojujete sami o svou národní existenci, nemáte dost sil a prostředků, kterými byste mohli uherským Rusinům přispět. Na uherské Rusi však třeba rychlé pomoci, třeba světla a kultury. Také české spojení s uherskou Rusí je lepší, Vy jste odděleni Karpatami...“³⁵

Žatkovič, jehož demisi Masaryk přijal v květnu 1921, po návratu do Spojených států čs. vládu kritizoval ohledně jednání o autonomii v rusínských listech i samostatných brožurách. Na to Nečas za KPR odpověděl, přičemž dal najevo své zklamání z Žatkovičova krátkého působení v čele Podkarpatské Rusi.

V dopisu zasláném prof. Václavu Králíčkovi, který byl Masarykovým zpravodajem v USA, pracovník referátu Podkarpatské Rusi navrhuje způsoby „paralyzování Žatkovičovy činnosti v Americe“.³⁶

rovní rady v Užhorodu. V druhé polovině 20. let zasedal v poslanecké sněmovně, od roku 1938 vedl karpatoruskou autonomní vládu. Po maďarské okupaci utekl do Prahy, odkud byl po osvobození odvezen do SSSR, kde ještě v červenci 1945 ve vězení zemřel. „Vůdce strany A. Vološyn je osvěcený kněz, pilný, pracovitý a energický, milující národ i jeho jazyk, ale při tom fanatický řecko-katolík,“ charakterizoval jej Nečas v roce 1923. AÚTGM, fond TGM-R, karton 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922, J. Nečas: Politická situace na Podkarpatské Rusi v srpnu 1921. Kolář, J. et al.: Politická elita, s. 284–285.

³⁴ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), Ing. Nečas – osobní věci a volby na Podkarpatské Rusi (Ing. Nečas – Dr. V. Škrach), sign. T 408/21. Záznam ze dne 22. dubna (Elšlégrová-Puklová, Dr. Skácelík), v Praze dne 22. dubna 1921.

³⁵ Nečas, J.: Uherská Rus a česká žurnalistika. Neuzavírejte kruh našich nepřátel. Užhorod 1919, s. 23.

³⁶ Žatkovič ve svém „exposé“ obvinil čs. vládu z neochoty pokročit v jednáních o autonomii Podkarpatské Rusi. Další kritické texty se objevily v listu Amerikanskij Russkij Věstnik, tiskovém orgánu Žatkovičovy rusínské strany v USA. Nečas vypracoval rozsáhlou odpověď,

Nečas tvrdil, že guvernér nedokázal odhadnout skutečný význam porad s prezidentem Masarykem a dalšími ústavními činiteli: „Z líčení Žatkovičova o jeho jednání s vládou československé republiky vidíme, že nerozeznával Dr. Žatkovič dobře význam porad, konferencí, návrhů a resolucí (namnoze historické ceny) od závazných úmluv a zákonných prohlášení.“³⁷

Ve třetí části své Odpovědi na tzv. Žatkovičovo exposé konstatuje, že do Žatkoviče „byly skládány jako do Američana velké naděje, že přinese z Ameriky dobré americké vlastnosti, praktičnost, vytrvalost, houževnatost a pak všechny osvědčené americké metody směřující k rychlému hospodářskému a kulturnímu pozdvižení zaostalé země“.³⁸

Tyto naděje však podle Nečase nesplnil. „Místo toho, aby se snažil hned po příchodu do Evropy učiniti z Podkarpatské Rusi malou Ameriku, zemi organisace a práce, pustil se do malicherných bojů stranických a do studií a theoretisování o státoprávním poměru Podkarpatské Rusi k Československé republice, o autonomii, o otázce hranic atd., zatím co Podkarpatská Rus nachází se v ohledu kulturním a hospodářském v ubohém stavu,“³⁹ napsal Žatkovičův někdejší tajemník.

Nečas zdůrazňoval, že více než otázku autonomie a další státoprávní teze bylo na Podkarpatské Rusi třeba řešit akutní problémy v podobě více než osmdesátiprocentní ngramotnosti na venkově či hospodářské zaostalosti. Žatkovičovi vyčetl, že si nebral příklad ze Spojených států v hospodářském a kulturním ohledu, ale snažil se v Československu aplikovat americký politický model, v němž každý stát má v plné míře samosprávu ve vnitřních záležitostech.

Tento model však podle Nečase pro Podkarpatskou Rus nebylo lze použít, protože na rozdíl od USA byla většina slovanského obyvatelstva v nejmýchodnější části ČSR „hospodářsky bídna a kulturně vinou bývalých maďarských vlád tak zaostalá, že jenom pětina dorostlého obyvatelstva umí číst a psát“.⁴⁰ Kromě toho se Američané zrodili v demokracii, zatímco lid Podkarpatské Rusi byl „teprve v roce 1918 po připojení k Československé republice vytržen z pout feudalismu a strašné bídy hmotné i morální“, a proto je „politicky naprosto nevyspělý, nedozrálý“.⁴¹

Zatřetí, uvádí Nečas, státy Unie nejsou ohroženy zvenku a zevnitř maďarským iredentismem a nakonec poukázal na existenci silné maďarské a židovské

---

v níž některé body Žatkovičovy kritiky vyvrací, sám přitom poukazuje na to, v čem bývalý gubernátor ve své funkci zklamal; AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922. Nečas, J. Opis přípisu prof. Králíčkovi do USA, odpověď na Žatkovičovo exposé a Paralysování činnosti Žatkovičovy v Americe, v Praze dne 2. prosince 1921.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922, Nečas, J.: Odpověď na Žatkovičovo exposé, v Praze dne 2. prosince 1921, s. 1–2.

³⁹ Tamtéž, s. 2.

⁴⁰ Tamtéž, s. 3–4.

⁴¹ Tamtéž, s. 4.

menšiny. „Okamžité zavedení autonomie papírové a umělé, autonomie shora v takové formě a v takovém rozsahu, jak toho žádá Dr. Žatkovič, by znamenalo, že by práv a výhod, jež skýtá autonomie, využítokovala až do převratu panující vrstva maďarská a židovská, která by lid uvrhla do staré odvislosti a politické poroby,⁴² shrnul své argumenty Nečas. Spor podle něj není veden o to, zda Podkarpatské Rusi náleží autonomie, tu zaručovala smlouva ze Saint Germain a Praha ji nezpochybňovala, nýbrž o tempo, jakým má být zaváděna.

Kromě těchto nedorozumění či konfliktů kolem autonomie měl Žatkovič podle Nečase i osobnější důvody k odchodu – jako americký advokát pobíral podstatně vyšší příjem než jako karpatoruský guvernér a jeho manželka navíc odmítala na Podkarpatské Rusi zůstat.⁴³

Nepříliš lichotivé je koncem roku 1921 Nečasovo hodnocení Žatkovičových povahových rysů. „Američtí Rusíni tvoří masu téměř úplně apolitickou, pasivní, nehybnou a konservativní; jedině v ní mohl se dopracovat vůdčího místa člověk rázu Žatkovičova s nevelikým rozhledem a poměrně malými kvalitami, za to však ctižádostivý a velmi houževnatý v provádění svých plánů,⁴⁴ napsal do Spojených států.

Ještě v dubnu roku 1921, tedy už po Žatkovičově demisi, však Nečas guvernéra hájil před útoky senátora Václava Klofáče, jehož socialisté patřili k hlasitým odpůrcům rusínského hnutí na Podkarpatské Rusi. „Dr. Žatkovič byl k Československé republice a zejména k jejím představitelům loyální až do krajnosti, byl přímo úzkostlivý v tom, aby tuto loyaltitu nikdy neporušil a dosvědčuje to také svým soukromým životem, výchovou svých dětí atd.⁴⁵

Klofáčův původně kladný postoj k Žatkovičovi se prý změnil poté, co guvernér nepřijal senátorovu nabídku, aby na Podkarpatské Rusi založil národně-sociální stranu. „Od té doby, kdy strana českých socialistů potkala se na Podkarpatské Rusi s nezdarem, datuje se nepřátelství českých socialistů, Českého slova i sen. Klofáče k nynější správě Rusínska a dru. Žatkovičovi,⁴⁶ napsal Nečas. I přes své výhrady ke guvernérově osobě („ačkoliv znám dobře všechny jeho vlastnosti a ačkoliv se nersrovnávám s jeho názory o úpravě jazykové otázky⁴⁷), před jeho odchodem varoval. Doporučoval tehdy také, aby se vyšlo vstříc Žatkovičovým požadavkům autonomie, „aby nám nevyčítali, že hrajeme roli Prusáků ve Slovanstvu“⁴⁸.

⁴² Tamtéž, s. 6–7.

⁴³ AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922, J. Nečas: Politická situace na Podkarpatské Rusi v srpnu 1921 – Návrh k zjednodušení politické situace, s. 19.

⁴⁴ AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922, Nečas, J.: Paralysování činnosti Žatkovičovy v Americe, v Praze dne 2. prosince 1921.

⁴⁵ AÚTGM, fond TGM-R, kart. 401 – Podkarpatská Rus 1921–1922, Nečas, J.: K řeči senátora Klofáče v pátek dne 1. dubna 1921, 4. dubna 1921, s. 8.

⁴⁶ Tamtéž, s. 9.

⁴⁷ Tamtéž, s. 11.

⁴⁸ Tamtéž, s. 12.

Trnem v oku národních socialistů

Terčem kritiky národních socialistů, kteří na Podkarpatské Rusi uzavřeli spolupráci s Gagatkovou Karpatoruskou stranou práce, a senátora Klofáče osobně byl kvůli svým postojům k problematice nejvýchodnější části ČSR také Nečas. Stranu pobouřilo již jeho povolání do KPR a byl kritizován právě za svůj údajně kladný vztah k Žatkovičovi a za proukrajinské postoje. Edvard Beneš jako předseda vlády v říjnu 1921 vyjádřil obavu, „*aby povolání toto neprovázeli novinářským bojem proti Ing. Nečasovi; strana českých socialistů totiž obviňuje jej, že jest stoupen- cem Dra. Žatkoviče a jistě by klidně přidělení jeho do kanceláře nesnesla*“.⁴⁹

Nečas zůstal čs. socialistům trnem v oku v dalších letech i během své služby v KPR. Předseda Klofáč při ustavující schůzi Klubu přátel Podkarpatské Rusi v únoru 1923 prohlásil, že Nečas nemůže být v této problematice objektivní, neboť je prý ve vleku haličského ukrajinství, které senátor označil za největší nebezpečí pro trvalou příslušnost P. Rusi k Československu.⁵⁰

O tři dny později socialistické Večerní České slovo obvinilo Nečase, který krátce předtím Podkarpatskou Rus navštívil, že on je příčinou krachu jednání mezi viceguvernérem Petrem Ehrenfeldem, který stál v čele P. Rusi až do jmenování Antona Beskida, a politickými stranami. Čech Ehrenfeld se po dva roky svého působení ve funkci snažil vyjednat dohodu mezi karpatoruskými „slovanskými“ stranami, v čemž mu bránily především animozity mezi ukrajinofilským směrem, jež představovala Vološynova lidová strana, a rusofilským v čele s Gagatkem a Beskidem.⁵¹ „*Náhle přerušení porad přičítá se v Podkarpatské Rusi zájezdu p. inž. Nečasa, který v těchto dnech v Podkarpatské Rusi dlel a příslušně patrně zpracoval p. Ehrenfelda,*“⁵² napsal list, podle něž byl Nečas „*opravdu zloduchem Podkarpatské Rusi*“ a skutečným povoláním „*dobrovolný konsul neexistující samostatně Ukrajiny*“.⁵³

Hrad byl ale s Nečasovými službami nehledě na výtky politických a názorových odpůrců spokojen, a každý rok jej tak čekalo povýšení: už 19. prosince 1921 se stal vrchním stavebním komisařem státní stavební služby na Podkarpatské Rusi, rok na to byl jmenován stavebním radou, a nakonec 31. prosince 1923 vrchním stavebním radou.⁵⁴ Pozitivně vyznívají i kvalifikační popisy vystavované KPR.⁵⁵

⁴⁹ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), Ing. Nečas – osobní věci a volby na Podkarpatské Rusi (Ing. Nečas – Dr. V. Škrach), sign. T 408/21. Záznam ze dne 6. října 1921 o rozhovoru s Dr. Benešem.

⁵⁰ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), sign. T 335/23, Sobota, E.: Záznam ze dne 17. února 1923, ustavující schůze Klubu přátel P. Rusi, v Praze dne 17. února 1923.

⁵¹ Ševčenko, K. V.: Slavjanskaja Atlantida, s. 161–162.

⁵² Konec politických vyjednávání v Podkarp. Rusi. Večerní Svobodné slovo 5, 1923, č. 41 (20. 2.), s. 2.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ NA, NÚC, kart. 83: Jaromír Nečas, Výkaz osobní.

⁵⁵ Tamtéž, Kvalifikační popis pro rok 1922 a 1923.

Do voleb

Jaromír Nečas byl politicky činný od samého vzniku ČSR. Do Československé sociálně demokratické strany dělnické zřejmě vstoupil už v roce 1918⁵⁶ a byl také vedle Jevhena Puzy, Jacka Ostopčuka, Štefana Kločuraka, Vasyly Klympuše, Vladimíra Šuby a Ivana Michalka významnou osobností Sociálně demokratické strany Podkarpatské Rusi, jež formálně jako součást ČSDSD vznikla v roce 1920. Program strany vycházel z principů II. internacionály: požadovala rozdělení půdy rolníkům, odevzdání tovarů rukou dělníků, vzdělání v rodném jazyce a svobodu vyznání.⁵⁷

V době služby v Masarykově sekretariátu a v KPR musel však své veřejné politické aktivity omezit. Dokladem toho je Nečasova žádost z října 1921, zda by směl na Podkarpatskou Rus soukromě doprovázet delegaci soc. dem. strany. „*Slíbil jsem našim sociálním demokratům tuto pomoc s tou výhradou, že budu vystupovat jako osoba ryze soukromá a že bude této soukromé povahy dbáno. Budu při této práci postupovat přesně podle směrnic, které jsem uvedl panu prezidentovi v memorandu, předloženém v srpnu tohoto roku. Stejně jako sociálním demokratům přispěl bych i straně agrární a jiným stranám za účelem dosažení konsolidace politických poměrů na Podkarpatské Rusi,*“⁵⁸ psal Nečas do prezidentské kanceláře. O jeho žádosti rozhodl osobně Masaryk – kladně.

S vypsáním doplňovacích voleb na Podkarpatské Rusi se situace změnila a Nečas se počátkem roku 1924 postavil do čela sociálnědemokratické kandidátky na Podkarpatské Rusi, kde byl označen jako „*referent pana presidenta Masaryka*“.⁵⁹ Právě přímý odkaz na Hrad byl opět trnem v oku čs. socialistům.

„*Užhorodský sekretariát naší strany nám současně sděluje, že zástupce kandidátní listiny strany trudové a československé strany socialistické v krajské volební komisi vznesl odpor proti titulu p. Ing. Nečase, tak, jak uveden jest na oficiální kandidátní listině sociálně demokratické a odpor tento odůvodnil tím, že bude-li tento titul zachován, bude zbytečně pan prezident republiky, jistě bez*

⁵⁶ Informace pochází z popularizačních zdrojů ČSSD.

Př. Nezapomínáme. Portréty vybraných sociálnědemokratických obětí nacismu k 65. výročí osvobození, 2010. Dostupné z: http://www.cssd.cz/soubory/ke-stazeni/nezapominame_brozura_k_65_vyroci_osvobozeni.pdf [cit. 2015-05-02] nebo Nečas, Jaromír. In: Encyklopedie ČSSD [online]. Praha: Encyklopedie ČSSD, 2013- [cit. 2015-05-02]. Dostupné z: <http://www.historiecssd.cz/n/necas-jaromir/>

⁵⁷ Švorc, Peter: Zakletá zem, s. 112–113.

⁵⁸ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953). Posl. Ing. Nečas, sign. T 533/24. Žádost Ing. Nečase o povolení, aby směl doprovázet soc. dem delegaci na P. Rus, v Praze dne 6. října 1921.

⁵⁹ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953). Posl. Ing. Nečas, sign. T 533/24, neprotokolované. Dopis ÚVV Čs. strany socialistické P. Šámalovi o kandidatuře J. Nečase. V Praze dne 29. února 1924.

*svého souhlasu, zavlčen do politických volebních zápasů,*⁶⁰ napsal kancléři Přemyslu Šámalovi Ústřední výkonný výbor Česko-slovenské strany socialistické.

Kancelář prezidenta republiky s tímto titulem byla jistě srozuměna. Lze předpokládat, že Masaryk kandidaturu podporoval. Prezident Nečasovi projevoval ve vztahu k Podkarpatské Rusi důvěru a jeho kladný vztah k sociálně demokratické straně je obecně znám. Postoj KPR je patrný z její reakce na další stížnost národních socialistů, tentokrát podanou telefonicky tajemníkem strany Netolickým: *„Poněvadž strana čsl. socialistů považuje toto zatahování osoby pana prezidenta do volebního boje za naprosto nepřipustné, táže se, jaký jest titul pana Inž. Nečase. Odpověděl jsem, že jeho titul jest ‚vrchní stavební rada minist. veřej. prací, přidělený kanceláři prezidenta republiky‘. Na to pan tajemník Netolický prohlásil: ‚No, tak tedy není přece žádným referentem‘. Odpověděl jsem, že pánové, pokud mají určité referáty, panu prezidentovi referují,*⁶¹ *stojí v záznamu Jaromíra Čihaře, pracovníka KPR z konce února 1924. Československá strana socialistická proti Nečasově kandidatuře protestovala i přesto, že podle jejích vlastních analýz měl ČSDSD na Podkarpatské Rusi spíše uškodit. Podle zprávy tajemníka Antonína Šolce se Nečas do čela kandidátky dostal poté, co se strana rozešla původně zamýšlenou „jedničkou“ dr. Šimonem: „Čsl. soc. dem. postaví na prvé místo snad přece Ing. Nečase, spoléhá prý jen na to, že Nečas získá mnoho Židů, kteří budou chtít volit kandidátku ‚pana prezidenta‘. My však doufáme, že Nečasova kandidatura a odvržení Šimona seslabí soc. dem. tak, že je otázka, seženu-li jeden mandát.“*⁶²

Hradu se ale s protestem ozývali i národní demokraté. *„Mnoho rozporů a nepřijemností vyvolala kandidatura Čecha Inž. Nečase z kanceláře prezidenta republiky na listině soc. demokratické. Konsolidaci vnitřních poměrů v Podkarpatské Rusi a dobrému vzájemnému poměru stran nijak neprospěje: zvláště v dané situaci a při prvých volbách parlamentních na P. Rusi česká kandidatura, tím méně, klade-li se docela ve volební agitaci důraz na okolnost, že Inž. Nečas je úředníkem kanceláře prezidenta republiky,*⁶³ *psaly deset dní před volbami Národní listy, tiskový orgán Čsl. národní demokracie.*

---

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), posl. Ing. Nečas, sign. T 533/24, neprotokolované. Záznam ze dne 29. února 1924. V Praze dne 29. února 1924.

⁶² NA, fond Archiv České strany národně sociální, kart. 45: Šolc, Antonín: Situační zpráva, v Užhorodu dne 22. února 1924.

⁶³ Volby v Podkarpatské Rusi. Národní listy 1924, roč. 64, č. 64 (5. 3.), s. 3. Dostupné z: http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPageDoc.do?id=4669395&picp=&it=&s=djvu&_ind=3&x=2&y=5

Poslancem za Podkarpatskou Rus

V hlasování 15. března 1924 sociální demokracie s 9,4 procenta hlasů skončila až na třetím místě za komunisty, kteří zvítězili s výraznou převahou 39,4 procenta, a Maďarskou národní stranou (11 procent).⁶⁴

Prísahu Nečas složil 8. dubna, ještě další měsíce ale řešil, jaký bude nadále jeho poměr k prezidentské kanceláři a ministerstvu veřejných prací. Trval totiž na tom, aby i nadále zůstal přidělen KPR a nebyl hned vrácen ministerstvu veřejných prací, „*poněvadž během volební kampaně bylo na Podkarpatské Rusi proti mně různým způsobem štváno, a zejména také tvrzeno, že proto ucházím se o mandát, ježto mám býti z kanceláře presidenta republiky vyhozen*“⁶⁵ poznal si Nečasovu argumentaci sekční šéf Webr.

Hned 9. dubna vystoupil poslanec před svými kolegy v Národním shromáždění s dlouhým proslovem, v němž analyzoval především hospodářské problémy Podkarpatské Rusi a nastiňoval svůj (soc. dem.) pohled na tamní čs. politiku, bilancoval její výsledky a navrhoval možná opatření. Podpořil také udělení autonomie, odmítl ale jednostranný výklad smlouvy ze Saint Germain.

Přestože jeho uvítání u řečnického pultu nebylo právě vřelé („*Čo sa Čech mieša do rusínskych otázok? To je hanba, že pán prezident posíela tam Čechov!*“ křičel slovenský lidovecký poslanec Ferdiš Juriga), na závěr ale podle stenozáznamu sklídil potlesk doprovázený výkřiky „*výborně!*“⁶⁶

Rusínský překlad této řeči vyšel ještě téhož roku v Užhorodu tiskem.⁶⁷ Úvod, psaný jménem soc. dem. strany na Podkarpatské Rusi, je ještě dozvukem ostré volební kampaně ze zimy a jara téhož roku.

V projevu Nečas opět v souladu se svými předchozími vystoupeními upozornil na mimořádně bídné hospodářské podmínky tamního lidu, ze situace vinil předchozí uherskou správu. Jako řešení navrhoval urychlení pozemkové reformy, 60 procent půdy totiž patřilo velkostatkářům, upozornil. Poptávku drobných rolníků po půdě mělo řešit i odlesňování a vysušení bažin. Poslanec podotkl, že hospodářský rozvoj není možný bez kulturního pozdvižení tamního lidu.

⁶⁴ Dalšími v pořadí byly: Autonomní zemědělský svaz (8,4 procenta), Čsl. strana národně socialistická (8 procent), Agrární blok (7 procent) a Sionistická strana židovská (7 procent); Pop, Ivan: Dějiny Podkarpatské Rusi v datech. Praha 2005, s. 323.

⁶⁵ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), Posl. Ing. Nečas, sign. T 533/24, neprotokolované. Záznam ze dne 29. února 1924. V Praze dne 29. února 1924. Záznam Dr. Webera ze dne 22. dubna 1924.

⁶⁶ Národní shromáždění Republiky Československé (NS RČS) 1920–1925, 259. schůze. Stenozáznam vystoupení poslance J. Nečase z 9. dubna 1924. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/259schuz/s259002.htm> (Dále Vystoupení J. Nečase z 9. dubna 1924).

⁶⁷ [Nečas, J.]: Perša promova tov. posla inž. Ja. Nečasa v správách Podkarpat. Rusi. Užhorod: Uprava social-demokratičnoji partiji Podkarpat. Rusi, 1924, s. 5.

„Ze 634 škol národních, vykázaných v r. 1913–14 starou maďarskou statistikou, bylo jen 81, ve kterých bylo dovoleno vyučovat slovanský lid v mateřském slovanském jazyku, avšak pouze jednomu předmětu – náboženství. Proto zvláště ve slovanských krajích Podkarpatské Rusi počet analfabetů dosahoval výše až 90 procent,“⁶⁸ upozornil.

Poslanec zdůraznil, že po pěti letech v rámci ČSR na Podkarpatské Rusi fungovalo přes sedm set národních škol a ve většině z nich bylo vyučováno ve slovanském jazyku. Svě školy měly ale i menšiny – Maďaři, Němci, Židé i Rumuni.

Na výuku v lidovém jazyku-rusínštině (jindy ji označoval jako ukrajinštinu) kladl důraz při mnoha příležitostech v předchozích letech. Ve svých statích opakovaně upozorňoval, že ruština je pro prostý lid karpatoruský téměř nesrozumitelná. „Tato jazyková otázka na uherské Rusi je zvláště důležitá, protože jedině živým jazykem lidu můžete pracovati k jeho probuzení a kulturnímu pozdvižení. Budete-li psát a mluvit k lidu jeho vlastním nářečím, přivedete ho mnohem snadněji k světlu a k lepšímu životu,“⁶⁹ psal v již citované brožuře *Uherská Rus a česká žurnalistika*.

Ve zprávě Školská otázka v Podkarpatské Rusi, kterou sepsal rovněž v roce 1919, prezidentskou kancelář upozorňoval, že místní správa nedbá nařízení Prahy a snaží se Rusíny rusifikovat.⁷⁰ Kvůli naprostému nedostatku místních učitelů, kteří by byli schopni přednášet rusínsky, navrhoval zvat nové ukrajinské síly z Haliče a z Bukoviny.

Podle seznamů cizích státních příslušníků na školách v Podkarpatské Rusi, které si v 2. polovině 20. let vedlo Prezídium ministerstva vnitra, tam působily řádově desítky ukrajinských učitelů, převážně z polské Haliče a sovětské Ukrajiny.⁷¹

Reflexi v řadách soc. dem., ale i Karpatoruské strany práce vyvolalo drtivé vítězství komunistů. Nečas jejich triumf vysvětloval několika důvody. „Komunisté přirozeně jako vždy slibovali, že jejich zástupci v parlamentě a v senátě způsobilí na Podk. Rusi ráj na zemi. Jejich agitaci úspěšně podporovala řada školených agitátorů, kteří ze všech politických stran si nejjobratněji při agitaci vedli. Agitátoři vnikli do všech nejmenších míst, kde používali demagogických hesel a slibů...“⁷² sdělil Nečas v létě 1924 na schůzi soc. dem v Užhorodu. Podíl na komunistickém úspěchu se připisoval i náhodě, tedy

---

⁶⁸ Vystoupení J. Nečase z 9. dubna 1924.

⁶⁹ Nečas, J.: *Uherská Rus...* (1919), s. 21.

⁷⁰ AKPR, f. KPR – protokol T (tajné), 1921–1944 (1953), Posl. Ing. Nečas, sign. T 533/24. Školská otázka v Podkarpatské Rusi, v Užhorodě dne 12. listopadu 1919. Ve zkrácené podobě Nečas tuto výtku pod zkratkou „N“ zveřejnil i v *Lidových novinách*; N.: Školská otázka v Rusínsku. *Lidové noviny*. 1919, roč. 27, 299 (28. 10.), s. 3.

⁷¹ NA, PMV, sign. 225-616-9, kart. 616. Seznamy učitelů-cizozemců.

⁷² NA, fond 225-Ministerstva vnitra I – prezídium (dále PMV), sign. 225-202-2, kart. 202. Relace J. Bláhy o schůzi soc. dem. z 26. srpna 1924 v Užhorodě, v Užhorodě dne 27. srpna 1924.

losu, který straně přiřkl kandidátku číslo jedna. „Negramotný list zdejší bez rozmyslu dával obyčejně do volební urny kandidátku číslo jedna, nevěda ani, koho volí,⁷³“ podotkl.

Není bez zajímavosti, že podobnou analýzu svým straníkům podala i strana práce, jejíž zvolený zástupce dr. Gagatko přes vzájemné útoky v době předvolební kampaně, dokázal v Národním shromáždění s Nečasem spolupracovat. „Je jisto, že jediný poslanec nic nezmuže, nemá-li za sebou lid, bohužel při volbách vybírali jste volební lístky ne dle kandidátů, nýbrž dle čísla kandidátky a tu peršoje vse najlišpoje,⁷⁴“ vytkl posluchačům na shromáždění v Užhorodu pozdější senátor za stranu práce Curkanovič.

V dalších, tentokrát už řádných volbách 15. listopadu 1925, dosáhla soc. dem. na Podkarpatské Rusi o něco slabšího výsledku než před rokem – 7,5 procenta. Komunisté, kteří opět vyhráli, získali 30,8 procenta hlasů. Výrazný úspěch slavili agrárníci, kteří si z 6,4 v roce 1924 polepšili na 14,2 hlasů.⁷⁵

Nečas, který byl na podkarpatské Rusi znovuzvolen, absolvoval kampaň v Užhorodu. „Dostaneme mandát v druhém skrutiniu bez pomoci z Čech. – Boj byl velmi těžký, surově a chamtivě vedli si zvláště agrárníci. Komunisti byli proti nim gentlemani,⁷⁶“ postěžoval si asi týden po hlasování v dopisu sociologovi Inocenci Bláhovi.

Karpatoruských témat z Nečasových sněmovních vystoupení postupně ubývalo, poslanec se začal věnovat dalším odborným otázkám, které vyplývaly z jeho členství v rozpočtovém, ústavně-právním či dopravním výboru⁷⁷, Podkarpatské Rusi se bezprostředně týkalo jen asi každé třetí vystoupení.⁷⁸

V dalších volbách 1929 již kandidoval na Mladoboleslavsku. Důvodů pro politický odchod z Podkarpatské Rusi mohl mít Nečas několik. Jeho zájem se v druhé polovině 20. let od karpatoruských a ukrajinsko-rusínských témat přesunuje spíše na do oblasti ekonomiky a sociální politiky, což lze rozpoznat jak z jeho veřejných vystoupení, tak z publikační činnosti. Založil také v Praze rodinu – 1. června 1924 se jemu a Marii roz. Poubové narodila dcera Věra.⁷⁹

⁷³ Tamtéž.

⁷⁴ NA, PMV, sign. 225-202-2, kart. 202. Relace J. Feldmana o schůzi Karpatoruské trudové strany z 26. května 1924 v Užhorodě, v Užhorodě dne 27. srpna 1924.

⁷⁵ Ševčenko, K. V.: Slavjanskaja Atlantida, s. 163; Celkový výsledek sněmovních voleb. Lidové noviny 1925, roč. 33, 575 (17. 11.), s. 3.

⁷⁶ AÚTGM, f. 261 – Bláha Arnošt Inocenc, inv. č. 1022 Jaromír Nečas, kart. 27: dopis J. Nečas I. Bláhovi, v Užhorodu 21. listopadu 1925.

⁷⁷ Následující parlamentní volby se na Podkarpatské Rusi, kde Nečas opět kandidoval, konaly spolu se zbytkem ČSR už 15. listopadu 1925 podle nového volebního zákona 205/1925 Sb. z. jenz XXII. volebnímu obvodu (původně XXIII.) s centrem v Užhorodu příznával 9 poslaneckých mandátů.

⁷⁸ Poslaneckých výborů nicméně Nečas vystřídal více. Přibližná statistika jeho vstoupení v NS vyplývá ze stenozáznamů zveřejněných na stránkách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR (psp.cz).

⁷⁹ NA, NÚC, kart. 83: Jaromír Nečas, Výkaz osobní.

Dalším důvodem mohl být konflikt v karpatoruské sociální demokracii z počátku roku 1928, který musel Nečas přijet hasit z Prahy do Užhorodu.⁸⁰

Nečas post obhájil i v roce 1935 a poslancem zůstal až do okupace Československa v roce 1939. Ve vládách Jana Malypetra a Milana Hodži zastával funkci ministra sociální péče. Po vzniku protektorátu přijal funkci předsedy Nejvyššího úřadu cenového, zároveň však působil v odbojové skupině Politické ústředí. Po odhalení těchto aktivit se mu podařilo uprchnout přes do Británie, kde se stal členem exilové vlády. Politických aktivit se však kvůli zdravotním problémům a neshodám v exilové reprezentaci vzdal. Zemřel v ústraní ve Walesu 30. ledna 1945 s vědomím, že přežil svou ženu i dceru. Obě zahynuly v koncentračním táboře v Osvětimi.

Social democrat Jaromír Nečas and Carpathian Ruthenia

The paper is focused on early period of the later social democratic minister Jaromír Nečas (1888–1945), when he dedicated himself intensively to issues of Carpathian Ruthenia. These were primarily years 1919–1925 while he was working as a building commissioner of the Ministry of Public Works and later as a secretary to Directory President Žatkovič. From autumn 1921 he was appointed a head of Carpathian Ruthenia department in the Office of the President of the Republic and in 1924 and 1925 he was a successful MP candidate in the Carpathian Ruthenia. The paper intends to depict this early life phase of the future minister of social care, it sums up his analyses of political and social situation in Carpathian Ruthenia, it mentions his opinions on language and education issues. It also takes notice of the criticism pertaining to Nečas' openly advocated pro-Ukrainian attitude which was reproached to him from the other side of political spectrum. The paper also follows Nečas' evaluation of Žatkovič' personality and his 12 month long work as a country governor.

Sozialdemokrat Jaromír Nečas und die Karpato-Ukraine

Der Artikel befasst sich mit den politischen Anfängen des späteren sozialdemokratischen Ministers Jaromír Nečas (1888–1945). Er widmete sich damals intensiv unter anderem der Problematik der Karpato-Ukraine. Es geht vor allem um die Jahre 1919–1925, in denen er zunächst als Baukommissar des Ministeriums für öffentliche Arbeiten in Uschgorod und später als Sekretär des Direktoriums-vorsitzenden Zatkovich tätig war. Seit dem Herbst 1921 wurde ihm das Referat „Karpato-Ukraine“ in der Kanzlei des Präsidenten der Republik anvertraut und

---

⁸⁰ NA, PMV, sign. 225-336-1, kart. 336. Krise ve straně sociálně demokratické na Podkarp. Rusi, v Užhorodu dne 5. března 1928.

in den Jahren 1924 und 1925 kandidierte er in der Karpato-Ukraine mit Erfolg ins Abgeordnetenhaus der Nationalversammlung. Der Artikel versucht, diese Lebensetappe des späteren Ministers für soziale Pflege darzustellen, es werden seine Analysen der politischen und gesellschaftlichen Lage in der Karpato-Ukraine zusammengefasst sowie seine Ansichten über Sprach- und Schulproblematik zitiert. Es wird auch die damalige Kritik an den offen ukrainophilen Standpunkten Nečas' gezeigt, die ihm von der anderen Seite des Meinungsspektrums vorgeworfen wurden. Auch Nečas' Bewertung der Persönlichkeit von Zatkovich und dessen einjähriger Wirkung als Gouverneur wird im Artikel behandelt.

PODKARPATSKÁ RUS A SLOVENSKO V MEDZIVOJNOVOM ČESKOSLOVENSKU – HĽADANIE NOVEJ KOEXISTENCIE (1918–1930)¹

PETER ŠVORC

Po tom, čo 23. mája 1919 Rada ministrov zahraničných vecí na Parížskej mierovej konferencii schválila návrh Edvarda Beneša o autonómii Podkarpatskej Rusi, ktorá sa mala stať súčasťou Československa, dostali v lete 1919 všetky ministerstvá československej vlády úlohu, aby sa vyjadrili k pripravovanej zmluve medzi Československou republikou a piatimi veľmocami o pripojení Uhorskej (Karpatskej) Rusi k Československu a jej autonómnom postavení.² Začiatkom augusta 1919 sa postupne k tejto zmluve vyjadrovali, upresňovali niektoré formulácie zmluvy tak, aby čo najlepšie zodpovedala záujmom Československa vo všetkých oblastiach správneho, politického, hospodárskeho, sociálneho, vojenského, školského, náboženského i kultúrneho života a v budúcnosti nespôsobovala problémy, nedorozumenia či konfrontácie, ktoré by postavili Československo do nepriaznivého svetla. Vo všetkých reakciách kompetentných ministerstiev priamo či nepriamo zaznelo, že pripomienky, ktoré jednotlivé rezorty uvádzajú, je možné do pripravovanej zmluvy zapracovať, ale to, čo nie je explicitne určené a čo im spôsobuje a môže spôsobovať ťažkosti, je územný rozsah Podkarpatskej Rusi, ktorý nebol konkrétne stanovený. S tým bol totiž spojený celý rad otázok, ako boli napr. kompetencie guvernéra, snemu, správnych i policajných orgánov a ďalších inštitúcií, ktoré by mali platiť len pre územie Podkarpatskej Rusi a nie mimo neho. Týkalo sa to aj finančných otázok – v tomto prípade rozpočtu, ktorý mal pokrývať potreby nového československého územia. Na to všetko však bolo potrebné určiť hranice, v ktorých mali platiť autonómne kompetencie daných orgánov a inštitúcií.

¹ Štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0033/15 Podkarpatská Rus a Slovensko v medzivojnovom Československu – hľadanie novej koexistencie.

² Národní archiv (NA), fond Předsednictvo ministerské rady (PMR-S) 1918–1942, kart. 109, Návrh smlouvy v otázce uherské (karpatské) Rusi, která má býti sjednána mezi pěti velmocemi a Československou republikou, inv. č. 1028/1919, 7. srpna 1919.

Československí úradníci v Prahe, ktorí mali pripraviť potrebné pravidlá pre fungovanie Podkarpatskej Rusi ako autonómnej súčasti Československa, však v lete 1919 ešte v základných veciach nemali nič jasné. Napr. ministerstvo financií upozorňovalo, že: „...hranice tohto územia byly sice stanoveny oproti republike Polské a Maďarské mírovou konferencií Pařížskou, nikoli však dosud oproti území Slovenskému (dle zpráv časopiseckých ze dne 16. srpna t. r. má tu býti hranicí řeka Ung, zpráva ta není však oficielní) a stanovení hranic jest nezbytnou podmínkou při zdělávání rozpočtu...“³ A tak otázka hranice medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom začala rezonovať ako dôležitá otázka od prvých okamihov, keď sa Podkarpatská Rus stávala súčasťou československého štátu. Rezovala nielen v úradníckom, a teda pragmaticky orientovanom prostredí, ale najmä medzi rusínskym obyvateľstvom a jeho politickými a spoločensko-kultúrnymi špičkami, ktoré ju žiadali čo najskôr a zároveň spravodlivo vyriešiť.

Ako však ukázal ďalší vývoj, hranica medzi Podkarpatskou Rusou a Slovenskom, ktorá mala charakter krajinskej hranice, sa nevyriešila ani celkom spravodlivo a už vôbec nie rýchlo. Naopak, bola to práve ona, ktorá skalila dovtedy korektné a bezproblémové vzťahy medzi Rusínmi a Slovákmi a premenila ich na podozrievavé, ba v niektorých momentoch až s konfrontačným charakterom. Zároveň sa stala priam učebnicovým príkladom zdanlivo paradoxnej zmeny vo vzťahoch dvoch slovanských etník – kým Slováci a Rusíni žili v Uhorsku a boli rovnako vystavení odnárodňovaciemu tlaku uhorských vlád, dominovala v ich vzťahoch spolupráca a vzájomná podpora, keď sa však stali súčasťou československého štátu ako plnohodnotné, plnoprávne a štátotvorné národy, ich vzťahy sa narušili. Treba však povedať, že i napriek peripetiám, ktoré v nich boli počas celého medzivojnového obdobia, nedosiahli takú podobu, ktorá by vyústila do ostrých až nepriateľských konfrontácií či dokonca konfliktov.

Slováci a Rusíni pred vznikom Československa

Slováci a Rusíni boli do konca roku 1918 súčasťou viacnárrodného Uhorského kráľovstva. V ňom bolo ich postavenie veľmi podobné. Obe etniká boli od druhej polovice 19. storočia vystavené tvrdej maďarizačnej politike uhorských vlád, ktoré chceli pretvoriť multietnické Uhorsko na maďarské a nemaďarské menšiny postaviť len do pozície národnostných (folklórnych) skupín bez nároku na rešpektovanie ich základných práv.

To sa prejavilo vo viacerých rovinách. Jednou z nich bolo odmietnutie vymedziť samosprávne územia postavené na národnom princípe, ktoré by si

³ NA, PMR-S 1918–1942, kart. 109, Návrh smlouvy v otázce uherské (karpatské) Rusi, která má býti sjednána mezi pěti velmocemi a Československou republikou, inv. č. 1028/1919, 7. srpna 1919.

príslušníci jednotlivých národov Uhorska mohli v rámci Uhorského kráľovstva sami spravovať. V druhej polovici 19. storočia stroskotali všetky pokusy aj Slovákov, aj Rusínov získať aspoň obmedzené autonómne postavenie. Tu máme na mysli pokus o vytvorenie slovenského Okolia, ktoré žiadali účastníci memorandového zhromaždenia v Martine 6. júna 1861, alebo na rusínskej strane zas zriadenie užhorodského Ruského okruhu, o ktorý sa v roku 1849 snažil Adolf Dobriansky a ktorý aj krátko existoval, kým nebol v roku 1850 zrušený, rovnako aj ďalší Dobrianskeho pokus z roku 1861, keď požadoval zriadiť Karpatoruské vojvodstvo.

Aj slovenské, aj rusínske snahy vyšli naprázdno a neúspech zo začiatku 60. rokov 19. storočia, ako aj neskoršie perzekúcie všetkých národných aktivistov v nasledujúcich desaťročiach 19. i na začiatku 20. storočia, nadhlo pochovali štátotvorné úvahy Slovákov i Rusínov.

Čo však bolo i napriek neúspechu dôležité, že v oboch národných komunitách otvorili otázku územného rozsahu zamýšľaných národných celkov a celkom prirodzene aj otázku spoločnej slovensko-rusínskej hranice. Kým v roku 1849 nevznikol pri stanovení užhorodského Ruského okruhu žiaden problém, lebo jeho veľkosť neprekračovala hranice Užskej župy a samotný Ruský okruh ani dlho netrval, už pri riešení územia slovenského Okolia spoločné slovensko-rusínske hranice vyvstali ako otázka, ktorú treba riešiť. Na martinskom memorandovom zhromaždení na to upozornil slovenský zeman Jozef Just, keď v prítomnosti hosta Adolfa Dobrianskeho sa spýtal, či slovenské požiadavky na východné hranice Okolia budú rešpektované aj Rusínmi, ktorí uvažovali o Karpatoruskom vojvodstve.⁴ Pritom v slovenských úvahách sa nezašlo ďalej ako boli východné hranice Zemplínskej župy. Teda Spišská, Šarišská, Abovská a severná časť Zemplínskej župy⁵ (územie dnešného východného Slovenska) boli väčšinou účastníkov vnímané ako slovenské župy, v ktorých v menšine žijú aj Rusíni.

Rusínske predstavy, opierajúc sa najmä o gréckokatolícke prostredie, zas do Karpatoruského vojvodstva zahŕňali tie župy, v ktorých žili gréckokatolíci, považovaní ako celok za rusínske obyvateľstvo. Znamenalo to, že v ich predstavách šlo vlastne o takmer všetky uvedené východoslovenské župy, prípadne ako ústupok Slovákom, o severné územie Spišskej a Šarišskej župy a podstatnú časť severného Zemplína.

Ku konfrontácii záujmov vtedy nedošlo, keďže ani Viedeň a tobôž Budapešť

⁴ Zápisnica Slovenského národného shromaždenia v Turčianskom Svätom Martine dňa 6. a 7. júna 1861. In Slovenské národné shromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 1861. Zostavil Andrej Sládkovič. Do tlače pripravil Fr. Hrušovský. Martin 1941, s. 172.

⁵ Pôvodná Zemplínska župa zahŕňala aj územie, ktoré po vzniku Československa zostalo na základe etnického princípu súčasťou Maďarska. Československu zostali okresy Snina, Medzilaiborče, Humenné, Stropkov, Vranov nad Topľou, Sečovce, Michalovce a Kráľovský Chlmec – podľa správneho delenia z roku 1910.

neboli ochotné akceptovať vytvorenie slovenského Okolia a Karpatoruského vojvodstva.

Pre slovenskú stranu nejasnosti o slovenskosti východoslovenských žúp boli impulzom zaoberať sa nimi a vyjasniť si, kde žijú Slováci a kde Rusíni, čo sa síce sporadicky dialo už predtým, ale intenzívnejšie až na prelome 19. a 20. storočia. Rusíni takúto úlohu neriešili, čiastočne im v tom pomohli alebo slovenské výskumy, ktoré boli neskôr rusínskymi činiteľmi spochybňované, alebo výskumy ruských, ukrajinských, nemeckých i českých bádateľov,⁶ či sčítania obyvateľstva, ktoré sa od roku 1868 robili v Uhorsku už pravidelne každých desať rokov. Treba však povedať, že ani v jednom prípade nebolo východné Slovensko označené ako územie Rusínov, bola len načrtnutá etnografická línia, ktorá mala rozličnú podobu, no nikdy nie diametrálne odlišnú.

Otázka vzájomných hraníc, či už v rámci federalizovaného Uhorska, či v inom štátnom útvere tak ostala bokom až do vypuknutia prvej svetovej vojny, ktorá ju otvorila s plnou vážnosťou, najmä na slovenskej strane.

Myšlienka spoločného štátu s Čechmi našla v slovenskom prostredí pomerne veľkú podporu, hoci sa o takejto možnosti na domácej pôde vážnejšie začalo hovoriť až v závere vojny. O to viac sa o nej diskutovalo v zahraničí – v slovenských emigrantských kruhoch na starom kontinente, ako aj v zámorí. Podobu spoločného štátu načrtnol profesor T. G. Masaryk už v roku 1915 a mapa, ktorú zverejnil, prezrádzala, ako si predstavoval budúce Československo. Na tejto mape územie severovýchodného Slovenska nebolo zakreslené ako súčasť nového štátu, malo patriť Rusku, o ktorom sa predpokladalo, že po vojne jeho územie bude siahať až po severné hranice Uhorska. Predstavu, že sa Rusko dostane až do strednej Európy, podporovala aj situácia na fronte na konci roku 1914 a začiatku roku 1915, keď jednotky generála A. A. Brusilova prenikli na územie severovýchodného Slovenska a obsadili časť Zemplínskej a Šarišskej župy⁷ a v tvrdých bojoch tu zotrvali až do mája 1915.

Pri kreslení mapy budúceho československého štátu pravdepodobne Masaryk uvažoval aj v intenciách národopisných výskumov Lubora Niederleho z konca 19. storočia a jeho práce *Národopisná mapa uherských Slováku* na základe sčítaní ľudu z roku 1900⁸, prípadne i prác ďalších bádateľov. Niederle na severovýchodnom Slovensku načrtnol národopisnú hranicu medzi Slovákami a Rusínmi a túto potom T. G. Masaryk vo svojej mape zamýšľaného československého štátu aj rešpektoval. Neskôr sa však k nej nevracal a východoslovenské župy sa na ostatných mapách, ktoré vznikali počas prvej svetovej vojny, už objavujú ako

⁶ Bližšie pozri: Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou (1919–1939)*. Prešov 2003, s. 11–91.

⁷ Keine Gefar für die Zips. In *Karpathen-Post*, 11. Dezember 1914, 35. Jahrgang, Nr. 50, s. 3.

⁸ Niederle, Lubor: *Národopisná mapa uherských Slováku* na základe sčítaní ľudu z roku 1900. Praha 1903, s. 73–108.

celok v budúcom Československu. Jeho súčasťou mala byť aj západná časť Užskej župy. Na niektorých mapách bez Užhorodu, na iných aj s Užhorodom.

Slováci bez ohľadu na to, kde počas vojny pôsobili, vnímali Slovensko na jeho východe v podobe, akú nadobudlo po vzniku ČSR, vtedy ešte nepočítajúc s Uhorskou/Podkarpatskou Rusou. Ale s ňou do leta 1918 nepočítal ani T. G. Masaryk. Ivan Markovič v knihe *Slováci v zahraničnej revolúcii* napísal, aké predstavy o hraniciach Slovenska vládli medzi krajanmi v Rusku: „Ohľadom hraníc Slovenska sme si predstavovali, že na juhu pôjdu hlbšie, ako sú v skutočnosti dnes. Napríklad v petrohradskom Čechoslováku v čísle z 2. decembra 1915 je zakreslený do Slovenska i Vacov a Miškovec; na východe však až do leta 1918, to jest do vyjednávania profesora Masaryka s americkými zástupcami Rusínov, nepočítali sme s tým, že by k republike mala pripadnúť i Podkarpatská Rus...“⁹ V Rusku však už v roku 1915 narazili na odpor tamojších „ruských všeslovanov“, ktorých „predstavy siahali až po Poprad a snáď ešte ďalej na západ...“¹⁰ Samotní Rusíni sa však k zamýšľanému projektu československého štátu nevyjadrili, aspoň nie do roku 1918.

Na domácej pôde to ani nebolo možné, pretože domáca národná rusínska politická reprezentácia v Uhorsku ani neexistovala a na Podkarpatskej Rusi ani nikto do jesene 1918 nevedel, že Slováci uvažujú s Čechmi vytvoriť spoločný štát, ktorý by mal susediť s územím obývaným rusínskym obyvateľstvom. O takomto úsilí vedeli len Rusíni, žijúci v emigrácii v USA, ale keďže sa ich tento projekt bezprostredne netýkal, nevyjadrovali sa k nemu. Rusíni pochádzajúci z východoslovenských žúp sa nebránili predstave, že by sa mali ich dediny stať súčasťou slovanského Československa, nemajúc medzi sebou také osobnosti, ktoré by vyšli s podobnou aktivitou, akú počas vojny vyvíjali Slováci a Česi. A tak slovensko-rusínska spolupráca, ktorá existovala na americkej pôde už od konca 19. storočia, pretrvávala ako bezproblémová a korektná až do jesene 1918.

Situácia sa začala meniť po tom, ako si americkí Rusíni uvedomili, že je tu príležitosť zmeniť postavenie krajanov doma a premeniť vtedajšiu Uhorskú Rus minimálne na autonómnu krajinu v rámci Uhorska. Memorandum, vypracované Americkou národnou radou Uhro-Rusínov, ktorá vznikla až 23. júla 1918 v Homesteade, prezrádza, ako uvažovali americkí Rusíni o budúcnosti svojej krajiny. Na prvom mieste žiadali úplnú nezávislosť (Uhrorusínia), ak to nebude možné, tak sa chceli spojiť s Rusínmi z Haliče a Bukoviny a vytvoriť spoločný štát (Karpatská Rus), a ak ani to nebude možné, tak žiadali čo najväčšiu autonómiu v prípade, že Uhorská Rus zostane súčasťou Uhorska.¹¹ Takéto me-

⁹ Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Praha 1923, s. 36.

¹⁰ Markovič, Ivan: *Slováci v zahraničnej revolúcii*. Praha 1923, s. 36.

¹¹ Vojenský historický archív Praha, fond P. R., k. N. 1, 1918–1920, R. 245; Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency WOODROW WILSON, president of the United States of America.

morandum pod názvom Memorandum from the American National Council of Uhro-Rusins, to his Excellency Woodrow Wilson, president of the United States of America predložila 21. októbra 1918 rusínska delegácia vedená mladým rusínskym advokátom Grigorijom Žatkovičom americkému prezidentovi W. Wilsonovi. W. Wilson vysvetlil delegácii, že nebude možné realizovať prvé dve požiadavky a že ani USA ich realizáciu nepodporia. Upozornil ich však na to, že je možné realizovať poopravenú tretiu alternatívu, a síce autonómiu Podkarpatskej Rusi, resp. Uhro-Rusínie, ale nie v maďarskom štáte, ale v niektorom štáte slovanských susedov Podkarpatskej Rusi. V podstate naznačil možnosť začlenenia tohto územia do chystaného česko-slovenského štátu a rusínskej delegácii doporučil, aby hľadali spojenie so susednými slovanskými národmi.¹²

Ďalší vývoj už smeroval k súhlasu mienkotvorných amerických Rusínov s československou alternatívou. Ten umocnilo prijatie Americkej národnej rady Uhro-Rusínov za člena Stredoeurópskej demokratickej únie a Žatkovičov podpis Vyhlásenia nezávislosti vo Philadelphii 26. októbra 1918, ako jedného z dvadsiatich reprezentantov utláčaných európskych národov.

Vo Philadelphii mal G. I. Žatkovič s T. G. Masarykom rozhovor o uhorských Rusínoch a o tom, aké bude ich postavenie v česko-slovenskom štáte. Podľa Žatkovičových spomienok, T. G. Masaryk im slúbil „plnú autonómiu“ a na otázku, aké budú hranice ich územia, povedal, že „hranice budú tak ustanovené, že budú Rusíni spokojní“.¹³ Masaryk však nekonkretizoval žiadnu hranicu, čo bolo v danom čase pochopiteľné, najmä ak šlo o štátne hranice, ale nevyjadril sa konkrétne ani o slovensko-podkarpatskoruskej hranici. Americkí Rusíni tak mali možnosť načrtnúť obraz budúcej Uhrorusínie či Karpatskej Rusi tak, ako ju chceli mať.

Mapa, ktorú nakreslil G. I. Žatkovič, ukazuje, že americkí Rusíni do Uhrorusínie zahrnuli celé východné Slovensko, vnímajúc ho ako pôvodné rusínske územie, o čom neskôr písal rusínsky gréckokatolícky kňaz a historik Nikolaj Beskid¹⁴ v knihách Karpatskaja Rus¹⁵ a Karpatorusskaja drevnosť¹⁶. V nich argumentoval

¹² Žatkovič, Grigorij: I. Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead, Pa, 1921, s. 1.

¹³ Žatkovič, Grigorij: I. Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead, Pa, 1921, s. 5.

¹⁴ Nikolaj Beskid (29. 6. 1883 – 9. 12. 1947), rusínsky gréckokatolícky kňaz, publicista, politický činiteľ, historik proruskej orientácie. Pracoval v archíve gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove, od 1908 tajomník prešovského biskupa Jána Vályiho, od 1912 člen biskupskej rady, neskôr kňaz v Legnave a Starej Lubovni. Od jesene 1920 vydával v Prešove časopis Golos ruskago naroda, bol jedným zo zakladateľov Ruskej ľudovej strany (1921), predsedom vydavateľskej sekcie Spoločnosti A. Duchnoviča. Bol synovcom Antona Beskida, guvernéra Podkarpatskej Rusi v rokoch 1923–1933. Biografický lexikón Slovenska, A–B, I. zv. Martin 2002, s. 398–399.

¹⁵ Beskid, Nikolaj A.: Karpatskaja Rus. Prjašev 1920.

¹⁶ Beskid, Nikolaj A.: Karpatorusskaja drevnosť. Prjašev 1928.

autochtónnosťou rusínskeho obyvateľstva na území východného Slovenska, ktoré, podľa neho, nebolo súčasťou Veľkej Moravy a na ktorom Slováci v ranom stredoveku ani nežili, pretože, podľa N. Beskida, vtedy ani neexistovali. Rieka Hron – hraň – hranica – pohraničnája polosť¹⁷ mala byť jasným dôkazom, kde končila veľká Morava a kde začínalo územie Rusínov. V polemicky ladenej knihe Karpatorusskaja pravda¹⁸, ktorá bola prerozprávaním jeho predchádzajúcich kníh, sa dokonca odvolal na Mateja Bela, ktorý „o slovenskej nácii upomínajet vpervyje v XVII. stolitiji“, a Josefa Dobrovského, v spojitosti s ktorým napísal, že: „... slovo Slovensko pojavľajetsja v pervyj raz toľko u Dobrovskaho, slídovateľno s XIX. stolitija“. Dodal, parafrázujúc Dobrovského, že názov slovenského národa nemožno vysvetliť ako výsledok slovanskej evolúcie, ale „prосто kak plod maďarskoj politiky, napravlennoj na rasčlenenije toho-že samoho istoričeskaho slavjanskaho etnosa na dvi časti“.¹⁹ Teda, na rozčesnutie českého národa v stredoveku obývajúceho územie Slovenska po riekou Váh.

V takomto ideovom presvedčení uvažovali nielen americkí Rusíni, ale v roku 1919 (a tiež neskôr) aj Rusíni, žijúci na severovýchodnom Slovensku. Preto všetky ich úvahy, spájajúce sa so slovensko-podkarpatskoruskou hranicou oscillovali okolo požiadavky stanoviť túto hranicu tak, aby minimálne rešpektovala aktuálnu etnickú líniu medzi slovenským a rusínskym obyvateľstvom.

Slovensko-rusínske vzťahy v procese konštituovania ČSR

Pokiaľ išlo o rusínsko-slovenské vzťahy v USA, tie šťastí stratili na predchádzajúcej otvorenosti, obzvlášť zo strany rusínskych aktivistov, ktorí si uvedomovali, že sa so svojimi požiadavkami na východoslovenské župy ako súčasť Uhorskej/Karpatskej Rusi dostávajú do konfliktu so slovenskými záujmami. Preto sa aj rokovania s T. G. Masarykom konali tak, aby ich obsah slovenská strana nepoznala.

Situácia na Slovensku bola odlišná. Karpatoruská národná rada v Prešove síce vydala 19. novembra 1918 rezolúciu, v ktorej žiadala pre Rusínov právo na sebaurčenie v etnických hraniciach, odmietala rozdelenie Rusínov do viacerých štátnych útvarov a vyhlásila sa za jediného oprávneného zástupcu rusínskeho obyvateľstva, ale A. Beskid ešte v ten deň poslal túto rezolúciu do Martina na vedomie Slovenskej národnej rade.²⁰ V slovenskom Prešove si jasne uvedomoval nutnosť spolupráce so Slováckmi a koordinácie ďalších krokov, aby sa obe strany vyhli prípadným nedorozumeniam. Okrem toho mu bolo jasné, že Rusíni musia

¹⁷ Beskid, Nikolaj A.: Karpatorusskaja pravda. Homestead 1932, s. 115.

¹⁸ Beskid, Nikolaj A.: Karpatorusskaja pravda. Homestead 1932.

¹⁹ Beskid, Nikolaj A.: Karpatorusskaja pravda. Homestead 1932, s. 156.

²⁰ Tajták, Ladislav: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava 1972, s. 97.

spolupracovať so Slovákami, ak chcú naozaj získať na východnom Slovensku moc a vymaniť sa spod maďarského poručníctva. Slovenský historik Ladislav Tajták píše, že A. Beskid v listoch upozorňoval SNR v Martine na činnosť Východoslovenskej národnej rady v Prešove a na jej v skutočnosti protislovenskú činnosť. 25. novembra 1918 bol osobne v Martine a o tri dni neskôr žiadal listom SNR, aby dala urýchlene vytlačiť ohlas k rusínskemu ľudu. Pravdepodobne sa aj on obával Dvortsákovej akcie, ktorý stál na čele Východoslovenskej národnej rady, že strhne do „slovjackého“ tábora²¹ aj časť Rusínov, a bude spolu s nimi žiadať, aby aspoň východné Slovensko ostalo i naďalej súčasťou Uhorska.

SNR v Martine skutočne napísala Ohlas bratom Rusinom, ktorý je datovaný 30. novembra 1918. V ňom Rusínov vyzývala, aby sa v spolupráci so Slovákami snažili dosiahnuť spoločný cieľ, obvinila užhorodskú ruskú národnú radu zo zrady záujmov rusínskeho ľudu, odmietla ju a vyhlásila: „...my sme ale Slovania ako Vy, my Vám plnú autonómiu nie len sľubujeme, ale túto plnú autonómiu vo veciach cirkevných, školských, v záležitostiach vnútorných už i celkom uznávame.“²² V januári 1919, keď bola časť východného Slovenska súčasťou ČSR, ale Zemplínska župa ešte len čiastočne a Podkarpatská Rus bola ešte stále súčasťou Uhorska, kulminovala nezištná spolupráca Slovákov s Rusínmi.

Podľa spomienok Vavra Šrobára, počas jeho návštevy Prešova 11. januára 1919, vyslovil A. Beskid v mene prešovskej Karpatoruskej národnej rady oddanosť ČSR a spolu s ostatnými členmi delegácie, ktorá sa dostavila k Šrobárovi, žiadal, aby „rusínsky národ bol postavený pod ochranu Československej republiky, pretože úrady maďarskou vládou menované ešte i teraz s ruským ľudom špatne nakladajú, takže ich politické, kultúrne a cirkevné postavenie sa v ničom nezlepšilo a k maďarskej vláde nemajú žiadnej dôvery...“²³

Na Šrobárov podnet odcestoval Anton Beskid do Prahy, kde rokoval s predstaviteľmi československej vlády. Z Prahy odcestoval do Paríža už ako člen československej mierovej delegácie, v ktorej pôsobil ako odborný poradca pre otázky Podkarpatskej Rusi. Spolu s ním pracoval ako poradca pre tú istú problematiku Dr. Dimitrij Sobin.²⁴

Parížske mierové rokovania, na ktoré prišiel A. Beskid a onedlo za ním aj G. Žatkovič a J. Gardoš z USA, sa týkali aj podkarpatských Rusínov. Na nich

²¹ Viktor Dvortsák spolu so šarišským maďarským politikom Istvánom Dessewffym na začiatku 20. storočia stáli pri zrode teórie tzv. slovjackého národa. Slovenské obyvateľstvo žijúce v Spišskej, Šarišskej, Abovskej a Zemplínskej župe vzhľadom k jeho dialektom označili ako samostatnú etnickú jednotku – Slovjakov, ktorí, podľa nich, neboli súčasťou slovenského národa žijúceho na strednom a západnom Slovensku. Preto na konci roku 1918 žiadali aj pre „Slovjakov“ právo na sebaurčenie, ktoré konkretizovali vyhlásením Slovenskej ľudovej republiky 11. decembra v Košiciach a jej prihlásením sa pod ochranné krídla Budapešti.

²² Citované podľa: Tajták, Ladislav: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava 1972, s. 98–99.

²³ Šrobár, Vavro: Osvobodené Slovensko. Praha 1928, s. 464–465.

²⁴ Houdek, Fedor: Mierová konferencia v Paríži. In Prúdy, 14, 1930, 9, s. 537.

sa rozhodlo o ich ďalšom osude, a to aj za príspevnia Ruskej komisie, ktorú v Paríži vytvorili A. Beskid, G. Žatkovič a J. Gardoš, a ktorá dala československej delegácii k dispozícii súhlasné stanoviská amerických i podkarpatských Rusínov na začlenenie Podkarpatskej Rusi do československého štátu. Československej delegácii, reprezentovanej na rokovaníach najmä E. Benešom, sa podarilo bez väčších ťažkostí dosiahnuť súhlas vlád dohodových mocností, ktorý bol zavŕšený podpísaním Saintgermainskej mierovej zmluvy 10. septembra 1919.

Samotná zmluva však Rusínov poriadne zaskočila. Na jednej strane sa splnila ich požiadavka začleniť Podkarpatskú Rus do Československa ako jeho autonómnu časť, no na druhej strane, vnútorná hranica autonómneho územia, ktorá mala charakter krajinskej hranice, nespĺňala ich predstavy. Ich sklamanie bolo o to väčšie, že dôverovali českým politikom tak v Prahe, ako aj v Paríži, s ktorými rokovali o územnom rozsahu Podkarpatskej Rusi, že budú spokojní s výsledkom mierovej konferencie. Rusíni očakávali, že budú splnené ich nároky na celé územie obývané rusínskym obyvateľstvom, teda, že súčasťou Podkarpatskej Rusi bude minimálne severovýchodné Slovensko. Ukrajinský historik žijúci na Slovensku Ivan Vanat na margo účinkovania Žatkoviča, Gardoša a Beskida v Paríži napísal, že z ich strany to bol čistý politický naivizmus, keď požiadavky Rusínov nechali „v rukách Dr. Karla Kramára a Dr. Edvarda Beneša“.²⁵ Určite je v tomto konštatovaní časť pravdy. Všetci traja rusínski politici však boli odkázaní spoľiehať sa na prísluby oficiálnych reprezentantov československého štátu na mierovej konferencii, pretože ani jeden z nich nemal takú pozíciu, ktorá by mu umožnila vystupovať ako oficiálnemu predstaviteľovi uhorských Rusínov. Takú pozíciu nemali ani haličskí Rusíni, ktorých eliminovala poľská delegácia, obávajúca sa straty haličského územia.

Na druhej strane treba povedať, že Žatkovič s Gardošom pôvodne predkládali voči Slovensku také územné požiadavky, ktoré nemali žiadne opodstatnenie, že vyplývali z ich neznalosti prostredia a rovnako naivného presvedčenia, že sa takéto prehnané požiadavky podarí presadiť. Nimi navrhovaná Uhrorusínsia skutočne zaberala tretinu Slovenska, a to len na základe niekoľkých obcí v jednotlivých okresoch východoslovenských žúp, v ktorých žili Rusíni, prípadne už len gréckokatolícke obyvateľstvo, z ktorého sa nie všetci hlásili k Rusínom. Výsledkom takýchto požiadaviek bola nedôvera amerických Slovákov k aktivitám Americkej národnej rady Uhro-Rusínov, ale aj nedôvera slovenských členov československej mierovej delegácie k prítomnosti rusínskych reprezentantov. Podľa slov samotného Žatkoviča, rokovania o rusínskej otázke viedol len s českými členmi delegácie, rokovaniam so slovenskými sa vyhýbal. V Paríži to ešte

²⁵ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938*. Prešov 1979, s. 84.

nebol prípad Antona Beskida, ktorý ako reprezentant Karpatoruskej národnej rady priniesol do Paríža mapu Karpatskej Rusi, zostavenú prešovskou Karpatoruskou národnou radou, rešpektujúcou etnické hranice medzi Rusínmi a Slováckmi. Lemkovščina a Podkarpatská Rus, ktoré na mape tvorili jeden celok, sa vcelku ohraničili podľa etnického princípu.²⁶ A. Beskid sklzol k neúmerným územným požiadavkám pravdepodobne pod vplyvom amerických Rusínov, čo po návrate z Paríža do Prešova (26. marca 1919) prezrádza jeho list Augustínovi Vološinovi datovaný 5. apríla 1919. Oznamoval mu, že prešovská Karpatoruská národná rada žiada celú Šarišskú župu.²⁷

Na takéto požiadavky museli Slováci zareagovať. V čase konštituovania nového štátu však nechceli otvárať problém slovensko-rusínskeho vzťahu, ktorý by mohol skomplikovať celý štátotvorný proces,²⁸ ale svoju počiatočnú obavu z nepredvídaného vývoja potrebovali eliminovať. Podobne aj česká politika. Hlboké zasahovanie do územia Slovenska bolo neprípustné z viacerých príčin. Základná príčina spočívala v prevahe slovenského obyvateľstva vo všetkých východoslovenských župách, ďalšia zas v obave, že územie obývané Rusínmi a s autonómnym štatútom sa môže v budúcnosti stať súčasťou ruského alebo ukrajinského štátu a československý štát by tak prišiel nielen o územie, ale aj o slovenské obyvateľstvo. Zachovaný protokol²⁹ zo zasadnutia „uhorsko-ruského národa“ 21. januára 1919 v Chuste prezrádza, že Rusíni na východe Podkarpatskej Rusi, ktorá bola vtedy ešte stále súčasťou Uhorska, vnímali východoslovenské župy ako rusínske územie s dosahom až po Liptov a že ho chceli s územím Uhorskej Rusi pripojiť k nezávislej Ukrajine. V rezolúcii z tohto zasadnutia Centrálna ruská národná rada, ktorá tu vznikla a mala mať 100 členov zastúpených zo všetkých rusínskych oblastí, v mene všetkých Rusínov-Ukrajincov žiadala „zjednanie [zjednotenie – P. Š.] vsich Rusiniv Ukrajinciv z komitativ: Marmaroš, Ugoča, Bereg, Ung, Zemplin, Šaryš, Spiš i Abauj Torňa i prilučeniye Rusinami Ukrajincami zaselenich zemel do sobornoj Ukrainy...“.

Preto bolo potrebné poistiť pôvodné územie východného Slovenska ešte počas rokovaní mierovej konferencie v Paríži ako nedeliteľnú súčasť Československa, aby nejaké nepredvídané okolnosti nepriaznivo nezasiahli do utvárania

²⁶ Švorc, Peter: K otázke krajinskej hranice Podkarpatskej Rusi a Slovenska (1918–1923). In Peter Kónya – René Matlovič (ed.), *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny I*. Prešov 1997, s. 225–226.

²⁷ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938*. Prešov 1979, s. 86.

²⁸ List T. G. Masaryka ministromi Vavrovi Šrobárovi z 10. marca 1919. In *Nevidomi dokumenty z archivu T. G. Masaryka. Vybral a zostavil M. Mušínska*. In *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajinskoj kul'tury u Svydnyku* 21. Prešov 1998, s. 144.

²⁹ *Protokol pisanij 21. januara (sičňa) 1919 v Chusti na vsenarodnich zborach ugarsko-ruskago naroda, kotri vidbul sja v gimnastičnij sali deržavnoj gorožanskoj školy*. Súkromný archív PhDr. Mikuláša Mušínsku, DrSc., v Prešove.

československého štátneho územia. To bolo dôvodom, prečo z Paríža vycestoval na Slovensko Štefan Osuský, aby sám na vlastné oči videl a spoznal situáciu na východnom Slovensku. Jeho cesty sa stali podkladom pre správu na rokovanie mierovej konferencie o československo(slovensko)-rusínskej hranici.³⁰

Z Paríža informoval Vavra Šrobára o rusínskych územných požiadavkách Fedor Houdek a nabádal ho k tomu, aby slovenských županov v tých župách, o ktoré majú Rusíni záujem, poveril skontaktovať sa s rusínskou americkou delegáciou a zároveň nespúšťať ich z očí, „aby neurobili chyby a nepríjemné a vážne komplikácie“.³¹

V marci 1919 sa G. Žatkovič a J. Gardoš stretli s ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska Vavrom Šrobárom a informovali ho o požiadavke stanoviť hranicu medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou tak, že by zahŕňala aj Starolubovniansky okres v Spišskej župe, čo predpokladalo začleniť do Podkarpatskej Rusi aj severný Šariš a Zemplín.

V. Šrobár mal v tom čase už list od prezidenta T. G. Masaryka, ktorý ho žiadal, aby urobil všetko preto, aby sa predišlo slovensko-rusínskym sporom, no sám váhajúc, ako by sa čo najlepšie mala vyriešiť slovensko-rusínska hranica – či na základe etnografického princípu, alebo na administratívno-historickom základe.³²

Vavro Šrobár, tak, ako aj ostatní slovenskí politici, mal však v tejto otázke jasno. Pre Slovákov prichádzal do úvahy len administratívno-historický princíp. Otázna bola len Užská župa, ktorá bola etnicky po Užhorod viac slovenská ako rusínska a až od Užhorodu rusínska. V okrese Užhorod v roku 1910, podľa uhorskej štatistiky z roku 1910, z 26 994 obyvateľov tam žilo 9908 Slovákov a 5520 Rusínov. V ďalších okresoch západnej časti Užskej župy bol pomer Slovákov a Rusínov ešte výraznejší v prospech slovenského obyvateľstva. V okrese Veľké Kapušany z 18 292 obyvateľov sa k Slovákom hlásilo 6322 obyvateľov, no k Rusínom len 11, k Maďarom 11 582 obyvateľov okresu. V okrese Sobrance sa z 29 262 obyvateľov hlásilo k Slovákom 17 474, k Rusínom 6406 a k Maďarom 2764 obyvateľov.³³ V samotnom meste Užhorod žilo v roku 1910 16 919 obyvateľov. Z nich sa k Maďarom hlásilo 13 590, k Nemcom 1151 obyvateľov, k Slovákom 1219 a k Rusínom len 641 obyvateľov.³⁴

³⁰ Gessay, Ignác: Slovensko po oslobodení. Pittsburgh 1919, s. 45.

³¹ Vanat, Ivan: Narisy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938. Prešov 1979, s. 86.

³² List prezidenta T. G. Masaryka ministru zakordonnych sprav Edvardu Benešu vid 30 kvitňa 1919 roku. In Nevidomi dokumenty z archivu T. G. Masaryka. Vybral a zostavil M. Mušinka. In Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajinskoj kultury u Svydnyku 21. Prešov 1998, s. 145.

³³ Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 42 kötet. A Magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása. Budapest 1912, s. 262–263.

³⁴ Magyar statisztikai közlemények. Új sorozat. 42 kötet. A Magyar szent korona országainak 1910 évi népszámlálása. Budapest 1912, s. 262–263.

Otvorená otázka krajinskej hranice sa stala v rusínskych kruhoch zjednocujúcim prvkom rôznorodo politicky, konfesionálne, ale aj etnicky rozdelených Rusínov, ale len tých, ktorí žili na území obsadenom československým vojskom. Na jar 1919 ešte nebolo celkom jasné, komu bude v skutočnosti Podkarpatská Rus patriť, resp. komu budú patriť jej jednotlivé časti. Československo malo v rukách len územie v okolí Užhorodu. Maďarsku, a po vzniku Maďarskej republiky rád zas jej, patrila južná a centrálna časť Podkarpatskej Rusi a Marmarošská župa zas bola obsadená rumunskými vojskami. Odhliadnuc od toho, československí Rusíni od jari 1919 sa veľmi aktívne usilovali o to, aby územia obývané rusínskym obyvateľstvom tvorili jeden administratívny celok. S tým sa v podobe memoránd a petícií obracali najmä na prezidenta, ako na veľkú autoritu, aby na mierovej konferencii presadil ich územné požiadavky.

V Užhorode sa v apríli 1919 uskutočnilo viacero zhromaždení, z ktorých boli do Prahy posielané telegramy so žiadosťou nedeliť rusínske územie. 25. apríla 1919 v mene Ruskej národnej rady v Užhorode poslal prezidentovi Masarykovi obsiahly oficiálny list Dr. Simeon Sabov (podpísaný ako predseda) a Augustín Ivanovič Vačanin (podpísaný ako tajomník), v ktorom mu vyjadrujú radosť nad rozhodnutím mierovej konferencie pripojiť Karpatskú Rus k Československej republike, ale zároveň vyjadrujú znepokojenie nad stanovením slovensko-ruskej hranice. V mene užhorodskej národnej rady navrhovali, aby hranica začínala v tom bode Dunajca, kde prechádza do Haliče, potom smerovala na juh k Magure, odtiaľ na juhovýchod k prameňu Torysy (južne od dediny Torysa) až pod Prešov (Prjaševo), od Prešova po líniu na juhozápad (Šovarské hory/Slanské vrchy – P. Š.) ku hranici Zemplínskej stolice až k Novému mestu (Ujhel), odtiaľ hranicou republiky s Maďarskom, stanovenou mierovou konferenciou.³⁵ Uviedli aj historické argumenty, prečo má takto navrhovaná hranica svoje opodstatnenie a odvolávali sa na práce Bidermanna a tvrdenie, že Slováci zo Spiša, Šariša a Zemplína majú ruský pôvod. Na druhej strane, „ruský národ, žijúci medzi Poliakmi a Slovákami, z rôznych politických, náboženských a hospodárskych príčin hojne prijímal do svojho jazyka slovenské a poľské elementy...“, a preto sa dnes zdá, že v uvedených stolicach žijú Slováci a nie Rusíni. Ďalšou autoritou, na ktorú sa odvolávali, bol slovenský jazykovedec Samuel Czambel. Odmietli uhorské štatistiky po r. 1848, lebo tie vraj z obavy pred Ruskom boli falšované v prospech Slovákov, aby si Rusko nenárokovalo ruské územie Uhorska. Ako najpresvedčivejší dôkaz o ruskosti obyvateľstva na označenom území sú podľa nich kostoly a cirkev, ktoré jednoznačne hovoria v prospech Rusínov. V liste uviedli aj dôvod, prečo by sa mal stať Prešov súčasťou Karpatskej Rusi: „Karpatská Rus obzvlášť potrebuje mesto Prešov ako centrum prešovskej eparchie, keďže tam sa

³⁵ Archív Kancelárie prezidenta republiky (AKPR) Praha, inv. č. 205, kart. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

nachádzajú skoro všetky cirkevné a kultúrne úrady tejto eparchie.“ Zdôvodnili aj to, prečo sa tu žijúci Slováci nemusia obávať Karpatskej Rusi a dodali: „Rozvoj ruskej kultúry v týchto končinách nemôže nijako prekážať tamojším Slovákom katolíkom a protestantom v slobode slovenskej kultúry, ale ešte im pridá dôvod naučiť sa ruský jazyk a utvoriť tak most pre ľahšie zblíženie Československej republiky a Zakarpatskej Rusi.“ Vážnym dôvodom pre takéto usporiadanie Karpatskej Rusi boli podľa nich hospodárske dôvody.³⁶

27. apríla 1919 poslal Augustín Vološin prezidentovi Masarykovi telegram, v ktorom v mene spolku Ruský klub v Užhorode protestoval proti deleniu územia bez súhlasu Rusínov. Písal: „Členovia a všeobecne karpatsko-ruské obyvateľstvo stojí pevne a neochvejne na teritoriálnej nedeliteľnosti už oslobodenej karpatoruskej krajiny, ale i stonajúcej pod poľským jarmom Lemkovštiny...“ Ďalej sa odvolával na právo národov na sebaurčenie, podľa ktorého ruské obyvateľstvo na oboch stranách Karpát má právo žiť spolu a „ustanoviť medzi nimi teraz politickú hranicu je prostou nemožnosťou. Nikdy nebudeme súhlasiť so zamýšľaným rozdelením. Len spolu s Lemkami sa môžeme slobodne rozvíjať v hraniciach našej republiky a radovať sa z oslobodenia karpatskoruského obyvateľstva od ťažkého jarma“.³⁷ T. G. Masaryka dokonca zvolili za čestného člena Ruského klubu, rátajúc s tým, že i takéto gesto zo strany Rusínov pomôže presvedčiť Masaryka, aby zasiahol v prospech ich požiadaviek.

Tieto i ďalšie rusínske aktivity mobilizovali aj Slovákov – tak politických činiteľov, ako aj východoslovenskú inteligenciu a následne aj obyvateľstvo jednotlivých dedín, ktoré sa cítilo byť ohrozené rusínskymi požiadavkami a už nechcelo patriť pod inú jurisdikciu ako slovenskú, resp. ešte československú.

Agitačnú kampaň za slovenskú i za rusínsku národnosť spustila na východnom Slovensku správa o chystanom súpise obyvateľstva. Ten zamýšľal urobiť Vavro Šrobár pre potreby mierovej konferencie a následne pre organizovanie správy, ktorá sa na Slovensku ešte len tvorila. Uskutočniť sa mal v rozpätí od 24. marca až do 2. apríla 1919.³⁸

Na oboch stranách existovali obavy zo skreslenia výsledkov súpisu obyvateľstva vo východoslovenských župách. Šlo o gréckokatolíkov, nazývaných rusnákmi. Rusínska strana, počnúc cirkevnou gréckokatolíckou hierarchiou, označovala všetkých gréckokatolíkov za Rusínov, slovenská strana to zas odmietala poukazujúc, že na východnom Slovensku sa už v predchádzajúcich storočiach stali gréckokatolíkami aj tu žijúci Slováci a dokonca už, podľa slovenskej argumentácie, tvoria väčšinu gréckokatolíckych veriacich. Týkalo sa to, podľa

³⁶ AKPR Praha, inv. č. 205, kart. 5, sign. D.6863/a – Podkarpatská Rus.

³⁷ VHA Praha, fond P. R., k. N. 1., inv. č. 77–78. Telegram prezidentu Masarykovi. Užhorod 27. IV. 1919.

³⁸ Tišliar, Pavol: Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava 2007, s. 33–34.

uhorskej štatistiky z roku 1910, 191 542 gréckokatolíkov, čo z celkového počtu 723 897 obyvateľov východného Slovenska predstavovalo 26,45 % jeho obyvateľov.³⁹ Nebol to teda zanedbateľný počet ľudí, ktorí by posilnili jednu alebo druhú národnosť, a tým aj ich územné požiadavky.

Z rusínskej strany pred sčítaním obyvateľstva aj na jar, aj v auguste 1919, kedy sa sčítanie kvôli komplikujúcej sa situácii uskutočnilo, zaznievali obavy, aby sa národné vlnné rusínske obyvateľstvo nehlásilo pod rôznymi tlakmi zo slovenskej strany k Slovákom, neoslabilo tak vlastnú etnicitu a následne prekázalo vytvorenie požadovanej veľkej Karpatskej Rusi.

Slovenské obavy z rusínskych aktivít mali pozadie v maďarských aspiráciách znovo získať ak nie celé, tak aspoň východné Slovensko. No a s promaďarskou orientáciou sa ešte v prvom polroku 1919 netajili mnohí gréckokatolícki kňazi. Ich veľká autorita v dedinskom prostredí dokázala zastrašiť, alebo aspoň zmiasť, ich veriacich. Keď v novembri a decembri 1918 po prvých správach, že sa Slovensko stane súčasťou československého štátu, začali na mnohých dedinách obyvatelia vztyčovať slovenské zástavy, boli tieto zástavy za asistencie maďarských žandárov strhávané a hrozilo internovanie tých, čo odmietali Uhorsko. Po odchode maďarského žandárstva z východného Slovenska eliminovali v prvých mesiacoch nového roku pročeskoslovenské aktivity mnohí miestni gréckokatolícki duchovní. Tí hrozili, že po návrate Maďarov dajú pozatvárať všetkých odbojníkov.⁴⁰ Toto sa dialo v čase, keď maďarská vláda vedená novým premiérom Dénesom Berinkeym vydala 12. marca 1919 ľudový zákon č. XXX o samospráve Slovenskej krajiny, ktorý mal podobný charakter ako zákon č. X. o Ruskej Krajine.⁴¹ V podstate ním len provokovala Slovensko, no zároveň aj zasievala semienko pochybností o stabilite nových pomerov. Dialo sa to tiež v čase, keď M. Károlyi odovzdával moc maďarským boľševikom, ktorí chceli nastoliť diktatúru proletariátu nielen v Maďarsku, a keď sa v Budapešti pripravovali letáky oslovujúce ľudí na Slovensku týmito slovami: „Vojáci, zřízenci České republiky a lidé na Slovensku! V Uhrách nastal den zúčtování dělnictva s kapitalismem...“, ktorými dávali jasne najavo, ako vidia Slovensko a čo s ním plánujú.

Na území Podkarpatskej Rusi, ktorá ešte stále bola pod maďarskou vládou, sa po prevzatí moci maďarskými komunistami taktiež zmenila situácia. 22. marca

³⁹ Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880–1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženskej príslušnosti. Zostavil Juraj Majo. Bratislava 2012, s. 1871–1875.

⁴⁰ Štátny archív Prešov, fond Šarišská župa. Hlavný župan 1861–1922, inv. č. 1697: List gréckokatolíckych veriacich z Miklušoviec, Sedlíc a Suchej Doliny županovi Šarišsko-zemplínskej župy P. Fábrymu z apríla 1919.

⁴¹ Fischer, Holger: Oszkár Jászi und Mihály Károlyi. Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919. München 1978, s. 149–150; Hajdu, Tibor: Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom [Maďarská buržoázno-demokratická revolúcia 1918]. Budapest 1968, s. 170.

1919 bola v rezidencii guvernéra Ruskej Krajiny v Mukačeve ustanovená Rada pracujúcich a dedinských poslancov, ktorá sa obrátila na obyvateľstvo s výzvou, aby podporili proletársku revolúciu a zakladali miestne rady.⁴²

Vláda Bélu Kuna schválila 2. apríla 1919 dočasnú ústavu Maďarskej republiky rád (MRR) a rovnako začiatkom apríla 1919 aj ústavu Ruskej Krajiny, ktorá sa stala súčasťou MRR ako jej autonómna súčasť. Podľa tejto ústavy sa malo autonómne územie Ruskej Krajiny skladať z piatich žúp – Marmarošskej, Berežskej, Užskej, Zemplínskej a Šarišskej.⁴³ V skutočnosti bola vláda sovietskych len v Berežskej župe a v častiach Marmarošskej a Užskej župy, no daná ústava jasne naznačovala možnú a chcenú rozpínavosť sovietskej maďarskej Ruskej Krajiny.

Táto situácia urýchlila rokovania predstaviteľov všetkých troch hlavných ruských národných rád o zjednotení do jednej národnej rady. 8. mája 1919 sa konala schôdza užhorodskej, prešovskej a chustskej Ruskej národnej rady v Užhorode. Jej účastníci vytvorili Centrálnu ruskú národnú radu, ktorá sa vyslovila za pripojenie k ČSR, ale súčasne znovu nastolili požiadavku posunúť krajinskú hranicu až po rieku Poprad.⁴⁴ Cesta 105-člennej Centrálnej ruskej národnej rady do Prahy mala nielen demonštrovať ochotu Rusínov žiť v Československu, ale aj ich snahu nedopustiť rozdelenie rusínskeho obyvateľstva do dvoch správnych celkov.

Rusínske aktivity vo vzťahu k slovensko-podkarpatskoruskej hranici nemohli ostať nepovšimnuté zo slovenskej strany, hoci im slovenskí politici dlho neprisovali veľkú váhu. Tí, ktorí pôsobili v Prahe to však videli ako väčší problém, ktorý by sa nemal podceňovať. Preto začiatkom júla 1919 Ivan Markovič písal Vavrovi Šrobárovi: „V súvisi s Rusínmi na žiadosť Dr. Staška upozorňujem na naliehavosť riešenia otázky hraníc rusínskeho územia. Je treba, aby na základe návrhu rusínskej rady, názorov prof. Dvorského a p. Choteka bol čím skôr pripravený náš návrh o tejto veci.“⁴⁵ Návrh však oficiálne nebol ani vypracovaný, nieto predložený. Slovinci sa spoliehali aj na podporu českej politickej scény, ktorá sa ale dostávala do zložitej situácie, ako vyhovieť obom a nič pritom nestratiť. Tej bolo jasné, že Československo nemôže existovať bez Slovenska, ale bez Podkarpatskej Rusi áno. Preto sa väčšina popredných českých politikov odvolávala na Parížsku mierovú konferenciu ako hlavného garanta

⁴² Usenko, V. V.: Vplyv Velykoji Žovtvenoji socialistyčnoji revoluciji na rozvytok revolucijnogo ruchu v Zakarpatti v 1917–1919 rr. Kyjiv 1955, s. 129; tiež: Vanat, Ivan: Narysy novitnoji istoriji ukrajinčiv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938. Prešov 1979, s. 90.

⁴³ Usenko, V. V.: Vplyv Velykoji Žovtvenoji socialistyčnoji revoluciji na rozvytok revolucijnogo ruchu v Zakarpatti v 1917–1919 rr. Kyjiv 1955, s. 132–133.

⁴⁴ Žatkovič, Grigorij: I. Otkrytie – eksposé Dr. G. J. Žatkoviča, byvšeho Gubernatora Podkarpatskoj Rusi. Homestead, Pa, 1921, s. 10–11.

⁴⁵ Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond Ivan Markovič, kart. 1, List I. Markoviča V. Šrobárovi, Praha 5. 7. 1919.

stanovených hraníc, vrátane krajinskej hranice, no sľubujúc Rusínom, že sa postupne všetko vyrieši k všeobecnej spokojnosti. V zákulisí robila opatrenia, aby stanovená krajinská hranica zostala neporušená a aby sa zodpovednosť za jej podobu preniesla na dohodové mocnosti. Prezrádza to aj list T. G. Masaryka E. Benešovi do Paríža, za ktorým sa 23. júla 1919 vybral z Prahy G. Žatkovič: „Ide k Vám Žatkovič. Jedná sa o hranice Rusínie a potvrdenie jej správy. Rusíni vychádzajú z mapy Černigovského z r. 1857, ale ona nie je presná. Máme mapu Lemomiéra, tá je úplne iná. Pripravuje sa nové sčítanie obyvateľstva. Kým by Dohoda mohla vymedziť územie, ktoré nevyvoláva pochybnosti, a to od Užhorodu na sever. Musíme konštatovať dočasnosť riešenia tejto otázky a zabezpečiť jej definitívne usporiadanie v neskoršej dobe. Ak by hranicu určila Dohoda, nikto by nemohol Žatkovičovi povedať, že zapredal Rusínov. Proti nemu stoja Slováci.“⁴⁶

G. Žatkovič v Paríži u Beneša nepochodil. Ten mu povedal, že Dohoda má momentálne záujem na čo najkratšej krajinskej hranici, ale nie je vylúčené, že táto otázka ostane len československou záležitosťou a v takom prípade sa vyrieši po upokojení pomerov. 10. septembra 1919 bola podpísaná v Saint-Germain-en-Laye mierová zmluva s Rakúskom, obsahujúca aj sprievodné zmluvy medzi spojeneckými veľmocami a Československom, v ktorých bola Podkarpatská Rus uznaná ako autonómna súčasť ČSR, no s hranicou, s ktorou Rusíni vôbec neboli spokojní.

Na výsledky saintgermainského rokovania zareagovali aj americkí a kanadskí Rusíni a Ukrajinci. 19. septembra 1919 uverejnili vo Washingtone Memorandum a deklaráciu Ruskej národnej rady Karpatskej Rusi v Lvove, Ligy pre oslobodenie Karpatskej Rusi v Amerike a Ligy pre oslobodenie Karpatskej Rusi v Kanade⁴⁷, ktoré adresovali mierovej konferencii a vládam víťazných mocností. V Memorande ostro protestovali proti tomu, že sa Halič dostala pod správu Poľska, žiadali, aby bola vytvorená samostatná vláda pre územie Karpatskej Rusi, ktoré by bolo pod patronátom Spoločnosti národov až dovtedy, kým sa obnoví demokratické Rusko. Súčasťou Memoranda bola aj mapa územia, na ktorom v kompaktných celkoch, resp. aj v zmiešaných oblastiach žili karpatskí Rusíni a ktorá vyznačovala predstavu uvedených orgánov, ako by mala vyzeráť Karpatská Rus. Južná hranica tejto Karpatskej Rusi prebiehala severovýchodným Slovenskom, kopírujúc južnú hranicu inej („Beskidovej“ – P. Š.) Karpatskej Rusi, ako si ju ešte na začiatku roku 1919 predstavovala prešovská

⁴⁶ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny. I. 1918–1938*. Prešov: SPN, 1979, s. 99.

⁴⁷ Archiv School of Slavonic and East European Studies (SSEES) London University, Collection SEW (Seton-Watson) (1905–1951). Memorandum and Declaration of the Russian National Council of Carpatho-Russia in Lvov, of the League for the Liberation of Carpatho-Russia in America and of the League for the Liberation of Carpatho-Russia in Canada.

Karpatoruská národná rada a ako ju A. Beskid požadoval v Prahe i na mierovej konferencii v Paríži.

Koncom septembra 1919 sa v Prahe zišli zástupcovia Slovákov a Rusínov, ktorí mali rokovať o úprave spoločnej hranice. Slovenskú stranu zastupoval Igor Hrušovský, Jozef Škultéty, Karel Chotek a Viktor Dvorský, poslední dva ja ako odborníci na etnické a geografické reálie, ktorých do komisie menoval Vavro Šrobár ako minister s plnou mocou pre správu Slovenska.⁴⁸ Rusínsku stranu zastupoval Anton Beskid, Emilian Nevický, Augustín Vološin a Eugen Puza. Územné požiadavky Rusínov predložil A. Beskid. Požadoval celú Zemplínsku župu a takmer celú Šarišskú župu a Staroľubovniansky okres zo Spišskej župy. Slovenská delegácia bola ochotná rokovať o hraničnej línii v Šarišskej župe: od Zborova cez Hažlín, Berezovku a Kurimu; v Zemplínskej župe v línii – Hanušovce, Matiaška, Snina; v Užskej župe v línii Nemecká Poruba (Poruba pod Vihorlatom), Jasenov, Sobrance, ďalej Koňuš, Krčava, Nemecké, Čop. Územie na sever od vyznačenej línii by podľa slovenskej delegácie mohlo pripadnúť Podkarpatskej Rusi. Delegácie sa však nedohodli. Slovenská navrhla, že po prerokovaní predloží rusínskym zástupcom v písomnej podobe svoje stanovisko ku spoločnej krajinskej hranici. Na radu T. G. Masaryka však písomné stanovisko nevypracovala a rusínskej delegácii neodovzdala. Martinské Národné noviny z 18. novembra 1919 na stroskotanie rokovaní zareagovali tak, že vďaka maximalistickým požiadavkám Rusínov sa dohoda nedosiahla.

9. októbra 1919 sa v Užhorode konal zjazd „delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš“, ktorý v rezolúcii vyhlásil príslušnosť rusínskeho obyvateľstva k ruskému národu a potom žiadal splnenie všetkých bodov mierových zmlúv, ktoré sa týkajú Podkarpatskej Rusi. V bode IX tejto rezolúcie uviedol: „Protestujeme proti odtrhnutiu západoruských území a žiadame, aby kvôli spravodlivému rozhodnutiu tejto otázky bola zostavená komisia československo-ruská na preskúmanie sčítania ľudu a na definitívne určenie západných hraníc podľa zásady sebaurčenia národov.“⁴⁹ Na zjazde, ktorý narušil dovtedajšiu jednotu CRNR, vládla protislovenská nálada, ktorá sa odrazila aj vo formulácii desiateho bodu rezolúcie.

Rokovania podkarpatských Rusínov v Prahe so slovenskými zástupcami a tiež československou vládou koncom septembra 1919 sa odrazili v posune správneho územia Podkarpatskej Rusi na západ od hranice, ktorá bola stanovená Najvyššou radou. V Generálnom štatúte pre organizáciu a administráciu Podkarpatskej Rusi z 18. novembra 1919 bolo zahrnutých do administratívnej

⁴⁸ AKPR Praha, inv. č. 205, kart. 5, sign. D. 6863/e – Podkarpatská Rus. List ministra s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobára Kancelárii prezidenta republiky z 26. 9. 1919.

⁴⁹ AKPR Praha, inv. č. 205, kart. 5, sign. D.6863/e – Správa o zjazde delegátov ruského obyvateľstva všetkých častí Karpatskej Rusi od Spiša až po Marmaroš.

správy Podkarpatskej 32 obcí s 25 260 obyvateľmi.⁵⁰ To slovenská strana pokladala za spravodlivý ústupok Podkarpatskej Rusi s tým, že ďalšie zmeny krajinskej hranice sú ešte otvorené pre ďalšie rokovania, ktoré mali nasledovať neskôr.

Stanovenie krajinskej hranice autonómnej Podkarpatskej Rusi nebolo len prázdny a formálnym aktom, ako by sa to mohlo javiť z hľadiska zachovania celistvosti štátu, ktorú už podľa Generálneho štatútu, a potom aj podľa ústavy ČSR, nemohla narušiť žiadna autonómia.

K tejto hranici, ak si budeme všímať len obyvateľstvo žijúce na území Užskej, Zemplínskej a Šarišskej župy, mali obyvatelia rozporuplné stanoviská. Počiatkové obavy boli z toho, aby krajinská hranica nedostala taký charakter, aký mala vnútroštátna hranica medzi Rakúskom a Uhorskom po ich vyrovnaní v r. 1867, aby nebola prekážkou pre vzájomné kontakty ľudí z jednej i druhej strany hranice. Aj pri vtedajšej väčšej izolovanosti dedín existovali rodinné zväzky medzi obyvateľmi rôznych obcí, ktoré by, ako sa obyvateľstvo nazdávalo a obávalo, mohli byť narušené. Pritom rodinné zväzky neboli len medzi Slováckmi, či len medzi Rusínmi, ale aj navzájom. Prirodzene existovali slovensko-rusínske manželstvá, a teda rodinné zväzky, ako je to v kontaktných interetnických územiach bežné. Obyvatelia tých dedín Užskej župy, ktoré boli v spádovej oblasti Užhorodu a patrili Slovensku, mali pochybnosti, či im hraničná čiara neskomplikuje cesty do tohto veľkého a teraz už hlavného mesta Podkarpatskej Rusi, kde prichádzali za lekárom, advokátom, obchodom a pod.

Medzi slovenským obyvateľstvom Sobranceckého a Kapušianskeho okresu, patriacich do Užskej župy, však prevládali obavy, aby sa v neskoršom období na základe politických rokovaní rusínskej a slovenskej strany nestali súčasťou Podkarpatskej Rusi. Tieto obavy boli veľmi výrazné. Slovenské obyvateľstvo sa obávalo odčlenenia od slovenského národného celku, ktorý mal po prevrate diametrálne odlišné postavenie ako predtým, malo svoj štát a stalo sa v ňom svojím pánom. Podkarpatská Rus už predstavovala cudziu správnu jednotku, pri ktorej neustále hrozilo, aspoň to tak vyplývalo z protičeskoslovenskej maďarskej agitácie, že sa v krátkom čase opäť môže stať súčasťou Maďarska. Ak československej moci verili, že je schopná obrániť svoje východné územie, neboli si istí, že to isté urobí aj v prípade svojho autonómneho územia. Zazneli tiež obavy z rusínskej dominancie, ale zdá sa, že tie neboli ani všeobecné, ani prevládajúce.

Českí úradníci, ktorí prichádzali do Užhorodu, ale ktorí pomerom, obyvateľstvu, jeho etnickej, jazykovej a konfesionálnej stránke ešte veľmi nerozumeli, podávali do Prahy ministromi školstva a Kancelárii prezidenta republiky napr. takéto správy o tunajších pomeroch: „Kraj ten, ležící větší částí

⁵⁰ Houdek, Fedor: Mierová konferencia v Paríži. In Prúdy, 14, 1930, č. 10, s. 613.

na západním břehu řeky Uže, jest jazykově velmi smíšený. Okres Sobranecký jest až na dvě školy slovenský, pokud se tu totiž o slovenštině může vůbec hovořiti. Obyvatelé přiznávají se sice k Slovákům, jsou většinou katolíci, píší latinkou, ale mluví nářečím, které jest přechodem mezi slovenštinou a ruštinou. Okres Kapušanský je z jedné třetiny slovenský, a zvláště pestrá směsice národností je v samém městě Užhorodě...⁵¹ Kým českí úředníci boli pre tamojší východoslovenský dialekt v rozpakoch, o aké obyvateľstvo tu vôbec ide, samotné obyvateľstvo Sobraneckého okresu čoraz častejšie intervenovalo na slúžnovskom okrese v Sobranciach, že nechce byť pripojené k Podkarpatskej Rusi. 2. novembra 1919 sa stretli richtári zo slovenských obcí Sobraneckého, Užhorodského a Kapušianskeho okresu v Zalužiciach neďaleko Michaloviec a tu spísali petíciu pre Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, odmietajúc ňou začlenenie ich obcí do Podkarpatskej Rusi. Písali: „Slávna Ministeria Čs. Republiky s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave. Dňa 2-ho novembra okolite obce v Zalužiciach sme sa shromaždili a jednoduše nasledujúce sme sa usniesli: 1. Všetci obyvatelia Sobraneckého okresu, slovenské obce Užhorodského a Kapušanského, hrozíme sa proti pripojeniu ku Karpatskej Ruskej Krajine a žiadame, by sme jako uvedomení Slováci ku Slovensku oddelení boli, lebo len ako občania Čs. Rep. chceme byť! My okolo Michaloviec ležiace obce žiadame, by sme, – ponevác Sobrance a ešte ďalej Užhorod, od nás velmo ďaleko ležia – ku Michalovcam pripojení boli!... Úctive prosíme Slávnu Ministériu, ráčte žiadosť našu splniť, lebo ľud zato vo veľkom nepokoji je! V Zalužiciach 3. novembra 1919. V mene obyvateľstva na večnú slávu Čs. Republiky.“

Potom nasleduje 16 podpisov a obecných pečiatok, potvrdzujúcich pravosť tohto dokumentu.⁵² Podobná situácia bola aj v Šarišskej a Zemplínskej župe, o čom o niekoľko rokov neskôr napísal v správe pre Prezídium ministerstva vnútra úradník Prezídia krajinského úradu v Bratislave: „Snaha Rusínov o posunutie hraníc P. Rusi na západ až po Poprad budí medzi východnými Slovákmi len neľubosť a odpor.“⁵³ Ale tiež aj napätie, ktoré narúšalo dovtedy normálnu a nekonfliktnú atmosféru medzi slovenským a rusínskym obyvateľstvom. Podľa tvrdenia Jána Rumana, profesora na evanjelickom kolégiu v Prešove a oblastného tajomníka Slovenskej ligy, sa „otázka slovensko-rusínskeho pomeru stala akútnym problémom od okamžiku, ako podkarpatskoruskí autonomisti v čele s bývalým guvernérom Podkarpatskej Rusi dr. H. Žatkovičom začali sa

⁵¹ AKPR Praha, inv. č. 205, kart. 5, sign. D.6863/e – III. úřední zpráva referenta školství (Josef Pešek), 7. 10. 1919.

⁵² Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, fond MPS, prez. II., 1920, kart. 5, spis č. 9492/19. Boli to dediny: Čečehov, Fekišovce, Hažín, Hnojné, Jastrabie, Jovsa, Kaluža, Klokočov, Kusín, Lúčky, Stráňany, Trnava, Úbrež, Vinné, Zavadka, Zalužice.

⁵³ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, inv. č. 58, kart. 5 – Ruská otázka v Prešove.

domáhať pripojenia t. zv. Makovice v Šariši, celého Zemplína a slovenskej čiastky užhorodskej župy k Podkarpatskej Rusi“.⁵⁴

Treba však povedať, že existovali aj opačné snahy, a to aj u slovenského obyvateľstva, ktoré chcelo, aby ich obec bola súčasťou Podkarpatskej Rusi. 18. novembra 1920 prišli zástupcovia obce Zohor na župný úrad v Užhorode so žiadosťou, aby ich obec bola pričlenená do Užhorodského okresu, a teda aj k Podkarpatskej Rusi. Dôvody boli pragmatické. Sobrance, ako sídlo okresu boli od Zohora vzdialené 20 km, Michalovce, ako sídlo župy 40 km a Užhorod len 6 kilometrov, čo Zohorčanom vyhovovalo najmä pri vybavovaní úradnej agendy.⁵⁵ Časť Zohorčanov však bola proti.

Nespokojnosť so začlenením niektorých obcí Kapušianskeho okresu do Slovenska bola najmä medzi maďarským obyvateľstvom. Krátko po začlenení Podkarpatskej Rusi do Československa a udalostiach spojených s Maďarskou a Slovenskou republikou rád, Maďari, ktorí sa stali občanmi Československa sa verejne neangažovali. No v roku 1922 už áno, a to aj spísaním petícií 29 obcí Kapušianskeho okresu, v ktorých žili Maďari, aby boli naspäť pričlenené do Užhorodského okresu, a teda i do Podkarpatskej Rusi. Petície boli určené predsedovi vlády E. Benešovi, ktorému v zdôvodnení uvádzali hospodárske, obchodné, politické, kultúrne dôvody, s ktorými je spätý ich každodenný život.⁵⁶

Sčítanie obyvateľstva na Slovensku v roku 1919, ktoré sa uskutočnilo v auguste, vyvolalo po zverejnení výsledkov rozporuplné reakcie, medzi ktorými u rusínskych politikov prevládali pocity rozčarovania.

Rusínsky poslanec Juraj Lažo, pochádzajúci zo Svidníka, ktorý sa dostal do parlamentu ako poslanec za sociálnodemokratickú stranu, vo svojom parlamentnom vystúpení kritizoval postup pred a pri sčítaní obyvateľstva na severovýchodnom Slovensku, na základe ktorého sa potom stalo, že v r. 1919 tu bolo napočítaných len 148 rusínskych obcí, kým Maďari v r. 1910 ich napočítali 295, „to znamená, že za 9 rokov 147 rusínskych dedín na Slovensku zmizlo – všetky tieto obce sa stali slovenskými. Kečkovce, Rostoky sú označené za čisto slovenské obce, a pritom žijú v nich samí Rusíni, niet tam jediného Slováka. Takéto údaje boli uvedené len preto, aby pomaly Rusínov previedli za Slovákov a nepripojili k Podkarpatskej Rusi“.⁵⁷ Nelichotivé prípady uvádzal aj Nikolaj Beskid.

⁵⁴ Ruman, Ján: Otázka slovensko-rusínskeho pomeru na východnom Slovensku. Košice 1935, s. 5.

⁵⁵ Žiadosť zástupcov obce Zohor o pričlenení ich obce k Podkarpatskej Rusi uverejnil: Lichtej, Igor: Administratívne rozmežovanie čechoslovackoju vladouju terytoriji užgorodskoj i zemplynskoj žup u 1920–1921 roku. In Istoryčeskij časopys z bogemistyky i slovakytyky. Vypusk 3: Slovaky i Zakarpattja. Užgorod 2013, s. 72–73.

⁵⁶ NA, PMR-S 1918–1942, kart. 109, č. 10403/381/22 – Žádost o připojení 29 obcí z Slovenska ke Podkarpatské Rusi. 14. 4. 1922.

⁵⁷ Lažo, Juraj: Russkomu narodu na Slovensku. Vyšnij Svidnik na Slovensku 1924, s. 3.

Tvrdil, že pri sčítaní obyvateľstva sčítací komisári zisťovali etnickú príslušnosť otázkou, na ktorú nemalo obyvateľstvo možnosť odpovedať tak, aby sa prihlásilo k Rusínom. Podľa neho na niektorých miestach zazneli otázky ako: „Hovoríš a rozumieš po slovensky?“ Alebo: „Si Maďar alebo Slovák?“ Opýtaný zákonite odpovedal na prvú otázku kladne a ak sa mal prihlásiť k maďarskej etnicite a bol Rusínom, tak radšej volil slovenskú národnosť. Ak niekto odpovedal, že je Rusín, tak sa mu, podľa Beskida, sčítací komisár vyhrážal, že ho zapíše k Maďarom. Takéto praktiky spôsobili rapidný úbytok príslušníkov rusínskej národnosti. Napríklad v Šariši klesol počet Rusínov v roku 1919 z 34 000 (údaj z roku 1900) na 9202 obyvateľov.⁵⁸

Ivan Vanat vo svojej práci porovnáva údaje o počte obyvateľstva na území Slovenska v r. 1910, keď sčítanie robili Maďari, a v r. 1919, keď sčítanie robili „Čechoslováci“. V r. 1910 bolo napočítaných 1 708 592 Slovákov, v r. 1919 1 940 980, teda viac o 232 388. V r. 1910 bolo napočítaných 152 353 Rusínov, v r. 1919 134 761, teda menej o 17 597.⁵⁹ Podľa neho to bolo výsledkom odnárrodnovacej akcie Slovákov. Porovnávanie štatistických údajov je však v takomto prípade veľmi problematické. Výsledné čísla neprezrádzajú, či sú v nich zahrnuté presne tie isté obce z r. 1910 a z r. 1919. To sa nepodarilo zistiť Štátnemu štatistickému úradu ani neskôr – v r. 1921, keď sa konalo sčítanie obyvateľstva ČSR k 15. februáru 1921, ktoré bolo už premyslene pripravené. Údaj 232 388 Slovákov predstavujúci ich nárast sa týka celého územia Slovenska, teda aj jeho južných častí, na ktorých sa po prevrate k slovenskému národu prihlásilo podstatne viac obyvateľstva ako v r. 1910. Údaj 17 597 Rusínov predstavujúci pokles ich počtu v r. 1919 sa týka len severovýchodného Slovenska. No a potom tu pristupuje už viackrát spomínaná otázka gréckokatolíckeho obyvateľstva, ktorá predtým komplikovala a zneisťovala výsledky sčítacích akcií. Už toto sú skutočnosti, ktoré porovnanie problematizujú. Treba však povedať, že v r. 1919 prebiehala na sporných územiach východoslovenských žúp propagandistická kampaň a že sa našli úradníci, ktorí skutočne Rusínov poškodili. Potvrdzujú to aj slová slovenského užhorodského župana Ladislava Moyša, ktorý priznáva, že „v niektorých východných župách naši ľudia skutočne im (Rusínom – P. Š.) robia krivdu...“⁶⁰ Vavro Šrobár na porade županov 15. novembra 1919 v Košiciach informoval, že z oblastí, ktoré sa pokladajú za rusínske, dostáva jeho ministerstvo žiadosti, aby zostali v rámci Slovenska a že tieto žiadosti ministerstvo musí taktiež zohľadniť.

⁵⁸ Beskid, Nikolaj A.: *Karpatskaja Rus*. Prešov 1920, s. 19.

⁵⁹ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny*. I. 1918–1938. Prešov 1979, s. 115.

⁶⁰ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny*. I. 1918–1938. Prešov 1979, s. 114.

3. decembra 1919 zasadal Klub slovenských poslancov a zaoberal sa otázkou hraníc. Výsledky sčítacej akcie ponúkali nové riešenie, ktoré slovenskí poslanci boli ochotní akceptovať, a to odstúpenie územia Podkarpatskej Rusi medzi riekou Cirocha a Uh až po samotný Užhorod. Hranica však mala ďalej prebiehať po línii určenej mierovou konferenciou.⁶¹

Tento návrh, s ktorým sa oboznámil G. I. Žatkovič v januári 1920 a s ktorým nesúhlasil, nebol po vôli ani českým vládnym kruhom, tým ale z iného dôvodu. V tom čase ešte nebola presne stanovená hranica s Ruskom a podľa niektorých informácií, ktoré Československo malo, hranica mala prechádzať Haličou po rieke San a dotknúť sa Československa na hrebeňoch Karpát. Vtedy sa uvažovalo o výstavbe železnice zo Stakčína do Sanoku, ktorá by bola výhodnou obchodnou spojnicou. Slovenský návrh však zužoval územie Československa a vlastne eliminoval možnosť plánovaného československo-ruského železničného spojenia. Do hry o krajinskú hranicu teda vstúpili ďalšie záujmy a rokovania o nej podstatne sťažili. V tomto prípade to však už slovenský záujem nebol hlavným dôvodom pre spomalenie rokovaní o zmene krajinskej hranice.

Koncom januára 1920 prišiel do Prahy G. Žatkovič spolu s ďalšími členmi Direktória Dr. J. Braščajkom a Dr. E. Toronským rokovať o zmene pomorov na Podkarpatskej Rusi. V mnohých záležitostiach našli s československou vládou kompromisné riešenia, len pri otázke krajinskej hranice so Slovenskom hrozilo, že rokovania skončia fiaskom. To už Žatkovič hrozil demisiou z funkcie šéfa Direktória. Zastavil ho len príslub, že bude vytvorená Guberniálna rada a Žatkovič sa stane guvernérom Podkarpatskej Rusi. Navyše zakrátko mala byť prijatá Ústava ČSR, v ktorej bola zakotvená autonómia Podkarpatskej Rusi, čo dávalo Rusínom nádej na priaznivé vyriešenie jej západnej hranice. Predsedovi vlády V. Tusarovi sa podarilo presvedčiť Žatkoviča, aby pristúpil na stanovisko vlády, že zlúčenie všetkých Rusínov do jedného administratívno-správneho celku by malo nateraz ostať „jich politickým ideálom, jehož se mohou domáhati prostředky ústavními, že však dlužno vycházeti od právního stavu, stvořeného ohledně hranic rozhodnutím velmocí... Tímto stanoviskem svým umožňuje Dr. Žatkovič další spolupráci s ním a možno přistoupiti k obsazení místa guvernéra v Podkarpatské Rusi příslušníkom většiny národa, jenž území to obývá v osobě Dra. Žatkoviče.“⁶²

Rozhovory, ktoré potom ešte prebiehali v Prahe medzi G. Žatkovičom, A. Švehlom a M. Hodžom síce vyústili do dohody vytvoriť tri pracovné komisie

⁶¹ NA, PMR-S 1918–1942, kart. 56, č. 2319, ai. 21 – Organizace správy Podkarpatské Rusi – účast ministerstva vnitra. Praha 24. ledna 1921. Správa adresovaná Prezídium ministerskej rady v Prahe.

⁶² NA, PMR-S 1918–1942, kart. 56, č. 12039. Návrhy presidia ministerskej rady na úpravu poměrů v Podkarpatské Rusi. Materiál prezidia ministerskej rady zo dňa 20. IV. 1920.

– územnú, ústavnú a administratívnu, ktoré sa mali zaoberať aj vyriešením spornej hranice, ale členovia komisií sa ani nestretli, takže celá Žatkovičova iniciatíva vyšla nazmar.

Slovensko-rusínske vzťahy ako komplikovaný faktor československej reality

Neuzavretie otázky krajinskej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou tak, ako si to Rusíni priali, ostávalo v Československu traumou vnútro-politických pomerov celého medzivojnového obdobia. To, že sa východoslovenské župy, resp. ich severné oblasti, nestali súčasťou Podkarpatskej Rusi, kalilo nielen rusínsko-slovenské vzťahy, ale aj rusínsko-české. Tie najmä z dôvodu, že Rusíni obviňovali českých politikov z nadŕžania Slovákom na úkor Podkarpatskej Rusi a Rusínov vôbec.

Na druhej strane, fakt, že Podkarpatská Rus mala autonómiu, ale viac na papieri ako v skutočnosti, a Slovensko autonómiu nemalo, zblížoval Slovákov s Rusínmi a toto ich spojenectvo bolo namierené proti českej strane, ktorú aj jedni, aj druhí vinili z toho, že, alebo autonómiu vôbec nemajú, alebo ju majú, ale len v teoretickej rovine.

V roku 1920, keď sa mali v Čechách a na Slovensku uskutočniť voľby a na Podkarpatskej Rusi ešte nie, vznikla na východnom Slovensku Liga Rusínov, a to podľa vzoru Slovenskej ligy v Amerike a Slovenskej ligy na Slovensku. Mala rovnaký cieľ brániť národné záujmy – v prípade Ligy Rusínov rusínskeho obyvateľstva. Liga Rusínov bola založená z iniciatívy rusínskeho kňaza E. Nevického v decembri 1919 a oslovovala najmä rusínsku inteligenciu. Jej nominálnym predsedom sa síce stal prešovský advokát A. Turkyňak, ale aktivity Ligy Rusínov zabezpečoval najmä jej zakladateľ E. Nevický. Cieľom bolo zvoliť do československého parlamentu zástupcu Rusínov, ktorý by v ňom presadzoval zmenu krajinskej hranice. Za týmto účelom vytvorili Národný výbor a pripravovali predvolebnú kampaň na dedinách, v ktorých žilo rusínske obyvateľstvo. Plánovali aj vlastnú rusínsku kandidátku a pod vplyvom E. Nevického na severnom Spiši sa rusínski voliči odmietli registrovať, pričom žiadali vlastné „ruské“ volebné lístky, a teda aj vlastných kandidátov, podobne, ako to už urobili Rusíni v Zemplínskej župe.

Šarišský župan a súčasne vládny komisár pre východné Slovensko Pavol Fábry dal na základe príkazu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska odstrániť v Zemplínskej župe osobitný súpis rusínskych kandidátov, ktorý by bol podľa jeho názoru katastrofou pre Zemplín.

Po rôznych rokovaniach urobil Národný výbor kompromisné rozhodnutie. Centrálna ruská národná rada (Beskidova) sa pred voľbami dohodla s Československou sociálnodemokratickou stranou, aby táto strana zaradila na svoju kandidátku Juraja Lažu z Vyšného Svidníka, ktorý sa po voľbách skutočne stal

senátorom v Národnom zhromaždení a do r. 1924 bol tu jediným zástupcom Rusínov. Do poslaneckej snemovne kandidoval ľavicovo orientovaný remeselník a člen marxistickej ľavice Československej sociálnodemokratickej strany a neskôr aj spoluzakladateľ Komunistickej strany Československa Róbert Kunst z Bardejova. To však bolo na presadenie záujmov Rusínov a zmenu krajinskej hranice pramálo.

Preto v decembri 1920 predložila delegácia Rusínov, skladajúca sa z rusínskych reprezentantov politických strán, zo zástupcov prešovskej Ligy Rusínov prezidentovi Masarykovi požiadavky, ktoré chcela vyriešiť v čo najkratšom čase. Samozrejme, že to bola požiadavka zriadenia snemu, guberniálnej rady a územia. V tejto požiadavke hranice Podkarpatskej Rusi modifikovala, vychádzajúc z expertízy prof. L. Niederleho, ktorý ju robil pre československú vládu na základe svojich výskumov. Hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou by mala podľa tohto variantu sledovať etnické hranice, ktoré by sa tiahli severnou časťou Užskej župy až po Sobrance a severnými časťami Zemplínskej a Šarišskej župy po rieku Topľu. Pripúšťali, že by na Slovensku zostalo asi 50 rusínskych obcí, ale na území Podkarpatskej Rusi by zostalo asi 30 slovenských obcí, čo by pre kompromisné riešenie hranice malo stačiť. Medzi slovenským obyvateľstvom Zemplínskej župy takéto úvahy vyvolávali silné znepokojenie.

Zemplínsky župan Michal Slávik reagoval na takúto požiadavku tvrdením, že na severnom Zemplíne je len 5–6 dedín, kde žijú Rusíni. Ostatní sú gréckokatolícki Slováci.⁶³ Michal Slávik, pochádzajúci z národne orientovanej slovenskej rodiny z Myjavy, už ako zemplínsky župan sledoval intenzívnu kampaň gréckokatolíckeho duchovenstva i časti rusínskych učiteľov, presvedčajúcich gréckokatolíckeho obyvateľstvo zemplínskych dedín, že sú rusínskym obyvateľstvom, čo vraj dokazuje aj ich viera. Slovenské gréckokatolíckeho obyvateľstvo Zemplína bolo zmätené. O ich národnosť a vieru sa dovtedy nikto nezaujímal, nežiadal ich, aby sa hlásili k slovenskej či rusínskej národnosti. Hlavným identifikačným znakom ich identity bolo gréckokatolíckeho náboženstvo a len akoby v pozadí rezonovala aj ich etnicita. Pravda, len do momentu, kým neboli vystavení tlaku vzdať sa jej. V tom okamihu aj národnosť vystupovala do popredia ako rovnako dôležitý faktor, akým bolo ich vierovyznanie. Východoslovenské a zvlášť zemplínske dediny boli už dávno národnostne a konfesionálne zmiešanými dedinami, a to na báze rodinných zväzkov, ktoré patrili medzi najsilnejšie. Etnické rozdelenie príbuzenstva bolo teda veľmi ťažké, ak nie priam nemožné, lebo toto rozdelenie by zasahovalo neraz samu podstatu rodiny. Keďže východoslovenské dialekty boli už dávnejšie používané ako verejný komunikačný prostriedok, ktorým hovorilo aj miestne uhorské panstvo, bola príslušnosť

⁶³ Vanat, Ivan: *Narysy novitnoji istoriji ukrajinciv Schidnoji Slovaččyny*. I. 1918–1938. Prešov 1979, s. 124–125.

k Slovákom hodnotená spoločensky vyššie ako príslušnosť k Rusínom. Slováci sa teda k Rusínom nehlásili, ale v dlhodobom horizonte práve vďaka zmiešaným manželstvám, ale aj iným faktorom sa zemplínske národnostne zmiešané slovensko-rusínske rodiny viac identifikovali so slovenskou národnosťou. Ak rodičia ešte balansovali v etnickej orientácii, tak ich deti už zväčša tento problém nepoznali. Dominantná národnosť zvíťazila, hoci náboženstvo, ako najstabilnejší fenomén, ostalo gréckokatolíckym. Michal Slávik a jeho slovenské úradníctvo pozorovali už len prejavy tohto prirodzeného vývoja, ktorým východoslovenské obyvateľstvo prešlo a prechádzalo. A k nim patrili aj zreteľne ústne i písomne vyjadrené obavy, aby neboli pokladaní za Rusínov, lebo vždy boli a sú Slovámi. O tom Slávik aj písal Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré dostávalo rozporuplné správy o situácii na východe Slovenska, a to najmä z Prahy, ktorá ich zas mala od Rusínov a sčasti od českého úradníctva. Prezident i vláda chceli poznať slovenský názor na situáciu na Zemplíne, v Šariši a na Spiši. Preto následne minister žiadal svojho župana o jeho stanovisko. M. Slávik v liste z 10. augusta 1920 napísal, že on sám nevidí žiadne problémy vo vzájomnom vzťahu Slovákov a Rusínov, „sú v župe Zemplínskej len Slováci a Maďari sú“. A ako dôkaz uviedol, že hoci je v župe 13 000 obyvateľov zapísaných ako Rusíni, nie je ani jedno dieťa v škole, ktoré by vedelo písať či hovoriť po rusky. Podľa neho len neprajníci Slovákov zapisovali k Rusínom každého, kto sa hlásil ku gréckokatolíckemu náboženstvu, len preto, aby im uškodili. Ak teraz v škole učiteľ trápi deti dvoma abecedami a sám nevie ani azbuku čítať, ako sa vraj o tom presvedčil školský inšpektor na mnohých miestach, tak to len preto, že učiteľ to musel robiť na príkaz miestneho popa.⁶⁴ Tak vznikajú potom nepokoj, nedôvera a obavy v zemplínskych dedinách.⁶⁵

Sám župan, aby upokojil Zemplínčanov, rozposlal všetkým slúžnovským úradom na Zemplíne obežník, v ktorom oznamoval: „Na stále sa množiace chýry, že zo župy Zemplínskej bude čiastka pripojená k Podkarpatskej Rusi, ktoré poburujú väčšinu slovenského obyvateľstva župy, dávam uverejniť výňatok prípisu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska zo dňa 19. 1. 1921, číslo 1727/21. odd. adm. 1, kde stojí, že dľa mierovej zmluvy, ktorá pevne už aj definitívne stanovila hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusiou, pripadajú ešte k Slovensku mimo už prevzatých nasledujúce obce...“⁶⁶ a uvádza zoznam obcí, ktoré už v tom čase administrovala Podkarpatská Rus. Služným nakazoval, aby v tomto zmysle upokojili slovenské

⁶⁴ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 7, inv. č. 11 – Správa župného úradu Zemplínskej župy ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska z 10. augusta 1920.

⁶⁵ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 7, inv. č. 11 – Správa župného úradu Zemplínskej župy ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska z 30. augusta 1920.

⁶⁶ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 7, inv. č. 11 – Správa župného úradu Zemplínskej župy ministromi s plnou mocou pre správu Slovenska z 10. augusta 1920.

obyvateľstvo, lebo znepokojujúce chýry sú šírené len nepriateľskou maďarónskou propagandou.

Reakciou na to bol list G. I. Žatkoviča prezidentovi republiky, predsedovi vlády a ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska, v ktorom protestoval proti Slávikovmu obežníku a najmä proti tvrdeniu, že za snahou pripojiť územie severného Zemplína, Šariša a Spiša k Podkarpatskej Rusi stoja maďaróni a sledujú tým promaďarské ciele. Na žiadosť Kancelárie prezidenta Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska prikázalo M. Slávikovi stiahnuť obežník a ďalej ho už nedistribúovať, ale v odpovedi Kancelárii prezidenta Slávika bránilo: „Organizácia rusínskeho hnutia na východnom Slovensku je bohužiaľ v rukách živlov, ktoré za starého režimu konali služby maďarizačné a ktorých lojalnosť a národnú morálku treba brať v pochybnosť. Niektorí agitátori za rusínske sčítanie sami dali sa zaznačiť za Maďarov. Zakladateľ Ligy Nevický pracoval proti pripojeniu Podkarpatskej Rusi k republike, Berecký vychováva synov maďarsky v Budapešti atď. kňazstvo v Lige sústredené je maďarónske zmýšľaním aj prejavmi...“⁶⁷

Problém etnicity územia sa mal rozriešiť oficiálnym sčítaním obyvateľstva, ktoré bolo pripravované k 15. februáru 1921. Sčítanie obyvateľstva bolo spojené s opätovnými aktivitami slovenských i rusínskych činiteľov a aktivistov získať pre svoju národnosť čo najviac východoslovenského obyvateľstva. Potvrďuje to i správa policajného riaditeľstva v Košiciach z 1. júla 1921, v ktorej sa hovorí o aktivitách gréckokatolíckeho farára Emila Nevického z Ujaku (dnes Údol), ktorý dal v prešovskej tlačiarňi Sv. Mikuláša v Prešove vytlačiť letáky agitujúce za rusínsku národnosť. Podobnú činnosť zaznamenali aj u gréckokatolíckeho farára a správcu gréckokatolíckej farnosti v Prešove Jána Kizáka.⁶⁸ Podľa správy štátneho zastupiteľstva v Košiciach letáky boli zasielané obecným úradom, cirkevným činiteľom, prokurátorom a iným. Agitačné hnutie bolo organizované z dvoch miest, z Prešova Dr. A. Turkyňakom a z Užhorodu A. Vološinom.⁶⁹ Skutočnosťou je, že obyvateľstvo severovýchodného Slovenska bolo aktivitami rusínskych ale aj slovenských agitátorov zmätené. Ich slabé národné povedomie, relatívne silné regionálne a silné a stabilné konfesijné povedomie bolo využité i zneužitá tak jednou ako i druhou stranou. Nebolo ničím výnimočným, že sa celé rusínske dediny prihlásili k slovenskej národnosti, ale aj naopak, slovenské k rusínskej. To sa, samozrejme, prejavilo v nespokojnosti oboch strán, vo vzájomnom obviňovaní a rastúcej vzájomnej nedôvere.

⁶⁷ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 9, inv. č. 13–18 – List ministra Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska Kancelárii prezidenta republiky zo dňa 20. júla 1920.

⁶⁸ NA, fond PMV-S 1919–1924, kart. 50, č. j. 483/pres. Situace v důležitých místech východního Slovenska – Prešov. Košice dne 1. července 1921.

⁶⁹ NA, fond PMR-S 1918–1942 kart. 109, č. 10.536/185/S – Agitate některých obcí na Slovensku k připojení k Podkarpatské Rusi, 12. června 1922.

V júli 1922 poslalo Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska Ministerstvu vnútra stanovisko ku krajinskej hranici. Súviselo to s pripravovanou zmenou žúp, stanovením ich hraníc, ako aj hraníc okresov. V ňom boli vymenované obce, ktoré pripadli Slovensku a ktoré ostali v Užhorodskom okrese, odvolávajúc sa na prípisy Ministerstva zahraničných vecí z roku 1919, keď sa na mierovej konferencii stanovila krajinská hranica, ale aj na stanoviská užhorodského župana, ktorý určoval, ktoré dediny budú z Užhorodskej župy preradené ku Slovensku. Ministerstvo s plnou mocou oznamovalo, že nechce samo vstupovať do riešenia krajinskej hranice, keďže tá sa stala nielen administratívnou otázkou, ale najmä politickou, ale že rozhodnutie o tom, či sporné obce zostanú Slovensku alebo Podkarpatskej Rusi urobí aj samo, ak dostane k tomu patričný vládný súhlas.⁷⁰ Takéto administratívne riešenie a určenie, ktorá obec pripadne Slovensku alebo Podkarpatskej Rusi vyvolávala nespokojnosť dotknutých občanov, o čom písal predsedovi vlády E. Benešovi viceguvernér Podkarpatskej Rusi upozorňujúc, že „otázka hraníc jest nejbolestivějším bodem zdejší politiky“⁷¹.

Napriek tomu však rusínske i slovenské agitácie i spory nebránili tomu, aby sa kontaktovali niektorí slovenskí a rusínski politici. V máji 1921 mal Andrej Hlinka s rusínskymi predstaviteľmi v biskupskom paláci v Prešove „politické porady, dôverně, o spojení strany ludové s rusínskou za účelem snažšího dosažení autonomie“⁷². A takýchto kontaktov v neskorších rokoch ešte pribudlo. V roku 1922 uskutočnil Karol Sidor poznávaciu cestu na Podkarpatskú Rus, stretol sa tam s viacerými poprednými osobnosťami podkarpatskoruskej politickej scény, ba Augustín Vološin a Jozef Kaminskij mu priamo pomáhali cestu organizačne pripraviť a zabezpečiť, aby splnil svoj cieľ poznať krajinu a ľud. Podľa Karola Sidora sa J. Kaminskij díval na otázku spoločných slovensko-podkarpatskoruských hraníc realisticky. Vnímal ju ako administratívnu čiaru, oddeľujúcu Slovensko od Podkarpatskej Rusi, ktorá nemôže poškodiť spoločné vzťahy, ak sa uzná „národné právo Slovákov na Podkarpatskej Rusi a národné právo Rusov na Slovensku“⁷³. Z jeho vyjadrenia, resp. zo Sidorovej interpretácie však nebolo jasné, či sa Kaminskij nezhodoval s ostatnými podkarpatskoruskými politikmi, že by krajinská hranica mala prebiehať aj územím Spiša, Abova, Šariša a Zemplína. Túto chúlостivú otázku priveľmi nerozoberali, lebo by to viedlo skôr k nesúladu v zblížovaní autonomistických požiadaviek Slovenska a Podkarpatskej Rusi voči Prahe. Podobne to bolo aj v rozhovoroch s Vološinom. Dojmy z cesty

⁷⁰ NA, fond PMR-S 1918–1942, kart. 109, č. 7253/1922 adm. I. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska Ministerstvu vnútra stanovisko ku krajinskej hranici: Ustálenie prozatímnej hranice medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou, Bratislava 17. júla 1922.

⁷¹ NA, fond PMR-S 1918–1942, kart. 109, č. 435 77/15/10 1115 – Telegram viceguvernera Podkarpatskej Rusi ministerskému predsedovi E. Benešovi, september 1922.

⁷² NA, fond PMV-S 1919–1924, kart. 50, č. j. 483/pres. Situace v důležitých místach východního Slovenska – Prešov. Košice dne 1. července 1921.

⁷³ Sidor, Karol: Na Podkarpatskej Rusi (Úvahy, rozhovory a dojmy). Bratislava 1933, s. 42.

mal Karol Sidor také silné, že ovplyvnili aj jeho rozhodnutie venovať Podkarpatskej Rusi a jej problémom priestor v straníckej tlači, aby sa touto cestou Slováci viac dozvedali o svojich rusínskych susedoch. Šéfredaktor *Slováka* Vojtech Tuka na naliehanie Karola Sidora popri rubrike *Denné zvesti* otvoril v novinách novú rubriku s názvom *Podkarpatská Rus*, ktorá mala sledovať život a novosti na tomto území.⁷⁴

V decembri 1932 sa Karol Sidor opäť vydal na cesty po Podkarpatskej Rusi a jeho dojmy z krajiny, ľudu a najmä biedy boli rovnako silné ako pred desiatimi rokmi. Tentoraz však cielavedome sledoval krivdy pražskej centralistickej politiky, ktoré spájali Slovákov s Rusínmi. Ako najväčšia krivda sa prirodzene javila nechúť Prahy poskytnúť jedným aj druhým autonómiu. V roku 1933 Karol Sidor vydal knihu o svojej ceste po Podkarpatskej Rusi s názvom *Na Podkarpatskej Rusi (Úvahy, rozhovory a dojmy)*, ktorá vyšla v Bratislave nákladom Slováka. Ako prezrádza, ani teraz sa Sidor nevyhol otázke slovensko-podkarpatskoruských hraníc, ale aj obviňovaniu z poslovenčovania rusínskych detí, čo mu vytkol ako Slovákov vtedajší guvernér Podkarpatskej Rusi Anton Beskid.⁷⁵ Sidorov komentár v knihe k otázke hraníc prezrádza jednak vnímanie problému krajinskej hranice slovenskou stranou ako takou, resp. HSES ako konkrétnou politickou silou, ale aj jeho obavy z toho, že by práve krajinská hranica oslabilá, prípadne aj rozbila spoločný slovensko-rusínsky tlak na Prahu, aby Praha ustúpila autonomistickým požiadavkám Slovákov i Rusínov. Pred voľbami 1935 navštívili Podkarpatskú Rus Andrej Hlinka a Karol Sidor, kde rokovali s vedením Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu o vzájomnej podpore v zápase o autonómiu. Tú si navzájom aj prisľúbili, ale otázka krajinskej hranice ich ďalej rozdeľovala a znemožňovala účinnejšiu a intenzívnejšiu spoluprácu.⁷⁶

Otázka krajinskej hranice, a teda aj otázka slovensko-podkarpatskoruských, resp. aj slovensko-rusínskych vzťahov patrila k zložitým problémom medzivojnovej československej reality. Existovala snaha ju konštruktívne vyriešiť, a to tak zo strany pražskej vlády, Slovákov i Rusínov všetkej politickej, náboženskej i národnej orientácie. Svedčí o tom napr. aj cesta moravského etnografa Jana Húseka po severovýchodnom Slovensku, ktorý sa usiloval nájsť etnickú hranicu medzi Slovákami a Rusínmi a na jej základe aspoň viesť korektné rokovania o krajinskej hranici, oddeľujúcej Slovensko od Podkarpatskej Rusi. Podporovali ju Ministerstvo školstva a národnej osvety v Prahe, Česká akadémia v Prahe, Spoločnosť zemiedľského muzea v Bratislave, Spoločnosť vlastivedného muzea v Bratislave a Matica slovenská v Martine. Výsledkom študijnej cesty bola

⁷⁴ Kázmerová, Lubica – Katuniec, Milan: Žurnalistická činnosť Karola Sidora v prvej polovici dvadsiatych rokov 20. storočia. *Historický časopis* 49, 4, 2001, s. 627.

⁷⁵ Sidor, Karol: *Na Podkarpatskej Rusi (Úvahy, rozhovory a dojmy)*. Bratislava 1933, s. 30–31.

⁷⁶ Barnovský, Michal: Niekoľko poznámok k stranícko-politickej štruktúre na Podkarpatskej Rusi. In: *Česko-slovenská historická ročenka '97*. Brno 1997, s. 89.

obsiahla monografická práca Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy⁷⁷, v ktorej Húsek ako skúsený bádateľ urobil hlboké analýzy slovenského i ruského obyvateľstva na kontaktnom území a záver, ku ktorému dospel bol, aby sa daný politicko-administratívny status quo nemenil, a to aj preto, lebo v mnohých prípadoch bolo ťažké určiť etnickú hranicu, keďže dediny boli vo svojom vnútri etnicky premiešané a obyvateľstvo vzájomne poprepájané. Preto odporúčal: „nezbýva než dohoda, susedská vzájemnosť a priateľské dorozumení, za níz musí nasledovať obrat spoločné fronty proti tomu, kto více než století jak Rusy, tak Slováky olupoval o jejich plemennou kmenovitost – proti Maďaru, podporovanému židem“⁷⁸.

Ďalší vývoj v Československu a v okolitých krajinách skôr brzdil ako podporoval slovensko-rusínsky dialóg o zmene krajinkej hranice. Rozruch na Slovensku urobila Rothermereova akcia. Anglický tlačový magnát lord Rothermere uverejnil vo svojich novinách *Daily Mail* dva články – *Miesto Uhorska na slnku* (21. 6. 1927) a *Výbušný bod Európy* (30. 8. 1927), v ktorých bez väčších znalostí problematiky žiadal revíziu Trianonskej mierovej zmluvy a vrátenie Maďarsku tých území, na ktorých kompaktné žije maďarské obyvateľstvo.⁷⁹ Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi sa začali šíriť poplašné chýry o vojne a keď povzburaná maďarská tlač vychádzajúca v Československu začala uverejňovať ostré články žiadajúce revíziu Trianonskej mierovej zmluvy, začali si Slováci veľmi pozorne všímať všetko, čo i len náznakom sponchybňovalo hranice Slovenska. A netýkalo sa to len južnej – československo-maďarskej, ale aj krajinkej slovensko-podkarpatskoruskej hranice.

Na východnom Slovensku v tomto období živo rezonovali požiadavky memoranda Centrálnej ruskej národnej rady z 9. februára 1927 na plebiscit na území severovýchodného Slovenska⁸⁰, ktoré boli spojené s rozširovaním letáka *Prevolanie k národu* nielen na Podkarpatskej Rusi, ale aj na východnom Slovensku,⁸¹ ale aj informácie o Kurtjakovej príprave memoranda pre Spoločnosť národov v roku 1928 nielen s kritikou pražskej vlády, ale aj požiadavkou na zmenu vnútornej hranice. Rezovala tu aj Kurtjakova interpelácia vlády zo 16. mája 1928, v ktorej ostro zaútočil na vládne odkladanie podkarpatskoruskej autonómie a na vládne zotrúvanie na súčasnej krajinkej hranici, stanovenej v roku 1919. V súvislosti s Kurtjakom vystupovali obavy o to viac, že v pamäti ostali aj

⁷⁷ Húsek, Jan: Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy. Bratislava 1925.

⁷⁸ Húsek, Jan: Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy. Bratislava 1925, s. 496.

⁷⁹ Seton-Watson, Richard W.: Slovensko kedysi a teraz. Praha 1931, s. 44–46.

⁸⁰ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 14, inv. č. 29–39 – Schůze Ruské národní rady, správa Presidia politické správy Podkarpatské Rusi ze dne 17. února 1927.

⁸¹ SNA Bratislava, fond AKP Praha, D, 1919–1962, kart. 14, inv. č. 29–39 – Schůze Ruské národní rady, správa Presidia politické správy Podkarpatské Rusi ze dne 16. února 1927: V Prevolaní k národu sa okrem iného písalo: „...Bratia, naši ruskí zo Zemplína, Šariša, Spiša a časti Užskej župy boli od nás odtrhnutí proti mierovej zmluve a opakujúcich sa protestov celého ruského národa Československej republiky, podvrhnutí boli na poslovenštie na hanbu demokracie a slovanského bratstva...“

jeho vyhlásenia z roku 1926, v ktorých žiadal hľadať spravodlivosť za hranicami, aby neutešené pomery v Podkarpatskej Rusi boli vyriešené väčšími štátmi. Tento moment v 30. rokoch 20. storočia v slovenskom prostredí pretrvával pri pozorovaní všetkých rusínskych aktivít, ktoré sa usilovali zmeniť krajiniskú hranicu v rusínsky prospech a nepridával na vzájomnej dôvere oboch strán.

Na záver však treba poznamenať, že hoci sa po vzniku Československa narušili pôvodné slovensko-rusínske vzťahy a v medzivojnovom období Rusíni ne získali to, čo chceli, neprerástli ich spory do vážnejších konfrontácií, ktoré by dlhodobo a negatívne poznamenali ich vzájomné spolužitie.

Subcarpathian Rus' and Slovakia in inter-war Czechoslovakia – looking for a new existence (1918–1930)

Slovakia and Hungarian Rus' (after 1919 Subcarpathian Rus') remained a part of Kingdom of Hungary till the end 1918. Magyarisation policy of government in Budapest affected both Slovakian and Ruthenian population who were looking for a way to mutual support and cooperation through their cultural and political representatives in the latter half of the 19th century.

Disintegration of Austria-Hungary, establishment of Czechoslovakia and incorporation of Subcarpathian Rus' to the new state in 1919 created completely new existence conditions for both nations. On one hand, they transformed from oppressed nations to state-forming nations with all rights and possibilities of national development, on the other hand, these new conditions brought for Slovaks and Ruthenians new conflicting situations. These resided in claims to the same territories in North-eastern Slovakia where both Slovak and Ruthenian nationals lived.

The land borderline that separated Slovakia and Subcarpathian Rus' within Czechoslovakia was, in Ruthenian opinion, unfair, since it split Ruthenians into two administrative units – Slovakia and Subcarpathian Rus'. Therefore they requested that the northern parts of former Spiš, Šariš and Zemplín zhupa be joined to Subcarpathian Rus' which had an autonomous status. These areas were, however, ethnically of Slovakian nature.

The request to push the border westward was turned down not only by Slovakian, but also by Czech political representatives, which caused a disillusion in Ruthenian politics and provoked accusations against Prague of reluctance to deal fairly with Ruthenian claims. This disillusion grew even stronger when the autonomy of Subcarpathian Rus' was not implemented and stayed only in promises, as this it was stipulated already in the Czechoslovak Constitution from 1920. At that time, for its part, Slovakia saw a rise in autonomous movement demanding Slovakian autonomy from Prague. Hence the Slovakian and Ruthenian autonomist efforts were gradually becoming a new platform for a mutual cooperation at the beginning of 1930s.

Karpatorussland und die Slowakei in der Tschechoslowakei der Zwischenkriegszeit – die Suche nach einer neuen Koexistenz (1918–1930)

Die heutige Slowakei und Nordöstliches Oberungarn (nach der Entstehung der Tschechoslowakei Karpatorussland) waren bis Ende 1918 Bestandteil des Königreichs Ungarn. Von der rigiden Magyarisierungspolitik ungarischer Regierungen waren Slowaken und Ruthenen in gleichem Maße betroffen. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts suchten sie mittels ihrer politischen und kulturellen Vertreter nach einem Weg zur gegenseitigen Unterstützung und Zusammenarbeit.

Der Zerfall von Österreich-Ungarn, die Entstehung der Tschechoslowakei und die Eingliederung des Nordöstlichen Oberungarns in ein neues Staatsgebilde im Jahre 1919 haben für beide Nationen völlig neue Bedingungen ihrer Existenz geschaffen. Einerseits sind die unterdrückten Nationen zu den staatsbildenden Nationen mit allen Rechten und Möglichkeit zur nationalen Entfaltung geworden, andererseits wurden die neuen Bedingungen für Slowaken und Ruthenen zur Ursache für die Entstehung bisher nicht existierender Konfliktsituationen. Diese Konflikte hatten ihren Ursprung in den Ansprüchen beider Nationen auf dasselbe Gebiet im Nordosten der Slowakei, auf dem die Angehörigen beider Nationen lebten. Die Landesgrenze, die in der Tschechoslowakei die Slowakei von Karpatorussland getrennt hat, wurde nach Ansicht der Ruthenen ungerecht festgelegt, weil sie die Ruthenen in zwei administrative Einheiten – die Slowakei und Karpatorussland – eingeteilt hat. Deshalb forderten die Ruthenen den Anschluss der nördlichen Teile der früheren Komitate Zips (Spiš), Scharosch (Šariš) und Semplen (Zemlín) an Karpatorussland, das damals den Status eines autonomen Gebietes hatte. Vom ethnischen Gesichtspunkt aus waren aber diese Gebiete meistens slowakisch.

Der Antrag, die Landesgrenze nach Westen zu verschieben, wurde nicht nur von Slowaken sondern auch von tschechischen Politikern abgelehnt. Diese Ablehnung löste eine Enttäuschung in der ruthenischen politischen Szene aus. Die Ruthenen beschuldigten die Regierung in Prag, dass sie nicht gewillt ist, ihrer Forderung gerecht zu werden. Die Enttäuschung der Ruthenen über die Tschechoslowakei war umso größer, als die zugesprochene und in der Verfassung der Tschechoslowakischen Republik aus dem Jahre 1920 verankerte Autonomie des Karpatorusslands nur im Bereich von Versprechungen geblieben war. Zu dieser Zeit wurde aber auch die autonomistische Bewegung in der Slowakei immer stärker. Von der Regierung in Prag forderte sie die Autonomie für die Slowakei. Die Bestrebungen der Slowaken und der Ruthenen nach Autonomie wurden Anfang der 30er Jahre des 20. Jahrhunderts zu einer neuen Plattform für gegenseitige Zusammenarbeit.

UKRAJINŠTÍ EMIGRANTI NA PODKARPATSKÉ RUSI A STÁTNÍ SLUŽBA (1919–1929). TĚŽKÉ HLEDÁNÍ UPLATNĚNÍ NA VÝCHODĚ REPUBLIKY*

MIROSLAV TOMEK

Nová Československá republika získala skoro současně s územím Podkarpatské Rusi také nemalé množství nově příchozích z Ukrajiny – jak z Haliče, tak z té části Ukrajiny, která dříve náležela carskému Rusku a nyní se stala sovětskou republikou. Ukrajínští emigranti se domnívali, že nic nestojí v cestě tomu, aby se na Podkarpatské Rusi usadili a našli si zde práci. Bylo pro ně zcela přirozené považovat ji za svou, ukrajinskou zemi. V řadách emigrantů se nacházelo mnoho učitelů, kteří očekávali, že vzhledem ke svým jazykovým znalostem se na Podkarpatsku dobře uplatní. Vždyť lid, podle jejich mínění ukrajinský, zde nutně potřeboval vzdělání ve svém mateřském jazyce. Negratmotných tu na počátku 20. století bylo více než 40 %. Jazykem naprosto převládajícím ve školách i na úřadech byla maďarština.¹ Obdobně haličští železničáři, kteří se do Československa evakovali i s železničním příslušenstvím, předpokládali, že budou moci na železnici nahradit maďarské zaměstnance, neovládající jazyky nového státu. Mnozí vzdělaní emigranti z Haliče, již měli v Polsku dráhu k úřední kariéře uzavřenu, doufali, že budou moci v novém státě působit jako úředníci.

Ukázalo se však, že nic není tak snadné, jak to na první pohled vypadá. Ukrajinským emigrantům sice zpočátku nikdo nebránil v tom, aby na Podkarpatské Rusi hledali práci a jejich počet zde se rychle zvýšil, při získávání míst státních zaměstnanců se ale setkávali s překážkami. Právě otázka politiky československých úřadů při zaměstnávání ukrajinských emigrantů ve státních službách na Podkarpatské Rusi je předmětem našeho zkoumání. To se omezuje na období dvacátých let a zakládá se především na dokumentech z fondu Předsednictva ministerské rady Národního archivu v Praze.

---

* Text vznikl za podpory Visegrádského fondu.

¹ Švorc, Peter: Zakletá země – Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007, s. 22.

V počátečním období, zhruba od léta 1919² do ledna 1920, odpovídala situace s přijímáním nových zaměstnanců chaotickému stavu, v němž se na východě republiky nacházela celá státní správa. Ukrajinci z Haliče, kteří po vojenské porážce Západoukrajinské lidové republiky (Zachidnoukrajinska narodna respublika, dále jen ZUNR) odcházeli do ČSR vedeni obavami, že v novém polském státě budou pro svou účast v boji za samostatný stát pronásledováni, snadno získávali domovské právo v příhraničních sídlech. To jim umožňovalo ucházet se u úřadů o přijetí do „prozatímní služby“, po němž zpravidla následovalo udělení státního občanství.³

Změnu v této politice přinesla schůze ministerské rady, konaná 12. ledna 1920, na níž bylo přijato usnesení, „že při přijímání sil úřednických a zřízenec-kých platí jako zásada, že cizozemci a zejména též Ukrajinci do služeb Podkarpatské Rusi přijímání býti nemají.“ Schvalování případných výjimek z tohoto pravidla bylo vyhrazeno prezidiu ministerské rady. Ministerstvům jakožto případným zaměstnavatelům se dostalo doporučení, „aby – pokud nelze vyjítí silami domácími – místa v Podkarpatské Rusi byla obsazována výhradně Čechy a to pokud možno osobami z řad legionářských.“⁴

Jako první dalo popud k řešení této otázky Ministerstvo pošt a telegrafů. Zde v říjnu 1919 obdrželi prostřednictvím diplomatické mise Ukrajinské lidové republiky (Ukrajinska narodna respublika, dále jen UNR) žádost sedmi západoukrajinských poštovních zaměstnanců „o převzetí do služby Československé republiky“. Na ministerstvu správně pochopili, že podobných dotazů lze v nejbližší době očekávat více a o rozhodnutí požádali předsednictvo ministerské rady. Pochybnosti, zda lze prosbě vyhovět, vznikly jednak kvůli povědomí o tom, že blíže nespecifikovaní podkarpatsští činitelé nejsou zaměstnávání Ukrajinců nakloněni, jednak proto, že na ministerstvu zamýšleli obsadit volná místa především bývalými legionáři, od nichž si, patrně na rozdíl od zaměstnanců ukrajinské národnosti, slibovali „naprostou spolehlivost“.⁵

Lednové usnesení vzešlo z úvah, jež na úrovni ministerstev a civilní správy Podkarpatské Rusi proběhly ke konci roku 1919. Byla to reakce na vlnu žádostí haličských Ukrajinců o přijetí do státních služeb, zaznamenanou úřady v předcházejících měsících, Ministerští úředníci se na základě různých zpráv

² Československé vojsko obsadilo část Podkarpatské Rusi 20. července 1919. Tamtéž, s. 61.

³ Národní archiv (NA), fond Předsednictvo ministerské rady, Praha (PMR), kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Úřední připomínka, čís. 15 878/20 m.r., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Č.S.R. na Podk. Rusi, 29. května 1920.

⁴ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, čís. 1269/20 m.r., Přijímání ukrajinských příslušníků do služeb čs. republiky v území Karpat-ské Rusi, 14. ledna 1920.

⁵ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo pošt a telegrafů, Presidiu ministerské rady, čís. 33 101-I.-19., Žádosti západoukrajinských poštovních zaměstnanců o převzetí do služeb československého státu, 15. října 1919.

obávali, že na tamním území panuje „značné nebezpečí ukrajinsko-národní jakož i ukrajinsko-maďarské separatistické agitace.“⁶

Musíme připomenout nejednoduché národnostní a jazykové poměry, které v meziválečném období na území Podkarpatské Rusi vládly. Kromě toho, že zde byly přítomny početné národnostní menšiny (maďarská, židovská, německá a rumunská), i většinové slovanské obyvatelstvo bylo jazykově nejednotné. Americký historik Paul Robert Magocsi uvádí celých pět skupin různé jazykové orientace – Karpatorosy neboli rusofily, hájící příslušnost Rusínů k „jedinému nedělitelnému ruskému národu“ a užívání spisovné ruštiny, konzervativní a vlastenecké karpatské Rusíny, užívající podkarpatskou podobu ruštiny, Rusíny národovecké orientace, podporující užívání ukrajinštiny, ale dosud neochotné vzdát se místních dialektických zvláštností, národnostně uvědomělé Ukrajince, hovořící spisovnou ukrajinštinou a Rusíny, kteří chtěli vytvořit vlastní spisovný jazyk výlučně na základě místních dialektů.⁷ Zdá se ovšem, že československá správa rozlišovala v první polovině dvacátých let jen mezi proudem rusofilským, jež podle názoru úředních míst představoval maďarské zájmy, ukrajinským, z jehož strany se obávala iredenty, mající za cíl vytvoření Velké Ukrajiny, a místním – rusínským. V jemných nuancích se úředníci neorientovali. Ve vzájemném soupeření těchto směrů bylo výhodou představitelů ukrajinské orientace to, že školství v ukrajinštině již existovalo v sousední Haliči. Odtamtud nyní přicházeli četní příslušníci inteligence, připravení obsazovat učitelská místa.

Pro haličské emigranty bylo na počátku dvacátých let výhodou, že v prvních letech po přičlenění Podkarpatské Rusi k ČSR převládala představa o místním jazyce jako „obměně ukrajinštiny, jíž se mluví v Haliči“. To odpovídalo výzkumům západoukrajinského jazykovědce Ivana Pankevycě. Proto se „považovalo za výhodné užívat jak učebnic, tak učitelů z tohoto regionu.“⁸ Celkově však lze ohledně přístupu úřadů k jednotlivým jazykovým orientacím a vůbec jazykům, užívaným slovanským obyvatelstvem Podkarpatské Rusi, souhlasit se současným českým badatelem Davidem Hubeným, jenž píše, že československý stát v jazykové otázce „dlouho tápal a tímto svým postojem si v podstatě uškodil.“⁹

Existovaly však i argumenty proti zaměstnávání ukrajinských emigrantů. V Praze panoval názor, že Ukrajinci a cizinci vůbec „netěší se u směrodatných činitelů Karp. Rusi zvláštním sympatiím.“ Závažnější roli však nejspíš hrál fakt,

⁶ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, od presidia ministerstva vnitra, čís. 28205/19 m.r., Přijímání ukrajinských příslušníků do služeb č.s. republiky v území Karp. Rusi, 23. prosince 1919.

⁷ Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948.* Cambridge 1978, s. 132–135.

⁸ Tamtéž, s. 137.

⁹ Hubený, David: *Problematika Podkarpatské Rusi.* In: Tóth, Andrej, Novotný, Lukáš a Stehlík, Michal (eds.): *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938: od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha 2012, s. 140.

že každé jmenování zde bylo obtížné, protože v názorově rozpolceném prostředí „obě politické strany na Karp. Rusi pozorují každý jediný případ jako projev přátelství neb nepřátelství tomu nebo onomu směru.“ Zajímavá je obava, že pokud by nově příchozí obsadili více úřednických míst, mohli by do Československa zanešt nešvary, vlastní prý rakouské správě na území Haliče. Ve výsledku diskuse, již se účastnil Jan Brejcha, který dočasně řídil civilní správu Podkarpatské Rusi, ministerstvo zahraničí, ministerstvo obrany a ministerstvo pošt, navrhlo ministerstvo vnitra již zmíněné usnesení, schválené v lednu 1920.¹⁰ Šéf civilní správy Podkarpatské Rusi reagoval na nové požadavky Prahy ujištěním, že všichni přijatí Ukrajinci byli „převzati pouze jako smluvní úředníci“ a dodal, že ačkoliv se v souladu s Generálním statutem snaží zaměstnávat především místní, pro „naprostý nedostatek spolehlivých sil“ musí přijímat mnoho Čechů.¹¹

Na jaře 1920 již ve školách Podkarpatské Rusi pracovalo 58 učitelů z Haliče, šlo tedy o 8,5 % z celkově 680 místních učitelů. Úřady se obávaly, že haličští učitelé budou vést politickou agitaci a zajímaly se o jejich národnostní orientaci – o to, zda jsou příslušníky směru ukrajinského nebo velkoruského. Ač to může být překvapující, z 58 osmi příchozích z Haliče bylo údajně 22 „velkoruského“ směřování, šlo tedy patrně o haličské moskvořady.¹² Jen pět z učitelů-emigrantů bylo vedeno jako ti, kteří „činně politicky vystupují“.¹³ „Rozvíření národnostních a jazykových sporů“, pravděpodobný následek nežádoucí politické aktivity haličských Ukrajinců, mohlo podle názoru vládních míst zkomplikovat „vybudování řádné administrativy“ v této části republiky. Praxe z roku 1919, kdy učitelé po přijetí do prozatímní služby získávali ihned státní občanství, vedla k tomu, že proti nim československé úřady nemohly tak snadno zasáhnout. Na druhou stranu bylo jasné, že pro přijímání cizích státních příslušníků na učitelská místa existují objektivní důvody – na Podkarpatské Rusi panoval nedostatek místních sil s dostatečnou kvalifikací.¹⁴ Učitelé

¹⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, od presidia ministerstva vnitra, čís. 28205/19 m.r., Přijímání ukrajinských příslušníků do služeb č.s. republiky v území Karp. Rusi, 23. prosince 1919.

¹¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Civilní správa Podkarpatské Rusi, Presidium ministerské rady, čís. 970, Přijímání ukrajinských příslušníků do služeb č.s. republiky v území Podkarpatské Rusi, 26. ledna 1920.

¹² Haličané, považující se za část ruského národa. Russophiles, Internet Encyclopedia of Ukraine. <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CR%5CU%5CRussophiles.htm>, online, přístup 13.3. 2015.

¹³ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Civilní správa Podkarpatské Rusi, školský odbor, Presidium civilní správy Podkarpatské Rusi, čís. 7 pres., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Českoslov. republiky, na Podkarp. Rusi, 5. června 1920.

¹⁴ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Úřední připomínka, čís. 15 878/20 m.r., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Č.S.R. na Podk. Rusi, 29. května 1920.

z ciziny navíc byli podle názoru zemského školního inspektora Josefa Peška „daleko čilejší a inteligentnější než učitelé místní, kteří na podkladě maďarském byli vychováni“.¹⁵ Prezidium ministerské rady navrhovalo situaci řešit způsobem, který se osvědčil již na Slovensku, a to pořádáním prázdninových učitelských kursů, jichž by se zúčastnili jak místní zájemci o učitelskou profesi, tak stávající maďarští učitelé.¹⁶ Ministerstvo školství nicméně namítalo, že jde o prostředek spíše dlouhodobý a navíc „inteligenci [místních učitelů] jest těžko povznést kursy“. Doporučovalo tedy v přijímání Haličanů pokračovat, bude-li „zaručena v každém jednotlivém případě naprostá spolehlivost povolání učitelův.“¹⁷

Další specifickou skupinou uchazečů o práci na Podkarpatské Rusi byli ukrajínští železničáři z Haliče. Konkrétně šlo o skupinu 28 železničních zaměstnanců, kteří museli po polské ofenzívě v květnu 1919 opustit území ZUNR a učinili tak se značným množstvím inventáře a nákladem petroleje, čímž si získali vděčnost československé vlády. Ministr železnic jim osobně přislíbil převzetí do služby v Československu a do té doby jim jako výraz uznání poskytl plat, který jim jako státním zaměstnancům příslušel. V dubnu 1920 se uprchlíci prostřednictvím Jaroslava Nečase, tehdy tajemníka guvernéra Podkarpatské Rusi Grigorije Žatkoviče, obrátili na ministerstvo, aby ho požádali o zaměstnání. Ministerstvo železnic se kvůli nedostatku kvalifikovaného personálu na Podkarpatské Rusi přimlouvalo za příznivé rozhodnutí, ale vzhledem k výše zmíněnému usnesení z ledna 1920 muselo jejich přijetí do služby dovolit prezidium ministerské rady.¹⁸ Zatímco železničáři nečinně trávili čas v Mukačevu, celá záležitost se protahovala. Místo rychlého vyřízení došlo k zdoluhavému sporu mezi ministerstvy, který dobře ilustruje, jak špatně byla Praha o poměrech v Podkarpatské Rusi informována.¹⁹ Prezidium ministerské rady v odpovědi ministerstvu železnic převzetí zaměstnanců připustilo za dodržení určitých

¹⁵ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Civilní správa Podkarpatské Rusi, školský odbor, Presidiu civilní správy Podkarpatské Rusi, čís. 7 pres., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Českoslov. republiky. na Podkarp. Rusi, 5. června 1920.

¹⁶ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Úřední připomínka, čís. 15 878/20 m.r., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Č.S.R. na Podk. Rusi, 29. května 1920.

¹⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo školství a národní osvěty, Presidiu ministerské rady, čís. 47007., Žádosti ukrajinských sil z Haliče o přijetí do služeb v Podk. Rusi, 30. září 1920.

¹⁸ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo železnic, Presidium ministerské rady, čís. 35341 – pres. 3., Převzetí ukrajinských železničních zřízenců z východní Haliče do služeb čs. státních drah, 15. července 1920.

¹⁹ Známy je výrok českého viceguvernátora Petra Ehrenfelda, který v roce 1921 prohlásil: „*Praha o Karpatské Rusi nic neví. Mají tam nejasnou představu, že tu po ulicích běhají medvědi.*“ Magocsi, P. R.: *The Shaping of a National Identity*, s. 199.

podmínek, současně ale vyjádřilo souhlas s názorem ministerstva vnitra,²⁰ které dalo najevo obavy z toho, že Ukrajinců je již na železnicích v Podkarpatské Rusi zaměstnáno příliš mnoho, zvláště na vyšších pozicích.²¹ Na to zareagovala civilní správa Podkarpatské Rusi, jež zaslalo na ministerstvo vnitra zprávu železničního ředitelství v Košicích. Ta dokazovala, že výše uvedená tvrzení neodpovídají realitě. Ve skutečnosti prý na vysokých místech, obsazených převážně českým personálem, žádní Ukrajinci nepůsobili. Ti, kteří se u státních drah vyskytovali, byli údajně zcela spolehliví, k republice loajální a politicky neaktivní. Navíc železniční ředitelství upozorňovalo, že je s ukrajinskými zaměstnanci spokojeno více než s maďarskými, u nichž působí problémy neznalost jazyka.²² Noví železničáři byli ostatně do služby přijati již v únoru 1921, i přes zmíněné námitky ministerstva vnitra. Jediným problémem zůstaly platy, které jim byly vypláceny i v období jejich zahálky mezi létem 1919 a únorem 1921. Celková částka dosáhla téměř půl milionu tehdejších korun a ministerstvo železnic požadovalo, aby ji uhradilo ministerstvo zahraničí, neboť peníze byly uprchlým železničním zaměstnancům vypláceny především z politických důvodů.²³

Po celou první polovinu dvacátých let zůstávala situace emigrantů, ucházejícími se o učitelská místa podobná jako v roce 1920. Na Podkarpatské Rusi i nadále panoval nedostatek kvalifikovaných učitelů. Ještě v roce 1924 se v horských oblastech nacházelo nejméně dvacet vesnic, kde vyučování vůbec neprobíhalo, a to i přesto, že se zde nacházely vhodné místnosti.²⁴ Charakteristika podmínek v těchto obcích je tak výmluvná, že stojí za rozsáhlejší citaci: „uprázdněná místa učitelská, na která mají býti emigranti ustanoveni, jsou v nejzapadlejších horkých vesnicích, v nichž není možno nalézt ani bytu, ani stravy, takže učitel musí žít v jedné světnici s četnou rodinou některého hospodáře a u něho se i stravovati, tj. jísti téměř po celý rok ovesný neb kukuřičný chléb a brambory.“ Nepřekvapí, že „je zcela vyloučeno nalézt učitele z Čech aneb z Moravy, který by souhlasil s přidělením do některé z těchto

²⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Ministerstvu železnic, čís. 15 878/20 m.r., Žádosti ukrajinských učitelských sil z Haliče o přijetí do služeb Č.S.R. na Podk. Rusi, 29. května 1920.

²¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva vnitra, Presidiu ministerské rady, čís. 7 109/21., Ukrajínští železniční zřízenci z Haliče – převzetí do čs. úřadů, 24. února 1921.

²² NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Civilní správa Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerstva vnitra, čís. 7806 pres. ai. 21., Ukrajinci v železničních službách v Podkarpatské Rusi, 10. června 1921.

²³ 17 definitivním a 12 provisorním zaměstnancům bylo za uvedené období vyplaceno dohromady 486 240 korun a 50 haléřů. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo železnic, Ministerstvu zahraničních věcí, čís. 37 652-II/2a ex 20, Podpory evakuovaných železničních zaměstnanců v Munkačevě, 26. dubna 1921.

²⁴ NA, fond Presidium ministerstva vnitra 1918–1924 (PMV), sign. V/V/2, kart. 85, K čís. 117 041/24 ministerstva školství a nář. osvěty, Informace pro Ministerstvo zahraničních věcí.

obcí.²⁵ Vzdělaných emigrantů, ochotných práci i za těchto podmínek přijmout, byl naopak přebytek. Měli navíc výhodu v tom, že byli schopni rychle ovládnout místní jazyk, respektive dialekty.²⁶ Ministerstvo školství tedy pravidelně předkládalo prezidii ministerské rady seznamy uchazečů. Prezidium ministerské rady pak po dohodě s ministerstvy zahraničí a vnitra jejich přijetí většinou umožnilo. Změnu představovalo to, že přijetí bylo prozatímní, do smluvního poměru. Úřady takto zaměstnaným již neudělovaly státní občanství. Smluvní zaměstnanci dostávali pochopitelně méně peněz, dokonce i na gymnáziu prý byl plat smluvních zaměstnanců „mizerný“, v roce 1924 činil měsíčně 900 korun.²⁷ Předsednictvo ministerské rady ostatně ještě v roce 1925 očekávalo, že dojde k „návratu normálních poměrů“ v zemích, odkud emigranti přišli, a ti budou mít možnost se tam vrátit.²⁸

Ukrajínští emigranti se dokázali na Podkarpatské Rusi uplatnit i jinak než ve státních službách. Kromě státních úřadů, obecných, měšťanských a středních škol pracovali například v bankách a jiných soukromých firmách.²⁹ Vhodným působištěm pro emigranty byla také ukrajinská nakladatelství a redakce novin či časopisů.³⁰ Vzdělaní emigranti, a často prý i studenti, dosud drze pobírající vládní stipendium, nacházeli práci v ukrajinských družstvech, zvláště mlékařských.³¹ Nabízely se i poměrně nezvyklé možnosti výdělků. V lednu 1921 zahájilo díky spolku Prosvita v Užhorodě činnost první zdejší ukrajinské divadlo (Ruskij teatr). Všichni zde působící herci pocházeli z řad emigrantů, v době největšího rozmachu jich bylo 32. Po roce 1926, kdy divadlo

²⁵ NA, PMV, *sign.* V/V/2, kart. 85, Presidium ministerstva vnitra, č. 18 731/ ai, Přijetí šesti cizích státních příslušníků do školských služeb na Podkarpatské Rusi, 15. října 1924.

²⁶ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva školství a národní osvěty, Presidii ministerské rady, čís. 5585 – pres., Učitelé emigranti, povolení udělení místa než nabudou občanství československé republiky, 10. prosince 1920.

²⁷ Centralnyj deržavnyj archiv vyšých orhaniv vlady i upravlinnja Ukrainy (CDAVOVU), Kyjev, fond č. 3563 (Osobní fond Mykyty Šapovala), opys č. 1, sprava č. 211, arkuš č. 29. Dopis S. Čerkasenska M. Šapovalovi, 19. listopadu 1924.

²⁸ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Presidii ministerstva 1) vnitra, 2) zahraničních věcí, 3) spravedlnosti, 4) školství a nár. osvěty, 5) financí, čís. 7 502/315/S, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi, 3. ledna 1925.

²⁹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlidal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

³⁰ Маркусь, Василь: Міжвоєнна українська еміграція Чехословаччини на Закарпатті. In: Magidová, Marija, ed.: Русская, украинская и белорусская эмиграция в Чехословакии между двумя мировыми войнами = Russian, Ukrainian and Belorussian emigration between the world wars in Czechoslovakia: результаты и перспективы исследований: фонды Славянской библиотеки и пражских архивов: международная конференция, Прага 14–15 августа 1995 г. Praha 1995, s. 848.

³¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidii ministerstva vnitra, čís. 22 927 pres. ai 1926. Ukrajinská stížnost na režim v Podk. Rusi u Společnosti národů, 23. prosince 1926.

přestalo dostávat státní podporu, herců postupně ubývalo.³² I tehdy zde ale mohl alespoň dočasné zaměstnání získat i ukrajinský emigrant bez hereckého vzdělání, dokonce do jisté míry známý svými politickými aktivitám, jako tomu bylo v případě studenta Ukrajinské hospodářské akademie a aktivního přívržence hejtmana Skoropadského, Vasyla Muraška.³³

V roce 1923 se v Kvasech otevřelo sanatorium, zaměstnávající pět ukrajinských emigrantů, které mělo sloužit k léčbě běženců, trpících tuberkulózou. Jeho činnost, na niž stát původně poskytl značnou finanční podporu, však po čtyřech měsících úředním zásahem skončila, neboť ozdravovna se stala „střediskem četných konferencí a podezřelých návštěv cizinců.“³⁴

Úřady neměly o počtu ukrajinských emigrantů na Podkarpatské Rusi přesný přehled. V roce 1924 bylo známo, že jich je zde více než tisíc, z většiny v Užhorodě.³⁵ Ukrajinský badatel V. Markus odhaduje ve své krátké studii, založené částečně na vlastních vzpomínkách, že počet emigrantů žijících zde během celého meziválečného období dosahoval 2 450 až 2 900 osob.³⁶

Výhrady proti zaměstnávání emigrantů šly pochopitelně stranou v případě, že se jednalo o osoby se specifickou kvalifikací. Tak tomu bylo třeba v případě ukrajinských veterinárních lékařů. Dosavadní veterináři na Podkarpatské Rusi byli takřka výlučně maďarského a židovského původu. Vzhledem k tomu, že neskrývali své protičeskoslovenské smýšlení a navíc postrádali jazykové znalosti, potřebné v novém státě, bylo nezbytné je rychle nahradit. Proto dva Ukrajinci z Haliče, Štěpán Podlisieckyj a Spiridion Matrenčuk, získali bez problémů nejprve prozatímní zaměstnání (první ve Svaljavě, druhý v Mukačevu) a v roce 1920 se ministerstvo zemědělství přimluvilo za to, aby obdrželi státní občanství a byli na svých místech ponecháni i nadále. Přitom S. Matrenčuk se v roce 1918 dobrovolně přihlásil do armády ZUNR, v jejíchž řadách sloužil až do května 1919. Ačkoliv v žádosti ministerstva zdravotnictví ho označili za politicky

³² Стряпко, Іван: Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920 – 1939). Užhorod 2012, s. 236–244; Pop, Ivan: Národní obrození Rusínů a problém Zemského divadla. Podkarpatská Rus – časopis přátel Podkarpatské Rusi. 3, 2013, s. 6, 8.

³³ Ten zde bez překážek pracoval od 1. října 1926 do počátku následujícího roku. NA, fond Předsednictvo Ministerstva vnitra – Archiv Ministerstva vnitra (dále jen PMV-AMV), sign. 225-1280-4, kart. 1280, Ukrajinské hnutí zahraniční v ČSR. – Inž. Atanasev Muraško., čís. 17.535 pres. ai 1932, 18. listopadu 1932. Více viz: Tomek, Miroslav: Ukrajinské monarchistické hnutí na území ČSR v letech 1922–1939. Praha 2011. Diplomová práce, s. 58.

³⁴ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlídal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

³⁵ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlídal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

³⁶ Маркусь, В.: Міжвоєнна українська еміграція, s. 852.

neaktivního,³⁷ v pozdějších letech se věnoval kulturní práci v rámci ukrajinského spolku Prosvita, který podle některých českých činitelů šířil protistátní propagandu. S. Matrenčuk v tamním vydavatelství uveřejňoval popularizační knihy pro chovatele dobytka.³⁸

Doslova boje se pak sváděly kvůli možnosti zaměstnávat emigranty s kvalifikací právní. Ministerstvo spravedlnosti v průběhu dvacátých let nepřestávalo zdůrazňovat, že na Podkarpatské Rusi panuje kritický nedostatek soudců a soudních úředníků a žádalo, aby mu byla poskytnuta možnost jmenovat na tato místa příchozí z Ruska i Ukrajiny. Ostatně již bezprostředně poté, co zde začala fungovat československá správa, práci tu díky svým jazykovým znalostem získalo devět vězeňských dozorců z Haliče, kteří byli za první světové války, v době ruského vpádu do Haliče, evakuováni do Čech. Vzhledem k tomu, že neobdrželi československé občanství, nacházeli se v podobné situaci jako ostatní emigranti. Ve své práci se prý plně osvědčili. Dále bylo v roce 1922 smluvně zaměstnáno na území Slovenska a Podkarpatské Rusi 30 „ruských právníků běženců“³⁹ u soudů a justičních úřadů. Ve službě si vedli tak, že proti nim nebylo námitek, někteří dokonce „velmi dobře“, a politicky aktivní nebyli. Část jich přesto byla propuštěna při omezování počtu úředních míst.⁴⁰ Ministerstvo spravedlnosti navrhovalo v roce 1923 přijetí deseti dalších běženců, to ale předsednictvo ministerské rady zamítlo, neboť ministr zahraničí prohlásil, že „zásadně je nutno napříště upustiti vůbec od přijímání cizích státních příslušníků do státních služeb československých.“⁴¹

V roce 1925 však muselo ministerstvo spravedlnosti konstatovat, že na Slovensku a Podkarpatské Rusi se nedostává 119 soudců a konceptních úředníků, tedy 20 % celkového stavu. Žádalo tedy o to, aby mohlo jmenovat některé z 30 emigrantů, přijatých do služby v roce 1922, na místa soudců. Učinilo tak

³⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo zemědělství Československé republiky, Presidiu ministerské rady, čís. 4 565/IV, Přijímání cizozemců do služeb čs. republiky v území Podkarpatské Rusi. 9. února 1920.

³⁸ Стряпко, І.: Товариство «Просвіта», s. 198.

³⁹ Ač se v daném textu hovoří z většiny o „ruských“ právnících, přesnější údaje, například místa narození, zde nenalzáme a některá příjmení nevylučují ukrajinský původ. Tím spíše, že v kolonce „Věc“ stojí „Ukrajinská emigrace v Podkarpatské Rusi“. Je možné, že právě Ukrajinci byli pod různými záminkami v průběhu následujících let propouštěni, neboť v roce 1927, když se projednávala otázka udělení československého státního občanství těmto zaměstnancům, uvádí se nižší počet a mluví se výslovně o „Rusech (nikoliv Ukrajincích)“. O ukrajinských emigrantech, působících na Podkarpatské Rusi v soudnictví, se ve své práci zmiňuje i V. Markus. Маркусь, В.: Міжвоєнна українська еміграція, s. 849.

⁴⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo spravedlnosti, Předsednictvu ministerské rady, čís. 17 968/25, Ukrajinská emigrace v Podkarpatské Rusi, 30. listopadu 1925.

⁴¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Předsednictvu ministerské rady, čís. 6 205/315/S/26, Udělení čl. státního občanství cizím příslušníkům ve smluvní státní službě, 27. října 1926.

i s vědomím toho, že případného politicky nespolehlivého soudce je poměrně obtížné z jeho místa odstranit – bylo to možné pouze jeho nuceným odchodem na penzi nebo po nálezku disciplinárního soudu. Na Podkarpatské Rusi působilo ze zmíněných 30 emigrantů osm.⁴² Vleklé kompetenční neshody mezi ministerstvy o tom, kdo a jak může tuto otázku vyřešit, měla odstranit porada, jež se uskutečnila 14. února roku 1927 na ministerstvu vnitra. Při ní se mělo rozhodnout o dalším postupu v otázce udělení československého státního občanství výše zmíněným emigrantům – z původních 30 jich ve službě zůstalo 20. Hovořilo se i o devíti vězeňských dozorcích z Haliče. Na poradu se dostavili zástupci ministerstva vnitra, spravedlnosti a předsednictva ministerské rady. Ministerský rada dr. Polák, představující ministerstvo vnitra, mluvil o politické činnosti emigrantů, jež je v rozporu se státními zájmy. Zmínil také zprávy tehdejšího viceguvernéra Podkarpatské Rusi Antonína Rozsypala. Podle jeho informací situace vypadala tak, že „jest nutno živly tyto vykazovati z Československé republiky. Týká se to zejména emigrantů z Haliče.“ Jeho kolega zdůraznil platnost předcházejících vládních usnesení, které nedovolují do státní služby přijímat cizí státní příslušníky. Za ministerstvo spravedlnosti se jednání zúčastnil tabelární soudce doktor Křepinský, který popsal „neudržitelné poměry personální při soudech na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde hrozí přetížením soudců úplně zastavení soudní agendy.“ Přidělovat soudce z českých zemí proti jejich vůli tehdy již nebylo možné, ministerstvo spravedlnosti tedy nemělo k dispozici žádný nástroj, jak situaci zlepšit. Výsledkem schůzky bylo dosažení dohody o tom, že je třeba vyžádat si konkrétní zprávu viceguvernéra Podkarpatské Rusi ohledně „politické zachovalosti“ těchto emigrantů, na jejímž základě by potom ministerstvo vnitra mohlo žadatelům občanství udělit.⁴³ Bohužel, studované materiály neumožňují zjistit, jaké bylo konečné řešení celé věci, ale je dobře známo, že A. Rozsypal zaujímal vůči emigraci nekompromisní postoj.

Občanství mohlo být pro kvalifikovaného odborníka svého druhu odměnou za dobrou práci. Tak tomu bylo v případě Andrije Alyskevyče (1870–1949) z Haliče. Ten přišel do republiky v roce 1919 už jako zkušený pedagog a stal se učitelem v Berehovu, od roku 1922 pak byl ředitelem užhorodského gymnázia.⁴⁴ Toto gymnázium bylo tehdy počtem tříd největší v republice a vyučovalo se zde třemi vyučovacími jazyky. Řízení takového ústavu bylo bezpochyby účtyhodným organizačním výkonem, jak to neopomnělo zdůraznit

⁴² NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo spravedlnosti, Předsednictvu ministerské rady, čís. 17 968/25, Ukrajinská emigrace v Podkarpatské Rusi, 30. listopadu 1925.

⁴³ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Předsednictvo ministerské rady, čís. 762/315/1 S/27, Udělení souhlasu k přijetí pěti ruských běženců do soudních služeb, 15. února 1927.

⁴⁴ Бажанський, Михайло: Княжа дань Карпатській Україні українських братів, ненароджених у тій землі. Самостійна Україна, 2, 1992, s. 58.

ministerstvo vnitra, když odpovídalo na výtky guvernéra Podkarpatské Rusi, který zpětně, v roce 1924, vyslovil svůj nesouhlas s udělením občanství A. Alyskevičovi. Podle názoru ministerstva však šlo o případ, „kde zájem státní naturalisaci odůvodňuje, jak jest právě případ výše uvedený, kdy činnost žadatelova je ze stanoviska potřeby služby nenahraditelná.“⁴⁵ V tomto případě nebylo na závalu, že A. Alyskevyč působil také jako organizátor hnutí Plast (ukrajinská skautská organizace).⁴⁶

Od roku 1922 pozorujeme další šíření názorů o nebezpečí ze strany Ukrajinců, což možná souvisí s tím, že v kraji sílil vliv rusofilského směru. V létě 1922 vzbudila na vyšších místech ohlas doslova „poplašná“ zpráva, jejíž autorství bohužel nelze přesně určit, v níž pisatel, patrně český úředník nebo novinář, upozorňoval československé úřady na šířící se „závadné jevy“. Autor podle svých slov projel Podkarpatskou Rus „od Užhorodu až do Jasiny a na Polské [sic!] hranice.“ Během svého putování „pozoroval silnou propagandu Ukrajinců na odtržení Podkarpatské Rusi od Československé republiky.“ Ukrajínští učitelé dokonce ve školách Podkarpatskou Rus nazývali „Pidkarpatská Ukrajina“. Podle jeho slov bylo skoro nemožné najít Ukrajince, jenž by „neprovozoval protistátních rejdů.“ Zajímavější než tato a podobné obecné fráze o tom, že Ukrajinci „odměňují se hanebně“ za „pohostinnost, kterou jim Československá republika poskytla“, je zmínka o notáři v Rachově, který Ukrajincům prý vystavoval domovské listy a když byl udán civilní správě, reagoval neurčitými výhrůžkami na adresu úředníků. Celá situace byla o to nejasnější, že se mělo jednat o Maďara. Kromě toho autor ke své zprávě přiložil podezřelou mapu Ukrajiny.⁴⁷ Tehdejší školský referent Josef Pešek⁴⁸ na tuto zprávu ovšem reagoval velmi rezervovaně. Výroky autora označil za „silně přehnané a neobjektivní, diktované buď politickým stranictvím, nebo čerpané z pochybných pramenů“. Podle něj byli spíše než učitelé z řad ukrajinských emigrantů protičesky zaměření místní lidé. Obecně podotýkal, že zpráva neuvádí konkrétní fakta.⁴⁹

Tón anonymního autora zmíněné „poplašné“ zprávy se pozoruhodně dobře shodoval s článkem „Ukrajinské spiknutí proti Rusínsku“ z maďarského časopise *Új Közlöny*, jímž se zhruba v tutéž dobu zabývalo předsednictvo ministerské rady. Publicistický text z 28. června 1922 zatracoval „bezuzdnou

⁴⁵ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. 50 526/1925. 21., Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi, revise československého státního občanství a povolení k pobytu, 22. července 1925.

⁴⁶ Бажанський, М.: Княжа дань Карпатський, s. 58.

⁴⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis, čís. 12 134, Panu chéfovi civilní správy Podkarpatské Rusi, Podkarpatská Rus, závadné úkazy, 16. června 1922.

⁴⁸ Josef Pešek (1872–1924), pedagog, zemský školní inspektor v Užhorodě.

⁴⁹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Civilní správa Podkarpatské Rusi, školský odbor – Užhorod, Prezidiu ministerstva školství a národní osvěty, čís. 12 345/22, 4. července 1922.

ukrajinskou agitací“ a obviňoval ukrajinské emigranty z „mezinárodního spiknutí“. Vždyť se jeden z ukrajinských učitelů, který v hodinách zeměpisu učil děti podle mapy, na níž se „Ukrajina rozprostírá od Popradu až po Král. Chlumec [sic!]“ prý neváhal na svého nadřízeného obořit slovy: „Dejte si na sebe pozor, neboť už je blízko doba, kdy se všechno změní a pány tu budeme my!“. Autor článku uváděl z jiných pramenů neznámé skutečnosti o vyšetřování ukrajinských učitelů a úředníků a se zřejmým zadostiučiněním psal, že „všechny ukrajinské a ukrajinoфильské elementy, které vláda do svých služeb dosud vděčně přijímala, teď propustí a ukrajinské orientace zanechají na celé čáře.“ To mělo působit nemalou radost v „rusínských kruzích“, k nimž se pisatel patrně hlásil.⁵⁰ Další podobně zaměřený článek v tomto časopise, který vyšel 5. dubna 1923 pod titulkem „Likvidace ukrajinské emigrace v Rusínsku“, opět vzbudil zájem úředních míst, která ho v hlášení označila za „pozoruhodný“,⁵¹ patrně proto, že do jisté míry předjímal nejbližší změny v politice vůči ukrajinské emigraci na Podkarpatské Rusi. V souvislosti s rozhodnutím Rady velvyslanců Společnosti národů o polské svrchovanosti nad Východní Haličí autor uváděl, že naděje na vybudování samostatné Ukrajiny jsou definitivně zmarněny. Vyjadřoval sice pochopení pro hrdinský, leč neúspěšný boj Ukrajinců za nezávislost, ale dokazoval, že na rozdíl od jiných částí Evropy představuje ukrajinská emigrace na Podkarpatské Rusi – spolu s odzbrojenými vojáky armády ZUNR, jejichž počet značně přeceňoval – pro Polsko reálné nebezpečí. Polsko bylo prý ochotno vstoupit do Malé Dohody, ale jen pod podmínkou, že ukrajinská emigrace v „Rusínsku“ bude likvidována, jak o to ostatně žádalo i „90 % rusínských politických stran“. Likvidace ukrajinské emigrace, tedy vypovězení emigrantů bez občanství a revize těch případů, kdy emigranti občanství již obdrželi, měla být doslova „za dveřmi“. Autor dokonce ve shodě s názorem některých úředních míst tvrdil, že definitivní státní zaměstnanci ukrajinského původu budou přeloženi. Emigraci měly nastat „krušné časy“, ale podle pisatele stati, mimochodem podepsaného pseudonymem „Rusín“ to bylo výlučně vinou samotných postižených, kteří se „živě zamíchali do politického života naší malé země.“⁵²

V roce 1923 došlo ke změnám ve funkcích guvernéra a viceguvernéra. Guvernérem se stal Anton Beskyd, viceguvernérem agrárník A. Rozsypal. Předcházející víceméně proukrajinská orientace Grigorije Žatkoviče a Petra

⁵⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerské rady, Presidium civilní správy Podkarpatské Rusi, čís. 11 162/315, Zpráva časopisu „Új Közlöny“ o ukrajinském spiknutí proti Rusínsku, 16. srpna 1922.

⁵¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva vnitra, Presidium ministerské rady, čís. 7 404., Podkarpatská Rus, závadné úkazy, 5. dubna 1923.

⁵² NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Raport zo dňa 5. dubna 1923 o zprávách v časopisech maďarských vychádzajúcich na Podkarpatskej Rusi, *Új Közlöny*/5.IV. – *Užhorod, Likvidáca ukrajinskej emigrácie v Rusínsku*.

Ehrenfelda byla nahrazena podporou rusofilského proudu. Hlavní pravomoci byly fakticky v rukou viceguvernéra A. Rozsypala, který se k ukrajinofilskému hnutí stavěl vyloženě negativně.⁵³ Avšak s ohledem na to, že přinejmenším v roce 1922 se předcházející viceguvernéř P. Ehrenfeld projevil vůči ukrajinské emigraci velmi nekompromisně, je možné, že na kurs podkarpatské administrace v této otázce neměly personální změny zásadní vliv. Viceguvernéř tehdy vyslovil názor, že „ukrajinská iredenta“, jejíž základnou je zejména Jasiňa v rachovském okrese, by mohla být postupem času nebezpečnější než maďarská. Preventivně navrhl revidovat dříve udělené státní občanství, propustit emigranty ze státních služeb a zakázat jim pobyt na území Podkarpatské Rusi. Současně ovšem připustil, že ukrajinská propaganda zatím neměla mezi místními lidmi přílišný úspěch.⁵⁴ K personální změně o něco později došlo také na místě zemského školního inspektora. Proukrajinsky naladěného J. Peška, jenž podobně jako P. Ehrenfeld ochotně spolupracoval s ukrajinským vzdělávacím spolkem Prosvita, nahradil po jeho smrti roku 1924 J. Šimek, který na učitelských místech viděl raději než Haličany ruské emigranty a bývalé legionáře.⁵⁵

Pro později příchozí emigranty bylo získání práce ve školství velmi obtížné, ne-li nemožné. Ukrajinský spisovatel Spyrydon Čerkasenko, emigrant z ruské části Ukrajiny, který žil v Užhorodu ze stipendia, jež mu vyplácel Ukrajinský hromadský komitét (Ukrajinskij hromadskij komitet – dále jen UHK), se v roce 1924, když mu stipendium snížili a on se obával, že o něj zcela přijde, zamýšlel ucházet o místo učitele. Konstatoval ale, že všechna učitelská místa jsou obsazena buď místními, nebo příchozími z Haliče, kteří získali domovské právo v letech 1920 a 1921, zatímco on jako Ukrajinec se musí oddávat nečinnosti, neboť ve škole „prý může pěstovat jakousi iredentu.“ Požádal o přímluvu dokonce zplnomocněného ministra Václava Girsu, který v té době na ministerstvu zahraničí odpovídal za pomoc ruským a ukrajinským emigrantům. Ubezpečoval ho o své oddanosti republice a zdůraznil úspěchy, kterých již na Podkarpatské Rusi dosáhl jako autor dětské literatury. Přál si dostat potvrzení, které by mu „otevřelo dveře zdejšího školského referátu.“ Podle svého názoru by mohl být jako učitel mnohem prospěšnější než Haličané nebo místní lidé. Intelektuální úroveň jedněch i druhých hodnotil velice skepticky, podle něj by jim více seděla práce „hlídačů či metařů“. Jeho prosby však zůstaly bez odpovědi.⁵⁶ Není bez zajímavosti, že ve svých dopisech krajanům-emigrantům se S. Čerkasenko sám

⁵³ Magocsi, P. R.: *The Shaping of a National Identity*, s. 205, 209.

⁵⁴ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium civilní správy Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerstva vnitra, čís. 11 6316 pres. Ai 22., Podkarpatská Rus, závadné úkazy, 16. listopadu 1922.

⁵⁵ Стряпко, І.: Товариство «Просвіта», s. 17, 141, 187.

⁵⁶ CDAVOVU, fond č. 3563 (Osobní fond Mykyty Šapovaly), opys č. 1, sprava č. 211, arkuš č. 25–26, Dopis S. Čerkasenka M. Šapovalovi, 4. října 1924.

netajil tím, že smyslem jeho činnosti na Podkarpatsku byla popularizace ukrajinštiny, spojená s netolerancí k představitelům jiných národnostních orientací. Aktivně spolupracoval s organizací Plast (ukrajinské skautské hnutí), pro jejíž členy psal básně a divadelní hry. Podle jeho slov si v první polovině dvacátých let toto čistě ukrajinské hnutí získávalo v kraji čím dál tím větší popularitu a zapisovaly se do něj i děti rodičů-rusofilů. V Plastu děti „zpívají ukrajinské písně, ale hlavní je všeobecná nenávisť ke všemu ruskému [zahal‘na znenavysť do kacapstva].“⁵⁷ Zdá se tedy, že československé úřady se příliš nemýlily, když usoudilo, že „nemůže blahodárně působiti na konsolidaci politických a národnostních poměrů na Podkarpatské Rusi.“⁵⁸

Ve zprávách bezpečnostních složek z následujících let nacházíme ohlas výše zmíněných varovných hlasů i příznaky nové přísnější politiky vůči ukrajinské emigraci. Policie předpokládala, že „ideou [vybudování samostatné Ukrajiny] jest prodchnuta veškerá a emigrace ukrajinská na Podk. Rusi a pracuje pro ní potajmu horlivě každý, i úředníci konající službu v našich státních úřadech“. Dokladem toho mělo být především již zmíněné rozšiřování map, v nichž byla Podkarpatská Rus zakreslena jako ukrajinské území a které údajně používali i učitelé při vyučování. Podle policejní zprávy to mělo za následek skutečnost, že u mládeže se utvářely názory, „jež s celistvostí státu Československého nedají se srovnati“. V příslušných zprávách se opakovaly i stížnosti na „rozvíření jazykových a náboženských sporů“. Policie ovšem vinila stejně emigraci ukrajinskou i velkoruskou. Československá místa tehdy již lépe chápala reálnou situaci v nejvýchodnější části republiky: „Řeč místního lidu není ani ukrajinská, ani velkoruská, jest to svérázné maloruské nářečí, nářečí lidové bez spisovné řeči.“⁵⁹ Záměrem státní správy bylo upřednostňovat ve školách místní nářečí, respektive zdejší, ukrajinštině blízký jazyk, psaný tradičním pravopisem, jak ho ve své gramatice z roku 1922 kodifikoval I. Pankevč,⁶⁰ ale učitelé z jiných ukrajinských území pochopitelně dávali přednost spisovné podobě ukrajinštiny, jak na ni byli zvyklí. Nevitáným důsledkem bylo to, že „přetvářena jest místní řeč lidová více a více na východohaličskou ukrajinštinu“. Se zmínkami o stížnostech ze strany místního obyvatelstva se zde kupodivu nesetkáváme. Pisatele zprávy

⁵⁷ CDAVOVU, fond č. 3563 (Osobní fond Mykyty Šapovala), opys č. 1, sprava č. 211, arkuš č. 28–29, Dopis S. Čerkasenkovi M. Šapovalovi, 19. listopadu 1924.

⁵⁸ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Pres. min. vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. jed. 2640/315/S- /29 m. r. Svaz ukrajinských organizací v Praze – memorandum., 15. května 1929.

⁵⁹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlidal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

⁶⁰ Magocsi, P. R.: The Shaping of a National Identity, s. 138–139; Švorc, P.: Zakletá země – Podkarpatská Rus, s. 219.

znepokojovalo hlavně to, že jde o záminku „k útokům ze strany orientace velkoruské“.⁶¹ Z tohoto hlediska je zajímavé, že současný ukrajinský historik Ivan Strjapko přiznává značný vliv učitelů-emigrantů na přesvědčení žáků a studentů, ale současně tvrdí, že „aktivní proukrajinská propaganda způsobovala obavy mezi rodiči, stavějícími se k podobným novotám učitelů s podezřením.“⁶² Českým úřadům působily nesváze i aktivity Ukrajinců a Velkorusů při rozdmýchávání náboženských nesvárů. Zpráva navrhovala nekompromisní řešení, spočívající v nahrazení ukrajinských úředníků českými, odstranění „z celého [zvýraznění původní] území republiky všech cizinců do vnitřních politických poměrů státu jakýmkoliv způsobem zasahujícím [sic!].“, zakládání českých škol na Podkarpatské Rusi a kvalitnější personální obsazení zdejších úřadů i policie, samozřejmě jen Čechy, a to i za cenu vyšších platových nákladů.⁶³

Již od roku 1922 se setkáváme s výzvami přezkoumat jednotlivé případy udělování státního občanství v období bezprostředně po roce 1919.⁶⁴ Hlavní pohnutkou úředních míst přitom byl fakt, že „nepohodlného“ smluvního zaměstnance, který nemá československé státní občanství, se lze snadno zbavit a v případě nutnosti ho dokonce vypovědět z republiky.⁶⁵ Od roku 1924 se revize jednotlivých případů udělení státního občanství v letech 1920 a 1921 začaly skutečně provádět,⁶⁶ patrně i proto, že o to v dubnu výslovně požádal nový guvernér A. Beskyd. Ten ve své zprávě předsednictvu ministerské rady poukázal na skutečnost, že v letech 1919 a 1920 bylo Haličanům občanství často udělováno i na základě pouhého měsíčního pobytu. Zvláště se vyslovoval proti tomu, aby bylo možné ponechávat si dvojí státní občanství. O takových emigrantech psal, že „pod pláštěm dvojího stát. občanství tyto osoby provozují zde politiku a vměšují se do vnějšího politického života všelijakým způsobem.“ Nevyžadoval, aby bylo Podkarpatsko emigrantů úplně zbaveno, chtěl jen po každém z nich „aby ctil obyčeje, jazyk atd. zdejšího lidu, k němu přilnul a nevnucoval tomuto lidu své, nám škodlivé, idee.“ Zajímavé je, že jako příklad

⁶¹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlidal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

⁶² Стряпко, І.: Товариство «Прогрес», s. 130–131.

⁶³ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlidal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

⁶⁴ To navrhnul již v listopadu 1922 viceguvernér Podkarpatské Rusi P. Ehrenfeld. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Předsednictvo ministerské rady, Presidiu ministerstva vnitra, čís. 5 354/315 S., Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi, 13. srpna 1924.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. 50 526/1925. 21., Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi, revise československého státního občanství a povolení k pobytu, 22. července 1925.

závadného udělení státního občanství zmiňoval Andrije Alyskevyče,⁶⁷ na jehož obranu, jak již bylo zmíněno výše, však ve své odpovědi vystoupilo ministerstvo vnitra.⁶⁸

Občas při prošetřování okolností udělení československého občanství došlo k překvapujícím zjištěním, jako v případě haličského emigranta Michala Viňara. Správce obecné školy v Perečíně získal občanství v září 1920 rozhodnutím civilní správy Podkarpatské Rusi. Podezření vůči M. Viňarovi vzniklo patrně poté, co byl v dubnu 1925 do Polska vypovězen jeho bratr Štěpán Viňar, který při té příležitosti vypověděl, že M. Viňar je vyučený truhlář a taneční mistr, nikoliv učitel. Úřady se poté rozhodly vyšetřit, jakým způsobem získal občanství. Četnická stanice ve Velkých Lučkách v květnu 1926 zjistila, že usnesení, které by podle platných zákonů muselo být podepsáno starostou, polovinou obecního výboru a zaneseno do protokolu obce, nelze nikde nalézt. Doklad o příslibení domovské příslušnosti ve Velkých Lučkách mu vystavil jeho krajan z Haliče, Michal Danilov, který byl tehdy ve Velkých Lučkách zaměstnán na notářském úřadě. Listinu patrně zfalšoval.⁶⁹ K podobným podvodům se v chaotickém období let 1919–1920 patrně uchýlilo více emigrantů. Jedním z nich byl správce školy Jiří Řehoř Diskant, „smýšlení silně ukrajinského“, který ve svém bytě v Nižním Sinevíru pořádal schůze, na nichž hlásal připojení Podkarpatské Rusi k Ukrajině a místní obyvatelé „pobádal, aby sami k tomu cíli pracovali.“ Již roku 1921 mu byl proto odebrán domovský list, který mu neoprávněně vydal obecní úřad v Ráječku na Moravě. Od té doby se politicky neangažoval, avšak byl i nadále „bedlivě pozorován.“⁷⁰

Konkrétně z léta 1926 víme o několika případech, kdy úřady na základě různých stížností či podezření navrhovaly revizi udělení občanství⁷¹ ane-

⁶⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Kancelář guvernéra Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerské rady, čís. 1111/KG ai 24., Revise stát. občanství a povolení pobytu, 2. dubna 1924.

⁶⁸ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Ministerstvo vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. 50 526/1925. 21., Vliv emigrace na politické poměry na Podkarpatské Rusi, revise československého státního občanství a povolení k pobytu, 22. července 1925.

⁶⁹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerstva vnitra, Opis k 14 337 pres. min. vnitra ai 1926, Informace o cizích státních příslušnících, působících na školách v Podk. Rusi. Správce obč. školy v Perečíně Ukrajinec Michal Viňar.

⁷⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 725 pres. min. vnitra ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerstva vnitra, čís. 10. 762 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících ve školství na Podk. Rusi. Jiří Řehoř Diskant, správce školy v Niž. Sinevíru. Odpověď k číslu 7317 z 12. IV. 1926. Užhorod, dne 7. srpna 1926.

⁷¹ Revidováno mělo být například státní občanství Pavla Kiryka. Podezření vůči němu vyvolával fakt, že „při každé příležitosti nadává, že zde v republice není žádný pořádek“. Navíc „jest zaujat proti všemu českému, Češi jsou mu nepohodlní, proč prý jsou zde do úřadů na Podk. Rusi vůbec dosazováni a jako každý ‚Ukrajinec‘ drží se zásady, že ‚Haličané‘ jsou na Podk.

bo dokonce požadovaly vyhoštění konkrétního emigranta.⁷² Výsledky všech těchto řízení nám bohužel známy nejsou. Je pravděpodobné, že postižených bylo mnohem více. Víme například, že už na počátku roku 1926 vyvolávala politika vůči emigrantům na Podkarpatské Rusi znepokojení i mezi Ukrajinci v Praze. UHK prý denně dostával dopisy od emigrantů, které „nestydatě vyhazují ze Zakarpatí a z ČSR vůbec jakožto ‚obtěžné cizince‘ nebo ‚lidi bez stálého zaměstnání.‘“⁷³

Situaci patrně úřadům usnadňovalo to, že roku 1923 byla rozhodnuta otázka příslušnosti Východní Haliče k Polsku. Zatímco dříve radilo ministerstvo zahraničí při vyhošťování Ukrajinců do Polska k opatrnosti, v roce 1929 už bylo známo, že haličtí emigranti mohou snadno získat polský pas a při návratu

Rusi doma a ‚Češi‘ jsou zde cizinci.“ Kromě toho se údajně stýkal s předáky komunistické strany. Přesetření udělení občanství měl čelit i profesor státního reálného gymnázia Kornel Zaklinskyj, ač „politicky nečinný“ a „mravně zachovalý“. Pro předpokládané sympatie k ukrajinskému hnutí byl však považován za nespolehlivého. Podobně mělo být přesetřeno občanství udělené manželům Smerečanským, učitelům ve Velké Berezně. Jejich práci nebylo co vytknout, avšak Smerečanský se vyhýbal české společnosti a v roce 1922 mu byla četnictvem zabavena mapa Velké Ukrajiny. Jeho manželka zase hmotně podporovala ukrajinské trestance. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 725 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 10. 767 pres. ai. 26. Informace o učitelských silách cizích státních příslušníků na Podk. Rusi. – Pavel Kiryk, zat. správce školy v Košelově. Užhorod, dne 7. srpna 1926; NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 221 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 12324 pres. ai. 24. Informace o cizích státních příslušnících na P. Rusi, působících na školách. Ukrajinec Kornel Zaklinskyj, profesor na st. Gymnasiu v Berehově. Odpověď k číslu 7517 z 12. IV. 1926. Užhorod, dne 3. srpna 1926; NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 221 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 9. 831 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících na školách v Podk. Rusi. Emanuel Smerečanský a Alžběta Smerečanská. Odpověď k číslu 7317 z 12. IV. 1926. Užhorod, dne 2. srpna 1926.

⁷² Vyhoštění měl být například politicky nespolehlivý učitel Sergej Ševčenko, který „stýkáje se výhradně s kruhy ukrajinskými, ignoruje českou společnost.“ Podobně očekávalo vyhoštění smluvního učitele Julia Turjanského, lakonicky prohlášeného za „politicky nespolehlivého“. Vyhostit úřady chtěly i jeho manželku Žofii, která měla polský pas a do Polska pravidelně dojížděla. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 725 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 10. 963 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících působících ve školství na P. Rusi. Sergej Ševčenko. Užhorod, dne 7. srpna 1926; NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 221 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 10. 965 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících na školách v Podk. Rusi působících. Julius Turjanský, sml. učitel v Lazanskoje, okr. Volovoje. Užhorod, dne 6. srpna 1926; NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 221 pres. min vnitřní ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidium ministerstva vnitřní, čís. 10. 769 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících na školách v Podk. Rusi působících. Žofie Turjanská, smluvní učitelka v Lazanskoje, okr. Volovoje. Užhorod, dne 6. srpna 1926.

⁷³ Шаповал, Микита: Щоденник - Від 1 січня 1925 р. до 22. лютого 1932 р. II. частина. Упорядкував інж. Сава Зеркаль. New York 1958, s. 47.

do vlasti je nečeká žádné pronásledování. Mluví se o nich jako o „pseudoemigrantech“, emigraci „dobrovolné a umělé“.⁷⁴

Novou příčinou znepokojení úřadů se stala spolupráce emigrantů s komunistickou stranou, což souviselo s úspěchy komunistů na Podkarpatské Rusi.⁷⁵ Ti získali ve volbách roku 1924 39,4 % hlasů a stali se tak v této části republiky nejsilnější stranou. V letech 1924–1925 také zdejší komunistické noviny přešly od ruské jazykové orientace k ukrajinské a komunismus začal úřadům splývat s „ukrajinskou iredentou“.⁷⁶ Ze zprávy policejního rady V. Vohlídal se dozvídáme, že na volebním vítězství komunistů měli značný podíl „agenti moskevské internacionály“. O ukrajinské emigranty ovšem asi nešlo, nebo alespoň ne v první řadě: podle autora těmito agenty byli „většinou negramotní popy [sic!].“⁷⁷ Jedním z obzvláště nevídaných komunistických agitátorů však byl pravidelný dopisovatel komunistické *Karpatské pravdy*, advokátní koncipient v Berehově Alexandr Badan z Haliče. Ten v roce 1926 již měl československé občanství,⁷⁸ což ho ovšem nechránilo před tím, aby byl v krátké době vypovězen.⁷⁹ To, že úroveň analýzy různých ideových proudů na Podkarpatské Rusi nebyla vždy nejvyšší, nám dokládá zpráva župního úřadu v Mukačevě, v níž se praví „Směr ukrajinský a komunistický má to společného, že jsou protistátní [sic!].“⁸⁰

⁷⁴ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Pres. min. vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. jed. 2640/315/S- /29 m. r. Svaz ukrajinských organizací v Praze – memorandum., 15. května 1929.

⁷⁵ Tak tomu bylo například v případě Grigorije Guzeného, správce školy ve vesnici Suche, ukrajinského emigranta z Kyjeva, který na Podkarpatské Rusi pracoval od roku 1920. Úřady byl „považován za velice rafinovaného komunistického činitele“ a čelil podezření, že „jako tajný agitátor pracuje pro vládu SSSR, za což běže od kom. ústředí 300 Kč měsíčně.“ Vyšetřování však tato podezření nepotvrdilo. Sám Guzenyj prohlašoval, že není přívržencem žádné politické strany. Pro svou údajnou rafinovanost nicméně měl být i nadále pozorován. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Opis k čís. 16. 725 pres. min vnitra ai 1926. Presidium politické správy Podkarpatské Rusi, Presidiu ministerstva vnitra, čís. 9361 pres. ai. 26. Informace o cizích státních příslušnících působících na školách na Podk. Rusi. Grigorij Guzenyj, správce školy v Suché, okr. V. Berežná. Užhorod, dne 10. srpna 1926.

⁷⁶ Švorc, P.: *Zakletá země – Podkarpatská Rus*, s. 111–112; NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva vnitra, Presidiu ministerské rady. č. 6143. Souvislost irredentistické velkoukrajinské a komunistické propagandy v Podkarpatské Rusi. 31. března 1926.

⁷⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Václav Vohlídal, polic. rada, K číslu 10 680 presidia ministerstva vnitra ai 1924, Vliv emigrace na politické poměry na Podkarp. Rusi, 6. června 1924.

⁷⁸ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva vnitra, Presidiu ministerské rady. Č. 6143. Souvislost irredentistické velkoukrajinské a komunistické propagandy v Podkarpatské Rusi. 31. března 1926.

⁷⁹ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Pres. min. vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. jed. 2640/315/S- /29 m. r. Svaz ukrajinských organizací v Praze – memorandum., 15. května 1929.

⁸⁰ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Presidium ministerstva vnitra, Předsednictvu ministerské rady. č. 10. 683. Souvislost irredentistické velkoukrajinské a komunistické propagandy na Podkarpatské Rusi. 9. září 1926.

Současně v tomto období zahájil proti emigrantům a ukrajinofilům kampaň deník Podkarpatské hlasy, loajální k československé vládě a hlásící se k místnímu rusínském směřování.⁸¹ Na obranu svých krajanů naopak vystupovali ukrajínští emigranti z celé republiky. Zvláště aktivní byl ukrajinský eser (socialista-revolucionář) a jeden z hlavních organizátorů emigrace v ČSR, Mykyta Šapoval. Jeho podpis nacházíme v říjnu 1925 pod dopisem ukrajinských socialistů výkonnému výboru sociálně demokratické strany. Autoři dopisu protestují proti vypovídání konkrétních ukrajinských emigrantů a varují před „čechisáčnicími“, „rusifikáčnicími“ a „zpátečnickými“ snahami československých úředních míst. Právě taková politika podle nich byla příčinou nárůstu sympatií ke komunistům a jejich demagogii.⁸² M. Šapoval využíval v zájmu ukrajinských emigrantů na Podkarpatské Rusi také své styky s V. Girsou. Poprvé ho v této věci navštívil 26. března 1926, aby se přimluvil za bankovního úředníka J. Kollarda, který měl být po pěti letech práce na Podkarpatské Rusi vyhoštěn. Podle Šapovalovy představy měla československá vláda emigranty využívat při kulturní práci, místo toho ale pozoroval nedůvěru a „velmi nepřátelskou propagandu *Podkarpatských hlasů*“, která podle jeho názoru kladla rovnítko mezi Ukrajince a komunisty. V. Girsou mu odpověděl, že československá vláda se bohužel nedokázala rozhodnout „k jakému národu Rusíni náleží – k Rusům nebo k Ukrajincům, a vést odpovídající politiku.“ Zplnomocněný ministr mu slíbil, že se za J. Kollarda přimluví.⁸³ 1. dubna pak M. Šapoval předal V. Girsovi prohlášení proti české politice na Podkarpatské Rusi.⁸⁴

V roce 1928 došlo v souvislosti s touto politikou k dalšímu veřejnému protestu ze strany předních zástupců ukrajinské emigrace v ČSR. Ti 17. října odevdali Kanceláři prezidenta republiky rozsáhlé memorandum. V první řadě se zde vyslovovali proti vypovězení devíti emigrantů, pracujících na Podkarpatské Rusi v nejrůznějších profesích.⁸⁵ V memorandu se také uvádělo, že československá vláda zbavuje emigranty v ČSR práva pobývat na Podkarpatské Rusi i preventivně. Autoři, kteří se obávali všeobecného vzrůstu „bezohledného

⁸¹ Svoboda, David: *Boj o cizí duši. Ukrajinství a ukrajinský nacionalismus v české reflexi 1900–1938*. Praha 2007. Disertační práce, s. 180, 184.

⁸² CDAVOVU, fond č. 3563 (Osobní fond Mykyty Šapovala), opys č. 1, sprava č. 240, arkuš č. 16–17, Dopis Výkonnému výboru československé sociálně demokratické strany v Praze, 31. října 1925.

⁸³ Шаповал, Микита: *Щоденник - II. частина*, s. 22.

⁸⁴ Tamtéž, s. 25.

⁸⁵ Konkrétně šlo o I. Holotu, profesora obchodní akademie v Mukačevě, Spyrydona Čerkašenka, spisovatele žijícího v Užhorodě, Kukurudzu, badatele, písčícího o pivovarnictví, žijícího v Užhorodě, Antona Divnyče, spolupracovníka spolku Prosvita v Užhorodě, Mychajla Bilyčenka, bankovního úředníka v Užhorodě, Stepana Stehnije, hospodářského zaměstnance v Užhorodě, Volodymyra Dozorčiva, zaměstnance tiskárny v Užhorodě, Pylypa Hošovského, divadelního herce Prosvity v Užhorodě a Ivana Sajka, sborníka v Královém nad Tisou. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, SLOVUTNÝ PANE PRESIDENTE!, 17. října 1928.

šovinismu“, neváhali srovnávat politiku československých úřadů ve vztahu k emigrantům s politikou carského Ruska proti židům. Dalším nezvyklým tahem bylo hledání paralel mezi ukrajinskými emigranty v ČSR a Čechy na Ukrajině: „nám Ukrajincům (bez ohledu na politickou stranu nikdy nenašlo ani na minutku mysliti, že český emigrant z Kyjeva nesmí býti vpuštěn do českých vesnic v Ukrajině, aneb české organizaci v Kyjevě zabrániti starati se o Čechy z Volyně, aneb že čeští emigranti mohli by být vypovídáni z českých vesnic na Volyni atd.“ Pro pisatele memoranda bylo nepopíratelným faktem, že „ukrajinská emigrace [...] pociťuje svou národnostní jednotu s ukrajinským obyvatelstvem Podkarpatské Rusi.“ Navrhovali také, aby za účelem širšího rozvinutí kulturní práce mezi zaostalým podkarpatským lidem bylo v nejuvýchodnější části republiky „umístěno“ ještě více, až 2 000 emigrantů. Pro vyjasnění těchto otázek se měla podle sestavovatelů dopisu ustavit zvláštní komise. Dokument podepsalo jedenáct představitelů ukrajinské emigrace, zastupující ty její kulturní a sociální instituce, které byly spojené s aktivitami M. Šapovala a dalších ukrajinských eserů.⁸⁶

V odpovědi československých úředních míst se poukazuje na „nepřípustný tón“ ukrajinského memoranda. Paralela mezi Ukrajinci v ČSR a volyňskými se dočkala odmítnutí jako pochybená – čeští osadníci přicházeli do ruské říše prý na pozvání její vlády s celým svým majetkem, povznášeli hospodářskou úroveň kraje a přijímali všechny obyčeje země, do níž se přestěhovali. V jednotlivých případech vyhošťování Ukrajinců prý nešlo „o nějaké pronásledování emigrace vůbec, nýbrž pouze o jednotlivé osoby, které své velikášské ukrajinské choutky a podryváčnou činnost, jež jim v Polsku nebyla trpěna, prostě přenesly na zdejší území“.⁸⁷

Vzhledem k tomu, že úřady zpracovaly v odpověď na memorandum podrobný informační materiál, známe pozadí všech uváděných případů emigrantů, kteří prý obdrželi hnanecký list během jediného letního měsíce. V některých případech šlo spíše o nedorozumění, případně bylo možné kompromisní řešení – například S. Čerkasenko mohl zůstat v ČSR, úřady pouze žádaly, aby opustil území Podkarpatské Rusi. Zarážející je případ Ivana Sajka, jenž původně přijel do ČSR s polským pasem zcela legálně. Později se však i s manželkou rozhodl využít toho, že československé úřady v tomto období udělovaly hnanecké listy velmi ochotně. S tímto dokladem se totiž mohl vrátit do Polska, aniž by platil za polské vízum (poplatek 640 Kč tehdy nebyl v žádném případě nízký, mohl se

⁸⁶ Mezi podepsanými nacházíme M. Šapovala, Serhije Šeluchyna, Nykyfora Hryhorijiva, S. Dovhala, Sofii Rusovou, P. Bohackého, J. Hončarenka, Leonida Klymenka, Ivana Palyvoda, H. Omelčenska a jeden nečitelný podpis. NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, SLOVUTNÝ PANE PRESIDENTE!, 17. října 1928.

⁸⁷ NA, PMR, kart. 157, „Ukrajinská emigrace na Zakarpatsku“, Pres. min. vnitra, Předsednictvu ministerské rady, čís. jed. 2640/315/S- /29 m. r. Svaz ukrajinských organizací v Praze – memorandum., 15. května 1929.

blížit i celému měsíčnímu příjmu). Odvolání podal patrně proto, aby dobrovolný odchod do Polska utajil před svými krajany.⁸⁸

Závěrem lze říci, že jak ukazují některé příklady, obavy československé vlády z toho, že Ukrajinci budou na Podkarpatské Rusi působit jako destabilizující prvek, nebyly zcela nepodložené. Deklarované snahy českých úřadů o očištění školství a úřadů Podkarpatské Rusi od ukrajinských emigrantů se však nikdy nedočkaly naplnění. Politika vůči této skupině obyvatelstva Podkarpatské Rusi trpěla z dlouhodobého hlediska nedůsledností. Jedním důvodem nejspíš bylo to, že ve složitých hospodářských, národnostních a jazykových poměrech Podkarpatské Rusi emigrace nikdy nepředstavovala prvořadý problém. Roli hrál také nedostatek přesných informací o poměrech v regionu, zvláště na samém počátku sledovaného období. Ve sféře školství (a v menší míře patrně i v oblasti soudnictví) byly navíc služby emigrantů nezaměnitelné. S emigranty ve státní službě se setkáváme ještě i na samém konci období první republiky, a to i jako s definitivními státními úředníky.⁸⁹

Ukrajinská historická literatura jak z produkce diaspory,⁹⁰ tak i současná,⁹¹ hodnotí působení emigrantů – především učitelů – při kulturním rozvoji území, které je dnes součástí nezávislé Ukrajiny, pochopitelně kladně. Roli ukrajinských emigrantů jako závažného činitele, který posloužil ukrajinizaci tohoto regionu, přiznává i současná polská literatura.⁹² Ti obyvatelé dnešního Zakarpátí, kteří se hlásí k rusínské identitě, se o nich naopak vyjadřují kriticky. Ivan Krivskij o ukrajinských emigrantech píše: „Chovali se tu jako páni [...] prováděli politiku převýchovy podkarpatských Rusínů ke své, převážně západoukrajinské mentalitě.“ Dále jim vytýká, že „neodbytně rozšiřovali sféru používání ukrajinského jazyka, jenž Rusínům nebyl vlastní.“⁹³

⁸⁸ Tamtéž.

⁸⁹ Víme třeba, že když na počátku roku 1938 československé úřady zakročily proti organizaci ukrajinských monarchistů-hetmanců, byli mezi jejími členy, výlučně ukrajinskými emigranty, definitivní státní úředníci: učitel i správce státní révorové školky. Vzhledem k tomu, že šlo o absolventy Ukrajinské hospodářské akademii, můžeme se domnívat, že svá místa nezískali na počátku dvacátých let. Tomek, M.: Ukrajinské monarchistické hnutí, s. 94.

⁹⁰ Пачовський, Василь: Срібна Земля: тисячоліття Карпатської України. New York 1959, s. 64–65.

⁹¹ Стряпко, І.: Товариство «Просвіта», s. 131–132.

⁹² Домбровський, Даріуш: Польща і Закарпаття 1938–1939. Kyjev 2012, s. 24.

⁹³ Text, jehož autor je členem Společnosti karpatských Rusínů, má samozřejmě charakter publicistického, nikoliv vědeckého textu. Cítuji ho pro doplnění palety názorů, zohledňujících působení ukrajinských emigrantů na Podkarpatské Rusi. Krivskij, Ivan: Vliv ukrajinských emigrantů na podkarpatorusínskou komunitu. In: Balcar, Miroslav, ed.: Vznik ČSR a Podkarpatská Rus, Praha 1999, s. 24–25.

Ukrainian emigration to Carpathian Ruthenia.

Difficulties in finding occupation in the East of the Republic

Since summer 1919, Galicians, afraid of being persecuted in Poland for their involvement in a struggle for the independent Ukrainian state, were coming to Carpathian Ruthenia. They were seeking employment as teachers mostly, but also in other professions, e. g. as railway or post employees, or state officials. They were relatively successful in the first period, till the beginning of the year 1920, since the state administration was in a state of chaos and in desperate need for educated people with knowledge of the local language. The newcomers soon received their domicile, employment and then the citizenship as well. Later, the Czechoslovak authorities took a more rigorous stance towards the job-seekers. It was influenced by legitimate concerns that the Ukrainians would spread the idea of the Ukrainian Independence and further complicate local national and linguistic disputes. From that point on, foreign nationals could be employed only on contractual basis. Only emigrants with necessary qualification, such as veterinary surgeons and judges, could be excluded from this rule. The concerns of the undesirable impact of emigrants grew, especially after 1923 when Antonín Rozsypal became vice-governor of Carpathian Ruthenia. Approximately from 1925, the authorities started to re-evaluate granting of citizenship in several cases and proceeded to expel those who were deemed “politically unreliable”. The rigorous policy against emigrants in Carpathian Ruthenia aroused discontent among Ukrainians in Czechoslovakia. The representatives of the Ukrainian emigration tried to mitigate this policy of the Czechoslovak government, their initiatives, however, were to no avail. Till the end of the observed period the position of state employees of foreign origin remained unstable in Carpathian Ruthenia.

Ukrainische Emigranten in der Karpato-Ukraine.

Schwierigkeiten bei der Suche nach der Beschäftigung im Osten der Republik

Seit dem Sommer 1919 kamen Galizier in die Karpato-Ukraine, die in Polen Angst vor Verfolgung wegen ihrer Beteiligung am Kampf für einen unabhängigen ukrainischen Staat hatten. Sie suchten nach Beschäftigung vor allem als Lehrer, aber auch in anderen Berufen, unter anderem als Eisenbahner, Postangestellte und Beamte. In der ersten Phase, ungefähr bis Anfang 1920, waren sie in vielen Fällen erfolgreich, weil in der Staatverwaltung großer Chaos herrschte und weil es dort eine große Nachfrage auch gebildeten, der dortigen Sprache mächtigen Menschen gab. Die Ankömmlinge erhielten daher schnell das Heimatrecht, eine Beschäftigung und daraufhin auch die Staatsbürgerschaft. Später haben die tschechoslowakischen Behörden die Bedingungen für Arbeitsbewerber verschärft. Diese Verschärfung der Regeln war durch eine berechtigte Befürchtung motiviert,

dass die Ukrainer dort die ukrainische Unabhängigkeitsidee verbreiten und die National- und Sprachkonflikte in der Region weiter komplizieren würden. Fremde Staatsangehörige durften weiterhin nur auf Vertragsbasis angestellt werden. Eine Ausnahme bildeten jene Emigranten, die eine erforderliche Qualifizierung nachweisen konnten, wie zum Beispiel Tierärzte und Richter. Die Befürchtungen vor unerwünschten Aktivitäten der Emigranten verstärkten sich im Laufe der Zeit, insbesondere nachdem Antonín Rozsypal zum Vizegouverneur der Karpato-Ukraine wurde. Ungefähr seit Mitte 1925 überprüften die Behörden in manchen Fällen die Erteilung der Staatsbürgerschaft und wiesen „politisch unzuverlässige“ Personen aus. Eine strengere Politik gegenüber den Emigranten in der Karpato-Ukraine rief Besorgnisse unter Ukrainern in der ganzen Tschechoslowakischen Republik hervor. Vertreter der ukrainischen Emigranten versuchten, die Politik der tschechoslowakischen Regierung zu beeinflussen, ihre Initiativen blieben jedoch ohne Wirkungskraft. Die Position der Staatsangestellten fremder Herkunft in der Karpato-Ukraine blieb bis zum Ende der erforschten Zeitperiode unsicher.

VOJENSKÉ OBSAZENÍ PODKARPATSKÉ RUSI MAĎARSKÝM KRÁLOVSTVÍM V BŘEZNU 1939 A JEHO MEZINÁRODNĚPOLITICKÉ SOUVISLOSTI

ANDREJ TÓTH

Cílem studie je podrobně zmapovat vojenské obsazení Podkarpatské Rusi maďarskými vojsky ve druhé polovině března 1939 na základě archivních pramenů z fondů Ministerstva zahraničních věcí Maďarského království uložených ve Státním archivu Maďarského národního archivu v Budapešti. Problematika maďarského obsazení bývalého nejvýchodnějšího cípu meziválečné Československé republiky však bude popsána i v širších mezinárodněpolitických souvislostech na pozadí i nezbytného faktografického popisu vybraných aspektů politicko-společenských reálií regionu před i po první vídeňské arbitráži z listopadu 1938. Čtenář by měl dostat souhrnný přehled o křížení zahraničněpolitických zájmů dotčených států včetně hitlerovského Německa v tehdejší turbulентním středoevropském prostoru potažmo k eminentnímu zájmu Budapešti získat v rámci své revizní zahraniční politiky celé území Podkarpatské Rusi pod svou státní administrativu. Základním záměrem studie je však podrobný popis situace na Podkarpatsku v inkriminovaném březnu 1939 a průběh vojenského obsazování tohoto území Maďarským královstvím, přičemž na závěr bude krátce zmíněna i tzv. malá nebo jinak též zapomenutá válka mezi Maďarskem a Slovenským štátem na východním Slovensku a stručně bude nastíněn i neúspěšný vládní návrh kabinetu hraběte Pála Telekiho o autonomii Podkarpatska v rámci maďarského státu, který sice byl předložen parlamentu, ovšem pro nejednotnost tehdejší maďarské politické scény in re byl nakonec ministerským předsedou stažen.

Osud Československa byl prakticky zpečetěn podpisem mnichovské dohody koncem září 1938. Teritoriální celistvost československého státu byla tímto mezinárodním diktátem významně narušena. Na základě mnichovského diktátu musela československá vláda postoupit Německé říši pohraniční území historických zemí, tj. Čech, Moravy a Slezska obydlené převážně příslušníky německé menšiny. Ti byli po nástupu Konrada Henleina na politickou scénu

Československé republiky, zejména po květnových parlamentních volbách v roce 1935, již zcela ve vleku radikalizující se Sudetoněmecké strany (Sudetendeutsche Partei, SdP). Připomeňme zde stručně, že vítězem čtvrtých parlamentních voleb v Československu v roce 1935 se stala Henleinova SdP, která ve volbách do poslanecké sněmovny získala 15,2 % a ve volbách do senátu 15 % všech odevzdaných platných hlasů. SdP volilo ve volbách do poslanecké sněmovny celkem 1 249 530 voličů, o zhruba 73 tisíc voličů více než nejsilnější vládní stranu, stranu agrární, která ve volbách v roce 1935 získala dohromady „jen“ 14,3 % hlasů (stranu volilo celkem 1 176 593 voličů).¹ Zásadní zlom ve směřování této sběrné strany sudetských Němců nastal vyvrcholením rozkolu mezi skupinou Kameradschaftsbundu razící teorii Spannismu a příznivci nacistického proudu v létě 1936 odchodem Waltera Branda, spoluzakladatele Sudetoněmecké fronty domoviny v roce 1933, předchůdkyně Sudetoněmecké strany, z SdP a z veřejného života. Sudetoněmecká strana, zmítající se doposud ve vnitrostranických sporech, se tedy nakonec distancovala od Kameradschaftsbundu, stmelila se na nacistickém základě a jednoznačně se začala orientovat na Berlín. Nastolení vnitřní jednoty Sudetoněmecké strany znamenalo současně i zpečetění definitivního rozchodu sudetských Němců s Čechy, resp. s Československou republikou. Dodatek k mnichovské dohodě pak rovněž československou vládu upozorňoval, že nebude-li do tří měsíců vyřešena otázka polské a maďarské menšiny v Československu cestou bilaterální dohody mezi zúčastněnými státy, stane se tento problém předmětem dalšího jednání čtyř mocností podepsaných pod mnichovským dokumentem.²

Nicméně s první republikou se od poloviny 30. let nerozcházel definitivně pouze Němci. Nadcházející přelomové a osudové období pro první Československou republiku, resp. pro její masarykovsko-benešovské základy předpovídaly výsledky posledních parlamentních voleb i na Slovensku. Zatímco v historických zemích zvítězila negativistická SdP se ziskem 19,4 % všech odevzdaných platných hlasů, které jí dalo celkem 1 220 439 voličů, což bylo o téměř 400 tisíc hlasů více, než v případě vládních agráriků, které v západní polovině země podpořilo celkem „pouze“ 829 110 (13,2 %) voličů, na Slovensku pak s výraznou převahou zvítězil Autonomistický blok, který tvořily Hlinkova slovenská ľudová strana, Slovenská národná strana, Autonomní zemědělský svaz a polské menšinové politické uskupení Polskije stronnictwa w Czechoslovacii. Autonomistický blok zde zaznamenal ve volbách do poslanecké sněmovny výsledek ve výši 30,1 % odevzdaných platných hlasů (celkem jej podpořilo 489 641 voličů), čímž se tak toto volební uskupení stalo na Slovensku celkovým

¹ Viz Československá statistika – Svazek 134. Řada I. (Volby, Sešit 5), Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935 (dále jen ČSS, Volby 1935). Praha 1936, s. 10–11*, tab. 2.

² ČSS, Volby 1935, s. 9*, tab. 1; Poslanecká sněmovna ve IV. volebním období (dále jen PS IV. VO). Praha 1935, s. 10.

vítězem voleb do poslanecké sněmovny. Autonomistický blok dosáhl dobré výsledky i na Podkarpatské Rusi. V nejuvýchodnějším cípu republiky dosáhli autonomisté ve volbách do poslanecké sněmovny výsledku 14,9 % hlasů díky 46 044 voličům, kteří odevzdali své hlasy jednotné volební kandidátce autonomistických stran. Dosažený volební výsledek na Podkarpatsku znamenal ve volbách do poslanecké sněmovny pro Autonomistický blok třetí příčku za vítěznou Komunistickou stranou Československa, na kterou zde hlasovalo 25,6 % (79 400) voličů, a ji následující Republikánskou stranou zemědělského a malorolnického lidu, která na Podkarpatské Rusi obdržela 19,6 % (60 744) hlasů. I v tomto případě obsadil Autonomistický blok na Podkarpatské Rusi třetí příčku, a to díky 15,2 % (41 519) všech odevzdaných platných hlasů. I ve volbách do senátu se Autonomistický blok umístil na třetí příčce za vítěznými komunisty (25,8 %, 70 745 hlasů) a druhými vládními republikány (19,0 %; 52 063 hlasů).³

Výsledky posledních meziválečných parlamentních voleb dávaly jasně tušit, že se republika pomalu ale jistě začíná vnitřně rozkládat, resp. že se některé skupiny obyvatelstva začínají od republiky výrazně odklánět. Vnitropolitická situace státu se v polovině 30. let stala velmi křehkou. Politická opozice proti vládní politice nabírala na síle. Ovšem opozice již nebyla jen pouhou politickou opozicí, ale opozicí proti státu, proti první republice, resp. opozicí proti stávající ústavněprávní koncepci Československé republiky. Podíváme-li se na politická stanoviska opozičních stran a bezprostřední politický vývoj, můžeme konstatovat, že z osmi milionů odevzdaných hlasů ve volbách do poslanecké sněmovny podpořili tzv. opozici proti státu zhruba dva miliony sto tisíc, tj. zhruba čtvrtina všech voličů. V historických zemích se na protistátní platformě seskupila většina Němců, která se stále ve větší míře stavěla za Konrada Henleina. Slováci se na Slovensku jednoznačněji hlásili k autonomistickému politickému hnutí, které propagovalo pro Slovensko politickou, resp. teritoriální autonomii, jež byla neslučitelná s dosavadními ústavněprávními mantinely státu. Autonomistická politika byla na Slovensku podporována i výraznou maďarskou menšinou, jejíž národní politická reprezentace se pak v létě 1938 postavila oficiálně za požadavek vlastní autonomní správy maďarskojazyčných oblastí Slovenska. Obdobná byla i situace na Podkarpatské Rusi, kde většina rusínské politické reprezentace zahůrkla v důsledku laxního přístupu pražských vlád k mezinárodněprávnímu závazku Československa týkajícího se povinného zajištění autonomie podkarpatoruskému regionu. Vnitropoliticky slábnoucí republika pak dostávala další trhliny díky aktuálnímu zahraničněpolitickému vývoji, který začal směřovat velmi rychle k vítězství politiky revize versailleské mírové soustavy. Vítězství pak bylo triumfální: anšlus Rakouska v březnu 1938 a podpis

---

³ ČSS, Volby 1935, s. 9*, tab. 1; PS IV. VO, s. 10; Senát ve IV. volebním období (dále jen S IV. VO). Praha 1935, s. 9.

mnichovské dohody v září 1938. Jen naivní představitelé dohodových mocností si mysleli, že částečný ústupek Berlínu, resp. že částečná revize versailleské mírové soustavy nebude prejudikovat další praktické kroky politiky Berlína a vlád dalších zemí postavených na doktríně revize pařížské mírové soustavy. Mnichovská dohoda otevřela dveře nejen první vídeňské arbitráži, ale nepřímou i maďarskému obsazení Podkarpatské Rusi a následným dalším teritoriálním revizím ve středoevropském regionu.

Cesta k další revizi hranic československého státu po mnichovské dohodě nebyla dlouhá a následovala jízdní řád stanovený v bavorské metropoli. Nicméně byť se představitelé tehdejší již Česko-Slovenské republiky a Maďarského království ve smyslu ustanovení dodatku mnichovského diktátu sešli ve dnech 9.–13. října 1938 ke společným jednáním v Komárně, oboustranná schůzka zástupců obou států o odstoupení jižních, většinou maďarskojazyčných oblastí Slovenska Maďarsku, zůstala bez výsledku. Československo-maďarský spor tak nakonec vyřešilo arbitrážní rozhodnutí německého ministra zahraničních věcí Joachima von Ribbentropa a jeho italského resortního kolegy Galeazza Ciana z 2. listopadu 1938. Zajímavostí je, že i když se arbitrážního jednání účastnit nemohl, přijel na jeho místo konání, do Vídně, i předseda autonomní vlády Podkarpatské Rusi, Augustin Vološin. Stejně tak byl ve Vídni přítomen i předseda slovenské autonomní vlády Jozef Tiso, jenž se však rovněž nemohl arbitrážního jednání přímo účastnit.⁴

Na základě arbitrážního rozhodnutí musel československý stát ve dnech 5.–10. listopadu 1938 odstoupit Maďarsku značnou část nejen území jižního a východního Slovenska, ale i jihozápadní části Podkarpatské Rusi. Československý stát musel odevzdat Maďarsku území o celkové rozloze 11 830 km², na němž žilo 1 027 450 obyvatel. Z území Podkarpatské Rusi připadlo Maďarsku celkem 1 523 km² se 147 483 obyvateli, z nichž se k maďarské národnosti hlásilo 56,7 % (83 578).⁵ Na odstoupených územích maďarskému státu

⁴ Fedinec, Csilla – Vehes, Mikola (eds.): *Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest 2010, s. 93. Z archivních dokumentů vyplývá, že československý ministr zahraničních věcí František Chvalkovský žádal hlavní moderátory vídeňské arbitrážní schůzky, šéfy německé a italské diplomacie, aby se před podpisem arbitrážního rozhodnutí o odstoupení jihoslovenského a jihozápadního podkarpatoruského území mohli alespoň v závěru schůzky, než připojí svůj podpis pod dokument odevzdávající inkriminovaná území Maďarsku, dostavit osobně i předseda slovenské i podkarpatoruské autonomní vlády. Ribbentrop však přítomnost obou politiků označil za zbytečnou a žádost nepodpořil. *Srov. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára* (Maďarský státní archiv Maďarského národního archivu; dále jen MNL–OL), K 27 (Miniszterelnökség – Ministerské předsednictví, dále jen ME), Minisztertanács (ministerská rada, dále jen MT), protokol z ministerské rady (dále jen MR) dne 3. 11. 1938 (dále jen den, měsíc, rok), bod 11, fol. 16–17.

⁵ Připomeňme zde pro celistvý pohled ještě i národnostní strukturu prvorepublikové Podkarpatské Rusi na základě údajů ze sčítání lidu v roce 1930. Ve dvanácté roce existence první Československé republiky žilo na Podkarpatsku celkem 709 129 obyvatel, což bylo 4,9 % veškerého obyvatelstva republiky (celkový úhrn všech obyvatel činil tehdy 14 479 565). Nejpou-

žil i poměrně vysoký počet příslušníků československého národa. Na území vyčleněného ze Slovenska žilo celkem 272 337 (31,2 %) Čechoslováků, v případě jihozápadní části Podkarpatské Rusi přisouzeného k Maďarsku pak 16 466 (11,2 %) Čechoslováků.⁶ Ve srovnání s odstoupeným územím Čech, Moravy a Slezska Německu to bylo 41,3 % území odevzdaného Německu po mnichovské dohodě.⁷ Území československého státu se po mnichovské dohodě a vídeňské arbitráži scvrklo na 70,4 % své původní rozlohy.⁸ Díky listopadové, tzv. první vídeňské arbitráži přišlo Československo o zhruba 12 % území Podkarpatské Rusi.⁹ K Maďarsku bylo připojeno celkem 97 obcí Podkarpatska včetně tří významnějších měst: Užhorodu, Mukačeva a Berehova. Maďarský zábor Podkarpatské Rusi na základě vídeňské arbitráže se dotkl sedmi z celkového počtu čtrnácti zdejších politických okresů: Užhorod město, Užhorod venkov, Mukačevo město, Mukačevo venkov, Berehovo, Iršava a Sevluš, přičemž tři politické okresy připadly Maďarsku celé: Užhorod město, Mukačevo město a Berehovo.¹⁰ Z částečně odstoupených podkarpatoruských politických okresů připadlo nejvíce obcí maďarskému státu z okresu Užhorod venkov, celkem 21. Z okresu Sevluš bylo maďarskému státu odevzdáno 18 a z okresu Mukače-

četnější národní skupina obyvatelstva na Podkarpatsku Rusíni (v rámci sčítání označováni jako Rusové a Malorusové) dosahovala počtu 446 916 (63 % obyvatelstva Podkarpatské Rusi). Druhou nejpčetnější národní skupiny tvořili Maďaři s počtem 109 472 (15,4 %). Na třetím místě se umístili Židé s počtem 91 255 (12,9 %). Počet Čechoslováků činil na Podkarpatské Rusi v roce 1930 celkem 33 961 (4,8 %). Nevýrazněji zde byli zastoupeni Němci, a to v počtu 13 249 (1,9 %). Nejmenší počet ze sledovaných národností ve statistikách však dosahovali Poláci, kterých tu při druhém sčítání lidu bylo napočítáno celkem pouze 159 (0,02 %). Srov. ČSS – Svazek 98. Řada VI. (Sčítání lidu, Sešit 7), Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930, Díl I., Praha 1934, 9* (Přehled 36).

⁶ Z území Slovenska bylo Maďarsku postoupeno celkem 10 307 km² s 854 217 obyvateli, z nichž se 59 % (504 114) hlásilo k maďarské národnosti. Pod maďarskou správou se dostalo rovněž 37 087 Rusínů, z nichž větší počet, celkem 35 261 žil samozřejmě v jihozápadní části Podkarpatska přisouzeného Maďarsku. Současně musel československý stát na základě arbitrážního rozhodnutí z listopadu 1938 postoupit i menší území kolem Bratislavy rovněž třetí říši, pod jejíž správou byla tato území do roku 1945. Německu byly předány Děvín a Petržalka s jejich nejbližším okolím. Celkem se jednalo o 37 km² se 14 487 obyvateli, z nichž se většina hlásila k československé národnosti (8 338). K německé národnosti se hlásilo pouze 27,3 % (3 957) zdejších obyvatel. Srov. Seznam obcí a okresů Republiky česko-slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku (druhé pozmeněné vydání), (dále jen SOORČS – Něm./Maď./Pol., 1939), Praha 1939, s. 5–6, viz zde tab. 1 a 2).

⁷ Z území Čech, Moravy a Slezska bylo Německu po mnichovské dohodě odevzdáno celkem 28 643 km². Srov. SOORČS – Něm./Maď./Pol., 1939, s. 5, tab. 1.

⁸ Srov. tamtéž. Nová celková rozloha Česko-Slovenska po územních ztrátách v důsledku mnichovské dohody a první vídeňské arbitráže činila 98 912 km² a celkový počet obyvatelstva klesl na 9 680 068, z nichž bylo 3,9 % (377 830) Němců, 1,04 % (100 379) Maďarů a 0,04 % (4 157) Poláků. Srov. SOORČS – Něm./Maď./Pol., 1939, s. 5–6, viz zde tab. 1 a 2.

⁹ Srov. SOORČS – Něm./Maď./Pol., 1939, s. 5, tab. 1).

¹⁰ Okresy byly pojmenovány podle jejich sídelního města: Užhorod (maď. Ungvár, dnes Ужгород, Mukačevo (maď. Munkács, dnes Мукачеве / Мукачево), Berehovo (maď. Beregszász, dnes Берегове, Sevluš (maď. Szőlós / Nagyszőlós, dnes Виноградів), Iršava (maď. Ilosva, dnes Іршава).

vo venkov pak 14 obcí. Pouze jedna obec se pak dostala na území maďarského státu z okresu Iršava.¹¹

Nová hranice mezi tehdejšími Česko-Slovenskem a Maďarským královstvím se po listopadové vídeňské arbitráži posunula na linii vytyčenou těmito obcemi dle jejich dnešních názvů v ukrajinštině: *Сторожниця – Ужгород – Великі Геївці – Холмець – Велика Добронь – Батрадзь – Баркасове – Гут – Жнятино – Ключарки – Мукачеве – Форнош – Яноші – Берегове – Квасове – Верхні Ремети – Шаланки – Оросієве – Перехрестя – Вилок – Матієво – Чорнотисів*.¹²

Podle oficiálního prohlášení předsedy autonomní vlády Karpatské Ukrajiny Augustina Vološina z 8. března 1939 měl vídeňskou arbitráží zmenšený podkarpatoruský region zhruba 640 tisíc obyvatel, z nichž bylo 75 % Rusínů, resp. Ukrajinců, 12,8 % Židů, 4,1 % Maďarů, 3,8 % Čechů a Slováků a 1 % Němců.¹³

Výsledek listopadového arbitrážního rozhodnutí, co se týče Podkarpatské Rusi, však Budapešť plně neuspokojila. Cílem Maďarska bylo obsazení celého Podkarpatska a vytvoření společných maďarsko-polských hranic. Myšlenka společné hranice však nebyla cizí ani Varšavě. Maďarská diplomacie proto v případě Podkarpatské Rusi prosazovala řešení její teritoriální příslušnosti referendem. Společnou maďarsko-polskou hranici podporovala i Itálie. Nicméně vzhledem k nesouhlasu Německa začal Řím nabádat Budapešť v podkarpatoruské otázce k opatrnosti. Maďarská vláda přitom operovala s hlášeními svých informátorů na podkarpatoruském regionu, kteří maďarskou vládu ujišťovali, že 90 % obyvatelstva Podkarpatské Rusi je pro připojení celého podkarpatoruského území s autonomním statutem k Maďarsku.¹⁴

Berlín se ve věci dalších teritoriálních požadavků Maďarska držel zpátky. Ba naopak, Německo bylo s horlivostí Budapešti poměrně znepokojeno a obávalo se jakéhokoliv neplánovaného jednostranného spontánního ozbrojeného konfliktu ze strany Maďarska vůči Česko-Slovensku, který by poškodil dlouhodobé zájmy Berlína. Zajímavé je v této souvislosti názor německého vyslance v Polsku zdůrazněný maďarskému vyslanci ve Varšavě v rámci delšího rozhovoru obou diplomatů k aktuálním politickým otázkám počátkem února 1939. Jeho excelence Hans-Adolf von Moltke upozorňoval maďarského vyslance Andráse Horyno ve Varšavě,¹⁵ že Maďarsko si za nedostatečnou korekci svých hranic v rámci listopadové vídeňské arbitráže může pouze a jen samo. Německý diplomat byl přesvědčen, že mnohem jiná mohla být situace ještě před uzavřením

¹¹ Srov. SOORČS – Něm./Maď./Pol., 1939, s. 21. Jedinou obcí připojenou k Maďarsku z politického okresu Iršava byla obec Šalanky (dnes Шаланки, maď. Salánk), srov. tamtéž.

¹² Přibližná hranice mezi Česko-Slovenskou republikou a Maďarským královstvím vymezená dle údajů in: Fedinec – Vehes, s. 94–95.

¹³ Fedinec, s. 317.

¹⁴ MNL–OL, K 27, ME, MT, 21. 11. 1938, bod 1, fol. 2–3.

¹⁵ Vyslancem v Polsku od 27. března 1935 do listopadu 1939.

mnichovské dohody. Tehdy bylo podle něj možné více sledovat politicko-historické zásady při vznášení teritoriálních požadavků, kdežto po Mnichovu, který byl dle německého vyslance realizován na etnografickém principu, se již prostor pro takovou možnost nenabízel. Moltke zde narážel na neochotu Budapešti, resp. konkrétně samotného regenta Miklóse Horthyho de Nagybánya, který spolu s bývalým ministrem zahraničních věcí Kálmánem Kányou před Mnichovem kategoricky odmítali souhlasit se společným vojenským vpádem do Československa. Tuto zdrženlivost z maďarské strany označil Německý vyslanec za hlavní příčinu toho, že maďarské teritoriální požadavky nebyly naplněny zcela podle představ Budapešti.¹⁶

Berlín se však v souvislosti s podkarpatoruskými požadavky snažil Budapešť mírnit i s odkazem na to, že Maďarsko by mělo být s ohledem na dané okolnosti spokojeno i se stávajícími dosaženými územními zisky. Říšský ministr zahraničí Ribbentrop upozorňoval při své návštěvě Varšavy koncem února 1939 tamního maďarského vyslance Horyho potažmo k dalším podkarpatoruským zájmům Maďarska, že on sám dokázal jen velmi těžší přimět ve Vídni československého ministra zahraničních věcí Františka Chvalkovského, aby přistoupil na připojení k Maďarsku i národnostně již významně již promísěných podkarpatoruských měst jakými byly Užhorod a Mukačevo.¹⁷

Budapešť se ovšem navzdory nesouhlasu Německa pokusila nedlouho po vídeňské arbitráži získat za zády Berlína podporu Itálie pro svou jednostrannou vojenskou akci na Podkarpatsku, kterou plánovala podniknout již v měsíci listopadu 1938 s cílem dalšího územního záboru nad rámec vídeňské arbitráže. Rozhodnutí o jednostranné vojenské akci padlo na mimořádném zasedání maďarské vlády 18. listopadu 1938. Proti této svévolné akci Maďarska však Berlín okamžitě protestoval a na druhý den odevzdal prostřednictvím svého vyslance v Budapešti maďarské vládě protestní nótu proti takovým nebezpečným zahraničněpolitickým aktivitám. Budapešť pod dojmem pobouření Berlína ihned couvla a maďarský ministr zahraničních věcí Kálmán Kánya okamžitě přislíbil Německu, že Maďarsko neužije síly vůči Podkarpatské Rusi, aby obsadilo další jeho území. Z výše zmíněného rozhovoru maďarského vyslance s Ribbentropem koncem února 1939 ve Varšavě vyplývá, že Berlín nesouhlasil

---

¹⁶ MNL–OL, Külügyminisztérium (Ministerstvo zahraničních věcí; dále jen K), Politikai Osztály (Politický odbor), K 63 – 70 csomó (dále jen „cs.“) – 635/1939. pol., přísně důvěrná souhrnná zpráva maďarského vyslance ve Varšavě Andráse Horyho o jeho rozmluvě s německým vyslancem ve Varšavě Hans-Adolfem von Moltkem ministerstvu zahraničních věcí ze dne 2. února 1939 s předmětem: Beszélgetésem a nagykövettel, a német-magyar viszonyról, Magyarország politikai kilátásairól, Ribbentrop varsói konverzációnról s a német koloniális igényekről.

¹⁷ MNL–OL, tamtéž, 628/pol. 1939. Přísně důvěrná souhrnná zpráva maďarského vyslance ve Varšavě Andráse Horyho o jeho rozhovoru s německým ministrem zahraničních věcí Joachimem von Ribbentropem maďarskému ministerstvu zahraničních věcí ze dne 26. února 1939 s předmětem: Beszélgetésem a német külügyminiszterrel.

s maďarskými plány zejména s odkazem na to, že Praha měla mít tehdy k dispozici 250 tisíc mužů ve zbroji a Německo nemělo mít žádnou možnost Maďarsko vojensky jakkoliv podpořit, čímž by ozbrojené vystoupení Budapešti vůči Československu na Podkarpatské Rusi zůstalo jen na úrovni izolované československo-maďarské války, která by blamovala celou vídeňskou arbitráž. Podle londýnských *Timesů* byl za brzkou rezignací dlouholetého šéfa maďarské diplomacie Kányi 28. listopadu¹⁸ právě nesouhlas Německa se společnou maďarsko-polskou hranicí. Nutno zde připomenout, že autonomní vláda Podkarpatské Rusi, resp. Karpatské Ukrajiny naopak spoléhala v Německo jako garanta existence tohoto regionu ve stávající teritoriální podobě. To koncem listopadu potvrdil před sekretářem německého vyslanectví v Praze Hamilkarem Hoffmannem i předseda autonomní vlády Karpatské Ukrajiny Vološin. Stalo se tak při společném slavnostním obědě v Chustu, který německý diplomat uspořádal na počest vůdčích představitelů autonomního regionu. Hoffmann se pak později, 9. března 1939, stal druhým německým konzulem na nedávno ustaveném konzulátu Německé říše v novém správním sídle podkarpatoruského regionu, Karpatské Ukrajiny, kterým se po zabrání Užhorodu maďarským státem stalo město Chust poblíž rumunských hranic.¹⁹

Vnější okolnosti však velmi záhy začaly nahrávat dalším teritoriálním ambicím Budapešti na Podkarpatsku. Odhodlanost Budapešti zabrat další území tohoto nejvýchodnějšího cípu rozpadajícího se Česko-Slovenska rostla s plány Berlína obsadit zbytek historických zemí pomnichovského československého státu a s plány Slovenska na vyhlášení nezávislosti. Již 10. března se maďarská vláda dohodla na tom, že obsadí-li Německo zbytek historických

¹⁸ Kányi zastával post ministerstva zahraničí od 4. února 1933.

¹⁹ MNL–OL, K 63 – 70 csomó – cit dok. 628/pol. 1939. (M. Kir. Külügyminisztérium); Fedinec, s. 301, 303 a 317. Německý konzulát v Chustu byl ustaven na základě rozhodnutí Berlína o zřízení nových německých konzulátů z 1. února 1939. Prvním německým konzulem v Chustu byl Walter Spletstösser, který do Chustu přijel 13. února 1939. Srov. Fedinec, s. 314 a 315. Proti chování v textu jmenovaného německého konzula na Podkarpatské Rusi však později, po obsazení celého Podkarpatska maďarským státem, měli Maďaři časté výhrady. Konzulova činnost byla pozdější dočasnou maďarskou vojenskou správou Podkarpatské Rusi označována za protimaďarskou a na tuto skutečnost byla v různých souvislostech Budapešť často upozorňována. Stížnosti interimní maďarské vojenské administrativy na Hamilkara Hoffmanna se týkaly např. jeho neoprávněného vměšování do maďarských vnitřních záležitostí, zejména co se týče úředních opatření orgánů vojenské správy podkarpatoruského regionu vůči jeho obyvatelům, kteří se obsazením Podkarpatska stali plnohodnotnými státními občany Maďarského království. Srov. MNL–OL, K 63 – 71 cs. – 53./10., vkf.köz.ig.–1939, resp. 3450 sz., dok. maďarského generálního štábu určený ministru zahraničních věcí ze dne 4. července 1939 s předmětem Huszt-i német konzul illetéktelen beavatkozásai magyar belügyekbe, a přílohy dokumentu: dopis německého konzula na Podkarpatské Rusi maďarské vojenské administrativě z 31. března 1939 a hlášení generálporučíka Bély Novákovitse, který stál v čele dočasné maďarské vojenské administrativy na Podkarpatské Rusi č. 6312/1939 z 26. června 1939 s předmětem Német huszti konzulátus beavatkozása magyar állampolgárokkal szembeni hatósági eljárásba.

zemí československého státu a vyhlásí-li Slovensko nezávislost, maďarská armáda obsadí zbytek podkarpatoruského regionu, a to i v případě, nedá-li k tomu Berlín souhlas.²⁰

Události následujících dnů nabraly rychlý spád. Zahraničněpolitický vývoj ve středoevropském regionu začal nahrávat do karet Budapešti. Dne 14. března 1939 vyhlásil slovenský autonomní sněm samostatnost Slovenska. O den předtím prohlásil polský ministr zahraničních věcí Józef Beck jednoznačně v polském senátu, že Polsko podporuje další územní požadavky Maďarska vůči Karpatské Ukrajině. Polský ministr zahraničí obsáhleji odůvodňoval opodstatněnost připojení zbytku Podkarpatské Rusi k maďarskému státu na parlamentní půdě již 11. března, kdy se karpatoruské otázce věnoval v rámci svého vystoupení před zahraničním výborem senátu. Šéf polské diplomacie se před členy senátního výboru vyjádřil, že podle jeho mínění se na Podkarpatsku neprojevil naplno rusínský národní směr, resp. že podkarpatoruské obyvatelstvo nedospělo k nějakému jednoznačnému jednotnému politickému směru a proto i s ohledem na historickou hospodářskou provázanost tohoto regionu s bývalým Uherskem, ke kterému po staletí podkarpatoruský region patřil, je jeho připojení zpět k Maďarsku tím nejpříjemnějším řešením potažmo k budoucnosti Podkarpatska a jeho obyvatel. V připojení zbytku Podkarpatské Rusi zpět k Maďarsku tak polský ministr zahraničí viděl uspokojení nejen očekávání maďarského státu, ale i základních zájmů rusínského lidu. Beck upozornil, že až doposud ho nic nepřesvědčilo o nesprávnosti tohoto řešení podkarpatoruské otázky.²¹

Budapešti bylo jasné, že osud československého státu je zpečetěn a že dozrála křýžená chvíle naskýtající Maďarsku prostor pro obsazení zbytku Podkarpatska. Navíc maďarská diplomacie registrovala z Berlína signály, které dávaly jasně tušit, že se pro německou diplomacii stává podkarpatoruská otázka marginální a druhořadou záležitostí. Například 10. března 1939 informoval maďarský vyslanec v Polsku András Hory maďarského ministra zahraničních věcí hraběte Istvána Csákyho²² o tom, že se říšský vůdce SS Heinrich Himmler při své návštěvě v Polsku vyjádřil, že ho otázka Podkarpatské Rusi vůbec nezajímá. Takovéto vyjádření od vysoce postaveného politika třetí říše bylo pochopitelně možné interpretovat v mnohem širších souvislostech aktuální modulace vývoje priorit německé zahraniční politiky. Nicméně těsně před vyhlášením samostatnosti Slovenska pak i sám říšský kancléř Adolf Hitler tlumočil maďarské vládě, že Německo uzná vyhlášení nezávislosti Slovenska, ale že karpatoruské vládě

---

²⁰ Fedinec, s. 318.

²¹ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 84/pol, zpráva maďarského vyslance ve Varšavě Horyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z 12. března 1939 s předmětem: Beck külügyminiszter fejtegetése a szenátusi külügyi bizottság előtt; Fedinec, s. 318.

²² Post maďarského ministra zahraničních věcí zastával od 10. prosince 1938 do své smrti 27. ledna 1941.

nedá po dobu 24 hodin podobné uznání jako slovenskému státu. Svolil tak, aby Maďarsko během této doby vyřešilo ve vlastní režii podkarpatoruskou otázku ve svůj prospěch.²³

Budapešť na vyhlášení samostatnosti Slovenska okamžitě zareagovala předáním nóty československé vládě prostřednictvím jejího vyslance v Budapešti Miloše Kobra. V něm Maďarsko vyjádřilo přesvědčení, že Praha vezme projevení svobodné vůle slovenského, německého a maďarského obyvatelstva na Slovensku na vědomí s odpovědným právně-historickým pohledem na věc a že jej bude respektovat. Budapešť s odvoláním na vážné pohraniční incidenty z posledního období na arbitrážních maďarsko-československých hranicích, které budí zdání nadměrné účelové vojenské aktivity pražské vlády v tomto prostoru, jež by mohly napovídat chystaný útok proti nezávislému Slovensku, po Praze požadovala nejen okamžité propuštění internovaných maďarskojazyčných osob na Podkarpatsku a zastavení jejich pronásledování, ale i zajištění jejich osobní bezpečnosti i bezpečnosti jejich majetku. Maďarská vláda po Praze při příležitosti vyhlášení samostatnosti Slovenska žádala, aby do 24 hodin neprodleně zahájila stažení všech svých vojsk z podkarpatoruského regionu, ba co víc, aby poskytla zbraně maďarským oddílům domobrany, které by se měly starat o zajištění pořádku na podkarpatoruském území během a po stažení československých vojsk. Budapešťská vláda současně Prahu varovala, že jí v žádném případě nezůstane lhostejný případný ozbrojený útok na Podkarpatsku dislokováných československých, resp. tehdy již de facto česko-moravských vojsk proti Slovensku na slovensko-podkarpatoruském pomezí. Na závěr své ultimativní nóty Budapešť po Praze žádala odpověď do dvanácti hodin od jejího předání československému vyslanci. V opačném případě měla padnout plná zodpovědnost za případný další vývoj událostí na bedra pražské vlády.²⁴

Diplomatická nóta byla československé straně předána ještě 14. března 1939, přesně ve čtvrt na tři odpoledne. Československý vyslanec měl při jejím převzetí vyjádřit překvapení nad tím, že nóta činí rozdíl mezi Slovenskem a Podkarpatskem, resp. že pražská vláda není v maďarském diplomatickém dokumentu označena jako československá vláda. Z hlášení o předání nóty československému diplomatickému zástupci v Budapešti však vyplývá, že její předání proběhlo bez zbytečného zdržování a že stálý zástupce maďarského ministra zahraničních věcí János Vörösi²⁵ nechtěl s pražským vyslancem zbytečně

²³ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 80/1939, pol, zpráva maďarského vyslance ve Varšavě Horyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákyemu z 10. března 1939 s předmětem: Himmler nyilatkozata a ruszinszkói kérédszól; Fedinec, s. 318.

²⁴ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 1186/1939, pol., nóta maďarské vlády podepsaná ministrem zahraničních věcí hrabětem Istvánem Csákyem československé vládě ze dne 14. března 1939. Textace nóty zde ve francouzském a maďarském jazyce.

²⁵ Post stálého zástupce ministra zahraničních věcí zastával od 13. prosince 1938 do 15. září 1941. V období od 20. listopadu 1935 do 11. prosince 1938 působil na maďarském vyslanectví v Praze.

diskutovat nad jeho postřehy, naopak Kobra vyzval, aby dokument neprodleně doručil adresátovi. Dobré polsko-maďarské vztahy s ohledem na podkarpatskou otázku pak ilustruje zájem polského ministra zahraničních věcí Becka o ultimativní nótu, o jejíž znění zvláště Budapešť požádal skrze maďarského vyslance ve Varšavě Horyho s tím, že je polská strana připravena se případně k nótě připojit.²⁶

Zhruba po pěti měsících se tak začala psát další stěžejní kapitola v dějinách podkarpatoruského regionu. Zatímco Berlín začal ráno 15. března 1939 obsazovat po souhlasu „československého“ prezidenta Emila Háchy zbytek Čech a Moravy, překročily maďarské jednotky prakticky permanentně neklidné arbitrážní hranice, resp. ještě zatím jen demarkační linii mezi Maďarskem a Podkarpatskem z listopadu 1939 a začaly obsazovat zbytek podkarpatoruského regionu.²⁷ O tom, že Německo dalo ruce pryč od Karpatské Ukrajiny, se mohl přímo přesvědčit i předseda karpatoukrajinské vlády Augustin Vološin, který se okamžitě po vstupu maďarských vojsk na území Podkarpatska obrátil na Berlín s dotazem, jaký vztah třetí říše aktuálně ke Karpatské Ukrajině zaujímá.²⁸

²⁶ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 1198/1939. pol., nepodepsané hlášení o předání diplomatické nóty maďarské vlády československému vyslanci v Budapešti Miloši Kobrovi. Československý vyslanec v Budapešti odevzdal maďarské straně odpověď na její diplomatickou nótu v jedenáct hodin večer 14. března. Z blíže nespecifikované zprávy o předání odpovědi Prahy na maďarskou nótu však vyplývá, že Kobra při této příležitosti komunikoval přímo i s Chustem, pravděpodobně s armádním generálem Lvem Prchalou, vojenským velitelem Podkarpatské Rusi, resp. ministrem vnitra autonomní Vološinovy vlády. Vyslanec si při předávání odpovědi stěžoval, že je již jen pouhým „listonošem“, protože zatím sice nebyl úředně zproštěn zastupování i Karpatské Ukrajiny, ale že k tomu velmi brzy dojde, a proto vyzval maďarské ministerstvo zahraničí, aby napříště komunikovalo s Chustem přímo. Současně se také odvolával na špatné telefonické spojení s Chustem a proto upozorňoval, že kdyby měla maďarská strana nějaké námitky k odpovědi, že to je jen výsledkem špatného telefonického spojení, kdy byl sotva schopen porozumět, co mu z Chustu sdělují. Srov. MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 1318/939, blíže nespecifikované hlášení o převzetí odpovědi na maďarskou diplomatickou nótu od československého vyslance Miloše Kobru. K zájmu polského ministra zahraničí o znění maďarské ultimativní nóty československé vládě viz tamtéž, 5354 (pův. č. dok.), šifrovaná telefonická depeše maďarského vyslance v Polsku Andráse Horyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z 14. března 1939 s časem odeslaní v 17:40 hodin. Maďarský ministr zahraničí si však nepřál separátní sdělení znění ultimativní nóty šefovi polské diplomacie, která byla postoupena Praze s odvoláním na to, že text vejde ve známost přes Maďarskou tiskovou kancelář. (Srov. ručně napsanou poznámku pod strojopisem cit. telegramu maďarského vyslance z Varšavy z 14. března 1939.)

²⁷ Arbitrážní hranice mezi Maďarskem a Podkarpatskem neměla ještě oficiální stvrzení definitivních státních hranic jako v případě nové slovenské hraniční linie s Maďarskem.

²⁸ V této souvislosti vzbuzuje pozornost telegram adresovaný Augustinu Vološinovi do Chustu, který byl podán 16. března 1939 v 10:20 hodin odpoledne pod č. 242 na poště v Příbrami a který se dostal do rukou zástupců maďarské královské pošty při přebírání chustského poštovního úřadu a vzhledem k jeho zahraničněpolitickému obsahu byl následně postoupen ministerstvem obchodu a dopravy ministerstvu zahraničních věcí. Telegram byl tohoto stručného znění: „= Nechaj vláda prose o niemecký protektorat = sulika +“. Viz MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 119394/1939, IV. 4, dopis vrchního ředitele maďarské královské pošty z pověření ministra obchodu a dopravy adresovaný maďarskému ministru zahraničí ze dne 11. červen-

Odpověď z říšského ministerstva zahraničních věcí, která dorazila po poledni, byla jasná. Karpatoukrajinská vláda byla Berlínem vyzvána, aby nevzdorovala maďarské armádě, protože není aktuálně v moci Berlína, aby rozšířila svůj protektorát Čech a Moravy i na Karpatskou Ukrajinu. O patronát třetí říše nad samozvanou republikou Karpatská Ukrajina se jménem čtvrté Vološinovy vlády usiloval i ministr zahraničí nového státního, ovšem neživotaschopného státního útvaru na území bývalého Československa, Július Révay. Ten se v čase obsazování zbytku podkarpatoruského regionu maďarskými jednotkami se souhlasem Berlína zdržoval ve Vídni, kde měl dopoledne 16. března 1939 jednat s Arthurem Seyss-Inquartem, bývalým posledním rakouským spolkovým kancléřem, tehdy již říšským ministrem bez portfeje.²⁹ „Šéf diplomacie“ Karpatské Ukrajiny měl dopisem kontaktovat i vídeňská diplomatická zastupitelství všech států účastnících se podpisu Mnichovské dohody, v němž měl žádat mocnosti, zejména Itálii a Německo, aby vzaly Karpatskou Ukrajinu pod svou ochranu. Nicméně stanovisko Berlína bylo již jasné. Vološinova proněmecká orientace tak nepřinesla kýžené plody. I přesto, že předseda autonomní karpatoukrajinské vlády tlumočil již 27. listopadu 1938 Berlínu skrze pozdějšího německého konzula, u příležitosti výše zmíněného slavnostního oběda pořádaného německým konzulem, že politická reprezentace autonomní Karpatské Ukrajiny počítá v zájmu jejího dalšího zachování těsné spolupráce s Německem. Rodící se autoritativní autonomní politický systém Karpatské Ukrajiny vycházel Německu maximálně vstříc. Například zatímco všechny další politické strany byly karpatoukrajinskou autonomní vládou již 29. října 1938 zakázány, vydal dne 2. února 1939 předseda autonomní vlády Vološin oběžník, že příslušníci německého národa mohou na území Karpatské Ukrajiny nezávisle na jejich státní příslušnosti zakládat vlastní strany a svobodně používat hákový kříž.³⁰

Nadbíhání karpatoukrajinské politické reprezentace Němcům tak vyznělo naprázdno. Předseda karpatoukrajinské ministerské rady Vološin se však ještě pokusil řešit situaci diplomatickou cestou. Rozhodl se do Budapešti vyslat emisary s cílem vyjednat přijatelný modus vivendi mezi oběma státy, resp. mezi Maďarským královstvím a samozvanou Karpatskou Ukrajinou, jejíž nezávislost a ústavněprávní mantinely nebyly potvrzeny ani původním autonomním

ce 1939 s předmětem Huszt postahivatalnál talált távirat s příloženým originálem citovaného telegramu (evid. číslo maď. min. zahr. 3707).

²⁹ Révay měl poté odcestovat i do Maďarska, svou cestu však kvůli dalším jednáním ve Vídni v zájmu protektorátní ochrany Německa nad Karpatskou Ukrajinou nakonec odložil. Viz MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 5406, šifrovaný telegram šéfa maďarského generálního konzulátu ve Vídni Arnolda van der Venneho z 16. března 1939 s časem odeslání ve 20:50 hodin.

³⁰ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 5406, cit. šifrovaný telegram šéfa maďarského generálního konzulátu ve Vídni Arnolda van der Venneho z 16. března 1939; Fedinec, s. 294, 303, 314 a 319.

zemským sněmem,³¹ který se ještě toho času nesešel a již k tomu neměl ani příležitost, protože maďarské jednotky již operovaly na Podkarpatsku a cílem východní berehovské vojenské skupiny maďarských vojenských sil přebírajících území pod svou kontrolu bylo i obsazení správního střediska regionu, Chustu.

Proněmecká orientace Augustina Vološina, resp. podkarpatoruských autonomních vlád, posléze vlády nezdařené samostatné Karpatské Ukrajiny byla ve svém výsledku důsledkem nejednoznačného postavení Berlína k Podkarpatské Rusi, navzdory tomu, že na území Podkarpatska probíhala průběžná německá propaganda, díky které region vzhlížel stále sebejistěji k třetí říši. Horlivou proněmeckou situaci na Podkarpatské Rusi ilustrovala i jedna z mnoha maďarských situačních zpráv z tohoto regionu. Například podle jedné takové zprávy o situaci na Podkarpatské Rusi se měli tamní

³¹ Volby do třiceti dvou místního autonomního zemského sněmu Karpatské Ukrajiny se konaly 12. února 1939 a připravila ji ještě česko-slovenská vláda Rudolfa Berana. Duch voleb však již plně odpovídal autoritativním tendencím druhé republiky, která již nebyla z hlediska politicko-spoločenských poměrů zdaleka srovnatelná s první republikou. Připomeňme zde krátce, že Beranova vláda prosadila ještě v závěru roku 1938 (15. prosince) v Národním shromáždění návrh tzv. zmocňovacího zákona. Byl to první radikální zásah Beranovy vlády do předmnichovských demokratických struktur, kterým byla v československém státě zlikvidována demokracie. Zákonodárná moc byla plně delegována na vládu, která měla po dobu dvou let právo nahrazovat zákony vládními nařízeními. S vládním návrhem tehdy v parlamentu nesouhlasil ani bývalý vůdčí představitel maďarské menšiny hrabě János Esterházy, výkonný předseda negativistické Maďarské sjednocené strany (EMP), která od roku 1936 sdružovala obě parlamentní maďarské národní strany, jež byly po celou dobu trvání první republiky v opozici proti československým vládám a permanentně kritizovaly ústavněprávní mantinely první Československé republiky. Esterházy se stal po první vídeňské arbitráži jediným maďarským zákonodárcem torzovitěho Národního shromáždění v jeho čtvrtém volebním období. I Esterházy kritizoval autoritativní způsob Beranova kabinetu a ve sněmovně s odkazem na to, že „odporuje ideám parlamentarizmu a zabezpečuje jednotlivcom dosiaľ neslýchanú plnú moc a práva širokých rozmerov, čo sa vlastne rovná určitej odrude diktatúry“ odmítl hlasovat pro přijetí uvedeného vládního návrhu. Volič v zemských volbách na Podkarpatské Rusi mohl odevzdat hlas pouze jednotné kandidátní listině, kterou sestavila jednotná nacionalistická strana Ukrajinské národní sjednocení (Українське Національне Об'єднання, UNO). Ta byla ustavena 18. ledna 1939 na základě Vološinova nařízení. Strana byla otevřená pro vstup pouze příslušníkům ukrajinské národnosti. Její předsedou se stal Fedor Révay. Výhradní pozici UNO na karpatoukrajinské politické scéně pak zajistila sama pražská vláda, která 21. ledna 1939 zastavila činnost všech dalších politických stran na Karpatské Ukrajině. UNO se tímto stala prakticky státní stranou. Program strany byl silně nacionalistický a usiloval o maximální kontrolu všech oblastí společensko-politického života na Karpatské Ukrajině, jehož cílem byla důsledná ukrajinizace škol, tisku, kin, divadel. Učitelé, novináři, spisovatelé, umělci, tvůrci duševních hodnot měli být jen rasově čistí Ukrajinci. Strana považovala za svůj vzor německou NSDAP a volala po ukrajinském celkem typu Mussoliniho a Hitlera. Voleb do autonomního zemského sněmu se zúčastnilo celkem 92,5 % oprávněných voličů (265 072). UNO obdrželo celkem 92,4 % (244 992) hlasů. Proti jednotné kandidátce UNO odevzdalo svůj hlas 6,7 % (17 752) voličů. Neplatných hlasů bylo 0,8 % (2 328). V obcích, kde UNO obdržela 98 %, byly vztýčeny bílé vlajky. Celkem se tak stalo v případě 187 obcí. Předsedou sněmu se pak stal Augustin Štefan a místopředsedou Fedor Révay. Srov. Švorc, Peter, *Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946*. Praha 2007, s. 248–249 a 300. Těsnopisecké zprávy poslanecké sněmovny, IV. volební období, 7.–8. zasedání, 1938, schůze 143–159, viz TZ o 157. schůzi poslanecké sněmovny N. S. R. Č. dne 14. prosince 1938, s. 5; Fedinec, s. 312 a 315.

rusínští obyvatelé stále častěji zdravít „Sláva bratru Hitlerovi a tatičkovi Vo-lošinovi“. Nicméně jak bylo výše vidět, Berlín nebyl osud Podkarpatské Ru-si přeci jen lhotejný, takže nikdo se nemohl v regionu zahraničněpoliticky angažovat, aniž by se střetl s geopolitickými zájmy třetí říše. To platilo ne- jen v případě Maďarska, ale i polského státu, kde se rovněž objevovaly úvahy o možnosti jeho vojenské angažovanosti na Podkarpatsku. Jakékoliv podob- né ambice polských politických činitelů však Berlín kategoricky odmítal. To- též ovšem platí samozřejmě i v případě možné vojenské akce rumunské armá- dy na východě Podkarpatské Rusi. Nicméně nervozita Bukurešti vyplývající z maďarského obsazování podkarpatoruského regionu však pramenila přede- vším z obav z dalších revizí trianonských hranic, protože následujícím reál- ným adeptem revizních kroků Maďarska pod ochranou Berlína byla logicky maďarsko-rumunská hranice. Tento aspekt potvrzoval i postoj rumunského vyslance v Římě Alexandru Duiliu Zamfirescu během jeho kontaktu s ma- ďarským vyslancem v Itálii baronem Frigyesem Villányim, který Budapeš- ti referoval, že z chování rumunského vyslance je zřejmé, že velká nervozita Bukurešti v souvislosti s maďarským vojenským vpádem na Podkarpatsko pramení z uvědomění si skutečnosti, že nyní bude na řadě Rumunsko. To, že podkarpatoruská politická reprezentace do poslední chvíle doufala v ochranu Německa, potvrzuje i služební návštěva právníka a politického činitele Pod- karpatské Rusi, resp. ministra financí a ministra pro komunikaci Julija Braš- čajka spolu s bývalým členem československého Národního shromáždění Mi- kulášem Dolinaim na maďarském ministerstvu zahraničních věcí 17. března 1939 z pověření předsedy ministerské rady samozvané Karpatské Ukrajiny Augustina Vološina.³² Oba podkarpatoruští aktivisté měli tehdy v Budapešti jednat na základě pověření vlády Karpatské Ukrajiny, za níž dle jejich sdělení mělo stát 90 % obyvatel. Podle zástupce maďarského ministerstva zahranič- ních věcí, který oba podkarpatoruské činitele přijal, bylo jejich hlavním cílem evidentně účelové ospravedlnování se, proč se zástupci autonomní Karpatské Ukrajiny obrací na Budapešť teprve až nyní. Braščajko přiznával, že předsta- vitelé Karpatské Ukrajiny byli od října řízení oficiálními německými kruhy, které až do poslední chvíle před nimi tajily, že Berlín svůj postoj v podkar- patoruské otázce již změnil a že v ní zaujme stanovisko nezainteresovanosti. Karpatoukrajinský emisar rovněž nepřimo přiznal, že podkarpatoruští před- stavitelé včetně jeho samotného udělali chybu, když maďarskou stranu, kte- rá je na tuto skutečnost opakovaně upozorňovala, ignorovali. Podle Braščajka dostávali na Podkarpátí z Berlína takové instrukce, aby se soustředili na kul- turní výchovu ukrajinského lidu v zájmu posílení jejich národně identické- ho kolektivního vědomí, kterému mělo přispět i důsledné obsazování úra-

³² Viz zde dále blíže ještě vlastní text.

dů Ukrajinci. Chování Berlína tak mělo naznačovat skutečný zájem třetí říše o patronát na Karpatskou Ukrajinou.³³

Na arbitrážní hraniční linii mezi Maďarskem a Karpatskou Ukrajinou mezitím opětovně zavládlo větší napětí, a to již v exponovaný den 14. března 1939, kdy se reálně rozpadl československý stát. Maďarská tisková kancelář³⁴ hlásila ten den, že na maďarsko-rusínské hranici je slyšet střelba prakticky po celém jejím úseku. Neklidnou situaci potvrzovala i vojenská hlášení z místa adresovaná náčelníku generálního štábu maďarské královské armády do Budapešti. Podle těchto raportů například hodinu a půl po půlnoci 14. března 1939 byl u obce Dravce³⁵ jihovýchodně od Užhorodu proveden na tamní maďarskou stálou silniční pohraniční hlídku na místní komunikaci směřující ven z obce směrem na Mukačevo ozbrojený útok „českých sil“ zhruba o velikosti jedné čety. Tento útok na maďarskou pohraniční hlídku pak zde měl být zopakován ještě i později, v 1:50 a 2:15 hodin. Všechny tři útoky měly být maďarskou pohraniční hlídkou odraženy. K dalšímu ozbrojenému útoku na maďarskou pohraniční stráž v noci ze 13. na 14. března 1939 mělo podle maďarského vojenského hlášení z maďarsko-karpatoukrajinské hraniční linie z 14. března dojít na silnici spojující Čop³⁶ a Mukačevo mezi Velikou Dobroní³⁷ a Čomóninem³⁸ u hospodářského dvorce Róth. I zde mělo být na stálé stanoviště maďarské pohraniční hlídky zaútočeno o síle zhruba jedné čety. I tento útok měl být maďarskými vojáky úspěšně odražen, ale přestřelka mezi oběma stranami zde měla ještě probíhat i nad ránem. Podobný ozbrojený útok měl proběhnout v noci ze 13. na 14. března 1939 i v okolí Užhorodu u obce Časlovce³⁹, ležící jihovýchodně od města, kde mělo být kolem půl čtvrté nad ránem rovněž napadeno stanoviště maďarské pohraniční stráže, a to zhruba o vojenské síle půl-druhé čety.⁴⁰

³³ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1076/pol. 1939, telegram ředitelství reambulačního úřadu generálnímu štábu z Ardova (dnes předměstí Berehova, ukr. Чепивка, maď. Beregardó) z 3. března 1939; tamtéž, 51/pol-1939., přísně důvěrné hlášení maďarského vyslance v Římě barona Frigese Villányiho (vyslancecký post v Římě zastával od 27. ledna 1934 do 18. července 1941) maďarskému ministerstvu zahraničních věcí z 20. března 1939 s předmětem: Olaszország örömmel látja Kárpátalja megszerzését. A román követ és Szembek gróf a magyar-lengyel-román barátság kiépitéséről; tamtéž, 1341/pol. 1939 (značka příjemce dokumentu, kterým byl Politický odbor ministerstva zahraničí), denní interní hlášení z kabinetu ministra stálému zástupci maďarského ministra zahraničních věcí Jánosi Vörnlemu ze dne 17. března 1939.

³⁴ Magyar Távirati Iroda (MTTI).

³⁵ Politický okres Užhorod venkov (maď. dříve Ungdaróc), dnes součást města Užhorod.

³⁶ Politický okres Královský Chlumeč (Čop spadal v první Československé republice na území Slovenska), dnes ukr. Чоп, maď. Csap.

³⁷ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Велика Добронь, maď. Nagydobrony.

³⁸ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Чомонин, maď. Csongor.

³⁹ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Часлівці, maď. Nagybočsók.

⁴⁰ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 3484/el.n.1.vkf. 1939., vojenská situační zpráva (dále jen VSZ) z 14. března 1939 k 8. hodině ranní; 390314/4.hdm.I.vkf, VSZ ze 14. března 1939 k 12. hodině.

Podle situačního hlášení z hraniční linie z 14. března 1939 náčelníkovi generálního štábu do Budapešti se pak měly několik dní po sobě opakovat i přechody českých četníků přes hraniční linii v okolí Mukačeva, kteří měli z území jsoucím pod maďarskou kontrolu odvléci při těchto příležitostech na druhou stranu maďarské státní občany. V důsledku těchto narušení hraniční linie měla 1. maďarská jezdecká brigáda obsadit do 10. hodiny dopolední návrší v okolí Mukačeva pro lepší kontrolu přilehlého úseku maďarsko-karpatoukrajinské hraniční linie. V zájmu posílení svých pozic v oblasti Mukačeva však maďarští vojáci začali tak již obsazovat území za hraniční linií Karpatské Ukrajiny a Maďarskem. Podle odpolední vojenské situační zprávy obsadili maďarští vojáci do půl druhé odpoledne území východně za arbitrážní demarkační čarou v linii obcí Kolčino⁴¹, Podmonastýr⁴² a Pistrjalovo⁴³ (tato linie měla být v oblasti Mukačeva podle maďarské vojenské situační zprávy nejsilněji obsazena československým vojskem). Na západě pak měli maďarští vojáci obsadit obec Klučárky⁴⁴, kterou se pokusili českoslovenští vojáci o síle jedné čety pokusit dobít zpět, avšak neúspěšně a dále ještě i obec Goronda⁴⁵, jak potvrzuje vojenská situační zpráva o situaci v oblasti Mukačeva ze dne 14. března k páté hodině odpolední. Přeshraniční vojenská aktivita maďarských vojáků v oblasti Mukačeva vedla i k žádosti československých vojsk o posilu zdejších pozic, jak měli zjistit maďarští vojáci odposlechem komunikace železničních zaměstnanců. V důsledku opětovných ozbrojených konfliktů na arbitrážní hraniční linii měla maďarská vojska zesílit i vojenskou ochranu Užhorodu, kterou měl zajišťovat 26. pohraniční prapor. Protimaďarská opatření pak učinila i československá strana, která uzavřela silnice na Domanice⁴⁶ směrem na Perečín⁴⁷ a slovenské Sobrance. Maďarské vojenské situační zprávy současně do Budapešti 14. března referovaly i o revoluční „horečce“ mezi rusínským lidem, který mohl údajně v každém okamžiku vyústit v revoluci.⁴⁸

Slovensko se od počátku reálně obávalo, že z maďarské strany dojde k posunutí dosavadních slovensko-podkarpatoruských hranic dále na západ. V Bratislavě dokonce hned z kraje vojenského vpádu maďarských jednotek na Podkarpatskou Rus kolovaly zprávy o tom, že Maďari obsadili i obec Nižné Nemecké

⁴¹ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Кольчино, maď. Kölcsey.

⁴² Politický okres Mukačevo venkov (maď. Kastromalja), dnes součást města Mukačevo.

⁴³ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Пістрялово, maď. Pisztraháza.

⁴⁴ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Ключарки, maď. Várkulcsa.

⁴⁵ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Горонда, maď. Gorond.

⁴⁶ Politický okres Užhorod venkov (maď. Domonya), dnes součást města Užhorod.

⁴⁷ Politický okres Perečín, dnes ukr. Перечин, maď. Perecsény / Perecsény.

⁴⁸ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 3484/el.n.l.vkf. 1939., VSZ z 14. března 1939 k 8. hodině ráno; 390314/4.hdm.l.vkf, VSZ z 14. března 1939 k 12. hodině a 390314/10. hdm.l.vkf., VSZ z 14. března 1939 k 17. hodině; tamtéž, 98/_K.a. szám–1939, telegram č. 59 maďarského vojenského atašé ve Varšavě, podplukovníka maďarského generálního štábu Bély Lengyela z 16. března 1939 odeslaný v 19:20 hodin.

ležící severozápadně od Užhorodu již na slovenském území a že maďarská vojska pochodují dokonce směrem na města Sobrance a Humenné. Tyto zprávy musela maďarská strana dementovat přes svého konzula v Bratislavě Gyulu Petraviche, který byl maďarským ministrem zahraničních věcí telegraficky 15. března 1939 zaúkolován, aby slovenskou vládu informoval, že tyto zvěsti jsou zcela smyšlené. Nicméně přesto měli Němci podle informací maďarského generálního štábu přesunout na přání slovenské vlády v zájmu zajištění bezpečnosti východních hranic Slovenska do Prešova jednu tankovou divizi.⁴⁹

Podkarpatoruský region se však po Mnichovu, za druhé republiky stal velmi nestabilním. Jeho politickým představitelem bylo zřejmé, že nejvýchodnější cíp republiky byl ve stávající geopolitické atmosféře ve střední Evropě vystaven napospas svému osudu, nezíská-li protektorátní ochranu Berlína. Podkarpatsko ovšem bylo nejednotné i vnitřně. Snahy prvorepublikových vlád po posílení rusínského národního kolektivního vědomí vázaného etnograficky na podkarpatoruský region a tamní slovanské obyvatelstvo se nezdařilo a po Mnichovu byl rusínský směr vystřídán velkoukrajinským, resp. nadregionálním proukrajinským nacionalistickým směrem. Na atmosféru výrazně silné nejistoty mezi rusínským obyvatelstvem poukazovaly v inkriminovaném čase koncem zimy roku 1939 i maďarské vojenské situační zprávy, které poměry na Podkarpátí po připojení jeho jihozápadní části zpět k maďarskému státu bedlivě sledovaly. Například v jednom situačním raportu z regionu adresovanému maďarskému generálnímu štábu z počátku března 1939 se referovalo tím způsobem, že rusínské obyvatelstvo na Podkarpatské Rusi stojí doslova na pokraji šílenství. Podle získaných informací z důvěrných zdrojů měla na Podkarpatsku panovat panická nejistota tamního obyvatelstva, které žilo v nejistotě o svou budoucnost. Řada lidí se měla údajně podle této situační zprávy dotazovat na to, co je vůbec s Maďary, proč otálejí s obsazením zbytku Podkarpatské Rusi. Podle této zprávy měla být „poptávka“ po maďarské pomoci mezi podkarpatoruským lidem poměrně značná, ale vzhledem k dané situaci se obyvatelstvo obávalo, že dříve než Maďari obsadí Podkarpatskou Rus Poláci. Pozoruhodná je pak informace, podle které se řešení osudu regionu na Podkarpatsku očekávalo nejpozději do 15. března, po kterém měl již hrozit reálný nástup reakce, protože napětí v zemi mělo být již nesnesitelné. Všeobecné ochromení zejména hospodářského života mělo být patrné na každém kroku, obchody podle hlášení zely prázdnou, protože nebyl, kdo by si v nich mohl dovolit nakupovat. Vzhledem k tíživým hospodářským poměrům na Karpatské Ukrajině se pak zejména staří lidé měli hlásit na práce v Německu, aby dokázaly uživit své rodiny.⁵⁰

⁴⁹ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1201/KÜM, telefonická depeše maďarského ministra zahraničních věcí maďarskému konzulovi do Bratislavy z 15. března 1939.

⁵⁰ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1076/pol. 1939, cit. telegram ředitelství reambulačního úřadu generálnímu štábu z Ardova z 3. března 1939.

Karpatská Ukrajina se po vyhlášení samostatného slovenského státu dostala do složité a vlastně bezvýchodné situace. Předseda karpátoukrajinské autonomní vlády pronesl 14. března 1939 v osm hodin večer v chustském rozhlasě projev, v němž obyvatele autonomní oblasti informoval o tom, že Slovensko vyhlásilo samostatnost, a že tak učiní i karpátoukrajinský sojm. Následující den sojm potvrdil vyhlášení nezávislosti a na svém jednání se rovněž zabýval ústavou nově ustaveného státu, jeho názvem, jazykem, vlajkou, státním znakem a hymnou. Nezávislost země měla být stvrzena ústavním zákonem, který rovněž určil oficiální název státu: Karpatská Ukrajina. Nezávislý karpátoukrajinský stát byl vyhlášen republikou v čele s prezidentem a voleným sněmem. Úředním jazykem se měla stát ukrajinština a barvami státní vlajky pak barvy modrá a žlutá. Vološin současně ve svém rozhlasovém projevu karpátoukrajinským obyvatelům oznámil, že do definitivního rozhodnutí sojmu vyhláší samostatnost Karpatské Ukrajiny sama autonomní vláda, přičemž Vološin rovněž představil i složení vlády jednostranně vyhlášeného státu. Samozvaná karpátoukrajinská vláda pak ještě téhož dne v noci odeslala do Berlína telegram, v němž třetí říši informovala o tom, že samostatnost Karpatské Ukrajiny byla oficiálně vyhlášena a současně jasně deklarovala, že vláda počítá s poručenstvím Berlína. Nicméně tehdy již byl osud Karpatské Ukrajiny plně v rukou Budapešti. I pražská vláda začala již v souladu se svou odpovědí na maďarskou diplomatickou nótu ze 14. března odpoledne stahovat zpět svá vojska z Podkarpatska. Příslušná opatření ke stažení vojsk učinil již jménem Prahy i armádní generál Lev Prchala, který ten den přestal být členem Vološinovy vlády. Již večer vydal rozkaz ke stažení československých vojsk a nařídil jim, aby nekladly odpor maďarské armádě. Na stahování československých, resp. tehdy již bývalých československých vojsk přes území Slovenska se připravovala i německá armáda, která měla podle maďarské vojenské situační zprávy obsadit celé údolí Váhu, aby mohla vracející se vojáký do Čech případně průběžně odzbrojovat.⁵¹

Vedle Berlína předseda nové karpátoukrajinské vlády informoval telegraficky o nastalých změnách na Podkarpatsku pochopitelně i Budapešť, nejexponovanějšího souseda nově vyhlášeného státu. Předseda karpátoukrajinské ministerské rady informoval maďarského ministra zahraničních věcí o tom, že v souvislosti s vyhlášením samostatnosti Slovenska se stala nemožná další existence Karpatské Ukrajiny v rámci federálního svazku česko-slovenského státu a proto se autonomní ministerská rada rozhodla vyhlásit nezávislost Karpatské Ukrajiny. Při této příležitosti Vološin jménem kabinetu samostatné Karpatské

⁵¹ Dokument maďarského generálního štábu z 15. března 1939 s předmětem: Kárpátalja megszállására módositott intézkedés; 1320/pol., telegram maďarského vojenského atašé ve Varšavě vitéze Bély Lengyela č. 59 z 16. března 1939 s časem odeslání v 19:20 hodin; Fedinec, s. 318–319.

Ukrajiny vyjádřil pochopitelně ve svém telegramu do Budapešti přání nastolení přátelské poměru a vzájemné spolupráce mezi oběma státy. Nicméně se zdá, že karpatoukrajinská politická reprezentace nebyla příliš akční, jak by překotný sled událostí posledních hodin předpokládal. Text telegramu totiž sice byl na jeho závěr datován 14. březnem, odeslán však byl až druhého dne krátce před polednem, v 11:40 hodin, tedy v době, kdy již maďarské jednotky ve třech operačních směrech začaly systematicky obsazovat zbytek poarbitrážní Karpatské Ukrajiny, jak je níže detailněji popsáno.⁵²

V souladu s přistoupením Prahy na maďarské požadavky byl upraven i plán obsazování Podkarpatska maďarskými jednotkami. Obsazení zbytku podkarpatorského regionu měly provést tyto vojenské síly, které byly podřízeny velení VIII. armádního sboru a byly mobilizovány k vojenské akci proti Podkarpatské Rusi: 1. jezdecká brigáda, 2. a 11. pěší brigáda. Jejich vojenské operace pak měly být v případě potřeby podpořeny vojenskými silami dislokovanými na jih od hraniční linie s Podkarpatskem na svých nebojových stanovištích, které spadaly do rajonu, resp. velení VIII. armádního sboru. Tyto však měly být nasazeny jen výjimečně. Teritoriální působnost VIII. armádního sboru již mnohé napovídala o tom, jaké území si Budapešť představovala, že během obsazování Podkarpatské Rusi chce pod svou kontrolu získat. Operační území dotčeného armádního sboru se mělo táhnout od rumunských hranic po hřebenech Karpat na budoucí maďarsko-polské hranici až po východní linii vymezenou obcemi Sobrance,⁵³ Vyšné Remety,⁵⁴ Stakčín⁵⁵ a Velká Polana na slovenském území⁵⁶. Nařízené operační území dotčeného armádního sboru tak již jasně počítalo se zábořem nad rámec původní administrativní jednotky Podkarpatska, tedy se zábořem i části východního Slovenska. Velitelství VIII. armádního sboru pak mělo neprodleně přesídlit do Čopu. Ostatní jednotky z Berehova, Mukačeva a Užhorodu, které již překročily hraniční linii, měly pokračovat dále ve svém postupu, a to tak, aby se během dne dostaly co nejhluběji na území Podkarpatské Rusi. Během svého postupu měly co nejúčelněji použít veškerou ozbrojenou techniku včetně ozbrojených vlakových souprav. Vyjmenované maďarské vojenské síly měly okamžitě po nasazení postupovat tak, aby v údolí řeky Uh co nejdříve dosáhly polských

---

⁵² MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1347/939 pol., příloha k uvedenému č.j., originál telegramu předsedy ministerské rady Karpatské Ukrajiny Augustina Vološina maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu ve francouzském znění z 14. března 1939 s časem odeslání v 11:40 hodin dopoledne.

⁵³ Hist. maď. Szobránc.

⁵⁴ Hist. maď. Jeszenőremete.

⁵⁵ Hist. maď. Takcsány.

⁵⁶ Hist. maď. Nagypolány. Dnes již neexistující obec, která musela být na počátku 80. let minulého století zbourána, protože se nacházela v ochranném pásmu pitné vody kolem budované vodní nádrže Starina.

hranic a v údolí řeky Tisy pak co nejdříve obce Rachov⁵⁷ a Jasiňa⁵⁸ na severo-východě Podkarpatska.⁵⁹

Maďarské vojenské jednotky byly současně instruovány, jak mají během obsazování podkarpatoruského regionu postupovat. Případně vzdorující vojenské síly protistrany měly vyzvat ke složení zbraní a zastavení odporu. Podobná žádost byla adresována i veliteli podkarpatoruských československých vojsk, armádnímu generálovi Lvu Prchalovi. Maďarští vojáci přitom dostali rozkaz, aby československým jednotkám, které složí zbraně, byl zajištěn volný odchod z regionu. Odzbrojeny maďarskou armádou měly být i všechny nepřátelské irendentistické ozbrojené útvary. V případě, pokud by během obsazování Podkarpatska maďarskou armádou vtrhli na území Podkarpatské Rusi rumunští vojáci, byly maďarské vojenské síly instruovány, aby se vyhnuly ozbrojenému střetu a aby Rumuny vyzvaly, aby se stáhli zpět na rumunské území. Maďarské jednotky měly současně zadržet všechny podkarpatoruské politiky a představitele veřejné správy, kteří se exponovali vůči Maďarsku. Ostatní zadrženi měli být transportováni do speciálního sběrného tábora v maďarské Nyíregyházi.⁶⁰

Krátce po poledni 15. března 1939 poslala Budapešť předsedovi karpato-ukrajinské vlády Augustinu Vološinovi do Chustu telegrafickou výzvu, aby v zájmu zabránění prolití krve předal de facto vykonávanou moc v zemi bez odporu maďarským orgánům, jejíž zástupci budou doprovázet maďarská vojska při obsazování zbytku Podkarpatské Rusi. Budapešť současně Vološina ujistila, že v případě dobrovolného předání moci bude garantována osobní i majetková bezpečnost všech stávajících státních úředníků v regionu. Vološin byl současně ujištěn, že všichni, kdo budou chtít území Podkarpatska opustit, budou tak moci samozřejmě učinit, a to se vším svým majetkem a k tomu na náklady maďarského státu. Maďarská vláda požadovala odpověď do 20. hodiny téhož dne.⁶¹

Karpatoukrajinská ministerská rada ovšem vyhlásila mobilizaci, kterou se měla zformovat vlastní armáda Karpatské Ukrajiny. Jejím základem se měla stát Karpatská Sič, přičemž její velitel Dmytro Klempuš byl potvrzen i velitelem oficiální karpatoukrajinské armády. Výzva k mobilizaci se tiskla v noci z 15. na 16. března a vláda v ní obyvatelstvu oznamovala, že karpatoukrajinský stát zřídil svůj vlastní generální štáb, v jehož čele stanul dočasně namísto nepřítomného Klempuše, jenž se skrýval v Jasini před maďarskými jednotkami,

⁵⁷ Politický okres Rachov, dnes ukr. Рахів, maď. Rahó.

⁵⁸ Politický okres Rachov, dnes ukr. Ясіня, maď. Kőrösmező.

⁵⁹ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 390315/4.hdm.I.vkf., dokument maďarského generálního štábu z 15. března 1939 s předmětem: Kárpátalja megszállására módositott intézkedés.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1347/939 pol., příloha k uvedenému č.j., maďarský přepis telegramu maďarského ministra zahraničních věcí hraběte Istvána Csákyho Augustinu Vološinovi z 15. března 1939 s časem odeslání ve 12:30 hodin.

plukovník Sergej Jeframov. Provolání, jímž byl text mobilizační výzvy ukončen měla probudit národně identické cítění slovanského obyvatelstva Karpatské Ukrajiny: „Sloužili jsme císařům, různým cizím prezidentům, tak služme nyní svému národu! Vojáci, čeká vás rodný stát!“ Mobilizace však neměla velký úspěch, probíhala chaoticky a ti, kdo se odhodlali bránit Karpatskou Ukrajinu proti Maďarům, byli špatně vyzbrojeni nebo při nejhorsím nedostali žádnou zbraň. Zajistit výzbroj rekrutům proto mělo dokonce i zamýšlené odzbrojení českých vojsk.⁶²

Přání karpatokrajinské vlády po přátelském a konstruktivním sousedství nezávislé Karpatské Ukrajiny a maďarského státu vyznívala naprázdno. Předseda ministerské rady karpatokrajinské vlády se rozhodl do Budapešti vyslat emisary, aby se pokusili zachránit, co se ještě dá. Po necelých pěti hodinách od odeslání výše zmíněného Vološinova telegramu, v němž Budapešť informoval o vyhlášení nezávislosti Karpatské Ukrajiny, to oznámil telegraficky i maďarskému ministru zahraničních věcí. Text telegramu však již zcela jasně dokumentuje, že Vološinovi již muselo být zřejmé, že o zachování nezávislého karpatokrajinského státu se již nedá vůbec uvažovat. Odkazuje na to formulace textu telegramu, v němž Vološin oficiálně konkretizoval i poslání emisarů. Tím již *via facti* neměla být obhajoba nároku Karpatské Ukrajiny na vlastní samostatný stát. Předmětem jednání emisarů s šéfem diplomacie maďarského státu mělo být „pouze“ projednání otázky státní příslušnosti Karpatské Ukrajiny Maďarsku, z čehož vyplýval maximálně prostor pro vyjednání autonomního statutu pro Karpatokrajinsko. Jinak řečeno, směrodatným úsilím angažovaných karpatokrajinských politiků bylo pokusit se zjistit možnost alespoň udržení si politického vlivu i pod maďarskou správou, byť jakýkoliv předpoklad, že by se architektky případné „maďarské“ autonomie Podkarpatska stali bývalí představitelé autonomní správy regionu ještě pod československým státem, byl pochopitelně velmi iluzorní.⁶³

Vološinův telegram nezůstal bez reakce a dostalo se mu na něj odpovědi ještě ten samý den, a to přímo od ministra zahraničních věcí, byť to nakonec nebyl on, kdo karpatokrajinské emisary v Budapešti na ministerstvu zahraničí přijal. Šéf maďarské diplomacie hrabě Csáky však Vološinovi samozřejmě neodpověděl jako předsedovi karpatokrajinské ministerské rady, ale jako mongsinoremu Vološinovi a doktorovi, tedy jako církevnímu představiteli. Csáky Vološinovi potvrdil, že jej maďarská vláda bude očekávat s příznačnou maďarskou pohostinností. Ministr zahraničí ovšem současně odmítl jeho žádost, aby do doby ukončení jednání emisarů v Budapešti byly ukončeny na území

---

⁶² Švorc, s. 250 a 301.

⁶³ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1347/939 pol., cit. příloha k uvedenému č.j., telegram hraběte Istvána Csákyho Augustinu Vološinovi z 15. března 1939.

Karpatské Ukrajině bojové operace maďarské armády s poukazem na to, že již jednou zahájené bojové operace nemá možnost z technických důvodů zastavit. István Csáky zároveň opět zopakoval svou původní žádost, nyní ve formě přesvědčení, že se Vološin již jen z ohledu na skutečnost, že je církevní osobou, maximálně zasadí o to, aby se předešlo na Podkarpatsku zbytečnému krveprolití. Maďarský ministr zahraničních věcí přitom také Vološinovi jednoznačně zdůraznil, že obsazení Podkarpatska v co nejkratším čase je pevným úmyslem maďarské vlády. Zdůraznil také, že kdo přijme maďarská vojska v přátelském duchu, ten se nemá čeho obávat.⁶⁴

Jak však z interní zprávy maďarského ministerstva zahraničních věcí o jedné podkarpatoruských emisarů, sepsané v kabinetu ministra a určená stálému zástupci maďarského ministra zahraničí János Vörnlemu, vyplývá, nejednotná byla i karpátoukrajinská politická reprezentace. V raportu o schůzce s ukrajinskými emisary bylo Braščajkovo vystupování označeno jejich hostitelem na ministerstvu zahraničí za velmi účelové a oportunistické. Braščajko se měl během jednání snažit údajně působit tak, aby vzbudil dojem, že je jedinou osobou, která je schopna vyřešit všechny otázky spojené s Podkarpatskou Rusí a její dobré koexistence s maďarským státem. Proto měl patřičně účelově svými vyjádřeními oslabovat pozici Vološina i Révayho. Díky této skutečnosti tak nakonec ani cíl návštěvy karpátoukrajinské delegace v Budapešti nebyl pro maďarskou stranu zcela jednoznačný. Podle Braščajkova vyjádření mělo být cílem jeho návštěvy společně s Dolinaim v Maďarsku vysondovat u odpovědných maďarských politických činitelů jejich představy ohledně budoucnosti podkarpatoruského regionu. Braščajko se ovšem měl neutrálně vyjádřit i k požadavku autonomie Podkarpatska. Měl pouze sdělit, že s nějakou autonomií se z jejich strany počítá, ale toto jeho vyjádření mělo být zdůrazněno údajně pouze velmi jemně a nenásilně. Autor hlášení o schůzce s karpátoukrajinskými vyslanci upozornil, že oportunistu Braščajka bude moci případně maďarská strana v budoucnosti získat pro cokoliv, dostane-li příslušné instrukce. Navíc dotyčná osoba maďarského ministerstva zahraničních věcí byla skeptická i k vlastnímu mandátu podkarpatoruské delegace, jež měla zastupovat vládu samozvané Karpatské Ukrajině, jež však již tehdy ani neexistovala, byť jako oficiální emisari byli potvrzeni telegrafickou cestou maďarskému ministru zahraničních věcí přímo předsedou karpátoukrajinské ministerské rady Augustinem Vološinem.⁶⁵ Obě zmíněné osoby se sice podle

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Navíc karpátoukrajinskí emisari přijeli do Budapešti i se zpožděním. Vološin jejich příjezd do Budapešti avizoval maďarskému ministru zahraničních věcí na dopoledne 16. března, ovšem vzhledem k probíhající silné stříbě v oblasti Sevluše nemohla delegace překročit aktuální demarkační linii mezi Sevluší a Berehovem, o jejíž přechod Vološin předem Budapešť žádal. „Vyslanci“ tak museli do Maďarska cestovat přes Rumunsko, kde však ještě nastaly další nečekané technické komplikace (zde viz dále poznámkový aparát), takže schůzka kar-

autora interního hlášení o rozmluvě s dotýčnými pány měly legitimovat nějakým německojazyčným dokumentem opatřeným několika podpisy, který měl dokumentovat, že mají mandát zastupovat karpátoukrajinskou vládu, dokument však byl hostitelem obou mužů na maďarském ministerstvu zahraničí označen jen za takový velmi obyčejný a současně upozornil, že mu k tomu všemu byl Braščajkem ukázán jen tak letmo z dálky. Vystupování obou emisarů na maďarském ministerstvu zahraničí tak lze označit celkově za spíše nešťastné a nepřesvědčivé, i když za daných aktuálních okolností byl jejich manévrovací prostor i jejich mandát zcela nulový. Navíc nulovou váhu „vyslanců“ Karpatské Ukrajiny a její vlády u Maďarska, navzdory tomu, že byli řádně ohlášení komunikačním kanálem na „nejvyšší úrovni“, dokazuje i fakt že i zástupce maďarského ministerstva zahraničních věcí oba pány upozornil, že s nimi bude hovořit pouze jako soukromá a nikoliv jako úřední osoba.⁶⁶

Jednání karpátoukrajinských emisarů na maďarském ministerstvu zahraničních věcí již probíhala v době, kdy pomalu vrcholilo obsazení Karpatské Ukrajiny maďarskými vojáky, v době, kdy již byl obsazen i Chust a v době, kdy již z Podkarpatska prchl i Vološin a sama karpatorukrajinská ministerská rada již prakticky neexistovala. Nicméně průběh vojenského obsazování Podkarpatské Rusi maďarskými jednotkami a jejich postup do podkarpatoruského vnitrozemí přesto nebyl všude bezproblémový a bezkonfliktní. Maďaři se na řadě místech museli vypořádávat i poměrně s četnějším ozbrojeným odporem, navzdory tomu, že československé jednotky měly rozkaz neklást Maďarům odpor. Se vzdorem bývalých československých vojenských sil se musel vypořádat i 24. prapor, který hranice s Podkarpatskem překročil 15. března 1939 brzy ráno mezi Berehovem a Sevluší. Prapor však nepřítel odrazil a do poledne obsadil linii Sevluš a Ardov⁶⁷, ležící však jen zhruba dva kilometry severně od Berehova, což nesvědčí o nějak závrtně rychlém postupu Maďarů, protože se jednalo jen o poměrně velmi úzký pás území za arbitrážní hraniční linií. Podobně pomalý postup bylo možné zaznamenat i u Mukačeva, kde maďarští vojáci posunuli linii jimi kontrolovaného území na západ, sever i východ pouze o několik kilometrů, vždy pouze o jednu až dvě obce každým směrem.

---

patoukrajinských delegátů na maďarském ministerstvu zahraničních věcí se uskutečnila až 17. března večer. Zvláštní je, že Vološin sice avizoval příjezd emisarů do Budapešti dopoledne 16. března, jejich překročení bojové demarkační linie na podkarpatoruském území však ohlásil až na jedenáctou hodinu dopolední téhož dne. Srov. MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1347/939 pol., příloha k uvedenému č.j., telegram předsedy karpátoukrajinské ministerské rady maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z noci z 15. na 16. března 1939 odeslaný do Budapešti velitelstvím 1. jezdecké brigády.

⁶⁶ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1341/pol. 1939, již cit. denní interní hlášení maďarského ministerstva zahraničí hraběte Istvána Csákyho svému stálému zástupci Jánosi Vörnlemu ze dne 17. března 1939.

⁶⁷ Politický okres Berehovo, dnes ukr. Чепивка, maď. Beregardó n. též Végardó, resp. Beregszász-Végardó; dnes předměstí Berehova.

Pomalý postup zaznamenala i užhorodská maďarská posádka, která se muse-la vypořádat s větším odporem nepřítele u obce Onokovce⁶⁸ severně od Užho-rodu v údolí řeky Uh, který se změnil v protiútok, jenž však Maďaři odrazili. Přesto se maďarským vojákům podařilo severně od Užhorodu obsadit praktic-ky jen území bezprostředně přiléhající k městu. Pozitivní zprávou pro generál-ní štáb maďarské armády však byla zajisté informace z regionu, že vojenská or-ganizace ukrajinských a rusínských nacionalistů Karpatská Sič se měla všude rozpadat, resp. že významnější ozbrojený odpor měli vyvíjet pouze její velitelé s hrstkou těch nejvěrnějších.⁶⁹

Podle všeho ani stahování českých vojsk neprobíhalo nějak svižně, neboť ve vojenské situační zprávě z hraniční oblasti kolem Užhorodu, shrnující situaci do 12. hodiny osudového dne 15. března 1939, bylo generálnímu štábu do Bu-dapešti hlášeno, že není patrný žádný přesun vojsk severní cestou do Košic a do Prešova. Nicméně podle stejné situační zprávy ovšem měli naopak někteří četníci a finanční stráž již bývalého Česko-Slovenska žádat, aby jim bylo umož-něno vzdát se do rukou maďarské pohraniční stáže. Takovéto žádosti měly dojít z obcí Romočevice⁷⁰, Makariovo⁷¹ a Barbovo⁷². Na druhé straně i české vojsko mělo kontaktovat generální štáb maďarské armády s žádostí, aby Maďaři zasta-vili útok. Podle sdělení české strany měli její vojáci klást odpor proto, aby moh-li odejít z Podkarpátí se ctí. Náčelník maďarského generálního štábu generál Henrik Werth⁷³ odpověděl ujistěním, že maďarské vojsko respektuje rozhod-nutí maďarské vlády a že je připraveno zabezpečit důstojníkům a všem vojá-kům i státním úředníkům bývalého československého státu spolu s jejich rodi-nami bezpečný odchod z Podkarpatska, stejně jako i převoz jejich majetku přes maďarské území na jimi žádané místo, ovšem v případě, složí-li ozbrojené síly

⁶⁸ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Оноківці, maď. Felsódomonya.

⁶⁹ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 390315/3.Hdm.I.vkf., VSZ z 15. března 1939 k 12. hodině.

⁷⁰ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Ромочевиця, maď. Romocsfalva n. Romocsfalva.

⁷¹ Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Макарьово, maď. Makarja.

⁷² Politický okres Mukačevo venkov, dnes ukr. Барбово, maď. Bárdháza.

⁷³ Henrik Werth (1881–1952): generálplukovník, vysoce postavený významný vojenský činitel meziválečného Maďarska německého původu, narodil se na území dnešního Srbska, v obci Rezsőháza (něm. Rudolfsgnad, dnes srbsky Книћанин / Kničanin) ve švábské rodině. V roce 1918 kapitán generálního štábu, v květnu 1919 pověřenec generálního štábu pro vyjednávání příměří s okupačními rumunskými vojsky na maďarském území, které nerespektovaly rozhodnutí Nejvyšší rady pařížské mírové konference, resp. stanovenou demarkační linii mezi Maďarskem a Rumunskem. Poté sloužil na vrchním velitelství maďarské armády, odkud pak přešel na ministerstvo obrany, kde vedl odbor po bojové operace. V roce 1916 byl povýšen na generála, v roce 1931 na generálporučíka. V roce 1936 odešel do výslužby, v exponovaném roce 1938 však byl reaktivován a do 5. září 1938 byl proněmecky orientovaným náčelníkem generálního štábu. Pod jeho vedením bylo vypracováno napadení Jugoslávie Maďarskem a účast maďarských vojsk na východní frontě v Sovětském svazu po boku Wehrmachtu. Zemřel v sovětském zajetí v roce 1952. Předtím byl v Maďarsku in contumaciam degradován a propuštěn z maďarské armády. V roce 1948 byl maďarským Lidovým soudem odsouzen k trestu smrti jako válečný zločinec.

okamžitě zbraně. V opačném případě byla česká strana upozorněna, že maďarský postup bude pokračovat za každou cenu.⁷⁴

To, že ozbrojený odpor československých vojsk dělal maďarským jednotkám problémy, svědčí i okamžitá spěšná žádost náčelníka generálního štábu generála Wertha adresovaná maďarskému ministru zahraničních věcí z 15. března 1939, reagující na aktuální situaci v podkarpatoruském regionu po zahájení jejího systematického obsazování. Generál Werth žádal ministra zahraničí hraběte Csákyho, aby co nejdříve vešel diplomatickou cestou ve styk s generálem Prchalou a aby ho vyzval k vydání takového rozkazu, že ozbrojené oddíly na Podkarpátí jsou povinny odevzdat všechnu svou výzbroj maďarské armádě, a že po složení, resp. odevzdání výzbroje bude všem vojákům české a slovenské národnosti garantován svobodný odchod z Podkarpatské Rusi. Prchala měl být současně šéfem maďarské diplomacie ujistěn, že maďarské jednotky rozkaz na zajištění svobodného stažení československých vojsk z oblasti po jejich složení zbraní již dostali. Generál bývalé československé armády měl být rovněž upozorněn, že odepření složení zbraní budou maďarské jednotky považovat za odpor, který jsou připraveni násilnou cestou potlačit.⁷⁵

Pomalý postup maďarských vojsk na Podkarpatsku budapeštské politické i vojenské špičky bezesporu znervózňoval především s ohledem na Hitlerův výše zmíněný vzkaz, v němž Maďarsku sděloval, že má na vyřešení podkarpatské otázky 24 hodin, během kterých Berlín nebude uvažovat o uznání samostatnosti samozvaného karpatoukrajinského státu. Na nervozitě Budapešti zajisté nepřidalo ani vyjádření státního tajemníka berlínského ministerstva zahraničních věcí Ernsta von Weizsäckera, který Budapešť co nejdůrazněji skrze maďarského vyslance v Berlíně Sztójajho vyzýval k co nejrychlejšímu postupu maďarských jednotek na Podkarpatské Rusi. Jako záložní plán byla proto připravovaná i případná polská vojenská podpora Maďarsku, kterou mezi maďarským a polským generálním štábem zprostředkoval maďarský vojenský atašé ve Varšavě. Polský generální štáb sice dopoledne 15. března 1939 tlumočil maďarskému generálnímu štábu, že s ohledem na aktuální stav považuje za zbytečné, aby Polsko přistoupilo ke konkrétním vojenským opatřením ve prospěch Maďarska, ujistil však maďarskou stranu, že pokud by se dostala do složité vojenské situace, může Budapešť počítat s polskou podporou. Polská armáda potvrdila, že je připravena na základě již dřívější domluvy z listopadu 1938 dislokovat na polské hranice s Podkarpatskem k Užockému průsmyku jednu divizi se silnou dělostřeleckou palebnou silou a odpovídajícím počtem bojových vozidel na podporu svých pohraničních

---

⁷⁴ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390315/3.Hdm.I.vkf., VSZ z 15. března 1939 k 12. hodině.

⁷⁵ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390315/6.hdm.I.vkf., žádost náčelníka generálního štábu Maďarské královské armády generála Henrika Wertha adresovaná maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z 15. března 1939 s předmětem: Kárpátalja területén lévő cseh csapatok fegyverletétele.

jednotek stojících na těchto hranicích. Jakákoliv přímá vojenská podpora Varšavy v Budapešti však byla s ohledem na dlouhodobý nesouhlas Berlína s jakoukoliv angažovaností Polska v podkarpatoruském regionu zcela vyloučená. Zásadní odpor Berlína trval i po zahájení maďarského obsazování zbytku podkarpatoruského regionu, jak to potvrzuje i velmi negativní vyjádření maršála Göringa před maďarským vyslancem v Německu Döme Sztójaym. Ten do Budapešti večer 15. března 1939 telegrafoval, že se u něj Göring dotazoval na postoj Polska ve věci Podkarpatska, přičemž měl naznačit, že pokud by polská vojska kdekoliv překročila hranice s Podkarpatskou Rusí, německé vojsko okamžitě zakročí.⁷⁶

Nicméně Budapešť obdržela v poledne 15. března i pozitivnější zprávy z „místa činu“. Generální štáb byl ujistěn o nadšené atmosféře v obyvatelstvu a opět i o revoluční náladě mezi podkarpatoruským lidem. Situační zpráva k polední 12. hodině ovšem informovala rovněž o stále trvajícím boji mezi obyvateli sídla Karpatské Ukrajiny Chustu a „Čechy“. To, že situace v Chustu nebyla z vojenského hlediska zdaleka růžová, svědčí skutečnost, že Maďari museli k Chustu přesunout od Sevluše, kde rovněž probíhal ozbrojený boj mezi oběma stranami, posilová pancéřová bojová vozidla. Situaci pak do jisté míry konsolidoval ve prospěch Budapešti postoj Rumunska, které odmítlo přijmout na svém území ukrajinské uprchlíky z podkarpatoruského regionu. Kvůli jejich další očekávané vlně pak docházelo nejprve k lokálnímu, i trojitému zesílení rumunské pohraniční stráže a během dalších hodin pak k zesílení hlídek na celé rumunsko-podkarpatoruské hranici.⁷⁷

Až v odpoledních hodinách byl zcela zastaven útok českých vojsk na nejvýchodnějším bodu listopadové arbitrážní linie u obce Černý Ardov⁷⁸. Naopak maďarský útok ve směru na Sevluš postupoval velmi pomalu, podle odpolední maďarské vojenské situační zprávy z regionu měla československá posádka nadále držet své pozice a měla provádět transport směrem na Chust a Iršavu. Prakticky již bývalá československá vojska se zde, na linii Sevluš – Chust, měla dál držet a měla se snažit zdržet postup maďarských vojáků nasazením ozbrojených vozidel a stavěním zátarasů na silnicích. Podle maďarských zpráv měla zdejší česká vojska dostávat i posily z východu. Přesto přese všechno však maďarský postup neměl být ohrožen, byť byl velmi pomalý. Naopak zdejší četnictvo a finanční stráž se však měly buď bez problémů stahovat, nebo se měly vzdávat s tím, že zbraně nesložily maďarskému vojsku, ale měly je roztrušovat po okolí. Velmi pomalý

⁷⁶ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 5381, šifrovaný telegram maďarského vyslance v Berlíně Döme Sztójayho č. 58 z večera 15. března 1939 (telegram byl odeslán v 19:55 hodin). Říšský státní tajemník dokonce hovořil o nutnosti vytvoření fait accompli na Podkarpatské Rusi; tamtéž, 94 K.a. szám–1939, telegram č. 45 maďarského vojenského ataše ve Varšavě, podplukovníka maďarského generálního štábu Bély Lengyela z 15. března 1939 odeslaný ve 14:32 hodin.

⁷⁷ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390315/3.Hdm.I.vkf., VSZ z 15. března 1939 k 12. hodině; 390315/8.Hdm.I.Vkf., VSZ z 15. března 1939 k 16. hodině.

⁷⁸ Politický okres Sevluš, dnes ukr. Чорногісів, maď. Feketeárdó.

byl postup maďarských vojáků i severním, resp. severovýchodním směrem údolím řeky Latorica, kde se dostali v brzkých odpoledních hodinách dál směrem do podkarpatoruského vnitrozemí opět pouze jen o jednu osadu, do Činaďova⁷⁹, byť na večer již měl dostat jeden rychlý maďarský oddíl do Svalavy. Odtud pak měl být ráno 16. března podniknut první přímý a co nejrychlejší pokus dosáhnout polské hranice. Tohoto úkolu se měl zhostit jeden cyklistický prapor, který měl vyrazit směrem k budoucím maďarsko-polským hranicím přes Polanu⁸⁰ a Aklín⁸¹ a jeden prapor pak postupoval k polským hranicím paralelně přes Sasivku⁸², jak vyplývá z vojenské situační zprávy z 16. března 1939 shrnující postup maďarského vojska na Podkarpátí k 8. hodině ranní.⁸³

Nečekaně rychlé obsazení Svalavy však bylo možné zejména proto, že odpoledne ji opustila 12. česká divize pod velením generála Olega Svátka. O této skutečnosti informoval osobně maďarskou stranu na velitelství mukačevské brigády plukovník generálního štábu Jan Heřman. Ten současně protistranu informoval, že 36. pěší pluk opouští Podkarpatskou Rus směrem na Prešov a 45. pěší pluk opouští podkarpatský region přes Rumunsko. V souvislosti s pohybem 36. pěšího pluku směrem k západním hranicím Podkarpátí, na Perečín, žádal plukovník Heřman maďarskou stranu, aby jí ve dnech 16. a 18. umožnila volný průchod celou trasou, než opustí podkarpatoruský region. Heřman velitelství mukačevské maďarské skupiny rovněž sdělil, že se svým pomocným důstojníkem zatím zůstává ve Svalavě a současně maďarskou stranu informoval, že by rád využil nabídku maďarské vlády a požádal o bezpečný odjezd svým vozem přes maďarské území domů.⁸⁴

K velkým změnám nedošlo ani v průběhu noci z 15. na 16. března. V Berehovské oblasti operující maďarští vojáci měli do rána 16. března obsadit pouze přilehlé východní předpolí Sevluše k rumunským hranicím v linii Sevluš - východ, Guďa⁸⁵ a Tekovo⁸⁶ s tím, že současně zahájili průzkum přilehlé oblasti směrem na sousední Královo nad Tisou⁸⁷. Rovněž mukačevská skupina posunula zatím svou linii systematicky obsazovaného území jen několik málo kilometrů severozápadně, severně a východně ziskem pouze několika mála obcí v blízkém okruhu Mukačeva. Podobné výsledky dosáhla i užhorodská skupina,

---

⁷⁹ Politický okres Svalava, dnes ukr. Чинадійово, maď. Szentmiklós.

⁸⁰ Politický okres Svalava, dnes ukr. Поляна, maď. Polena.

⁸¹ Politický okres Sevluš, dnes ukr. Уклин, maď. Aklos.

⁸² MNL-OL, K 63 - 71. cs. - 390315/8. Hdm.I.vkf., VSZ z 15. března 1939 k 16. hodině; 390316/1. Hdm.I.vkf., VSZ z 16. března 1939 k 8. hodině ranní.

⁸³ MNL-OL, K 63 - 71. cs. - 390315/3.Hdm.I.vkf., VSZ z 15. března 1939 k 12. hodině; 390315/8. Hdm.I.Vkf, VSZ z 15. března 1939 k 16. hodině; 390316/1.Hdm.I.vkf, VSZ z 16. března 1939 k 8. hodině ranní.

⁸⁴ MNL-OL, K 63 - 71. cs. - 390316/1.Hdm.I.vkf., VSZ z 16. března 1939 k 8. hodině ranní.

⁸⁵ Politický okres Sevluš, dnes ukr. Гудя, maď. Gődényháza.

⁸⁶ Politický okres Sevluš, dnes ukr. Теково, maď. Tekeháza.

⁸⁷ Politický okres Sevluš, dnes ukr. Корулево, maď. Királyháza.

kteřá na severovýchodě dosáhla obec Nevické⁸⁸ a směrem východním obsadila linii vymezené obcemi Dovhé⁸⁹, Hluboká⁹⁰, Veliké Lazy⁹¹, Cigánovce⁹², Strypa⁹³ a Nevické. I během noci z 15. na 16. března narazili Maďaři na významnější odpor u Sevluše, v ostatních místech se musely maďarské jednotky vypořádat jen s méně významným místním vzdorem. Současně s maďarskou vojenskou akcí vstoupil do kontaktu s maďarským vojskem na Podkarpátí, konkrétně s velitelem užhorodské skupiny styčný důstojník jednotek samostatného Slovenska dislokovaných severozápadně od Užhorodu, který maďarskou stranu informoval, že pokud budou maďarská vojska respektovat slovenské hranice, nebudou se Slováci vojensky angažovat v maďarském obsazování Podkarpatské Rusi. Poklidná byla situace i na rumunské hranici, kde nadále zůstaly otevřeny silniční hraniční přechody bez omezení. Nálada ve vojsku i v obyvatelstvu měla být stále nadšená, což je pochopitelné, neboť maďarská vojska zatím obsazovala obce s výraznějším počtem maďarskojazyčného obyvatelstva.⁹⁴

Během dopoledne 16. března berehovská skupina maďarských jednotek obsadila Koroljovo a dosáhla západní předpolí sídelního města Karpatské Ukrajiny, Chustu. Mukačevská skupina maďarských jednotek o vojenské síle jednoho pěšího a jednoho cyklistického praporu pokračovala dopoledne druhého dne obsazování zbytku poarbitrážního Podkarpatska bez větších problémů k polským hranicím. Pěší prapor operoval směrem na Sasivku a cyklistický prapor pak paralelní cestou směrem na obce Polana a Aklín, jak bylo již výše zmíněno. O tom, že zde byl postup bezproblémový, svědčí i skutečnost, že část zde operujících maďarských vojáků mohla o síle poloviční roty pronásledovat ustupující české jednotky směrem na Perečín s cílem propojit operační prostor mukačevské a užhorodské skupiny maďarských jednotek. Snadnější postup berehovské a mukačevské skupiny byl možný zejména díky loajalitě tamních českých sil generálovi Svátkovi, jehož nařízení o nekladení odporu nebylo zdejšími českými vojáky porušováno. Mnohem pomalejší však byl nadále postup užhorodské skupiny maďarských vojáků, kteří se v údolí řeky Uh dokázali posunout od Něvického pouze do sousední obce Kamenica nad Uhom⁹⁵. Podle vojenských zpráv zde maďarské vojsko naráželo stále na silný odpor dělostřelectva protistrany, které odmítlo poslechnout příkaz k ukončení ozbrojeného odporu vůči maďarské armádě. Současně započaly již i transporty dalších maďarských vojenských sil do jejich nových rajonů na Podkarpatsko. Transport

⁸⁸ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Невицьке, maď. Neviceke.

⁸⁹ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Довге Поле, maď. Unghosszúmező.

⁹⁰ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Глибоке, maď. Mélyút.

⁹¹ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Великі Лази, maď. Nagyláz.

⁹² Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Циганівці, maď. Cigányos.

⁹³ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Стрипа, maď. Szipra n. Szipra.

⁹⁴ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 390316/1.Hdm.I.vkĚ., VSZ z 16. března 1939 k 8. hodině ranní.

⁹⁵ Politický okres Užhorod venkov, dnes ukr. Кам'яниця, maď. Sztripa n. Ókemence.

1. jezdecké brigády dorazil do Viloku v průběhu dopoledne 16. března. Po půlnoci 16. března byly na maďarském území vypraveny i první transporty 7., 9. a 11. jezdecké brigády. Vojenská situační zpráva shrnující podkarpatoruské události k poledni 16. března poprvé informovala i o tom, že vojáci již byli díky kladenému odporu druhé strany, náročnému terénu a velmi špatnému počasí unavení. Novým sídlem velitelství Karpatské skupiny maďarských vojsk, resp. VIII. armádního sboru se 16. března stal Čop.⁹⁶

Situace byla pro Budapešť stále tak trochu nejistá. Maďarsko si stále nebylo jisté, podaří-li se mu skutečně obsadit Podkarpatskou Rus bez jakéhokoliv menšího symbolického obsazení některých jeho částí armádou Slovenského štátu a Rumunského království. Některé zprávy, které docházely z regionu, nebyly skutečně optimistické a zajisté vyvolávaly v maďarském generálním štábu nemalou nervozitu, byť se přeci jen na první pohled jednalo spíše o poplašné zprávy, nicméně žádná informace se v obdobných situacích nemůže brát na lehkou váhu. Například 16. března 1939 před druhou hodinou odpolední mohlo napjatost v Budapešti stupňovat telefonické hlášení z četnicko-pátracího divizního velitelství, podle kterého měla být železniční trať vedoucí z Užhorodu na sever k polským hranicím v úseku Perečín – Velký Berezný – Užocký průsmyk obsazena od 10. března Hlinkovou gardou, neboť podle slovenských předstáv měl tento traťový úsek představovat východní hranice Slovenska a Maďarsku měla připadnout pouze paralelní silnice s tratí. Tento údajný slovenský požadavek týkající se budoucí východní slovensko-maďarské hranice měl být podle odkazované telefonické zprávy podporován i Německem. Nicméně podle tohoto telefonického hlášení se Maďarsku neměla vrátit ani železnice vedoucí z Baťova přes Berehovo a Chust na východ podkarpatoruského regionu do Jasině.⁹⁷ Údajně i část této trati, konkrétně mezi Marmarošskou Sihotí⁹⁸ a Jasiní měla připadnout Rumunsku včetně podkarpatoruského území ležícího na východ od této trati. Nejistotu v Budapešti kolem možného zachování se Rumunsku však potvrzovala i telegrafická zpráva maďarského vyslance v Polsku Andráse Horyho. Ten po poledni 15. března 1939 informoval Budapešť o tom, že jej informoval šéf kabinetu ministra na varšavském ministerstvu zahraničních věcí hrabě Ludwik Łubieński, že není vyloučeno, že Rumuni se i přes intervenci polské vlády odváží k menší vojenské akci s cílem obsadit alespoň několik obcí na Podkarpatské Rusi. Łubieński ovšem maďarského vyslance záhy uklidňoval, že takováto případná menší vojenská akce Bukurešti na Podkarpatsku

---

⁹⁶ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390316/8.sz., VSZ z 16. března 1939 k poledni 12. hodině; Csaba, Vida: A szlovák–magyar fegyveres konfliktus 1939 tavaszán, in: Társadalom és honvédelem, A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem tudományos kiadványa, roč. XI, 2007, č. 1, s. 7.

⁹⁷ Zde viz podrobněji ještě dále vlastní text.

⁹⁸ Město v Rumunsku na hraniční řece Tisa mezi Rumunskem a Zakarpatskou oblastí Ukrajiny; rum. Sighetu Marmației, maď. Máramarossziget. Přes rumunskou Marmarošskou Sihotí vedla peážní část trati z Čopu přes Baťovo (dnes: Батьово, maď. Bátyú), Berehovo, Chust do Jasině.

nebude spuštěná jako nepřátelská vůči Maďarsku a proto jménem polského ministra zahraničí Becka prosil, aby maďarský vyslanec působil v Budapešti na vládní kruhy v tom smyslu, aby se v takovémto případě maďarské jednotky stranily jakéhokoliv ozbrojeného střetu s rumunskými jednotkami. Ovšem stejně jako v dalších případech, měla Budapešť nejednoznačné zprávy i ohledně postoje Bukurešti, což nebylo vzhledem ke složité geopolitické situaci nikterak překvapivé. Zatímco šéf kabinetu polského ministra zahraničí 15. března 1939 Maďarsku opatrně naznačoval možnost menší vojenské angažovanosti Bukurešti na Podkarpatské Rusi, tak o pět dní dříve zástupce ředitele politicko-ekonomického odboru a šéf odboru pro východní Evropu na polském ministerstvu zahraničních věcí Tadeusz Kobylański naopak sděloval důvěrně přes maďarského vyslance v Polsku Budapešti, že šéf rumunské diplomacie Grigore Gafencu prohlásil, že Rumunsko nebude činit obtíže při nastávajícím obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem, nicméně že Bukurešť počítá s tím, že maďarská strana nebude destabilizovat maďarsko-rumunské vztahy. Uklidňující diplomatické hlášení na maďarské ministerstvo zahraničních věcí dorazilo v souvislosti s postojem Bukurešti i z Turecka, spojence Rumunska v balkánské zahraniční politice. Turecký ministr zahraničních věcí Sükrü Saradžoglu měl maďarskému vyslanci v Ankaře Zoltánu Máriássymu⁹⁹ potvrdit, že rumunský šéf diplomacie se měl před ním vyjádřit, že Rumunsko nemá námitek proti společné polsko-maďarské hranici. Vzhledem k této skutečnosti pak turecký ministr zahraničí potvrdil maďarskému vyslanci, že vzhledem k deklarovanému postoji svého spojence k obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem tak ani Turecko nemá ničeho proti podkarpatoruské akci Budapešti. Ovšem archivní prameny současně dokumentují i nejednoznačnou politiku samotné Varšavy v otázce Podkarpatska. Dokumentuje to například i přísně důvěrné souhrnné hlášení maďarského vyslance v Rumunsku, pozdějšího maďarského ministra zahraničních věcí a ministerského předsedy László Bárdossyho¹⁰⁰ z 19. března 1939 shrnující ohlas maďarského vojenského vpádu na Podkarpatskou Rus. Bárdossy do Budapešti totiž hlásil, že v napjaté atmosféře, která v Rumunsku po vpadnutí Maďarů do Podkarpátí vládla, polská strana zpočátku silně nabádala Bukurešť k tomu, aby ty části Podkarpatské Rusi, o které měla zájem, neprodleně obsadila a zajistila si tak touto cestou uplatnění svých zájmů v tomto regionu, které již později nebude možné. To, že budapeštské ministerstvo zahraničí věnovalo této části vyslancova hlášení z Rumunska větší pozornost, svědčí i pracovní podtr-

⁹⁹ Vyslancem v Ankaře byl od 7. května 1935 do 18. července 1941; současně byl v období od 31. května 1937 do 12. února 1941 akreditován i v Iráku a Íránu.

¹⁰⁰ Vyslancecký post v Bukurešti zastával od 24. října 1934 do 4. února 1941; ministrem zahraničních věcí byl jmenován k 4. únoru 1941, o dva měsíce později, 3. dubna byl pak po sebevraždě ministerského předsedy hraběte Pála Telekiho jmenován premiérem, jímž byl do 7. března 1942.

žení inkriminované části, jako jediné z celého pětistránkového raportu, červenou tužkou. V každém případě ministři zahraničních věcí Polska a Rumunska, Beck a Gefencu, byli v souvislosti s podkarpatoruskou otázkou potažmo k jejímu maďarskému řešení ve spojení. Bukurešť se tak i z věrohodných zdrojů mohla dovědět o plánovaném obsazení Podkarpatské Rusi maďarskými jednotkami, o níž byl Gefencu Beckem spraven při jejich osobním setkání ve Varšavě, jak to pak posléze potvrdil maďarskému vyslanci v Ankaře turecký ministr zahraničí Saradžoglu.¹⁰¹

Rumunsko mělo být původně údajně skutečně ochotné obsadit některé části nejvýchodnějšího cípu podkarpatoruského regionu, ovšem pouze za předpokladu, pokud by se na Podkarpatské Rusi angažovala vojensky i Varšava, jak to vyplývá ze souhrnné zprávy maďarského vyslance v Bukurešti Bárdossyho. Bukurešť si prý dokázala představit i takové řešení podkarpatoruské otázky, kdy by každá ze tří zainteresovaných stran, tedy Maďarsko, Polsko a Rumunsko obsadily třetinu území Podkarpatské Rusi, a to tak, aby polská okupační zóna zabírala centrální část Podkarpatské Rusi, aby tak od sebe oddělila maďarskou a rumunskou armádu. Polská vláda však, jak potvrdil maďarský vyslanec v Rumunsku, byla údajně ochotna přistoupit na podporu rumunských teritoriálních zájmů na Podkarpatsku pouze diplomatickou cestou, na případném vojenském obsazení jakékoli části Podkarpatské Rusi se Varšava nechtěla v žádném případě zúčastnit. Rumunská vláda se tak měla proto rozhodnout, že sice pro případné uplatnění svých zájmů na Podkarpatsku posílí svou vojenskou přítomnost na podkarpatoruském úseku svých státních hranic, ale že hranice s podkarpatoruským regionem nepřekročí, zato se však pokusí vznést „přátelskou“ žádost u maďarské vlády, aby maďarská vojska neobsazovala území na východ od linie Chust – Berezovo¹⁰² – Vyšní Bystrý¹⁰³ – Wyszkow¹⁰⁴ aniž by však Bukurešť chtěla touto žádostí jakkoliv prejudikovat výsledné teritoriál-

---

¹⁰¹ MNL–OL, K 63 – 71. cs., dok. bez bližšího evidenčního čísla s nadpisem Telefonjelentés, telefonické hlášení podplukovníka Vilmore Sellyeyho (Schrédla) z Maďarského královského číselnicko-pátracího divizního velitelství z 16. března 1939 z 13:45 hodin; tamtéž, 5368 (pův. číslo dokumentu), šifrovaná telefonická depeše maďarského vyslance ve Varšavě Andráse Horyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z 15. března 1939 s datem odeslání ve 13:30 hodin; tamtéž, 5379, šifrovaný telegram maďarského vyslance v Ankaře Zoltána Máriássyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu č. 3 z 15. března 1939 s datem odeslání v 18:46 hodin; tamtéž, 78/pol. 1939., přísně tajná zpráva maďarského vyslance v Polsku Andráse Horyho z 10. března 1939 s předmětem: Gefencu és a ruszinszkói kérédes; tamtéž, 63/pol. 1939, přísně důvěrná zpráva maďarského vyslance v Bukurešti László Bárdossyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu z 19. března 1939 s předmětem: A csehországi események hatása és következménye Romániában.

¹⁰² Politický okres Chust, ukr. Березово, maď. Berezna.

¹⁰³ Politický okres Volové, ukr. Верхній Бистрий, maď. Felsősebes n. Felsőbisztra.

¹⁰⁴ Dnes Вишків ve Lvovské oblasti na hranici se Zakarpatskou oblastí, na bývalé rakousko-halécké straně severovýchodních Karpat.

ní řešení východní oblasti podkarpatoruského regionu. Nicméně takovýto požadavek byl z hlediska teritoriálního rozsahu mnohem ambicióznější oproti tzv. případnému minimalistickému řešení a úsilí o připojení jen několika mála obcí na východ od úseku Luh – Jasiňa železniční trati z Baťova do Jasině.

Vojenská situační zpráva z 16. března k odpolední čtvrté hodině informovala generální štáb maďarské armády do Budapešti, že podle zatím nepotvrzených zpráv měla berehovská skupina dobít Chust. Současně měl zdařile probíhat průzkum východních oblastí od Chustu osádkou pancéřového vlaku maďarské armády, který měl operovat na železniční trati mezi Chustem a Marmarošskou Sihatí. Obsazení Chustu během odpoledne 16. března bylo Budapešti potvrzeno druhého dne ráno, kdy byl generální štáb informován, že Chust se maďarským vojákům podařilo za znění kulometů a zvonů obsadit. Podle maďarského vojenského hlášení mělo během bojů o Chust padnout 70 Čechů. Odpoledne 16. března ve čtvrt na tři pak poprvé maďarští vojáci dosáhli u Vereckého průsmyku i polských hranic, kde měli být slavnostně přivítáni polskými vojáky. Jako první stanul na polské hranici cyklistický prapor mukačevské skupiny. Užhorodské skupině se podařilo u Kamenice nad Uhom zlomit český odpor a zahájit svižnější postup dál na Perečín. K odpolední čtvrté hodině již maďarská armáda neměla nikde na Podkarpatské Rusi čelit významnějšímu vojenskému odporu. Vzhledem k dosaženým cílům měla být posílena i nadšená nálada mezi maďarskými vojáky.¹⁰⁵

Během noci z 16. na 17. března byla východní linie rozšířena k Ťačovu, kam se dostal 14. cyklistický prapor, a rychle se pohybující útvary berehovského pluku zahájily postup k polským hranicím. Ještě večer 16. března dorazily do Chustu dvě roty 4. husarského pluku. Současně docházelo k posilování maďarských pozic v okolí Chustu. Pacifikaci oblasti měl na starosti 24. pohraniční prapor. Mukačevská skupina zahájila vojenské posilování polských hranic, kam ráno 17. března směřoval po železnici pohraniční prapor skupiny, který se měl pustit do organizace ochrany společných maďarsko-polských hranic. V gesci mukačevské skupiny pak probíhalo i posilování maďarské vojenské přítomnosti v oblasti kolem Činadova. Se silnějším odporem českých vojáků se měli maďarské jednotky střetnout pouze v okolí Chustu a Jasině, v dalších částech se mělo české vojsko s prodlevou stahovat z jimi držených území. V řadě vesnic však měli silně řádit ozbrojení gardisté Karpatské Siče. Potvrzen byl nyní i zrychlený postup maďarských vojáků užhorodské skupiny, jejíž 1. cyklistický prapor úspěšně postupoval za podpory pancéřových obrněných vozidel k okresnímu městu Perečín, který se Maďarům podařilo již 16. března o půlnoci obsadit. Současně došlo v údolí řeky Turja k propojení operačních oblastí užhorodské

¹⁰⁵ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390316/10.hdm.I.vkf, VSZ z 16. března 1939 k 16. hodině; 390317/1.hdm.I.vkf., VSZ ze 17. března 1939 k 8. hodině ranní.

a mukačevské skupiny. Průběžně docházelo i k posilování vojenské přítomnosti maďarských vojsk v již obsazených částech zaarbitrážní části podkarpatoruského regionu. V čase odeslání první vojenské situační zprávy dne 17. března měla probíhat i vykládka čtyř praporů a dvou baterií 11. brigády v jejich přidělených rajonech: jednoho praporu 9. brigády, dvou praporů a dvou baterií 7. brigády, jednoho praporu, dvou jezdeckých rot a jedné baterie 2. jezdecké brigády.¹⁰⁶

Ranní vojenská situační zpráva z podkarpatoruské vojenské operační oblasti 17. března referovala generálnímu štábu maďarské armády v Budapešti i o vojenské kořisti maďarských vojsk. Do rukou mukačevské skupiny se dostalo 50 vagonů válečného materiálu, které obsahovaly nejen zbraně jako např. 40 ks. pušek, ale i další vojenský mobiliář: 150 postelí s úplným vybavením (slamníky, deky), 50 ks. psacích strojů, spisových skříní a dalších kancelářských zařízení. Vojenská situační zpráva z osmé hodiny ranní třetího operačního dne maďarské armády na Podkarpatské Rusi podávala současně i informace o zajatých osobách, a to opět konkrétně v případě mukačevské skupiny, která měla uplynulý den, tj. 16. března zajmout jednoho důstojníka a dalších 99 blíže nespécifikovaných osob.¹⁰⁷

Nálada mezi maďarskými vojáky měla být díky dosaženým úspěchům stále nadšená, ale opět byla potvrzena jejich vyčerpanost kvůli špatnému počasí, obtížnému terénu a velkým výkonům. Naproti tomu citovaná vojenská situační zpráva referovala do Budapešti i o skleslé náladě u protivníka. Obce, kterým se podařilo ozbrojené příslušníky Karpatské Siče vyhnat, pak měly s velkým nadšením očekávat příchod maďarského vojska. Například obyvatelstvo obce Dohve¹⁰⁸ mělo do Sevluše vyslat i smíšenou maďarsko-rusínskou delegaci, která měla žádat maďarské vojsko, aby ochránila jejich vesnici před síčisty. Naproti tomu trochu znepokojující pro maďarskou stranu byly zprávy o přesunech vojenské výzbroje rumunskou armádou, resp. posilování rumunských vojenských sil na hranicích Rumunska s Podkarpatím, a to s údajným cílem podpořit české vojáky. Navíc mělo Rumunsko i částečně mobilizovat. Podle zprávy maďarského vojenského ataše v Bukurešti z 16. března 1939 mělo individuální povolování mužů do zbraně, resp. posilování početního stavu rumunské armády zcela jistě proběhnout u VI. a VII. armádního sboru. Pozitivní pro Budapešť však byla další informace maďarského vojenského diplomata v Rumunsku, podle které sice měla v Bukurešti vládnout všeobecně nerozhodnost, ovšem v popředí zájmu mělo být diplomatické řešení nastalé situace. To, že částečná mobilizace byla jen defenzivním opatřením Bukurešti a že hlavním nástrojem rumunské vlády bylo v souvislosti s maďarským obsazováním Podkarpatské Rusi diplomatické řešení nastalých nových okolností na severovýchodních hranicích

¹⁰⁶ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 390317/1.hdm.I.vkf., VSZ ze 17. března 1939 k 8. hodině ranní.

¹⁰⁷ Tamtéž.

¹⁰⁸ Politický okres Iršava, ukr. Добре, maď. Dolha.

Rumunská, potvrzoval o dva dny později v Bukurešti německému vojenskému atašé i generální štáb rumunské armády. Německý vojenský atašé v Rumunsku byl současně rumunskou stranou ujištěn, že rumunská vojska nehodlají překročit hranice s Podkarpatskou Rusí v reakci na její obsazování maďarskými vojsky. V souvislosti s obavami případného dílčího vojenského angažmá Bukurešti na Podkarpatské Rusi je pak zde třeba zmínit i náklonnost takovéhoho alternativního řešení ze strany podkarpatoruských politiků v čele s Augustinem Vološinem. Premiér samozvané a neuznané Karpatské Ukrajiny po vpádu maďarských vojsk na Podkarpatskou Rus utekl na rumunské území a nabídl Bukurešti jako hlavní představitel karpátoukrajinského státu jeho území do protektorátní správy. Prorumunské úvahy karpátoukrajinské politické reprezentace pak potvrzoval i ministr financí a ministr pro komunikaci samozvané karpátoukrajinské republiky Julij Braščajko během své výše zmíněné návštěvy budapeštského ministerstva zahraničí 17. března 1939, kam byl z Chustu vyslán právě Vološinem. Braščajko sice tuto Vološinovu nabídku směrem k rumunské vládě popíral, nicméně posléze přiznal, že na poslední, časově blíže nelokalizované směrodatné ministerské radě se možnost rumunské vojenské správy alespoň oblasti bývalé Marmarošské župy probrala, vzápětí však upozornil, že ministerská rada tuto alternativu nakonec odmítla.¹⁰⁹

¹⁰⁹ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390317/1.hdm.I.vkf., VSZ ze 17. března 1939 k 8. hodině ranní; tamtéž, K 63 – 71. cs. – 9960/–K.a. szám–1939, resp. M. kir. Honv. Vkf. 2. osztály 15.443/eln., telegram maďarského vojenského atašé v Bukurešti podplukovníka Oszkára Baitzeho č. 58 maďarskému generálnímu štábu z 16. března 1939 s časem odeslání v 17:30 hodin; tamtéž, telegram téhož (bez spisové značky maďarského generálního štábu) č. 70 maďarskému generálnímu štábu z 18. března 1939 s časem odeslání v 14:30 hodin; MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 1341/pol. 1939, již cit. denní interní hlášení maďarského ministerstva zahraničí stálému zástupci maďarského ministra zahraničních věcí Jánosi Vörnlemu ze dne 17. března 1939. Braščajko na maďarském ministerstvu zahraničních věcí sice potvrdil, že Vološin se skutečně nacházel již na rumunském území, ale současně se téměř dušoval, že předseda karpátoukrajinské ministerské rady opustil území podkarpatoruského regionu na naléhání svých sester a že se na rumunském území hodlá zdržovat pouze do té doby, než maďarské jednotky dokončí obsazování podkarpatoruské oblasti. Braščajko, snažíc se získat náklonnost Budapešti pro karpátoukrajinské politické představitelky v zájmu možnosti jejich dalšího politického angažmá i v rámci maďarské správy podkarpatoruského regionu, se v Budapešti horlivě snažil ospravedlnit i nepřítomnost bývalého více resortního ministra autonomní vlády Podkarpatska a ministra průmyslu a zemědělství samozvaného karpátoukrajinského státu Štefana Kločuraka na Podkarpátí. Podle Braščajka sice Kločurak odešel před maďarskými vojsky přes Svalavu na západ Podkarpatska na podkarpatorusko-slovenské pomezí do Perečina, ale jeho pozdější snaha vrátit se byla znemožněna odříznutím cesty zpět maďarskými jednotkami, proto podkarpatoruské území opustil a odešel pravděpodobně na území Slovenska. Stejně se ospravedlňoval i Braščajko, který se omlouval, že musel s Dolinaim přicestovat přes rumunské území, ale jinou možnost, aby se vyhnuli oblastem s ozbrojenými střety a co nejrychleji se dostali do Budapešti, neměli. [Toto potvrzuje i Braščajkův telegram odeslaný na maďarské ministerstvo zahraničních věcí večer 16. března 1939, v němž ministr Braščajko Budapešti oznamoval, že kvůli velké střelbě nemohli překročit hranice s Maďarskem u Sevluše, takže cestují přes Rumunsko, kde je však ještě zdržel defekt na autě. Srov. MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 323. (pův. č. dokumentu), telegram Julija Braščajka z 16. března 1939; telegram byl postoupen ministru

Postup maďarských vojsk na Podkarpatsku během 17. března byl již méně problémový a podkarpatoruský region se tak postupně ale jistě dostával pod kontrolu posílených maďarských vojsk. Berehovská skupina, posílená 2. pěší brigádou, dále úspěšně postupovala údolím Tisy. Navíc 11. a 14. cyklistický prapor vojenské skupiny podplukovníka barona Károlye Ungára se bez většího odporu dostal v půl šesté večer k Jasini. Vojenská kontrola východní poloviny Podkarpátí byla posílena 4. husarským plukem, jehož většina přibyla do okresního města Ťačovo, z níž se pak následně vydělila zesílená rota, která se přemístila do Slatinských Dolů¹¹⁰ s cílem zabezpečit zde rumunské hranice. Zajištěna však byla již ostraha nového úseku hranic Maďarska s Rumunskem v úseku mezi Chustem a Ťačovem, která byla v gesci 24. pohraničního praporu. Výrazněji byla posílena maďarská vojenská přítomnost v Chustu, kam přibyl dělostřelecký oddíl 4. motorizovaného praporu a motorizované brigády. Do Budapešti bylo rovněž potvrzeno, že železniční trať v údolí řeky Tisa byla po Chust neporušena a vykládkové rajony pro chustskou oblast tak mohly být posunuty dopředu. K večeru 17. března měl již být zajištěn i úsek polských hranicích v úseku Vereckého průsmyku. Její ostrahu zabezpečoval 24./III. prapor a 25. pohraniční prapor skupiny plukovníka vítěze Alajose Béliho (bývalá mukačevská skupina). Za přispění větší části 3. husarského pluku a 12. cyklistického praporu mělo dojít ke spojení oparečního rajonu bývalé mukačevské a berehovské skupiny v oblasti severně od Chustu. Tyto vojenské síly měly postupovat od Dolhy na obec Lipče¹¹¹ ležící jen několik kilometrů severně od Chustu, nicméně zde měli být stále aktivní ukrajinsko-rusínské ozbrojené skupiny Karpatské Siče. Zatímco obsazování dalších pozic vojenskými silami bývalé mukačevské a berehovské skupiny probíhalo bez problémů, navíc jejich vojenské síly se buď již dostaly na polské hranice, nebo se k nim výrazně přiblížily, užhorodská skupina se musela opět vypořádat s dalším odporem českých vojsk, což bylo zajisté způsobeno jejich větší koncentrací v této západní oblasti Podkarpátí, neboť drtivá většina české vojenské síly opouštěla území Podkarpátí severní cestou směrem na Prešov, kde křížila směr postupu užhorodské skupiny maďarských vojsk k polské hranici. Postup užhorodské skupiny byl během 17. března zdržen ozbrojeným odporem českých vojáků u obce Mirča¹¹². Trvalo až do šesté hodiny večerní,

---

zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu, stálému zástupci ministra zahraničí János Vörnelemu a politickému odboru ministerstva zahraničních věcí.] Braščajko však současně vyzdvihl, že na území Podkarpatska zůstal po vpádu maďarských vojsk ministr vnitra Karpatské Ukrajiny Jurij Pervuznik, který dostal takové instrukce, aby se po pádu Chustu stáhl do Velikého Bočkova (politický okres Rachov, dnes ukr. Великий Бичків, maď. Nagybocksó.) Tato obec však ležela přímo na rumunské hranici, takže se dá předpokládat, že rovněž i Pervuznik se velmi záhy stáhl na rumunské území. Srov. MNL–OL, tamtéž, cit. dok. 1341/pol. 1939.

¹¹⁰ Politický okres Rachov, ukr. Солотвино, maď. Aknaszlatina / Akna-Szlatina.

¹¹¹ Politický okres Chust, ukr. Липча, maď. Lipcse.

¹¹² Politický okres Velký Berezny, ukr. Мирча, maď. Mércse.

než Maďaři linii ozbrojeného odporu českých vojáků posunuli nad obec Malý Berezný¹¹³. Na dalším území se již maďarská vojska s odporem regulérních vojenských sil setkat neměla. Nicméně vojenská situační zpráva ze 17. března k odpolední páté hodině upozorňovala budapeštský generální štáb, že čeští vojáci odevzdávali své zbraně a munice do rukou příslušníků branné organizace Ukrajinců a Rusinů, Karpatské Siče. Maďarská vojska proto dál počítala s gerilovými boji s ukrajinsko-rusínskými ozbrojenci, kteří měli být ve větší síle přítomni v okolí obcí Iršava, Bílky¹¹⁴ a Dolha, tedy v přilehlém širším severozápadním okolí okresního města Iršava, jehož postupné „očišťování“ mělo maďarskými silami bývalé berehovské a mukačevské skupiny aktuálně probíhat.¹¹⁵

Vojenská situační zpráva shrnující situaci maďarského vojska na operačním území Podkarpatské Rusi k páté hodině odpolední 17. března 1939 současně informovala generální štáb maďarské armády do Budapešti o počtu obětí na maďarské straně. Od 13. do 17. března mělo během podkarpatoruské operace maďarských vojsk padnout 37 maďarských vojáků a 131 vojáků mělo být zraněno. V případě protistrany citovaná maďarská vojenská situační zpráva informovala Budapešť o 150 až 200 obětí. Počet zajatých osob maďarskými vojsky se pohyboval mezi 200 až 300. Pro zajatce z řad maďarských vojáků byla zřízena polní nemocnice v zámku Schönbornů v dnešní obci Karpaty¹¹⁶, kam bylo převezeno zdravotnické zařízení z mukačevské nemocnice. I pozdně odpolední maďarská vojenská situační zpráva ze 17. března potvrzovala nadšenou náladu v maďarském vojsku, stejně jako nadšené vítání maďarských vojáků obyvateli obsazovaných obcí.¹¹⁷

Až třetí den vojenských operací maďarských vojsk na Podkarpatské Rusi se podařilo Maďarům dosáhnout polských hranic v rámci všech třech hlavních operačních směrů. Jako první dorazil na polské hranice cyklistický prapor berehovské skupiny u Vereckého průsmyku brzy odpoledne 16. března, jak bylo výše zmíněno. Vojáci bývalé berehovské skupiny, nyní skupiny plukovníka Sándora Horvátha, dosáhli polských hranic o více než 24 hodin později, 17. března v 17 hodin 50 minut, a to severovýchodně od obce Jasiňa. Z této skupiny maďarských vojsk stanul poprvé na polské hranici 14. cyklistický prapor. Dosažení polských hranic i v severovýchodní části Podkarpátí však ještě neznamenal, stejně jako v případě operačního směru mukačevské skupiny, že se pod kontrolu maďarských vojsk dostala celá oblast severovýchodní části podkarpatoruského

¹¹³ Politický okres Velký Berezný, ukr. Малий Березний, maď. Kisberezna.

¹¹⁴ Politický okres Iršava, ukr. Білки, maď. Bilke.

¹¹⁵ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390317/1.Hdm.I.Vkf., VSZ ze 17. března 1939 k 17. hodině. I během 17. března probíhalo další posilování maďarské vojenské přítomnosti v oblasti Podkarpatska. Průběžně zde probíhaly vykládky vojenských posil anebo jejich nakládky v mateřském Maďarsku. To se týkalo 11., 9. a 7. brigády a 1. a 2. jezdecké brigády. Viz tamtéž.

¹¹⁶ Ukr. Карпати, maď. Beregvár.

¹¹⁷ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390317/1.Hdm.I.Vkf., VSZ ze 17. března 1939 k 17. hodině.

regionu. Zbytek bývalé berehovské skupiny průběžným postupem údolím Tisy přebíral kontrolu nad východní oblastí Podkarpatska a prováděl jeho „pacifikaci“. Dne 17. března dosáhla polských hranic i užhorodská skupina, která se na večer musela vypořádat se zbytkem odporu českých vojsk u Malého Berezného. Po jejím úspěšném zdolání dosáhl v deset hodin večer 13. cyklistický prapor polských hranic v oblasti Užockého průsmyku.¹¹⁸

Podle maďarského vojenského hlášení z ranní osmé hodiny 18. března 1939 se již maďarská vojska neměla nikde potýkat s větším odporem nepřítele. Pomalu konsolidující se situace měla být narušována pouze výpady ozbrojených příslušníků Siče, kteří se stáhli do hor, odkud podnikali lokální ozbrojené útoky. Nicméně maďarská vojska již měla úspěšně zahájit jejich odzbrojování. Podle odkazované ranní vojenské zprávy z podkarpatoruské vojenské operační oblasti proběhly operace maďarských vojsk 17. března bez ztrát na životech. Ztráty na straně nepřítele nebyly Maďarům známy. Maďaři se rovněž mohli pochlubit další větší kořistí, která měla padnout do rukou vojáků užhorodské skupiny. Její příslušníci se kromě většího počtu výbušnin zmocnili tolika pušek, lehkých a těžkých kulometů a plynových masek, které byly dostačující pro vybavení celých dvou pěších pluků. Současně se do rukou maďarských vojáků dostala plně vybavená vojenská nemocnice s kapacitou 150–200 lůžek v opuštěných kasárnách v obci Křivá¹¹⁹ v bezprostředním západním sousedství okresního města Chust. I ranní maďarská vojenská situační zpráva z 18. března potvrzovala do Budapešti, že ve vojsku, které již však mělo být značně vyčerpáno, vládla stále nadšená nálada, stejně jako mezi civilním obyvatelstvem maďarskými vojsky obsazených obcí a měst Podkarpatska. Generální štáb v Budapešti byl také informován o chystané slavnosti v polské obci Klimiec¹²⁰ v oblasti Vereckého průsmyku na území bývalé rakouské Haliče u příležitosti vytvoření společné maďarsko-polské hranice, kterých se chystaly zúčastnit i maďarské oddíly. V souvislosti s očekávanými slavnostmi v Polsku a zejména na obnovené polsko-maďarské hranici na polské straně však maďarský vyslanec v Německu informoval maďarského ministra zahraničních věcí, že tyto očekávané akce jsou Berlínem vnímány velmi citlivě.¹²¹

Pátek 17. březen 1939 se stal i formálním datem dokončení obsazování Podkarpatské Rusi horthyovským Maďarskem, byť ještě ne všechny oblasti podkarpatoruského regionu byly plně pod kontrolou maďarských jednotek. V tento den totiž na maďarské ministerské radě informoval ministr zahraničních věcí hrabě

¹¹⁸ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390318/1.Hdm.I.Vkf., VSZ z 18. března 1939 k 8. hodině ranní.

¹¹⁹ Politický okres Chust, ukr. Крива, maď. Tiszakirva.

¹²⁰ Dnes Климець ve Lvovské oblasti na hranici se Zakarpatskou oblastí, na bývalé rakousko-haličské straně severovýchodních Karpat.

¹²¹ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390318/1.Hdm.I.Vkf., VSZ z 18. března 1939 k 8. hodině ranní; tamtéž, 5387 (pův. č. dokumentu), šifrovaný telegram maďarského vyslance v Berlíně Döme Sztójayho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu č. 61 z 16. března 1939 s časem odeslání v 10:15 hodin.

István Csáky oficiálně ostatní členy kabinetu o vojenském obsazení Podkarpatska i zahraniční odezvě maďarského vpádu do tohoto bývalého regionu československé státní. Šéf maďarské diplomacie potvrdil, že obsazení Podkarpatské Rusi vyvolalo v okolních státech, jmenovitě v Polsku, v Rumunsku i v Jugoslávii, kde již dříve vyjádřili nezainteresovanost v podkarpatoruské otázce, značné překvapení. Hrabě Csáky potvrdil, že Budapešť může za svůj úspěch vděčit právě momentu překvapení, protože Bukurešť se tak díky tomu neodhodlala sama vystoupit se svými nároky v podkarpatoruském regionu, konkrétně v pohraničním pásu v oblasti Jasině. Nicméně maďarská strana přesto neopomněla nic náhodě a informovala včas Bukurešť, že pokud by v reakci na vstup maďarských vojsk na Podkarpatsko rumunské vojsko vpadlo na území podkarpatoruského regionu, považovala by to Budapešť za nepřátelský akt vůči maďarskému státu. Ministr zahraničí na zasedání kabinetu potvrdil, že Bukurešť se sice snažila získat Poláky pro podporu jejich alespoň symbolického obsazení Jasině, ale Varšava na tyto aktivity rumunské strany v zájmu udržení polsko-maďarského přátelství nerefletovala. Podle Csákyho si Maďarsko rázným, odhodlaným a rychlým činem, resp. obdivuhodným tempem, kterým jeho vojsko provedlo obsazení Podkarpatské Rusi, získalo nejen u svých spojenců, Německa a Itálie, velkou prestiž. Csáky upozornil i na pozitivní reakci Francie na maďarské obsazení Podkarpatska, protože Paříž měla vidět raději toto území spíše pod maďarskou než německou správou. Ministerský předseda hrabě Teleki na závěr poděkoval s velkým uznáním ministru zahraničních věcí a ministru obrany za jejich nasazení „během těchto historických dnů“, které posílily i hrdost maďarského lidu na jejich armádu.¹²²

Budapešť následně potvrdila definitivní obsazení Podkarpatské Rusi i Berlínu. Stalo se tak o dva dny později, kdy maďarský vyslanec v Berlíně Döme Sztójay informoval říšského ministra zahraničních věcí Joachima von Ribbentropa, že maďarská armáda ukončila vojenské obsazování zbytku Podkarpatské Rusi, čímž tak tímto celá Podkarpatsko přešlo pod správu Maďarska. Německá strana byla naproti tomu informována, že se tak stalo ráno 18. března 1939. Ribbentrop pochopitelně skrze maďarského vyslance Budapešti „ke znovusjednocení Karpatské-Ukrajiny s Maďarskem“ upřímně poblahopřál, ovšem až s několikadenní prodlevou 27. března. Den poté, co Sztójay oznámil Ribbentropovi úspěšné obsazení Podkarpatska maďarskou armádou, 19. března, pak maďarský vyslanec v Berlíně Sztójay vyjádřil vděčnost Maďarska za německou podporu osobně i Adolfu Hitlerovi, a to ihned po jeho příjezdu zpět do Německa z Protektorátu Čechy a Morava a ze Sudet na berlínském vlakovém nádraží, kde ho vedle japonského vyslance a několika zřízců japonského vyslanectví přivítal s dalšími dvěma členy maďarského vyslanectví.¹²³

¹²² MNL–OL, K 27, ME, MT, 17. 3. 1939, bod 26, fol. 32–33.

¹²³ Maďarský vyslanec současně Ribbentropovi tlumočil, že je Budapešť připravena zahájit společná jednání s Rumunským královstvím a Slovenským štátem o hraniční otázce při respek-

Mnohem vřeleji než Berlín přivítal obsazení Podkarpatské Rusi maďarskými jednotkami tradičnější velmocenský spojenec meziválečného Maďarského království, Itálie. Svědčí o tom reakce maďarského vyslance v Itálii barona Frigyesse Villányiho, který byl během vojenského obsazování Podkarpatska ve stálém kontaktu s italským ministerstvem zahraničních věcí. Podle jeho excelence barona Villányiho se na římském ministerstvu zahraničních věcí srdečně radovali z maďarského obsazení Podkarpatska prakticky všichni od ministra až po posledního kancelářského zřízence, u kterých si současně měl výkon maďarských vojsk získat bezmezné uznání. Velkou spokojenost s teritoriálním rozšířením Maďarska měl osobně maďarskému vyslanci skrze italského šefa diplomacie hraběte Galeazzo Ciana vyjádřit i sám Benito Mussolini. U příležitosti maďarského vojenského obsazení Podkarpatské Rusi vyjádřil své srdečné blahopřání Budapešti i náčelník italského generálního štábu generálporučík Alberto Pariani, který maďarskému vojenskému atašé v Římě vítězi László Szabóovi rovněž sklonil poklonu před výkonem maďarského vojska.¹²⁴

Ovšem ani postoj dalších mocností nebyl pro Maďarsko ze zahraničněpolitického hlediska nepřívznivý a lze jej označit za velmi neutrální, ba k Budapešti pak téměř i za ohleduplný. Maďarský vyslanec v Londýně György Barcza¹²⁵ ve své souhrnné zprávě k postavení Velké Británie k maďarskému vojenskému obsazení Podkarpatské Rusi upozorňoval na zásadní rozdíl přístupu Lon-

---

tování zájmů zúčastněných stran. MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 1905/1939, dokument s předmětem: Kárpátalja birtokbavételének közlése a német kormánnyal datovaný 27. květnem 1939, resp. příložený opis dopisu maďarského vyslance v Berlíně Döme Stójajho německému ministru zahraničních věcí Joachimovi von Ribentropovi z 19. března 1939. Příložen je i opis Ribentropovi odpovědi z 27. března 1939 (součást dokumentové složky 2915/pol.–1939). Maďarský vyslanec říšskému ministru zahraničních věcí sděloval: „Die ungarischen Truppen haben am 18. März morgens das ganze Gebiet des sogenannten Russinsko (auch Karpato-Ukraine genannt) in Besitz genommen. Die Souveränität des ungarischen Staates wurde auf dieses gesamte Gebiet erweitert und die Administration wurde auf normalem Wege übernommen. Weiters erlaube ich mir Eurer Exzellenz ergebnis mitzuteilen, dass die königlich ungarische Regierung mit der königlich rumänischen und der slowakischen Regierung in unmittelbare Verhandlungen zu treten beabsichtigt, um die Grenzfragen, bei Würdigung der gegenseitigen Interessen, durch gemeinsame Abkommen zu regeln.“ Ribentropova odpověď maďarskému vyslanci doslova zněla: „Ich beehre mich, Eurer Exzellenz den Empfang des Schreibens von 19. D.M. ..., durch das Sie im Auftrage Ihrer Regierung die jetzt vollzogene Wiedervereinigung der Karpatho-Ukraine mit Ungarn mitteilen, mit verbindlichem Dank zu bestätigen. Ich verbinde hiermit meine aufrichtigen Glückwünsche zu diesem für Ungarn so bedeutungsvollen Ereignis.“; viz zde dále tamtéž, 5472, šifrovaný telegram maďarského vyslance v Německu Döme Stójajho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu č. 82 z 20. března 1939 s časem odeslání v 00:45 hodin po půlnoci.

¹²⁴ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 51/pol.–1939., výše cit. přísně důvěrné hlášení maďarského vyslance v Římě barona Frigyesse Villányiho maďarskému ministerstvu zahraničních věcí z 20. března 1939; tamtéž, 1363/pol., telegram maďarského vojenského atašé v Římě vítěze László Szabóa č. 72 z 18. března 1939 s časem odeslání ve 20:15 hodin.

¹²⁵ Vyslancem v Londýně byl od 25. května 1938 do dubna 1941, do přerušení diplomatických styků mezi Maďarským královstvím a Velkou Británií.

dýna k vyhlášení Slovenského štátu pod patronací třetí říše a následnému obsazení zbytku pomnichovských Čech a Moravy německým vojskem na jedné a obsazení Podkarpatska maďarskými jednotkami na straně druhé. Zatímco kritika mocenských ambicí Berlína, součástí jehož mocenské sféry se staly v březnu i Čechy a Slovensko, britskými oficiálními kruhy a britskou veřejností měla postupně sílit, maďarská vojenská akce na Podkarpatsku neměla být naopak doprovázena v Británii žádnou vážnější antipatií, ba naopak měla být mezi řádky vnímána dokonce i rozhodným souhlasem. Pokud německé obsazení zbytku Čech a Moravy bylo ve Velké Británii kritizováno jako porušení mnichovské dohody, maďarské obsazení Podkarpatské Rusi zůstávalo stranou oficiální kritiky. Navíc i britský premiér Neville Chamberlain se měl v rámci jedné parlamentní interpelace vyjádřit, že otázka Podkarpatské Rusi se po zániku Československa a po porušení mnichovské dohody stala záležitostí maďarské vlády a samotného rusínského lidu. Výše zmíněný postoj Londýna k novým událostem ve střední Evropě měly podle maďarského vyslance v Británii snad kopírovat i instrukce Foreign Office směrem k tisku. Zatímco v případě německé akce vůči bývalému Československu byl tisk nabádán ke kritice, v případě maďarského vojenského vpádnutí však mohl být tisk pravděpodobně nabádán k vyvarování se nepřijemných kritik. Je pochopitelné, že pro Londýn bylo „nějaké“ maďarské obsazení Podkarpatské Rusi ve srovnání s Hitlerovým porušením mnichovské dohody a následnou likvidací československého státu skutečně jen okrajovou záležitostí, nemluvě o postupné náklonnosti předních činitelů Foreign Office maďarským politicko-hospodářsko-historickým argumentům pro znovu přičlenění Podkarpatska k Maďarsku v rámci jeho snah o revizi trianonské mírové hranice. Revizní snahy Budapešti byly totožné s revizními snahami Berlína, ovšem likvidace československého státu Hitlerem byla již pro Británii flagrantním porušením přijatelných mezí revize versailleského mírového systému. Maďarskou vojenskou akci na Podkarpatské Rusi pak neodsuzovali ani britští diplomaté na svých misích. Úplné pochopení nad obsazením Podkarpatska Budapešti vyjádřil maďarskému vyslanci v Bělehradě, baronu Bakach-Bessenyemu i šéf tamního britského diplomatického zastoupení Sir Ronald Campbell. Nejvyšší britský diplomat v Království Jugoslávie se měl s ohledem na dané zahraničněpolitické okolnosti ve středoevropském regionu před maďarským vyslancem vyjádřit v tom smyslu, že připojení Podkarpatské Rusi k Maďarsku je jediným možným řešením podkarpatoruské otázky.¹²⁶

¹²⁶ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 30/pol. 1939., přísně důvěrná zpráva maďarského vyslance v Londýně Györgye Barczy maďarskému ministru zahraničí hraběti Istvánu Csákyemu z 18. března 1939 s předmětem: Az angol kormány álláspontja a ruthén kérédsben; 65/pol. 1939., důvěrné hlášení maďarského vyslance barona Györgye Bakach-Bessenyeho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákyemu z 20. března 1939 s předmětem: Beszélgetés az angol követtel a ruthénföldről és a politikai helyzetéről; tamtéž, 1344/pol. 1939., resp. 5430, šifrovaný telegram maďarského vyslance v Londýně Györgye Barczy

Přijatelná pro Budapešť byla i reakce Spojených států amerických, byť Washington obsazení Podkarpatské Rusi na rozdíl od územních zisků maďarského státu po vídeňské arbitráži neuznal. Maďarský vyslanec ve Washingtonu János Pelényi¹²⁷ ve své zprávě z konce března 1939 k ohlasu maďarského vojenského obsazení Podkarpatska vyzdvihoval, že i přesto, že USA odmítají násilné vojenské řešení teritoriálních konfliktů a že jsou proti politice Německa a Itálie, nesetkalo se obsazení Podkarpatské Rusi se silnějšími útoky amerického tisku vůči Maďarsku. Jeho excelence Pelényi tuto poměrně chladnou reakci Washingtonu odůvodňoval tím, že po vídeňské arbitráži se v americkém veřejném mínění rozšířil názor, že Německo se staví proti společné maďarsko-polské hranici a proto bylo březnové obsazení celé Podkarpatské Rusi vnímáno jako „dráždění“ Berlína. Navíc pozornost vzbuzuje rovněž vyslancova informace, že v Americe je Maďarsko vnímáno spíše jako i nejbližší další oběť Německa. Washington tedy vzal na vědomí obsazení Podkarpatské Maďarskem, ale vzhledem k platnosti Stimsonovy deklarace vystupující proti násilím vynuceným teritoriálním změnám nebylo možné očekávat potvrzení *de iure* znovu připojení Podkarpatska k Maďarsku, přičemž navíc uznání připojení Podkarpatské Rusi k maďarskému státu by mohlo rovněž prejudikovat postoj USA k anexi zbytku pomnichovských Čech a Moravy Německem, jak ve své zprávě správně upomínal maďarský vyslanec ve Washingtonu. Neutrální stanovisko USA k obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem pak potvrzují i rozhovory maďarského diplomata ve Spojených státech amerických s úředníky State Departmentu. Ti sice neměli na vývody maďarského vyslance ke vztahu Budapešti k Podkarpatské Rusi reagovat nikdy přímo, měli však s vyslancovými argumenty vyjádřit vždy souhlas alespoň kýváním hlavou. Aktivnější zájem o Podkarpatsko vyjadřoval State Department ještě před jeho vojenským obsazením Budapešti a před samotnou první vídeňskou arbitráží, kdy se úředníci zajímali u vyslance, zda by se Maďarsko potažmo k jeho revizní politice vůči Československu spokojilo s připojením pohraničních většinou maďarskojazyčných oblastí Podkarpatské Rusi. Americká diplomacie se však okamžitě pídila po tom, zda vojenské obsazení Podkarpatska Budapešti proběhlo se souhlasem Berlína. Tuto skutečnost zjišťoval 18. března osobně u stálého zástupce maďarského ministra zahraničních věcí Jánose Vörnla vyslanec Spojených států amerických v Budapešti John Flournoy Montgomery. Vörnle na Montgomeryho otázku odpověděl diplomaticky. Potvrdil sice, že Budapešť již s Berlínem podkarpatoruskou otázku několik měsíců probírá, ale pokud že má americký vyslanec pod předběžnou domluvou obou stran na mysli nějakou konkrétní oboustrannou úmluvu, tak to může

---

maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákymu č. 22 ze 17. března 1939 s časem odesláni v 11:16 hodin.

¹²⁷ Maďarské vyslanectví ve Washingtonu vedl od 7. listopadu 1933 do 14. prosince 1940 (od roku 1934 byl současně akreditován na Kubě a v Mexiku).

rozhodně popřít. Potvrdil však Montgomerymu, že Budapešť samozřejmě věděla, že podkarpatoruskou vojenskou akci Budapešti se Berlín nebude snažit zarazit. Co však bylo pro vyslance Washingtonu v Maďarsku podstatné, bylo Vörnleho souhlasné potvrzení toho, že pokud by Budapešť neobsadila Podkarpatskou Rus, vložil by na ní ruku Berlín.¹²⁸

Nejistotu však obsazení Podkarpatské Rusi Budapeští budilo přímo v regionu, vyjma Polska. Politika revize trianonských hranic se dotýkala všech okolních států Maďarska, vyjma k třetí říši připojeného Rakouska. Další revizní úspěchy Maďarska zde závisely primárně na podpoře a politice spřáteleného Berlína a nervózní bylo i Slovensko, nad nímž držel Berlín patronát. Největší obavy vzbuzovalo další teritoriální rozšíření maďarského státu v Rumunsku s početnou maďarskou menšinou a vedle Horních Uher s dalším velkým historickým územím bývalého uherského státu, Sedmihradskem, s výraznou regionálně-identickou, resp. historicko-identickou bází pro maďarskou národní identitu. Rumunsko se kvůli obsazení Podkarpatské Rusi maďarskými jednotkami cítilo logicky nejistě. Mělo sice zájem o východní podkarpatoruské obce s větším počtem rumunského obyvatelstva, ale i jen malé vojenské angažmá v oblasti by bylo ze zahraničněpolitického hlediska velmi choulostivým a riskantním řešením. Nicméně nejen Bukurešť se spíše klonila k nastavení nějakého modus vivendi s teritoriálně rozšířeným maďarským státem. O smírné řešení napjatější situace mezi Maďarskem a Rumunskem v souvislosti se znovu připojením Podkarpatska si přála i Varšava, jak to například v Římě tlumočil tamnímu maďarskému vyslanci baronu Villányimu i náměstek polského ministra zahraničních věcí Jan Szembek. Bukurešť byla celkově znepokojena se zahraničněpolitickým vývojem ve středoevropském regionu v předjaří 1939. Rumunské vládní kruhy znervózněly již v souvislosti se stupňováním zahraničněpolitické situace v souvislosti s osudem druhé Česko-Slovenské republiky, zvláště poté, co se dozvěděly, že v závěsu za rostoucí konfrontační atmosférou mezi Prahou a silně autonomistickým Slovenskem se rodí nečekaně další akce Berlína, kterým bylo následné obsazení celého území Čech a Moravy a vyhlášení protektorátní správy nad zbytkem historických zemí bývalého československého státu, jemuž předcházelo vyhlášení samostatnosti Slovenska pod ochrannými křídly třetí říše. Nejistota Bukurešti pak byla dále stupňována zákulisními zprávami o chystané vojenské akci maďarských jednotek na Podkarpatské Rusi. Tímto dalším destabilizujícím zahraničněpolitickým

¹²⁸ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 25/1939. pol., zpráva maďarského vyslance ve Washingtonu o ohlasu obsazení Podkarpatské Rusi Maďarskem u americké veřejnosti s datací 31. března 1939. Předmět dokumentu: A ruthén Kárpátalja visszaszerzése; tamtéž, 1362/pol., denní hlášení maďarskému ministru zahraničních věcí o schůzce vyslance USA v Budapešti Johna F. Montgomeryho a stálého zástupce maďarského ministra zahraničních věcí Jánose Vörnleho s datací 18. března 1939.

vývojem se rumunská vláda měla dokonce velmi podrobně zabývat na dvou po sobě jdoucích nočních ministerských radách. S ohledem na docházející zvěsti o chystaném útoku Maďarska na Podkarpatskou Rus se rumunská vláda předně pídila po tom, do jaké míry je tato případná akce Budapešti chystaná s podporou Berlína. Podle souhrnné zprávy maďarského vyslance v Bukurešti barona Villányiho k postoji Rumunsku k reálné hrozbě brzkého obsazení zbytku Podkarpátí se měli dohodnout rumunský a polský ministr zahraničí Gafencu a Beck na tom, že pokud by se podkarpatoruská otázka stala pod patronací Berlína opět aktuální, bude Rumunsko usilovat pouze o respektování vlastních zájmů v regionu, ale nebude odporovat maďarským nárokům na Podkarpatsku. Z vyslancovy zprávy vyplývá, že veškerá snaha rumunské diplomacie se po výše zmíněné maďarské ultimativní nótě československé vládě soustředila primárně na to, aby zjistila míru role Berlína v podkarpatoruské akci Budapešti. Nicméně Rumunsko mělo z počátku, nejen ve dnech 14. a 15. března, ale i později, považovat zákulisní angažovanost Berlína v podkarpatoruské otázce za pochybnou a nepravděpodobnou. Úvahy Bukurešti o vojenské angažovanosti v podkarpatoruském regionu měly padnout po rychlém postupu maďarských vojsk a následném kompletním obsazení celého podkarpatoruského regionu. Rumunsko se stále nevzdávalo nadějí na naplnění alespoň jeho minimálního podkarpatoruského zájmu soustředěného na několik obcí na východě Podkarpátí s početnější rumunskou menšinou včetně traťového úseku Luh¹²⁹ – Jasiňa železniční trati Baťovo – Jasiňa včetně od této trati na východ ležícího nejvýchodnějšího cípu Podkarpatska. Ovšem podle postřehu maďarského vyslance v Rumunsku však ani tato minimální zainteresovanost na Podkarpátí nebyla zcela eminentním zájmem Bukurešti. Podle vyslancových informací od nejmenovaných osob mělo Rumunsko s tímto svým minimálním požadavkem přijít až na podnět Poláků, přičemž Rumuni počítali s tím, že jim v této otázce bude výrazně nápomocno právě Polsko. Opatrný přístup Bukurešti k jejímu minimálnímu požadavku na Podkarpatsku měl dokumentovat i samotný rumunský tisk, který sice měl informovat o tom, že Augustin Vološin měl po svém příchodu do Rumunsku nabídnout Bukurešti území Karpatské Ukrajiny, resp. že některé podkarpatoruské obce s výraznějším počtem rumunskojazyčného obyvatelstva měly žádat své připojení k Rumunsku, ovšem o tom, že by mělo Rumunsko požadovat postoupení uvedeného úseku východopodkarpatské železniční trati včetně několika mála většinově rumunských obcí, měly rumunské noviny mlčet. K tomu Bukurešti nemělo být příjemné ani to, že na jeho území utíkalo z Podkarpatské Rusi příliš hodně lidí. To se týkalo i politické reprezentace samozvané republiky Karpatská Ukrajina, proto v případě premiéra Vološina dbala Bukurešť na to, aby se na jeho území zdržo-

---

¹²⁹ Politický okres Rachov, ukr. Луг, maď. Lonka.

val co nejkratší dobu. Například 18. března bylo nakonec do Rumunska vpuštěno několik tisíc utečenců, kterým měl být povolen vstup na rumunské území takřkajíc z lidských důvodů, neboť se jednalo především o staré osoby, ženy a děti. Podle maďarského vyslance v Bukurešti měla být za dalekosáhlými vojenskými opatřeními v Rumunsku, v rámci kterých byla v masivním měřítku posilována vojenská přítomnost u rumunsko-podkarpatoruských hranic obava z možného vojenského vpádu Německa do Rumunska, a to ať ve spolupráci s Maďarskem nebo bez účasti Budapešti, v každém případě však přes maďarské území. Nastalou zahraničněpolitickou situací s ohledem na bezpečnost Rumunska se zabývala 17. března i korunní rada na čtyřhodinovém zasedání, která měla schválit dodatečně dosavadní kroky rumunské vlády na zajištění bezpečnosti státu.¹³⁰

Bezradně se k vojenskému připojení Podkarpatské Rusi k maďarskému státu stavělo i sousední Království Jugoslávie. Podle zprávy maďarského vyslance v Bělehradu hraběte Györgye Bakach-Besseneyeho však měl v jugoslávských vládních kruzích panovat neutrální přístup k novým teritoriálním ziskům Maďarska s cílem vyhnout se případným mezinárodněpolitickým komplikacím. Na postoj Bělehradu k otázce maďarského vojenského obsazení Podkarpatska se snažil působit i přímo sám maďarský vyslanec, a to přes tamního nejvyššího diplomatického představitele Velké Británie Sira Ronalda Campbella, který měl mít podle bělehradského maďarského vyslance velmi dobré vztahy s Pavlem Karadjordjevičem, strýcem mladého krále Petra II. Karadjordjeviče, který předsedal regentské radě, jež vládla namísto nezletilého krále. Podle vyslance pak měl mít britský diplomat na králova strýce i určitý politický vliv. Z toho důvodu také maďarský vyslanec nepodceňoval důsledné informování nejvyššího britského diplomatického zástupce v Bělehradu o různých fázích vojenské akce Budapešti vůči Podkarpatské Rusi.¹³¹

Během 18. března 1939 se maďarské obsazení téměř celé Podkarpatské Rusi již stávalo neměnnou realitou, zdejší a nově přibývající maďarské vojenské síly se soustředily na posílení svých pozic a pacifikaci všech zbylých částí Podkarpatska, které ještě nebyly plně pod kontrolou maďarských jednotek. Ani do podvečera čtvrtého operačního dne maďarské armády na Podkarpátí neměly

¹³⁰ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 51/Pol–1939., výše cit. přísně důvěrné hlášení maďarského vyslance v Římě barona Frigyses Villányiho maďarskému ministerstvu zahraničních věcí z 20. března 1939; tamtéž, 63/pol. 1939, výše cit. přísně důvěrná zpráva maďarského vyslance v Bukurešti László Bárdossyho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákyemu z 19. března 1939.

¹³¹ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 5373, šifrovaný telegram maďarského vyslance v Bělehradu barona Györgye Bakach-Besseneyeho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákyemu č. 15 s datací 15. března 1939 s časem odeslání ve 13:30 hodin; tamtéž, 65/pol. 1939., výše již cit. důvěrné hlášení maďarského vyslance barona Györgye Bakach-Besseneyeho maďarskému ministru zahraničních věcí hraběti Istvánu Csákyemu z 20. března 1939.

maďarské jednotky utrpět žádnou ztrátu na životech ve svých řadách. Během dne probíhalo převzetí celého podkarpatoruského úseku hranic s Polskem od slovenských hranic až po Jasiňu užhorodskou skupinou maďarských vojsk, konkrétně jejím 4. praporem. Berehovská a mukačevská skupina maďarských vojsk pokračovala v průběžné pacifikaci jimi obsazených území. Na podkarpatoruském území byly již i poslední logistické transporty 7., 9. a 11. brigády, které se měly průběžně vykládat na svých vykládkových místech. Kvůli sněhovým vichřicím v okolí Miskolce však nabraly zpoždění transporty zbytku 1. a 2. jezdecké brigády, jakož i transporty další vojenské posily v podobě přímých útvarů armádního sboru s určenou dislokací na území Podkarpatska. Poslední transporty těchto vojenských posil měly z mateřského maďarského území vyrazit 19. března.¹³²

Postupně byla maďarskou armádou přebírána i železnice na obsazeném území. Ne všechny traťové úseky však byly neporušené. V centrální části Podkarpátí byly všechny železniční tratě prakticky neporušené a provozuschopné. Východní železniční trať Berehovo – Jasiňa byla ovšem neporušená pouze za Chust, k obci Saldobos¹³³. Tento její úsek již byl také obsazován novým obslužným personálem, který měl zajistit její provoz ve službách maďarského státu. Železniční trať z Mukačeva až do Ławoczne¹³⁴ na polské straně přes centrální Podkarpatska měla být neporušena celá a železniční východopodkarpatská spojnice z Užhorodu do Polska přes Užocký průsmyk měla být neporušená po obec Malý Berezny.¹³⁵

Podle podvečerního maďarského vojenské situačního hlášení z oblasti z 18. března se již maďarské jednotky během dne neměly nikde v Podkarpatsku potkat s českými vojáky. Jediným ozbrojeným nepřítelem maďarských jednotek v podkarpatoruském regionu zůstali jen ozbrojenci Karpatské Síče, kteří se měli stahovat do dvou oblastí. Sičisté ze severní oblasti politického okresu Volové přiléhajícího k Polsku, konkrétně z okolí obcí Torun¹³⁶, Repinné¹³⁷ a okresního města Volové¹³⁸ se měli sdružovat v údolí Tisy u Jasiné a Chustu a sičisté z oblasti kolem okresního města Perečín se pak měli přesunout na východ do údolí řeky Latorice, kde se měli shlukovat v obci Podplazi¹³⁹ v bývalém politickém okresu Svalava. Na maďarsko-polských hranicích

¹³² MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390318/2.Hdm.I.Vkf., VSZ z 18. března 1939 k 18. hodině.

¹³³ Politický okres Chust, ukr. Стеблівка мад. Száldobos.

¹³⁴ Dnes Лавочне ve Lvovské oblasti na hranici se Zakarpatskou oblastí na železniční trati Baťovo – Mukačevo – Volovce – Lavočne – Lvov (bývalá dálková uherská železniční spojnice: Budapest Keleti pu. – Miskolc – Sátoraljaujhely – Čop – Baťovo – atd.) na bývalé rakousko-haličské straně severovýchodních Karpat.

¹³⁵ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390318/2.Hdm.I.Vkf., VSZ z 18. března 1939 k 18. hodině.

¹³⁶ Politický okres Volové, ukr. Торунь, мад. Toronya.

¹³⁷ Politický okres Volové, ukr. Репинне, мад. Repenye.

¹³⁸ Politický okres Volové, ukr. Міжгір'я, мад. Ökörmező.

¹³⁹ Politický okres Svalava, ukr. Підполоззя, мад. Vezérszállás.

byl posílen kontakt mezi maďarskou a polskou armádou, jež navázala spojení s maďarskými vojsky prostřednictvím 24./III. praporu bývalé mukačevské skupiny, která se podílela na zajištění ostrahy polských hranic v oblasti Vereckého průsmyku. Polská armáda měla současně zorganizovat na počest maďarských vojsk i velkou pohraniční slavnost. Velitel polských vojsk pověřených zajištěním jižního úseku polských hranic, generál Kazimierz Fabrycy, měl současně požádat velitele zmíněného maďarského praporu, aby maďarská strana poskytovala čas do času polské straně situační přehled, protože Poláci měli být připraveni podpořit v případě potřeby maďarská vojska. Naproti tomu rumunská strana dále posilovala vojenskou ostrahu podkarpatoruského úseku rumunských hranic a na více místech měla provádět i opevňovací práce. Pozornost vzbuzuje bod 6 vojenské situační zprávy z podvečerní šesté hodiny 18. března, podle kterého měl zbytek českých úředníků, kteří se ještě zdržovali na území Podkarpatské Rusi, nosit buď rukávovou pásku anebo odznak s hákovým křížem a označovat se za německé státní příslušníky. Místní obyvatelstvo mělo podle maďarských vojenských zpráv nadále projevovat všeobecné nadšení a mělo vítat maďarské vojáky slavnostní výzdobou obcí maďarskými vlajkami a květinami.¹⁴⁰

Maďarská vojenská situační hlášení z 19. března již jen potvrzovala postupné upevňování maďarských pozic na Podkarpatské Rusi. Příslušné pohraniční prapory maďarské armády dislokované na obnovené maďarsko-polské hranici postupně přebíraly a zaváděly standardní režim ostrahy nových severovýchodních státních hranic maďarského státu. Nadále probíhala vykládka nových vojenských posil a jejich dislokace do příslušných rajonů, která měla být podle odhadů zcela ukončena 20. března. Nově příchozí vojenské síly prováděly pacifikaci obsazeného území, zejména těch oblastí, která nemohla být obsazovacími vojsky v prvním sledu převzata pod plnou kontrolu. Jednalo se zejména o horské oblasti, které byly ideálním terénem především pro ozbrojené sičisty. Pozornost maďarských vojsk se soustředila zejména na oblast západně od údolí horské řeky Riky¹⁴¹, jejíž pacifikaci prováděla 2. motorizovaná brigáda. Údolí horské řeky Boržovy¹⁴² a řeky Latorica pacifikovala 1. jezdecká brigáda a údolí řeky Uh a Turji pak 2 prapory 8. pohraniční brigády, která byla pro potřeby podkarpatoruské operace maďarské armády podřízena dočasně velitelství Karpatské vojenské skupiny. I vojenská hlášení z Podkarpatské Rusi z 18. března potvrzovala, že maďarské jednotky se již neměly ani během 17. a ani během 18. března do podvečerních hodin nikde potkat s českými jednotkami a že aktuálně hrozily ozbrojené protimaďarské výpady pouze ze strany ozbrojených příslušníků Karpatské Siče. Jejich největší koncentrace, o síle zhruba tří tisíc

¹⁴⁰ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390318/2.Hdm.I.Vkf., VSZ z 18. března 1939 k 18. hodině.

¹⁴¹ Ukraj. Піка, maď. Nagy-Ág, pravostřanný přítok řeky Tisy, do které se vlévá u Chustu.

¹⁴² Politický okres Svalava, ukr. Поляна, maď. Polena.

mužů, se měla nacházet ve čtverci Užok – Perečín – Polana¹⁴³ – průsmyk Verেকে. Odzbrojování sičistů maďarskými jednotkami však mělo probíhat průběžně bez nějakých větších problémů. Podle ranního vojenského situačního hlášení z 19. března měli maďarští vojáci zajmout 50 sičistů.¹⁴⁴

Během 20. a 21. března měly být na Podkarpatsku všechny vojenské síly maďarské armády, které byly dislokovány do tohoto regionu. Měly být ukončeny veškeré vykládky vojenských železničních transportů a nově příchozí jednotky měly obsadit i své rajony. Proběhla i všechna další přeskupení zdejších maďarských vojenských sil podle stanovených dislokačních plánů. Rozmístění maďarských jednotek na Podkarpatské Rusi do jednotlivých rajonů byla k 22. březnu již definitivní. Slábala i pozice sičistů. Ti se sice ještě svou přítomností 20. března snažili vzbudit paniku u místního obyvatelstva, ale neměli již zorganizovat žádné ozbrojené vystoupení proti maďarským vojákům. Situační hlášení generálnímu štábu do Budapešti ze dne 21. března pak již dokonce referovala o tom, že vyčištění podkarpatoruského regionu od sičistů bylo ukončeno a že již není třeba se obávat jejich útoků v organizovaných formacích. Situační hlášení z 22. března pak hovořilo pouze o sporadickém výskytu ozbrojenců Karpatské Siče v oblasti. K 21. březnu byla již zajištěna ochrana všech hraničních úseků Podkarpatské Rusi, tedy vedle maďarsko-polského úseku i nové hraniční linie Maďarska se Slovenskem a Rumunskem na Podkarpatsku. Ostraha všech nových podkarpatoruských úseků maďarských státních hranic byla zajišťována 7. a 8. pohraniční brigádou. Velitelství Karpatské skupiny maďarských vojsk dislokováných v podkarpatoruském regionu bylo pak ještě 20. března přesídleno z Čopu do Berehova. V průběhu obsazování Podkarpatska přistoupilo nakonec Rumunsko k uzavření nového hraničního úseku mezi Maďarskem a Rumunskem, vyjma ovšem krátkého úseku hranic mezi Maďarskem a Rumunskem na Podkarpatí, který vznikl maďarským zábořem po první vídeňské arbitráži z listopadu 1938. Bukurešť rovněž pokračovala v opevňování nového úseku svých hranic s Maďarskem, o kterých maďarská vojská hlášení již dříve referovala. Generální štáb byl současně 20. března informován o probíhající mobilizaci armádních sborů sedmihradské skupiny rumunské armády, resp. o stálých přesunech rumunských jednotek a transportů vojenského materiálu v rumunském Sedmihradsku. 21. března mělo dojít na novém maďarsko-rumunském hraničním i k drobnému hraničnímu incidentu, který měl způsobit rumunský pohraničník, jenž měl narušit státní hranice palbou směrem na maďarské území. Střelba měla být maďarskou pohraniční stráží opěťovaná a podle vojenského hlášení měl po ní na rumunské straně zůstat na zemi jeden

¹⁴³ Ukraj. Боржава, maď. Borzsa, pravostranný přítok řeky Tisy, do které se vlévá u obce Bapri (za Československa Vary, maď. Vári), zhruba 17 kilometrů jihovýchodně od města Berehovo.

¹⁴⁴ MNL-OL, K 63 – 71. cs. – 390319/1.sz.Hdm.I.vkf., VSZ z 19. března 1939 k 8. hodině ranní; 390319/2.hdm.I.vkf., VSZ z 19. března 1939 k 18. hodině.

rumunský pohraničník. O již prakticky pacifikované situaci na Podkarpatské Rusi pak svědčí i skutečnost, že ani v těchto dnech již zde maďarské jednotky nezaznamenaly žádnou ztrátu na životech. Celkový účet za obsazení Podkarpatska tak pro maďarskou stranu činil oněch výše zmíněných 131 padlých vojáků. Maďarské jednotky také postupně přebíraly vojenský materiál zanechaný zde českými vojsky. Na větší množství vojenské výzbroje a potravinových zásob po českých vojácích měli maďarští vojáci narazit ve Svalavě a Lipovci¹⁴⁵. Ani ve vojenských hlášeních z 20., 21. a 22. března ke stabilizaci maďarské vojenské kontroly obsazeného podkarpatoruského regionu nebyl vynechán tradiční bod těchto situačních zpráv potvrzující trvajícím nadšenou a radostnou náladu místního obyvatelstva.¹⁴⁶

Německá strana sice nakonec dala volný průchod maďarské vojenské akci s cílem obsazení zbytku podkarpatoruského území, nicméně Berlín se zpočátku obával i přílišné horlivosti Budapešti ohledně dalších teritoriálních zisků. Svědčí o tom například polední telefonát maršála Hermanna Göringa maďarskému vyslanci v Berlíně Döme Sztójajmu¹⁴⁷ v exponovaný den 15. března 1939. Göring se měl maďarského vyslance dotazovat, zda odpovídají skutečnosti zvěsti o tom, že maďarská armáda se chystá vpochodovat i do Bratislavy stejně jako do některých dalších částí Slovenska. Maďarský diplomatický zástupce toto Göringovi kategoricky dementoval s tím, že podobné neopodstatněné zprávy mohou plynout z toho, že maďarské jednotky začaly 14. března zaujímat své pozice na definitivní maďarsko-slovenské hranici, která byla stvrzena společným závěrečným protokolem maďarsko-československé rozhraničovací komise 6. března. Vyslanec současně Göringa informoval, že toto obsazení nové a oběma stranami stvrzené hraniční linie mezi maďarským a slovenským státem bude dokončeno ještě v průběhu 15. března. Göring při této příležitosti pak maďarského vyslance v Německu informoval, že německá armáda již obsadila Prahu, čímž byly tímto Čechy a Morava vzaty pod protektorátní ochranu Berlína s tím, že prezident Emil Hácha vše podepsal. Maršál se taktéž u maďarského vyslance během tohoto hovoru zajímal o průběh vojenské operace maďarské armády na Podkarpatsku a popřál Budapešti v této souvislosti hodně štěstí.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Politický okres Perečín, ukr. Липовець мад. Hárs.

¹⁴⁶ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 390320/1.Hdm.I.vkf., VSZ z 20. března 1939 k 18. hodině ranní; 390321/1.hdm.I.vkf., VSZ z 21. března 1939 k 18. hodině; 390322/1.sz.Hdm.I.vkf., VSZ z 22. března 1939 k 18. hodině.

¹⁴⁷ V čele maďarského vyslanectví v Berlíně stál od 10. prosince 1935 do 22. března 1944.

¹⁴⁸ MNL–OL, K 63 – 71. cs. – 1318/1939., telegram maďarského vyslance v Berlíně Döme Sztójajho do Budapešti z 15. března 1939 z půl jedné. Společná nová československo-maďarská hranice po listopadové vídeňské arbitráži byla stanovena ve smyslu ustanovení prvního bodu arbitrážního rozhodnutí z 2. listopadu 1938 společnou maďarsko-československou rozhraničovací komisí, která zasedala od 8. listopadu 1938. Společná hranice byla určena po celé linii od Dunaje po řeku Uh na východě Slovenska celkem na 25 společ-

Nicméně Budapešť přeci jen měla další teritoriální plány nad rámec obsazení Podkarpatské Rusi. Ty se pak skutečně týkaly území Slovenska. Cílem Budapešti však nebylo získání Bratislavy, což bylo z řady důvodů zcela nepředstavitelné, alespoň v dané chvíli. Pozornost vrcholné maďarské politické reprezentace se soustředila na východní oblast Slovenska. Maďarská vláda rozhodla o útoku na východní Slovensko ještě dávno předtím, než dostala zelenou od Berlína k vojenskému vyřešení otázky Podkarpatské Rusi, již v únoru, a prakticky ihned začala i příprava maďarských jednotek na útok. „Východoslovenská“ operace maďarských vojsk byla součástí podkarpatských teritoriálních zájmů Budapešti a jejím cílem bylo posunutí československo-podkarpatoruské administrativní hranice o 10 až 20 kilometrů na západ pro lepší obranu budoucích západních hranic Maďarska na Podkarpatsku, resp. údolí řeky Uh i samotného Užhorod. Stabilizace situace na Podkarpatské Rusi v režii maďarských vojsk ve dnech 18. a 22. března neznamenal pouze útlum bojových operací, ale současně i přípravu na další vojenskou akci, prakticky mnohem náročnější. Vojenské transporty s novými vojenskými silami neměly zajistit jen definitivní vojenskou kontrolu Podkarpatska, ale měly zajistit i potřebnou vojenskou bázi na západě Podkarpatské Rusi k útoku na východní Slovensko. Po ukončení vojenských transportů na Podkarpatskou Rus měly hlavní vojenské síly na 21. a 22. březen nařízen odpočinek, přičemž už během 22. března došlo k dislokaci útočných sil na hranice podkarpatoruského regionu se Slovenskem.¹⁴⁹

Útok maďarských vojsk na východní Slovensko byl zahájen 23. března o páté hodině ranní. Stejně jako v případě útoku na Podkarpatskou Rus, probíhal útok na východní Slovensko ve třech směrech: severní měl výchozí bod ve Velkém Berezném, střední a jižní směr útoku pak měl výchozí bod v Užhorodu. Postup maďarských vojsk byl poměrně rychlý, jednotlivých cílů měla maďarská vojska dosáhnout již v půl deváté dopoledne. Během dne pak maďarská vojska bleskově zorganizovala i ostrahu jednostranně posunutých maďarsko-slovenských hranic a po celé linii zaujala obranné pozice. Územní zisky na slovenském území však musela maďarská vojska v následujících dnech ubránit před protiútoky slovenských vojsk. V rámci této tzv. „malé války“ anebo i „zapomenuté“ války, jak se tento ozbrojený konflikt mezi Maďarským královstvím a Slovenským štátem také nazývá, byly ve větší míře zapojeny i vzdušené síly obou zemí. Hlavní protiútoky ze slovenské strany na maďarské pozice totiž probíhaly

---

ných zasedáních. Závěrečný protokol rozhraničovací komise s definitivním průběhem nové maďarsko-československé hranice byl maďarským kabinetem schválen na jejím zasedání 3. března 1939. V důsledku společného rozhraničování bylo ještě nakonec Maďarsku přičteno dalších 18 obcí. Srov. MNL-OL, K 27, ME, MT, MR 3. 3. 1938, bod 12, fol. 15–18; tamtéž, MR 10. 3. 1939, bod 19, fol. 38.

¹⁴⁹ VIDA, s. 6, 10 a 13.

primárně ze vzduchu, kdy slovenská letadla utočila i na cíle na Podkarpatské Rusi, např. 23. března zaútočila formace slovenských letadel na Velké Berezné a 24. března se cílem slovenských leteckých útoků stal i Užhorod, resp. užhorodský most přes řeku Uh. Maďarskou odpovědí na sérii slovenských protiútoků na maďarské pozice na Slovensku a na cíle na podkarpatoruském území ze vzduchu bylo bombardování vojenského letiště ve Spišské Nové Vsi, kde byly dislokovány slovenské letecké vojenské síly s operačním prostorem nad územím východního Slovenska. Bombardováním spišskonovoveského letiště byl ještě téhož dne odpoledne pověřen 3/II. stíhací bombardovací letecký pluk dislokovaný v Debrecíně. Takto složitá vojenská operace ovšem nebyla za daných okolností nikterak jednoduchou záležitostí. Oba státy totiž nebyly formálně ve válečném stavu a tak nebyl civilní letový provoz nad vnitrozemím Slovenska z bezpečnostních důvodů nijak omezen. Pozdně odpolední útok maďarských bombardérů na letiště ve Spišské Nové Vsi měl proběhnout po páté hodině odpolední, přesně mezi pátou a půl šestou, neboť od půl páté do páté hodiny se ve vzdušeném prostoru, který se měl stát operační oblastí maďarských bombardérů, pohyboval podle leteckého řádu na pravidelné lince z Varšavy do Budapešti civilní letoun maďarské letecké společnosti Malért. Vzhledem k tomu, že v případě špatných viditelných podmínek během přeletu přes Karpaty byly lety tímto směrem odkázány na pomoc radiové stanici spišskonovoveského letiště, byl útok stanoven tak, aby proběhl poté, co civilní letoun opustí vzdušný prostor, který byl pod kontrolou radiostanice letiště ve Spišské Nové Vsi.¹⁵⁰

Maďarský útok na slovenské vojenské letiště skončil úspěšně a přivodil slovenské straně nemalé ztráty. Ozbrojený maďarsko-slovenský konflikt však pokračoval i nadále a slábl jen velmi pomalu. Nicméně od 27. března považoval maďarský generální štáb situaci maďarských vojsk na obsazeném území východního Slovenska za stabilizovanou. Ozbrojený konflikt mezi oběma zeměmi byl uzavřen 4. března v Budapešti v rámci společného rokování obou stran. Vojenské akce však definitivně ustaly až 7. dubna. Stažení maďarských vojsk do svých rajonů, resp. do svých nebojových stanovišť pak proběhlo ve dnech 5. až 20. dubna. Tedy i další maďarská vojenská akce s cílem násilného co největšího teritoriálního rozšíření Maďarského království za původní trianonské hranice skončil s úspěchem. Přesto, že maďarský útok na východní Slovensko byl mnohem rizikovější a podobal se otevřenému oboustrannému ozbrojenému konfliktu, je zajímavé, že ztráty na maďarské straně byly výrazně nižší, než tomu bylo v případě předcházející podkarpatoruské vojenské operace maďarských vojsk. Mezi 23. a 26. březnem padlo celkem na maďarské straně 20 vojáků. Výrazněji vyšší však byl počet zraněných, který dosáhl čísla 87.¹⁵¹

¹⁵⁰ VIDA, s. 14–15, 17–18; Janek, István: Szlovák-magyar kapcsolatok 1939–1944, doktorská disertační práce, Filozofická fakulta Pětikostelské (Pécs) univerzity, s. 85.

¹⁵¹ VIDA, s. 19–20.

Druhá vlna rozšíření maďarského státu po listopadové vídeňské arbitráži v březnu 1939 byla *via facti* ukončena 4. dubna, v den, kdy ukončila svou činnost maďarsko-slovenská rozhraničovací komise, jejíž úlohou bylo stanovit nové hranice s Maďarskem na východě po jeho obsazení Podkarpatské Rusi. Slovensko přišlo v souvislosti s maďarským obsazením Podkarpatska o část sobraneckého a sninského okresu, ze kterých připadlo maďarskému státu celkem 74 obcí (34 ze sninského a 40 ze sobraneckého okresu) s více než 40 tisíci obyvateli (na základě sčítání lidu v roce 1930 žilo v postoupené části sninského okresu 19 496 obyvatel a v odňatých částech sobraneckého okresu 21 281 obyvatel). V rámci podkarpatoruského záboru přešlo pod správu Maďarského království celkem 391 obcí z 11 okresů, v nichž podle posledního sčítání lidu v roce 1930 žilo dohromady 552 561 obyvatel.¹⁵²

Březen 1939 přinesl Maďarskému království další naplnění jeho dalekosáhlých revizních plánů.¹⁵³ Zatímco první vídeňská arbitráž nabízela Maďarsku jen etnografickou revizi maďarsko-slovenských hranic, ziskem Podkarpatské Rusi se zpět k Maďarsku vrátil ucelený historický region Podkarpatska, neboli Kárpátalja, v takové teritoriální podobě, v jaké byl její součástí před rokem 1918. Přání Budapešti o znovu připojení celé bývalé Horní země, tedy Slovenska pod maďarskou správu nebylo samozřejmě za daných geopolitických skutečností v regionu možné. Zde je třeba přitom upozornit, že Budapešť ze všech odňatých uherských regionů od maďarského státu pařížskou mírovou konferencí soustředila od počátku největší pozornost právě na Slovensko a Podkarpatskou Rus. Poválečné Maďarsko si chtělo ještě před podpisem Trianonské mírové smlouvy 4. června 1920 naklonit Slováky autonomií Slovenska, jejíž navrhovaná podoba během velmi krátkého času získala i paragrafované znění. Obdobně tomu bylo i v případě Podkarpatské Rusi, které přiznala autonomní statut již vláda hraběte Károlye Mihálye, a to lidovým zákonem č. 1918 : X. Ten byl poválečným občansko-demokratickým Károlyiho kabinetem¹⁵⁴ zveřejněn po předchozích poradách

¹⁵² MNL–OL, K 63 – 71 cs. – 1503/1939, dok. ze 17. března 1939, příloha k uvedenému dokumentu s předmětem Összefoglalás.

¹⁵³ Další teritoriální zisk si Maďarsko mohlo na svůj účet připsat o něco málo více než za rok, koncem srpna 1940, kdy se na základě druhé vídeňské arbitráže dostala pod maďarskou správu severní část rumunského Sedmihradska včetně Velkého Varadína a Kluže. Maďarský stát se rozrostl o dalších 43 591 km² a počet obyvatel se zvětšil o 2 185 546 (z toho bylo Maďarů 1 123 216, což bylo pouze 51,4 %, poměrný počet Rumunů v záboru dosahoval až 42,1 %). Posledním územním ziskem horthyovského Maďarska pak bylo obsazení Mezimuří, Zámuří, pětikostelského, resp. baranyského trojúhelníku, Báčky a Banátu o půl roku později po německém útoku na Jugoslávii v dubnu 1941. Z bývalých jižních Uher bylo k Maďarsku připojeno 11 417 km² s 1 025 508 obyvatel (z toho bylo ovšem Maďarů pouze 36,6 %, velkého poměrného počtu zde dosahovali dokonce Němci. Kterých zde bylo 19 %). Srov. Kálmán, Benda (ed.): Magyarország történeti kronológiája, III. kötet, 1848–1944. Budapest 1982, s. 975–976 a 981.

¹⁵⁴ Poválečný politický kurz pod vedením liberála hraběte Károlye Mihálye (nejprve jako ministerského předsedy – premiérem byl od 31. října 1918 do 11. ledna 1919, posléze jako první-

s promaďarskými zástupci Rusinů 21. prosince 1918. Název podkarpatoruského autonomního regionu zněl „Ruszka Krajna“ a jeho sídelním městem se mělo stát Mukačevo. O několik dní později byl pro autonomní oblast Ruszka Krajina jmenován i vládní komisař, jímž se stal dosavadní ministr pro Podkarpatsko rusínsko-maďarský politik Oreszt Szabó. I po celé meziválečné období se pak pozornost revizionistické politiky Budapešti soustředila zejména na Slovensko a Podkarpatskou Rus, až poté například na Sedmihradsko či další po roce 1918 odstoupená území.

Ač Budapešť i politici představitelé maďarské menšiny v první republice kritizovali československé vlády z neplnění mezinárodněprávních dohod, které Prahu povinovaly přiznáním autonomní samosprávy Podkarpatské Rusi v rámci československého státu, nedokázala se s otázkou autonomie nakonec úspěšně vypořádat ani sama Budapešť, byť i ona si byla vědoma této základní podmínky úspěšného soužití maďarských Maďarů a podkarpatoruských Rusinů v jednom státě. Na samém počátku maďarské správy podkarpatoruské oblasti se předpokládalo, že autonomie Podkarpatska v rámci maďarské státu bude uzákoněna velmi brzy. Nicméně pravý opak se stal pravdou. Připravený návrh zákona sice byl parlamentu předložen, jeho životnost na půdě zákonodárního orgánu byl ovšem velmi krátký a předloha se nakonec nedostala ani k projednání do pléna.¹⁵⁵ Hlavním propagátorem autonomního statutu Podkarpatské Rusi byl ministerský předseda hrabě Pál Teleki, který již na výše zmíněné ministerské radě 17. března 1939, na níž ministr zahraničních věcí informoval o obsazení Podkarpatska maďarskou armádou, svolal na 18. března první důvěrnou poradu

ho maďarského prezidenta –funkci prezidenta zastával od 11. ledna 1919 do 21. března 1919) se snažil položit v poválečném Maďarsku základy občanské společnosti po vzoru tradičních západních demokracií. Poválečné občansko-demokratické směřování Maďarska se však díky souhře spletitých vnitro- i zahraničněpolitických okolností dostal velice záhy do politické krize a vyústil 21. března 1919 ve vyhlášení Maďarské republiky rad, prvního komunistického experimentu v Maďarsku. Po krátkém intermezzu jednobarevné sociálnědemokratické, tzv. odborářské vlády Gyuly Peidla ve dnech 1. až 6. srpna 1919 se však k moci v Maďarsku dostaly pravicové národně-konzervativní politické síly a vnitropolitický vývoj v poválečném maďarském státě vyústil po prvních poválečných parlamentních volbách v Maďarsku koncem ledna 1920 v přihlášení se nové politické garnitury Maďarska k ústavněprávní kontinuitě s předválečným dualistickým maďarským, resp. uherským státem, tj. politický vývoj v Maďarsku v období od 31. října 1918 do 7. srpna 1919 byl uznán za nelegitimní a protichůdný s maďarskou ústavněprávní tradicí a bylo potvrzeno, že Maďarsko je nadále monarchií – vzniklo tzv. meziválečné horthyovské Maďarsko, pro které byl typický specifický poloautoritativní politický systém, který sice byl postaven na občanském parlamentarismu se všemi orgány, které k němu přináleží, ovšem s jejich autokraticky regulovanou podobou či působností v praxi. Hlavním autorem definitivní podoby politického systému meziválečného Maďarska byl dlouholetý maďarský premiér hrabě István Bethlen (v čele maďarských vlád stále v letech 1921 až 1931).

¹⁵⁵ K návrhu zákona o autonomním Podkarpatoruském Vojvodství viz: Az 1939. évi június hó 10-re összehívott Országgyűlés képviselőházának irományai. V. kötet (dále jen OgyKI, 1939, V), Budapest 1941, dok. č. 347, Törvényjavaslat a Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról, s. 1–6.

na ministerském předsednictví k budoucnosti samosprávy této staronové části země. Porad v otázce podoby autonomie Podkarpatské Rusi v rámci Maďarského království na vládní úrovni se uskutečnila řada a diskuse o „maďarské“ autonomii podkarpatoruského regionu se protáhla až do 5. srpna 1940, kdy nakonec Teleki stáhl z parlamentu několikrát přepracovaný vládní návrh zákona o autonomii Podkarpatoruského Vojvodství, jak měl znít název autonomní oblasti.¹⁵⁶

Návrh zákona obsahoval zajímavá řešení podoby autonomie podkarpatoruské oblasti. Za stručnou zmínku stojí například návrh dvoukolejné správy Podkarpatoruského Vojvodství. Plánovaná státoprávní konstrukce autonomního regionu počítala se dvěma nejvyššími představiteli, vedle vojvody jím měl být i tzv. vládní místodržící, který měl být hlavním představitelem ústřední státní moci v autonomní oblasti a měl být jmenován regentem na základě návrhu ministerské rady. Jeho „nadautonomní“ pozice pak měla být stvrzena i skutečností, že na rozdíl od vojvody, který měl skládat služební slib před vojvodským sněmem, měl místodržící složit svou přísahu do rukou regenta. Navíc měl ještě vládní místodržící dokonce zastávat souběžně i dvě funkce: na území vojvodství měl zastupovat centrální vládu a hlavu státu, ale současně měl vykonávat i funkci župana statutárního města Užhorodu. Jako korouhevnický pán měl být rovněž automaticky členem i horní komory maďarského parlamentu.¹⁵⁷ Administrativně pak mělo být území Podkarpatoruského Vojvodství rozděleno na tři župy: Užská, Berežská a Marmarošská, v rámci kterých měly být hlavním župním samosprávným orgánem župní samosprávné výbory.¹⁵⁸ Sídelním městem vládou plánované podkarpatoruské autonomie pak měl být Užhorod, který měl být vyhlášen statutárním městem.¹⁵⁹ Za významné však lze označit to ustanovení návrhu zákona o autonomii podkarpatoruského regionu, podle kterého měla být rusinština zrovnoprávněna se státním maďarským jazykem, přičemž výuka rusinštiny na Podkarpatské Rusi měla být adekvátně zabezpečena na školách všech typů.¹⁶⁰

¹⁵⁶ MNL–OL, K 27, ME, MT, 17.3.1939, bod 26, fol. 34; Fedinec, Csilla: *Milyen legyen a ruszin autonómia? A kárpátaljai vajdaság ügye*. In: Magyar Kisebbség, 14, 2009, 1–2, s. 114.

¹⁵⁷ Pravomoci vládního místodržícího byly stanoveny ve třetí části návrhu zákona, resp. v jeho jediném, 15. paragrafu, viz cit. dok. In: OgyKI, 1939, V, s. 4–5. Ústředními instituty autonomního Podkarpatoruského Vojvodství však měly být: vojvodský sněm a vojvoda, jak stanovovala druhá část návrhu zákona. Vojvoda měl být volen vojvodským sněmem na pět let ze tří osob. Ty měly být určeny zvláštním výborem, v jehož čele měl stát vládní místodržící. Šest členů tohoto výboru mělo být zvoleno vojvodským sněmem a tři měli být do výboru povoláni podle libovolného výběru vládním místodržícím z řad členů autonomního sněmu. Kandidátem na podkarpatoruského vojvodu mohl být pouze takový občan maďarského státu, který měl trvalé bydliště na území podkarpatoruského autonomního regionu. Viz tamtéž, § 8, s. 3 a § 14, s. 4.

¹⁵⁸ OgyKI, 1939, V, § 17, s. 5.

¹⁵⁹ Sídelní město nové vyšší samostatné územněsprávní jednotky stanovoval druhý paragraf první části návrhu zákona. Viz OgyKI, 1939, V, § 2, s. 1.

¹⁶⁰ OgyKI, 1939, V, § 4, s. 2. Zvláštní ustanovení zákona dokonce nařizovalo zřízení univerzitní katedry rusinského jazyka. Srov. tamtéž, § 20, s. 6.

Definitivními právními dokumenty, které normovaly státoprávní a územně právní existenci Podkarpatska v rámci Maďarského království se tak staly zákon č. VI z r. 1939 o znovu začlenění Podkarpatské Rusi k Maďarské svaté koruně a dokument přijatý původně s platností ad interim, vládní nařízení č. 6.200 M. E. z roku 1939 o dočasném uspořádání veřejné správy Podkarpatské Rusi, jež nahrazovaly prozatímní vojenskou správu podkarpatoruského regionu, která byla ukončena 7. června 1939. Tyto dokumenty tvořily právní základ pro vybudování specifické státní administrativy na Podkarpatsku, jež se odlišovala od zbytku Maďarska. V čele tzv. Kárpátaljai Kormányzóság, tedy Podkarpatského guvernérství nebo regentství stál vládní komisař (kormányzó biztos), jenž byl bezprostředně podřízen regentovi země a ministerskému předsedovi.¹⁶¹ V souladu s těmito zákonnými normami horthyovského Maďarska fungovala a existovala Podkarpatská Rus v rámci maďarského státu až do března 1944, kdy se začala psát další nová, ještě pohnutější kapitola podkarpatoruského regionu, jejímž výsledkem bylo přiřazení této oblasti k Sovětskému svazu. Maďarská správa Podkarpatska pak z administrativního hlediska skončila tak, jak začala, opětným znovuoobením vojenské správy regionu. Vojenská správa Podkarpatské Rusi v režii hroučícího se horthyovského Maďarska vydržela do října 1944.

Military occupation of Carpathian Ruthenia by Kingdom of Hungary in March 1939 in context of international politics

The goal of the study is to describe in detail, based on military situation reports of Hungarian military headquarters, the military occupation of Carpathian Ruthenia by Hungarian forces in the latter half of March 1939 after declaration of Slovakian independence. The paper will discuss the topic in context of international politics: besides a detailed description of military advance in Ruthenia by Hungarian forces, which will be the core of the paper, it will also deal in complexity with the efforts of Budapest to annex the whole territory of Carpathian Ruthenia to Hungary, a part of which had already been annexed to Hungary as a result of First Vienna Arbitration in November 1938. Carpathian Ruthenia, from its separation from Hungary by Paris Peace Treaty after WWI,

¹⁶¹ K uvedeným legislativním opatřením viz Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici, 1939. évi törvénycikkek, (poznámkami opatřil Miklós Degré a Alajos Várady-Brenner). Budapest 1940, VI. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről, Megjelent az Országos Törvénytár 1939. évi június 23-án kiadott számában, s. 151–155; Magyarországi Rendeletek Tára, roč. 76, 1939 (dále jen MRT, 76, 1939), dok. č. 240, A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200. M. E. számú rendelete, a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről, s. 855–863.

was one of main goal of Hungarian revisionist policy that sought to gain back former Hungarian territories that were awarded to neighbouring states as a result of Paris Peace Treaties. Carpathian Ruthenia came to orbit of Hungarian foreign policy as a consequence of Germany's revisionist successes in 1938, however, Poland and Romania had their interests in the region as well. As a matter of fact, the fate of the eastern Czechoslovak region depended on the Berlin's decision, no state could push its interests through without German approval. Hungary tried to enforce its claims with a secret support from Rome, yet in vain. After disintegration of Czech-Slovak Republic and declaration of Slovakian State under the protection of Germany on March, 14, 1939 the existence of Carpathian Ruthenia (or Carpathian Ukraine as it was referred to as) became impossible. Political representatives of the region reacted to the course of events and declared a separate Carpathian state, Berlin, however, refused to acknowledge this step and to take the state under its protection. In the framework of geopolitical goals of Third Reich in Central Europe Budapest was notified by Berlin to deal with Carpathian issue on its own: On March, 15, 1939, Hungary initiated a military occupation of Carpathian Ruthenia, which was completed by March, 18, and reported to Berlin. The occupation of Carpathian Ruthenia by Hungarian forces was successful, although the military advance to Polish borderline was far from being swift and easy and the whole campaign cost tens of victims in Hungarian Army in subsequent local military clashes with Czechoslovak units and militants from Ukrainian nationalist organisation Carpathian Sich, which, after declaration of independent Carpathian Ukraine became its official army. Another revision of borderline by Trianon treaty took place in the "small" or "forgotten war" when Hungary successfully pushed western Carpathian borders with Slovakia.

Besetzung der Karpato-Ukraine durch das Königreich Ungarn im März 1939 und ihre außenpolitischen Zusammenhänge

Das Ziel der Studie war es, die Besetzung der Karpato-Ukraine durch ungarische Truppen in der zweiten März-Hälfte 1939, nach der Unabhängigkeitserklärung der Slowakei, anhand der militärischen Situationsmeldungen an den ungarischen Generalstab ausführlich zu verfolgen. Der Beitrag befasst sich mit der Problematik der Besetzung der Karpato-Ukraine auch in breiteren außenpolitischen Zusammenhängen. Neben einer detaillierten Beschreibung des Verlaufs der militärischen Besetzung der Karpato-Ukraine durch ungarische Truppen, in der der Schwerpunkt des Aufsatzes liegt, werden auch die Bemühungen Budapests zusammengefasst, die gesamte Karpato-Ukraine an Ungarn anzuschließen. Bis dahin wurde nur ein kleineres Territorium auf Grund des Ersten Wiener Schiedsspruchs vom November 1938 dem ungarischen Staat zugesprochen.

Die Karpato-Ukraine stand nach der Abtrennung von Ungarn durch die Pariser Friedenskonferenz nach dem Ersten Weltkrieg im Fokus der ungarischen revisionistischen Außenpolitik, die in der Zwischenkriegszeit auf die früheren ungarischen Gebiete, die durch Beschlüsse der Entente an Nachbarstaaten angeschlossen worden waren, nicht verzichtete. 1938 gelangte die Karpato-Ukraine infolge der Revisionserfolge Hitler-Deutschlands wieder zurück in die Interessensphäre der ungarischen Außenpolitik in der mitteleuropäischen Region. Dennoch hatten auch Polen und Rumänien ihre Interessen in der Karpato-Ukraine. Das Schicksal des östlichsten Zipfels der Tschechoslowakischen Republik war dennoch von Entscheidungen Berlins abhängig, ohne seine Zustimmung konnte keiner der genannten Staaten seine Ansprüche in der karpatoukrainischen Region geltend machen. Zunächst bemühte sich Ungarn mit geheimer Unterstützung Roms erfolglos, seine Interessen durchzusetzen. Nach dem Zerfall der zweiten Tschecho-Slowakischen Republik und der Unabhängigkeitserklärung des slowakischen Staates unter der Schirmherrschaft Deutschlands am 14. März 1939 wurde die Existenz Karpatenrusslands im Rahmen eines föderativen Bundes mit Prag praktisch unmöglich. Politische Vertreter der Karpato-Ukraine riefen zwar in Reaktion auf die Entwicklung einen selbstständigen karpatoukrainischen Staat aus, Berlin lehnte es aber ab, dieses selbst ernannte Staatsgebilde unter seinen Protektoratsschutz zu nehmen. Schließlich bekam Ungarn von Berlin im Rahmen der geopolitischen Ziele des Dritten Reiches in der Region Mitteleuropas grünes Licht und Mandat, die karpato-ukrainische Frage in seiner eigenen Regie zu lösen. Die offizielle Besetzung der Karpato-Ukraine wurde am 15. März 1939 eröffnet. Bereits am 18. März meldete Budapest nach Berlin, die militärische Besetzung der Karpato-Ukraine durch die ungarische Armee sei durchgeführt worden. Die Besetzung der Karpato-Ukraine durch ungarische Truppen war erfolgreich, obwohl das Vorrücken ungarischer Truppen an die Grenze mit Polen gar nicht einfach und schnell war, und die ganze militärische Operation in den nachfolgenden bewaffneten Auseinandersetzungen mit tschechoslowakischen Einheiten und bewaffneten Mitgliedern der Militärorganisation ukrainischer und ruthentischer Nationalisten Karpaten-Sitsch, die nach der Ausrufung der selbstständigen Karpato-Ukraine zu ihrer offiziellen Armee wurde, dutzende Todesopfer auf der Seite der ungarischen Armee forderte. Eine weitere Revision der Trianon-Grenzen durch Budapest erfolgte dann durch eine erfolgreiche gewalttätige Verschiebung der westlichen Grenze zwischen der karpato-ukrainischen Region und der Slowakei westwärts zu Gunsten Ungarns, die ein Ergebnis des so genannten Kleinen beziehungsweise Vergessenen Kriegs war.

ZPRÁVY

JAK DEFINOVAT SVŮJ PŮVOD

MYCHAJLO MARKANYČ

Historickým faktem je, že území Podkarpatské Rusi bylo do 1945 roku součástí mnoha evropských států, tudíž Státní archiv Zakarpatské oblasti (DAZO) spravuje množství dokumentů propojených s dějinami množství zemí evropského kontinentu. Díky tomu je Státní archiv Zakarpatské oblasti nejstarším a nejbohatším archivem na Ukrajině. V depozitářích se nachází více jak 1 360 000 složek popisujících tragický osud lidu karpatského regionu a jeho boj za svoji národní existenci. Obsah dokumentů se dotýká dějin Maďarska, Česka, Slovenska, Rumunska, Polska a ostatních evropských zemí – těch, které měly vliv na historický osud a socioekonomický rozvoj Zakarpatí (Podkarpatské Rusi).

Velké objemy retrospektivních informací, které je uloženy v archivních institucích, poskytují informace o veřejných událostech a lidských osudech. Archivy zvyšují účinnost veřejné správy, potvrzují práva a dokládají oprávněné zájmy občanů, veřejných institucí a státu. Společnost má díky nim volný přístup k informacím a má právo mít objektivní znalosti o své historii. Archivy představují klíč k demokracii a odpovědnosti vlády k jejímu lidu.

Mezi doklady uchovávané ve státních archivech patří církevní matriky vesnic Zakarpatské oblasti. Matriční knihy byly zavedeny v Zakarpatí ve 13. století v souvislosti s vytvořením komitátní správy na území Uherského království, která existovala do počátku 20. století. Knihy dále obsahují záznamy k aktivitám hlavních náboženských denominací v zemi: římskokatolické, reformované (od 16. století), řecké a východní (ortodoxní; od druhé poloviny 17. století), řeckokatolické, baptistické a židovské.

Stejně jako v jiných západoukrajinských zemích, které byly součástí Rakousko-Uherska, byly v Zakarpatí legislativním základem pro zavedení matričních knih patenty Josefa II. z let 1781 a 1784, které představují speciální doplněk výnosy královského maďarského parlamentu sídlícího tehdy v Bratislavě, kterým byly podřízeny všechny čtyři komitáty Zakarpatské oblasti: Užocký, Ugočský, Berežský a Marmarošský. Součástí komitátu byly nejen vesnice, ale i církevní a šlechtické pozemky. V Zakarpatí existovala Užhorodská, Velkobočkovská, Marmarošská, Mukačevsko-Chynadiyivská a další dominia.

Náboženská rozmanitost Zakarpatské oblasti a také pestré národnostní složení obyvatelstva bylo ovlivněno zavedením metrických knih, které v průběhu historických epoch byly vedeny kněžími v církevní slovanštině, latině, češtině, rumunštině, maďarštině a ruských dialektech.

Do října 1895 byly na vesnicích církevní matriky. Každý kostel měl své matriky registrující narození, uzavření manželství a smrt farníků. Náboženské knihy všech církevních denominací jsou ve Státním archivu Zakarpatské oblasti ve fondu 1606 „Sbírka církevních matričních knih Zakarpatí“. DAZO jich celkem spravuje 1788 kusů, které zahrnují období 1712–1952.

V církevních matrikách o narození, které byly v pravoslavných kostelích a řeckokatolických farnostech na Zakarpatí, poskytují tyto informace: datum narození a křtu dítěte; jméno obce, velikost jeho populace a dům, kde žili v té době rodiče dítěte; jméno a příjmení rodičů, jejich sociální status (nádeník nebo zemědělec, bohatý nebo chudý), rodné příjmení matky; někdy je zaznamenán věk rodičů, nebo je uvedeno datum a místo jejich narození; informace o kmotrech a také jméno porodní báby. Samozřejmě nechybí jméno kněze, který dítě pokřtil a poznámka, zda se dítě narodilo v zákonném manželství, nebo zda přišlo na svět jako nemanželské. V tom případě se uvádělo jen jméno matky. Pokud osoba změnila příjmení, bylo to rovněž zaznamenáno v kostelní matrice narozených.

Církevní matriky o manželství obsahují následující informace: datum a místo uzavření sňatku, jména a příjmení, věk, místo narození a bydliště v době manželství, jména rodičů, dále je uvedena informace, zda se jedná o první manželství nebo, je-li někdo z novomanželů vdova či vdovec. V poznámkách byly překážky manželství (byly-li manželé příbuzní nebo osoby rozdílného náboženského vyznání). Byl-li muž ve vojenském svazku, musel mu dát svolení ke sňatku jeho velitel.

Církevní úmrtní matriky skýtají tyto informace: jméno a příjmení zesnulého, resp. v případě žen ještě rodné jméno a věk. U zesnulých dětí se uváděli ještě rodiče s poznámkou, zda jsou ještě na živu. V případě dospělých osob se ještě zaznamenávalo jméno a příjmení manželského protějšku a příčina smrti. V případě nepřírozeného úmrtí, např. vraždy, schvalovala konání pohřbu místní správa. Často byly příčiny úmrtí zaznamenány v místním rusínském dialektu. V některých knihách byly všechny záznamy vedeny bez ohledu na náboženskou příslušnost pro celou vesnici. Někdy se však farnost skládala z několika vesnic. Z matrik lze rovněž vyčíst informace o rozvodech, jakož i o celkovém počtu farníků. Někdy matriky neobsahují stejné informace, protože jednotliví kněží měli odlišný poměr ke svým povinnostem.

Fond 1606 „Sbírka církevních matričních knih Zakarpatí“ zahrnuje také matriky od října 1895. Po vstupu Zakarpatí do Československé republiky v regionu byla provedena správní reforma, která zavedla politické okresy poštovní úřady, četnictvo, obecní venkovské notáře.

Notáři byli ve velkých vesnicích a aktivně prováděli svou práci na menších vesnicích. Ve vládních směrnicích se udávalo, aby vedli matriky. Na rozdíl od jiných regionů Ukrajiny, záznamy nepsali kněží, ale notáři (nebo úředníci). Všechny matriční knihy, které byly v meziválečném Zakarpatí na veřejné náklady a vytištěny v Užhorodu na speciální papír a označeny razítkem. Titulní stránka matriky byla vázána v kůži nebo speciálním plátně. Nacházela se u nich vosková pečeť a stránky měly očíslovány jednotlivé řádky, tudíž nebylo možno odstranit záznam do matriky jednou učiněný. Další zásadní novinkou bylo, že v Československé republice byly matriky vedeny jednotně bez ohledu na náboženské rozdíly. V matrikách se vedly záznamy o narození, sňatku, úmrtí. Další progresivní inovace byla, že údaje se registrovaly ve farních knihách notáři, kteří měli vysokou úroveň vzdělání, a záznamy byly srozumitelné. Do matričních knih byly zaneseny informace o rodičích, jejich datu a místě narození, jakož i věku, bydlišti a místě narození dítěte. Příčina smrti byla často zaznamenána v latině.

Celkově je uloženo ve Státním archivu Zakarpatské oblasti 1788 náboženských knih za období 1712–1952 a 3382 matričních knih za období 1895–1937. Sestavení rodokmenu občanů Zakarpatské oblasti se stalo velmi důležitou aktivitou státního archivu. Každý rok řeší stovky žádostí od lidí, jejichž příbuzní žili v Zakarpatí.

(Z ukrajinštiny přeložila Julie Delibaltová)

ARCIVÉVODA LUDVÍK SALVÁTOR V ROCE 100. VÝROČÍ ÚMRTÍ

Bohatost, rozmanitost a širší archivního materiálu dochovaného v Rodinném archivu toskánských Habsburků, uloženého dnes po složitých peripetiích v Národním archivu v Praze, poskytuje nesmírně důležitou a nezastupitelnou dokumentaci k životním osudům, výzkumným expedicím, k dílům i ostatním aktivitám arcivévody Ludvíka Salvatora Toskánského. Vždy, když se blíží arcivévodovo výročí narození či úmrtí (*4. 8. 1847, Florencie – †12. 10. 1915, Brandýs nad Labem), zvedá vlna zájmu o písemnosti toskánského rodinného archivu. Jsou organizovány konference, tištěny publikace, ale především jsou uspořádány výstavy, a to jak originálních dokumentů, tak digitálních reprodukcí, které umožňují, na rozdíl od originálů, dlouhou expoziční či dokonce permanentní dobu její přístupnosti veřejnosti. Poprvé byly originální archivní dokumenty toskánského rodinného archivu vystaveny v květnu roku 1997 v muzeu na Lipari, hlavním ostrovu Eolského souostroví, patřící Itálii, kterému Salvátor věnoval 8 svých knih. Tato expozice „*Od Jadranu na Baleáry přes Liparské ostrovy: Arcivévoda a Středomoří.*“ (*Dall'Adriatico alle Baleari attraverso le Eolie: Arciduca e il Mediterraneo*), realizovaná ke 150. výročí arcivévodova narození, dokumentačně modifikovaná pro Baleáry, byla otevřena následujícího roku v Palma de Mallorca. Od 31. března do 30. dubna 1998 tedy byla instalovaná výstava „*Výstava o osobnosti arcivévody Ludvíka Salvatora Rakouského*“ (*Exposició en homentage al'arxiduc Lluís Salvador d'Austria*) v Královském mallorském archivu v Palmě.

V roce 90. výročí úmrtí Ludvíka Salvatora byla v prostorách brandýského zámku – místa arcivévodova skonu – instalována rozsáhlá výstava originálních dokumentů z Rodinného archivu toskánských Habsburků, se záměrem konečně představit české veřejnosti rodinu toskánského velkovévody Leopolda II., který se stal majitel brandýského panství v roce 1860, jeho předchůdce i následovníky. Hlavní pozornost byla soustředěna na Ludvíkovu osobnost, jak o tom svědčí i název výstavy: „*Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel.*“¹ Brandýský zámek otevřel v roce 2007 u příležitosti 160. výročí Salvátorova narození ve svých nově restaurovaných gotických místnostech prvního patra, které obýval Ludvík Salvátor v době své přítomnosti, novou expozici originálních dokumentů „*Rodinný archiv toskánských Habsburků. Poslední objevy k životu a dílu arcivévody Ludvíka Salvatora.*“

---

¹ Novák, Milan a kol.: Ludvík Salvátor, vědec a cestovatel. Brandýs nad Labem – Stará Boleslav 2005.

V roce 2014 a 2015 u příležitosti 100. výročí úmrtí tohoto pozoruhodného představitele toskánské větve habsbursko-lotrinského rodu se opět objevil velký zájem uspořádat na místech úzce spojených s životem a dílem Ludvíka Salvátora biografické výstavy, jejichž páteř tvoří dokumenty toskánského rodinného archivu. Hlavním záměrem této putovní expozice, ztvárněné v digitální podobě na panelech, je profilově prezentovat cenné archivní dokumenty toskánského rodinného archivu, které demonstrují vznik a osudy fondu, jeho využití k výzkumu, k publikační činnosti i projekty digitalizace historicky nejvýznamnější souborů archivu. Tak jsou na panelech rodinné události a života běh Ludvíka Salvátora dokumentovány kopiemi listin, zpráv, map a plánů, fotografií, korespondence, rukopisů, diářů, vedut, výkresů i účtů. Obsah panelů je upravován na míru pro výstavní účely expozičního umístění.

V dubnu 2014 byla tato putovní výstava instalována v Italském kulturním středisku v Praze pod názvem: „*Firenze e Toscana a Praga. Immagini e documenti dell'Archivio degli Asburgo Lorena.*“ Její struktura byla tvořena 12 panely, rozdělenými do dvou částí, tedy 24 segmenty, které představují dějiny habsbursko-lotrinské pobočné linie vládnoucí od 1737–1859 v Toskánském velkovévodství, strukturu a osudy toskánského rodinného archivu, jeho využívání v podobě výstav a publikací i projekty digitalizace. Naskenované dokumenty zachycují obrazem i slovem území Toskánska, sídelní město Florencii, královské sídlo palác Pitti, zahradu Boboli, nucený odchod z Toskánska do exilu v roce 1859, do Rakouska a do Čech a usídlení Leopolda, jeho rodiny a dvora na brandýském panství. Poté následují kopie vybraných významných archiválií z jednotlivých sekcí, které tvoří dokumentaci rodinného archivu. Tak jsou za sebou seřazeny panely zachycující fondovou část Petra Leopolda (císaře Leopolda II.) a jeho osvícenských reformy, dále zajímavé dokumenty z archivního souboru jeho syna Ferdinanda III., korespondenci a deníky Leopolda II., posledního panujícího toskánského velkovévody, od roku 1860 majitele brandýského patrimonium, otce Ludvíka Salvátora – vědce a cestovatele, archiv staršího Salvátorova bratra Ferdinanda IV. a vlastní Ludvíkův dokumentární celek. Výstavu uzavírají panely zobrazující soubor listin a diplomů, vzácných rukopisných map, rozsáhlou sbírku fotografií a nejvzácnější archiválie. Tato panelová výstava byla obohacena o veduty toskánských velkovévodských vil a paláců, o rodokmen habsbursko-lotrinského rodu, o toskánský znak a maketu již neexistující renesanční vily v Pratolinu. Slavnostní otevření této výstavy spojené s prezentací knihy Evy Gregorovičové *Kapitoly z dějin rodinného archivu toskánských Habsburků* (Národní archiv, Praha 2013) proběhlo dne 24. dubna 2014. Kromě ředitele Italského kulturního institutu v Praze Giovanniho Scioly a ředitelky Národního archivu Evy Drašarové vystoupili na této prezentaci emeritní profesor Univerzity Karlovy v Praze Ivan Hlaváček, vedoucí oddělení evropského umění Národní galerie v Praze Petr Příbyl, doktorandka Ústavu světových dějin FF UK

Lenka Kovaříková, čteny byly rovněž pozdravné dopisy emeritního ředitele Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni Leopolda Auera a emeritní ředitelky Státního archivu ve Florencii Rosalie Manno Tolu.

Ve stejném výtvarném pojetí byla expozice pod českým názvem: „*Florence a Toskánsko v Praze. Obrázky a dokumenty z Rodinného archivu toskánských Habsburků.*“ po dobu prázdnin 2014 instalována ve vstupní hale Národního archivu. Zde byla otevřena dne 9. června 2014 při příležitosti Mezinárodního dne archivů slavnostní přednáškou její autorky Evy Gregorovičové.

Během léta 2014 byla pracovníky Národního archivu, a to Evou Gregorovičovou, kurátorkou rodinného archivu, grafičkou Evou Tamchynovou, Janem Kahudou, restaurátory Romanem Strakou, Štěpánem Urbánkem a rakouskou badatelkou Helgou Schwendinger, komisařkou výstavy, připravena v modifikované podobě a ve španělské verzi expozice pro vystavení v Městském archivu v Palmě de Mallorce, kde byla instalována pod názvem „*De Florencia a Mallorca por Praga.: El Archiduque Luis Salvador*“ (*Z Florencie na Mallorku přes Prahu: Arcivévoda Ludvík Salvátor*) od 23. 9. 2014 do 23. 2. 2015, pod patronací Magistrátu města Palmy, Dalibora Čiáka, honorárního konzula České republiky pro Baleárské ostrovy a Rakouského kulturního fóra v Madridu. K panelové expozici byla připojena ve vitrínách kolekce Ludvíkových knih, korespondence, fotografií a jiných dokumentů ze soukromé sbírky Colección Ripoll-Schwendinger, Palma.

Aktuální výstava byla doplněna o pět nezávislých panelů z dokumentace toskánského rodinného archivu, které přináší doklady o Salvátorově narození, jeho rodině a vzdělání, o Ludvíkových prvních cestách, o jeho raných literárních pracích, o jeho zájmech a aktivitách před příchodem na Mallorku, o jeho prvních kontaktech s mallorským prostředím a jeho obyvateli, o rekonstrukci paláce Formiguera, o koupi Miramaru, o projektu díla Die Balearen, o vytvoření sítě spolupracovníků na ostrovech Mallorca, Menorca a Formentera. K této expozici byl v únoru 2015 vydán stejnojmenný 4 jazyčný katalog (španělština, katalánština, němčina a angličtina).² Po skončení byla tato výstava dále přenesena do atraktivního objektu kartouzy ve Valdemosse, kde je instalována po celé letní období roku 2015.

V únoru 2015 byla otevřena v paláci Casal Solleric v Palmě životopisná výstava Ludvíka Salvátora „*Jo LArxiduc. El desig d'anar més lluny.*“ (*Já, Ludvík Salvátor. Touha jít dál.*),³ kterou ze zdrojů v baleárských paměťových institucích, soukromých sbírek a s vybranými fotografickými dokumenty z pražského Národního archivu vytvořil Institut pro historii Baleár. Výstava byla otevřena až

² Von Florenz nach Mallorca über Prag. Erzherzog Ludwig Salvator, ed. Schwendinger, Helga – Gregorovičová, Eva. Palma de Mallorca 2015.

³ Jo LArxiduc. El desig d'anar més lluny ed. Garau Alemany, Lucía, Institut d'Estudis Baleàrics. Palma de Mallorca 2015.

do června 2015. K expozici byla vydána stejnojmenná obsáhlá publikace obsahující vědecké stati evropských badatelů, zabývajících se Ludvíkem Salvátorem s rozsáhlou ilustrační dokumentací.

K projektům uctění 100. výročí úmrtí Ludvíka Salvátora se připojil dne 25. dubna 2015 také Magistrát města Brandýs nad Labem-Staré Boleslavi, odbor pro kulturu, kdy u příležitosti každoroční Audience u císaře Karla byla otevřena výstava „*Toskánsko v Brandýse nad Labem – z pokladů zámeckého archivu. Obrázky a dokumenty z Rodinného archivu toskánských Habsburků Národního archivu ČR*“. Panelová expozice byla otevřena veřejnosti v Rudolfské chodbě zámku Brandýs nad Labem přes zámeckou sezonu až do 30. října 2015.

Stávající panelová výstava upravená v rozšířeném ztvárnění pro Mallorku byla dále obohacena o další 3 panely, tedy 6 segmentů, k Ludvíku Salvátorovi. Tak na další panely byly výstavním týmem Národního archivu nainstalovány digitální kopie dokumentů z toskánského rodinného archivu týkající se dědických dohod z 1872, kterými se stal Ludvík Salvátor majitelem brandýského panství, řízení patrimonium 1872–1915, rekonstrukce zámku pod vedením Bedřicha Wachsmanna, vztahu Ludvíka a arcivévodkyně Matyldy, arcivévodových výprav a vytváření jeho děl, Salvátorova skonu na zámku 12. 10. 1915 a převozu jeho ostatků v březnu 1918 do Vídně. Dokumenty k ohledání Ludvíkovy tělesné schránky a k transportu do Vídně jsou uloženy v dokumentaci Velkostatku Brandýs uloženého ve Státním oblastním archivu v Praze.

Přenesení výstavy do Německa do prostor zámků saských králů Pillnitz nebo Moritzburg se plánuje díky iniciativě honorárního konzula ČR v Drážďanech dr. Jiřího Kuděly v německé mutaci na rok 2017. Nově budou vytvořeny panely prezentující především dynastická spojení mezi toskánskou sekundogeniturou a saským královským rodem (1817–1908), počínaje manželským svazkem Ferdinanda III. se saskou princeznou Marií Ferdinandou, která zemřela v roce 1865 na Brandýse, manželstvím Ferdinandova syna Leopolda II. se sestrou Marie Ferdinandy, Marií Annou, úzké vztahy Leopolda se saským králem Janem a jeho rodinou, na základě bohaté rodinné korespondence, deníkových záznamů, úředních dokumentů i dobových fotografií. Zájem by mohly vzbudit i dokumenty k manželství syna Leopolda II. Ferdinanda IV. s Annou Marií Saskou a především sňatek dcery Ferdinanda IV. Luisy Antonietty se saským korunním princem Friedrichem Augustem Saským, dramatické osudy rozpadu tohoto svazku, úzký vztah Ferdinanda IV. právě se zetěm Friedrichem. Vše bohatě dokumentováno ve fondové části Ferdinanda IV. v RAT a ve sbírce fotografií. Zájem o otevření výstavy i v Itálii projevila Kancelář toskánského velkovévody Sigismonda se sídlem ve Florencii spolu s Historickým institutem Řádu rytířů sv. Štěpána se sídlem v Pise a představiteli administrativy na ostrově Giglio. V modifikované podobě bude možné výstavu rovněž shlédnout v roce 2016 v nově rekonstruovaných prostorách Staré radnice v Ostrově nad Ohří.

Expozice bude obohacena o panely kopií toskánských rodinných archiválií dokumentujících převzetí, vlastnictví a správu bývalého sasko-lauenburského ostrovského panství toskánskou sekundogeniturou habsbursko-lotrinského rodu v letech 1808–1918.

Pro velký zájem o expozici bylo rozhodnuto, že po skončení výstavních akcí bude výstava v digitální podobě zveřejněna na webu Národního archivu v Praze. V italské verzi pak na webu Státního archivu ve Florencii. Na půdě tohoto archivu proběhla rovněž dne 30. října 2014 slavnostní prezentace publikace Evy Gregorovičové *Kapitoly z dějin rodinného archivu toskánských Habsburků* a také inventáře zpracovaného florentskými archivářkami Orsolou Gori a Dianou Toccafondi k fondové části Petr Leopold.

Z uvedeného výčtu výstavních akcí je evidentní, jak dokumentace Rodinného archivu toskánských Habsburků, uložená v Národním archivu v Praze, má nezastupitelnou a základní dokumentární hodnotu k životu a dílu arcivévody Ludvíka Salvátora. Díky laskavému pochopení PhDr. Evy Drašarové, CSc., ředitelky NA, má touto výstavní iniciativou Národní archiv ve spolupráci s českými a zahraničními partnery lví podíl na důstojném připomenutí 100. výročí úmrtí tak významné osobnosti, mnohostranného učenice s komplexními mezioborovými znalostmi a jazykovou průpravou, badatele, cestovatele a autora děl dodnes, šířících arcivévodovy zásluhy o nové poznatky v různých směrech lidského poznání.

Eva Gregorovičová

Příloha

Text projevu Ivana Hlaváčka na slavnostní prezentaci v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014

Čím začít? Archivní historií či pohledem na autorku, jejíž knihu tu představujeme? Ale ono je to vlastně jedno, neboť jde o tak spojité nádoby – omluvám se kol. Gregorovičové (rozené Chýlové) za toto v jiném kontextu dosti nevhodné slovo – že vlastně obě jedno jsou. A přesto autorčiny začátky byly jiné a jistě ani ona si svůj budoucí odborný život nepředstavovala jako doslova posthumní archivářka toskánských Habsburků, nadto v dobách raného novověku. Ale spadla jejich kouzlu, či snad spíše osudu, na celý život. Kdo by se po její disertaci o knihovně jednoho profesora pražské univerzity mohl domnívat, že dojde k takové proměně! Ale dochovaných knih pražských univerzitních mistrů je omezený počet, zatím co archivních krabic nezpracovaného úředního materiálu není sice nekonečno, ale rozhodně se řádově liší od počtu zmíněných knih. A znovu se ukazuje, že „řemeslo“ pomocné historické práce se netýká jen úzkého okruhu mediévistiky, z níž se dříve především vycházelo, ale že jeho aplikace na konkrétní materiál má široké uplatnění. Jinými slovy řečeno: podstatná je obecná připravenost, která umožňuje postavit se čelem náporu jiného, masivně dochovaného archivního materiálu. Ostatně svědčí o tom i, ba třeba říci, že především, kniha, která je vlastním předmětem našeho dnešního setkání. Více o své cestě za poznáním toskánských Habsburků poví jistě autorka sama. Já zde musím ještě říci aspoň tolik, že se zde současně nabízí téma o neobyčejné aktuálnosti kulturně politické. Itálie a Čechy. To je stále výzva, která byla využita zatím vždy jen částečně. Jde totiž o téma, které tvoří důležitou součást české kultury od středověku až do dob zcela nedávných. Mluví se přitom zpravidla pouze jednosměrně: Petrus de Vinea a Čechy, Dante či Petrarca a Čechy či Karel IV., papežství a český stát od raného středověku až do současnosti, Claudia Cardinalová či Sofia Lorenová. Ale každý z vás si najde sám pro sebe řadu dalších témat a osobností z dob dávných, mladších i těch nedávných. Ostatně setkáváme se s jejich fyzickými produkty doslova každodenně a vlastně si jejich původ či alespoň inspiraci, ani neuvědomujeme, ač bychom ovšem měli. Ať šlo o malíře, sochaře, architektky, hudebníky... Druhá miska vah je samozřejmě nemůže vyvážit, byť se na ní nachází *Il divino Boemo* a byli by tu i další. Ostatně fenomén Itálie nesmazatelně poznamenal i jiné regiony.

Ale vraťme se k „papírům“, které jsou východiskem našeho setkání. Ty jsou samy o sobě ovšem němé a k výpovědi musí být přinuceny. Někdy velkým, jindy ale ještě větším úsilím lidí, jejichž jména zůstávají zpravidla, byť nezasloužené v pozadí. Jsem rád, ba více než rád, mohu-li zde konstatovat, že zde jedna z těch osobností v pozadí, o nichž je řeč, z něho vystupuje alespoň tímto

způsobem do popředí. To, že se český stát stará, a lze říci, že dobře stará, o část italského kulturního dědictví, není jistě konstatování zanedbatelné. Je ovšem třeba říci, že to je možné pouze prostřednictvím konkrétních lidí, lidí, kteří se svému „řemeslu“, chci říci, že v tomto případě svému“ archivnímu fondu, upsali. Český stát tak jejich prostřednictvím kvalifikovaně splácí nejen malou oplátkou svůj dluh za to, čím italská kultura přispěla k rozvoji kultury české v průběhu dlouhých staletí, ale přispívá tak současně nemalou hřivnou i k tomu, že se prohloubily a vlastně nejdřív vůbec po desetiletích násilného přerušování znovu navázaly, vědecké a samozřejmě i osobní styky mezi českými a italskými archiváři a archivářkami. Je to mnoho nebo málo? Neumím jednoznačně odpovědět. Myslím si však, že je to dost na to, abychom mohli říci, že naše dnešní setkání je něčím více, než jen přátelským gestem. Více než zřetelně to pak navozuje předkládaná kniha (a ovšem práce za ní stojící), která je současně i příslibem pro budoucnost ze strany české. A nutně s tím souzní opravdu neopakovatelná ambiente tohoto kulturního prostředí ze strany italské. My, kteří jsme sem dnes přišli, se jí cítíme osloveni nad jiné důrazně, ale současně důstojně. A tak vzniká závazek, který je možno považovat za oboustranný: pokračovat v naznačeném směru, který ukazuje jak „němý“ papír je schopen, je-li kvalifikované tázán, vydat svědectví překvapivě aktuální, i když nás od doby jeho vzniku nedělí týdny, ani roky, ale staletí. Děkuji vám všem za vlídnou pozornost, s níž jste vyslechli těchto pár neučesaných vět. Jsem si jist, že kolegyně Gregorovičová je doplní více než kvalifikovaně. Lze uzavřít citátem: „*man vergilt seinem Lehrer schlecht, wenn man nur Schüler bleibt*“. Dodat mohu, že se to v tomto případě opravdu naplnilo.

Pozdravný dopis emeritního ředitele Domáciho, dvorského a státního archivu ve Vídni Leopolda Auera pro slavnostní prezentaci v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014

Archivi costituiscono una parte importante della memoria collettiva dell'umanità. Riflettendo le attività dei loro creatori e quindi i contatti di essi con altre persone o istituzioni gli archivi divengono, automaticamente, punti fissi di una rete documentaria. L'archivio di famiglia degli Asburgo Lorena toscani, oggi custodito nell'archivio nazionale di Praga, allo cui studio Eva Gregorovičová ha dedicato una gran parte della sua vita scientifica, ce ne mostra un bel esempio.

Formato dal governo provvisorio toscano nel 1859 dopo l'esilio della dinastia e più tardi trasferito a Salisburgo e finalmente in Boemia, l'archivio nelle sue tredici sezioni comprende i documenti riguardo ai singoli membri del ramo toscano, soprattutto quelli dei granduchi ma anche di altre persone come gli arciduchi Luigi Salvatore o Giovanni Salvatore (Orth). Fra la ricca documentazione

meritano un interesse particolare le famose relazioni di Pietro Leopoldo sui suoi viaggi toscani, i diari, memorie e corrispondenze del granduca Leopoldo II, la documentazione sui movimenti unitari e antiunitari italiani, i manoscritti e corrispondenze scientifici di Luigi Salvatore e non ultimamente tre poesie autografe di Lorenzo il Magnifico.

Questo materiale offre la possibilità di completare la documentazione di altri archivi, particolarmente quelli di Firenze o Vienna, ma anche, come nel caso dell'unità d'Italia, di Londra, Parigi e Torino, costituendo quindi un materiale di una dimensione veramente europea. Con i suoi saggi raccolti nel bellissimo volume che oggi si presenta, Eva Gregorovicova non ha soltanto ricostruito le vicende degli archivi degli Asburgo Lorena toscani, ma essa ha anche aperto nuovi cantieri di ricerca fra archivi e studiosi austriaci, cechi e italiani, contribuendo così a una cooperazione scientifica al di là delle frontiere nazionali. Inoltre ha messo le sue conoscenze a disposizione di varie conferenze ed esposizioni sugli Asburgo Lorena in Italia, Austria e nella repubblica ceca. Alle più vive felicitazioni per questo presente volume s'aggiunge l'augurio che Eva Gregorovicova trovi la possibilità di proseguire le sue ricerche così importanti sul nostro comune patrimonio culturale.

Dopis emeritní ředitelky Státního archivu ve Florencii Rosalie Manno Tolu zaslaný Evě Gregorovičové při příležitosti slavnostní prezentace v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014

Cara Eva,

ho ricevuto con grande piacere il bellissimo libro dei tuoi scritti. Un libro imponente, che mette a disposizione degli studiosi i frutti del tuo lungo e appassionato lavoro sulla storia degli Asburgo Lorena e il governo della Toscana e sulle complesse vicende del loro archivio familiare.

Disporre adesso, in un unico volume, degli studi che hai svolto nei grandi Archivi di Praga e di Firenze faciliterà gli studi di archivisti e storici, che da tempo hanno potuto contare sulla tua competenza e molto spesso sulla tua generosa amicizia.

Nel mio caso, questa è testimoniata anche da uno scaffale della mia biblioteca, occupato dalle belle pubblicazioni che mi hai donato in occasione dei nostri incontri annuali. I tuoi arrivi a Firenze da Praga, per le missioni di studio che hai svolto negli anni, ci davano ogni volta occasioni di incontro, e a me fornivano di volta in volta sorprendenti aggiornamenti sulle tante iniziative culturali che ti avevano impegnata con entusiasmo durante l'anno: ricerche, convegni, mostre, progetti di valorizzazione, quasi sempre di carattere internazionale e sempre incentrati sulla storia e i contenuti degli archivi della Boemia e dell'archivio degli Asburgo di Toscana.

Mi piace ricordare in particolare alcuni momenti che ci hanno viste impegnate insieme intorno a quelle fonti archivistiche che, per la loro straordinaria importanza, hanno prodotto una feconda cooperazione culturale - iniziata negli anni Settanta del secolo scorso - tra l'Archivio Nazionale di Praga e l'Archivio di Stato di Firenze.

Penso al volume su *Le carte di Ferdinando III e di Leopoldo II nell'Archivio centrale di Stato di Praga*, curato da Stefano Vitali e Carlo Vivoli, con un tuo saggio importante su *L'Archivio familiare degli Asburgo di Toscana negli Archivi cèchi*. Il libro fu presentato presso l'Istituto italiano di cultura di Praga l'11 maggio 2000, ed ebbi l'onore e il piacere di far parte della delegazione italiana che intervenne a quell'incontro.

Penso poi al convegno internazionale con cui l'Archivio di Stato di Firenze, nel 2002, volle ricordare il 150° anniversario della sua fondazione e alla tua partecipazione con il bel contributo su *Archivistica e archivi nella Boemia del XIX secolo. Sull'inizio della ricerca negli archivi d'Italia*.

E infine mi piace ricordare *Archives in International Context*, il convegno tenutosi nel 2004 presso l'Archivio Centrale di Stato di Praga, al quale presi parte con Stefano Vitali e che fu per me anche un'occasione preziosa per conoscere meglio da vicino l'Archivio Nazionale di Praga nella sua nuova e bellissima sede, dove tu ci introducesti con maestria professionale e con la consueta squisita e affettuosa accoglienza. Mi fa molto piacere che il mio intervento al congresso sia stato inserito nel tuo libro e ti ringrazio moltissimo per questo.

Cara Eva, avrei voluto aggiungere a questi ricordi anche quello della prossima presentazione a Praga del volume che dà ragione del tuo lungo e intenso impegno negli archivi; purtroppo non mi sarà possibile essere presente, ma lo sarò senz'altro in occasione della presentazione fiorentina del libro, che spero avverrà nei prossimi mesi.

Intanto voglio farti giungere i complimenti più vivi e sinceri per questa tappa fondamentale del tuo straordinario percorso professionale, che sono certa avrà ulteriori nuove e, come sempre, sorprendenti mete.

Auguri carissimi e a presto rivederci, con tutta la mia amicizia.

LITERATURA

STUDIA HAGECIANA I

Nebýt nadpisu, který avizuje začínající ediční řadu, málokdo by si představil, o jakou kroniku má jít. Neboť popularita Václava Hájka z Libočan (†1553) mezi českým historií nakloněným publikem jistě do nedávna nebyla taková, jako tomu bylo v polovině 16. století. K obratu zavelel po svých předchozích drobnějších náběžích zejména Jaroslav Kolár svým výběrem z Hájkovy kroniky v r. 1981 a od té doby se toto dílo hádavého konvertity a zřejmě i hrabivého kazatele u sv. Tomáše na Malé Straně dostává atraktivností spíše podání než zpracování látky, do popředí zájmu české literární historie. Vlastní historiografie ji hodnotí spíše jako závěr českého středověkého kronikářství a ovšem „velmi specifický“ fenomén historické práce našich předpředchůdců.

Svým způsobem svého vrcholu dosáhl zájem o toto dílo v jeho moderní komplexní edici, které se podjal literární historik Jan Linka, když v r. 2013 v zhruba patnáctisetstránkové (a zhruba tolikéž v korunách stojící) „cihličce“ toto dílo vydal. O jeho historické hodnotě není sice potřebí se mnoho šířit, nicméně není pochyb o tom, že jeho funkce byla komplexnější, až přešla do lidového čtení v době pobělohorské. Proto není od věci, že kronika poutá zájem řady humanitních oborů. A tím je i řečeno, že se nemohla vyhnout ani výraznému fenoménu dnešní doby, že se totiž stala předmětem samostatné konference a není vyloučeno, že dojde i na její opakování. Až na příspěvek Petra Voita, o české knižní kultuře Hájkovy doby, který vyšel samostatně v časopisu Česká literatura (62, 2014, s. 163–183) referovaný svazek přináší celkem 11 velmi různorodých příspěvků, jež až na výjimky přicházejí z jiných než historických disciplín.

Pro archiváře – a to je důvod, proč je knize v tomto časopisu věnován prostor – má Hájková kronika a tedy vše, co s ní souvisí, svým způsobem důležitost. Rozsah knihy totiž způsobil, že vedle faktů, které se nikdy nestaly a lokalit, které nikdy nebyly, přináší informace jasné, byť často jen zdánlivě, i nežřetelné a zatemněné o mnoha stech dalších lokalitách zahraničních, ale zejména tuzemských, k nimž mají archiváři nutně otcovský (mateřský) vztah a ovšem i povinnost jednou napsané verifikovat a konfrontovat s věrohodnými, opravdivými prameny. Hájkovy výmysly v starších staletích jsou jasně rozpoznatelné, čím více se ale přibližoval k současnosti, tím větší pozor a pozornost musí být věnována jeho nepochybně dobrým fabulačním schopnostem, neboť vedle své fantazie měl Hájek i všeliké prameny literární i diplomatické. Pokud tedy archiváři nemají ve svých archivech, případně dokonce v jejich historických knižních fondech stará vydání Hájkovy kroniky, měli by (být třeba se zatatými

zuby) příslušnou „investici“ uskutečnit. A v té souvislosti věnovat i pozornost zmíněnému sborníku, který v řadě případů ukazuje, byť třeba jen v sondách, cestu dál, zejména právě v kontextu regionálního studia.

Není v této souvislosti třeba věnovat pozornost speciálním rozpravám literárně historickým, tím spíše ale několika dalším, které mají výrazné historické konotace. V jejich čele stojí ovšem klíčová stať Petra Čorneje o Hájkově obrazu husitské epochy (s. 83–109), jehož přečtení ovšem otvírá i další, širší problematiku. Čornej sice ukazuje jednostrannost našeho staršího bádání s jeho přebíranými stereotypy, ale naznačuje rovněž Hájkovy limity, jejichž jednostranné katolické východisko a ovšem často malá pramenná hodnota, jsou nepochybné. Současně ale ukazuje, že v hodnocení jednotlivých jevů v husitství Hájek zcela zřetelně diferencoval a často se blížil názorům svých současných kališnických oponentů.

Svým způsobem na Čorneje navazuje Alena M. Černá, spolueditorka nejstarší vrstvy Starých letopisů českých v *Fontes rerum Bohemicarum N. S. II* (což je třeba dodat k bibliografickému údaji na s. 209), která sleduje vztah Hájkův k Starým letopisům českým jako jeho prameni (s. 39–54). Jana Pleskačová pak hodnotí způsoby, jak Hájek nakládal s českými antroponymy (s. 2–36) a Jaroslav Malicki se zahraničními toponymy (s. 57–66). Václav Cílek ve své úvodní stati pojednává Hájkovo vnímání krajiny, archeologie, času a přírody, i když se mohl dotknout jen vybraných aspektů (s. 11–25). Vlastimil Brom hodnotil německý překlad kroniky od Johanna Sandela, který vyšel poprvé padesát let po vydání českého originálu (1541–1596/8) a výrazně ovlivňoval zahraniční veřejnost (s. 131–147). Miloš Sládek posléze probírá vztah Jana F. Beckovského k Hájkovi jako předloze (s. 151–174). Práce literárně historické či literárně teoretické z našeho hlediska jsou záležitosti okrajové, takže stačí říci jen tolik, že se věnují epizodickým vyprávěním, „grotesknímu plánu“ Hájkovu (?), či vlivu Hájkova jazyka pro následující generace.

Ukazuje se, že Hájkova kronika je i nadále „šťavnatým soustem“ pro české humanitní zejména literární vědy, aniž by přinesla hlubší příspěvek poznání naší minulosti, odhlédnuto ovšem od výše zmíněných regionálních střípků. Mohl-li být Hájek lidovým vypravěčem, českým Liviem věru nebyl.

Ivan Hlaváček

Na okraj Kroniky české (Studia Hageciana I), K vydání připravil Jan Linka, Academia. Praha 2015, Academia, 252 s.

SALVE REGINA. MARIÁNSKÁ ÚCTA VE STŘEDNÍCH ČECHÁCH

V roce 2014 byl vydán sborník příspěvků z konference, která se uskutečnila na Svaté Hoře u Příbrami v listopadu 2013 s názvem *Salve Regina. Mariánská úcta ve středních Čechách*. Příspěvky na konferenci se vztahovaly především k oblasti středních Čech včetně hlavního města Prahy. Můžeme v něm také najít některá propojení a ohlasy do jiných regionů, např. do východních Čech apod. Sborník jako celek se snaží podchytit různé formy mariánské úcty a kultu ve vymezeném teritoriu, které však bylo pevně svázáno s dalšími oblastmi Čech, takže závěry studií v souboru příspěvků ze semináře obsažených mají často obecnější platnost. Celý svazek je rozdělen do tří oddílů podle oborů – píseň, obraz a kult. Je doplněn výběrem z pramenů a literatury, seznamy vyobrazení a zkratk a též rejstříkem míst.

Význam zpracovávání kultu a uctívání Panny Marie připomněl ve své úvodní stati také ředitel Státního oblastního archivu v Praze Daniel Doležal. Zdůraznil délku i trvání tohoto historického fenoménu od našich nejstarších dějin až do dnešní doby, což se např. projevuje i v ekumenickém hnutí poutního charakteru – Taizé. Z úvodu celého sborníku i charakteru dalších studií zde obsažených rovněž vyplynulo, že tento druh postupu zpracování některých problémů náboženské a kulturní historie se může stát také jakýmsi metodickým návodem pro jiné regiony, které mohou nejen navázat na témata ve sborníku již zpracovávaná, ale přinést i vlastní pohled a nové otázky v tomto směru i další témata pro kulturněhistorický výzkum v oblastech na pomezí religionistiky a etnologie. Jako jednu z hlavních forem již od raného novověku zdůraznil především pouť. Právě na tomto fenoménu připomněl Doležal, jak se mění některé formy úcty od středověku až do dnešní doby.

Z prací ve sborníku obsažených, které jsou většinou na vysoké odborné úrovni, je třeba zejména připomenout mnohé studie. V prvním oddíle *Píseň* se nejstarší dobou (14. století) zabývala Jana Vozková. O mariánských motivech ve vánočních písních napsala Marie Škarpové studii *Vánoční motivy v českých vánočních písních ve 14–17. století*. Zabývala se zejména písní na poměrně nezvyklé téma *Co tu stojíte, co se dívíte*. Barokních loretánských litanií pražských skladatelů vrcholného baroka, jakožto poměrně dosud opomíjeného žánru si všiml Václav Kapsa z Etnologického ústavu AV ČR. Velmi zajímavým a nosným tématem odrazů uctívání Panny Marie Svatohorské v produkci kramářských písní se zabývala studie Markéty Holubové z Etnologického ústavu

AV ČR *Odras kultu Panny Marie Svatohorské v kramářské produkci*. Článek v tomto směru již velmi zkušené autorky se zabýval nejen hudební stránkou, ale prováděl i komparaci jednotlivých kramářských od konce 17. století přes 18. století až do poloviny 19. století. Svou studii doplnila mnohými vyobrazeními těchto drobných lidových tisků. Holubová přistoupila rovněž ke srovnávání tisků nejen po stránce obsahové, ale i formální. Věnovala se pečlivě ikonografii různých typů vyobrazení Panny Marie, zejména Panny Marie Svatohorské, a případně i jiných svatých, pokud se v materiálu vyskytovaly.

Druhý oddíl *Obraz* ukazuje, jak zachytilo výtvarné umění. Mariánský kult v životě i působení středočeského šlechtického rodu Martiniců v 16. a 17. století přiblížili ve studii *Zázračný plášť Panny Marie. Mariánská úcta pánů z Martinic* Josef Kadeřábek a Zuzana Skořepová. Článek etnoložky Lydie Petráňové z Etnologického ústavu AV ČR v Praze *Růžencová Marie v Jankově* poukazuje na zvláštní výzdobu kostela v Jankově na Voticku, místem spjatým s bitvou ve třicetileté válce (1645), která pocházela z 2. poloviny 17. století a s jejím ohlaselem v lidové zbožnosti až na začátek 21. století. Zbožností v lidové výtvarné kultuře a v různých jejích artefaktech se zabýval etnolog Luboš Kafka ve studii *Odras kultu středočeských zázračných obrazů a soch Panny Marie v lidové výtvarné kultuře*. Všiml si nejen nosičů uvedených v názvu článku, ale i zobrazení motivů na dalších artefaktech – na nábytku nebo pracovním náčiní (formy na perník) apod. v období 17. – 1. poloviny 20. století. K zachycení poutního obchodu v drobné grafice v 18.–20. století přispěla článkem *Prodej poutního zboží na Svaté Hoře, jak jej zachycuje drobná devoční grafika*, Lenka Blažková z Hornického muzea v Příbrami. Sochařství se týkala posmrtně vydaná studie památkáře Miloše Suchomela *Několik poznámek k provenienci a k dochovanému stavu mariánských statuí postavených na území středních Čech*, která je doplněna obrazovým materiálem k 17. a 18. století.

V posledním (třetím) oddíle *Kult* bylo především třeba připomenout úlohu Palladia země české a mariánský kult ve Staré Boleslavi, úlohu náboženských bratrstev i mariánských družin v pozdější době a rovněž přiblížit alespoň některé momenty z doznívání mariánských poutí. Méně známou poutní tradici připomněla studie Blanky Altové z Fakulty humanitních studií *Po stopách kultu Kutnohorské Panny Marie* s obrazovými doplňky. Podobného charakteru, ale jinak zaměřené jsou články Šárky Radostové *Poznámky k problematice devočních kopií na příkladu Panny Marie Svatohorské* a Karin Pátrové z Oblastního muzea Praha-východ *Palladium země české. Počátky rozvoj mariánského kultu ve Staré Boleslavi*. Obraz mariánského ctitele přináší článek Kateřiny Smyčkové z Filozofické fakulty UK *Mariánský ctitel. Literární (sebe)prezentace J. I. Dlouhoveského*. Dlouhoveský se stal na konci 17. století pražským světicím biskupem. Náboženský život ve středních Čechách v době baroka výstižně dokresluje studie Jiřího Mikulce z Historického ústav AV ČR *Mariánská*

náboženská bratrstva jako součást barokní lidové zbožnosti v Čechách. Škoda, že v přehledném soupisu bratrstev, který studii doprovází ve formě tabulky, nejsou uvedena data jejich založení. Pokračovateli těchto náboženských bratrstev byly v 19. a 20. století na území českých zemí laické mariánské družiny. Těm se v článku *Laické mariánské družiny ve středních Čechách ve 2. polovině 19 a v 1. polovině 20. století* věnoval Miroslav Novotný z Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Doznívání poutí a aktivit procesí, která na ně ještě v 19. století přicházela, se věnovala Kateřina Pařízková, pracovnice Archivu Národního muzea v Praze, v práci *Mariánská procesí v průběhu 19. století. Pražský písničkář František Hais o svých poutích na Svatou Horu, do Staré Boleslavi a konečně do Hájků v letech 1832–1888.* Na základě zápisků Františka Haise, který příslušná procesí též vodil, popisuje autorka, jak takové podniky vypadaly a za jakých konkrétních podmínek jednotlivé pouti probíhaly.

Sborník ze semináře je ještě vybaven přehledem pramenů a výběrové literatury s touto historickou mariánskou tematikou včetně seznamu základních elektronických dokumentů. Následuje seznam vyobrazení, která jsou ve sborníku poměrně dosti zastoupena a mají při dotvrzování informací v jednotlivých statích ve sborníku značně velký význam. Pak následuje seznam zkratk a obsáhlé resumé k jednotlivým oddílům předkládané publikace v angličtině. Nakonec následuje informace o autorech a místní rejstřík. Jako vhodná pomůcka doplňuje publikaci ještě mapka Středočeského kraje na předním předešlé.

Shrneme-li obsah sborníku jako celku, můžeme konstatovat, že sborník a tedy zároveň i konference s příspěvky zde obsaženými svůj účel splnily. Odborné veřejnosti se tak dostalo velké množství informací z nových výzkumů. V mnohých z nich však bude třeba tvůrčím způsobem pokračovat i dále. Doufejme, že ze sborníku vzejdou podněty pro konání další konference a případně i jiných podobných akcí v budoucnu, která ukáže bádání ve světle dalších nových výzkumů.

Václav Bartůšek

Holubová, Markéta – Suchomelová, Marcela (eds.): Salve Regina, Mariánská úcta ve středních Čechách, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i. – Státní oblastní archiv v Praze. Praha 2014, 368 s.

K INSTITUCIONÁLNÍMU A PERSONÁLNÍMU VÝVOJI ČESKOSLOVENSKÉ DIPLOMACIE

Přestože analýza československé zahraniční politiky patří mezi nejvíce frekventovaná historiografická témata i v této oblasti nadále existují pomyslná „bílá místa“. Jedním z nich je otázka institucionálního a personálního vývoje ministerstva zahraničních věcí.¹ Uvedenou mezeru se pokusil alespoň částečně zaplnit historik střední generace Jindřich Dejmek.

Vědeckého pracovníka Historického ústavu Akademie věd České republiky působícího zároveň na Diplomatické akademii není třeba dlouze představovat; jedná se o jednoho z nejvýraznějších současných historiků, jehož publikační činnost může být pro mnohé kolegy inspirací i důvodem k profesní závisti. Za nejvýznamnější součást Dejmekova díla považují deset svazků ediční „modré“ řady Dokumentů československé zahraniční politiky, které poskytují odborné i laické veřejnosti pečlivě vybraný fundamentální materiál diplomatické provenience.² Z dalších významných publikací nelze opomenout monografii vynikajícího historika a neméně zdatného diplomata Kamila Krofity³, první ucelený přehled o zahraniční politice Československa⁴, objemnou dvousvazkovou biografii československého ministra zahraničí a pozdějšího prezidenta Edvarda Beneše⁵, čtivé dějiny Lotyšska⁶ a v neposlední radě množství odborných dílčích studií.

Vydání dvoudílné *Diplomacie Československa* profesionálně zastřešilo nakladatelství Academia. První díl tvoří pět hlavních kapitol a přináší nástin organizačního a personálního vývoje ministerstva zahraničních věcí i československých zastupitelských úřadů.

¹ Dejmek, Jindřich: Československá zahraniční politika 1918–1938. In: Harna, Josef (ed.): Reflexe dějin první československé republiky v české a slovenské historiografii. Praha 1998, s. 105–144; týž: Historiografie československé zahraniční politiky a diplomacie 1918–1948. Bilance poslední dekády (1997/98–2007). In: Němeček, Jan (ed.): Reflexe dějin Československa 1918–1948 v historiografii na počátku 3. Tisíciletí. Praha 2008, s. 27–50.

² Dokumenty československé zahraniční politiky, ed. Jindřich Dejmek a kol., 10 svazků. Praha 2000–2001, 2003–2005, 2007–2008, 2011.

³ Týž: Historik v čele diplomacie: Kamil Krofta. Studie z dějin československé zahraniční politiky v letech 1936–1938. Praha 1998.

⁴ Týž: Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky. Praha 2002.

⁵ Týž: Edvard Beneš: politická biografie českého demokrata, 2 díly. Praha 2006, 2008.

⁶ Týž: Lotyšsko. Praha 2010.

Úvodní kapitola pojednává o vývoji ministerstva zahraničí v období mezi dvěma světovými válkami. Diplomacie Československa, nového státu na mapě Evropy, musela být na rozdíl od jiných složek státní správy budována prakticky od počátku. Formativní proces institucionálního rámce ministerstva zahraničí završilo v květnu 1921 vydání Organizačního statutu. Ani ve 30. letech minulého století, kdy Československo čelilo ofenzivnímu nástupu revizionistických států ohrožujících poválečné uspořádání, nedošlo k zásadním organizačním a personálním změnám. Korekturu kurzu přineslo až vynucené přijetí Mnichovské dohody; prezident Edvard Beneš odstoupil z čela státu a ministr zahraničí Kamil Krofta z vedení Černínského paláce.

Diplomacie druhé republiky vedená Františkem Chvalkovským zamýšlela zastávat politiku neutrálního státu a usilovala zejména o mezinárodní garanci pomnichovských hranic. Zkušený diplomat chtěl v dané situaci zachránit maximum možného (jak trefně poznamenal autor, z tohoto předpokladu vycházel ne jeden z Chvalkovského nástupců na ministerstvu zahraničí po roce 1945, 1948 i srpnu 1968). Okleštěný stát ale musel přijmout německou supremaci. Na nátlak Berlína byla provedena rozsáhlá personální čistka proti exponentům „starého režimu“ a „benešovcům“ (s. 72–74).

Po ustavení Protektorátu Čechy a Morava v březnu 1939 mnozí diplomaté odmítli Němci nařízenou urychlenou likvidaci a uzavření všech československých legací v zahraničí, naopak jejich úřady se staly jedním z prvních míst protinacistické rezistence za obnovu československého státu. Řada z nich zaplatila za svůj odvážný občanský postoj několika lety žaláře nebo jinými formami brutální perzekuce.

Druhá kapitola se zaměřuje na vývoj československé diplomacie v období okupace českých zemí německými vojsky. V červnu 1940 došlo k prvnímu zformování zahraničního exilu vytvořením Československého národního výboru v Paříži, jehož činnost poměrně záhy ukončil pád Francie. Následně přesídlilo ústředí zahraniční odboje vedené Edvardem Benešem do Londýna, kde vznikla první československá exilová vláda. Její postupnou mezinárodní emancipaci dokumentovala kromě jiného také obnova (někdy také navazování) diplomatických vztahů. Paradoxně jako první uznalo legitimitu československého exilového zřízení Norsko, ačkoli Československo nemělo v Oslu jako v jediné evropské zemi před válkou žádné zastoupení (s. 99).

Anulaci Mnichovské dohody ze strany Francie a Velké Británie považuje autor za nejdůležitější politický výsledek československé diplomacie během druhé světové války. Oduznání „Mnichova“ přispělo k dalšímu posílení mezinárodní prestiže exilové vlády. Poté Dejmek zcela oprávněně věnuje pozornost podpisu a důsledkům československo-sovětské spojenecké smlouvy. Beneš v ní spatřoval záruku proti nové německé agresi i právní instrument před případným sovětským vměšováním do čistě vnitřních československých záležitostí. Sovětský

postup při osvobození Podkarpatské Rusi na podzim 1944 však ukázal, že Moskva bude interpretovat signovaný dokument svévolně.

Následující kapitola přibližuje proměny diplomacie třetí republiky. Československá zahraničně-politická koncepce „mostu“ mezi Východem a Západem dostávala od konce války stále výraznější trhliny. Původní spolupráci Sovětského svazu a západních demokracií nahradilo vzájemné odcizení a konfrontace. Za zásadní mezinárodní křížovatku vnější politiky Československa považuje Dejmek rozhodování Gottwaldovy vlády o (ne)přijetí pozvání k účasti na přípravné konferenci o americké nabídce hospodářské pomoci (s. 129–130). Tehdejší postoj nekomunistických představitelů podrobuje pronikavé kritice: „Faktem ovšem zůstává, že demokratičtí politici nejen v Moskvě, ale i při následném jednání vlády neprojevili vůči nátlaku Sovětů a jejich domácích spojenců právě energickou rezistenci“ (s. 130).

Během únorových událostí v roce 1948 patřilo ministerstvo zahraničí mezi jeden z posledních opěrných bodů demokratů ve státní správě. Jisté možnosti přetvořit jej v protikomunistický instrument zůstaly nevyužity. Stejně jako v roce 1938 také o deset let později odmítla řada diplomatů podřídit se rozkazům nové vládnoucí garnitury a v zahraničí zahájila boj za obnovu politické plurality. Ani tyto případy osobní statečnosti samozřejmě nic nezměnily na etablování komunistické moci v Československu. Symbolickou tečku za československou demokratickou diplomacií představovala v březnu 1948 dosud nevyjasněná smrt ministra zahraničí Jana Masaryka.

Čtvrtou kapitolu pojednávající o vývoji ministerstva zahraničí v období 1948 až 1989 považuji za nejprínosnější. Jedná se o téma, které dosud nebylo synteticky uchopeno a k němuž existuje pouze skromné množství dílčích studií. J. Dejmek proto musel projít nejen velké množství archivního materiálu, ale zároveň se vyrovnat s torzovitou dokumentací. Vytvořit plastický obraz komunistické diplomacie znamenalo pracně a systematicky dokládat jednotlivé „kameny“ neúplné mozaiky.

Masarykovo náhlé úmrtí urychlilo ovládnutí ministerstva zahraničí komunisty. Zatímco personální změny postihly československou diplomacii bezprostředně po Únoru, k organizační transformaci došlo až v lednu 1949 prostřednictvím aplikace „sovětských zkušeností“. Nástin Organizačního řádu rozdělil ministerstvo zahraničí do čtyř skupin, jejichž řízením byli pověřeni poprvé v dějinách československé diplomacie náměstci ministra s přesně vymezenými kompetencemi při jejich zastupování. Změnilo se rovněž postavení ministerstva zahraničí ve vnitřní mocenské struktuře republiky. Nová politická elita odsunula „Zamini“ do pozice druhořadé instituce, přičemž klíčová rozhodnutí o mezinárodním působení Československa činila Moskva a špičky aparátu KSČ.

Další vlna čistek provedená pod formální taktovkou stalinisty Viliama Širokého způsobila totální destrukci původní československé zahraniční služby.

V konečném důsledku tak, podle J. Dejmka, zapříčinila období nejhlubšího úpadku v dějinách československé diplomacie (s. 156). „Rotace kádrů“ postihla nejenom pražskou centrálu, ale také četné zastupitelské úřady v zahraničí, z nichž některé musely být pro nedostatek kvalifikovaného personálu zcela uzavřeny.

Když v lednu 1953 nahradil Širokého za dosud ne zcela vysvětlených okolností Václav David, málokdo tehdy předpokládal, že nově jmenovaný šéf diplomacie zůstane v čele rezortu až do jara 1968, čímž se stane jedním z nejdéle sloužících československých ministrů v historii. David přispěl k postupné personální obnově diplomatického sboru a výstavbě zastupitelských úřadů. Odborná způsobilost československých titulářů vzrostla jednak zásluhou tuzemských vysokých škol a pak také pomocí spolupráce s moskevským Institutem mezinárodních vztahů.

Až události spojené s Pražským jarem zapříčinily výměnu ve vedení Černínského paláce. Nový první muž československé diplomacie Jiří S. Hájek uvažoval o dílčích změnách zahraniční politiky, ale v důsledku krátkého trvání reformního procesu nedokázal rozvinout rozsáhlejší paletu mezinárodních aktivit. Invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa a následný normalizační režim iniciovaly v letech 1969 a 1970 rozsáhlé čistky. Všichni úředníci s diplomatickou hodností museli projít tzv. prověrkami před stranickou komisí. Propuštění resp. odstavení mnoha diplomatů s odbornými znalostmi a jazykovými kompetencemi způsobilo zahraniční službě v následujících letech nemalé problémy.

Teprve nástup Bohuslava Chňoupka koncem roku 1971 znamenal personální stabilizaci diplomatického korpusu a jeho profesionalizaci. Došlo ke značnému rozšíření sítě zastupitelských úřadů a v kontextu celkového uvolnění napětí v mezinárodních vztazích také k obnovení diplomatických vztahů se zeměmi, s nimiž neexistovaly od konce druhé světové války (Portugalsko, Spolková republika Německo a Španělsko).

Peripetie vývoje československé diplomacie od pádu komunistického režimu po rozdělení Československa mapuje pátá, rozsahem nejstručnější kapitola. Po celospolečenských změnách v listopadu 1989 probíhaly v rezortu zahraničí pouze parciální personální změny. Nejdůležitějším rezervoárem obnovy diplomatického sboru se stali úředníci ministerstva zahraničních věcí propuštění v důsledku svých postojů po roce 1968. Nová československá diplomacie rozvinula ambiciózní zahraničně-politický program v širším geografickém horizontu. Bezvýhradně podpořila sjednocení Německa, přispěla ke vzniku Visegrádského seskupení a zároveň usilovala o rychlé přiblížení se k Evropským společenstvím.

Zásadní přelom v československé diplomacii přineslo vyústění parlamentních voleb v červnu 1992. Vítězové, Občanská demokratická strana a Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), zastávaly zcela odlišné programy kromě jiného také v otázkách mezinárodního působení federace. HZDS požadovala

mezinárodně-právní subjektivitu pro Slovensko, což v podstatě vylučovalo funkční model federativního uspořádání. Tehdejší politické elity projevily nedostatek rozhodnosti k zastavení „řízeného“ rozpadu Československa, a tak například poslední ministr zahraničí Jozef Moravčík fakticky nevedl zahraniční politiku, nýbrž zahájil rozhovory o uznání právního nástupnictví České a Slovenské republiky a jednal o rozdělení diplomatického personálu i nemovitostí v zahraničí.

Recenzovaná monografie vychází, jak je u Dejmka ostatně dobrým zvykem, z pečlivé heuristiky. Autor provedl rozsáhlý archivní výzkum, především čerpal z obrovského množství materiálů diplomatické provenience uložených v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky v Praze.

Poctivé Dejmko „řemeslo“ mu umožnilo vyhnout se zjednodušující interpretaci. Uvedu jeden příklad: Na straně 163 píše o bývalém učiteli Ladislavu Koubkovi, který podle historikova soudu na roli vyslance ve Vídni v letech 1951–1955 evidentně nestačil. Pohled do příslušných archivních dokumentů prozrazuje, že Koubek ani po dvou letech působení v úřadě nedokázal zformulovat zprávu podle požadavků ministerstva zahraničí. Úředníci v pražské centrále mu vyčítali chaotickou strukturaci textu, nejasný obsah sdělení, časté překlepy a pravopisné chyby; podávání příliš kusých informací bez zohlednění potřebného kontextu a pokusu o vlastní analýzu, uvádění hypotéz z neověřených zdrojů a ignoraci některých důležitých aspektů (vzájemné obchodní vztahy, způsob psaní rakouského tisku).⁷

Nedílnou součástí prvního dílu je poznámkový aparát, v němž nechybí odkazy na všechny podstatné monografie nebo dílčí studie k jednotlivým tématům. Pečlivě jsou zpracovány nejenom přehledy československých zastupitelských úřadů k určitému datu, ale také přílohy pojednávající o vedoucích úřednících ministerstva zahraničí resp. přehled československých diplomatických zástupců ve vybraných zemích světa. V monografii nechybí ani seznam hlavních pramenů a literatury, anglické resumé i kvalitní obrazová příloha zahrnující 92 fotografií nejvýznamnějších československých titulářů.

Druhý díl *Diplomacie Československa* je koncipován jako biografický slovník československých diplomatů. Kromě Jindřicha Dejmka se na něm v menší míře podíleli ředitel Historického ústavu Slovenskej akademie vied v Bratislavě Slavomír Michálek a vedoucí oddělení dějin 20. století Historického ústavu Akademie věd České republiky Jan Němeček.

Přínos biografického hesláře je evidentní. Až na výjimky nelze tyto diplomaty najít v běžných encyklopedických příručkách. Komunisté totiž usilovali, aby vybrané osoby československé zahraniční služby vymizely z českého

---

⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Zahraniční úřad Vídeň 1954, 113.112/54–NRO, hodnocení zpráv ZÚ, 23. dubna 1945, Solfronk Koubkovi; 113.112/54–NRO/2, periodická zpráva za březen–hodnocení, 25. května 1954, Ondráček Koubekovi.

a slovenského kolektivního vědomí, protože buď patřily k „nepřátelské“ buržoazii, nebo byly navzdory počátečním „správným“ postojům „infikováni“ virem kapitalismu a imperialismu.

Slovník obsahuje biografická hesla všech československých diplomatů, kteří v letech 1918–1992 zastávali funkci vyslance případně velvyslance v zahraničí nebo náleželi k vedoucím úředníkům ministerstva zahraničí, tedy vedli některou z jeho sekcí, po roce 1949 působili v pozici náměstka ministra či vedoucího (později ředitele) některého z odborů. Do biografického hesláře byli začleněni také kariéerně níže postavení diplomaté, kteří se aktivně podíleli na protinacistické rezistenci nebo kvůli svým postojům v roce 1948/1968 museli emigrovat či byli perzekuováni. Slovník je rozdělen do tří chronologických celků. První část zahrnuje období let 1918 až 1948. Druhou, nejrozsáhlejší, tvoří biogramy komunistických diplomatů. Třetí část přibližuje léta 1989–1992.

Druhý díl čerpá především z příslušných osobních fondů diplomatů uložených v Archivu Ministerstva zahraničních věcí. Jelikož část z nich během komunistické éry přecházela do zahraniční služby z aparátu ministerstva vnitra, doznala jejich personální dokumentace účelové manipulace, a proto musela být konfrontována s příslušnými materiály z Archivu bezpečnostních složek.

V recenzovaných knihách J. Dejmek efektivně zúročil déle než dvě dekády trvající intenzivní výzkum československé zahraniční politiky. Autor bezesporu splnil stanovený cíl. Oba díly *Diplomacie Československa* zdařile zaplňují mezeru v české historiografii, neboť jsou důležitým příspěvkem k politickým dějinám a zároveň mají význam pro výzkum československých elit. Monografie posouvají znalost československé diplomacie o interpretační úroveň vpřed a budou spolehlivouází poznání na několik desetiletí. Nepochybně by proto měly být součástí každé seriózní veřejné nebo soukromé knihovny.

Po sepsání rozsáhlého díla většina badatelů potřebuje oddechový čas k načerpání tvůrčích sil. To ale není Dejmekův případ. Jeho další ediční počín přijde nepochybně brzy a lze očekávat, že i tentokrát přiblíží jednu z kapitol československé zahraniční politiky.

Miroslav Šepták

Dejmek, Jindřich: Diplomacie Československa, Díl I, Nástin dějin ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992), Academia. Praha 2012, 320 s.; Dejmek, Jindřich a kol.: Diplomacie Československa, Díl II., Biografický slovník československých diplomatů, Academia. Praha 2013, 802 s.

KNIHA O POPULARIZACI VĚDY A O SPOLEČNOSTI S DLOUHÝM NÁZVEM

Zvolit si jako základní rámec studie nějaký konkrétní spolek či jiné sdružení občanů je zřejmě velmi vhodné pro začínající historiky. Přirozeným způsobem se tak vymezí tematická hranice výzkumu. Jak dokumentuje recenzovaná kniha, je tento postup produktivní i pro historičku, která má již velice solidní odborné zkušenosti (včetně zkušeností ze zahraničí), a neopomenutelné publikační výsledky.¹ Pro ostrěnější autory totiž představuje volba podobného tématu výzvu k prokázání schopnosti zasadit dění ve spolku do širších kontextů a historických souvislostí a posoudit s hlubší znalostí úlohu činovníků sdružení a dalších osob, jež se v jeho okruhu pohybovaly. Pro mě se kdysi stala metodologickým vzorem podobné mikrosondy do spolkového života, analyzující zároveň jeho obecnější souvislosti, vynikající studie Petra Čorneje z roku 1979 o Hudebním klubu v Praze.² Publikace Doubravky Olšákové představuje další z pozoruhodných počínů, mířících stejným směrem ve své snaze shrnout vyčerpávajícím způsobem faktografii života organizace, ale nezastavit se na ní.

Zdálo by se, že není zaměstnání nudnějšího než pročitat stohy dokumentů, namnoze plné fráží a ideologických floskulí, které se týkají organizace s tak dlouhým názvem, že jej sama autorka použije jen výjimečně. Řeč je o Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, která vznikla v roce 1951, tedy v době nejužšího stalinismu, a v roce 1965 přijala název Socialistická akademie, odkazující na stejnojmenný prvorepublikový spolek, působící pod tímto

---

¹ Srv: Olšáková, Doubravka – Vybíral, Zdeněk (eds): Husitský Tábor a jeho postavení v české historiografii v 70. a 80. letech 20. století. Ústí nad Labem 2004; Nezhodová, Soňa – Olšáková, Doubravka – Prečan, Vilém (eds): In memoriam Johann Wolfgang Brügel. Sborník z konference věnované Johannu Wolfgangu Brügelovi, která se uskutečnila v Hustopečích, jeho rodném městě, dne 13. září 2006. Hustopeče 2007; Olšáková, Doubravka: V krajině za zrcadlem. Političtí emigranti v pounorovém Československu a případ Aymonin. Soudobé dějiny 14, 2007, č. 4, s. 719–743; Olšáková, Doubravka: Mezi Východem a Západem. Ladislav Štoll a polemika o tradicích a dědictví české společnosti po roce 1945. In: Jiroušek, Bohumil a kol.: Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století. České Budějovice 2008, s. 95–107; Devátá, Markéta – Olšáková, Doubravka a kol.: Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948. Praha 2010; Fořtová, Hana – Olšáková, Doubravka (eds.): Lev Thun – Alexis de Tocqueville: Korespondence 1835–1856. Praha 2011; Olšáková, Doubravka (ed.): Niky české historiografie. Uherskobrodská symposia J. A. Komenského v ofenzivě (1971–1989). Červený Kostelec 2012; Hermann, Tomáš – Olšáková, Doubravka (eds): Plánování socialistické vědy. Dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu. Červený Kostelec 2013.

² Čornej, Petr: Hudební klub v Praze (1911–1927). In: Z bojů o českou hudební kulturu, red. Stanislava Zachařová. Praha 1979, s. 117–163.

názvem v letech 1936–1939 (před tím v letech 1920–1936 pod názvem Mezinárodní sdružení marxistických akademiků v Praze) a znovu po válce. Na počátku normalizace, v roce 1971, byla dobrovolná organizace Socialistická akademie nahrazena Českou socialistickou společností pro vědu, kulturu a politiku (ta vstřebala i k dogmatismu tíhnoucí Levou frontu), jež byla konečně v roce 1973 zaměněna Socialistickou akademií ČSSR.³ Ta prošla po roce 1990 zajímavým vývojem, na jejímž konci momentálně stojí soukromá Univerzita J. A. Komenského v Praze.

Doubravka Olšáková přijala téma Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí jako výzvu nahlédnout ji nejen jako ideologickou instituci, kterou měla především podle záměru svých zakladatelů být. „V průběhu času se tato Společnost stala částečně i proti své vůli jedinečnou laboratoří, v níž se věda setkávala s ideologií, a mocenské boje o pochybnou prestiž na výsluní ÚV KSČ odrážely ne vždy až tak nevinné ambice vědců. I přes nepochybná ideologická selhání je však příběh její existence jedinečným příběhem vztahu vědy, politiky, ideologie a společnosti, byť v poněkud pochroumané době.“ (s. 34 recenzované práce). Dodávám, že v každé době trpí společnost jistou mírou „pochroumanosti“ a na dějinách dobrovolné organizace, kterou si historička zvolila, se mi zdá nejzajímavější právě vznik ostrůvků „občanské společnosti“, které se spontánně vytvářejí pod krustou dirigismu. Autorka v závěru dospívá k názoru: „Systému a jeho požadavkům bylo možné se vzepřít. Spektrum reakcí vůči mocenskému centru bylo [...] značně rozsáhlé a nepolarizované, tj. nevymezovalo se pouze dvěma póly ano a ne.“ (s. 599)

Kniha má dobře promyšlenou a přehlednou strukturu. V teoreticky zaměřeném úvodu autorka analyzuje úlohu inteligence a problém popularizace vědy, jak byly interpretovány v marxisticko-leninské ideologii. Poté popisuje podrobně vznik Společnosti v souvislostech mocenského boje v KSČ na počátku padesátých let. Zamýšlí se nad otázkou, zda existovaly aspoň některé prvky kontinuity se spolky podobného zaměření, které působily před vznikem společnosti, jako byly Volná myšlenka československá, Svaz občanů bez vyznání a další bezvěrecké organizace, Dělnická akademie, Socialistická akademie, Masarykova sociologická společnost či Masarykův lidovýchovný ústav. V publikaci čteme: „Čs. společnost [...] nakonec nevznikla jako zcela nová instituce, ale byla vybudována v rámci reorganizace stávajícího prostoru a nového typu jeho hierarchizace. Samotná Společnost byla zformována na pozůstatcích společností, které buď nevyhovovaly nové myšlence vědeckého pokroku a jeho společenské funkce, nebo organizačně nevyhovovaly novému typu hierarchizace.“ (s. 57–58)

Výklad Doubravky Olšákové kombinuje chronologickou osu vývoje s tematickými okruhy činnosti Společnosti. Sleduje její organizační vývoj, uplatňování

³ Srv. Lašfovka, Marek a kol.: Pražské spolky. Soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990. Praha 1998, s. 220, 681 a 687.

„vedoucí úlohy strany“ při jejím řízení, cesty prosazování „sovětského vzoru“ i nejednou komplikované vztahy s Československou akademií věd. Pozornost věnuje i kádrovému složení jejího vedení. Připomeňme, že vedoucími činiteli Společnosti byly tak významné vědecké osobnosti jako Vilibald Bezdíček, František Šorm, Josef Macek či Ivan Málek. Vývoj Společnosti byl determinován vývojem v Československu, není jisté překvapující, že její tvářnost ovlivnily snahy o destalinizaci po roce 1956, pokus o „obrodu“ socialismu v roce 1968 a posléze i normalizace. Na jejím počátku Doubravka Olšáková fakticky Společnost opouští, k sedmdesátým a osmdesátým létům již mnoho nedodává. Zaznamenejme jen její sympatický apel k diferenciaci pohledu na normalizovanou Sociálněvědeckou akademii ČSSR, který je ostatně vlastní pro celou její publikaci.

Publikace se věnuje řadě tematických okruhů, pro dějiny Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí konstantních. Jde například o osvětu na venkově, uplatňování astronomie v působení na masy, o ateistickou výchovu či propagaci zlepšovateľského hnutí (ústíciho logicky až v „budovateľskou otupělost“). Doubravka Olšáková současně zdůraznila některé oblasti činnosti Společnosti, které se dostávaly do konfliktu s mocí – jde především o ediční politiku Společnosti a fakt, že Společnost se stala mostem mezinárodních styků. Od počátečního nadšení sovětskou vědou, které ovšem mělo také své zajímavé aspekty (připomeňme přednáškový pobyt vynikajícího fyzika Pjotra Leonidoviče Kapici, s. 378–380), se dostávají českoslovenští intelektuálové do inspirujícího styku s některými západními intelektuály, jako byli například Walter Hollitscher, Ernst Fischer, John Desmond Bernal či Roger Garaudy. Zajímavou výzvou k zamýšlení se jeví upozornění na překlad Garaudyho práce *Perspektivy člověka*, pořízený na začátku šedesátých let Janem Patočkou, Lubomírem Sochořem, Milanem Průchou a Jiřím Pecharem (srv. s. 403–404). Právem autorka vyzdvihuje v šedesátých letech se rozvíjející dialog mezi marxismem a náboženstvím.

Doubravka Olšáková umně rozehrává řadu mikropříběhů, spojených s dějiny Společnosti. Nejde jen o dramata jejich vedoucích činitelů a z dnešního pohledu téměř groteskně se křížící politické ambice těchto lidí, ale o názorné příklady konfliktů intelektuálů s mocí. Autorka připomíná zápas uvnitř a kolem Filozofického ústavu v době jednání o propuštění Ivana Svitáka z ČSAV v roce 1964.⁴ Podobně emblematickou událost představuje konflikt kolem časopisu *Dějiny a současnost*, vydávaného Společností pro šíření politických a vědeckých znalostí, který vyústil až v radikální obměnu redakční rady a redakce časopisu, včetně odvolání vedoucího redaktora Zdeňka Šikla a redaktora Milana Churaně

---

⁴ Ke konfliktním situacím mezi Ivanem Svitákem a vedením ČSAV srv. nejnověji Mervart, Jan: Druhé „vyhnání“ Ivana Svitáka z Československé akademie věd. *Práce z dějin Akademie věd* 6, 2014, č. 2, s. 253–300. Viz též: Křesťan, Jiří: Opožděná reportáž o neopozděném kultu. *Vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964*. In: Zilynská, Blanka – Švobodný, Petr (eds.): *Česká věda a pražské jaro (1963–1970)*. Sborník z konference. Praha 2001, s. 259–267.

v roce 1965.⁵ Informačně bohatá je kapitola, v níž autorka soustředila medailony jednotlivých osobností, které působily ve Společnosti. „Jejich životní příběhy, dnes až příliš lehce paušalizovány antikomunistickou rétorikou, však v mnoha případech představují ty nejpodivnější osudy rozehrané v kulisách marxistickoleninského světového názoru o specifickém postavení vědce ve společnosti směřující ke komunismu.“ (s. 212) Hned úvodní portrét fyzika a průkopníka televizního vysílání Jaroslava Šafránka, jemuž nakonec byly při jeho přednáškách tolerovány ideologicky závadné „špičky“, má své kouzlo.

Doubravka Olšáková považuje činnost Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, respektive Socialistické akademie nakonec za „velmi zdařilý pokus“ komunistického režimu o indoktrinaci obyvatelstva (s. 616). Dokládá to na příkladu vysoké míry ateizace společnosti a na mimořádné důvěře v mírové využití atomové energie. Považuje to za přímý výsledek výchovného působení na dvě generace československého obyvatelstva. Lze s ní souhlasit v tom, že „generační kontinuity se nelze zbavit jedním převratem“ (s. 597) Kořeny bezvěrectví a víry v atom bych však nehledal jen v propagandistickém působení po roce 1948. Je nutno připomenout dlouhou tradici osvětové práce (a nejen vyhraněně levicově orientované) v českých zemích, v níž již od konce 19. století zazníval silný motiv důvěry v pokrok a v sílu vědeckého a technického poznání. Za příliš rezolutní pokládám tedy závěr, že v Československu „zlatá éra popularizace vědy spadá do období po roce 1948“ (s. 22), což dokonce autorka dává do kontrastu s údajně delší tradicí popularizace vědy v SSSR. To myslím neodpovídá skutečnosti. Připomeňme jen dlouhou tradici univerzitních extenzí, působení Osvětového svazu a dalších obdobných vzdělávacích spolků, činnost Sokola či učitelských spolků.⁶ Také osvětová tradice dělnických a socialistických organizací sahá hluboko do minulosti.

Recenzovaná publikace představuje zajímavou výzvu k úvahám o různých rovinách vidění kulturních a kulturněpolitických jevů. Tak například na straně 596 čteme: „Dnes již kultovní snímek Karla Zemana *Cesta do pravěku* vznikl na zakázku ÚV KSČ v rámci širšího plánu výchovy obyvatelstva k ateismu.“ To je fakt, ale recenzent Jan Lukavec k tomu podotýká: „Mírně polemicky se ale sluší namítnout, že je třeba rozlišovat mezi původními motivy, které stály při vzniku díla, a jeho pozdějším působením na diváky (podobně jako třeba v případě pohádky *Pyšná princezna*). Scéna, kdy hrdinové v závěru stanou na břehu moře, se dá totiž vyložit různě; setkání s živým trilobitem spolu s nekonečným horizontem oceánu může na recipienta působit stejně „materialisticky“ jakož

⁵ Viz Šikl, Zdeněk: *Reminiscence a perspektivy. Dějiny a současnost* 10, 1968, č. 5, s. 1–3; Burget, Eduard – Churaň, Milan: *Když jsem ten časopis poprvé uviděl, byl jsem zděšený. Rozhovor s Milanem Churaňem o těžkostech revue Dějiny a současnost v šedesátých letech. Dějiny a současnost* 31, 2009, č. 4, s. 18–19. Dostupné také z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/4/kdyz-jsem-ten-casopis-poprve-uvidel-byl-jsem-zdeseny/>.

⁶ Srv. alespoň Pokorný, Jiří: *Lidová výchova na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2003.

i vyvolávat metafyzické pocity a otázky po počátcích života a světa a případně po potenciálním Původci. Ostatně autorka přiznává, že jen málokdo dnes už ví, že kultovní snímek byl součástí ateistické propagandy. Což dokládá, že zrovna v tomto duchu zmiňovaný film recipován nebyl; tato jeho mnohoznačnost je rozhodně jeho velkou předností.⁷

Není divu, že do tak tlustého „špalku“, jaký představuje recenzovaná publikace, se občas vloudily chybičky. Významný činitel Socialistické akademie ve druhé polovině třicátých let se jmenoval Miloslav Matoušek, nikoli Miroslav (s. 69).⁸ Za první republiky existovaly souběžně spolky Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR (s původním názvem Společnost pro hospodářské a kulturní sblížení s Novým Ruskem) a Svaz přátel SSSR, ale nikoli autoritou uváděná Společnost přátel nového Ruska (s. 74). Pokud by se mýlil Klub přátel sovětového Ruska, je nutno říci, že nebyl předchůdcem prvně uvedeného spolku, ale klubem Dělnické akademie,⁹ takže by bylo nesmyslné hovořit o jeho „úzké spolupráci“ s touto akademií. Tajemník ÚV KSS M. Lučen (s. 268) se ve skutečnosti jmenoval Matej Lúčan. Pamětníci rovněž vědí, že heslo „Sloužím lidu!“ se vztahuje k vojenskému prostředí a jeho použití v souvislosti s osvětovým působením vědců po roce 1948 (s. 27) se jeví poněkud křečovitě.

Recenzovaná kniha je vybavena seznamem pramenů a literatury, v němž ovšem překvapivě místo názvů článků a studií jsou uvedeny pouze prostudované ročníky časopisů (ovšem nedůsledně, v přehledu na s. 634 např. chybí ročník 10 časopisu Dějiny a současnost z roku 1968, citovaný na s. 494). Přímo do textu jednotlivých kapitol autorka zařadila edice některých dokumentů, tabulky a obrazovou přílohu. Dále v knize nalezneme rejstřík osob, seznam zkratk a i česky a anglicky psané resumé. Publikaci Doubravky Olšákové považují za mimořádný výkon, který by měl být oceněn. Stane se užitečnou faktografickou příručkou pro historiky a politology a metodologickou výzvou do budoucna.

Jiří Křestan

Olšáková, Doubravka: Věda jde k lidu! Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století, Academia. Praha 2014, 679 s.

---

⁷ Lukavec, Jan: Olšáková, Doubravka: Věda jde k lidu! In: iLiteratura.cz, 13. 4. 2014. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/33025/olsakova-doubravka-veda-jde-k-lidu>.

⁸ Srv. Matoušek, Miloslav: Socialistická akademie v prvních dvou letech své činnosti 1935–1937. Praha 1937.

⁹ Ke spolkům a organizacím, pěstujícím kontakty se Sovětským svazem srv. Křestan, Jiří: KSČ, Společnost pro hospodářské a kulturní styky s SSSR a obraz Sovětského svazu v prostředí české levicové inteligence (1925–1939). In: Kárník, Zdeněk – Kopeček, Michal (ed.): Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. 2. Praha 2004, s. 84–109.

PROKOP TOMEK O PAVLU PECHÁČKOVI, VYNIKAJÍCÍM ROZHLASOVÉM NOVINÁŘI

Popravdě řečeno nevím, jestli Mgr. Pavel Pecháček (nar. 1940) už stačil vstoupit do učebnic dějin české žurnalistiky.¹ U lidí jako je on, to není tak snadné. Vymykají se poněkud úzkým obzorům našich domácích zkušeností. Je výrazem jistého nedostatku sebevědomí, že Češi většinou nedokážou docenit lidi, kteří uspěli v zahraničí, „ve světě“. Osobně bych byl rád, kdyby se povědomí o Pavlu Pecháčkově a jeho životním příběhu zachovalo a posílilo. Recenzovaná kniha k tomu jistě napomůže. Přispěje k tomu nesporně také fakt, že se Pavel Pecháček rozhodl svěřit Národnímu archivu k trvalému uložení svůj osobní archiv. V moderním archivním areálu na Chodovci tak budou moci být jeho archiválie využívány badateli v blízké i vzdálené budoucnosti spolu s archivy jiných vynikajících osobností československého exilu, jako byli například Pavel Tigrid, Jan Lang, Jan Milič Lochman, Eduard Goldstücker či Zdeněk Mlynář.

PhDr. Prokop Tomek, Ph.D. (1965) se ukázal být autorem velmi vhodným pro připomenutí zajímavé osobnosti Pavla Pecháčka. Pracovník historicko-dokumentačního odboru Vojenského historického ústavu v Praze a místopředseda Etické komise pro ocenění účastníků odboje a odporu proti komunismu podle zákona č. 262/2011 Sb. výrazně převyšuje své okolí nezměrnou pílí i erudicí, již získal studiem soudobých dějin Československa, zejména analýzou fungování bezpečnostních složek po roce 1948.² Dodejme, že prakticky souběžně s recenzovanou knihou vydal Prokop Tomek publikaci o letákové akci Svobodné Evropy z padesátých let.³ Jeho zájem o dějiny žurnalistiky dokládá rovněž jedno z nedávných čísel časopisu *Paměť a dějiny*, věnované zahraničnímu rozhlasovému vysílání do Československa v letech 1939–1989.⁴

---

¹ V jinak úctyhodné učebnici Bednařík, Petr – Jirák, Jan – Köpplová, Barbara: *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha 2011 jsem jeho jméno v rejstříku nenašel.

² Pejčoch, Ivo – Tomek, Prokop: *Agenti-chodci na popravišti. Kuryři západních zpravodajských služeb, popravení v letech 1949–1958*. Cheb 2010; *týž: Policisté na popravišti. Příslušníci SNB, popravení v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949–1962*. Cheb 2013; Tomek, Prokop: *Estébáckou Prahou. Průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti*. Praha 2013; *týž: Objekt ALFA. Československé bezpečnostní složky proti Rádiu Svobodná Evropa*. Praha 2006; *týž: Okres na východě 1960–1989. Občané a nejnižší článek Státní bezpečnosti na příkladu okresu Havlíčkův Brod*. Praha 2008; *týž: Systém sjednocené evidence poznatků o nepříteli v československých podmínkách*. Praha 2008; *týž: Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha 2009.

³ Tomek, Prokop: *Balony svobody. Letákové operace Svobodné Evropy 1951–1956*. Cheb 2014.

⁴ Jde o číslo 1 časopisu *Paměť a dějiny* z roku 2014 (roč. 8), do něhož Prokop Tomek přispěl studií o vysílání Hlasu Ameriky do Československa (s. 3–17), článkem o sledování ředite-

Tomkova kniha je o to cennější, že Pavel Pecháček snad v přesvědčení, že „dobré zboží se chváří samo“, nám zatím rozsáhlejší reflexi svého působení nepředložil.⁵ Pravdu má Prokop Tomek, když konstatuje: „Ani zcela výjimečný novinář a „rozhlasák“ si svou prací většinou nebuduje trvalý pomník.“ (s. 7 recenzované knihy) Text publikace autor s Pavlem Pecháčkem průběžně konzultoval. Prokop Tomek navíc rozsáhle cituje z Pecháčkových textů, mohl podrobně využít jeho osobní archiv, takže kniha působí velmi autentickým dojmem a vtahuje nás do dobového dění. Pavel Pecháček, spolupracovník a režisér Československého rozhlasu v letech 1959–1968, působil po odchodu do exilu v Rádiu Svobodná Evropa v Mnichově a poté v letech 1975–1989 v Hlasu Ameriky (od dubna 1985 vedl československou redakci). V červenci 1989 se do Mnichova vrátil jako ředitel československé redakce Svobodné Evropy, od roku 1994 vedl potom po sedm let stanici Český rozhlas 6 / Rádio Svobodná Evropa. Významně předtím ovlivnil rozhodnutí přenést komplex Rádía Svobodná Evropa – Rádía Svoboda z Mnichova do Prahy.⁶ Tomkova kniha se primárně soustřeďuje právě na žurnalistické a manažerské působení Pavla Pecháčka, ale přináší i další informace o jeho dosavadní životní pouti.

Značnou pozornost věnoval Prokop Tomek Pecháčkově otci Jaroslavu (1911–1997), účastníku protifašistického odboje (v letech 1940–1943 byl vězněn) a činiteli Československé strany lidové. Otec, ač na Pavla nemohl mít v době jeho mládí bezprostřední vliv (v roce 1948 s Pavlovou matkou opustili republiku, odchod dětí se nezdařil), představoval pro něho inspiraci a pro jiné měřítko srovnání. Jaroslav Pecháček po odchodu do exilu spojil svůj profesní život především se Svobodnou Evropou, kde pracoval jako její redaktor v New Yorku v letech 1951–1965 a potom do odchodu do penze v roce 1975 jako ředitel československé sekce v Mnichově. Pavel Pecháček měl ovšem i jiné rodinné vzory, například bratrance Františka Pácalta, kapitána československého hokejového mužstva, které v roce 1947 na pražské Štvanici získalo titul mistrů světa (viz s. 28). Sám Pavel Pecháček ostatně aktivně sportoval, takže není překvapením,

---

le československé redakce Hlasu Ameriky Pavla Pecháčka v červnu 1986 v Praze (s. 117–121), portrétem Alexandra Heidlera, známého z vysílání Svobodné Evropy jako „Otec Křišťan“ (s. 99–107), a v neposlední řadě také cenným rozhovorem s někdejšími redaktorem BBC a Svobodné Evropy Petrem Brodem (s. 69–78). Srv. rovněž týž: Na vlnách Rádía Svobodná Evropa. Příběh Jaroslava a Pavla Pecháčkových. In: Paměť a dějiny 2, 2008, č. 3, s. 106–117.

⁵ Pavel Pecháček po návratu do vlasti poskytl médiím řadu rozhovorů, jež přinášejí cenná svědectví o jeho práci. Obsáhlejší vzpomínku srv. Pecháček, Pavel: Zahraniční rozhlasové vysílání v době komunistické totality. In: Pithart, Petr a další: Listopad 1989 v Československu. Sborník příspěvků z konference uspořádané Muzeem Vysočiny Havlíčkův Brod 10. 10. 2009 v sále Staré radnice v Havlíčkově Brodě. Havlíčkův Brod 2010, s. 61–70.

⁶ K tomu srv. Pecháček, Pavel: Přestěhování Svobodné Evropy bylo správné. In: Denní Telegraph, roč. 4, č. 73, 27. 3. 1995, s. 3.

že jeho prvotní zájem směřoval ke sportovní publicistice. Obohacení pro Pavla Pecháčka představovalo studium na Divadelní akademii múzických umění, které dokončil v roce 1965.

Druhá polovina šedesátých let představovala éru v dějinách Československého rozhlasu výjimečnou. Pavel Pecháček později vzpomínal, že i ve Svobodné Evropě si výkonů mnoha tehdejších pracovníků ČsRo cenili (srv. s. 40). Prokop Tomek si současně všímá Pecháčkovy cesty k víře, která se stala postupně pevnou součástí jeho duševního světa (s. 41–42). Zajímavou epizodu představuje angažmá Pavla Pecháčka v ideové komisi Československé strany lidové za pražského jara 1968 (s. 42). UVědomme si na tomto místě, jak absurdní jsou legislativní normy, po roce 1990 fakticky paušálně diskriminující a stavějící do podezřelého světla členy politických stran Národní fronty v letech 1948–1989, tedy nejen reformní komunisty, ale třeba i Pecháčkovy spolutvůrce návrhu reformního programu ČSL z roku 1968, například Ivana Medka,⁷ Vladimíra Justla či Rio Preisnera.

Prokop Tomek stopuje podrobně působení Pavla Pecháčka v zahraničním rozhlasovém vysílání do Československa po roce 1968. Zajímavý úhel pohledu mu otevírají dokumenty Státní bezpečnosti, které nabízejí pohled nejen na hodnocení „nepřátelského působení štvavých rozhlasových vysílaček“, ale dokládají i snahy lidí kolem rozhlasových stanic ovlivnit. Všímá si rozdílů mezi vysíláními Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky, financování obou médií i změn v jejich působení. Zajímavá mi například připadá informace, jak kriticky ve Svobodné Evropě přehodnotili rozhlasové vysílání do Maďarska v roce 1956, které vzbuzovalo v lidech falešné naděje a vedlo je de facto do beznadějných, krvavých konfliktů (s. 63 a k pozdějšímu období rovněž s. 161–162). Vysílání do Československa v roce 1968 bylo i pod vlivem této zkušenosti velmi uměřené. Poměrně velkou pozornost věnuje Tomek činnosti Pavla Minaříka,⁸ který byl do Svobodné Evropy poslán jako agent komunistické rozvědky (s. 65–71). Velmi cenné je rovněž líčení podílu Pavla Pecháčka na práci České duchovní služby v Německu a jeho přátelství s Msgre. ThDr. Alexandrem Heidlerem („Otcem Křišťanem“) (s. 73–77). V kapitolách, týkajících se Hlasu Ameriky (VOA), vynikají svou informativní hodnotou pasáže, odrážející vnitřní fungování československé redakce (s. 88 n). Výčet Pecháčkových publicistických aktivit je imponující, ovšem někdy v povýtce výčtových pasáží ztrácí výklad svůj svižný rytmus a čtivost, jimiž se jinak vyznačuje.

⁷ Srv. vzpomínku na účast skupiny intelektuálů na tvorbě programu ČSL in: Medek, Ivan: Děkuji, mám se výborně. Praha 2005, s. 69–72.

⁸ Připomeňme, že tehdejší propagandou opěvovaný kapitán vydal po návratu knihy Minařík, Pavel a Kovář, Jan: Návrat rozvědčíka. Praha 1976; týž: Pohled za oponu. Bratislava 1987; týž: Alasca House. Z archívu československé rozvědky. Praha 1988.

Je zřejmé, že právě zásluhou Pavla Pecháčka a jeho mladších spolupracovníků se vysílání Hlasu Ameriky měnilo v moderní médium, přitažlivé pro mladé lidi a širší veřejnost. Oprávněné je podle všeho Tomkovo hodnocení: „Pod Pecháčkovým manažerským řízením a s jeho tvůrčí inspirací československý program VOA během posledních dvou let předběhl RFE a stal se vedoucím mezinárodním rozhlasovým vysíláním pro Československo.“ (s. 116) Hlas Ameriky nejen oživil skladbu vysílání, ale přinášel po roce 1985 důvěryhodné domácí i zahraniční zpravodajství. Cenné jsou pasáže o cestách Pavla Pecháčka do Sovětského svazu a do Československa v letech 1986 a 1987, které se staly zajímavým testem gorbáčovské „glasnosti“ (s. 129 n) Po celou dobu pobytu byl Pecháček sledován KGB a StB, ale řada jeho setkání signalizovala, že doba se mění. Zajímavé je zjištění, že československý exil nepřijal cesty vždy s pochopením. „Reakce ze strany exilu byly ale spíše negativní: buď závist, nedůvěra nebo kritika, že takové cesty znamenají ústupek, dialog s režimem a tím de facto jeho uznání,“ konstatuje Prokop Tomek (s. 143). Je jasné, že Pavel Pecháček musel mít značnou dávku odvahy a předvídavosti, když cesty podstoupil. Přírodním vrcholem knihy se jeví popis Pecháčkovy účasti na událostech následujících po 17. listopadu 1989 (do Prahy přiletěl již 21. listopadu). Jeho prvotní úkol shrnuje Tomek slovy: „Předat dále jednoduchá hesla a zprostředkovat revoluční atmosféru.“ (s. 171)

Symbolicky téměř na začátek výkladu období po roce 1989 postavil Prokop Tomek obvinění Pavla Pecháčka ze spolupráce s StB v Cibulkových Necenzurovaných novinách. Právě detailní rozbor Pecháčkova případu dovoluje Tomkovi zformulovat rezolutní závěr: „Snad přišel čas říci, že „svaté“ (?) nadšení anti-komunistických exhortistů z počátku devadesátých let přineslo červivé ovoce. Tehdejší podklady byly nepřesné.“ (s. 202) Lze ovšem mít za to, že Pavel Pecháček měl po roce 1990 důležitější starosti. Bylo třeba zajistit vysílání Svobodné Evropy, která se ocitla v novém postavení, jež Tomek glosuje slovy: „Z ikony se začal stávat jeden z hráčů.“ (s. 205).

Vydání recenzované knihy je nutno jednoznačně ocenit pro její informační hodnotu. Čtenáře nadto zaujme přístupným stylem, jímž je psána, a hojným využíváním dobových dokumentů. Jako celek je spolehlivá, byť pár omylů či překlepů v ní pozorný čtenář nalezne. Například JUDr. Božena Pátková, švagrová popraveného ministra Vladimíra Clementise, nebyla sociální demokratka, ale členka Československé strany (národně) socialistické (s. 35). Čtenář snadno uhádne, že režisér filmu Vlasy se jmenuje Miloš Forman, nikoli Froman (s. 100). Kniha je vybavena stručným přehledem použité literatury a odkazovým aparátem, z něhož čtenář zjistí i probádané archivní fondy. Oživuje ji kvalitní obrazová příloha, která mohla být jistě obsáhlejší – do knihy nebyla např. zařazena ani fotografie, zmíněná v textu (s. 41–42), z křtin Pecháčkova syna Pavla Františka z jara 1968, na níž je zachycen nejen kněz Jiří Reinsberg, který

měl vliv na zvnitřnění Pecháčkovy víry, ale i tehdejší laik Tomáš Halík. Lze litovat, že nakladatel knihu nevybavil jmenným rejstříkem. Nelze ovšem pochybovat, že kniha si najde své čtenáře, především mezi zájemci o moderní dějiny, historii československého exilu a dějiny médií.

Jiří Křesťan

Tomek, Prokop: Nejlepší propaganda je pravda. Pavel Pecháček v Československém rozhlase, v Hlasu Ameriky a ve Svobodné Evropě, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2014, 254 s.

HISTORICKÝ ŠERM JAKO UMĚNÍ A VĚDA

Blanka Karlsson je již řadu let nepřehlédnutelnou postavou české komunity v zahraničí a mezinárodního vědeckého bádání. I když sama sebe charakterizuje především jako „historičku, komenioložku, filoložku a bohemistku“ (s. 237 recenzované práce), její záběr a především její veřejné působení jsou mnohem širší. Není jen vědeckou pracovnící, která se věnuje řadě témat (dějiny pedagogiky, třicetiletá válka a osobnost Jana Amose Komenského, česko-švédské vztahy, dějiny hudby ad.) a jejíž bibliografie vykazuje za období 1989–2014 úctyhodných 73 položek,¹ ale i velmi aktivním člověkem výrazně a mnohovrstevně se projevujícím ve veřejném prostoru (výsledkem jedné z těchto aktivit je právě představovaná kniha).

Blanka Karlsson, roz. Popelková, ukončila v roce 1981 studium na Filozofické fakultě UK v Praze obhajobou diplomové práce „Válečná propaganda a reálná politika v přípravě švédského zásahu do třicetileté války“ vzniklé v diplomovém semináři Miroslava Hrocha. Již téma práce předznamenovalo jeden z budoucích badatelských směrů autorky. V roce 1984 se odstěhovala společně s manželem (švédským diplomatem a podnikatelem Stellanem Karlssonem) po ukončení jeho pražské mise do švédského Norrköpingu. Od konce 80. let 20. století pak začala systematicky sledovat české kulturní stopy ve Švédsku a výsledky svého bádání jako „spojka mezi dvěma kulturami“ zpřístupňovat odborné i širší veřejnosti, jak v České republice, tak ve Švédsku.

Významným impulsem v počátcích tohoto výzkumu Blanky Karlsson byla tzv. finspongská knihovna patřící kdysi významnému holandsko-švédskému obchodníkovi a kulturnímu mecenáši (mj. podporovateli Jana Amose Komenského) Ludwigu de Geerovi (1587–1652). Právě tato knihovna deponovaná dnes v městské knihovně v Norrköpingu přivedla Blanku Karlsson k osobnosti Jana Amose Komenského a jeho švédskému pobytu. Řada studií, článků a konferenčních vystoupení k tomuto tématu² byla v roce 2000 korunována edicí

¹ Viz Bibliografie PhDr. Karlsson Blanka, roz. Popelková. Genealogické a heraldické informace 7 (22), 2002, s. 90–93; pravidelně aktualizovaná bibliografie je uložena v osobním fondu Blanky Karlsson v Národním archivu, viz NA, Karlsson Blanka, PhDr., Ph.D. (EL NAD 1371).

² Viz např. Karlsson, Blanka: Finspongští De Geerové a Komenský. Theologická revue 5, 1995, s. 70–72; táž: Nález rukopisu Europae lumina a komanian v Norrköpingu. In: Světová literárněvědná bohemistika. Historie a současný stav. Praha 1996, s. 550–560; táž: Die Finsponger Sammlungen in Norrköping. In: Comenius als Theologe. Beiträge zur internationalen wissenschaftlichen Konferenz. Prag 1998, s. 244–261; táž: Finspongský rukopis a skoklosterská komaniana ve Švédsku. In: De re humanarum emendatione consuetudo catholica a odkaz Jana Amosa Komenského pre tretie tisícročie. Zborník materiálův z medzinárodnej konferencie. Bratislava 2001, s. 93–107; táž: Rod Luise De Geera staršího, švédského přítele Jana Amose Komenského. Genealogické a heraldické informace 7 (22), 2002, s. 73–76;

jednoho z rukopisů finspogské knihovny obsahujícího předmluvu ke Komenského dílu *Obecná porada o nápravě věcí lidských* (*De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*), který Blanka Karlsson identifikovala jako Komenského autograf.³ Svě postavení v mezinárodní komeniologii pak zdůraznila ještě vydáním monografie o vnímání Komenského díla ve Švédsku vycházející z autorčiny disertační práce obhájené na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.⁴ V této práci spojila autorka svůj zájem o osobnost a dílo Komenského i o dějiny pedagogiky. Je důležité v této souvislosti poznamenat, že řadu Komenského názorů na výchovu a vzdělávání (zejména na dvojazyčnou výchovu) aplikovala i ve své vlastní rodině.

Zájem o osobnost Komenského a období třicetileté války vedly postupně Blanku Karlsson i ke sledování obecnějších otázek švédské válečné kořisti.⁵ Postupně však svůj tematický rejstřík rozšiřovala na další osobnosti českého původu významně spojené se Švédskem.⁶ Věnovala se tak například osobnosti hudebního skladatele Bedřicha Smetany a jeho švédskému pobytu⁷ nebo historika a archiváře Emila Schiecheho, který stál u zrodu pomocných věd historických jako univerzitního oboru ve Švédsku.⁸

Svědectvím o aktivitách Blanky Karlsson je i její rozsáhlý archiv, který od roku 1999 ukládá do Národního archivu.⁹ Její osobní fond obsahuje především životopisný materiál, korespondenci, vlastní rukopisy a přípravnou dokumentaci k nim, ohlasy vědeckých publikací, doklady o vystoupení na vědeckých konferencích, ale i doklady o její veřejné činnosti. Ta zahrnuje kromě jiného i dokumentaci šermířských vystoupení Blanky Karlsson (umělecké jméno Blanka

³ Karlsson, Blanka: Finspogský rukopis Jana Amose Komenského. Dosud neznámý rukopis Komenského předmluvy *Europae lumina* a *Dedikace třem královstvím* nalezený ve švédském Norrköpingu. Brno 2000.

⁴ Karlsson, Blanka: *Komenský a jeho dílo ve Švédsku 1630–2000*. Norrköping 2005 (též švédská a německá verze).

⁵ Zde např. Karlsson, Blanka: *Komenský a válečná kořist na švédském zámku Skokloster*. *Theologická revue* 7, 1998, s. 27–32, 91–95; též: *Bohemika a válečná kořist v některých knihovnách a zámcích ve Švédsku*. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Praha 2000, s. 259–271.

⁶ Karlsson, Blanka: *Po stopách známých i neznámých Čechů ve švédských archívech*. *ČAS v roce 2002*. *Ročenka České archivní společnosti*, s. 74–80; též: *Komenský, Hodin, Vaněk a neznámé dokumenty ve stockholmských archívech*. *Bulletin Unie Comenius* 12, 2000, s. 45–50.

⁷ Karlsson, Blanka: *Po stopách Bedřicha Smetany ve švédských archívech*. *ČAS v roce 2005*. *Ročenka České archivní společnosti*, s. 79–109; *ČAS v roce 2007*. *Ročenka České archivní společnosti*, s. 81–117.

⁸ Karlsson, Blanka: *Historik Emil Schieche ve Švédsku*. In: *Přemysl Pitter. Život – dílo – doba*. Praha 1996, s. 133–146; též: *Historik Emil Schieche ve Švédsku*. In: *Archiváři ve XX. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ve dnech 18.–19. září 2001 v Jindřichově Hradci. Jindřichův Hradec 2002, s. 25–36; též: *Docent PhDr. Emil Schieche ve vzpomínkách pamětníků ve Švédsku*. *Paginae historiae* 22/2, 2014, s. 153–169.

⁹ Ke dni 1. 6. 2015 má tento archiv rozsah 50 kartonů. Část osobního archivu Blanky Karlsson je uložena též v Městském archivu v Norrköpingu (Blanka Karlssons Personarkiv).

Pragensis) a jejího mladšího syna Richarda (pseudonym Richard z Norrköpingu) v letech 1996–2004, kdy realizovali celkem dvacet šermířských vystoupení ve Švédsku i České republice ve vlastní choreografii.¹⁰ Zájem o šerm se u Blanky Karlsson ostatně datuje již od konce 60. let 20. století, kdy v letech 1968–1969 jako studentka pražské DAMU navštěvovala kurzy sportovního šermu. Tuto zálibu oživila po letech ve Švédsku a po absolvování stockholmské mušketýrské akademie se začala šermu věnovat nejen aktivně, ale i jako badatelskému tématu, jehož výsledkem je předkládaná publikace.

Recenzovaná kniha shrnuje výsledky bádání Blanky Karlsson o historickém šermu, které realizovala od 90. let minulého století. V úvodu práce autorka analyzuje pojem šerm a zaobírá se šermířskou literaturou, přičemž důraz klade na literaturu věnovanou historickému šermu. Šerm nevidí pouze jako promyšlenou soustavu či „řetěz strukturních technických pohybů“ (s. 24 recenzované práce), ale i jako jistý „dialog mezi člověkem a společností“ (s. 28) a především jako kulturní fenomén. Hájí výzkum šermu jako umění a vědy, jak se ostatně uplatňoval již od renesance. Blanka Karlsson podává krátký přehled dějin šermu, odvíjející se od samého počátku dějin člověka. První zprávy o šermu pocházejí již ze staré Indie a Egypta. Výklad dějin šermu autorka podává velmi čtivým a přístupným způsobem, symbolicky čtenáře provádí jednotlivými „sály“ fiktivního muzea šermu.

Faktograficky nejcennější část a vlastní jádro knihy představují kapitoly, které zevrubně analyzují jednotlivé prameny k dějinám šermu, jak se s nimi Blanka Karlsson obeznámila během svých výzkumných misí. Autorka si všímá jednotlivých knih v již zmíněných finsponžských sbírkách v městské knihovně v Norrköpingu, uvádí nás do knihovny na zámku Skokloster a konečně také do knihovny muzea Livrustkammaren, sídlícího v Stockholmském královském zámku. Zvláště upozorňuje na knihy a rukopisy uložené ve sbírce Emila Ficka, uložené v této knihovně. Jestliže posledně zmíněné kapitoly informují primárně o šermu švédském, následující kapitola přibližuje šerm český, respektive jednotlivé osobnosti a mistry šermu a jejich kontakty se Švédskem. Od švédských reflexí doby lucemburské a husitské až k novodobým ohlasům sokolské ideje a třeba k osobnímu kontaktu Emila Ficka s všestranným organizátorem českého sportu Josefem Rösslerem-Ořovským – to je cesta, kterou autorka kráčí v uvedené kapitole. Ta je ukončena zmínkou o účasti početné výpravy českých šermířů na olympiádě ve Stockholmu v roce 1912, jež byla dokumentována Fickem dochovanými fotografiemi.

Autorka uzavírá knihu přílohami, které budou jistě atraktivní pro vyznavače historického šermu. Jde o její „šermířské paměti“, zaznamenávající formou

---

¹⁰ Za nejdůležitější považuje Blanka Karlsson svá vystoupení na zámku Skokloster v letech 2000 a 2004 a dále na festivalu Jičín – město pohádky v roce 2000.

autentických vzpomínkových záznamů šermířské aktivity Blanky Pragensis a jejího syna Richarda z Norrköpingu v letech 1995–2004, přehled její výtvarné práce, inspirované historickým šermem (doplněný vzápětí kompletním katalogem výtvarné práce z let 1998–2013) a nakonec úvahou nad některými neologismy, jež autorka uvádí a prosazuje v souvislosti s výzkumem dějin šermu jako umění a vědy. Lze přivítat, že kniha je vybavena seznamem použitých zkratk, obsažným soupisem pramenů a literatury, seznamem obrazových příloh (bohatá obrazová dokumentace představuje zvláštní přidanou hodnotu knihy), jmenovým rejstříkem a v neposlední řadě bibliografií díla Blanky Karlsson po roce 1989. Kniha vyšla paralelně ve švédštině,¹¹ to jest v jazyce originálu, v němž byla původně napsána. Překlad pořídila sama autorka. Téma historického šermu je tématem atraktivním,¹² otevírajícím četné interpretační roviny, nelze tedy pochybovat o tom, že kniha Blanky Karlsson si mezi zájemci o historii čtenáře najde. Je třeba znovu zdůraznit její význam pro česko-švédské vztahy.

Jiří Křestan – Jan Kahuda

Karlsson, Blanka: Historický šerm jako umění a věda, Blanka Pragensis Förlag. Norrköping 2014, 251 s. (Edice Vydavatelství Blanka Pragensis Förlag, sv. 3)

¹¹ Karlsson, Blanka: Historisk fäktning som konst och vetenskap. Norrköping, Blanka Pragensis Förlag 2014. 248 s. (Blanka Pragensis Förlag; no. 3).

¹² Srv. prakticky souběžně publikovanou knihu Krupka, Jaroslav: Český historický šerm. Ze suterénu až na hladiny oceánů. Brno 2014. Z nedávno vydané populárněvědné literatury srv. alespoň: Dolínek, Vladimír: Kniha o soubojích. Praha 2009; Vincenc, Jiří: Stručná historie šermu. 2., dopl. a opr. vyd. Praha 2002; Šindelář, Vladimír: Šermíři, rváči, duelanti. Encyklopedie evropského šermu. Praha 1994; týž: Velká kniha o soubojích a duelantech. Dávné i nedávné aféry cti. Praha 2004.

Z NOVÉ SLOVINSKÉ ARCHIVNÍ LITERATURY

Ambiciózní slovinské archivnictví je známé nejen vyspělostí v oblasti metodické, technické nebo vzdělávací,¹ slovinské archivy a slovinští archiváři připravují rovněž řadu kvalitních publikací, které mohou být i u nás. V následujícím textu představujeme některé z posledních výstupů.²

Kraňská zemská privilegia z let 1338–1736

Jedná se o katalog výstavy pořádané v Arhivu republike Slovenije (Slovinský národní archiv) v Lublani. Uvedené listiny byly vybrány z kolekce více než 6000 listin, které tento archiv vlastní. Zároveň byly osloveny se žádostí o zápujčku i mnohé další instituce – archivy a muzea ve Slovinsku a v Rakousku. Výsledkem této spolupráce byla uvedená výstava a tento katalog.

Pro české historiky a archiváře jsou zde např. zajímavé listiny z období vrcholného středověku a vlády lucemburské dynastie. Jistě svůj význam pro naši historii mají i listiny z doby vlády Jiřího z Poděbrad, Jagellonců i z dlouhého období vlády dynastie Habsburků (1526–1918). V katalogu je podrobně popsán územní a správní vývoj Kraňska spolu s historií oblasti doplněný několika mapkami.

Autorem kapitoly o Kraňsku a jeho zemských privilegiích (s. 9–34), kapitoly o vybraných kraňských listinách z let 1338–1735 je Andrej Nared (s. 34–68). Ten je konečně i autorem kapitoly o kraňských šlechtických privilegiích (1338) a šlechtických privilegiích ve slovinské marce a v Metlice (s. 69–78). Jure Volčjak je pak autorem vlastního katalogu výstavy kraňských zemských privilegií (s. 80–159). Pro českého čtenáře může být např. zajímavé privilegium císaře Rudolfa Habsburského o dědičnosti majetků štyrské a kraňské šlechty z roku 1277 (s. 48), či potvrzení privilegií pro Kraňsko, slovinskou marku a Metliku z roku 1593 od císaře Rudolfa II. Habsburského (s. 58). Kniha obsahuje i německé a anglické resumé. Zajímavé je rovněž potvrzení listiny rakouského císaře Leopolda I. z roku 1660 římským císařem a rakouským arcivévodou Karlem VI. na žádost zemských stavů Kraňska, slovinské marky, Istrie a Krasu.

---

¹ Srovnej např. Halata, Martin: Archivy Slovinské republiky. Archivní časopis 47, 1997, s. 9–18; Wanner, Michal: Evidence archiválií a komputarizace archivnictví ve Slovinsku. Archivní časopis 46, 1996, s. 163–166.

² Tato zpráva je jedním z výsledků mé služební cesty do Slovinska, cestovní zpráva viz <http://www.nacr.cz/Z-Files/sc/2014/sc-2014-36.pdf> [16. 2. 2015].

Lublanští soudci a starostové 1269–1820

Jedná se o obsáhlou čtyřdílnou publikaci mapující činnosti lublaňských soudců a starostů z let 1269–1820. Knihu připravili Ema Umek, Janez Kos, Božo Otoperec, Barbara Žabota, Damjan Hančič, Sonja Anžič-Kempera další spolupracovníci. K vydání knihy přistoupil Historický (městský) archiv v Lublani při příležitosti oslav sta let od jeho založení. Základem publikace byly rozsáhlé materiály dřívějšího městského archiváře Vladislava Fabjančiče připravené ve studii Ljubljanski sodniki in župani 1269–1820. Druhá jeho neméně zajímavá studie se nazývá Knjiga ljubljanskih hiš (popis lublaňských domů).

Fabjančič v tomto archivu působil v období od ledna 1923 až do 17. června 1950. Zpracoval tady rozsáhlé dílo vztahující se k činnosti lublaňských soudců a starostů v uvedeném období. Materiály, možná i pro svůj velký rozsah, nevyšly tiskem. Mnoho slovinských archivářů a historiků z jeho dosud nevydané práce ale čerpalo. Později bylo rozhodnuto, že uvedená studie týkající se činnosti lublaňských soudců a starostů tedy bude publikována. Toto monumentální dílo se podařilo vydat až uvedenému lublaňskému archivu v letech 1998–2014. Kniha obsahuje i rozsáhlý poznámkový aparát převzatý z rukopisu Fabjančičovy práce. Příprava uvedeného aparátu k vydání stála editory a mnoho jejich spolupracovníků veliké úsilí.

Kniha představuje významný pramen ke slovinským dějinám. Zároveň je významná jako pramen i pro české historiky a archiváře. Začíná už roku 1269. Pokrývá tedy celé období vlády českého krále Přemysla Otakara II. v Kraňsku a dalších zemích obývaných Slovinci v letech 1269–1276. Oslovit může rovněž badatele zabývající se dějinami rakousko-uherské monarchie, případně českým národním obrozením, neboť je dovedena až do roku 1820.

Svetozar Borojevič: Med slavo in ponižanjem

Jedná se o publikaci přibližující život a činy známého rakouského maršála Svetozara Borojeviče de Bojna (1856–1920). Obsáhlá monografie z pera slovinského historika popisuje mládí vojevůdce pocházejícího z chorvatsko-srbské důstojnické rodiny z chorvatské Vojenské hranice. Borojevič byl pravoslavného vyznání. V knize se dozvídáme se o jeho studiu na válečné škole ve Vídni (1882–1884) a na Tereziánské vojenské akademii ve Vídeňském Novém Městě (1884–1891).

V knize je podán podrobný popis jeho působení v rakousko-uherské armádě do první světové války i rozbor obsazení a fungování velitelského sboru rakousko-uherské armády. Svetozar Borojevič byl postupně povýšen na majora generálního štábu. V roce 1892 byl mj. náčelníkem štábu 19. divize v Plzni. Jeho životní pouť se znovu protнула s českými zeměmi, když byl roku 1898 jmenován velitelem štábu 8. armádního sboru v Praze. Následovala ho ještě dlouhá služební

kariéra. Zúčastnil se mj. také okupace Bosny a Hercegoviny. V roce 1904 byl jmenován generálmajorem, 1908 podmaršálkem, 1916 generálplukovníkem. Ko- nečně po 1. únoru 1918 byl císařem Karlem I. povýšen na polního maršála.

V publikaci M. Simiče o maršálu Boroevičovi je podrobně popsán vývoj si- tuace na frontách první světové války. S. Boroevič se podílel na úspěšném od- ražení ruského útoku v Haliči (bitva u Komarowa 1915). Proslavil se ale přede- vším svým působením na italské frontě v letech 1915–1918. Na sočské frontě se mu podařilo přes značnou převahu Italů jak v počtu vojáků, tak materiální, zastavit celkem jedenáct italských ofenzív. Cílem těchto ofenzív bylo především dobytí významného rakouského přístavu Terstu. Boroevič obdržel čestná ob- čanství různých měst, např. Lublaně 5. 8. 1915. Podílel se na přípravě následné protiofenzívy proti Italům. Maršálova hvězdná hodina nastala 24. října 1917, kdy zahájily rakouské oddíly spolu s podpůrnými německými jednotkami prů- lom na frontě v bitvě u Caporetta (Kafreit, Kobarid). V této bitvě se mj. také vy- znamenal mladý německý důstojník Erwin Rommel. Výsledkem bitvy byla těž- ká porážka italských armád (velitel generál L. Cadorna) a vržení fronty 160 km zpět na západ na linii řeky Piavy.

Novému italskému veliteli generálu A. Diazovi se podařilo frontu stabilizo- vat na Piavě díky výrazné pomoci západních spojenců. Rakušanům ani Něm- cům se nepodařilo rozvodněnou Piavu překročit. Německé podpůrné oddíly byly v roce 1918 přesunuty na západní frontu. Rakouský generální štáb pláno- val další velkou ofenzívu na Piavě v červnu 1918. Boroevič ofenzívu důrazně nedoporučoval. Rakousko-uherské jednotky byla špatně zásobované jak potra- vinami tak municí, byly ubytované v chatrčích z prken kolem rozvodněné ře- ky. Hrozily také různé epidemie a rozklad armády. Rakousko-uherská ofenzíva přes počáteční dílčí vítězství – vybudování předmostí na levém břehu řeky na- konec skončila neúspěchem.

Rakouské jednotky se postupně rozkládaly. V říjnu 1918 odešly z fronty uherské pluky. Italové zahájili s podporou západních spojenců svoji protiofen- zívu v noci z 23. na 24. 10. 1918. Bylo to přesně rok od katastrofy u Caporetta. Rakouské jednotky už nebyly schopny obrany na celém úseku fronty. Tak se postupně stahovaly do vnitrozemí. Přes to byly zajaty statisíce rakousko-uhers- kých vojáků. Příměří bylo uzavřeno dne 3. 11. 1918. Boroevič se stáhl se svými jednotkami do Korutan. V době revoluce ve Vídni v roce 1918 nabízel císaři Karlovi I. obsazení Vídně a potlačení revoluce. Císař to ale odmítl. Po první světové válce se Boroevič jako „Rakušák“ a představitel bývalého režimu stal nepopulární. Rakouská republika jeho služby odmítla. Stejně tak nové Králov- ství Srbů, Chorvatů a Slovinců nemělo zájem o jeho pomoc v boji proti italským územním požadavkům.

Zahořklý Boroevič tak zemřel v zapomnění v korutanském Klagenfurtu v ro- ce 1920. Bývalý císař Karel I. nechal jeho ostatky vyzvednout a na své náklady

pohřbít na Centrálním hřbitově ve Vídni. Pohřeb, kterého se zúčastnily i tisíce prostých vojáků, se stal zároveň velkou demonstrací stoupenců monarchie. V současné době se názory na Boroeviče např. ve Slovinsku do značné míry přehodnocují. Bylo vydáno několik nových publikací. Mezi nimi je i tato kniha. Šimičova publikace také obsahuje seznam vyznamenání udělených S. Boroevičovi, rozsáhlý poznámkový aparát, seznam literatury a jmenný rejstřík.

V roce 2012 bylo S. Boroevičovi vráceno čestné občanství města Lublaně (obdržel ho v roce 1915, odebráno mu bylo v roce 1919). Slavný maršál dosud čeká na svoje místo v dějinách.

Jan Krlín

Kranjski deželni privilegiji 1338–1736. Ljubljana 2008; Ljubljanski sodniki in župani 1269–1820. Ljubljana 1998–2014; Simčič, M.: Svetozar Boroevič. Med slavo in ponižanjem. Ljubljana 2011.

DVA DÍLY K VÝZNAMNÉ EDICI DIPLOMATICKÝCH DOKUMENTŮ RAKOUSKÉ PROVENIENCE

Zpřístupnění kdysi přísně tajných dokumentů diplomatické provenience širšímu okruhu zájemců hraje nezastupitelnou roli při poznání minulosti, a proto je součástí každé vyspělé národní historiografie. V Rakousku do roku 2009 vyšlo v nepravidelných intervalech celkem devět svazků ediční řady „Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938“ (ADÖ) pod vedením renomovaného vídeňského historika, odborníka na moderní dějiny střední a jihovýchodní Evropy Arnolda Suppana. Nedostatek finančních prostředků odsunul publikaci navazujících dílů o pět let.

Sedmnáct měsíců mezi únorem 1933 a srpnem 1934, o nichž pojednává devátý svazek ADÖ, patří mezi nejdynamičtější období rakouských soudobých dějin. Ve vnitřní politice došlo k přechodu země od liberální parlamentní demokracie k autoritativně konzervativnímu režimu. V oblasti mezinárodní politiky čelilo Rakousko razantnímu nástupu nacistického Německa a fašistické Itálie.

Ve srovnání s ostatními již vydanými díly uvozuje recenzovanou monografii krátká analytická studie člena Institutu pro výzkum raného novověku a soudobých dějin Rakouské Akademie věd Waltera Rauschera věnovaná proměnám vnitřní struktury alpské republiky. Jeden z hlavních editorů ediční řady nejprve upozorňuje na dlouhodobé sepjetí nejsilnější vládní křesťansko-sociální strany s antidemokratickými myšlenkami vycházejícími z křesťansko-sociální nauky, papežských encyklik a filozofie rakouského myslitele Othmara Spanna. Následně neopomíná zdůraznit soudobou konfliktní atmosféru první republiky vyjádřenou kromě jiného také vznikem stranických polovojenských organizací. V neposlední řadě připomíná hospodářské a sociální problémy Rakouska způsobené negativními důsledky Velké hospodářské krize. V březnu 1933 spolková vláda využila formálního nedostatku rakouského parlamentarismu a přijala tezi o Národní radě, která se „sama vyřadila“. V dalším období systematicky omezovala politický pluralismus a zaváděla autoritativní prvky. Absence konstruktivního dialogu napříč politickým spektrem vedla v únoru 1934 k občanské válce.

Po krátkém zamyšlení nad vnitřním vývojem alpského státu následuje analýza rakouské zahraniční politiky v letech 1933–1934 opět z pera editora devátého svazku Waltera Rauschera. Primárním cílem kancléře Engelberta

Dollfusse bylo zajištění samostatnosti a nezávislosti Rakouska. Ze soupeření velmocí ve střední Evropě zamýšlel kancléř vytěžít pro alpský stát maximum výhod. Rovnovážné postavení Rakouska mezi mocnostmi narušilo úsilí nacistického Německa. Říšský kancléř Adolf Hitler chtěl provést anšlus za každou cenu a všemi prostředky. Od jara 1933 záměrně stupňoval tlak na Rakousko. Agresivní politika Třetí říše vehnala Dollfusse do náruče fašistické Itálie. Pokusy internacionalizovat rakouskou otázku prostřednictvím společné akce velmocí nebo pomocí Společnosti národů ztroskotaly.

Protože vztahy s Německem zůstaly během sledovaného období napjaté, připisoval Dollfuss zvláštní význam užší spolupráci s Itálií a Maďarskem, což v březnu 1934 dokumentovalo podepsání tzv. Římských protokolů. Ani toto seskupení nedokázalo čelit zvýšenému německému tlaku do střední Evropy. V červenci 1934 se pokusili rakouští nacisté podporovaní Hitlerem násilně uchopit moc. Diletantsky naplánovaný puč, v jehož průběhu přišel Dollfuss o život, poškodil pověst Německa v zahraničí a naplno odhalil zločinnou podstatu nacismu.

Devátý svazek ADÖ zpřístupňuje celkem 188 chronologicky řazených editovaných dokumentů od 24. února 1933 do 6. srpna 1934. Převážná část materiálů je v péči Archivu Republiky (Archiv der Republik) a pochází z fondu Nový politický archiv (Neues Politisches Archiv), doplněná vybranými materiály z Všeobecného Správního archivu (Allgemeines Verwaltungsarchiv), především pak z osobní pozůstalosti významného rakouského diplomata Theodora Hornbostela. Oba zmíněné archivy organizačně patří pod Rakouský státní archiv (Österreichisches Staatsarchiv).

Desátý díl edice ADÖ je věnován prvním dvěma letům vlády spolkového kancléře Kurta Schuschnigga. Jeden z hlavních editorů svazku, člen Institutu pro výzkum raného novověku a soudobých dějin Rakouské Akademie věd Klaus Koch sleduje v edičním úvodě vývoj rakouské zahraniční politiky v letech 1934–1936 z hlediska třech zásadních konceptů.

Nejprve přibližuje užší spolupráci Rakouska s Itálií a Maďarskem narážející na rozdílné zájmy jednotlivých států. Alpská republika nechtěla otevřeně podpořit maďarské revizionistické požadavky, naopak Rakousko nepředstavovalo dostatečný trh pro odběr maďarských zemědělských produktů. Zásadní změnu do rakousko-italských vztahů (i mezinárodní politiky) přinesla italská expanze do Habeše v říjnu 1935; oslabil zájem Říma o dění ve střední Evropě a napomohla sblížení Itálie s Německem.

Druhý koncept rakouské zahraniční politiky, pokus internacionalizovat konflikt s Německem, výrazně limitovala faktická nemohoucnost Společnosti národů. Diskuse kolem tzv. Dunajského paktu nepřinesla pro Rakousko požadované garance hranic ani závazek nevměšování do vnitro rakouských záležitostí ze strany Německa.

Třetí klíčová linie rakouské diplomacie spočívala ve vztazích s Německem. Po neúspěšném nacistickém převratu v červenci 1934 vsadila Třetí říše na evoluční cestu Rakouska k anšlusu, bilaterální vztahy obou zemí však zůstávaly napjaté. Teprve v červenci 1935 došlo k prvním vážným rozhovorům zmírňujících vzniklé nedorozumění. Podstatná proměna italské politiky na přelomu let 1935/1936 i nedostatek konstruktivních mezinárodně schůdných alternativ přiměla Rakousko k podpisu tzv. červencové smlouvy s Německem. Signovaný dokument vyjadřoval nedůvěru alpského státu k myšlence kolektivní bezpečnosti a fakticky připravil cestu k pozdějšímu provedení anšlusu.

Desátý svazek zahrnuje celkem 184 editovaných dokumentů v časovém rozmezí od první Schuschniggovy návštěvy u Mussoliniho (10. srpen 1934) do prvních mezinárodních reakcí na podpis červencové smlouvy (24. červenec 1936).¹ Stejně jako v předchozím díle použili editoři převážně materiály z Archivu Republiky. Tato skutečnost může na první pohled vyvolat rozpaky, které ale rozhodně nejsou na místě. Jiná možnost, odkud čerpat znalosti o rakouské zahraniční politice na jih od českých hranic, neexistuje. Lze tedy vážně pochybovat, zda jsou vůbec takové materiály dochovávány. Povaha editovaných dokumentů je v obou svazcích identická. Jedná se o interní úřední poznámky, zápisy z rozhovorů, vyslanecké zprávy, instrukce ministra zahraničí, soukromou korespondenci, telegramy a cirkulární telegramy.

Oba díly doplňuje pečlivě zpracovaný místní, osobní a věcný rejstřík a registr prezidentů (králů), premiérů a ministrů zahraničí všech států, jejichž představitelé jsou alespoň jednou v knize zmíněni. Nakladatelství Rakouské Akademie věd patří dlouhodobě mezi nejlepší rakouská vydavatelství, a proto vysoká úroveň formální stránky monografií nepřekvapí.

Devátému a desátému svazku řady ADÖ není prakticky co vytknout, snad jen skutečnost, že jednotlivé dokumenty by mohly být více editory komentovány a doplněny odkazy na další relevantní odbornou literaturu případně zahraniční edice dokumentů. Ani tato drobná připomínka ale nemůže devalvovat jejich nepochybnitelnou dokumentační hodnotu. Kdo se chce seriózně zabývat rakouskou zahraniční politikou, případně mezinárodními vztahy v kontextu vývoje středoevropského regionu nemůže recenzované práce jednoduše opomenout; plně totiž odpovídají mezinárodním standardům podobně zaměřených edic.

Miroslav Šepták

Rauscher, Walter (Hrsg.): Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938, Band 9. Österreich im Banne des Faschismus. 24. Februar 1933 bis 6. August 1934. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien

---

¹ Červencovou smlouvu (Juliabkommen) podepsalo Německo a Rakousko 11. července 1936.

2014, 490 s. (= *Fontes rerum Austriacarum, II. Abteilung, Diplomataria et Acta, Bd. 95*); Koch, Klaus – Vyslonzil, Elisabeth (Hrsg.): *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938, Band 10. Zwischen Mussolini und Hitler, 10. August 1934 bis 24. Juli 1936. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien 2014, 459 s. (= *Fontes rerum Austriacarum. II. Abteilung, Diplomataria et Acta, Bd. 96*).*

TEMATICKY ROZMANITÁ KOLEKTIVNÍ MONOGRAFIE K MEZIVÁLEČNÝM DĚJINÁM RAKOUSKA

Vnitropolitické události v zemi pod Alpami v období let 1933 až 1938 dodnes patří mezi nejkontroverznější témata rakouských moderních dějin. Pro levicově orientovanou část veřejnosti a odborníků představuje jedno z nejčernějších období vůbec. Dělnictvo a levicová inteligence podle jejich názoru hrdinně vzdorovala pokusům o nastolení diktatury, aby následně podlehla přesile. Pro část konzervativních historiků jsou kontroverzní události pokusem o nastolení funkčního modelu vládnutí v době ekonomické recese i nutným krokem v boji proti agresivnímu německému nacismu. Editoři recenzované kolektivní monografie záměrně zvolili název personifikovaný tehdejšími spolkovými kancléři Engelbertem Dolfussem a Kurtem Schuschniggem ve snaze eliminovat negativní politicky a emočně podbarvené reminiscence.

Kniha „Das Dollfuß/Schuschnigg Regime 1933–1938“ je hlavním edičním výstupem z mezinárodní konference „Österreich 1933–1938“, která proběhla na půdě vídeňské univerzity v roce 2011. Zahrnuje celkem 28 studií rozdělených do sedmi tematických bloků. Mnohdy v kolektivní monografii z vědeckého setkání najdeme příspěvky, u nichž čtenář může najít dojmu „absolutního propadáku“ či publikace pouze na základě minulých zásluh nebo kdysi dosažené vědecké hodnosti. Recenzovaná monografie mezi takové rozhodně nepatří, neboť všechny články snesou přísná vědecká kritéria. Cenná je skutečnost, že se neomezují pouze na přehledy dosavadní badání či případové studie, ale také naznačují možné perspektivy dalšího výzkumu.

Pokračovat výčtem jednotlivých příspěvků považuji za neúčelné, chtěl bych proto spíše upozornit na jednotlivé zajímavé analýzy. První tematická část pojednává o dějinách stran. Vedle sociální demokracie, komunistů, legitimistů a NSDAP zde najdeme příspěvek Christiana Klösche o Velkoněmecké lidové straně a Landbundu. Právě snahy zástupců tzv. třetího (nacionálně-liberálního) tábora o vytvoření alternativního politického proudu vůči autoritativnímu režimu zůstávají často opomenuty.

Katolickému milieu, hlavní opoře vlády, jsou věnovány hned tři studie druhé části. Pronikavá analýza Kathariny Ebnerové přibližuje rozmanité spektrum názorů představitelů politického katolicismu na stěžejní události vybraného období, jejich činnost v oblasti spolkového života, tisku

a publicistiky jakožto i proměny katolického tábora během Schuschniggovy éry.

Na hospodářskou a zájmovou politiku v letech 1933–1938 poukazuje třetí část. Stefan Eminger si všímá vztahu obchodních komor a autoritativního režimu. Neomezuje se na pouhý výčet základních faktů, ale upozorňuje na „bílá místa“ dosavadního výzkumu například obchodní komory a jejich kritika parlamentní demokracie, pokusy ovlivňovat zahraniční politiku a obchodní strategii Rakouska nebo jejich vztah k nacismu.

Sociokulturní aspekty a vzdělání přibližuje čtvrtá část. Gabriella Hauchová analyzuje sebereprojekci režimu z hlediska tzv. gender studies. Dokládá, že režim zcela ignoroval specificky ženské požadavky a sloužil takřka výhradně jen mužům.

Pátou část monografie věnovanou právním a správním dějinám považují za nejzdařilejší. Studie archivárek z Rakouského státního archivu Getrudy Enderle-Burcelové a Alexandry Neugebauerové-Czettlové poukazuje na značný badatelský potenciál zkoumání Rakouska v autoritativní éře. Rakouský Státní archiv nabízí celou řadu (ne)znamých fondů. Jedná se například o 120 schůzí Hospodářské ministerské komise (Wirtschaftliches Ministerkomitee), která zasedala od listopadu 1931 do září 1937. Kritické zhodnocení cca 1500 stranového materiálu může vnést nový pohled do obchodně-politické strategie spolkové vlády a pomoci zodpovědět otázku, zda kabinet sledoval dlouhodobou koncepci či spíše reagoval na aktuální vývoj situace. Pro zkoumání vnitřní politiky má nemalý význam fond Vlastenecká fronta. Jde o dokumenty v roce 1934 jediné povolené strany v Rakousku, po druhé světové válce „vypůjčené“ Sovětským svazem a navrácené alpské republice teprve před pár lety. Novou interpretaci dějin spolkového vojska by mohlo přinést zohlednění přibližně 5000 neuspořádaných fasciklů k frontové milici.

Šestou část věnovanou vojenským dějinám tvoří jediný příspěvek od Floriana Wenningera. Mladý rakouský historik sumarizuje přehled bádání o rakouském spolkovém vojsku i polovojenských stranických organizací (např. Heimwehr, Republikanischer Schutzbund a Frontkämpfervereinigung).

Drobný nedostatek monografie spatřuji v skromném prostoru věnovanému zahraniční politice Rakouska; sedmá část zahrnuje pouhé dva příspěvky. Důležitá zamyšlení například nad tématem Rakousko a Francie případně Velká Británie nebo politika alpské republiky ve Společnosti národů zůstávají tématy pro budoucí zamyšlení. Dieter Anton Binder by v budoucnu více zaměřil pozornost na vztah diplomacie a ekonomiky, diplomacie a vojenství nebo poměru Rakouska k Malé dohodě. Helmut Wohnout ukazuje, jak draze Rakousko zaplatilo za italskou podporu na mezinárodní scéně. Těsná spolupráce s Římem omezila manévrovací prostor Vídně a Mussoliniho nátlak na Dollfusse akceleroval autoritativní proměny vnitřní mocenské struktury.

Vydání kolektivní monografie se ujalo prestižní nakladatelství Böhlau. Tvrdá laminátová vazba a dobře čitelná sazba jen podtrhují vysokou formální úroveň recenzované práce. Seznam použitých pramenů a literatury i užitečných internetových odkazů lze nalézt na konci každé studie, naproti tomu jmenný a věcný rejstřík absentuje.

Kolektivní monografie „Das Dollfuß/Schuschnigg Regime 1933–1938“ představuje významný příspěvek k jednomu z nejdynamičtějších období rakouských dějin. Její tematická šíře vyvolává respekt a zároveň poskytuje inspiraci, jak uspořádat zajímavou mezinárodní konferenci a provést kvalitní ediční práci písemných příspěvků z vědeckého setkání. Zároveň poskytuje zřetelný důkaz, že seriózní výzkum rakouských dějin meziválečného období zůstává jedním z hlavních úkolů několika dalších generací badatelů.

Miroslav Šepták

Dreidemy, Lucile – Wenninger, Florian (Hrsg.): Das Dollfuß/Schuschnigg-Regime 1933–1938. Vermessung eines Forschungsfeldes. Böhlau Verlag, Wien 2013, 638 s.

REPREZENTATIVNÍ PUBLIKACE K MINULOSTI RAKOUSKÉ SPOLKOVÉ ZEMĚ BURGENLAND

Geografická poloha předurčovala rakouskou spolkovou zemi Burgenland k tomu, aby se stala pomyslným jevištěm, na němž se odehrávaly dramatické kapitoly „krátkého“ 20. století. Především během studené války představovala pro mnohé maďarské a československé občany „okno“ z komunistické nesvobody na demokratický Západ.

Recenzovaná kolektivní monografie je edičním výstupem z mezinárodní konference „Burgenland als internationale Grenzregion“, která proběhla u příležitosti 90. výročí vzniku nejvýchodnější rakouské spolkové země. Předmluvu ke knize obstarali úřadující burgenlandský zemský hejtman Hans Niessl, jeho tehdejší zástupce Franz Steindl a ředitel nakladatelství Neue Welt Verlag Birol Kilic.

Samotnou vědeckou část tvoří celkem devět příspěvků. Prvních šest chronologicky pokrývá období 1918–1989. Richard Lein si všímá konstituční proces nejvýchodnější rakouské spolkové země od poválečných mírových jednání přes vojenské střety mezi Rakouskem a Maďarskem až do posledního zasedání hraniční komise v srpnu 1924. Klaus Koch pojednává o burgenlandské otázce jakožto problémů vzájemných rakousko-maďarských vztahů s důrazem na první poválečnou dekádu. Je přitom škoda, že větší pozornost nevěnoval 30. létům, kdy docházelo k intenzifikaci spolupráce mezi bývalými centry habsburské monarchie. Vídeň se přitom zdráhala otevřeně podpořit maďarské revizionistické požadavky, neboť se obávala maďarského požadavku navrácení Burgenlandu. Karlo Ruzičic-Kessler analyzuje historii regionu v pohnuté době druhé světové války. Bettina Kesslerová přibližuje prakticky neznámou kapitolu demontáže železné opony na společné rakousko-maďarské hranici v roce 1956.

Cenný příspěvek představuje článek Davida Schrifflla o vývoji rakousko-slovenské relace s přihlédnutím na hraniční vztahy v letech 1945–1968. V dosavadním historickém bádání totiž drtivě převažuje „československý“, tj. český pohled na problematiku. Nahlížení na historické události prizmatem „slovenské“ optiky pak přineslo zajímavé závěry (například ani pokusy „utěšnit“ hraniční pásmo v úseku Kittsee-Pama-Deutsch Jahrndorf ze strany lidově-demokratického Československa zcela nepřehlušily poměrně cíle přeshraniční styky).

Maximillian Graf v pronikavé sondě nejprve podává nástin rakousko-maďarských a rakouskou-východoněmeckých vztahů po roce 1945, poté směřuje výklad k letům 1988/1989. Využití burgenlandských novin umožňuje zdařile naznačit reflexi překotných událostí místními obyvateli. V reakci na možnost

svobodně po dlouhé době vycestovat do zahraničí zaplavili Maďari počínaje rokem 1988 Rakousko (známý vídeňský bulvár Mariahilferstrasse přejmenovali místní obyvatelé poněkud ironicky na Magyarhilferstrasse). Další liberalizace maďarského komunistického režimu přinesla postupné odstraňování železné opony i úplné otevření hranic v listopadu 1989. Svobodné cestování využily tehdy také statisíce východních Němců. Obyvatelé Burgenlandu ukázali stejně jako v roce 1956 velkou míru solidarity a lidské sounáležitosti.

Důležitou součástí zemské burgenlandské identity je fenomén vystěhovalectví. Zatímco Barbara Lassová reflektuje migraci do Spojených států amerických, kde dnes žije zhruba 100 000 lidí z burgenlandskými kořeny, Philipp Strobl zaměřuje svůj příspěvek na meziválečnou dobu. Závěrečné zamyšlení pochází z pera Davida Pruonta. Autor jej koncipoval jako shrnutí všech příspěvků a zároveň chtěl stručně nastínit perspektivy regionu v 21. století. Konstatuje, že k pozitivnímu vývoji spolkové země přispívá členství Rakouska v Evropské unii i rozšíření evropského společenství o země bývalého východního bloku. I když, jak závěrem dodává, vymazat hranice v kolektivní paměti lidí bez ohledu na národnost ještě nějakou dobu potrvá.

Monografie přirozeně nemohla pokrýt všechna důležitá témata. Právě hlubší analýza událostí po roce 1989 vytváří do budoucna značný badatelský potenciál. Jaké konkrétní dopady pro Burgenland mělo „východní rozšíření“ Evropské unie v roce 2004 nebo úplné uvolnění pracovního trhu o sedm let později? Měli pravdu rakouští populisté, kteří varovali před „zaplavením“ místního pracovního trhu občany z východní Evropy? Tematické osvěžení by mohlo přinést také zamyšlení nad proměnami zemské identity po roce 1918 nebo analýza výsledků zemských voleb s přihlédnutím na měnící se preference elektorátu.

Ke kvalitě monografie přispívá velmi reprezentativní formální stránka. Obálka knihy hned upoutá; na přední straně momentka z bouřlivých událostí roku 1956, na zadní straně legendární snímek rakouského ministra zahraničí Aloise Mocka a jeho kolegy Gyuly Horna při symbolickém stříhání drátů železné opony na společné hranici v červnu 1989. Laminátová vazba monografie je samozřejmostí, křídový papír neobvyklým nadstandardem. Spolu s vhodně zvoleným fontem písma umožňují snadné čtení poutavého textu. Knihu ještě doplňuje deset fotografií.

Publikace „Burgenland als internationale Grenzregion“ může sloužit jako zdařilý příklad, jak vhodným způsobem zasadit regionální dějiny do mezinárodního kontextu. Ke škodě českých čtenářů běžné knihovenské sítě je tento kvalitní ediční počín nedostupný.

Miroslav Šepták

Graf, Maximillian – Lass, Alexander – Kessler-Ruzicic, Karlo (Hrsg.): Das Burgenland als internationale Grenzregion im 20. und 21. Jahrhundert, Neue Welt Verlag, Wien 2012.

Seznam autorů

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Benešov
Mgr. Julia Delibaltová, Filozofická fakulta UK v Praze
PhDr. Eva Gregorovičová, Národní archiv
Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Filozofická fakulta UK v Praze
Mgr. David Hubený, Národní archiv
Roman Klimeš, Praha
Mgr. Pavel Koblasa, Národní archiv
PhDr. Stanislav Konečný, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV Košice
PhDr. Jan Krlín, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Jiří Křestán, CSc., Národní archiv
Mychajlo Markanyč, Státní archiv Zakarpatské oblasti Berehovo
Mgr. et mgr. Zdenko Maršálek, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta UK
v Praze
Daniel Řehák, Ústav pro českou literaturu AV ČR
PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D., Národní archiv
Bc. Michael Švec, Praha
Prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Inštitút histórie, Filozofická fakulta
Prešovskej univerzity
Mgr. Miroslav Tomek, Ústav světových dějin FF UK
Mgr. et mgr. Andrej Tóth, Národohospodářská fakulta
a Fakulta mezinárodních vztahů VŠE v Praze

Посол Др. Степан Росоха.

Др. СТЕПАН РОСОХА основник і начальний редактор нашого часопису відходить зі складу Редакційної Колегії, щоб зайняти більше відповідальне становище — становище посла першого Союму вільної Карпатської України.

Др. Степан Росоха має 30 літ і є сином селянських батьків. Гімназію скінчив у Берегові та записався на університет і є доктором прав та абсолювентом філософичного факультету Карлового університету в Празі. Свою журналістичну працю започав ще в 1924 р. дописуванням до „Нашого Рідного Краю“ й „Віночка“, опісля до „Благовістника“, „Пластуна“, „Пчілки“, „Свободи“ й ін. Підчас університетських студій розширив круг дописування на „Українське Слово“, „Новий Чис“, „Новий Шлях, Наш Клич“, „Самостійність“ та багато інших українських та чеських газет.

Його організаційний талант показався ще в гімназії, коли організував „Пласт“, освітні кружки, абстинентські товариства та візди. В Празі оснує Т-во українських католицьких студентів, філію „Просвіта“, клуб українських ольдскавтів та багато ін. і протягом усіх своїх студій був ведучим функціонером майж: всіх правських студентських та робітничих товариств, де завше був вітаний та улюбленою особою.

Яко промовця — не раз стягали його поліцейські комісари з трибуни при всяких віздах та конгресах „Просвіти“, Учит. Громади та Народовецької Молоді. Свій вільний час, як вакації, завше присвячував на подорожі як по краю, так

і за границею. Нема ані одного закарпатського села, в яким він би не був і де б його не знали. Тому він і знає дуже добре душу та обставини нашого народу й взагалі його життя.

З правкою поліцією мав багато разів до діла з огляду на свою політичну діяльність. Мав кілька судів, але відсуджений не був ані разу, що вказує на його невинність та напасть чеських адміністративних урядовців, що в своїм шовінізмі сліпо вірили московським заїдам та їхнім наклепам.

Під цю пору Др. Степан Росоха є видавцем та начальним редактором органу націоналістичної думки „Наступу“ та його селян. додатку „Народньої Волі“, який заложив у вересні 1938 р.; шефом преси, пропаганди й ідеологічного виховання Організації Народньої Оборони „Карпатська Січ“, який дав початок 4. вересня 1938 р. заложенням „Української Народньої Оборони“; референтом освітнього відділу Міністерства Шкільництва й Народньої Освіти та послом першого Союму Карпатської України.

Прощаючись з Тобою, як з начальним редактором, бажаємо Тобі багато успіхів у дальшій праці та кличемо, а з нами вся націоналістична молодь Карпатської України: — Йди, Дорогий Друже, непохитно в бій за Ідею, за яку полягли сотні української молоді й за яку поляг св. пам. Вождь Е. Коновалець. Держи гордо вгору прапор Українського Націоналізму й пам'ятай, що ми — націоналістична молодь Карпатської України — завше будемо при Тобі!

СЛАВА УКРАЇНІ!

Др. СТЕПАН РОСОХА

Андрій Гарасевич:

Г а й д а м а к и .

*Не котить вітер хвилі по житах,
Вони-ж потоптані ляцькою кіннотою.
І тільки — чорний, позорілий пах,
І тільки — блиск зазрав і гуркіт бою.*

*Ось, меч списка в заціпнених руках
Мертвий ковак...*

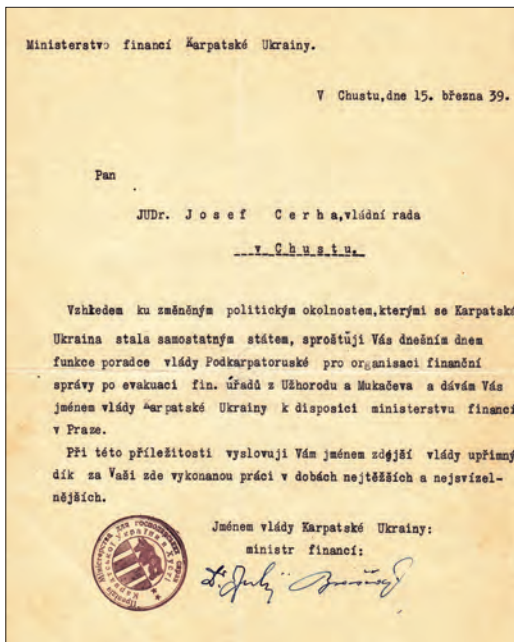
*А злото жит юрбою,
То хилиться і тоне у словах,
То хижий вітер рве його з собою.*

*А дим клубами підпирив обрій
І ранне сонце пає угору.
Ось, гайдамаки:*

*Залізнак хоробрый
Веде їх по кривавому шляху...*

*З лиця, з очей говорить мести гнів:
— „Сьогодні знов розгромили ляхів!“*

Zproštění Josefa Cerhy funkce poradce Podkarpatoruské vlády pro otázky finanční správy, 1939.
(NA, Cerha, inv. č. 26, kart. 1)

Drážní jízdenka Josefa Cerhy.
(NA, Cerha, inv. č. 24, kart. 1)

Odhlašovaci listek. Заявочный листокъ. Bejelentés-lap.		Město, část a popisné číslo: Мѣсто, часть и порядковое число: Város, kerület és összerási szám:		Ulice a orientační čís.: Улица и номеръ дома: Utca és irány szám:	
		Chust		St. Kolomej Smetanovo nám. O. S.	
Jméno a příjmení Имя и фамилія Elő- és utónéve	Povolání Завяръіе Állás, foglalkozás	Ulice a č. m. Улица и номеръ дома Utca és házszám	Město narození Мѣсто рожденія Születési helye	Domovská obec Мѣсто принадежности Helységi helye	Národnost Националітатъ Nemzetiség
	Město narození Мѣсто рожденія Születési helye	Ulice a č. m. Улица и номеръ дома Utca és házszám	Město narození Мѣсто рожденія Születési helye	Domovská obec Мѣсто принадежности Helységi helye	Národnost Националітатъ Nemzetiség
J. Josef Cerha	vědecká rada	22. 9. 1884	Klíma 4/14 Lerava	Klíma 4/14 Lerava	č. 14 Lerava
Město narození Мѣсто рожденія Születési helye	Ulice a č. m. Улица и номеръ дома Utca és házszám	Město narození Мѣсто рожденія Születési helye	Domovská obec Мѣсто принадежности Helységi helye	Národnost Националітатъ Nemzetiség	Stará rodinná Családállomány
Jméno manželky za svobodna: Имя и фамилія супруги по отцу: Nő leánykori neve:		3/11. 1871	Sody Čerha	Lerava	č. 16 Lerava
Klára Cerhová	učitelka	16. 6. 1927	Pratislava		
<p>Ušchovat! При змѣнѣ быту неждѣ до 3 днѣ предложити полиц. ѹраду. Опоренути неб опоздѣні се трѣбѣ. Пред выстѣхованіемъ з мѣста нутно се у полиц. ѹраду одхлѣсѣти.</p> <p>Сохранить! При перемѣнѣ квартиры не подлѣжитъ 3 днѣ заявлять полиц. ѹраду. Незавѣданіе или опозданіе заявленія караетсѣ. Передъ отъѣдомъ изъ города необходимо выписаться въ полиц. ѹрадѣ.</p> <p>Megőrzendő! Lakásváltoztatás esetén legkésőbbben 3 nap alatt bejelentendő a rendőrséghez. Mulasztás vagy késedelemzés büntetettik. A városból való elköltözés esetén a rendőrségnel ki kell jelentkezni.</p> <p>Datum a podpisъ полиц. ѹраду: Дата и подписъ полиц. ѹраду: Rendőrhivatal kelte és aláírása</p> <p>V Chustu, dně 15. XI. 1938 Makovcova podpis</p>					

Datum přihlásky Время записания A bejelentés kelte	Město, část a popisné číslo Городъ, часть и порядковое число Város, kerület és összerási szám	Ulice a orientační čís. Улица и номеръ дома Utca és irányszám	U koho bydlí У кого живеть Kinél lakik	Razítko policejního úřadu Печать полиц. ѹраду Rendőrségi hivatal pecsétje
16. XI. 1938	Chust St. Kolomej	Smetanovo nám. O. S.	Josef Cerha	

Pobytová přihláška Josefa Cerhy v Chustu, 1938 (NA, Cerha, inv. č. 32, kart. 1)

МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ

№ 234./1938.

Въ Ужгородѣ 29. října 1938.

Дѣло: П převzetí úředníků rusínské národnosti resp. pocházejících z Podk. Rusi, působících v historických zemích, do osobního stavu úředníků politické správy na Podkarpatské Rusi.

Отвѣтъ на № .....

Пředsednictvu ministerské rady

Приложения 3.

v P r a z e .

Sděluji, že jsem ochoten k politické správě na Podkarpatské Rusi převzít tyto úředníky rusínské národnosti, resp. pocházející z Podkarp. Rusi a působících v historických zemích.

1/ Dr. Мурij G y u r i t s, vrch. odborový rada, přidělený k ministerstvu vnitra v Praze.

Jmenovaný přednesl ústně žádost o převzetí.

2/ Dr. Viktor Géza B a r a n y, vrch. min. komisař u předsednictva minist. rady v Praze,

převzetí jmenovaného může, resp. mohlo by býti provedeno úředně, pokud dotyčný s tím souhlasí. Jmenovaný však o to doposud nezažádal.

3/ Mikuláš D a n k u l i n e c z, min. komisař v ministerstvu zahraničních věcí v Praze.

Jmenovaný o převzetí písemně zažádal. Jeho žádost připojuji.

4/ Dr. Štefan Vasil K u b í k, policejní koncipista, přidělený policejnímu ředitelství v Praze.

Jmenovaný přednesl ústně žádost o převzetí.

Jako náhradu výměnou za tyto úředníky dávám k dispozici tyto úředníky politické správy na Podk. Rusi:

./.

1/ Karel R y b a, vrch. rada pol. správy, přidělený zemské-
mu úřadu v Užhorodě.

Jmenovaný o převzetí písemně zažádal. Žádost uťo při-
pojují.

2/ Dr. Karel H o ř e j š, rada politické správy, přidělený
zemskému úřadu v Užhorodě.

Jmenovaný přednesl ústně žádost o převzetí.

Další náhradu, výměnou za další dva úředníky rače si
dle volného uvázení vybrati ze statusu politické správy na
Podkarpatské Rusi a mne o tom uvědomiti.

Zdejšíím přípisem č. 207 a 209/1938, žádal jsem pre-
sidium ministerstva vnitra v Praze, aby byl předán z tamních
služeb do služeb zdejších Dr. Augustin H e g e d ů š, poli-
cejní komisař v Praze a současně dal jsem k dispozici výmě-
nou za něho vrch. policejního radu a policejního ředitele v
Užhorodě, Dra Oldřicha Š r o ň k a.

Žádám, aby předsednictvo ministerské rady v Praze
vzhledem k posledním politickým událostem přistoupilo na ten-
to můj návrh v plném znění a laskavě urychleně zařídilo, čeho
třeba.

Podotýkám, že i v budoucnosti jsem ochoten převzít
úředníky rusínské národnosti působících v historických ze-
mích pod podmínkou, že budou za ně výměnou převzati úředníci
politické správy české národnosti působící na Podkarpatské Rusi
si stejné nebo rovnocenné kategorie.

Opisem se vyzozumívá presidium ministerstva vnitra
a komisičii v Praze.

Ministr:

NEPŘÍMO:

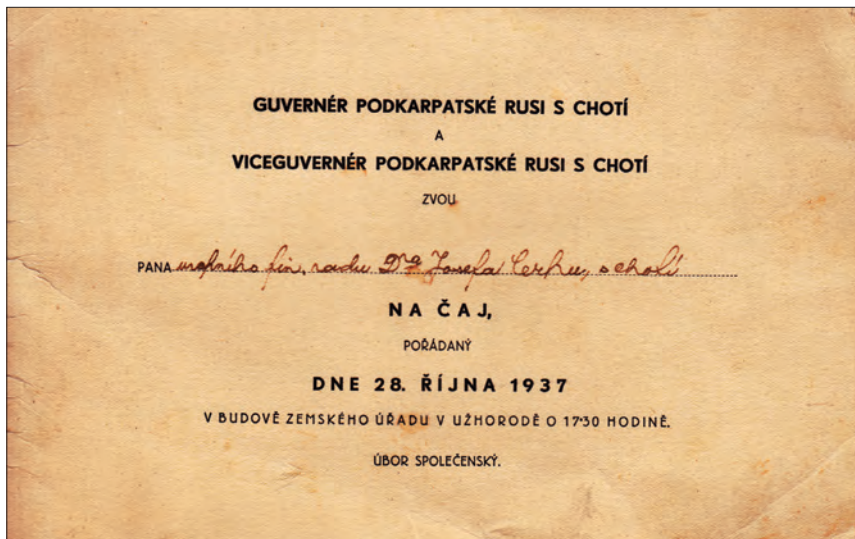
Dr. Gajdosik Jul: 3021/38
Schubertova. Anz.: 13060/38
Riba Karl: 20987/38
Dr. Hrbiz Karel: 20574/38
Dr. Hrbiz Karel: 38454/38

PRESDNICTVO MINISTERSTVA RAD

3. LIST. 1938

26681

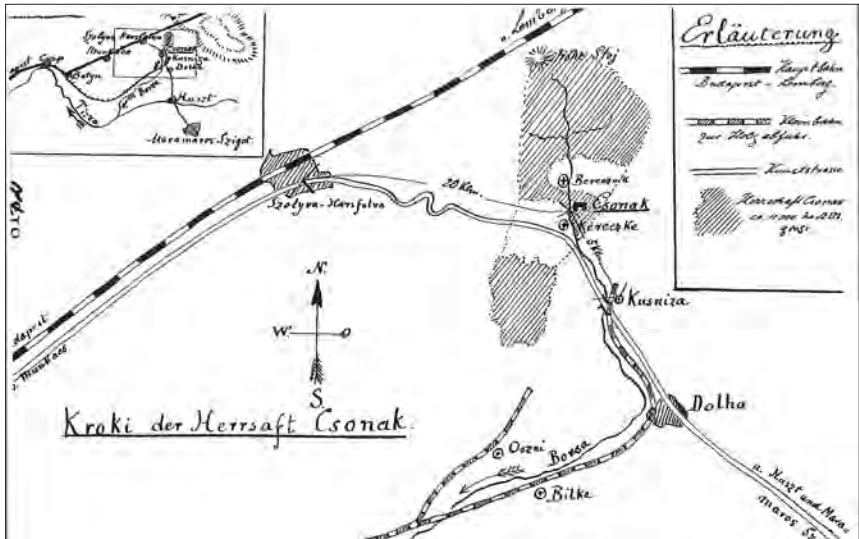
10/11

Pozvánka pro Josefa Cerhu na čaj u guvernéra Podkarpatské Rusi, 1937.
(NA, Cerha, inv. č. 101, kart. 2)

Pohled na pevnost v Mukačevu.

Situační nákres rezidence Čonak v majetku Schönbergů.
(NA, Státní pozemkový úřad Praha)

Zámek Beregvár (Karpaty) patří rodině Schönborn-Buchheim.

Plavení dříví v župě Máramaros.

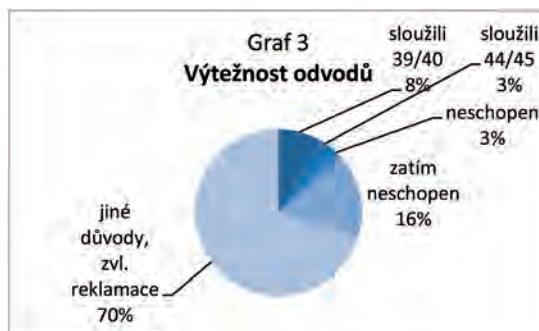
Mapa části sporného území mezi Malou a Velkou Tarnou v měřítku 1:75 000.
(NA, Archiv Václava Roubíka)

jižní Francie	72
Paříž	41
Lille	37
Štrasburk	27

Rozdílné počty „Rusínů“, kteří se dostavili k odvodu v různých místech, ilustrují teritoriální rozvrstvení rusínské krajanské komunity ve Francii.

sloužili 39/40	9
sloužili 44/45	3
neschopen	3
zatím neschopen	18
jiné důvody, zvl. reklamace	78

Více než polovina československých „Rusínů“ ve Francii se živila jako horníci. V době války se ale těžba nerostných surovin stala podstatnou složkou válečné ekonomiky, a horníci většinou nebyli pro vojenskou službu uvolněni. Z rusínské krajanské obce ve Francii proto v československých exilových jednotkách sloužila jen malá část.

*Prezentace publikace Evy Gregorovičové v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014
(zleva Eva Gregorovičová, Eva Drašarová, ředitelka Národního archivu,
Giovanni Sciola, ředitel Italského kulturního institutu v Praze,
Alena Pazderová, vedoucí I. oddělení Národního archivu, Helena Giordanová, tlumočnice).*

*Ivan Hlaváček při prezentaci knihy Evy Gregorovičové
v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014.*

*Eva Gregorovičová a ředitel Italského institutu v Praze Giovanni Sciola
při vernisáži výstavy Firenze e Toscana a Praga.
Immagini e documenti dell'Archivio degli Asburgo Lorena
v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014.*

Eva Gregorovičová a Giovanni Sciola při vernisáži výstavy v Italském kulturním institutu v Praze dne 24. dubna 2014.

NÁRODNÍ ARCHIV
SI VÁS DOVOLUJE POZVAT NA PŘEDNÁŠKU EYVY GREGOROVICHOVÉ

TOSKÁNSKO V PRAZE
SPJENOU S PROHLÍDKOU STEJNOJMENNÉ VÝSTAVY, PŘIPRAVENÉ
Z DOKUMENTŮ ULOŽENÝCH
V RODINNÉM ARCHIVU TOSKÁNSKÝCH HABSBUKŮ

PONĚLÍ 9. ČERVNA 2014 V 17.00 HODIN
NÁRODNÍ ARCHIV, PŘEDNÁŠKOVÝ SÁL, ARCHIVNÍ 4, PRAHA 4

PŘEDNÁŠKA SE DISKUTÉČNÍ PŘÍLEŽITOSTÍ
MEZINÁRODNÍHO DNE ARCHIVŮ 2014

VSTUP VOLNÝ.

GRANDUCATO
DE
TOSCANA
DIPLOMA DEL DUCATO
DEI STATI FIORENTINO
E SENESE E DI SICHERA

Národní archiv

95.
MEZINÁRODNÍ DEN
ARCHIVŮ

ARMES DI SERRAVALLE
ARMES DI MONTECATINI
ARMES DI FERRATELLO
ARMES DI CORTONA
ARMES DI GROSSETO
ARMES DI SIENA
ARMES DI AREZZO
ARMES DI LIVORNO
ARMES DI PISTOIA
ARMES DI MONTECATINI
ARMES DI LIVORNO

ARMES DI SERRAVALLE
ARMES DI MONTECATINI
ARMES DI FERRATELLO
ARMES DI CORTONA
ARMES DI GROSSETO
ARMES DI SIENA
ARMES DI AREZZO
ARMES DI LIVORNO
ARMES DI PISTOIA
ARMES DI MONTECATINI

Pozvánka na přednášku Evy Gregorovičové Toskánsko v Praze a vernisáž stejnojmenné výstavy uspořádané při příležitosti Mezinárodního dne archivů dne 9. června 2014 v Národním archivu.

Vernisáž výstavy o rodinném archivu toskánských Habsburků v kartouze ve Valdemosse (2014), druhý zleva honorární konzul České republiky Dalibor Čiák, vpravo Eva Gregorovičová.

Eva Gregorovičová společně s Radbotem Habsbursko-Lotrinským na konferenci Symposium Ludvíka Salvátora na zámku Brandýs nad Labem (2014).

Vystoupení Evy Gregorovičové na konferenci Symposion Ludvíka Salvátora na zámku Brandýs nad Labem (2014).

Plakát výstavy o arciběvodovi Ludvíku Salvátorovi instalované v Městském archivu v Palma de Mallorca (2014).

Eva Gregorovičová při prezentaci své knihy v Italském kulturním institutu v Praze (2014).

Paginae historiae
Sborník Národního archivu
23/2015, č. 2: Podkarpatská Rus

Vedoucí redaktorka:

Eva Drašarová

Redakční rada:

Emilie Benešová, Jan Kahuda, Vlasta Měšťánková

Redakční kruh:

Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestan,
Zlataše Kukánová, Lenka Matušíková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout,
Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Redaktor svazku:

David Hubený

Lektorace jednotlivých příspěvků:

Ivan Štoviček, Bohdan Zilynskyj

Překlad anglických resumé:

Martin Klečacký

Překlad německých resumé:

Markéta Kachlíková

Grafická úprava, sazba a návrh obálky:

H 33 Design, s. r. o., Hřbitovní 33, 411 72 Hoštka, www.h33d.cz

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku
vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných
periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2015.

<http://www.nacr.cz/E-publ/paginae.aspx>

Vytiskl Exa Print-Design s.r.o.

www.exaprint.cz

Vydání první

Počet stran 368 + 16 stran obrazových příloh